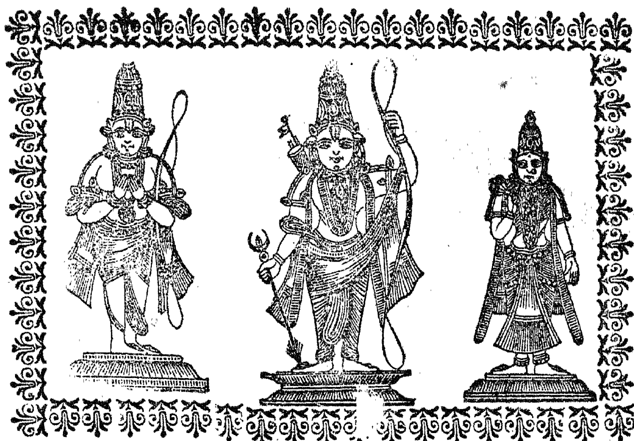

శ్రీమాఘమహాకవికృతౌ శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యవిషయసూచిక

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే

ఏకాదశసర్గః ప్రారమ్భః

శ్రుతిసమధికముచ్చైః పంచమంపీడయన్తస్సతతమృషభహీనంభిన్నకీకృత్యషడ్జం।
ప్రణిజగదురకాకుశ్రావకస్నిగ్ధకంఠాఃపరిణతిమితిరాత్రేర్మాగధామాధవాయ॥౧॥

అథ ప్రస్తుతం ప్రభాతవర్ణనం ప్రారభతే ॥శ్రుతీతి॥ నాస్తికాకుర్యస్యేత్య కాకురవికృతధ్వనిః ॥ ని ॥ కాకుస్త్రియాంవికారోయశ్శోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనేరిత్యమరః॥శ్రావయతీతిశ్రావకోదూరధ్వనిః, స్నిగ్ధోమధురః కంఠః కంఠస్వరోయేషాంతే అకాకుశ్రావకస్నిగ్ధకంఠాః రక్తకంఠాఇత్యర్థః మాగధా వైతాళికాః శ్రుతయో నామ షడ్జాదిస్వరారంభకావయవాః శబ్దవిశేషాః తదుక్తం * ప్రథమశ్రవణాచ్ఛబ్దః శ్రూయతేహ్రస్వమాత్రకః । సాశ్రుతిస్సంపరిజ్ఞేయాస్వరావయవలక్షణేతి ॥ తాభిః శ్రుతిభిః సమధికం బహులం షడ్జవిశేషణం పఞ్చమవిశేషణంవా ఉభయోరపి తథాత్వాత్ తదుక్తం * చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవషడ్జమధ్యమపఞ్చమాః । ద్వేద్వేనిషాదగాంధారౌత్రిస్త్రీరృషభధైవతావితి॥ షడ్జో మయూరస్యకూజితానుకారీ స్వరవిశేషః షడ్జంమయూరోవదతీతిలక్షణాత్, తం షడ్జం భిన్నమేవభిన్నకస్తంకృత్వాభిన్నకీకృత్య తత్కాలనిషిద్ధత్వాత్తదసంకీర్ణంకృత్వేత్యర్థః, పఞ్చమోనామ కోకిలకూజితానుకారీస్వరవిశేషః * పికఃకూజతిపఞ్చమమితిలక్షణాత్, తంపఞ్చమం పీడయంతః తత్కాలనిషేధాత్పరిత్యజంతస్సంత ఇత్యర్థః, సతతంవీణాదివాద్యయుక్తం ॥ని॥తతంవీణాదికంవాద్యమిత్యమరః ॥ ఋషభోపి వృషభనర్దితానుకారీస్వరభేదఏవ, గావస్త్వృషభభాషిణఇతిలక్షణాత్, తేనహీనం తస్యాపి తత్కాలనిషిద్ధత్వాదితిభావః, సతతమృషభహీనంచయథాతథా రాత్రేః పరిణతిం పరివృత్తిం ప్రభాతమిత్యర్థః, ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణోచ్చైస్తారంయథాతథా మాధవాయ శ్రీకృష్ణాయ, క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వం ప్రణిజగదుః గానేనాచఖ్యురిత్యర్థః + నేర్గదనదేత్యాదిణాత్వం పఞ్చమాదినిషేధేభరతః * ప్రభాతేసుతరాంనింద్య ఋషభఃపఞ్చమోపిచ । జనయేత్ప్రథనంవ్యాక్షాపఞ్చత్వంపఞ్చమోపిచ ॥ పఞ్చమ

రతిరభసవిలాసాభ్యాసతాంతం నయావన్నయనయుగమమీలత్తావదేవాహతో౽సౌ । రజనివిరతిశంసీ కామినీనాం భవిష్యద్విరహవిహితనిద్రాభంగముచ్చైర్మృదంగః ॥ ౨ ॥ స్ఫుటతరముపరిష్టాదల్పమూర్తేర్ధ్రువస్య స్ఫురతిసురమునీనాం మండలం వ్యస్తమేతత్ । శకటమివమహీయశ్శైశవేశార్ఙ్గపాణేశ్చపలచరణకాబ్జప్రేరణోత్తుంగితాగ్రమ్ ॥ ౩ ॥ ప్రహరకమపనీయ స్వంనిది

స్య విశేషో౽యంకథితః పూర్వసూరిభిః, ప్రగే ప్రగీతా౽జనయోదశనస్య విపర్యయమితి ॥ వృత్త్యనుప్రాసో౽లఙ్కారః అస్మిన్సర్గే మాలినీవృత్తమ్ ॥ ననమయయయుతేయం మాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ —అథ పూర్వశ్లోకే ఇతిశబ్దపరామృష్టానపరరాత్రప్రభృత్యుత్తరోత్తరక్రమభావినః ప్రభాతవృత్తాన్తాన్సర్గసమాప్తివర్ణయన్నాహ ॥ రతీతి ॥ రతిరభసవిలాసానాం-సురతసమ్భ్రమలీలానాం అభ్యాసేనావర్తనేన తాంతం క్లాంతంనయనయుగంకర్తృకామినామితిశేషః, యావన్నామీలన్నముకులీభవతిస్మ తావదేవాసౌ రజనివిరతిశంసీనిశావసానసూచకః ఉచ్చైర్మృదంగః కామినీనాం భవిష్యతా ఉత్తరక్షణభావినా విరహేణ విహితః కృతో నిద్రాభంగో౽యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా ఆహతస్తాడితః, అత్ర విరహశబ్దేన సామర్థ్యాత్తచ్చింతాలక్ష్యతే అన్యథా అసతస్సంప్రతికనిద్రాభంగహేతుత్వాయోగాదితి, అత్ర రతితాంతత్వరజనివిరతిశంసనయోర్విశేషణగత్యా నేత్రనిమీలనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౨ ॥ —స్ఫుటేతి ॥ అల్పమూర్తేర్మాత్రత్వాత్సూక్ష్మబింబస్యధ్రువస్యౌత్తానపాదేః ॥ ని ॥ ధ్రువఔత్తానపాదిస్స్యాదిత్యమరః ॥ ఉపరిష్టాత్ స్ఫుటతరం ఉజ్జ్వలతరంవ్యస్తం పర్యస్తం ఏతత్ సురమునీనాం సప్తర్షీణాం మండలం శార్ఙ్గపాణేః కేశవస్య కృష్ణస్య తవేత్యర్థః, శైశవే చపలస్య ప్రచలితస్య చరణకాబ్జస్యాల్పచరణారవిందస్య + అల్పేఇత్యల్పార్థే కన్ప్రత్యయః, ప్రేరణయానోదనేనోత్తుంగితముత్తుంగీకృతమగ్రంయస్యతత్ విపర్యాసితాగ్రమిత్యర్థః మహీయోమహత్తరం శకటమివ శకటాకారం శకటాసురశరీరమివ స్ఫురతిదీప్యతే ఉపమాలంకారః, పురాకిల బాల్యేకృష్ణః శకటరూపధారిణం శకటాసురం పాదఘాతేన పాతయామాసేతి పౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా ॥ ౩ ॥ — ప్రహరకమితి ॥ స్వం స్వకీయం స్వపాల్యమిత్యర్థః, ప్రహరఏవప్రహరకః

ద్రాసితోచ్చైః ప్రతిపదముపహూతః కేనచిజ్జాగృహీతి ముహురవిశదవర్ణాం ।
నిద్రయా శూన్యశూన్యాం దదదపి గిరమంత ర్బుధ్యతేనో మనుష్యః ॥ ౪ ॥
విపులతరనితంబాభోగరుద్ధే రమణ్యాః శయితుమనధిగచ్ఛన్ జీవితేశో౽వకాశమ్ ।ర
తిపరిచయనశ్యన్నైద్రతంద్రః కథంచిద్గమయతి శయనీయే శర్వరీం కింకరోతు ॥౫॥
క్షణశయితవిబుద్ధాః కల్పయన్తః ప్రయోగానుదధి మహతి రాజ్యే కావ్యవద్దుర్వి

యామః ॥ని॥ ద్వౌ యామప్రహరౌ సమావిత్యమరః ॥ తమపనీయ నీత్వా నిద్రా సతా నిద్రాతుమిచ్ఛతా + నిద్రాతెస్సన్నంత్తాల్లట్శ్న(త్రా) దేశః, కేనచిదతీతప్రహరపాలేనేత్యర్థః జాగృహి ;బుధ్యస్వేతి ప్రతిపదం పదేపదె ఉచ్చైరుపహూతో మనుష్యోనంతరయామికో ముహుర్నిద్రయా అవిశదవర్ణాం అస్పష్టాక్షరామతఏవ శూన్యశూన్యాం శూన్య(ప్ర)కారామనర్థ(ప్రా)యామిత్యర్థః + ప్రకారె గుణవచనస్యేతిద్విర్భావః, కర్మధారయవదుత్తరేష్వితికర్మధారయవద్భావాదవయవసుపోలుక్, గిరమయమహంజాగర్మీతి ప్రతివాచం దదదపి ప్రయచ్ఛన్నపి + ,నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమాగమప్రతిషేధః, అంతః అంతఃకరణేనోబుధ్యతే-నజాగర్తి + బుధ్యతైర్దైవాదికాత్కర్తరిలట్, అ(త్రా) ప్రబోధప్రతివచనదానయోర్విరోధేపి శబ్దః నిద్రాహ్వానాభ్యాం తత్సమాధానాద్విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౪ ॥—విపులేతి ॥ రమణ్యాః విపులతరస్య అతిగురుతరస్య నితంబస్య కటిపశ్చాద్భాగస్యాభోగేన విస్తారేణ రుద్ధే ఆక్రాంతె శయనీయేతల్పె శయితుమవకాశమనధిగచ్ఛన్నలభమానో జీవితేశః, ప్రియాణాం రతిపరిచయేన పునఃపునస్సురతావృత్త్యా నశ్యంతీ నివర్తమానా నిద్రాయాఃఇయం నైద్రీ నిద్రాప్రయుక్తాతంద్రా ఆలస్యం యస్య స తథాభూతస్సన్ శర్వరీం కథంచిద్గమయతి కృచ్ఛ్రేణనయతి కింకరోతు కిమన్యత్కుర్యాత్, శయనానవకాశె సురతమేవ కాలయాపనోపాయఇతి తత్రైవ ప్రవృత్తఇతిభావః, అత్రశయనీయస్యేదృగ్రోనాసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరలంకారః, తాదృగ్రోధస్య విశేషణగత్యాత్రె నావకాశానధిగమహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదఇతిసంకరః ॥ ౫ ॥—క్షణేతి ॥
క్షి (ప్ర [illegible] నాపనోదాయ సుప్తాః విబుద్ధాః తదైవప్రబుద్ధాః యథా
[illegible] మితిభాజః క్షణశయితవిబుద్ధాఃస్నాతానులిప్తవత్పూ
ర్వ [illegible] సమాసః మహీపాః కవయఇవ అపరః రాత్రేరపరరాత్రః రాత్రేః ప

గాహాః। గహనమపరరాత్రప్రాప్తబుద్ధిప్ర(కాశా)సాదాః కవయ ఇవ మహీపా-
శ్చింతయంత్యర్థజాతమ్ ॥౬॥ క్షితితటశయనాన్తాదుత్థితం దానపంకప్లుతబహులశ-
రీరం శాయయత్యేష భూయః। మృదుచలదపరాంతోదీరితాందూనినాదం గజపతిమ-
ధిరోహః పక్షకవ్యత్యయేన ॥౭॥ ద్రుతతరకరదక్షాః క్షిప్తవైశాఖశైలే దధతి దధినిధీ-

---

శ్చిమయామ ఇత్యర్థః + పూర్వాపరేత్యాదినా ఏకదేశిసమాసే అహస్సర్వైక-
దేశేత్యాదినా సమాసాంతః అచ్ రా(త్రా)హ్నాహాః పుంసీతి పుంస్త్వం. తత్ప్రా-
ప్తబుద్ధిప్రసాదాః లబ్ధబుద్ధిప్రకాశాస్సంతః ఉదధి మహతి సముద్రగంభీరే ఏక-
త్ర కరితురగాదిభిరపరత్ర రసభావాదిభిశ్చేతి భావః, అతఏవ దుర్విగాహా దుః-
ష్ప్రవేశే రాజ్యే కావ్య ఇవ కావ్యవత్ + తత్ర తస్యేవేతి వతి ప్రత్యయః, ప్ర-
యోగాః సామాద్యుపాయానుష్ఠానాని, అన్య(త్రా)ర్థగుణసాధుశబ్దగుమ్భాన్
కల్పయంతస్తర్కయంతః, బ్రాహ్మే ముహూర్తే చోత్థాయ చింతయేదాత్మనో హి-
తమితిస్మరణాదితి భావః, గహనం దుష్ప్రవేశం అన్యత్ర దుర్దర్శం అర్థజా-
తం పురుషార్థజాతం త్రివర్గమిత్యర్థః, అన్యత్ర వాచ్యలక్షణవ్యంగ్యరూపమ-
భిధేయజాతం చింతయంతి విచారయంతి 'ఇవశబ్దస్యోపలక్షణత్వాత్కావ్యవదితి
వతిప్రయోగేష్వనేకశబ్దార్థగతా శ్రౌతీపూర్ణా వాక్యార్థోపమా, సాచ కావ్య-
వదితి తద్ధితగతా కవయ ఇవేతి సమాసగతా చేతి సంకీర్ణా ॥ ౬ ॥ —క్షితీతి ॥ క్షి-
తితటం భూతలమేవ శయనాంతః శయనస్థానం తస్మాదుత్థితం సుప్తోత్థితమిత్య-
ర్థః, అతఏవ దానపంకప్లుతబహులశరీరం మదకర్దమోక్షితమహాకాయం గజ-
పతిమేషః, అధిరోహతీత్యధిరోహః ఆధోరణః + పచాద్యచ్, మృదు మందం
చలతా అపరాంతేన పశ్చిమపాదేనోదీరితః ఉత్పాదితః అందూనినాదః శృంఖ-
లారవో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా పక్షఏవ పక్షకః, పార్శ్వః ॥ ని ॥ పక్షః పా-
ర్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితి వైజయంతీ ॥ తస్య వ్యత్యయేన పార్శ్వా-
న్తరేణేత్యర్థః భూయః శాయయతి శయనం కారయతి + గతిబుద్ధీత్యాదినా
కర్తుః ణౌ కర్మత్వం స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౭ ॥—ద్రుతేతి ॥ ద్రుతతరకరా[...]
తిలఘుహస్తాస్తే చ తే దక్షాశ్చ వల్లవా గోపాలాః ॥ ని ॥ ఆభీరస్స్యాన్మహాశూ[...]
గోపాలో వల్లవస్తథేతి వైజయంతీ ॥ విశాఖా ప్రయోజనమస్యేతి వైశాఖో[...]
నదండః ॥ ని ॥ వైశాఖమంథమంథానమంథానో మంథదండకే ఇత్యమర

రానారవాన్వారిణేవ । శశినమివసురౌఘాస్సారముద్ధర్తుమేతే కలశిముదధిగు
ర్వీంవల్లవాలోడయన్తి ॥౮॥ అనునయమగృహీత్వావ్యాజసుప్తా పరాచీరుతమ
థకృకవాకోస్తారమాకర్ణ్యకల్యే । కథమపిపరివృత్తానిద్రయాంధాకిల స్త్రీము
కులితనయనైవాశ్లిష్యతి ప్రాణనాథమ్ ॥౯॥ గతమనుగతవీణైరేకతాం వేణునా
దైఃకలమవికలతాలంగాయకైర్బోధహేతోః । అసకృదనవగీతం గీతమాకర్ణ

శాఖాషాఢాదణ్ మంథదండయోరిత్యణ్ప్రత్యయః, వైశాఖః శైలఇవేత్యుపమి
తసమాసః, సాహచర్యాత్ క్షిప్తవైశాఖశైలోయస్మిన్ ధీరాన్గంభీరానారవా
న్దధతి దధనిదధ్ని + విభాషాఙిశ్యోరితివికల్పాదల్లోపాభావః, వారిణేవ సురౌ
ఘాః శశినమివ సారం నవనీతముద్ధర్తుం ఉత్క్షేప్తుం ఉదధిమివ గుర్వీం + ఉ
పమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః, కలశిం కుమ్భీం ఏతే లోడయన్తి మ
థ్నన్తి, ఏషాపి పూర్వ్వతనవత్పూర్ణోపమావాక్యసమాససంకీర్ణా
చ ॥ ౮ ॥ —అనునయమితి ॥ అనునయం ప్రియప్రార్థనామగృహీత్వానం
గీకృత్య పరాచీ పరాఙ్ముఖీ వ్యాజేన కపటేనసుప్తా స్త్రీ అథకల్యే ప్రభాతే॥ని॥
ప్రత్యూషోహర్ముఖంకల్యమిత్యమరః ॥ కృతవాకోః కుక్కుటస్య ॥ ని ॥కృకవా
కుస్తామ్రచూడఃకుక్కుటశ్చరణాయుధఇత్యమరః ॥ + కృకేవచఃకశ్చేతి ఉణ్ప్ర
త్యయః, తారం ఉచ్చైః రుతం కూజితమాకర్ణ్య కథమపి గాత్రవిజృమ్భణాది
వ్యాజేన పరివృత్తా సమ్ముఖీనా నిద్రయాంధాకిల అజానతీవ ముకులితనయనైవ
మీలితాక్షీసత్యేవ ప్రాణనాథమాశ్లిష్యతి ఏషా కలహాంతరితా ॥ ౯ ॥ —గ
తమితి ॥ అనుగతవీణైరనుస్మృతవీణైర్వీణాసంవాదిభిః వేణునాదైర్వంశస్వరైః ప
కతామేకరూపతాంగతం కలమవ్యక్తమధురం అవికలః అవిసంవాదీతాలః కాం
స్యాదితాలోయస్యతత్, బోధఏవ హేతుస్తస్య బోధహేతుః బోధకారణేన
బోధనార్థమిత్యర్థః, ఫలస్యాపి కారణత్వమిచ్ఛాద్వారా స్వర్గాదివత్,
నా[illegible]రాగస్యతత్సాధనప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ +షష్ఠీహేతుప్రయోగఇతిషష్ఠీ, గాయ
కై[illegible]ర్వైతాళికైరనవగీతమగర్హితం॥ని॥అవగీతంతునిర్వాదేముహుర్దృష్టేపిగర్హితే
[illegible]నానంవస్తుఆవృత్తిర్వా గీతశబ్దస్య గీతంగానం అసకృదా
[illegible]న్తః నరేన్ద్రాః సుఖేన గానసుఖేన ముకులితనేత్రా నిమీలి
[illegible]తవృద్ధిశ్చంతః నిద్రాంయాన్తి భజంతి ॥ వృత్త్యనుప్రాసోలంకారః ॥౧౦॥—

య తః సుఖముకులితనేత్రా యాంతినిద్రాం నరేంద్రాః ॥ ౧౦ ॥ పరిశిథిలితకర్ణగ్రీవమామీలితాక్షః క్షణమయమనుభూయస్వప్నమూర్ధ్వజ్ఞురేవ । రిరసయిషతి భూయశ్శష్పమగ్రే వికీర్ణం పటుతరచపలోష్ఠః ప్రస్ఫురత్ ప్రోథమశ్వః ॥౧౧॥ ఉదయముదితదీప్తిర్యాతియస్సంగతౌ మేపతతినవర మిందుస్సోపరామేషగత్వా । స్మితరుచిరివసద్యస్సాభ్యసూయంప్రభాతి స్ఫురతివిశదమేషా పూర్వకాష్ఠాంగనాయాః ॥ ౧౨ ॥ చిరరతిపరిఖేదప్రాప్తనిద్రాసుఖానాంచరమమపిశ

పరీతి॥ అయమశ్వః పరిశిథిలితం స్రస్తముక్తం కర్ణగ్రీవంకర్ణౌచ గ్రీవాచయస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా ఆమీలితాక్షః ఊర్ధ్వేజానునీయస్యసఊర్ధ్వజ్ఞుః ఊర్ధ్వజానుస్తిష్ఠన్నిత్యర్థః ॥ ని॥ ఊర్ధ్వజ్ఞురూర్ధ్వజానుస్స్యాదిత్యమరః + ఊర్ధ్వాద్విభాషేతిజానుశబ్దస్యజ్ఞురాదేశః క్షణం స్వప్నం నిద్రామనుభూయ ఉత్తమాశ్వలక్షణమేతత్, భూయః పునరపిపటుతరౌ గ్రాసగ్రహణసమర్థౌ చపలౌచంచలౌ చౌష్ఠౌయస్యసః, ప్రస్ఫురత్ ప్రోథం ప్రస్ఫురమాణఘోణంయథాతథా ॥ని॥ ఘోణాతుప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః ॥ అగ్రేవికీర్ణం క్షిప్తం శష్పంఘాసం॥ ని ॥ శష్పంబాలతృణంఘాసఇత్యమరః ॥ రిరసయిషతిరసయితుమాస్వాదయితుమిచ్ఛతి+ రసయతేస్సన్నంతాల్లట్ స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ స్వభావోక్తిరసౌచారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి ॥ ౧౧ ॥ —ఉదయమితి ॥ యఇందుః మే మమ సంగతావుదితదీప్తిః ప్రవృద్ధద్యుతిస్సన్ ఉదయముదయాద్రిం అభ్యుదయంచ యాతి సఇందురేషోపరాం పశ్చిమాశాం పరాంగనాంగత్వాపతతి అస్తమేతి పాతిత్యంచగచ్ఛతి నవరమనర్థమిత్యర్థః, ఇతి సద్యఃసాభ్యసూయం యథాతథా పూర్వకాష్ఠా ప్రాచీ సైవాంగనాపూర్వనాయికాచగమ్యతే తస్యాః స్మితరుచిర్మందహాసకాంతిరివ ఏషా ప్రభా విశదం నిర్మలం స్ఫురతి ప్రకాశతే ప్రాచ్యామీషద్విశదా ప్రభాతికీప్రభా ప్రాదురభూదిత్యర్థః ॥ అ[illegible] ప్రాచీగత ప్రాభాతిక ప్రభాయామిందోః పరాంగనాసంగ పాతిత్య[illegible]కరా[illegible] త్వా చేతనధర్మస్మితరుచిత్వోత్ప్రేక్షా, పూర్వకాష్ఠాంగనాయాఇతి రూ[illegible] ద్వయోరేతయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౨ ॥ — ॥ చిరేతి ॥ చిర[illegible] యిత్వాపి పశ్చాత్సుప్త్వాపి పూర్వమేవప్రబుద్ధాః* సు[illegible] భర్తరియా[illegible] ర్వమేవప్రబుధ్యతే । నాన్యంకామయతేచిత్తేసా స్త్రీ జ్ఞేయాపతివ్రతేతి

యిత్వాపూర్వమేవప్రబుద్ధాః । అపరిచలితగాత్రాః కుర్వతేనప్రియాణామశిథిలభుజచక్రాశ్లేషభేదంతరుణ్యః ॥౧౩॥ కృతధవళిమభేదైః కుంకుమేనేవకించిన్మలయరుహరజోభిర్భూషయన్ పశ్చిమాశామ్ । హిమరుచిరరుణిమ్నా రాజతేరజ్యమానైర్జరఠ కమలకందచ్ఛేదగౌరైర్మయూఖైః ॥౧౪ ॥ దధదసకలమేకం ఖండితామానమద్భిః శ్రియమపరమపూర్ణా ముచ్ఛ్వసద్భిఃపలాశైః । కలరవముపగీతేషట్పదౌఘేనధత్తేః కుముదకమలషండేతుల్యరూపామవస్థామ్ ॥ ౧౫ ॥

తిభావః ॥ తథాపి తరుణ్యః అపరిచలితగాత్రాః అనిష్పందవపుష్కాస్సత్యః చిరరతిపరిఖేదేనబహుకాలక్రీడాపరిశ్రమేణప్రాప్తనిద్రాసుఖానాంప్రియాణాం అశిథిలోగాఢః యోభుజచక్రేణ పరస్పరభుజవలయేనాశ్లేషః, తస్యభేదం విశ్లేషం విస్రంసనంనకుర్వతే కింత్వాశ్లిష్టైవస్థితాః, అన్యథా తన్నిద్రాభంగస్స్యాది శయానం నప్రబోధయేదితినిషేధాస్కందనభయాదితిభావః ॥ రతిశ్రమోత్థ సంచారీ తదనుభావోనిద్రా ॥ ౧౩ ॥ —కృతేతి ॥ హిమరుచిశ్చంద్రః అరుణిమ్నా అస్తమయరాగేణహేతునా రజ్యమానైర్లోహితాయమానైః + రంజేర్దైవాదికాత్కర్తరిశానచ్, అనిదితామితినలోపః, రజ్యతి క్రీణిరజతి లోహితాయతిచాత్మనఇతిభట్టమల్లః, జరఠస్య పరిణతస్య కమలకందస్య చ్ఛేదాఇవ గౌరాః-శుభ్రాః స్వభావతఇతిభావః, ఛేదగ్రహణం ధావళ్యాతిశయార్థం॥ని॥ గౌరఃపీతేసితేతరుణఇతివిశ్వః ॥ తైర్మయూఖైః కుంకుమేన కించిత్కృతోధవళిమభేదోధావళ్యభంగోయేషాంతైరీషద్భగ్నస్వభావశ్యైః మలయరుహరజోభిశ్చందనరేణుభిరివ పశ్చిమాశాం ప్రియసీమివేతిభావః, భూషయన్ రాజతే॥ఉపమాలంకారః ॥ ౧౪ ॥—దధదితి ॥ ఏకంకుముదషండం ఆనమద్భిర్ముకుళీభవద్భిః పలాశైర్దళై రసకలమర్థంఖండితాం క్షీయమాణామిత్యర్థః, శ్రియంశోభాం దధత్, అపరం కమలషండముచ్ఛ్వసద్భిః-వికసద్భిః పలాశైరపూర్ణాం పద్మానాం శ్రియందధత్, షట్పదౌఘేన-భ్రమరసంఘేన, కలరవంయథాతథా ఉపగీతే ఉభేఅపీత్యర్థః, కుముదకమలషండే-కుముదానాంకమలానాంచ షండే క[illegible] అబ్జాదికదమ్బేషండమస్త్రియామిత్యమరః ॥ తుల్యరూపామవస్థాం [illegible] అతః క్షయవృద్ధ్యోరర్థప్రవృత్తైరేకరూపస్యైకస్యక్షయః కస్య [illegible]వృద్ధిరితిదు[illegible]మితిభావః, అతఉభయవిశేషణానాం తుల్యావస్థాసాధా

మదరుచిమరుణేనోద్గచ్ఛతాలంభితస్యత్యజత ఇవ చిరాయస్థాయినీమాశులజ్జామ్। వసనమివముఖస్యస్రంసతే సంప్రతీదం సితకరకరజాలం వాసవాశాయువత్యాః ॥౧౬॥ అవిరతరతలీలాయాసజాతశ్రమాణాముపశమ ముపయాంతం నిస్సహాంగాంగనానామ్। పునరుషసివివిక్తైర్మాతరిశ్వావ(చూ)ఘూర్ణ్య జ్వలయతి మదనాగ్నిం మాలతీనాం రజోభిః ॥౧౭॥ అనిమిషమవిరామా రాగిణాం సర్వరాత్రం నవనిధువనలీలాః

రణహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమ్ ॥ తేన ద్వయోః క్రమేణోపమానోపమేయభావరూపోపమేయోపమావ్యజ్యతే ॥ ౧౫ ॥—॥ మదేతి ॥ సంప్రతి సితకరస్యేందోః ఇదం కరజాలం-కిరణసమూహః, కర్తృ ఉద్గచ్ఛతా. ఉద్యతా, అరుణేన అనూరుణా, మదరుచిం తత్తుల్యాం రుచిం, అరుణిమానమిత్యర్థః, అతఏవ నిదర్శనాలంకారః ॥ లమ్భితస్య-(ప్రా)పితస్య, + లభేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః, రభేరశబ్లిటోః లభేశ్చేతినుమాగమః, అతఏవ చిరాయస్థాయినీం లజ్జామాశుత్యజత ఇవ ముఖప్రకాశనాదియముత్ప్రేక్షా వాసవాశా-(ప్రా)చీ, తస్యా ఏవ యువత్యాః ముఖస్య (ప్రా)గ్భాగస్యాననస్య చ వసనమివావకుంఠనపట ఇవ స్రంసతే గళతి మత్తాః (స్త్రి)యః పాటలముఖా నిర్లజ్జాః స్రస్తవస్త్రాశ్చ భవంతీతి భావః, అత్ర ముఖస్యేతి (ప్రా)గ్భాగవదనయోరభేదాధ్యవసాయాత్, శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః, తయా పూర్వోక్తనిదర్శనోత్ప్రేక్షాభ్యాం చానుగృహీతా వసనమివేత్యుత్ప్రేక్షేతి సఙ్కరః ॥ ౧౬ ॥ — అవిరతేతి ॥ అవిరతరతలీలాయాసేన అవిచ్ఛిన్నసురతక్రీడా(ప్ర)యాసేన జాతశ్రమాణామంగనానాం సంబంధిని నిస్సహాత ఇతి నిస్సహే అక్షమే పచాద్యచ్, అంగే ఉపశమముపయాంతం శామ్యంతం మదనమేవాగ్నిం పునరుషసి + మాతరిఅంతరిక్షే శ్వయతి వర్ధతే ఇతి మాతరిశ్వా, + శ్వన్నుక్షన్నిత్యాదినా ఔణాదికో నిపాతః, వివిక్తైరమలైరనార్ద్రైశ్చ మాలతీనాం-జాతికుసుమానాం, ని ॥ సుమనా మాలతీ జాతిరిత్యమరః ॥ రజోభిః-పరాగైః, కరీషైరివేతి భావః, అవ(ఘూ)చూ) ర్ణ్య అవధ్వంస్య సంధుక్ష్యేతి భావః, జ్వలయత్యుద్దీపయతి (ప్రా)భాతికమాలతీవాతస్పర్శాత్పునరుద్బుద్ధో మదన ఇత్యర్థః, రూపకాలఙ్కారః ॥ ౧౭ ॥—అనిమిషమితి ॥ ఇదం పురోవృత్తి అస్ఫుటా సూర్యతేజోభిభవాన్మందాయమానా ఆలోకసంపత్, ప్రకాశసంపత్తిర్యస్య తత్, అన్యత్ర నిద్రాభిభవాదనుద్బుద్ధవిషయావభాసనశక్తికం దీపస్యేదం దైపమక్షి

కౌతుకేనాభివీక్ష్య । ఇదముదవసితానామస్ఫుటాలోకసంపన్నయనమివ సని
ద్రంఘూర్ణతేద్వైపమర్చిః ॥ ౧౮ ॥ వికచకమలగంధైరంధయన్భృంగమాలాః
సురభితమకరందంమంద మావాతివాతః । ప్రమద మదనమాద్యద్యౌవనో
ద్దామరామారమణరభసఖేదస్వేదవిచ్ఛేదదక్షః ॥ ౧౯ ॥ లులితనయనతారాఃక్షా
మవక్త్రేందు బింబారజనయ ఇవనిద్రాక్లాంతనీలోత్పలాక్ష్యః। తిమిరమివదధా

జ్వాల్ లా ॥ ని ॥ జ్వాలాభాసోర్నపుంస్యర్చిరిత్యమరః ॥ సర్వస్యాం రాత్రావి
తిసర్వరాత్రం + పూర్వకాలేత్యాదినాసమాసః, అహస్సర్వేత్యాదినాసమాసా
న్తః, రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతిపుల్లింగతా, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, అవి
రామాః-అవిచ్ఛిన్నాః, రాగిణాం-కామినాం + పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషః, న
వనిధువనలీలాః-సురతవిలాసాన్ ॥ ని ॥ వ్యవాయోగ్రామ్యధర్మోమైథునం నిధు
వనంరతమిత్యమరః ॥ కౌతుకేన ననిమిషతీత్యనిమిషంయథాతథా, పచాద్యచ్,
కుటాదిత్వాన్నగుణః, అభివీక్ష్య అతఏవ సనిద్రం ఉదవసితానాం గృహాణాంసం
బంధి ॥ ని ॥ గృహగేహోదవసితవేశ్మసద్మనికేతనమిత్యమరః ॥నయనమివేత్యు
త్ప్రేక్షా, ఘూర్ణతే-భ్రమతి ॥ ౧౮ ॥—వికచేతి ॥ ప్రమదమదనాభ్యాం-హ
ర్షమన్మథాభ్యాం మాద్యంతీనాం యౌవనేనోద్దామానాం ఉద్ధతానాంచ రా
మాణాం-స్త్రీణాం, రమణరభసఖేదేన సురతసంరంభశ్రమేణ యః స్వేదః త
స్య చ్ఛేదెహరణే దక్షోవాతః, ప్రభాతమారుతః, వికచకమలగంధైర్వికసితార
విందగంధైః భృంగమాలాః-షట్పదపఙ్క్తీః, అంధయన్నంధాః కుర్వన్మోహయన్॥
+ అంధయతేస్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః, సురభితః-సురభీకృతోమ
కరందోయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా మందమావాతి-ప్రచలతి, అత్ర వృత్త్యను
ప్రాసోలఙ్కారః * శ్లేషః ప్రసాదస్సమతామాధుర్యం సుకుమారతా, అర్థ
వ్యక్తిరుదారత్వమోజః కాంతిసమాధయఇత్యాచార్యోక్తాదశగుణాః తే ప్రాయే
ణాత్రసంభవంతీతి నిపుణైరున్నేయాః ॥ ౧౯ ॥— లులితేతి ॥ లులితనయనతా
రాః నిద్రాకలుషితాక్షికనీనికాః అన్యత్రా ప్రసన్ననక్షత్రాః ॥ని॥ ఋక్షాక్షి
మధ్యయోస్తారేతివిశ్వః ॥ వక్త్రాణీందుబింబానీవేత్యుపమితసమాసః తిమిరమి
వేత్యాదిలింగాత్, అన్యత్ర వక్త్రాణీవేందుబిమ్బాని తానిక్షామాణి సురతప్రభా
వాభ్యాం మ్లానానియాసాంతాః నిద్రయా స్వప్నేన ముకుళీభావేనచాక్రాంతా

నాస్స్రంసినః కేశపాశానవనిపతిగృహేభ్యో యాంత్యమూర్వారవధ్వః ॥ ౨౮॥ శిశి
రకిరణకాంతం వాసరాంతేభిసార్యశ్వసనసురభిగంధిస్సాంప్రతం సత్వరేవ । వ్ర
జతి రజనిరేషా తన్మయూఖాంగరాగైః పరిమళితమనింద్యైరంబరాంతం వహంతీ
॥౨౯॥ నవకుముదవనశ్రీహాసకేళిప్రసంగాదధికరుచిరశేషామప్యుషాం జాగరిత్వా
అయమపరదిశోంకే ముంచతి స్రస్తహస్తః శిశయిషురివ పాండుం మ్లానమాత్మానమిం

ని నీలోత్పలాని అక్షీణీవ నీలోత్పలానీవాక్షీణి యాసాం తాః స్స్రంసినః కేశపా
శాః, తిమిరమివాన్యత్రతు తానివ తిమిరం దధానాః అతఏవ రజన్యాఇవస్థితాః,
అమూర్వారవధ్వో వేశ్యాః ॥ ని ॥ వారస్త్రీ గణికా వేశ్యేత్యమరః ॥ అవనిపతిగృ
హేభ్యో యాంతి నిర్యాంతి, శ్లిష్టవిశేషణేయముపమేత్యేకే । శ్లేషపవాయముభ
యోపిషయః, ఉపమాతుప్రతిభామాత్రసారేత్యన్యే ॥ ౨౮ ॥—శిశిరేతి ॥ ఏషా
చ రజనిర్వాసరాంతే రాత్రౌ శిశిరకిరణశ్చంద్రస్తమేవ కాంతమభిసార్యాభిసృత్య
స్వార్థేణిచ్, సాంప్రతం శ్వసనైః తత్కాలవాతైః, నిశ్వాసైశ్చ సురభిగంధిః
సుగంధిః అనింద్యైః మనోహరైస్తస్యేందోర్మయూఖైరేవాంగరాగైః పరిమ
ళితం వ్యాప్తం వాసితం చాంబరాంతం నభఃప్రాంతం వస్త్రాంతం చ వహంతీ భ
జంతీ సత్వరేవ వ్రజతి, అత్రేందుతన్మయూఖాదీనాం కాంతత్వాంగరాగత్వాది
రూపణాద్రజనేరభిసారికాత్వరూపణావగమాదేకదేశవివర్తిరూపకమ్ ॥ ౨౯ ॥
నవేతి ॥ అధికరుచిరయమిందుః నవకుముదవనశ్రియో నూతనకుముదారణ్యశో
భాయాః వికాసః పరిహాసశ్చ సఏవ కేళిస్తస్యాం ప్రసంగాదాసంగాదశేషామ
ప్యుషాం సకలామపి రాత్రిం ॥ ని ॥ విభావరీనక్తముషా చ శర్వరీతి విశ్వః అత్య
న్తసంయోగే ద్వితీయా, జాగరిత్వా-జాగరణం కృత్వా, శిశయిషుః-శయితుమిచ్ఛు
రివ, శేతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః, స్రస్తాహస్తానక్షత్రవిశేషః కరశ్చ యస్య సః
అపరదిశః పశ్చిమదిశోంకే సమీపే ఉత్సంగే చ పాండుం-పాండువర్ణం, మ్లానం
క్లాంతమాత్మానం స్వశరీరం ముంచతి, దక్షిణనాయకః కయాచిత్సహవిహృత్య రాత్రిం
తః కస్యాశ్చిదంకే శేతే తద్వదితి భావః, అత్ర ప్రహాసకేళికరస్రంసనాంకశయనా
దివ్యవహారాదిందుకుముదవనశ్రీపశ్చిమాశానాం నాయికానాయకత్వప్రతీతేస్స
మాసోక్తిరలంకారః, విశేషణసామ్యంతూపలక్షణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః ॥ సా
ప్యోత్ప్రేక్షాసఙ్కీర్ణా ॥ ౩౦ ॥—

దుః ॥ ౨౨ ॥ సరభసపరిరంభారంభసంరంభభాజా యదధినిశమపాస్తం వల్లభే నాంగనాయాః । వసనమపి నిశాంతే నేష్యతే తత్ప్రదాతుం రథచరణవిశాలశ్రోణిలోలేక్షణేన ॥ ౨౩॥ సపది కుముదినీభిర్మీలితం హా క్షపాపి క్షయమగమదపేతాస్తారకాస్తాస్సమస్తాః । ఇతి దయితకలత్రశ్చింతయన్నంగమిందుర్వహతి కృశమశేషం భ్రష్టశోభం శుచేవ ॥ ౨౪ ॥ వ్రజతి విషయమక్ష్ణామంశుమాలీ న యావత్తిమిరమఖిలమస్తం తావదేవారుణేన । పరపరిభవి తేజస్తన్వతామాశు కర్తుం ప్రభవతి హి విపక్షోచ్ఛేదమగ్రేసరోఽపి ॥ ౨౫॥ విగతతిమిరపంకం పశ్యతి వ్యోమ యావ

సరభసేతి॥ అధినిశం నిశాయాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సరభసః సత్వరః పరిరంభవ్యాపారస్తత్ర సంరంభస్సంభ్రమస్తద్భాజా వల్లభేనాంగనాయాః సంబంధి యద్వసనం అపాస్తం తద్వసనం నిశాంతే-ప్రభాతేఽపి రథచరణం-చక్రం, తద్వద్విశాలాయాం శ్రోణౌ లోలం సతృష్ణమీక్షణం యస్య తేన వల్లభేన ప్రదాతుం నేష్యతే, అత్ర వసనాప్రతిదానస్య శ్రోణీక్షణలౌల్యహేతుకత్వాత్కావ్యలింగం॥ ౨౩॥— సపదీతి॥ సపది-సద్యః, కుముదినీభిర్మీలితం ముకులితం భావే క్తః హా హంత క్షపా రాత్రిరపి క్షయం నాశమగమత్, తాస్సమస్తాస్తారకాః అపేతాః-అపగతాః, ఇతి శుచా శోకేన చింతయన్నివ దయితకలత్రః-ప్రియభార్యః, ఇందుః కృశమశేషం నిశ్శేషం యథా తథా భ్రష్టశోభం నష్టప్రభమంగం వహతి కలత్రప్రియస్య యుగపత్సకలకలత్రనాశే మహాన్ శోకో భవతీతి భావః॥ అత్రేందోః ప్రభాతప్రయుక్తాంగకార్శ్యశోభాభ్రంశయోః యుగపత్కుముదిన్యాదిసకలకలత్రనాశనిమిత్తహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౨౪ ॥— వ్రజతీతి ॥ అంశుమాలీ-సూర్యః, వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః, యావదక్ష్ణాం విషయం భూమిం న వ్రజతి న దృశ్యత ఇత్యర్థః, తావదేవారుణేనానూరుణా అఖిలం తిమిరమస్తం అపాస్తం పరేషాం పరిభవితి రస్కారకం + జిదృక్షిత్యాదినా ఇనిప్రత్యయః, తేజః ప్రతాపం తన్వతాం-ప్రథయతాం అగ్రేసరతీత్యగ్రేసరః పురస్సరోఽపి + పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేరితి టప్రత్యయః, విపక్షస్య శత్రోరుచ్ఛేదం కర్తుం ఆశు ప్రభవతి శక్నోతి హి సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౫ ॥— విగతేతి॥ విరహేణ ఖిన్నః రథచరణేన-చక్రేణ, సమాహ్వస్తుల్యాఖ్యః తస్యైవ సమాఖ్యా యస్యేతి వా రథచరణసమాహ్వశ్చక్రవాక ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకో రథాంగాహ్వ

వత్ ధువతి విరహఖిన్నః పక్షతీ యావదేవ । రథచరణసమాహ్వస్తావదౌత్సుక్య
నున్నా సరిదపరతటాన్తాదాగతా చక్రవాకీ ॥ ౧౯ ॥ ముదితయువమనస్కాస్తు
ల్యమేవ ప్రదోషే రుచమదధురుభయ్యః కల్పితా భూషితాశ్చ । పరిమళరుచిరాభి
ర్న్యక్కృతాస్తు ప్రభాతే యువతిభిరుపభోగాన్నీరుచః పుష్పమాలాః ॥ ౨౦ ॥
విలులితకమలౌఘః కీర్ణవల్లీవితానః ప్రతివనమవధూతాశేషశాఖిప్రసూనః । క్వచి

యనామక ఇత్యమరః ॥ తిమిరం పఙ్కమివేత్యుపమితసమాసః, తద్విగతం య
స్మాత్తత్ వ్యోమ యావత్పశ్యతి యావదేవ పక్షతీ పక్షమూలే ॥ స్త్రీ పక్ష
తిః పక్షమూలమిత్యమరః + పక్షాత్తిరితి తిప్రత్యయః, ధువతి-ఉత్ప్రతితుం ధునో
తి ధూవిధూనన ఇతి ధాతోస్తౌదాదికత్వాదువఙాదేశః, తావదేవౌత్పతనాత్
ప్రాగేవ చక్రవాకీ-చక్రవాకస్త్రీ + జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి ఙీ
ష్, ఔత్సుక్యేనోత్కణ్ఠయా నున్నా ప్రేరితా సతీ సరితోఽపరతటాన్తాత్-ప
రపారభూమేస్సకాశాదాగతా ఏతేనానయోరున్నస్కతా సమశ్చానురాగ ఇ
త్యుక్తం, అత్ర రాగౌత్సుక్యయోః రసభావయోస్తిర్యగ్గతత్వేనాభాసయోర్నిబ
న్ధనాదూర్జస్వినామాలఙ్కారః రసభావతదాభాసప్రశమానాం నిబన్ధనే ॥ ర
సవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితమితిలక్షణాత్ ॥ ౧౯ ॥—ముదితేతి ॥ ప్రదో
షే రాత్రౌ ముదితాని యూనాం మనాంసి యాభి(ర్వైతుభి) స్తాః) ముదితయు
వమనస్కాః సన్తుష్టప్రియచిత్తాః + ఉరఃప్రభృతిభ్యః కప్, కల్పితా ఉపభోగా
య సమ్పాదితాః భూషితావలయవసనాదిభిరుపస్కృతాశ్చ ఉభయ్యః-ఉభయ
విధాః, యువతయః పుష్పమాలాశ్చ + ఉభాదుదాత్తో నిత్యమితి తయస్యాయ
జాదేశః ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ ॥ తుల్యమేవావిశేషం యథా తథా రుచం శో
భామదధుర్ధృతవత్యః, ధాఞో లిట్, ప్రభాతే తూపభోగాన్నీరుచో నిష్ప్రభాః
పుష్పమాలాః పరిమళేన విమర్దగన్ధేన, రుచిరాభిరుపభోగాదధికసురభిభిర్యు
వతిభిర్న్యక్కృతాస్తిరస్కృతాః, అవధీరితాశ్చ అత్ర పుష్పమాలాభ్యో యువతీనాం
సామ్యోక్తిపూర్వకవిమర్దసహత్వేనాధిక్యోక్తేర్వ్యతిరేకః ॥ ౨౦ ॥—విలులితేతి॥
వనే వనే ప్రతివనం యథార్థేఽవ్యయీభావః విలులితాః వ్యాలోలితాః కమలౌ
ఘా యేన సః కీర్ణాః విక్షిప్తాః వల్లీనాం మాలత్యాదీనాం వితానా విస్తారా యేన
సః అవధూతాని కమ్పితాన్యశేషశాఖినాం వకులచమ్పకాదీనాం ప్రసూనాని

వయిమనవస్థః స్థాస్నుతామేతి వాయు(ర్మ) ర్వ) ధుకుసుమవిమర్దోద్గంధిషే(వే)శ్మాన్త రేషు ॥ ౭ ॥ నఖపదవలినాభీ సంధిభాగేషు లక్ష్యః క్షతిషు చ దశనానామంగనాయాస్సశేషః । అపి రహసికృతానాం వాగ్విహీనోఽపి జాతః సురతవిలసితానాం వర్ణకో వర్ణకోఽసౌ ॥ ౮ ॥ ప్రకటమలినలక్ష్మా మృష్టపత్రావలీకైరధిగతరతి

మోసకః; తథాపి క్వచిత్పూర్వోక్తకమలవనాదౌ కుత్రాఽపి నాస్త్యవస్థాస్థితిర స్యేత్యనవస్థః స్థితిమ ప్రాప్నోయం వాయుః వధూనాం కుసుమానాం చ విమర్దే న సంఘర్షేణ ఉద్గంధిషు ఉద్భూతగంధేషు + గంధస్యేదితీత్వం వేశ్మాంతరేషు గృహాభ్యన్తరేషు స్థాస్నుతాం స్థాయిత్వమేతి పూర్వోక్తసర్వోత్కృష్టసౌర భలాభాదితి భావః + గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుప్రత్యయః ॥ వధుశబ్దోఽహ్ర స్వోకారాంతోఽప్యస్తి । యద్వా మధుకుసుమేతి పాఠః మధుయుక్తాని కుసుమా ని తేషాం విమర్దేనేత్యర్థః, అత్ర వాయోరస్థాయిత్వేఽపి స్థాయిత్వసంబంధో క్తేరతిశయోక్తిః తయా విమర్దగంధస్య కమలాదిగంధాదాధిక్యరూపవ్యతిరేక ప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౭ ॥—నఖపదేతి ॥ నఖపదేషు-నఖక్షతే షు వలిషు త్రివలిషు, నాభ్యాం సంధిభాగేషు, కూర్పరాదిసంధిస్థానేషు,తథా దశనానాంక్షతిషు దన్తవ్రణేషు చ సశేషః సావశేషః కించిద్విద్యమానః, అత ఏవ లక్ష్యో దృశ్యః అంగనాయాః సంబంధీ అసౌ వర్ణయతి వర్ణం కరోతి రంజయతీతి వర్ణకోఽంగరాగః వాగ్విహీనో వాగింద్రియరహితోఽపి సన్ రహసికృతానామ పి సురతవిలసితానాం-సురతచేష్టితానాం, వర్ణయతి వక్తీతి వర్ణకో వక్తా వ్యం జక ఇత్యర్థః, వర్ణయతేర్ణ్వుల్ ప్రత్యయః । వర్ణక్రియాయాం విస్తారే గుణో క్తౌ వర్ణనే ప్యద ఇతి భట్టమల్లః ॥ జాతః నఖక్షతాదిష్వేవలక్ష్యమాణోఽంగరా గః అన్యత్ర స్వవిలోపి చేష్టావిశేషానుమాపకో జాత ఇత్యర్థః, అత్ర వాగ్వి హీనోఽపి రహస్యకృతానామపి వర్ణకో వక్తేతి విరోధస్య వ్యంజకత్వలక్షణయా పరి హారాద్విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౮ ॥— ప్రకటేతి ॥ ఉషసి-ప్రత్యుషః వి భక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, యద్వా ప్రత్యుషః ప్రభాతం ॥ ని ॥ ఉషః ప్రత్యుషసీ అపీత్యమరః ॥ తత్ర ప్రోషితశ్రీః భ్రష్టశోభః అత ఏవ ప్రకటమలినలక్ష్మా స్పష్ట దృష్టకలంకోఽసౌ చంద్రమాః మృష్టాః ప్రమృష్టాః పత్రావల్యః పత్రభంగ్యో యేషాం తైః + నద్యృతశ్చేతి కప్ ॥ తథాప్యధిగతా రతిశోభాసంభోగశ్రీర్యేషాం

శాఖైః ప్రత్యుషః ప్రోషితశ్రీః । ఉపహసిత ఇవాసౌ చంద్రమాః కామినీనాం పరిణతశరకాండాపాండుభిర్గండభాగైః ॥ ౩౦ ॥ సకలమపి నికామం కామలోలాలాన్యనారీరతిరభసవిమర్దైర్భిన్నవత్యంగరాగే । ఇదమతిమహదేవాశ్చర్యమాశ్చర్యధామ్నస్తవ ఖలు ముఖరాగో యన్న భేదం ప్రయాతః ॥ ౩౧ ॥ ప్రకటతరమిమం మా ద్రాక్షురన్యా రమణ్యాః స్ఫుటమితి సవిశంకం కాంతయా తుల్యవర్ణైః చరణతలసరోజాక్రాంతిసంక్రాంతయా సా వపుషి నఖవిలేఖో లాక్షయా రక్షితస్తే

లైః పరిణతాః-పరిపక్వాః, శరకాండాః బాణాఖ్యతృణకాండికాః * శరో బాణబాణతృణ ఇతి శబ్దార్ణవే ॥ తద్వదాపాండుభిః కామినీనాం గండభాగైర్గండస్థలైరుపహసిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ఆపాండిమగుణనిమిత్తా నిష్కలంకాః సకలంకం సమానమానినముపహసంతీతి భావః ॥ ౩౦ ॥—అథ కాచిత్ఖండితా నాయికా సాగసం ప్రియాం సం (ప్రా)తరాగతం పంచభిరుపాలభతే ॥ సకలమిత్యాది ॥ కామేన లోలాయా అన్యనార్యాః సపత్న్యాః రతిరభసేషు-సురతసంభ్రమేషు విమర్దైః పీడనైః రజ్యతేనేనేతి రాగః అంగస్య రాగోంగరాగః విలేపనం అంగవికాసశ్చ తస్మిన్నంగరాగే సకలమపి నిశ్శేషం యథాతథా నికామం భిన్నవతి విశ్లిష్టవతి సతి ఆశ్చర్యధామ్నః సర్వాద్భుతనిధానస్య తవ ముఖరాగో ముఖవికాసః భేదం విశ్లేషం న ప్రయాతః, ఇతి యత్ ఇదమేవాతిమహదాశ్చర్యం ఖలు ముఖస్యాప్యంగత్వేన తద్రాగస్యాప్యంగరాగత్వాదితి భావః, అత్ర విలేపనవికాసాఖ్యయోరంగరాగయోరైకత్వాధ్యవసాయేన విరోధః శ్లేషానుసంధానేత్వవిరోధ ఇతి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితో విరోధాభాసాలంకారః ॥ ౩౧ ॥—ప్రకటేతి ॥ కించ ప్రకటతరమతిస్ఫుటమిమం నఖవిలేఖం అన్యారమణ్యో నిజసపత్న్యః స్ఫుటం మా ద్రాక్షుః న పశ్యంతు, దృశేర్లుఙ్ + ఇరితో వేతి చ్లేరఙభావపక్షే సిచి వృద్ధిః ॥ ఇతి బుద్ధ్వా కాంతయా త్వత్ప్రియయా సవిశంకం యథాతథా తుల్యవర్ణైః లాక్షాసమానవర్ణైః వివర్ణస్య దురపహ్నవత్వాదితి భావః, అసౌ తే తవ వపుషి నఖవిలేఖః నఖవ్రణః చరణతలం సరోజమివేత్యుపమితసమాసః ఆక్రాన్తిలింగాత్తస్యాక్రాంత్యా ఆఘాతేన సంక్రాంతయా లాక్షయా రక్షితో గుప్తః ఆచ్ఛాదిత ఇత్యర్థః, హంత సా తు పాపీయసీ లాక్షా స్వయమేవ సర్వదుర్వృత్తిపిశునేతి సాపరాధా చేతి త్వత్ప్రియా న వేత్తీతి భావః అత్ర నఖవిలేఖస్య లాక్షా

॥౩౨॥ తదవితథమవాదీర్యన్మమత్వంప్రియేతి ప్రియజనపరిభుక్తం యద్దుకూలం దధానః । మదధివసతిమాగాః కామినాం మండనశ్రీర్వ్రజతిహిసఫలత్వం వల్లభాలోకనేన ॥ ౩౩ ॥ నవనఖపదమంగంగోపయస్యంశుకేనస్థగయసిపునరోష్ఠం పాణినాదంతదష్టమ్ । ప్రతిదిశమపరస్త్రీసంగశంసీ విసర్పన్నవపరిమళగంధః కేనశక్యోవరీతుమ్ ॥౩౪॥ ఇతికృతవచనాయాః కశ్చిదభ్యేత్యబిభ్యద్గలితనయన

వార్యాస్తత్రదేకతాపత్రైస్సామాన్యాలఙ్కారః ॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్ర వస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ ॥ ౩౨ ॥—తదితి ॥ కించ మమ త్వమేవ ప్రియేతి యదవాదీరవోచః + వదేర్లుఙి వదవ్రజేత్యాదినావృద్ధిః, తదవితథం సత్యం కుతః యద్యస్మాత్ ప్రియజనేన పరిభుక్తం దుకూలం తదీయమిత్యర్థః దధానః ధారయన్నిత్యర్థః, వసానఇతిపాఠే వసానఆచ్ఛాదయన్ + వసేరాచ్ఛాదనార్థాల్లటశ్శానజాదేశః సత్వం మదధివసతిం మమ నివాసమాగాః ప్రాప్తః, + ఇణోగాలుఙి ॥ యుక్తంచైతదిత్యాహ కామినాం మండనశ్రీర్వల్లభానాం ప్రేయసీనామాలోకనేన సఫలత్వంవ్రజతిహి అప్రియాచేత్కథమీదృశీ మే సంభావనేతిభావః అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౩ ॥ —నవేతి ॥ కించ నవానినఖపదానియస్మిన్ తదంగం వపురంశుకేన గోపయసి ఆచ్ఛాదయసి + గుపేశ్చౌరాదికాత్స్వార్థేణిచ్ ॥ దంతేనదష్టమోష్ఠం పునరోష్ఠంతుపాణినా స్థగయసి చ్ఛాదయసి + స్థగిరపిచౌరాదికః దిశిదిశిప్రతిదిశం + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్యఇతిసమాసాంతష్టచ్ప్రత్యయః విసర్పన్ ప్రసర్పన్ అపరస్త్రీసంగశంసీ స్త్ర్యంతరసంగసూచకః, అనన్యప్రభవత్వాత్తస్యేతిభావః నవః పరిమలాఖ్యోగంధః పరిమలగంధః ॥ ని ॥ విమర్దోత్థేపరిమలఇత్యమరః ॥ కేన-కేనోపాయేన, వరీతుమాచ్ఛాదయితుం + వృతోవేతిఇటోదీర్ఘః శక్యః న కేనాపి శక్యఇత్యర్థః ॥ అత్ర నఖదంతక్షతయోరంగోష్ఠాచ్ఛాదనేవిసర్పణస్య గంధానాచ్ఛాద్యత్వేచ విశేషణగత్యా హేతుత్వాత్కావ్యలింగద్వయేన సజాతీయసఙ్కరః ॥ ౩౪ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతి పూర్వశ్లోకచతుష్టయోక్తరీత్యా కృతవచనాయాః కృతోపలమ్భాయాః, గళితనయనవారెరధైర్యాన్ముక్తాశ్రోః ప్రేయస్యాఇతిశేషః కశ్చిన్నాయకోబిభ్యత్ త్రస్యన్ +నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః అభ్యేత్యాగత్య పాదయోరవనామమవనతింయాతి ప్రణామేన ప్రసాదయతీత్య

వారేర్యాతిపాదావనామమ్ । కరుణమపిసమర్థం మానినాం మానభేదే రుదిత
ముదితమస్త్రం యోషితాం విగ్రహేషు ॥౩౫॥ మదమదనవికాసస్పష్టధార్ష్ట్యో
దయానాం రతికలహవికీర్ణైర్భూషణైరర్చితేషు । విదధతి న గృహేషూత్ఫుల్ల
పుష్పోపహారం విఫలవినయయత్నాః కామినీనాం వయస్యాః ॥ ౩౬ ॥ కరజదశన
చిహ్నం నైశమంగేన్యనారీజనితమితి సరోషామీర్ష్యయాశంకమానామ్ । స్మర

ర్థః । నను కథమీదృశ్యార్ద్రవం తథాహంకారిణస్తస్య రోదనమాత్రేణ తత్రా
హ ॥ కరుణమితి ॥ తథాహి విగ్రహేషు-ప్రణయకలహేషు, యోషితాం కరుణ
మపి దీనమపి రుదితమశ్రుమోచనం మానినామహఙ్కారిణాం పుంసాం మాన
భేదే అహఙ్కారనిరాసే సమర్థం శక్తమస్త్రం సాధనముదితముక్తం + వదేః
కర్మణి క్తః వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం, దీనే ప్రణయిజనే, పుంసాం కోఽహ
ఙ్కారఇతిభావః ॥ అర్థాంతరన్యాసః ఏషాచ ఖండితానాయికా * నీత్వాన్య
త్రనిశాం ప్రాతరాగతే ప్రాణవల్లభే । అన్యాసమ్భోగచిహ్నైస్తు ఖండితేర్ష్యా
కషాయితేతిలక్షణాత్, నాయకస్తు ధృష్టః * వ్యక్తాగా నిర్భయో ధృష్ట ఇతి లక్షణా
త్, నచేహ బిభ్యద్విశేషణవిరోధః ఆగమనకాలే నిర్భీకతాయా ఏవ లక్షణోపయో
గాత్, అన్యథా వైరస్యాదితిభావః అయంచపూర్వం సహృదయైః అన్యథా రసా
భాస ఇత్యాహుః ॥౩౫ ॥—మదేతి॥ మదమదనయోర్వికాసేన విజృమ్భణేన స్ప
ష్టో ధార్ష్ట్యస్యోదయ ఆవిర్భావో యాసాం తాసాం కామినీనాం రతిరేవ కలహ
స్తస్మిన్ వికీర్ణైరితస్తతో విక్షిప్తైర్భూషణైరర్చితేషు గృహేషు వయస్యాః స్ని
గ్ధపరిచారికాః వినీయంతేఽస్మిన్నితి వినయోఽధికారః తత్ర యత్నో విఫలో యాసాం
తాః విఫలవినయయత్నాః నిష్ఫలస్వాధికారోద్యోగాః సత్యః ఉత్ఫుల్లైః పుష్పై
రుపహారం పూజాం న విదధతి న కుర్వంతి, అత్ర సమృద్ధవస్తువర్ణనాదుదాత్తాలం
కారః * తదుదాత్తం భవేద్యత్ర సమృద్ధం వస్తు వర్ణ్యతే ఇతి లక్షణాత్, తేన తా
సాం తేష్వాభరణేషు వస్త్రమాల్యాదివత్ నిర్మాల్యబుద్ధిర్ధ్వన్యతే ॥ ౩౬ ॥—
కరజేతి ॥ విలసనశీలా విలాసీ + వౌకషలసేత్యాదినా ఘినుణ్ ప్రత్యయః ॥ అం
గ-నిజాంగే, నిశాయాం భవం నైశం + నిశాప్రదోషాభ్యాం చేత్యణ్, కరజదశన
చిహ్నం-నఖదంతక్షతం, అన్యనారీజనితం స్వసపత్నీకృతమితి శఙ్కమానాం వి
శ్వసతీం అతఏవ ఈర్ష్యయా అక్షమయా సరోషాం స్త్రియం నిజవధూం పత్న

సినఖలుదత్తంమత్తయైతత్త్వయైవప్రియమనునయతీత్థంవ్రీడమానాంవిలాసీ॥౩౬॥
కృతగురుతరహారచ్ఛేదమాలింగ్యపత్యాపరిశిథిలితగాత్రేగంతుమాపృచ్ఛమానే।
విగళితనవముక్తాస్థూలబాష్పాంబుబిందు స్తనయుగమబలాయాస్తత్క్షణం రోదితీవ ॥ ౩౭ ॥ బహుజగదపురస్తాత్తస్యమత్తాకిలాహంచకరదకిలచాటుప్రౌఢయోషిద్వదస్య । విదితమితిసఖీభ్యోరాత్రివృత్తంవిచింత్య వ్యపగతమదయాహ్నివ్రీడితంముగ్ధవధ్వా ॥ ౩౮ ॥ అరుణజలజరాజీముగ్ధహస్తాగ్రపాదాబహులమధుప

యా మదమూఢయాత్వయైవైతద్దత్తమేవంకృతంఖలు నస్మరసినాభిజానాసికిమితి శేషః, ఇత్థమనేనప్రకారేణ వ్రీడమానాం స్వకృతప్రత్యభిజ్ఞానాల్లజ్జితాం సతీ మనునయతి అంగీకారయతి స్వమౌగ్ధ్యవ్యాఘాతోనిర్వేదశ్చలజ్జయావ్యజ్యతే ॥ ౩౬ ॥ —కృతేతి ॥ కృతోగురుతరస్యహారస్య చ్ఛేదోయస్మిన్ తత్తథా ఆలింగ్య పరిశిథిలితగాత్రే శిథిలీకృతాంగే పత్యా-భర్తరి, గంతుమాపృచ్ఛమానే-ఆమంత్ర్యమాణేసతి + ఆజీనుపృచ్ఛ్యోరుపసంఖ్యానాదాత్మనేపదే కర్తరిలటశ్శానజాదేశః ॥ తత్క్షణం-తస్మిన్నేవక్షణే, అత్యంతసంయోగేద్వితీయా, అబలాయాః స్తనయుగంకర్తృ విగళితా నిస్సృతాఃనవముక్తాః నూతనమౌక్తికాన్యేవ స్థూలబాష్పాంబుబిందవోయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా రోదితీవ విరహాసహిష్ణుతయా రోదనంకరోతీవేత్యుత్ప్రేక్షా రూపకసంకీర్ణా + రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకే ఇతీడాగమః ॥ ౩౭ ॥— బహ్వితి ॥ అహ్ని దివసే, వ్యపగతమదయా-ముగ్ధవధ్వాసఖీభ్యోవిదితం రాత్రౌ త్వయేత్థంకృతమితి సఖీభిరాఖ్యాతమిత్యర్థః, రాత్రివృత్తం-రాత్రౌకృతం స్వచేష్టితమిత్యర్థః, మత్తా మదమూఢా అహం తస్యప్రియస్య పురస్తాదగ్రే బహు-అనేకం, జగదకిల-గదామిస్మకిల, కిలేత్యైతిహ్యే, అతఏవ + పరోక్షేలిట్, ణలుత్తమోవేతిపక్షే ణిత్త్వాభావాద్వృద్ధ్యభావః, చ-పునః, ప్రౌఢయోషితాతుల్యం-ప్రౌఢయోషిద్వదిత్యుపమా। తేనతుల్యమితివతిప్రత్యయః ॥ అస్యప్రియస్య చాటు-ప్రియవచనం,చకరకిల-అకార్షం కిల + లిడాదిపూర్వవత్, గుణోవిశేషః, ఇతివిచింత్య-విమృశ్య, వ్రీడితం-లజ్జితం, భావేక్తః నిజకార్యప్రకాశేన లజ్జాత్రసంచారీభావః। భావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః ॥ ౩౮ ॥— అరుణేతి ॥ అరుణజలజరాజీవ-రక్తకమలశ్రేణీవ, ముగ్ధం-సున్దరం, హస్తాగ్రపాదం హస్తౌచఅగ్రపాదౌచయస్యాస్సా, బహులం

మాలాకజ్జలేందీవరాక్షీ । అనుపతతి విరావైః పత్త్రిణాం వ్యాహరంతీ రజనిమచిరజాతా పూర్వసంధ్యా సుతేవ ॥౪౦॥ ప్రతిశరణమశీర్ణజ్యోతిరగ్న్యాహితానాం విధివిహితవిరిబ్ధైస్సామిధేనీరధీత్య । కృతగురుదురితౌఘధ్వంసమధ్వర్యువర్యైర్హుత

మధుపమాలా కజ్జలం కజ్జలమివ మధుపమాలా యయోస్తే తే ఇందీవరే అక్షిణీ ఇవ ఇందీవరే ఇవ అక్షిణీ యస్యాః సా। బహులమధుపమాలాకజ్జలేందీవరాక్షీ పత్త్రిణాం పక్షిణాం విరావైర్వ్యాహరంతీ ఆలపంతీ॥ని॥ వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః॥ అచిరజాతా-సద్యోభవా, బాలా చ పూర్వసంధ్యా-ప్రాతస్సంధ్యా, సుతేవ-పుత్త్రీవ, రజనిమనుపతతి-అనుధావతి, జననీమివేత్యర్థః ॥ ఇహ విరావైర్వ్యాహరంతీతి వ్యధికరణపరిణామః తత్సంకీర్ణేయముపమా ॥౪౦॥ — ప్రతీతి ॥ అగ్న్యాహితో వైస్తేషామగ్న్యాహితానాం-ఆహితాగ్నీనాం + వాహితాగ్న్యాదిషు ఇతి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః, ప్రతిశరణం-ప్రతిగృహం ॥ని॥ శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః ॥ అశీర్ణజ్యోతిరక్షతార్చిరయమగ్నిరాహవనీయః విధినా + యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూంఖసామస్విత్యాది శాస్త్రోక్తరీత్యా విహితాః యథాయోగముచ్చారితాః విరిబ్ధాః స్వరా ఏకశ్రుత్యాదయశ్చత్వారో యేస్తైః + క్షుబ్ధస్వాంతేత్యాదినా రేభృ శబ్దే ఇతి ధాతోః స్వరే విరిబ్ధశబ్దో నిష్ఠాన్తో ఽనిట్కత్వేన నిపాతితః అధ్వర్యువర్యైః-ఋత్విక్శ్రేష్ఠైః, ఋత్విగ్విశేషవాచినా అధ్వర్యుశబ్దేన ఋత్విఙ్మాత్రోపలక్షణత్వాత్, యద్వా అధ్వర్యుర్వర్యో ముఖ్యో యేషాం తైః అధ్వర్యుప్రముఖైశ్చతుర్భిరృత్విగ్భిరిత్యర్థః, తస్మాద్దర్శపూర్ణమాసయోర్యజ్ఞక్రతోశ్చత్వార ఋత్విజ ఇతి శ్రవణాత్, దర్శశ్చాయం తత్రైవ సాన్నాయ్యవిధానాదితి॥ సామిధేనీః, ప్రవో వాజా ఇత్యాదికా అగ్నిసమింధనీః ఋచో ఽధీత్య పఠిత్వా॥ని॥ ఋక్సామిధేనీ ధాయ్యా చ యా స్యాదగ్నిసమింధనీత్యమరః ॥ సామిధేనీగ్రహణం యాజ్యాపురోనువాక్యాదిమంత్రాంతరాణామప్యుపలక్షణం, కృతో గురుతరదురితానామోఘస్య ధ్వంసో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా సాధు-సమ్యక్, హుతం దేవతోద్దేశేన త్యక్తం, సన్నీయత ఇతి సాన్నాయ్యం హవిర్విశేషం॥ ఐంద్రం దధ్యమావాస్యాయామైంద్రం పయోమావాస్యాయామితి విహితే దధిపయసీ ఇత్యర్థః + పాయ్యసాన్నాయ్యనికాయ్యధాయ్యా మానహవిర్నివాససామిధేనీష్వితి హవిర్విశేషే సమ్పూర్వాన్నయతేర్ణ్యదాయాదేశౌ ఉపసర్గదీర్ఘో నిపాతితః, ఉపలి

తమయముపలీఢే సాధు సాన్నాయ్యమగ్నిః ॥ ౪౦ ॥ ప్రకృతజపవిధీనామాస్యము
ద్భిన్నదంతం ముహురపిహితమోష్ఠ్యైరక్షరైర్లక్ష్యమన్త్యైః । అనుకృతిమను
వేలం ఘట్టితోద్ఘట్టితస్య వ్రజతి నియమభాజాం ముగ్ధముక్తాపుటస్య ॥ ౪౧ ॥ నవ
కనకపిశంగం వాసరాణాం విధాతుః కకుభి కులిశపాణేర్భాతి భాసాం వితానమ్ ।

ఢే ఆస్వాదయతి + లిహ ఆస్వాదన ఇతి ధాతోస్స్వరితేత్త్వాత్ లటి [illegible]
ఢత్వష్టుత్వఢలోపదీర్ఘాః । అత్ర (ప్రా) గ్నేస్సాన్నాయ్యావలేహనస్య భూతకాలత్వే
ప్యపి తదుపలక్షితస్య కర్మణ ఉదిత ఆదిత్యే పౌర్ణమాస్యాస్తంత్రం ప్రక్రమయ
తి (ప్రా) గుదయాదమావాస్యాయా ఇతి, శాస్త్రాత్తత్కాలప్రక్రాంతస్య వర్తమా
నత్వాత్తస్యాపి వర్తమానతావ్యపదేశః । ఏతచ్చాహితాగ్నిత్వమాత్రేణ కాలవిశే
షానాదరేణోక్తమితి పూర్వోక్తచంద్రోదయాద్యవిరోధః అథవా ఉదితేజుహో
త్యనుదితేజుహోతి (ప్రా) తర్జుహోత్యగ్నిహోత్రమితి తత్కాలత్వాత్సామిధేనీ
సాన్నాయ్యశబ్దయోర్మంత్రహవిర్మాత్రపరత్వమాశ్రిత్యాగ్నిహోత్రపరత్వేన వ్యా
ఖ్యేయం, తస్మాదగ్నిహోత్రస్య యజ్ఞక్రత్వోః ఏకఋత్విగ్ఘోత్రకాధ్వర్యుకత్వేపి
అధ్వర్యుర్వహ్నైరితి బహువచనం యజమానబహుత్వాదుపపద్యత ఇత్యాహురిత్య
లంఘాం చసంగోష్ఠీవ్యసనేన ॥ వృత్త్యను (ప్రా) సోలఙ్కారః స్పష్టఏవ ॥ ౪౦ ॥—
ప్రకృతేతి ॥ ప్రకృతజపవిధీనాం-ప్రక్రాంతజపకర్మణాం నియమభాజాం త
పస్వినాంసంబంధి ఓష్ఠేభవైరోష్ఠ్యైః + శరీరావయవాచ్చేతి యత్ప్రత్యయః అ
క్షరైః వర్ణైః ఉపూపధ్మానీయైరిత్యర్థః ఉపూపధ్మానీయానామోష్ఠావిత్యను
శాసనాత్, ముహురపిహితమావృతం అన్త్యైరనోష్ఠ్యైరక్షరైర్లక్ష్యందర్శనీ
యం । అతఏవోద్భిన్నదంతం ఉద్గతాంశవో దంతా యస్య తదాస్యం ముఖం అను
వేలం-ప్రతిక్షణం, ఘట్టితోద్ఘట్టితస్య (ప్రా) ణిత్వాన్ముహుర్ఘటితవిఘటితస్యవి
శేషణసమాసః ॥ ముగ్ధం-సుందరం, ముక్తానాం-ముక్తాఫలానాం పుటం కో
శః శుక్తిరితియావత్ । తస్యానుకృతిం సామ్యం వ్రజతి ఉపమాలఙ్కారః ॥ ఏతే
న శ్లోకద్వయేన బహవః కర్మనిష్ఠాస్తపోనిష్ఠాశ్చబ్రాహ్మణా భగవంతమనుయాం
తీతి కథితమ్ ॥ ౪౧ ॥—నవేతి ॥ కులిశంపాణౌయస్యసకులిశపాణిరిన్ద్రః + ప్ర
హరణార్థేభ్యః పరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవత ఇతి పాణేఃపరనిపాతః । ఏతదేవాత్ర
వ్యధికరణబహువ్రీహేశ్చజ్ఞాపకం తస్య కకుభి (ప్రా) చ్యాందిశి నవకనకపిశ

నితభువనదాహారంభమంభాంసి దగ్ధ్వా జ్వలితమివ మహాబ్ధేరూర్ధ్వమౌర్వానలార్చిః ॥ ౪౩ ॥ వితతపృథువరత్రాతుల్యరూపైర్మయూఖైః కలశ ఇవ గరీయాన్ దిగ్భిరాకృష్యమాణః । కృతచపలవిహంగాలాపకోలాహలాభిర్జలనిధిజలమధ్యాదేష ఉత్తార్యతేఽర్కః ॥ ౪౪ ॥ పయసి సలిలరాశేర్నక్తమన్తర్నిమగ్నః స్ఫుటమనిశమతాపి జ్వాలయా వాడవాగ్నేః । యదయమిదమిదానీమంగముద్యన్దధాతి జ్వలితఖదిరకాష్ఠాంగారగౌరం వివస్వాన్ ॥ ౪౫ ॥ అతుహినరుచినాసౌ కేవలం నోదయాద్రిః క్షణముపరిగతేన క్ష్మాభృతస్సర్వ ఏవ । నవకరనికరేణ స్పష్టబంధూ-

---

జ్ఞం వాసరాణాం విధాతుర్దినకరస్య భాసాం వితానం కరజాలం మహాబ్ధేరంభాంసి జలాని దగ్ధ్వా జనితభువనదాహారంభం కృతజగద్దాహోద్యోగం సదూర్ధ్వమబ్ధేరుపరి జ్వలితమౌర్వానలార్చిర్బడబానలజ్యోతిరివ భాతీత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౪౩ ॥ —వితతేతి ॥ వితతాభిః-ప్రసారితాభిః పృథువరత్రాభిర్మహారజ్జుభిస్తుల్యరూపైస్తుల్యాకారైర్మయూఖైః కిరణైర్గరీయాన్ కలశ ఇవాకృష్యమాణస్సన్నేషః అర్కః కృతశ్చపలః సత్వరో విహంగాలాప ఏవ కోలాహలః కలకలో యాభిస్తాభిః దిగ్భిర్జలనిధేః జలమధ్యాదుత్తార్యతే ఉద్ధ్రియతే తరతేర్ణ్యన్తాత్కర్మణి లట్ । యథా కుతశ్చిత్కూపాత్ కుంభః పాశైరాకృష్య సకలకలం బహుభిః స్త్రీభిరుద్ధ్రియతే తద్వదితి భావః । అత్ర వరత్రాతుల్యరూపైః కలశ ఇవేతి చోపమాభ్యాం విహంగాలాపకోలాహలేతి రూపకేణ చోజ్జీవితా అర్కస్య దిక్కర్తృకోత్తారణోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాత్ప్రతీయమానేతి సంకరః ॥ ౪౪ ॥ పయసీతి ॥ అయం చ వివస్వాన్ నక్తం సలిలరాశేః పయసి సముద్రస్య జలే నిమగ్నః అన్తర్బడబాగ్నేర్జ్వాలయా కాంత్యా అనిశం సదా అతాపి తప్తః స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ కుతః యదిదానీముద్యన్ ఇదం జ్వలితః ప్రజ్వలన్యః ఖదిరకాష్ఠస్యాంగారస్తద్వద్గౌరమరుణమంగం దధాతి ॥ ని ॥ గౌరోఽరుణే సితే పీతే ఇతి విశ్వః ॥ ౪౫ ॥ —అతుహినేతి ॥ క్షణముపరిగతేన స్థితేనాతుహినరుచినా అర్కేణ కేవలమసౌ ఉదయాద్రిః పూర్వాద్రిః ॥ ని ॥ ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః ॥ స్పష్టైః వికసితైః బంధూకసూనస్తబకైః బంధుజీవకకుసుమగుచ్ఛైః విరచితం ॥ ని ॥ బంధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః ॥ శేఖరం అవతంసం ॥ ని ॥ శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః ॥ న బిభర్తి కింతు ఏతే సర్వ ఏవ క్ష్మాభృతః పర్వతాః క్షణ-

కసూనస్తబకరచితమేతే శేఖరం బిభ్రతీవ ॥ ౪౬ ॥ ఉదయశిఖరిశృంగప్రాంగణే
ష్వేష రింగన్ సకమలముఖహాసం వీక్షితః పద్మినీభిః । వితతమృదుకరాగ్రశ్శ
బ్దయన్త్యా వయోభిః పరిపతతి దివోఽఙ్కే హేలయా బాలసూర్యః ॥ ౪౭ ॥ క్షణమ
యముపవిష్టః క్ష్మాతలన్యస్తపాదః ప్రణతిపరమవేక్ష్య ప్రీతమహ్నాయ లోకమ్ । భు
వనతలమశేషం ప్రత్యవేక్షిష్యమాణః క్షితిధరతటపీఠాదుత్థితస్సప్తసప్తిః ॥ ౪౮ ॥

ముపరిగతేన ఊర్ధ్వమవస్థితేన నవకరనికరేణ ఉక్తలక్షణం శేఖరం బిభ్రతీవేత్యు
త్ప్రేక్షా ॥ న కేవలమర్కేణోదయాద్రిరేవ బన్ధూకశేఖరం బిభర్తి కిం తు తత్కర
జాలేన సర్వేఽపి పర్వతా ఇత్యర్థః ॥ ౪౬ ॥ — ఉదయేతి ॥ ఏష బాల ఉదిత
మాత్రః శిశుః బాలశ్చాసౌ సూర్యశ్చ బాలసూర్యః ఉదయశిఖరిశృంగస్య - ఉదయా
ద్రిశిఖరస్య ప్రాంగణేషు రింగన్ సఞ్చరన్ పద్మినీభిర్నళినీభిః స్త్రీవిశేషైశ్చ
॥ ని ॥ పద్మినీ స్త్రీవిశేషేఽపీతి విశ్వః ॥ కమలాన్యేవ ముఖాని తేషాం హాసేన వికా
సేన హాస్యేన చ సహ యథాస్యాత్తథా వీక్షితస్సన్ వయోభిః పక్షిభిః ॥ ని ॥
వయః పక్షిణి బాల్యాదావితి విశ్వః ॥ శబ్దయన్త్యాః శబ్దం కుర్వన్త్యాః ఆగచ్ఛ ఆగ
చ్ఛ వత్సేతి వ్యాహరన్త్యా ఇత్యర్థః + శబ్దశబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యన్తాల్లటశ్శతరి
ఙీప్ ॥ దివోఽన్తరిక్షస్య మాతుశ్చాఙ్కే సమీపే ఉత్సంగే చ వితతాని ప్రసృతాని మృ
దూని కరాగ్రాణి కిరణాగ్రాణి హస్తాగ్రాణి చ యస్య సః సన్ హేలయా లీలయా పరి
పతతి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుగృహీతం రూపకమ్ ॥ ౪౭ ॥ — క్షణమితి ॥ అయం స
ప్తసప్తిరర్కః క్షణముపవిష్టః క్షితిధరపీఠమధ్యాసీనః - క్ష్మాతలన్యస్తపాదః ప్రణామ
స్వీకారాయ భూతలప్రసారితాంఘ్రిరిత్యర్థః, ప్రణతిపరం నమస్కారం కు
ర్వాణం ప్రీతం ప్రణామస్వీకారాత్సన్తుష్టం లోకం జనమహ్నాయ ఝడితి ॥ ని ॥
ద్రాక్ ఝడిత్యఞ్జసాహ్నాయేత్యమరః ॥ అవేక్ష్య కృపావలోకేన సమ్భావ్యాశే
షం భువనతలం లోకస్వరూపం ప్రత్యవేక్షిష్యమాణః అనుసన్ధాస్యమానః క్షి
తిధరస్య తటం పీఠమివ - సింహాసనమివ, అన్యత్ర తటమివ పీఠం తస్మాదుత్థితః
ఉదయాద్రిమతిక్రాన్త ఇత్యర్థః ॥ యథా కశ్చిన్మహారాజః సింహాసనోపవిష్టః
క్షణం ప్రణతజనమాదృత్య అథ సకలస్వరాష్ట్రప్రత్యవేక్షణాయ సహసోత్థా
యగచ్ఛతి తద్వదిత్యర్థః అత్ర ప్రకృతార్కవిశేషణవైభవాద ప్రకృతమహా

పరిణతమదిరాభంభాస్కరేణాంశుబాణై స్తిమిరకరిఘటాయాస్సర్వదిక్షు క్షతాయాః । రుధిరమివవహంత్యోభాంతిబాలాతపేన చ్ఛురితముభయరోధోవారితం వారినద్యః ॥ ౪౯ ॥ దధతిపరిపతంత్యోజాలవాతాయనేభ్య స్తరుణతపనభాసో మందిరాభ్యంతరేషు । ప్రణయిషువనితానాం ప్రాతరిచ్ఛత్సుగంతుంకుపితమదనముక్తోత్తప్తనారాచలీలామ్ ॥౫౦॥ అధిరజనివధూభిఃపీతమైరేయరిక్తం కనకచషకమేతద్రోచనాలోహితేన । ఉదయదహిమరోచిజ్యోతిషాక్రాంతమంత ర్మళాజ ప్రతీతెస్సమాప్తిః ॥ ౫౧ ॥

—పరిణతేతి ॥ నద్యః బాలాతపేన చ్ఛురితం రూషితం, అతఏవ పరిణతమదిరాభం-సుపక్వసురాసన్నిభం, ఉభాభ్యాం రోధోభ్యాం వారితమవరుద్ధం ఉభయరోధోవారితం + ఉభాదుదాత్తోనిత్యమిత్యత్ర నిత్యగ్రహణసామర్థ్యాద్వృత్తివిషయె ఉభశబ్దస్య స్థానే ఉభయశబ్దప్రయోగఇత్యుక్తంప్రాక్ ॥ వారి జలం భాస్కరేణ. కస్కాదిత్వాత్సత్వం ॥ అంశుభిరేవబాణైః సర్వదిక్షుక్షతాయాః ప్రహృతాయాః తిమిరమేవ కరిఘటా గజసంఘః తస్యారుధిరమివేత్యుత్ప్రేక్షా, వహంత్యోభాన్తి ॥ ౪౯ ॥— దధతీతి ॥ జాలవాతాయనేభ్యః-గవాక్షవివరేభ్యః, మందిరాణామభ్యన్తరేషుపరిపతన్త్యస్తరుణతపనభాసః బాలార్కకిరణాః వనితానాం ప్రణయిషు ప్రాతర్గన్తుమిచ్ఛత్సుసత్సు కుపితేన మదనేన ముక్తానాముత్తప్తానామగ్నిజ్వలితతేజసాం నారాచానాం బాణవిశేషాణాం లీలాం శోభాందధతి అత్ర లీలేవలీలేతిసాదృశ్యాక్షేపాదసమ్భవద్వస్తుసమ్బంధాన్నిదర్శనా ॥ ౫౦ ॥—అధీతి ॥ అధిరజని రజన్యాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః । వధూభిః పీతం మైరేయం మద్యం యస్య తత్ అతఏవ రిక్తం మైరేయరిక్తం ఏతత్ కనకస్యచషకం స్వర్ణస్యపానపాత్రం (అవయవషష్ఠ్యావికారార్థతా)ని॥ చషకో(స్త్రీ)పానపాత్రమిత్యమరః ॥ రోచనాలోహితేన-గోరోచనారుణేన ఉదయత ఉదయమానస్య హిమరోచిషః అర్కస్య జ్యోతిషా తేజసా అన్తరభ్యన్తరే ఆక్రాన్తం వ్యాప్తం సత్ ఆద్యాపి ఇదానీమపి, తత్రైవ పూర్వవదేవ మధునఆపూర్ణమివేత్యర్థః + సామాన్యేషష్ఠ్యాయోగ్యవిశేషవ్యవసాననియమాత్-షష్ఠీశేషఇతిసంబన్ధసామాన్యషష్ఠీ॥కరణస్యాపికారణత్వాదితి భాతి-శోభతే, అత్రాతపాక్రాన్తె మధుపూర్ణత్వోత్ప్రేక్షయా ఆతపె మధుభ్రమాద్భ్రాంతిమాన్ వ్యజ్యతె ॥ ౫౦ ॥—

ఘనఇవతశ్లైవాస్ఫూర్ణమద్యాపిభాతి ॥౨౦॥ సితరుచిశయనీయేన క్తమేకాంతము క్తం దినకరకరసంగవ్య క్తకౌసుంభకాంతి । నిజమితిరతిబన్ధోర్జానతీము త్తరీ యం పరిహసతిసఖీస్త్రీమాదదానాందినాదౌ ॥౨౧॥ ప్లుతమివశిశిరాంశోరం శుభిర్యన్నిశాసుస్ఫటికమయమరాజద్రాజతాద్రిస్థలాభమ్ । అరుణితమకరో నైరేత్వక్ష్మకాశ్మీరజాంభస్సు పితమివతదేతద్భానుభిర్భాతిభానోః ॥౨3॥ సరస నఖపదాంతర్దష్టకేశప్రమోకంప్రణయినివిదధానేయోషితాముల్లసంత్యః । వి దధతిదశనానాంసీత్కృతావిష్కృతానామభినవరవిభాసః పద్మరాగానుకారం ॥౨౪॥ అవిరతదయితాంగాసంగసంచారితేనచ్ఛురితమభినవాస్సృక్కాంతినాకుం

సితేతి ॥ నక్తం-రాత్రౌ, శయనీయే-తల్పే, ఏకాన్తముక్తమత్యన్తత్యక్తం, సిత రుచి శుభ్రవర్ణం కింతు దినాదౌ-ప్రభాతే, దినకరకరసంగేనార్కాంశువ్యతి కరేణ వ్యక్తా కౌసుమ్భీ-కుసుమ్భస్య రాగద్రవ్యస్యసమ్బన్ధినీ కాంతిర్యస్య త త్తథాభాసమానం రతిబంధోః ప్రియస్య ఉత్తరీయం నిజమాత్మీయమితిజానతీం అతఏవాదదానాం స్త్రీం నాయికామ్ + వామ్శసారితీయజభావపక్షే అమి పూర్వఇతి పూర్వరూపం సఖీపరిహసతి అత్రా కౌసుమ్భే కౌసుమ్భభ్రమాత్సా దృశ్యనిబంధనాద్భ్రాన్తిమదలఙ్కారః ॥ ౨౧ ॥—ప్లుతమితి ॥ రాజతాద్రిస్థ లాభం సుధాధవళితత్వాత్కైలాసతటసన్నిభం యద్వేశ్మ నిశాసుశిశిరాంశోరిం దోరంశుభిశ్చంద్రికాభిః ప్లుతం ధౌతంసత్ స్ఫటికమయం-స్ఫటికవికారఇవా రాజత్ రేజే తదేతద్వేశ్మ భానోః సూర్యస్యాకరోనైః కోమలైః భానుభిః కి రణైః అరుణితమరుణీకృతంసత్ కాశ్మీరదేశజాతం కాశ్మీరజం కుఙ్కుమం త స్యాంభసాస్నపితం సిక్తమివభాతి ఉత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨3॥—సరసేతి॥ ప్రణయిని-పత్యౌ యోషితాంసరసనఖపదానామార్ద్రనఖక్షతానామన్తర్మధ్యే దష్టానాం లగ్నానాం కేశానాం శిరోరుహాణాం ప్రమోకం-ప్రమోచనం, వి దధానేసతి సీత్కృతైర్వ్యథావిర్భూతసీత్కారైరావిష్కృతానాం దశనానాం ఉల్లసన్త్యః వైమల్యాద్దన్తేషు ప్రతిఫలన్త్యః అభినవరవిభాసః-నూతనసూర్య రుచః, పద్మరాగాణాం మనుకారం-అనుకరణంవిదధతి ఉపమాలఙ్కారః ॥ సచ ర విభాసామారుణ్యప్రతిపాదకాభినవవిశేషణప్రసాదలబ్ధఇతి కావ్యలింగేనసఙ్క రః ॥ ౨౪ ॥—అవిరతేతి ॥ అవిరతేనావిచ్ఛిన్నేన, దయితానాం ప్రేయసామం

కుమేన । కనకనికషరేఖాకోమలం కామినీనాం భవతి వపురవాప్తచ్ఛాయమేవాతపేఽపి ॥ ౨౨ ॥ సరసిజవనకాంతం బిభ్రదభ్రాంతవృత్తిః కరనయనసహస్రం హేతుమాలోకశక్తేః । అఖిలమతిమహిమ్నా లోకమాక్రాంతవంతం హరిరివహ

గస్యాసంగేన-శరీరసమ్పర్కేణ, సఞ్చారితేన-సఙ్క్రమితేన, అభినవస్యాస్య జోరక్తస్యేవ కాన్తిర్యస్య తేన కుఙ్కుమేన చ్ఛురితం-రూషితం, కనకస్య యా నికషే నికషోపలే రేఖా రాజిస్తద్వత్కోమలం మనోహరమిత్యుపమా కామినీనాం వపురాతపేఽపి అవాప్తచ్ఛాయం-ప్రాప్తచ్ఛాయం, లబ్ధవర్ణోత్కర్షమేవ భవతి స్వతః సువర్ణవర్ణస్య తతః కుఙ్కుమాజీరాగస్య కామినీగాత్రస్య పునర్బాలాతపవ్యాప్తిరితి మహతీ వర్ణోత్కర్షసామగ్రీతి భావః ॥ ఆతపే ఛాయా అనాతప ఇతి (విరోధస్య కాన్తిపరత్వేన పరిహారాత్) విరోధాభాసోఽపి శబ్దః ॥ ని ॥ ఛాయాత్వనాతపే కాంతావితి విశ్వః ॥ అత్ర అస్య కాన్తా కుఙ్కుమచ్ఛురితత్వకనకనికషరేఖాకోమలత్వయోరుపమాపేక్షయా ఛాయావాప్తిహేతుత్వాదుపమాసఙ్కీర్ణం కావ్యలింగమ్ । తదాతపేఽప్యవాప్తచ్ఛాయమిత్యత్ర విరోధేన ఏకవాచకానుప్రవేశేన సఙ్కీర్యతే ॥ ౨౨ ॥—సరసిజేతి ॥ సరసి జాతాని సరసిజాని-పద్మాని + సప్తమ్యాం జనేర్డః తత్పురుషే కృతి బహులమిత్యలుక్ ॥ తద్వనస్య కాన్తం ప్రియం అన్యత్ర తద్వత్కాన్తం రమ్యం, ఆలోకశక్తేర్లోకలోచనానాం విషయగ్రహణశక్తేర్హేతుం ఆలోకాన్తరసహకృతానామేవ తేషాం తత్సామర్థ్యాత్, అన్యత్ర ఆలోకశక్తేః-దర్శనవ్యాపారస్య, హేతుం దర్శనసాధనమిత్యర్థః నయనానీవ కరాః అన్యత్ర కరా ఇవ నయనాని తేషాం సహస్రం కరనయనసహస్రం బిభ్రత్ అభ్రాన్తే-నభోమధ్యే వృత్తిర్యస్య సోఽభ్రాన్తవృత్తిః ॥ అన్యత్రాభ్రాన్తే-మేఘమండలే వృత్తిర్యస్య సః మేఘవాహన ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ అభ్రం నభస్సు వర్గవలాహకేష్వితి విశ్వః ॥ హరితోఽశ్వాః యస్య స హరిదశ్వోఽర్కః హరిరిన్ద్ర ఇవాతిమహిమ్నా-అతిమహత్తయా స్వవృద్ధ్యేత్యర్థః ॥ లోకమాక్రాన్తవన్తం వ్యాప్తవన్తం, ఏకత్ర ప్రత్యక్షాదన్యత్ర స ఇమమాత్రమిమమాత్రం విష్వఙ్వర్ధత స ఇమాన్ లోకానభ్యవృణోదిత్యాగమాచ్చేతి భావః ॥ వృత్రం ధ్వాన్తం దానవం చ తావప్త్రింసాధు హినస్తి-హన్తి ॥ ని ॥ ధ్వాన్తారిదానవా వృత్రా ఇత్యమరః ॥ ఉష్ణ

రిదశ్వస్సాన్ధ్యవృత్తింహినస్తి ॥౪౬॥ అవతమసభిదాయైభాస్వతాభ్యుద్గతేనప్రసభముడుగణోఽసౌ దర్శనీయోప్యపాస్తః । నిరసితుమరిమిచ్ఛోర్యేతదీయాశ్రయేణ శ్రియమధిగతవంతస్తేపిహంతవ్యపక్షే ॥ ౪౭ ॥ ప్రతిఫలతికరౌఘేసమ్ముఖావస్థితాయాంరజతకటకభిత్తౌసాంద్రచంద్రాంశుగౌర్యామ్ ।బహిరభిహతమద్రేస్సంహతం కందరాంతర్గతమపితిమిరౌఘంఘర్మభానుర్భినత్తి ॥౪౮ ॥ బహిరపివిలసంత్యఃకామమాన్విరేయద్దివసకరరుచోంతర్ధ్వాంతమంతర్గృహేషు ॥ నియతవిషయవృత్తేరప్యనల్పప్రతాపక్షతసకలవిపక్షస్తేజసస్స్వభావః ॥ ౪౯ ॥

మా శ్లేషో వామతభేదాత్ ॥ ౪౬ ॥—అవతమసేతి ॥ అవతమసం-తిమిరం + అవసమంధేభ్యస్తమస ఇతిసమాసాన్తః * యద్యపి క్షీణేవతమసంతమ ఇత్యుక్తం తథాపీహ విరోధాద్విశేషానాదరేణ సామాన్యమేవ గ్రాహ్యం తస్య భిదాయై భేదాయ + షిద్భిదాదిభ్యోఙ్ అభ్యుద్గతేనాభ్యుదితేనోద్యతేనచ భాస్వతా-సూర్యేణ, దర్శనీయోప్యుడుగణోఽసౌ ప్రసభం-బలాత్, అపాస్తః తథాహి అరిం నిరసితుమిచ్ఛోర్యేతదీయేనాశ్రయేణాశ్రయణేన శ్రియం-సమ్పదం,శోభాం చ ॥ ౧ ॥ శోభాసమ్పత్తిపద్మాసులక్ష్మీః శ్రీరపిగద్యతఇతివిశ్వః॥ అధిగతవన్తః ప్రాప్తవన్తస్తేపి హన్తవ్యపక్షే వధ్యకోటావేవ అరివదరిపక్ష్యాఅపి వధ్యాఏవేత్యర్థః ॥ ఉడుగణోఽపి తమసిశోభతే అతస్తత్పక్ష్యఇతిభావః ॥ సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౪౭ ॥—ప్రతీతి ॥ ఘర్మభానురుష్ణాంశుః,సమ్ముఖావస్థితాయాం సాన్ద్రచన్ద్రాంశువద్గౌర్యాంధవళాయామిత్యుపమా + షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతిఙీష్ ॥ రజతకటకమేవభిత్తిస్తస్యాం కరౌఘే స్వకిరణజాలే ప్రతిఫలతిసతి అద్రేర్బహిరభిహతం నిరస్తం కన్దరాణాం దరీణాం అన్తర్గతం సంహతంతిమిరౌఘమపి భినత్తిపురోగతరజతభిత్తిప్రతిహతస్య నిజతేజసఃకన్దరాన్తఃప్రవేశాదితిభావః ॥ అత్ర కరౌఘస్యాన్తస్సమ్బన్ధాభావేపి సమ్బన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౮ ॥ —బహిరితి ॥ బహిర్విలసన్త్యోపి దివసకరరుచోర్కభాసః అన్తర్గృహేషు-గర్భాగారేషు, కామం-యథేష్టం, ధ్వాన్తంఅన్తం నాశమాన్విరే-ప్రాపయామాసురితియత్ + నయతేర్ద్వికర్మకాత్కర్తరిలిట్॥సః అన్తర్గృహధ్వాన్తనిరాసోనియతవిషయే నియతస్థానే వృత్తిర్యస్యతస్య నియతదేశవర్తినోపీత్యర్థః + తృతీయాదిషుభాషితపుంవద్భావః । తేజసానల్పేనప్రతా

చిరమతిరసలౌల్యాద్బంధనం లంభితానాం పునరయముదయాయ ప్రాప్య ధామ స్వమేవ। దలితదలకవాటః షట్పదానాం సరోజే సరభస ఇవ గుప్తిస్ఫోటమర్కః కరోతి ॥౬౦॥ యుగపదయుగసప్తిస్తుల్యసంఖ్యైర్మయూఖైర్దశశతదలభేదః కౌతుకేనాశు కృత్వా। శ్రియమలికులగీతైర్లాలితాం పంకజాంతర్భవనమధిశయానామాదరాత్పశ్యతీవ ॥౬౧॥ అదయమివ కరాగ్రైరేష నిష్పీడ్య సద్యశ్శశధరమహరాదౌ రాగవానుష్ణరశ్మిః। అవకిరతి నితాంతం కాంతినిర్యాసమద్ధాత్ స్రుతనవజల

పేన స్వప్రకాశేన స్వప్రభావేనైవేత్యర్థః॥ ౫౯ ॥ ప్రతాపో పౌరుషాతపావితి వైజయన్తీ ॥ క్షతసకలవిపక్షః-నిరస్తసమస్తప్రతిపక్షః స్వభావః తేజస్వినామేష స్వభావో యత్ప్రతాపేనైవ పరోచ్ఛేదనం అతో యుక్తమర్కభాసామప్యస్తధ్వాన్తహరణమితి భావః ॥ అత్ర సమర్థ్యసమర్థకయోస్సామాన్యవిశేషభావాదర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౫౯ ॥ —చిరమితి ॥ అయమర్కః పునర్భూయోఽపి ఉదయాయ స్వవృద్ధయే స్వం స్వకీయమేవ ధామ-స్థానం, తేజో వా ప్రాప్య అతిరసలౌల్యాదతిమాత్రాద్రసేషు మకరందేషు విషయేషు చ లౌల్యాదాసక్తేః సరోజే చిరం బన్ధనం లమ్భితానాం ప్రాపితానాం షట్పదానాం సరభసః సత్వరః దలితం విఘటితం దలమేవ కవాటం యేన సః గుప్తిస్ఫోటం బన్ధనమోక్షం కరోతీవేత్యుత్ప్రేక్షా యథా కశ్చిత్పదభ్రష్టః పునర్లబ్ధపదః పూర్వసన్ధానాత్ బన్ధూనాగత్య స్వయమేవ కారాకవాటముద్ఘాట్య మోచయతి తద్వదితి భావః॥ ౬౦ ॥ —యుగపదితి ॥ అయుగా విషమాః సప్తయోఽశ్వా యస్య సః అయుగసప్తిః సప్తాశ్వోఽర్కః యుగశబ్దస్య యుక్శబ్దస్య చ విశేష్యలింగతావగన్తవ్యా, యుగపదేకదైవ తుల్యసంఖ్యైః-సహస్రసంఖ్యైరిత్యర్థః ॥ మయూఖైః-కరైః, దశశతాని యేషాం తాని దశశతాని సహస్రమిత్యర్థః, తేషాం దలానాం భేదం విఘటనం కౌతుకేన సంతోషేణాశు కృత్వా అలికులస్య గీతైర్గానైర్లాలితాం సత్కృతాం పఙ్కజమేవాన్తర్భవనం-గర్భగృహం, అధిశయానాం తత్ర శయానామిత్యర్థః + అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం శ్రియమాదరాత్పశ్యతీవేత్యుత్ప్రేక్షా కశ్చిత్కాన్తః కాన్తామివైకాన్తగతామితి భావః ॥ ౬౧ ॥—అదయమితి॥ అహరాదౌ ప్రభాతే రాగవానుదయరాగవాన్ పుండరీకస్నేహవాంశ్చ ఏష ఉష్ణరశ్మిరర్కః శశధరం-చన్ద్రం కరాగ్రైః, రశ్మ్యగ్రైః హస్తాగ్రైశ్చ అద

పాండుం పుండరీకోదరేషు ॥౬౨॥ ప్రవికసతి చిరాయ ద్యోతితాశేషలోకే దశశ
తకరమూర్తావక్షిణి ద్వితీయే । సితకరవపుషా సా లక్ష్యతే సంప్రతి ద్యౌర్విగ
లితకిరణేన వ్యంగితైకేక్షణేవ ॥౬౩॥ కుముదవనమపశ్రి శ్రీమదంభోజషండం త్యజ
తి ముదములూకః ప్రీతిమాంశ్చక్రవాకః । ఉదయమహిమరశ్మిర్యాతి శీతాంశు

యం-నిర్దయం, సద్యో నిష్పీడ్య ప్రణుద్య అబ్దాత్ మేఘాత్ స్రుతం-స్రస్తం,
నవజలమివ పాండుం-శుభ్రం, కాన్తినిర్యాసం లావణ్యసారం, పుండరీకాణాం-
సితాబ్జానాముదరేష్వభ్యన్తరేషు నితాన్తమవకిరతీవ-నిక్షిపతీవ, అత్ర సూర్యోద
యే చన్ద్రస్య కాన్తిక్షయాత్పుండరీకాణాం తత్ప్రాదుర్భావాచ్చ సూర్యశ్చా
న్ద్రీమేవ కాన్తిం పుండరీకస్యోదరేషు సిఞ్చతీవేత్యుత్ప్రేక్షా, యథా ద్విషం
తం ప్రపీడ్య తదీయం వస్తుసారం సుహృదే ప్రయచ్ఛతి తద్వదితి భావః ॥౬౨॥
ప్రవికసతీతి ॥ ద్యోతితః-ప్రకాశితః, అశేషలోకో యేన తస్మిన్ దశశతాని యేషాం
తే దశశతాస్తే కరా యస్యాః సా దశశతకరా సహస్రకరా సా మూర్తిర్యస్య తస్మిన్
దశశతకరమూర్తౌ-సూర్యే, ద్వితీయే అక్షిణి చక్షుషీవ చిరాయ ప్రవికసతి స
తి సమ్ప్రత్యసౌ ద్యౌరాకాశం ప్రతిపద్యతే, విగలితకిరణేన-నిష్ప్రకాశేన
సితకరం-శుభ్రకిరణం, వపుర్యస్య తేన సితకరవపుషా-చంద్రేణ, వ్యఙ్గితం వికల
లీకృతమేకమక్షణమేకనేత్రం యస్యాస్సా వ్యఙ్గితైకేక్షణా కాణేవ లక్ష్యతే, అ
త్ర దివః కాణత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, తచ్చ కాణత్వమక్షిత్వేనాధ్యవసితేన నిష్ప్ర
కాశేన చంద్రేణేతి తత్ర + యేనాఙ్గవికార ఇతి తృతీయా ॥ ౬౩ ॥—కుముదే
తి ॥ కుముదవనం అపగతా శ్రీర్యస్య తదపశ్రి-విగతశోభం + హ్రస్వో నపుంస
క ఇతి హ్రస్వత్వం, అమ్భోజషణ్డం శ్రీమత్-శోభాయుక్తమ్, ఉలూకః
పేచకో ముదం త్యజతి తస్య దివాభీతత్వాదితి భావః చక్రవాకః ప్రీతిమాన్ రా
జనీవిరహితత్వాత్తస్యేతి భావః । అహిమరశ్మిరుష్ణాంశురుదయం యాతి హిమాంశు
రిందురస్తమదర్శనం యాతి అస్తమిత్యవ్యయం కథమేతద్వైషమ్యం తత్రాహ ॥
హతేతి ॥ హతవిధిలలితానాం-దుష్టదైవచేష్టితానాం, విపాకః-పరిపాకః, తత్త
త్ప్రాణికర్మానురూపఫలదానప్రకారఇతి యావత్, విచిత్రో వివిధః, న త్వేక
విధ ఇత్యర్థః, హీతి విస్మయే ॥ ని ॥ సామ్యే హా హీ చ విస్మయే ఇత్యమరః ॥ వి
ధివిపాకవైచిత్ర్యాత్-జగద్వైచిత్ర్యం వ్యజ్యతే ఇతి కారణేన కార్యసమర్థన

రస్తంహతవిధిలితానాంహివిచిత్రోవిపాకః ॥౬౪॥ క్షణమతుహినధామ్నిప్రోష్యభూయఃపురస్తాదుపగతపతిపాణిగ్రాహవద్దిగ్వధూనామ్ । ద్రుతతరముపయాతిస్రంసమానాంశుకోసావుపపతిరివనీచైఃపశ్చిమాంతేనచంద్రః ॥౬౫॥ ప్రలయమఖిలతారాలోకమహ్నాయనీత్వా శ్రియమనతిశయశ్రీస్సానురాగాందధానః । గగనసలిలరాశింరాత్రికల్పావసానే మధురిపురివభాస్వానేషఏకోధిశేతే ॥౬౬॥ కృతసకలజగద్విబోధోవధూతాంధకారోదయఃక్షపితకుముదతారకాశ్రీర్వియో-

---

రూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬౪ ॥—క్షణమితి ॥ అతుహినధామ్ని-ఉష్ణాంశౌ దిశోవధ్వ ఇవేత్యుపమితసమాసః, తాసాం దిగ్వధూనాం పాణిం గృహ్ణాతీతి పాణిగ్రాహో నిజభర్తా తస్మిన్నివ పాణిగ్రాహవత్ + తత్రతస్యేవేతి తత్రార్థే వతిః క్షణంప్రోష్య-ప్రవాసంకృత్వా + ప్రపూర్వాద్వసధాతోః క్త్వాసమాసేనఞ్పూర్వే క్త్వో ల్యప్, వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం, భూయః-పునరపి, పురస్తాత్పూర్వస్యాందిశి పురోమార్గేచోపగతవత్యా గతపతిసతి అసౌ చంద్రః ఉపపతిర్జారఇవ ॥ ని ॥ జారస్తూపపతిస్సమావిత్యమరః॥ స్రంసమానాంశుకో గళద్రశ్మికః, శైషికః కప్రత్యయః, స్రస్తవస్త్రశ్చసన్ నీచైర్నమ్రస్సన్, పశ్చిమాంతేన-పశ్చిమదిక్కోణేన, కేనచిదపగద్వారేణ ద్రుతతరమపయాత్యపసరతి యథాపూర్వద్వారేణ నిజపతావాగతే పశ్చాన్మార్గేణోపపతిరపసరతి తద్వదిత్యర్థః, ఉపమాలంకారః ॥ ౬౫ ॥—ప్రలయమితి ॥ అఖిలస్తారాలోకోలోకఇవ తారానక్షత్రం తమఖిలతారాలోకమహ్నాయ ద్రాక్ ప్రలయం క్షయంనీత్వా, అతఏవ యతోనాస్త్యతిశయస్సాఅనతిశయా సర్వాతిశాయినీశ్రీర్మహిమాయస్యసోనతిశయశ్రీః సానురాగాముదయరాగవతీం శ్రియంశోభామన్యత్ర సానురాగామనురాగవతీం శ్రియం రమాంచ దధానః, ఏషభాస్వానేకోమధురిపుర్విష్ణురివ రాత్రిః కల్పావసానం-కల్పాంతఇవ, తస్మిన్ రాత్రికల్పావసానే గగనం సలిలరాశిరివ తం గగనసలిలరాశిమధిశేతేధితిష్ఠతి అత్ర మధురిపురివేతి వాక్యగతోపమైవ సమాసగతోపమానాం ప్రసాధికేతి సర్వత్రోపమితసమాసాశ్రయణమేవోచితమ్ ॥ ౬౬ ॥—కృతేతి ॥ కృతసకలజగద్విబోధః-కృతాఖిలలోకప్రబోధః, అవధూతోవిక్షిప్తాంధకారస్యోదయఉజ్జృమ్భణంయేనసోవధూతాంధకారోదయఇతిమహాగుణోక్తిః-దోషమాహ-క్షపితానా

గాంనయన్తి కామినః । బహుతరగుణదర్శనాదభ్యుపేతాల్పదోషః కృతితవవరద కరోతుసుప్రాతమహ్నామయంనాయకః ॥ ౬౭ ॥ ****************

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే ప్రత్యూషవర్ణనంనామ

॥ ఏకాదశస్సర్గః ॥

అథ ద్వాదశసర్గే ప్రస్థానవర్ణనమ్.

ఇత్థంరథాశ్వేభనిషాదినాంప్రగేగణో నృపాణామథతోరణాద్బహిః ।
ప్రస్థానకాలక్షమవేషకల్పనాకృతక్షణక్షేపముదైక్షతాచ్యుతమ్ ॥ ౧ ॥

శీతాంశుముఖానాం-తారకాణాంచ, శ్రీర్యేనసః కామినః స్త్రీపుంసాన్వియోగంనయన్తి ప్రాపయన్తి తథాపి బహుతరగుణస్యపూర్వోక్తమహాగుణస్యదర్శనాదభ్యుపేతో లోకైరఙ్గీకృతోల్పదోషః పూర్వోక్తఏవ యస్యసః *ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతేనిమజ్జతీందోఃకిరణేష్వివాఙ్కఃఇతి న్యాయాదితిభావః, అతఏవ కృతి కృతార్థోఽయమహ్నాం నాయకః ప్రభుః సూర్యః హేవరద కామదతవసుప్రాతం-సుప్రభాతంకరోతు + ఆశిషిలిఙ్లోటావిత్యాశీరర్థేలోట్, శోభనం ప్రాతరస్యేతిసుప్రాతః శోభనప్రభాతవానుచ్యతే + సుప్రాతసుశ్వేత్యాదినా బహువ్రీహావచ్ ప్రత్యయాన్తోనిపాతితః, అత్ర భావప్రధానోనిర్దేశః, తవ సుప్రాతం-సుప్రభాతత్వంకరోత్విత్యర్థః, మహామాలినీవృత్తమేతత్ * యదిహనయుగలంతతోవేదరేఫైర్మహామాలినీతిలక్షణాత్ ॥ ౬౭ ॥ *******

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే ప్రభాతవర్ణనంనామ ఏకాదశస్సర్గః

ఏవం ప్రభాతం వర్ణయిత్వా భగవతః ప్రాభాతికప్రస్థానవర్ణనాముపక్రమతే ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థంభూతే పూర్వసర్గోక్తవిధేఇత్యర్థః, ప్రగే-ప్రాతఃకాలే- ని ॥ సాయంసాయేప్రగేప్రాతరిత్యవ్యయేష్వమరః ॥ అథసూర్యోదయానన్తరం రథాశ్వేభే నిషీదన్తీతి రథాశ్వేభనిషాదినాం, రథేషు అశ్వేషు ఇభేషుచస్థితానామిత్యర్థః, నృపాణాంగణః తోరణాద్భగవద్భవనబాహ్యద్వారాద్బహిః + అపపరిబహిరంచవఃపఞ్చమ్యేతిపఞ్చమీసమాసవిధానాత్

స్వక్షం సుపత్త్రం కనకోజ్జ్వలద్యుతిం జవేన నాగాఞ్జితవన్తముచ్చకైః । ఆరుహ్య తార్క్ష్యం నభసీవ భూతలే యయావనుద్ఘాతసుఖేన సోఽధ్వనా ॥ ౭ ॥ హస్తస్థితాఖం

జ్ఞాపకాత్ప్రజ్ఞప్తిమ్ ॥ ని ॥ తోరణోఽస్త్రీ బహిర్ద్వారమిత్యమరః ॥ ప్రస్థానకాలే-ప్రయాణకాలే, క్షమఉచితో వేషః ఆకల్పః ॥ ని ॥ ఆకల్పవేషౌ నేపథ్యమిత్యమరః తస్య కల్పనయా సమ్పాదనేన కృతః క్షణక్షేపః-క్షణవిలమ్బో యేన తమచ్యుతం-హరిముద్దైక్షత-ప్రతీక్షితవానిత్యర్థః ॥ అత్రాచ్యుతవిలమ్బస్యవిశేషణగత్యా ప్రతీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమ్ ॥ అస్మిన్ సర్గే విషమపాదయోర్జాగతమిన్ద్రవంశావృత్తమ్ * స్యాదిన్ద్రవంశాతతజైరసంయుతైరితిలక్షణాత్ ॥ సమపాదయోస్తు జాగతమేవ వంశస్థవృత్తమ్ * జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్ ॥ తదేవముభయమేలనాదుపజాతిభేదోఽయం, అతఏవ త్రిష్టుభీన్ద్రవజ్రోపేన్ద్రవజ్రాలక్షణానన్తరం * స్యాదిన్ద్రవజ్రాయదితౌజగౌగః ఉపేన్ద్రవజ్రాజతజాస్తతోగౌ ॥ అనన్తరోదీరితలక్ష్మభాజః పాదాయదీయావుపజాతయస్తా ఇత్యుక్త్వోక్తం ఇత్థంకిలాన్యాస్వపి మిశ్రితాసు వదన్తి జాతిష్విదమేవనామేతి ॥ ౬ ॥—స్వక్షమితి ॥ సహరిః శోభనోఽక్షశ్చక్రధారణదారుభేదో యస్య తం స్వక్షం ॥ ని ॥ స్యాదక్షశ్చక్రధారణ ఇతి వైజయన్తీ ॥ అన్యత్ర శోభనేన్ద్రియం ॥ ని॥ అథాక్షమిన్ద్రియమిత్యమరః ॥ సుపత్త్రం శోభనంపత్త్రం వాహనం యస్య తం స్వశ్వమిత్యర్థః ॥ అన్యత్ర సుపక్షం ॥ని॥ పత్త్రం వాహనపక్షయోరిత్యమరః ॥ కనకోజ్జ్వలద్యుతిం-కనకరచనావన్తం, అన్యత్ర కనకవదుజ్జ్వలద్యుతిం-కనకవర్ణం, జవేన నాగాన్-సర్పాన్, జితవన్తం తతోఽధికవేగమిత్యర్థః ॥ అన్యత్ర నాగాన్తకమిత్యర్థః । ఉచ్చకైరున్నతం; తార్క్ష్యం రథం గరుడంచ ॥ ని ॥ తార్క్ష్యస్స్యాదశ్వకర్ణాఖ్య వృక్షేరథతురంగయోః॥ తార్క్ష్యం రసాంజనే తార్క్ష్యో గరుడే గరుడాగ్రజే ఇతి విశ్వః ఆరుహ్య నభసీవ భూతలే అనుద్ఘాతేనా ప్రతిఘాతేన సుఖః సుగమః తేనాధ్వనా యయౌ గరుడమారుహ్య నభసీవ రథమారుహ్య భూతలేప్య ప్రతిహతం యయౌ గరుడవదేవ తద్రథస్యాపి సర్వత్రా ప్రతిహతగతిత్వాదిత్యర్థః, నాయం శ్లేషః, ప్రకృతాప్రకృతవాదేపి తార్క్ష్యమితివిశేష్యశ్లేషాయోగాదన్యత్రా ప్రసంగాచ్ఛ్లేషసఙ్కీర్ణేయముపమా ॥ ౭ ॥—హస్తేతి ॥ అత్ర నృపవిశేషణాని శార్ఙ్గిణ్యపి

డితచక్రశాలినో ద్విజేంద్రకాంతాః శ్రితవక్షసశ్శ్రియా । సత్యానురక్తా నరకస్య జిష్ణవో గుణైర్నృపాశ్శార్ఙ్గిణమన్వయాసిషుః ॥ ౩ ॥ శుక్లైస్సతారైర్ముకులీకృతై (స్థు)స్థూలైః కుముద్వతీనాం కుముదాకరైరివ । వ్యుష్టం ప్రయాణంచ వియోగవేద

పి విభక్తివిపరిణామేన యోజ్యాని, హస్తస్థితైః అఖండితైశ్చక్రైశ్చక్రరేఖాభిః శాలన్త ఇతి తథోక్తాః, అన్యత్ర చక్రం సుదర్శనం తచ్ఛాలినం, ద్విజేన్ద్రాః బ్రాహ్మణోత్తమప్రియాః అన్యత్ర ద్విజేన్ద్రశ్చన్ద్రః తస్మాత్సోమరాజానో బ్రాహ్మణా ఇతి శ్రుతేః ॥ అతఏవ ॥ ని ॥ ద్విజరాజశ్శశధర ఇత్యమరః ॥ తద్వత్కాన్తం-సున్దరం, శ్రియా-శోభయా శ్రితవక్షసో వ్యాప్తోరస్కాః, అన్యత్ర రమయాధిష్ఠితోరస్కం సత్యే సత్యవచనే అనురక్తాః అన్యత్ర సత్యాయాం సత్యభామాయామనురక్తం, నరకస్య నిరయస్య జిష్ణవః అన్యత్ర నరకాసురస్య జేతారం, + గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుః ॥ ని ॥ నరకో నిరయే దైత్యే ఇతి విశ్వః ॥ ఏవంభూతా నృపా ఏవంభూతం శార్ఙ్గిణం గుణైర్వినయాదిభిర్హేతునా అన్వయాసిషుః అనుజగ్ముః; గుణైః పూర్వోక్తైరన్వశాసుశ్చ + యాతెర్లుఙి శ్లేస్సిచ్ యమరమేతి సగాగమః సిచ ఇడాగమశ్చ । సిజభ్యస్తేతి ఝేర్జుస్ ॥ అత్ర శార్ఙ్గిణః నృపాణాంచ ప్రకృతత్వాత్ శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాచ్చ కేవలప్రకృతవిషయః శబ్దశ్లేషః ॥ ౩ ॥ — శుక్లైరితి ॥ శుక్లైః-శుభ్రైః, సతారైస్సరజ్జుకైః సకర్ణైశ్చ ముకులీకృతైర్వహనసౌకర్యాయ సఙ్కోచితైః, అన్యత్ర రాత్రివికాసిత్వాత్ ముకులతాంనీతైః స్థూలైః దూష్యైః పటమన్దిరైరితి యావత్, కుముదాకరైః-కుముదహ్రదైరివోపలక్షితం అన్యత్ర స్థూలైరివకుముదాకరైరుపలక్షితం వియోగవేదనయా-విరహవ్యథయా, విధూనాః-పరితప్తాః + ల్వాదిభ్య ఇతి నిష్ఠానత్వం తానార్యోయస్మిన్ తత్తథోక్తం ద్వయోరపి వియోగకాలత్వాదితి భావః + నద్యృతశ్చేతి కప్ ॥ కుముదాన్యాసు సంతీతి కుముద్వత్యః కుముదప్రాయాః భూమయః ॥ ని ॥ కుముద్వాన్ కుముదప్రాయ ఇత్యమరః ॥ కైరవిణ్యోర్వా ॥ ని ॥ కుముద్వతీ కైరవిణ్యామితి విశ్వః + కుముదనడవేతసేభ్యోడ్మతుబితి డ్మతుప్రత్యయః ॥ మాదుపధాయా ఇతి మకారస్య వత్వం ॥ తాసాం కుముద్వతీనాం సమ్బన్ధి వ్యుష్టం ప్రభాతం, వ్యుష్టం ప్రభాతం ప్రత్యూషమిత్యభిధానచింతామణిః ॥ తత్ర కించిత్కరత్వాత్తత్సమ్బన్ధిత్వం ప్రయాణంచ సేనానామితి శేషః । తదాత్

నా విమాననారికమభూత్సమం తదా ॥ ౪ ॥ ఉత్క్షిప్తగాత్రస్స్మ విడంబయన్న
భస్సముత్పతిష్యంతమగేంద్రముచ్చకైః । ఆకుంచిత (ప్రో) (ప్రై) హనిరూపిత
క్రమం కరేణురారోహయతే నిషాదినమ్ ॥ ౫ ॥ స్వైరం కృతాస్ఫాలనలాలితాః పు
రఃస్ఫురత్తనూర్దర్శితలాఘవక్రియాః । వంగావలగ్నైకసవల్గపాణయస్తురం

స్మిన్ కాలే సమముక్తరీత్యా అన్యోన్యసదృశమభూత్, వ్యస్తప్రయాణయోర్ద్వి
త్వేపి సముదాయవివక్షాయామభూదిత్యేకవచనం వ్యస్తం ప్రయాణంచ ద్వయ
మపి సమమభూదిత్యర్థః । అత్ర వర్ణ్యత్వేన ప్రకృతస్య ప్రయాణస్యఅప్ర
కృతవ్యస్తసామ్యోక్తేరుపమాశ్లేషసఙ్కీర్ణా ॥ ౪ ॥—ఉత్క్షిప్తేతి॥ ఉత్క్షిప్త
గాత్రఉన్నమితపూర్వకాయః అతఏవనభః ఖం ప్రతి సముత్పతిష్యన్తం ఉత్ప
తనోద్యుక్తం అగేన్ద్రం మహాద్రిం విడమ్బయన్ననుకుర్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా, అ
భూతోపమేతి కేచిత్, ఉచ్చకైరున్నతః కరేణురిభః ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం స్త్రీ
నేభేఇత్యమరః ॥ ఆకుంచితోనమితః ప్రోహః-గజాంఘ్రిః, ని ॥ గజాంఘ్రిప
ర్వణోః ప్రోహఇతివిశ్వః ॥ తత్ర నిరూపితక్రమం, కృతపాదన్యాసం నిషాది
నం-యంతారం, ఆరోహయతేస్మ-స్వయమేవ స్వాత్మన్యారోపయతేత్యర్థః ।
+ రుహేర్గత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుర్నిషాదినః కర్మత్వం, అ
త్ర కర్త్రభిప్రాయే ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదే సిద్ధేపి ప్రయోగవైచిత్ర్యస్యాశప్య
లఙ్కారత్వాదకర్త్రభిప్రాయేపి ణేరణౌయత్కర్మణౌచేత్సకర్తానాధ్యానేఇ
త్యాత్మనేపదం అణికర్మణః కరేణోరేవాత్రణ్యన్తే కర్తృత్వాత్తస్యైవచాథా
త్కర్మత్వాదితి ॥ నను యత్సగ్రహణమనన్యకర్మార్థమిత్యుక్తం తేన కర్మమా
త్ర నిషేధాత్కథం నిషాదిని కర్మణ్యాత్మనేపదమ్, సత్యం, అన్యేషాం మతం త
త్ భాష్యకారస్యతు దర్శయతే భృత్యాన్ రాజేత్యుదాహరణాదణికర్తృకర్మవ్య
తిరిక్తకర్మణఏవ నిషేధోవివక్షితఇతి కైయటః, తదేతత్సమ్యగ్వివేచితమస్మాభిః
కిరాతార్జునీయటీకాయాం ఘంటాపథే ॥ సస న్తతందర్శయతేగతస్మయఇత్యత్ర
స్వభావోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౫ ॥— స్వైరమితి ॥ తురఙ్గిణోశ్వారోహాః పురః
పూర్వం, స్వైరం మన్దంకృతం యదాస్ఫాలనం పాణితలేనాంగసంఘట్టనం తేన
లాలితాః త్యాజితోద్వేగానిత్యర్థః, అతఏవ స్ఫురత్తనూః-కమ్పమానదే
హాః, తురంగమానశ్వాన్ దర్శితం లాఘవం శైఘ్ర్యం యాసుతాః క్రియాః

గమానారురుహుస్తురంగిణః ॥ ౬ ॥ అహ్నాయయావన్నచకారభూయసే నిషేదివానాసనబంధమధ్వనే । తివ్రోత్థితాస్తావదసహ్యరంహసో విశృంఖలంశృంఖలకాః ప్రతస్థిరే ॥ ౭ ॥ గండోజ్జ్వలాముజ్జ్వలనాభిచక్రయా విరాజమానాంనవయోదరశ్రియా । కశ్చిత్సుఖంప్రాప్తుమనాస్సుసారథీరథీయయౌజావిధురాంవధూమివ ॥

ఉత్పతసకర్మాణియేషాం తే వంకః-పల్యాణకోటిః ॥ ని॥ వంకఃపల్యాణభాగేస్యాదితివిశ్వః ॥ తత్రావలగ్నాః సక్తపకః ఏకైకః సవల్గాముఖరజ్జుసహితఃపాణిర్యేషాం తేతథోక్తాస్సంతః ఆరురుహురారూఢాః స్వభావోక్తిః ॥ ౬ ॥ —అహ్నాయేతి ॥ నిషేదివానుపర్యుపవిష్టః నిషాదీతి శేషః+ భాషాయాంసదవసశ్రువఇతిక్వసుప్రత్యయః ॥ భూయసే-దవీయసే, అధ్వనే భూయాంసమధ్వానం గంతుమిత్యర్థః + క్రియార్థోపపదస్యేతిచతుర్థీ, అహ్నాయ ఝుడితి ॥ ని ॥ ద్రాక్ఝుడిత్యంజసాహ్నాయేత్యమరః ॥ యావదాసనబంధం దూరాధ్వగమనోపయికమాసనవిశేషం నచకారతావత్, తీవ్రం-తీక్ష్ణం, ఉత్థితాః అసహ్యరంహసో దుస్సహవేగాః, శృంఖలకాః కరభా ఉష్ట్రభేదాః ॥ ని ॥ కరభాస్స్యుః శృంఖలకాదారవైఃపాదబంధనైరిత్యమరః ॥ విశృంఖలమనర్గళం ప్రతస్థిరే-ప్రస్థితాః + సమవప్రవిభ్యఃస్థఇత్యాత్మనేపదం ॥ ఏషాపి స్వభావోక్తిః ॥ ౭ ॥— గండేతి ॥ సుఖమక్లిష్టంయథాతథా ప్రాప్తుం గంతుం మనోయస్యసః ప్రాప్తుమనాః అన్యత్ర సుఖమానందంలబ్ధుకామః + తుంకామమనసోరపీతి మకారలోపః ॥ శోభనఃసారథిర్యస్యసఃసుసారథిః అన్యత్ర సుసహాయవాన్ కశ్చిద్రథీ రథికామిచ గండైః చిహ్నైః ఉజ్జ్వలాం అన్యత్ర కపోలోజ్జ్వలాం ॥ ని ॥ గండఃకపోలేచిహ్నేచేతివిశ్వః ॥ ఉజ్జ్వలానాభిర్బిలమధ్యంయయోస్తే చక్రేరథాంగే యస్యాస్తయోజ్జ్వలనాభిచక్రయా అన్యత్రోజ్జ్వలం నాభిచక్రం నాభిమండలంయస్యాస్తయా ॥ ని ॥ నాభిఃప్రాణ్యంగకేక్షేత్రే చక్రాంతశ్చక్రవర్తినోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వః॥ నవయా ప్రత్యగ్రయా అత్ ఉన్నతా అరాశ్చక్రశలాకాః ॥ ని ॥ అరశ్శీఘ్రేచచక్రాంగఇతివిశ్వః ॥ తేషాంశ్రియా అన్యత్ర ఉదరస్యమధ్యస్య శ్రియా-శోభయా, విరాజమానాం విగతా ధూరగ్రంయస్యాస్సా విధురా ॥ ని ॥ ధూఃస్త్రీక్లీబేయానముఖమిత్యమరః + ఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినాసమాసాంతః సానభవతీత్యవిధురా తాంసధురామిత్యర్థః, అన్యత్రావిధురామ

ఉత్థాతుమిచ్ఛన్ విధృతః పురో బలాన్నిధీయమానే భరభాజి యంత్రకే । అర్ధోజ్ఝి
తోద్గారవిఘుర్ఘరస్వరః స్వనామ నిన్యే రవణస్స్ఫుటార్థతామ్ ॥ ౯ ॥ నస్యా
గృహీతోపి ధువన్విషాణయోర్యుగం ససూత్కారవివర్తితత్రికః । గోణీం జనేన స్మ
నిధాతుముద్ధృతామనుక్షణం నోక్షతరః ప్రతీచ్ఛతి ॥ ౧౦ ॥ నానావిధావిష్కృ

వికలాం రథీం శకటీం + బహ్వాదిభ్యశ్చేతి వికల్పేన జీష్ ॥ వధూమివ యుయోజ
యోజయామాస, అత్ర శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్సభంగాభంగపదమిశ్రణాదుభయగో
చరత్వాచ్చ ప్రకృతాప్రకృతగోచరశ్శబ్దార్థశ్లేషః ॥ ౮ ॥— ఉత్థాతుమితి ॥
ఉత్థాతుమిచ్ఛన్నుత్థాయ గంతుమిచ్ఛన్నిత్యర్థః ॥ అతఏవ పురోగ్రే బలాద్వి
ధృతో గృహీతః రౌతీతి రవణః ఉష్ట్రః + రుశబ్దఇతి ధాతోః చలనశబ్దార్థాద
కర్మకాద్యుజితియుచ్ ప్రత్యయః భారాదిరోపణాయ యంత్రరూపేణ నిర్మితే భర
భాజి-భారయుక్తే, యంత్రకే ఆవపనే గోణ్యాదౌ నిధీయమానే-నిక్షిప్యమాణే సతి
అర్ధోజ్ఝితేనాతిభరాదర్ధనిస్సృతేనోద్గారేణ స్వజగ్ధపిచుమందాదిగ్రాసేన
విఘుర్ఘురో విషమః స్వరో యస్య సః స్వనామరవణసంజ్ఞాం స్ఫుటార్థతాం ని
న్యే రౌతీతి రవణ ఇతి వ్యుత్పన్నం స్వనామ యథార్థమకరోదిత్యర్థః, అత్ర స్వ
నకరణపదార్థస్య విశేషణగత్యా నామ్నోన్వర్థతాహేతుత్వాత్ పదార్థహే
తుకం కావ్యలింగం స్వభావోక్త్యా సంకీర్యతే ॥ ౯ ॥— నస్యేతి ॥ నసి భవా న
స్యా నాసికారజ్జుః + శరీరావయవాచ్చేతి యత్, తస్యాం నాసికాప్రోతరజ్జౌ
గృహీతోపి ధృతోపి, విషాణయోర్యుగం ధువన్-విధూన్వన్, శృంగద్వయం క
మ్పయన్ + ధువతేస్తౌదాదికాల్లటశ్శత్రాదేశః, సూత్కార ఇతి శబ్దానుకర
ణం, అమర్షజస్సశబ్దనిశ్వాసో వా ॥ ససూత్కారం యథాతథా వివర్తితం త్రికం పృ
ష్ఠవంశాధరసంధిర్యేన ॥ ని ॥ పృష్ఠవంశాధరే త్రికమిత్యమరః ॥ తనురుక్షా ఉక్షత
రః అదమ్యః గౌః + వత్సోక్షాశ్వర్షభేభ్యస్తనుత్వ ఇతి ష్టరచ్ ప్రత్యయః ॥ జనేన
నిధాతుం పృష్ఠే నిక్షేప్తుమనుక్షణముద్ధృతాం గోణీం న ప్రతీచ్ఛతిస్మ-నస్వీకృ
తవాన్, నిధాతుమవసరం నదత్తవానిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ —నానేతి ॥ నానావి
ధమావిష్కృతాః సామజానాం గజానాం స్వరాః ధ్వనయో బృంహితాని యస్మిన్
సః ॥ ని ॥ మాతంగస్సామజో గజ ఇతి సజ్జనః ॥ అన్యత్ర నానావిధమావిష్కృతాః
ఉచ్చారితాః సామజాః బృహద్రథంతరాదిసామోద్భవాః స్వరాః క్రుష్టాదయ

తేసామజస్వరఃసహస్రవర్త్మాచపలైర్దురధ్యయః । గాంధర్వభూయిష్ఠతయాస మానతాంససామవెదస్యదధౌబలోదధిః॥ ౧౧॥ప్రత్యన్యనాగంచలితస్త్వరావతా నిరస్యకుంతందధతాన్యమంకుశమ్ । మూర్ధానమూర్ధ్వాయతదంతమండలంధు వన్నరోధిద్విరదోనిషాదినా ॥ ౧౨ ॥ సంమూర్ఛదుచ్ఛృంఖలశంఖనిస్స్వ నఃస్వనఃప్రయాతేపటహస్యశార్ఙ్గిణి । సత్వానినిన్యేనితరాం మహాంత్యపివ్య

స్ఫుటస్వరాః యస్మిన్ సః సహస్రవర్త్మా-బహుభిర్మార్గైర్గచ్ఛన్ అన్యత్ర సహస్రశాఖః 'సహస్రశాఖం సామే'తివచనాత్, చపలైః అధీరైః దురధ్యయః- దుర్గమః + ఇణఃఖల్ప్రత్యయః॥ అన్యత్ర శక్యాధ్యయనఃఇజఃఖల్ప్రత్యయః గంధర్వాః అశ్వాః తత్కర్మ గాంధర్వం ప్రాణిరజతాదిత్వాదఞ్ ప్రత్యయః॥ని॥ వాజివాహార్వగంధర్వేత్యమరః ॥ అన్యత్ర గంధర్వా దివ్యగాయకాః తత్కర్మ గాంధర్వం-గానమిత్యర్థః ॥ తైర్భూయిష్ఠతయా-తత్ప్రాచుర్యేణ, ఉపలక్షితః॥ ని ॥ అంతరాభవసత్త్వే శ్వే గంధర్వో దివ్యగాయనే ఇత్యమరః ॥ ఈదృశః సబలోద ధిః సేనాసముద్రః సామవేదస్య సమానతాం దధౌ తత్సమోభూదిత్యర్థః సా మవేదోపి బహుధావిస్తృతబృహద్రథంతరాదిసామోత్థితస్వరః, సహస్రశాఖ త్వాత్సహస్రవర్త్మా గాంధర్వగానబహులత్వాచ్చపలమతిభిరధ్యేతుమశక్యఇత్య ర్థః ॥ అత్రైకనాళావలంబిన్యాయేన ఏకశబ్దాదనేకార్థాభిధానాదర్థశ్లేషఉ భయవిషయః ॥ ౧౧ ॥—ప్రతీతి ॥ అన్యనాగం ప్రతి-అన్యగజం ప్రతి, చలితః యోద్ధుం ప్రస్థితః, ద్విరదః-గజః, కుంతమతిప్రహారాన్నివృత్త్యైనైశిత్యం అంకుశం నిరస్యాన్యమంకుశందధతా త్వరావతా-వేగవతా, నిషాదినా-యంత్రా, ఊ ర్ధ్వాయతమంకుశాఘాతవ్యథయా ఉపరిప్రసారితం దంతమండలం విషాణవల యంయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా మూర్ధానం ధువన్-కంపయన్ + ధువతేస్తౌ దాదికాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ కథంచిదరోధిరుద్ధః + రుధేఃకర్మణిలుఙ్ అత్రాపి ద్విరదనిషాదివిశేషణద్వారా కావ్యలింగస్వభావోక్త్యోస్సంకరస్సుగమః॥౧౨॥ —సంమూర్ఛదితి ॥ శార్ఙ్గిణి-కృష్ణే, ప్రయాతే-ప్రచలితే, యాతుముపక్రాం తేసతి సంమూర్ఛన్నుచ్ఛ్రాయంగచ్ఛన్ ప్రచురీభవన్ + మూర్ఛామోహస ముచ్ఛ్రాయయోరితి ధాతోర్లటశ్శతా ॥ ఉచ్ఛృంఖలోఽనర్గళః శంఖానాం- పాంచజన్యాదీనాం, స్వనోయస్మిన్ సఃపటహస్య స్వనః ద్వయానాముభయేషా

థాం ద్వయానా మపి మెదినీభృతామ్ ॥ ౧౩ ॥ కాలేయకక్షోదవిలేపనశ్రియం దిశద్దిశాముల్లసదంశుమద్ద్యుతి। ఖాతం ఖురైరుద్ధభుజాం వివప్రథే గిరేరధః కాఞ్చనభూమిజం రజః ॥ ౧౪ ॥ మంద్రైర్గజానాం రథమండలస్వనైర్నిజహ్నువే తాదృశమేవ బృంహితమ్ । తారైర్బభూవే పరభాగలాభతః పరిస్ఫుటైః హేషాతురంగ

మపి మెదినీభృతాం-రాజ్ఞాం, పర్వతానాంచ సంబంధీని మహాంత్యపి ధీరాణ్యపి సత్వాని బలాని భూతానిచ నితరాం వ్యథాం నిన్యే నినాయ కృష్ణస్య పటహశ్రవణాద్రాజ్ఞాం బలాన్యభిభవశంకయా వ్యథితాన్యాసన్ తథా గిరిస్థితాస్సింహాదయోజంతవశ్చ కిమిదమితి ససాధ్వసా ఆసన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ వ్యవసాయేస్వభావేచ పిశాచాదౌ గుణేబలే ॥ ద్రవ్యాత్మభావయోశ్చైవ సత్వం ప్రాణేషు జంతుష్వితి శాశ్వతః + నీవహ్యోర్హరతేశ్చేతి వచనాన్నయతేర్ద్వికర్మకత్వం ॥ అత్ర ప్రకృతపటహధ్వనివర్ణనేన మెదినీభృతాం ద్వయానాం ప్రకృతానామేవ వ్యథానయన సాధర్మ్యాదౌపమ్యస్య గమ్యమానాయాం కేవల ప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా శ్లేషప్రతిభోత్థాపితా ॥ ౧౩ ॥—కాలేయకేతి ॥ దిశాం కాలేయకక్షోదవిలేపనశ్రియం కుంకుమచూర్ణచర్చనశోభాం ॥ ని । కుంకుమం ఘుసృణం పుణ్యం ప్రోక్తం లోహితచందనం । కాశ్మీరజంచ విద్వద్భిః కాలేయం జాంగలం స్మృతమితి హలాయుధః ॥ దిశత్-దదత్, ఉల్లసంతీ-స్ఫురంతీ, అంశుమద్ద్యుతిరర్కప్రభా యస్మిన్ తత్ ముద్ధభుజాం-అశ్వానాం, ఖురైః-శఫైః ॥ ని ॥ శఫం క్లీబే ఖురః పుమానిత్యమరః ॥ ఖాతం-విదారితం, గిరేః-రైవతకాద్రేః, అధః యా కాంచనీ భూమిః తజ్జం రజః వివప్రథే-విససార, ఏతేన భగవాన్రైవతకాదవతీర్ణ ఇత్యుక్తం ॥ అత్ర రజసః కాంచనభూమిజత్వేన కుంకుమవిలేపనశ్రీసదృశశ్రీజనకత్వాత్సావ్యలింగసంకీర్ణా నిదర్శనా ॥ ౧౪ ॥ —మంద్రైరితి ॥ మంద్రైః-గంభీరైః, ॥ ని ॥ మంద్రస్తు గంభీర ఇత్యమరః ॥ రథమండలస్వనైః-రథౌఘధ్వనిభిః, తాదృశం మంద్రమేవ గజానాం బృంహితం-బృంహణం ॥ + నపుంసకే భావే క్తః ॥ నిజహ్నువే - తిరస్కృతం, గజధ్వనిరేకరూపత్వేన రథశబ్దాన్న పృథగశ్రావీత్యర్థః అతఏవ సామాన్యాలంకారః సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ ॥ + హ్నుఙ్ అపనయన ఇతి ధాతోః నిప్రూర్వాత్కర్మణి లిట్ ॥ కుహశ్చురిత్యభ్యాసహకారస్య జకారః ॥ తారైరత్యుచ్చైః

హేషితైః ॥౧౫॥ అన్వేతుకామోఽవమతాఙ్కుశగ్రహస్తిరోగతం సాఙ్కుశముద్వహన్ శిరః । స్థూలోచ్చయేనాగమదన్తికాగతాం గజోఽగ్రయాతామగ్రకరః కరేణుకామ్ ॥౧౬॥ యాన్తోఽస్పృశన్తశ్చరణైరివావనిం జవాత్ప్రకీర్ణైరభితః ప్రకీర్ణకైః । అద్యాపి సేనాతురగాస్సవిస్మయైరలూనపక్షా ఇతి మేనిరే జనైః ॥౧౭॥ ఋజ్వీర్దధానైరవతత్య కన్ధరాశ్చలావచూడాకలఘుర్ఘురారవైః । ఘూమి

ద్మంద్రస్వరవిలక్షణైః ॥ ని ॥ తారోఽత్యుచ్చైరిత్యమరః ॥ తురంగహేషితైరశ్వనిస్వనైః ॥ ని ॥ హేషా హ్రేషా చ నిస్వన ఇత్యమరః ॥ తేషు మన్ద్రధ్వనిషు పరభాగలాభతః వైశద్యేనోత్కర్షలాభాత్ పరిస్ఫుటైః వ్యక్తరూపైరేవ బభూవే భూతం తారత్వాదనభిభూతమభూదిత్యర్థః ॥ అతఏవాతద్గుణాలంకారః * సతి హేతావతద్రూపస్వీకారస్స్యాదతద్గుణ ఇతి సామాన్యలక్షణాత్ సామాన్యాతద్గుణయోస్సంసృష్టిః భువో భావే లిట్ ॥ ౧౫ ॥—అన్వేతుకామ ఇతి ॥ అన్తికాగతాం-దైవాత్సమీపాగతాం, కరేణుమేవ కరేణుకాం కరిణీం ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం స్త్రీనేభ ఇత్యమరః ॥ అన్వేతుకామః-అనుగన్తుకామః; + తుంకామమనసోరపీతి మకారలోపః ॥ అతఏవ అవమతః-అవధూతః, అఙ్కుశగ్రహః-అఙ్కుశాధానం యేన సః, సాఙ్కుశం తిరోగతం అఙ్కుశాకర్షణేన తిర్యగ్భూతం, శిరో మస్తకం ఉద్వహన్ అగ్రయాతాగ్రకరః కరిణీగ్రహణాయ ప్రసారితః ప్రసృతాగ్రహస్తః గజః స్థూలోచ్చయేన గతివిశేషేణాగమత్ జగామ ॥ ని ॥ స్థూలోచ్చయస్త్వసాకల్యే గజానాం మధ్యమే గతే ఇత్యమరః ॥ గజమధ్యగతౌ స్థూలోచ్చయస్సాకల్యపుంజయోరితి రత్నప్రకాశశ్చ ॥ స్వభావోక్తిః ॥ ౧౬ ॥— యాన్త ఇతి ॥ జవాద్వేగాచ్చరణైరవనీమస్పృశన్త ఇవ యాన్తః ధావన్తః, అభితః ప్రకీర్ణైః ఉభయతః ప్రసృతైః, ప్రకీర్ణకైశ్చామరైః, ఉపలక్షితాః ॥ ని ॥ చామరం తు ప్రకీర్ణకమిత్యమరః ॥ సేనాతురగాః చామరైః కంఠభూషణచామరైర్హేతుభిరద్యాపి అలూనపక్షాః-అచ్ఛిన్నపక్షా ఇతి సవిస్మయైర్జనైర్మేనిరే ప్రతర్కితా ఉత్ప్రేక్షితా ఇతి యావత్ ॥ పురా కిల అశ్వాస్సపక్షాస్సురైశ్ఛిన్నపక్షా ఇత్యాగమః అతఏవ వాజిన ఇతి ప్రసిద్ధిః ॥ అత్ర పార్శ్వప్రసృతచామరయోగనిమిత్తేయమశ్వానాం సపక్షత్వోత్ప్రేక్షా సా చ పూర్వోత్ప్రేక్షాసాపేక్షేతి సజాతీయసంకరః ॥ ౧౭ ॥ ఋజ్వీరితి ॥ కన్ధరాః-గ్రీవాః ॥ ని ॥ గ్రీవాయాం శిరోధిః కన్ధరేత్యపీత్యమరః ఋజ్వీరవక్రాః అవతత్య స్వాభావిక్యపి వక్రతా యథాపైతి తథా ప్రసార్య దధా

మహత్యప్యవిలంబితక్రమం క్రమేలకైస్తత్క్షణ ఏవ చిచ్ఛిదే॥ ౧౮ ॥ తూర్ణం ప్రణేత్రా కృతనాదముచ్చకైః ప్రచోదితం వేసరయుక్తమధ్వని । ఆత్తీయనేమిక్షతసాంద్రమేదినీరజశ్ఛాయా క్రాంతిభయాదివాద్రవత్ ॥౧౯॥ వ్యావృత్తవక్త్రైరఖిలైశ్చమూచరైర్నరాజద్భిరేవక్షణమీక్షితాననాః । వల్గద్దరీయాః కుచకంప్రకంచుకం

నైః చలావచూడాః-చంచలకర్ణచామరాః, తైచ తే ఆకులఘర్ఘరస్వరాశ్చ, తైః క్రమేళకైరుష్ట్రైః ॥ని॥ ఉష్ట్రే క్రమేళకమయమహాంగా ఇత్యమరః ॥ మహతీ దవీయస్యపి భూమిరధ్వదేశః అవిలమ్బితక్రమం క్రమః పదక్షేపః ద్రుతపాదక్షేపం యథా తథా తత్ క్షణమేవ తస్మిన్నేవ క్షణే అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా ॥ చిచ్ఛిదే-క్షుణ్ణా, కర్మణి లిట్, మహాంతమధ్వానం క్షణాచ్చూర్ణయం తో జగ్మురుష్ట్రా ఇత్యర్థః స్వభావోక్తిః ॥ చలావచూడాః కలఘర్ఘరారవైరితి పాఠే చలావచూడాశ్చలితకంఠభూషణాః కంధరావిశేషణమిదం । శిరశ్శిఖాభూషణేషు చూడేతి యాదవః । చలితశిరస ఇతి వా । ఘర్ఘరాః క్షుద్రఘంటీస్యాదితి కోశః ॥ చిచ్ఛిదే-అతిక్రాంతైతి క్వచిత్పాఠః॥ ౧౮ ॥—తూర్ణమితి ॥ అధ్వని ప్రణేత్రా సారథినా ఉచ్చకైస్తారం కృతనాదం త్రాసార్థం కృతారవం యథా తథా తూర్ణం-శీఘ్రం, ప్రచోదితం-ప్రేరితం, వేగేన సరంతీతి వేసరాః గర్దభేనాశ్వాయాముత్పన్నాః అశ్వతరాఖ్యా భారవహాః పశువిశేషాః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః తద్యుక్తం శకటం వేసరయుక్తమిహోచ్యతే తత్ కర్తృ ఆత్తీయే యే నేమి చక్రధారే ॥ ని ॥ చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరిత్యమరః ॥ తాభ్యాం క్షతః ఉద్ధతః సాంద్రశ్చ యః మేదినీ రజసాం చయస్సమూహః తస్యాక్రాంతేరాక్రమణాత్ భయాదివ అద్రవత్ అధావదితి వేగాతిశయోక్తిః హేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౧౯ ॥ వ్యావృత్తేతి ॥ వ్రజద్భిరగ్రే గచ్ఛద్భిరేవ నతు తిష్ఠద్భిః కంచుకిభయాదితి భావః అతఏవ వ్యావృత్తవక్త్రైః-పరావర్తితముఖైః, అఖిలైశ్చమూచరైః సేనాచరపురుషైః + చరేష్టః క్షణమీక్షితాననాః నతు చిరం తావతైవ తాసాం దృష్టిపథాతివృత్తైరితి భావః, తురంగానధిరోహంతీతి తురంగాధిరుహః అశ్వాధిరూఢాః + అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యత ఇతి క్విప్ ॥ అవరోధః ఆసామస్తీత్యవరోధికాః-అంతఃపురస్త్రియః + అత ఇనిఠనావితి ఠన్ ప్రత్యయః ॥ వల్గత్తోః తురంగో వల్గనాదుల్లలతోః గరీయసోః మహత్తరయోః కుచయోః కంప్రః చలః + న

యయుస్తురంగాధిరుహోఽవరోధికాః ॥ ౨౦ ॥ పాదైః పురః కూబరిణాం విదారి
తాః ప్రకామమాక్రాన్తతలాస్తతో గజైః । భగ్నోన్నతానన్తరపూరితా నరైర్బభు
ర్భువః కృష్టసమీకృతా ఇవ ॥ ౨౧ ॥ దుర్దాన్తముత్ప్లుత్య నిరస్తసాదినం సహాసహా
కారమలోకయజ్జనః । పల్యాణతస్త్రస్తమురోవిలమ్బినస్తురంగమం ప్రద్రుతమే
కయా దిశా ॥ ౨౨ ॥ భూభృద్భిరప్యస్ఖలితాః ఖలూన్నతైరపహ్నువానాః సరితః పృథూ
రపి । అన్వర్థసంజ్ఞైవ పరం త్రిమార్గగా యయావసంఖ్యైః పథిభిశ్చమూర

మికంపీత్యాదినా రప్రత్యయః ॥ కంచుకః కూర్పాసకో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాత
థా యయుః స్వభావోక్తిః ॥ ౨౦ ॥ పాదైరితి ॥ కూబరః-యుగాధారో దారు
విశేషః ॥ ని ॥ కూబరస్తు యుగంధర ఇత్యమరః ॥ సపక్షామ స్తీతి కూబరిణాం రథా
నాం పాదైశ్చక్రైః పురః పూర్వం విదారితాః తతో రథనేమివిదారణానన్తరం
గజైః ప్రకామం పర్యాప్తమాక్రాన్తతలాః పాదవిక్షిప్తోపరిభాగాః అతఏవభ
గ్నా విదారితా యే ఉన్నతా ఉత్తానాః, అనన్తరాః సన్నిహితభాగాః నరైః పూ
రితా ఆరోపితా ఆనతా నిమ్నభాగా యాసాం తాః తథోక్తాః భువః కృష్టసమీకృ
తాః పూర్వం కృష్టా హలిభిః హలభిన్నాః అనన్తరం బీజావపనార్థం సమీ
కృతా ఇవ బభుః శుశుభిరే ॥ ౨౧ ॥ — దుర్దాన్తమితి ॥ దుర్దాన్తమశిక్షి
తం అతఏవ ఉత్ప్లుత్య నిరస్తః పాతితః సాదీ యంతా యేన తం కించ ఉరోవిలమ్బి
నః ఉత్పతనక్షోభేన పృష్ఠాద్విస్రస్య ఉరసి లమ్బమానాత్ పల్యాణతః-పల్యయ
నాత్, త్రస్తం-భీతం, అతఏవ ఏకయా అన్యయా దిశా మార్గాన్తరేణేత్యర్థః ॥
ని ॥ ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః ॥ ప్రద్రుతం-పలాయితం, తురంగమం జ
నః సహాసహాకారం హాసహాకారాభ్యాం సహితం యథా తథా అలోకయత్ । స్వ
భావోక్తిరలంకారః ॥ ౨౨ ॥ భూభృద్భిరితి ॥ ఉన్నతైరపి భూభృద్భిః భూధరై
ర్భూపైశ్చాస్ఖలితా అప్రతిహతాః పృథూర్మహతీరపి సరితో యమునాప్రభృ
తీర్నదీరపహ్నువానా స్వమహిమ్నాచ్ఛాదయన్తీ త్రిభిర్మార్గైర్గచ్ఛతీతి త్రి
మార్గగా గఙ్గా పరమత్యన్తమన్వర్థా అనుగతార్థా సంజ్ఞా త్రిమార్గగేతి నా
మధేయం యస్యాః సైవ ఖలు త్రిభిరేవ మార్గైర్యయా న చతుర్థేనేత్యర్థః అ
సౌ చమూరసంఖ్యైః పథిభిర్యయా అతో గఙ్గాయా అప్యధికా చమూరితి భావః
అతఏవ వ్యతిరేకాలఙ్కారః * భేదప్రధానం సాధర్మ్యముపమానోపమేయ

శ్లో ॥ ౫౩ ॥ త్రస్తౌసమాసన్నకరేణుసూత్కృతాన్నియంతరివ్యాకులముక్తరజ్జుకే క్షిప్తావరోధాంగనముత్పథేనగాంవిలంఘ్యలఘ్వీఃకరభౌబభంజతుః ॥ ౫౪ ॥ స్రస్తాంగసంధావిగతాక్షపాటవేరుజానికామంవికలీకృతేరథే । ఆప్తేనతక్ష్ణాభిషజేవతత్క్షణంప్రచక్రమేలంఘనపూర్వకఃక్రమః ॥ ౫౫ ॥ ధూర్భంగసంక్షోభవిదారితోష్ట్రికాగలన్మధుస్లావితదూరగవర్త్మని । స్థాణౌనిషంగిణ్యనసిక్షణంపు

రయోః । ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౫౩ ॥ —॥ త్రస్తావితి॥ సమాసన్నస్య-ప్రత్యాసన్నస్య, కరేణోరిభస్య సూత్కృతాచ్చీత్కారాత్ త్రస్తౌకరభౌ వేసరౌ ॥ ని ॥ కరభోవేసరేప్యుష్ట్రఇతిసజ్జనః ॥ నియంతరి-సారథౌ, వ్యాకులం-వ్యగ్రంయథాతథా ముక్తరజ్జుకే-త్యక్తప్రగ్రహేసతి, క్షిప్తాః-పాతితాః, అవరోధాంగనాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా ఉత్పథేనాపథేన + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః ॥ గాం భూమిం, విలంఘ్యదూరమతీత్య లఘ్వీం రథవిశేషం॥ ని ॥ లఘ్వీలాఘువయుక్తాయాంప్రభేదేస్యందనస్యచేతి హైమః ॥ బభంజతుః-భగ్నవంతౌ, అత్ర త్రాసస్య విశేషణగత్యా భంజనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం స్వభావోక్త్యాసంకీర్యతే ॥౫౪॥ —స్రస్తేతి ॥ స్రస్తా-విశ్లిష్టా, అంగయోరథాంగయోః, అంగానాం కరచరణాదీనాంచ, సంధయః-సంధిభాగాయస్యతస్మిన్, విగతమక్షస్య చక్రాధారకాష్ఠస్యఅక్షాణామింద్రియాణాంచ పాటవం సామర్థ్యంయస్యతస్మిన్, రథే-స్యందనే, శరీరేచ ॥ ని ॥ రథస్స్యాత్స్యందనేకాయఇతివిశ్వః ॥ రుజాభంగేన రోగేణచ నికామం వికలీకృతే-దుర్బలీకృతేసతి, ఆప్తేనహితేన తక్ష్ణావర్ధకినా ఆప్తేనభిషజా-వైద్యేనేవ ॥ ని ॥ భిషగ్వైద్యశ్చికిత్సకఇతి తక్షాతువర్ధకిస్త్వష్టేతి చామరః ॥ తత్ క్షణం తస్మిన్నేవక్షణే, అత్యంతసంయోగేద్వితీయా, లంఘనం-పాదేనాక్రమణం, ఉపవాసశ్చ ॥ ని ॥ లంఘనంతూపవాసేస్యాద్గమనేప్లవనేపిచేతి విశ్వః ॥ తత్పూర్వకః క్రమోవిధిః ప్రచక్రమే-ప్రక్రాంతః,ప్రాయేణజ్వరాదివిచికిత్సాయాలంఘనపూర్వకత్వాదితిభావః శ్లేషాలంకారః॥ ౫౫ ॥—ధూరితి ॥ స్థాణౌకీలే ॥ ని ॥ స్థాణుఃకీలేస్థిరేహరేఇతివిశ్వః ॥ నిషంగిణిసక్తే అనసిశకటే ॥ ని ॥ క్లీబేనస్శకటోస్త్రీస్స్యాదిత్యమరః ॥ ధురోక్షస్యభంగేన యః సంక్షోభోవిపర్యాసః తేనవిదారితా-భిన్నా, యాఉష్ట్రికామృణ్మయ్యం మద్యభాం

రఃశుకోచలాభాయకృతవ్యయోవణిక్ ॥ ౧౮॥ భేరీభిరాక్రుష్టమహాగుహాముఖో ధ్వజాంశుకైస్తర్జితకందలీదళః । ఉత్తుంగమాతంగజితాలఘూపలో బలైస్సపశ్చాత్ క్రియతే స్మభూధరః ॥ ౧౯ ॥ వన్యేభదానానిలగంధదుర్ధరాః క్షణంతరుచ్ఛేదవినోదితక్రుధః । వ్యాళద్విపాయంతృభిరున్మదిష్ణవఃకథంచిదారాదపథేన

ఉం ॥ ని ॥ ఉష్ట్రికామృత్తికాభాండభేదకరభయోషితీతివిశ్వః ॥ తతోగలతాసవత్రా, మధునా-మద్యేన, ప్లావితం-సిక్తం, దూరవర్త్మ-దీర్ఘాధ్వా, యేన తస్మిన్ తథాసతిపు(రా)(రః)పూర్వంలాభాయకృతవ్యయః వణిక్ క్రయవిక్రయికః క్షణాంశుశోచ అత్ర మధుస్రావధనవ్యయయోః విశేషణగత్యాశోకహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ కృతక్రయఇతిపాఠే కృతః క్రయః క్రయణం యేనసః ॥ ౧౮ ॥ —భేరీభిరితి ॥ భేరీభిరాక్రుష్టాని నిందితాని మహాంతి గుహాముఖాని యస్యసః భేరీఝాంకారభర్త్సితనితాంతవాత్యా ముఖరమహాగుహాద్వారఇత్యర్థః + క్రోశతేగకర్మణిక్తః । ప్రశ్చేత్యాదినాషత్వష్టుత్వం ॥ ముహుర్ధ్వజాంశుకైస్తర్జితానిభర్త్సితాని కందలీదలాని రంభా(గుల్మ)పత్రాణి యస్యసః ఉత్తుంగైః మాతంగైః జితాః అలఘూపలాః-స్థూలపాషాణాయస్యసః భూధరో రైవతకాద్రిః, బలైః-సైన్యైః, పశ్చాత్ క్రియతేస్మ-పశ్చాత్కృతః, స్వయం పూర్వగమనేన పృష్ఠతః కృతఇత్యర్థః, ఉక్తవిశేషణమహిమ్నా అధరీకృతఇతిచ ప్రతీయతే + లట్ స్మేఇతిభూతార్థేలట్ ॥ అత్ర పశ్చాత్కరణస్యాక్రుష్టాదిపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగం । తచ్చోక్తప్రతీయమానాభేదాధ్యవసాయాదితిశ్లేషమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణమ్ ॥ తేన బలానాం భూధరావమ్యంగమ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥౧౯॥—వన్యేతి॥వన్యేభదానానిలగంధేన-వనగజమదమారుతగంధాఘ్రాణేన,దుర్ధరాః-క్రోధాంధ్యాద్దుర్గ్రహాః అతఏవ క్షణం తరుచ్ఛేదేన వినోదితక్రుధః, ప్రతిగజాసన్నిధానేపి వృక్షాణాం భంగేనాపనీతక్రోధాః ఉన్మదిష్ణవోత్యంతమదశీలాః + అలంకృఞిత్యాదినాఇష్ణుచ్ ॥ వ్యాలద్విపాః-దుష్టగజాః, యంతృభిరాధోరణైః కథంచిదారాత్ దూరాదపథేనామార్గేణ + పథోవిభాషేతినిషేధవికల్పాత్ బుకృన్పరిత్యాదినా సమాసాంతః ॥ అపథంనపుంసకమితి నపుంసకత్వం నిన్యిరే-నీతాః, అత్రాపి ద్విపవిశేషణానాం తదపనయనహేతుత్వాత్కావ్యలింగంసత్స్వభావోక్త్యా సంకీర్యతే॥

నిన్యిరే ॥ ౨౮ ॥ తైస్తైర్వైజయంతీవనరాజిరాజిభిర్గిరిప్రతిచ్ఛంద మహామతంగజైః । బహ్వ్యః ప్రసర్పజ్జనతానదీస్థలైర్భువో బలైరంతరయాంబభూవిరే ॥ ౨౯ ॥ తస్థేముహూర్తంహరిణీ విలోచనైఃసదృంశి దృష్ట్వానయనాని యోషితామ్ । మత్వాథస త్రాసమనేకవిభ్రమక్రియావికారాణిమృగైఃపలాయ్యత ॥ ౩౦ ॥ నిమ్నానిదుఃఖాదవతీర్యసాదిభిస్సయత్నమాకృష్టకశాశ్శనైశ్శనైః । ఉత్తైరురుత్తాల

తైరితి ॥ వైజయంత్యః-పతాకాస్తావనరాజయఇవ తాభీ రాజంతీతితథోక్తైః గిరీణాం ప్రతిచ్ఛందాః-ప్రతినిధయస్తత్సదృశాఇత్యర్థః, ఏతస్మాదేవ స్వష్టోపమాలింగాదన్యత్రాప్యుపమితసమాసాశ్రయిణాం తె మహామతంగజాయేషు తైః జనతాః-జనసమూహాస్తానద్యఇవ తాసాంశతాని ప్రసర్పంతి-ప్రవహంతి, యేషు తైస్తథోక్తైః తైర్బలైః-సైన్యైర్బహ్వ్యః-బహవః + బహ్వాదిభ్యశ్చేతివికల్పాదీకారః ॥ భువోభూమయః అంతరయాంబభూవిరే-అంతరాదూరాఃకృతా అతిక్రాంతాఇత్యర్థః, నకేవలంరైవతకాద్రిరేవేతిభావః బలైర్వైపుల్యాదాచ్ఛాదితాఇత్యర్థః ॥ ఉక్తవిశేషణావగతసాదృశ్యాదగృహీతభేదాఃకృతాఇతిచ గమ్యతే,ఏతేనాభేదాధ్యవసాయాదేవాస్యాక్రమణరూపాంతరీకరణస్య బలవిశేషణావగతసాదృశ్యస్య హేతుత్వాత్తదంగభూతోపమాసంకీర్ణం పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం, శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితిసంకరః + అంతరశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిలిట్, ఆమ్ప్రత్యయేభువోనుప్రయోగః ॥ ౨౯ ॥ తస్థఇతి ॥ హరిణీవిలోచనైః సదృంశి సదృశాని + నపుంసకస్య ఝలచఇతినుమ్, యోషితాంనయనానిదృష్ట్వా మృగైః-కృష్ణసారైః, కర్తృభిర్ముహూర్తమల్పకాలం ॥ ని ॥ ముహూర్తమల్పకాలేస్యాద్ఘటికాద్వితయేపిచేతివిశ్వః ॥ తస్థేస్థితం, హరిణీవిలోచనశంకయేతిభావః; అథానంతరమనేకవిభ్రమక్రియాః-విలాసక్రియాఏవ వికారాయేషాంతాని మత్వా సవిలాసాని జ్ఞాత్వేత్యర్థః, సత్రాసం-సభయంయథాతథా పలాయ్యతపలాయితం, హరిణీదుర్లభైర్విలాసైర్యోషిన్నిశ్చయాదితిభావః, అతఏవ నిశ్చయాంతస్సంశయాలంకారః + పరాపూర్వాదయతేర్భావేలట్, ఉపసర్గస్యాయతావితిలత్వం ॥ ౩౦ ॥ —నిమ్నానీతి ॥ అర్వతామశ్వానాం ॥ ని ॥ వాజివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయఇత్యమరః + అర్వణస్త్రసావనఞఇతిత్రాదేశః వ్రజాః-సమూహాః, సాదిభిరశ్వారూఢైః సయత్న

ఖురారవం ద్రుతాః శ్లథీకృతప్రగ్రహమర్వతాం వ్రజాః ॥ ౩౧ ॥ అధ్యధ్వమారూఢవతైవ కేనచిత్ ప్రతీక్షమాణేన జనం ముహుర్ధృతః । దాక్ష్యం హి సద్యః ఫలదం యదగ్రతశ్చఖాద దాశేరయువా వనావలీః ॥ ౩౨ ॥ శౌరేః ప్రతాపోపనతైరితస్తతస్సమాగతైః ప్రశ్రయనమ్రమూర్తిభిః । ఏకాతపత్రా పృథివీభృతాం గణైరభూద్బహుచ్ఛత్రతయా పతాకినీ ॥ ౩౩ ॥ ఆగచ్ఛతోఽనూచిగజస్యఘంటయోః స్వనం

మాకృష్టకశాః-దృఢగృహీతవల్గాస్సంతః ॥ ని ॥ యద్యప్యశ్వాదేస్తాడనీకశేత్యమరః ॥ తథాప్యత్ర తాడనీవల్గయోః కశేతి దర్శనాదవిరోధః ॥ శనైశ్శనైః దుర్గమాత్పశ్చాన్నిమ్నాన్నిమ్నభూప్రదేశానవతీర్య ఉత్తాలఖురారవం-ఉచ్చతరశఫశబ్దం, శ్లథీకృతప్రగ్రహం శిథిలితవల్గం చ యథాతథా ద్రుతాః సత్వరాస్సంతః ఉత్తేరుః-ఉత్ప్లుప్లువిరే, నిమ్నేషు శనైరవతీర్యాథ శీఘ్రం ధావంతీత్యశ్వానాం స్వభావ ఇతి భావః, అత ఏవ స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౩౧ ॥—అధ్యధ్వమితి ॥ దక్షస్య భావో దాక్ష్యం-కౌశలం, సద్యః ఫలదం హి । కుతః । యద్యస్మాదధ్యధ్వమధ్వని + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ అనశ్చేతి సమాసాంతో టచ్ ప్రత్యయః ॥ నస్తద్ధిత ఇతి టిలోపః ॥ ఆరూఢవతైవ-ఆరుహ్యైవ స్థితేన + నిష్ఠేతి రుహేః క్తవతు ప్రత్యయః ॥ జనం శనైః పశ్చాదాగచ్ఛంతం స్వజనం ప్రతీక్షమాణేన కేనచిత్పుంసేతి శేషః ॥ ముహుర్ధృతః స్థాపితోఽపి దాశేరయువా-తరుణోష్ట్రః, విశేషణసమాసః-అగ్రతో వనావలీశ్చఖాద పునః పిచుమందాదికం భక్షయన్నాస్త ఇత్యర్థః ॥ నహి కుశలో వృథా కాలం యాపయతీతి భావః, అత్ర దాక్ష్యసాఫల్యస్య సామాన్యస్య తద్విశేషదాశేరకౌశలేన సమర్థనాద్విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౨ ॥—శౌరేరితి ॥ శౌరేః-కృష్ణస్య, పతాకినీ-సేనా + వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః ॥ ప్రతాపేన-హరితేజసా, ఉపనతైర్నమ్రీభూతైరిత్యర్థః ॥ అత ఏవేతస్తతస్సమాగతైః-పార్శ్వదేశాదాగతైః, ప్రశ్రయనమ్రమూర్తిభిః హరిసన్నిధౌ వినయనమ్రవిగ్రహైః పృథివీభృతాం-రాజ్ఞాం, గణైః హేతునా బహుచ్ఛత్రతయా అసంఖ్యాతాతపత్రవత్తయా నిమిత్తేన ఏకాని కేవలాన్యాతపత్రాణి యస్యాస్సా ఏకాతపత్రా కేవలాతపత్రమయీ అభూత్ ॥ ఛత్రాతిరిక్తం న కించిదలక్ష్యతేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః ॥ బహుచ్ఛత్రాప్యేకచ్ఛత్రేతి విరోధావభాసనాద్విరోధాభాసోఽలంకా.

సమాకర్ణ్య సమాకులాంగనాః । దూరాదపావర్తితభారవాహణాః పథో౽పసస్రుస్త్వరితం చ మూచరాః ॥ ౩౪ ॥ ఓజస్వివర్ణోజ్జ్వలవృత్తశాలినః ప్రసాదినో౽నుజ్ఝితగోత్రసంవిదః । శ్లోకానుపేంద్రస్య పురః స్మ భూయసో గుణాన్ సముద్దిశ్య పఠంతి వందినః ॥ ౩౫ ॥ నిశ్శేషమాక్రాంతమహీతలో జలైశ్చలన్ సముద్రో౽పి సముజ్ఝతి స్థితిమ్ । గ్రామేషు సైన్యైరకరోదవారితైః కిమవ్యవస్థాం చలితో౽పి కే

రః ॥ ౩౩ ॥ —ఆగచ్ఛత ఇతి ॥ అన్వంచతీత్యన్వఙ్ తస్మిన్ అనూచి పృష్ఠదేశే ॥ + ఋత్విగిత్యాదినాంచేః క్విన్ప్రత్యయః ॥ ఆగచ్ఛతో గజస్య ఘంటయోః స్వనం సమాకర్ణ్య సమాకులాంగనాః-సంభ్రాంతవధూకాః, చ మూచరాః దూరాదేవాపావర్తితా అపసారితా భారస్యాన్వాదేర్వాహనాః భారవాహణా భారవాహిన ఉష్ట్రాదయో యైస్తే తథోక్తాః + వాహనమాహితాదితి ణత్వం, వహేర్ణ్యంతాత్కర్తరి ల్యుట్ ॥ త్వరితం చపలం శీఘ్రం పథో మార్గాదపసస్రుః అపజగ్ముః స్వభావోక్తిః ॥ ౩౪ ॥—ఓజస్వీతి ॥ వందినః-స్తుతిపాఠకాః ॥ ని ॥ వందినస్స్తుతిపాఠకా ఇత్యమరః ॥ ఓజస్విన్వర్ణాః-తేజస్విన్వర్ణాః, క్షత్రజాతిః తస్య యదుజ్జ్వలం వృత్తముదగ్రవ్యాపారః విజయాఖ్యః తేన శాలత ఇతి తచ్ఛాలీ తస్య అన్యత్ర ఓజస్వివర్ణైః సమాసభూయిష్ఠాక్షరైరుజ్జ్వలాస్తే చ తే వృత్తశాలినో వసంతతిలకాదిచ్ఛందోవిశేషశాలినశ్చ ॥ ని ॥ వృత్తం చారిత్రచ్ఛందసోరితి విశ్వః ॥ తాన్ ప్రసాదో౽స్యాస్తీతి ప్రసాదీ తస్య ప్రసాదినో౽నుగ్రహశీలస్య అన్యత్ర ప్రసాదగుణయుక్తాన్ * ప్రసిద్ధార్థపదత్వం యత్స ప్రసాదో నిగద్యత ఇతి ॥ అనుజ్ఝితే గోత్రసంవిదౌ కులాచారౌ యేన తస్య యాదవవంశోత్పన్నస్యేత్యర్థః ॥ అన్యత్ర కులనామనీయైస్తాన్ వంశనామాంకితానిత్యర్థః ॥ ని ॥ సంవిద్యుద్ధే ప్రతిజ్ఞాయాం సంకేతాచారనామస్వితి వైజయంతీ ॥ ఏవంభూతస్యోపేంద్రస్య హరేర్గుణాన్ సముద్దిశ్యాధికృత్య భూయసో బహుతరాన్ శ్లోకాన్ స్తుతిపద్యాని పురో౽గ్రే పఠంతి స్మ, అత్రోపేంద్రస్య తచ్ఛ్లోకానాం చ వర్ణ్యత్వేన ప్రకృతానాం శ్లేషకృతసాధర్మ్యాదౌపమ్యగమ్యతాయాం శ్లేషప్రతిభోత్థాపితా కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా ॥ శ్లేషశ్చ ప్రకృతిష్వార్థః ప్రత్యయేషు శాబ్దః ॥ ౩౫ ॥—నిశ్శేషమితి ॥ చలన్ కల్పాంతే క్షుభితః సముద్రో౽పి జలైర్నిశ్శేషమాక్రాంతమహీతలః-నిమజ్జితసకలభూగోళః సన్, స్థితిం మర్యాదాం

శవః॥ ౩౬ ॥ కోశాతకీపుష్పగులుచ్ఛకాంతిభిర్ముఖైర్వినిద్రోల్బణబాణచక్షు
షః । గ్రామీణవధ్వస్తమలక్షితాజనైశ్చిరంవృతీనాముపరివ్యలోకయన్ ॥ ౩౭ ॥
గోష్ఠేషుగోష్ఠీకృతమండలాసనాన్ సనాదముత్థాయముహుస్సవల్గతః । గ్రామ్యా
నవేక్ష్యత్కపిశంపిపాసతః స్వగోత్రసంకీర్తనభావితాత్మనః ॥ ౩౮ ॥ పశ్యన్

వేలానతిలంఘనలక్షణాం సముజ్ఝతి త్యజతి కేశవస్తు ప్రచలితోఽపి-ప్రస్థితోఽపి
అవారితైరపరిమితైస్సైన్యైరాశ్లేషమాక్రాంతమహీతలస్సన్ గ్రామేష్వ
వ్యవస్థామమర్యాదాం కిమకరోన్నాకరోదేవేత్యర్థః॥ అంభోధ్రుపమానాత్సము
ద్రాదుపమేయస్య కేశవస్య మర్యాదానతిక్రమేణాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలం
కారః ॥ లక్షణంతూక్తం ॥ ౩౫ ॥—కోశాతకీతి ॥ కోశాతకీ-పుష్పగులుచ్ఛకా
న్తిభిః, పటోలీప్రసూనగుచ్ఛసచ్ఛాయైః స్మేరపాండురైరిత్యర్థః॥ ని ॥ కోశా
తకీపటోలీస్యాదితిహలాయుధః ॥ ముఖైరుపలక్షితాః వినిద్రం-వికసితం, అతఏ
వోల్బణం విపులం బాణం నీలసైరేయకపుష్పమివ చక్షుర్యాసాంతాః ॥ ని ॥
నీలీఝింటీద్వయోర్బాణేత్యమరః ॥ గ్రామేషుభవాగ్రామీణాః +గ్రామాద్య
ఖఞావితిఖఞ్ప్రత్యయః ॥ తాశ్చవధ్వశ్చపల్లీస్త్రియః తంకృష్ణం గ్రామాంతగా
మినమితిభావః ॥ జనైశ్చమూచరైరలక్షితాః వృతిభిస్తిరోహితాఇత్యర్థః ॥ చి
రంవృతీనాం కంటకశాఖావరణానాముపరి ఉపరితనావకాశే వ్యలోకయన్ ఉప
మాస్వభావోక్త్యోస్సంకరః ॥ ౩౭ ॥—గోష్ఠేష్వితి ॥ సకృష్ణః గావస్తిష్ఠంత్యే
ష్వితిగోష్ఠాని-గోస్థానాని ॥ ని ॥ గోష్ఠంగోస్థానకమిత్యమరః ॥ + సుపిస్థఇ
తికప్రత్యయః ॥అంబాంబగోభూమీత్యాదినాషత్వం ॥ గోష్ఠీషు - పానగోష్ఠీషు,
గోష్ఠీషు-వార్తాసు ॥ ని ॥ గోష్ఠీసభాయామాలాపఇతివిశ్వః ॥ కృతాని మండ
లాసనాని మండలాకారేణోపవేశనానియైస్తాన్ముహుః సనాదం క్ష్వేళాట్టహాసా
రావసహితం యథాతథోత్థాయ వల్గత ఉత్ప్లవమానాన్ కపిశంమద్యం ॥ ని ॥క
శ్యంమద్యంచమైరేయం కపిశంకాపిశాయనమితిహలాయుధః॥పిపాసతోముహు
ర్ముహుః పాతుమిచ్ఛతః+పిబతేస్సన్నంతాల్లటశ్శతరిశప్॥స్వగోత్రసంకీర్తనేస్వ
నామసంకీర్తనేభావితాత్మనః ప్రవర్తితచిత్తాన్కృష్ణనామానిగాయతఇత్యర్థః॥గ్రా
మేషుభవాన్గ్రామ్యాన్ ఘోషజనానిత్యర్థః + గ్రామాద్యఖఞావితి యప్రత్య
యః అపశ్యదాలోకితవాన్ ॥ స్వభావోక్తిః ॥ ౩౮ ॥—పశ్యన్నితి॥ఏకాంతమా

కృతార్థైరపివల్లవీజనో జనాధినాథం నయయావితృప్తతామ్ । ఏకాంతమూర్ధ్న్యాన వబుద్ధవిభ్రమైః ప్రసిద్ధవిస్తారగుణైర్విలోచనైః ॥ ౩౯ ॥ ప్రీత్యానియుక్తాంల్లిహతీః స్తనంధయాన్నిగృహ్య పా(రీ)(త్రీ)ముభయేన జానునోః । వర్ధిష్ణుధారాధ్వనిరోహిణీః పయశ్చిరం నిదధ్యౌ దుహతస్స గోదుహః ॥ ౪౦ ॥ అభ్యాజతోఽభ్యాగతతూర్ణతర్ణకాం నిధానహస్తస్య పురో దుధుక్షతః । వగాద్గవాం హుంకృతిచారునిర్యతీమరి

ధ్యైనాత్యంతముగ్ధతయా అనవబద్ధవిభ్రమైరజ్ఞాతవిలాసైః, కింతు ప్రసిద్ధో విస్తా
ర ఏవ గుణో యేషాం తైరతివిశాలైరిత్యర్థః ॥ కృతార్థైరపి సకృద్దర్శనాల్లబ్ధ
విస్తారఫలైరపీత్యర్థః, విలోచనైః జనాధినాథం-కృష్ణం పశ్యన్, వల్లవీజనో గో
పాంగనాజనః, వితృప్తతాం-తృప్తతాం, నయయా భూయో భూయః పశ్యన్నపి
నాలం బుద్ధిమవాపేత్యర్థః, తృప్తికారణే దర్శనే సత్యపి తృప్తికార్యానుత్పత్తే
ర్విశేషోక్తిః, సా కృష్ణస్య మదనకోటిలావణ్యలక్ష్మీం వ్యంజయతి ॥ ౩౯ ॥— ॥
ప్రీత్యేతి ॥ నియుక్తాన్ దామపాశేష్వేవ సంయతాన్, స్తనంధయంతి-పిబంతీతి
స్తనంధయా వత్సాన్ + నాసికాస్తనయోర్ధ్మాధేటోరితి ధేటః ఖశ్ ప్రత్యయః ॥
ప్రీత్యా వాత్సల్యేన లిహతీర్జిహ్వయాస్వాదయంతీః రోహిణీర్గాః ॥ ని ॥ అ
ర్జున్యఘ్న్యా రోహిణీస్యాదిత్యమరః ॥ పయః-క్షీరం, జానునోరుభయేన-జాను
ద్వయేన, పారీం-దోహనపాత్రీం ॥ ని ॥ పారీపాత్రీపరాగయోరితి విశ్వః ॥ నిగృ
హ్య-నిరుధ్య, వర్ధిష్ణుధారాధ్వని-వర్ధనశీలక్షీరధారాశబ్దం యథాభవతి తథా
దుహతః-ప్రపూరయతః, + దుహేర్లటశ్శతరి శప్ ॥ దుహ్యాదితి ద్వికర్మకత్వం ॥
గాః దుహంతీతి గోదుహః గోదోహకాన్ + సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ ॥ స హ
రిశ్చిరం నిదధ్యౌ-అవలోకయతిస్మ ॥ ని ॥ నిధ్యానమవలోకనమితి వైజయంతీ ॥ స్వ
భావోక్తిః ॥ ౪౦ ॥ — అభ్యాజత ఇతి ॥ అభ్యాజతః-దోగ్ధారమభిముఖమాగచ్ఛ
తః + అజేర్లటశ్శత్రాదేశః ॥ ని (ర్యాణం) ధానం) పాదబంధనదామ ॥ ని ॥
ని(ర్యాణం) ధానం) దామసందానం పశూనాం పాదబంధనమితి వైజయంతీ ॥ త
ద్ధస్తే యస్య తస్య నిధానహస్తస్య దుధుక్షతో దోగ్ధుమిచ్ఛతో దోగ్ధురితి శేషః ॥
+ దుహేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ ఘత్వధత్వే, పురోగ్రే అభ్యాగతాభిముఖ
మాగతస్తూర్ణః క్షిప్రః స్తనపానే త్వరమాణస్తర్ణకోఽతిబాలో వత్సో యస్యాస్తాం ॥ ని ॥
సద్యోజాతస్తు తర్ణక ఇత్యమరః ॥ గవాం వగాద్గోవ్రజాత్, హుంకృతిచారు-

మధోరైక్షత గోమతల్లికామ్ ॥ ౪౧ ॥ సవ్రీహిణాం యావదపాసితుం గతాః శుకాన్ మృగైస్తావదుపద్రుతశ్రియామ్ । కైదారికాణామభితస్సమాకులాః సహాసమాలోకయతి స్మ గోపికాః ॥ ౪౨ ॥ వ్యాసేద్ధుమస్థానవధానతః పురాచలత్యసావిత్యుపకర్ణయన్ననా గీతాని గోప్యాః కలమం మృగవ్రజో న నూనమత్తీతి హరిర్వ్యలోకయత్ ॥ ౪౩ ॥ లీలాచలత్స్త్రీచరణారుణోత్పలస్ఖలత్తులాకోటినినాదకోమ

హుంకారమనోహరం యథా తథా నిర్యతీం-నిర్గచ్ఛంతీం + ఇణశ్శతరి జీప్ ॥ ఇణో యణాదేశః ॥ ప్రశస్తాం గాం గోమతల్లికాం + ప్రశంసావచనైశ్చేతి నిత్యసమాసః ॥ ని ॥ మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాండముద్ధతల్లజౌ । ప్రశస్తవాచకాన్యమూనీత్యమరః ॥ మధోరరిర్మధుసూదనః ॥ ఐక్షత-ఈక్షితవాన్ + ఈక్షతేర్లఙ్ । ఆడజాదీనామిత్యాట్ । ఆటశ్చేతి వృద్ధిః ॥ స్వభావోక్తిః ॥ ౪౧ ॥ — స ఇతి ॥ యావచ్ఛుకాన్-కీరానపాసితుం-నివారయితుం గతాస్తావన్మృగైరుపద్రుతశ్రియాముపప్లుతసంపదాం, వ్రీహిణాం-వ్రీహిమతాం + వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చేతి ఇనిప్రత్యయః ॥ కైదారికాణాం-క్షేత్రసమూహానాం ॥ ని ॥ పున్నపుంసకయోర్వప్రః కేదారః క్షేత్రమస్య తు । కైదారికం స్యాత్కైదార్యం క్షైత్రం కైదారికం గణౌ ఇత్యమరః + ఠఞ్ కవచినశ్చేతి చకారాత్కేదారాదపి ఠఞ్ ప్రత్యయః ॥ కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ ॥ గోపికాః-గోస్త్రియః అభితః సమాకులాః-వ్యగ్రాః, ఉభయతః సమాకృష్యమాణాః సతీరిత్యర్థః ॥ సహరిః సహాసమాలోకయతి స్మ ॥ అత్ర సహాసావలోకనస్య విశేషణగత్యా సమాకులపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౪౨ ॥—వ్యాసేద్ధుమితి ॥ గోప్యాః-శాలిగోప్త్ర్యాః + గౌరాదిత్వాత్ జీష్ ॥ గీతాని ఉపకర్ణయన్-శృణ్వన్, అసౌ మృగవ్రజః అసౌ గోపీ అస్మాన్ వ్యాసేద్ధుం నివాగయితుం అవధానతో గీత్రైకాగ్ర్యాత్ పురా చలతి-చలిష్యతి + యావత్పురానిపాతయోర్లడితి భవిష్యదర్థే లట్ ॥ ఇతీత్థం మత్వేతి శేషః ॥ కలమం శాలివిశేషం, నాత్తి-న ఖాదతి, నూనం ఇత్థం తర్కయన్నితి శేషః ॥ హరిర్వ్యలోకయత్, అత్ర మృగాణాం కలమఖాదననివృత్తేః గీతాసక్తినిమిత్తాయాస్తదాకర్ణనసుఖభంగహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౪౩ ॥ —లీలేతి ॥ అనుగతా ఆపః యేషు తే అనూపాః-జలప్రాయదేశాః ॥ ని ॥ జలప్రాయమనూపం స్యాత్పుంసి కచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః + ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్య బహువ్రీహిర్వోత్తరపద

లః । శౌరేరుపానూపమపాహరన్మనః స్వనాంతరాదున్మదసారసారవః ॥ ౪౮ ॥ ఉచ్చైర్గతామస్ఖలితాం గరీయసీం తదాతిమూరాదపి తస్య గచ్ఛతః । ఏకేస మూహుర్బలరేణుసంహతిం శిరోభిరాజ్ఞామపరే మహీభృతః ॥ ౪౯ ॥ ప్రాయే ణనీచానపి మేదినీభృతో జనస్సమేనైవపథాధిరోహతి । సేనా మురారేః పథఏవ

లోపశ్చ । ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః ॥ ఉదనో దేశఇత్యూకారః ॥ తేషాం సమీపే ఉపానూపం + సమీపార్థేఽవ్యయీభావః ॥ లీలయా చలతీ చంచలే యే స్త్రియాశ్చరణే అరుణోత్పలే-రక్తోత్పలే ఇవ, తయోః స్ఖలంతౌ యా తులాకోటీనూపురౌ ॥ ని ॥ పాదాంగదం తులాకోటిర్మంజీరో నూపురోఽస్త్రియామిత్యమరః ॥ తయోర్నినాద ఇవ కోమలో మధురః ఉన్మదసారసారవః-మత్తహంసకూజితం, ॥ ని ॥ చక్రాంగస్సారసో హంస ఇతి శబ్దార్ణవే ॥ శౌరేర్మనః స్వనాంతరాదపాహరత్ అత్ర మనోహరణస్య లీలేత్యాదివిశేషణార్థహేతుకత్వాదుపమాసంకీర్ణం కావ్యలింగమ్ ॥ ౪౮ ॥—ఉచ్చైరితి॥ తదా-తస్మిన్సమయే అతిమూరాద్గచ్ఛతోఽపి తస్య హరేః సంబన్ధినీముచ్చైర్గతామత్యూర్ధ్వముత్థితాం అన్యత్రోర్ధ్వలోకేష్వపి వ్యాప్తాం అస్ఖలితామభంగురాం సత్యాంచ గరీయసీమతిమహతీం పూజ్యాంచ బలరేణుసంహతిం-సేనారజస్సంఘాతం; ఏకే కతిపయే మహీభృతః-పర్వతాః, ఆజ్ఞాం-శాసనం, అపరే మహీభృతో రాజానశ్చ శిరోభిః శిఖరైశ్శీర్షైశ్చ సమూహుః-సమ్యగ్వహంతిస్మ + వహేర్లిట్, ఝుర్జుసి, వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం ॥ అత్ర హరిమహిమవర్ణనాయాముభయేషామపి మహీభృతాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా శ్లేషప్రతిభోత్థాపితా చేతి సంకరః ॥ ౪౯ ॥—ప్రాయేణేతి ॥ ప్రాయేణ-ప్రాచుర్యేణ నీచాన్ కబ్జానపి మేదినీభృతోద్రీన్, జనో-లోకః, సమేన-సుగమేన పథా మార్గేణైవాధిరోహతి, సా మురారేః సేనా పునఃపథో మార్గానేవ మహామహీధ్రాన్-మహాద్రీన్ పరితోఽధ్యరోహయత్, లోకేహి సతి ఘుణ్ణధ్వని తేన శైలాధిరోహణసంభవః సేనాయాః పునస్సర్వపథాతిరేకిణ్యా అభూతపూర్వాః పరస్సహస్రాః పంథానః స్వారోహణేన ప్రవర్తితా ఇత్యర్థః + రోహతేర్గత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధీత్యాదినా పథామణికర్తౄణాం ణౌ కర్మత్వం మహీం ధరంతీతి మహీధ్రాః మూలవిభుజాదిత్వాత్కః అత్ర సేనాయాః పథాం శైలా

సా పునర్మహామహీధ్రాన్పరితోఽధ్యరోహయత్ ॥ ౪౬ ॥ దన్తాగ్రనిర్భిన్నపయోదముఖ్యాః శిలోచ్చయానారురుహుర్మహీయసః । తిర్యక్కటప్లావిమదాంబునిమ్నగావిపూర్యమాణశ్రవణోదరం ద్విపాః ॥ ౪౭ ॥ శ్చ్యోతన్మదాంభఃకణకేన కేనచిజ్జనస్య జీమూతకదంబకద్యుతా । నాగేన నాగేన గరీయసోచ్చకైరరోధి పన్థాః పృథుదన్తశాలినా ॥ ౪౮ ॥ భగ్నద్రుమాశ్చక్రిరే తతస్తతో దిశః సముల్లసత్కేతనకాననాకులాః । పిష్టాద్రిపృష్ఠాస్తరసా చ దన్తినశ్చలన్నిజాఙ్గాచలదుర్గమా భువః ॥ ౪౯ ॥ ఆలోకయామాస హరిర్మహీధరానధిశ్రయన్తీర్గజతాః

ధరోహణేనోపమానాజ్జనాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౪౬ ॥—దన్తాగ్రేతి ॥ ద్వాభ్యాం పిబన్తీతి ద్విపా గజాః + సుపీతి యోగవిభాగాత్కప్రత్యయః ॥ ఉన్ముఖాః-ఉన్నమితముఖాః సన్తః, దన్తాగ్రైర్నిర్భిన్నా విదారితాః పయోదాః శృఙ్గగతా యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా తిర్యగూర్ధ్వముఖత్వాత్తిరశ్చీనం యథా తథా కటేభ్యః, ప్లవన్తే-క్షరన్తీతి కటప్లావినీభిర్మదాంబునిమ్నగాభిర్మదజలప్రవాహైర్విపూర్యమాణాని శ్రవణోదరాణి-శ్రోత్రవివరాణి యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా మహీయసో మహత్తరాన్ శిలోచ్చయాన్-శైలాన్, ఆరురుహుః స్వభావోక్తిః ॥ ౪౭ ॥—శ్చ్యోతదితి ॥ శ్చ్యోతన్తః-క్షరన్తో మదాంభఃకణా యస్య తేన + శైషికః కప్ప్రత్యయః॥ జీమూతకదంబకస్యేవ ద్యుతిర్యస్య తేన, పృథుభ్యాం దన్తాభ్యాం శాలత ఇతి తచ్ఛాలినా గరీయసా గురుతరేణోచ్చకైరున్నతేన, కేనచిన్నాగేన-గజేన జనస్య పన్థాః మార్గః అరోధి-రుద్ధః, నగచ్ఛతీత్యగః అగేనాచలేన తు నారోధి-నరుద్ధః, మత్తమాతఙ్గస్య దురాసదత్వాచ్ఛైలవదనతిక్రమణీయత్వాదితి భావః॥ అత ఏవోపమానాదగాదుపమేయస్య నాగస్యాధిక్యాద్వ్యతిరేకః ॥ ౪౮ ॥—భగ్నేతి ॥ దన్తినో గజా ఇతస్తతో భగ్నద్రుమాః స్వభగ్నాఖిలవృక్షాః దిశః సముల్లసద్భిః కేతనైరేవ కాననైరాకులాః సంకీర్ణాశ్చక్రుః, తథా తరసా-బలేన, పిష్టాని-చూర్ణితాని, అద్రిపృష్ఠాని యాసు తా భువో భూమీః, చలద్భిర్నిజాఙ్గైరేవాచలైః దుర్గమాః దుష్ప్రాపాశ్చక్రుః, అత్ర కేతనేష్వఙ్గేషు చ కాననాచలత్వరూపణాద్రూపకాలఙ్కారః ॥ తేన గజానాం పురాతనసృష్టిసంహారేణ సృష్ట్యన్తరప్రవర్తనారూపం లోకోత్తరం సామర్థ్యం గమ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౪౯ ॥—ఆలో

రణ్యతాః । ఉత్పాతవాతప్రతికూలపాతినీరుపత్యకాభ్యో బృహతీశ్శిలా ఇవ ॥ ౫౦ ॥ శైలాధిరోహాభ్యసనాధికోద్ధురైః పయోధరైరామలకీవనాశ్రితాః । తంపర్వ ప్రమదాశ్చచాయిరే వికాసవిస్తారితవిభ్రమేక్షణాః ॥ ౫౧ ॥ సావజ్ఞమున్మీల్య విలోచనే సకృత్ క్షణం మృగేంద్రేణ సుషుప్సునా పునః । సైన్యాన్సమాయాతస్సమ

కయామాసేతి ॥ హరిర్మహీధరాత్-గిరేః, అధిశ్రయంతీరధిరోహంతీః, పరశ్శతాః-శతాత్పరాః, అసంఖ్యా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ పరశ్శతాద్యాస్తేయేషాం పరా సంఖ్యాశతాదికాదిత్యమరః + పంచమీతియోగవిభాగాత్సమాసః ॥ రాజదంతాదిత్వాదుపసర్జనస్యాపి శతశబ్దస్య పరనిపాతః । పారస్కరాదిత్వాత్సుడాగమః ॥ గజతాః-గజసమూహాన్ + గజాచ్చేతివక్తవ్యమితిసామూహికస్తల్ప్రత్యయః ॥ ఉపత్యకాభ్య ఆసన్నభూమిభ్యః ॥ ని ॥ ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరిత్యమరః + ఉపాధిభ్యాంత్యకన్నాసన్నారూఢయోరితిత్యకన్ప్రత్యయః॥ఉత్పాతవాతేన ప్రతికూలం పతంతీతి తత్పాతినీరూర్ధ్వంగామినీరిత్యర్థః ॥ బృహతీః శిలా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, ఆలోకయామాస + లోకృదర్శన ఇతిధాతోర్లిట్ ॥ ౫౦ ॥ —శైలేతి ॥ శైలాధిరోహాభ్యసనేన పర్వతారోహణాభ్యాసేనాధికోద్ధురైరత్యున్నతైః పయోధరైః-స్తనైరుపలక్షితాః ఆమలకీవనాశ్రితాః ధాత్రీవనగతాః పర్వతానివాసా యేషాం తే పర్వతీయాః కిరాతాదయః + పర్వతాచ్చ ఇతిచ్ఛప్రత్యయః ॥ తేషాం ప్రమదాః వికాసేన-విస్మయకృతవిస్తారేణ విస్తారితాః స్తైమిత్యేనవివర్తితాః విభ్రమావిలాసా యేషాం తానీక్షణాని యాసాం తాస్తథాసత్యః తం హరిః చచాయిరే-దదృశుః +చాయృపూజానిశామనయోరితిధాతోః కర్తరిలిట్ ॥ నిశామనం-దర్శనం, నిరూపయత్యపినిశామయతేచ నిచాయతే ఇతిదర్శనపర్యాయేషు భట్టమల్లః ॥ ఏతేన హరేః లోకోత్తరం లావణ్యం వ్యజ్యత ఇతి వస్తునా వస్తుధ్వనిః ॥ స్వభావోక్తివృత్త్యనుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥౫౧॥ —సావజ్ఞమితి ॥ సావజ్ఞం-సానాదరం యథాతథావిలోచనే సకృదేకవారం+ఏకస్య సకృచ్చేతి సకృదర్థేనిపాతః క్షణమున్మీల్యోన్మిష్య పునః సుషుప్సునా స్వప్తుమిచ్ఛునా + స్వపేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః । రుదవిదేత్యాదినాసనః కిత్త్వాత్ వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం ॥ మృగేంద్రేణ సింహేన సమయాసమీపే ॥ ని ॥ సమయానికషాశబ్దౌ సామీప్యే పరికీర్తితావితిసజ్జనః ॥ యాతాగచ్ఛతా

యాపివివ్యథే కథంను రాజంభవమన్యథాథవా ॥ ౫౨ ॥ ఉత్సేధనిర్ధూతమహీ
రుహాంధ్వజైర్జనౌఘరుద్ధోద్ధతసింధురంహసామ్ । నాగైరధిక్షిప్తమహాశిలంము
హుర్బలంబభూవోపరితత్స్వమహీభృతామ్ ॥ ౫౩ ॥ శ్మశ్రూయమాణమధుజాలకే
తరోర్గజేనగండంకషతావిధూనితే । క్షుద్రాభిరక్షుద్రతరాభిరాకులంవిదశ్య

పి+యాతెలర్జటన్మత్రాదేశః సైన్యాత్సేనాతః +భీత్రార్థానాంభయహేతు
రిత్యపాదానత్వం నవివ్యథే-నబిభ్యే +వ్యథభయసంచలనయోరితిధాతోర్భావే
లిట్ ॥ అథవా తథాపీత్యర్థః । అన్యథాభీతత్వే కథంను రాజంభవం సుఖేన
రాజ్ఞాభూయతే నకథమపీత్యర్థః ॥రాజాచాయం మృగాణామితిభావః + క
ర్తృకర్మణోశ్చభూకృఞోరితికర్తరిషదాదాచోపపదేభవతేఃఖల్ ప్రత్యయేన
లోపముపాగమా ॥ అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౨ ॥—ఉత్సేధేతి ॥ నాగైర్గజైర
ధిక్షిప్తాస్తిరస్కృతామహాశిలాః యేనతద్బలం సైన్యం ధ్వజైరుత్సేధేనౌన్నత్యేన
నిర్ధూతా-అవగణితాః, మహీరుహాయేషు తేషాం ॥ ని ॥ఉత్సేధశ్చోచ్ఛ్రయ
శ్చ సఇత్యమరః ॥ జనౌఘైఃరుద్ధం ప్రతిబద్ధముద్ధతముద్వేలం సింధురంహో-నదీ
వేగోయేషాం మహీభృతాం-పర్వతానాం, ఉపరి ముహుర్బభూవ మార్గవశా
ద్భూయిసా భూధరాన్ముహురారురోహేత్యర్థః ॥ హయౌఘరుద్ధేతిపాఠే హ
యౌఘేన ఘోటకసమూహేన రుద్ధమిత్యాదిపూర్వవత్, అత్రారోహణవదు
త్కర్షశ్చపరిభావవిశేషణవైభవాత్ప్రతీయతఇతి తదభేదేనోపతిభావస్య జల
భూధరవిశేషణపదార్థహేతుకత్వాచ్ఛ్లేషప్రతిభోద్ధాపితః కావ్య
లింగవిశేషః ॥ ౫౩ ॥—శ్మశ్రూయమాణఇతి ॥ తరోర్వృక్షస్య, శ్మశ్రూయమా
ణే-శ్మశ్రువదాచరతి తద్వల్లంబమానఇత్యర్థః ॥ ఉపమాలఙ్కారః + శ్మశ్రు
శబ్దాదాచారక్యఙంతాల్లటశ్శానజాదేశః ॥ అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః ॥మ
ధుజాలకేక్షౌద్రపటలేగండం కపోలం, కషతా-తరుస్కంధే కండూయమానేన
గజేన విధూనితే-కంపితేసతి + ధూఞ్ ణ్యంతాత్కర్మణిక్తః । ధూఞ్ ప్రీఞో
ర్నుగ్వక్తవ్యఇతినుగాగమః ॥ అక్షుద్రతరాభిరతిస్థూలాభిః, క్షుద్రాభిః సర
ఘాభిః ॥ ని ॥ క్షుద్రావ్యంగానటీవేశ్యాసరఘాకంటకారికేత్యమరః ॥ విద
శ్యమానేన-చంచుభిస్తుద్యమానేన, జనేన సమాకులం వ్యగ్రం యథాతథా దు
ద్రువే-పలాయితం + భావేలిట్ ॥ స్వభావోక్తిరుక్తోపమాసంసృష్టా॥౫౪॥—

మానేనజనేన దుద్రువే ॥ ౫౪ ॥ నీతే పలాశిన్యుచితే శరీరవద్గజాంతకేనాంతముద్దాంతకర్మణా। సంచేరురాత్మాన ఇవాపరం క్షణాత్ క్షమారుహం దేహమివ ప్లవంగమాః ॥౫౫ ॥ ప్రహ్వానతీవ క్వచిదుద్ధతిశ్రితః క్వచిత్ప్రకాశానతిగహ్వరానపి । సామ్యాదపేతానితి వాహినీ హరేస్తదాతిచక్రామ గిరీన్ గురూనపి ॥ ౫౬ ॥ స వ్యాప్తవత్యా పరితోఽపథాన్యపి స్వసేనయా సర్వపథీనయానయా । అమ్భోభిరు

నీత ఇతి ॥ ఉచితే-పరిచితే, పలాశిని ద్రుమే ॥ ని ॥ పలాశీ ద్రుద్రుమాగమా ఇత్యమరః ॥ శరీరవత్-పూర్వశరీర ఇవ + తత్ర తస్యేవేతి వతిప్రత్యయః ॥ ఉద్దాంతకర్మణా-దుర్దాంతవ్యాపారేణ, గజాంతక ఇవేత్యుపమితసమాసః ॥ సాహచర్యాత్ తేన గజాంతకేనాంతం-నాశం, నీతే-గమితే సతి, ప్లవైర్గచ్ఛంతీతి ప్లవంగమాః కపయః త్రైః+ గమేశ్చేతి ఖశ్ ప్రత్యయో ముమాగమః ॥ ఆత్మానో జీవా ఇవాపరం క్షమారుహం-వృక్షం దేహమివ క్షణాత్, సంచేరుః-సంప్రవిష్టా ఇత్యర్థః ॥ అనేకే వశబ్దావాక్యార్థోపమా ॥ సా చ శరీరవదితి తద్ధితగతా ॥ అన్యత్ర సమాసగతేతి సఙ్కరః ॥ ౫౫ ॥—ప్రహ్వానితి ॥ క్వచిదతీవ నితాంతం ప్రహ్వాన్ ప్రవణాన్ అన్యత్రానుకూలాన్, క్వచిదుద్ధతిం శ్రయంతీత్యుద్ధతిశ్రితః-ఔన్నత్యభాజః, ఔద్ధత్యభాజశ్చ + శ్రియతేః క్విపి తుక్ క్వచిత్ప్రకాశాన్ ప్రకటాననవగూఢవృత్తీంశ్చ, క్వచిదతిగహ్వరానపి అపిశ్చార్థే అప్రవేశాన్ అన్యత్ర గూఢాంశ్చ, ఇతీత్థం సామ్యాదపేతాన్ విషమరూపాన్విషమవృత్తీంశ్చ, అత ఏవ గురూన్ మహతోఽపి పూజ్యానపి గిరీన్ తదా హరేర్వాహినీ సేనా, అతిచక్రామాతీత్య గతా, ఉల్లంఘితవతీ చ * గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః । ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయత ఇతి స్మరణాదితి భావః ॥ గురూణామప్యతిక్రమ ఇతి విరోధే పిశబ్దః స చోక్తవైషమ్యదోషోద్ఘాటనేన పరిహృత ఇతి విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ స చ గురూనితి వాచ్యప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపిత ఇతి సఙ్కరః ॥ ౫౬ ॥—స ఇతి ॥ స హరిః పరితః-సమంతాదపథాన్యమార్గానపి + పథో విభాషేతి నిషేధవికల్పాత్ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః । అపథం నపుంసకమితి నపుంసకత్వం వ్యాప్తవత్యా సర్వాన్ పథో వ్యాప్నోతీతి సర్వపథీనా + తత్సర్వాదేరిత్యాదినా ఖప్రత్యయః ॥ తయా సర్వపథీనయా అనయా-స్వసేనయా, నిమిత్తేన అంభోభిరుల్లంఘితాని యుగపద

ల్లంఘితతుంగరోధసః ప్రతీపనామ్నీః కురుతే స్మ నిమ్నగాః ॥ ౪౭ ॥ యావద్వ్య
గాహంతనదంతినాంఘటాస్తురంగమైస్తావదుదీరితం ఖురైః । క్షిప్తం సమీరైస్సరి
తాంపురఃపతజ్జలాన్యనైషీద్రజఏవపంకతామ్ ॥ ౪౮ ॥ రంతుంక్షతోత్తుంగనితం
బభూమయోముహుర్వ్రజంతఃప్రమదంమదోద్ధతాః । పంకాంకరాపాకృతశైవలాం
శుకాఃసముద్రగాణాముదపాదయన్నిభాః ॥ ౪౯ ॥ రుగ్ణోరురోధఃపరిపూరితాంభ

ఖిలసేనాప్రవేశేనప్రతీపగమనాదుపర్యాక్రాంతాని తుంగరోధాంసియాసాంతాః నిమ్నంగచ్ఛంతీతినిమ్నగా-నద్యః, తాః ప్రతీపనామ్నీః కురుతే స్మ, ప్రతిగతా ఉత్తానగా ఆపోయాసాంతాః ప్రతీపాః + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః । ద్వ్యంతరుపసర్గేభ్యోప ఈదితీకారః, ప్రతీపా ఇతి నామయాసాంతాః అథవా ప్రతీపం నిమ్నగానాం విరుద్ధం నామ ఉత్తానగా ఇతి నామధేయంయాసాంతాః ప్రతీపనామ్నీః + అనఉపధాలోపినోన్యతరస్యామితి జీప్, తాస్తథాచకారేత్యర్థః, అత్ర నిమ్నగానాం ప్రతీపనామాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరసంబంధేసంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౪౭ ॥—యావదితి ॥ దంతినాం ఘటాగజవ్రజాః జలానియావన్నవ్యగాహంత-నవ్యలోడయన్- తావత్తురంగమైః కర్తృభిః ఖురైఃకరణైః ఉదీరితం-ఉత్థాపితం, అథసమీరైః-మారుతైః, క్షిప్తం-వికీర్ణం, అతఏవ పురోగజప్రవేశాత్ప్రాగేవ పతద్రజోధూరేణురేవ సరితాంజలాని పంకతామనైషీన్నినాయ + నయతేర్ద్వికర్మకాల్లుఙిసిచివృద్ధిః ॥ అత్రాపిసరితాం పఙ్కత్వాసమ్బంధేపి సమ్బంధోక్తేః పూర్వవదతిశయోక్తిః ॥ ౪౮ ॥—రంతుమితి॥ రంతుం-క్రీడితుం, క్షతాః ఏకత్రవిషాణైరన్యత్రనఖైశ్చ విదలితాః ఉత్తుంగా నితంబభూమయో-రోధోభాగాః- శ్రోణిభాగాశ్చ యైస్తే ॥ ని ॥ నితంబో రోధసి స్కంధేశిఖరేపికటీతటేఇతివిశ్వః ॥ ముహుః ప్రమదంహర్షం వ్రజంతః మదేన దానేన దర్పేణచోద్ధతాః ॥ కరైర్హస్తైరపాకృతాని శైవలాని అంశుకానీవ శైవలానీవాంశుకానియైస్తే ఇభాఃసముద్రంగచ్ఛంతీతి సముద్రగాణాం సముద్రపత్నినాం-నదీనాం + ఏకాజుత్తరపదేణ ఇతి ణత్వం ॥ పఙ్కం-కర్దమం, కల్మషంచోదపాదయన్ ॥ ని ॥ పంకోస్త్రీ కర్దమైనసోరితివిశ్వః ॥ యథామదోద్ధతాః వరాంగనానాం దోషముత్పాదయంతి తద్వదితిభావః ॥ అత్ర ప్రస్తుతేభవిశేషణాదప్రస్తుతస్త్రీసంగ్రహణసాహసికప్రతీతేస్సమాసోక్తిః సాచ పఙ్కయోరభేదాధ్యవసాయాదితిశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితేతిసఙ్కరః ॥ ౪౯ ॥—రుగ్ణేతి॥ ఇభా

భిరంశుభిః ప్రతప్తమభ్యర్ణతయావివస్వతః। ఆహ్లాదికహ్లారసమీరణాహతే పురఃపపాతాంభసియామునేరజః ॥ ౬౬ ॥ యాఘర్మభానోస్తనయాపిశీతలైఃస్వసాయమస్యాపిజనస్యజీవనైః । కృష్ణాపిశుద్ధేరధికంవిధాతృభిర్విహంతుమంహాంసిజలైఃపటీయసీ ॥ ౬౭ ॥ యస్యామహానీలతటీరివద్రుతాఃప్రయాంతిపీత్వాహిమపిండపాండవః।కాళీరపస్తాభిరివానురంజితాఃక్షణేనభిన్నాంజనవర్ణతాంఘనాః

భ్యర్ణతయాంతికతయా ॥ ని ॥ ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణేత్యమరః ॥ వివస్వతోంశుభిః ప్రతప్తమిత్యన్వయః, అతఏవ వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా ॥ ఆహ్లాదినఆహ్లాదకా యే కహ్లారసమీరణాః-సౌగంధికమారుతాః ॥ ని॥ సౌగన్ధికంతు కహ్లారమిత్యమరః ॥ తైరాహతే కమ్పితే యామునే-యమునాసమ్బంధిన్యమ్భసి పురోగ్రే రజోధూళిః పపాత,సంతప్తాహి-సంతాపమసహమానాః, పురోభావిత్వాత్క్వచన శిశిరేపయసి పతంతీతిభావః ॥ ౬౬ ॥ —అథ చతుర్భిర్యమునాంవర్ణయతి ॥ యేత్యాది ॥ యా యమునా ఘర్మభానోరుష్ణాంశోస్తనయాపిసతీ శీతలైః అపిర్విరోధే సచోష్ణాపాదానకస్య శైత్యానుపపత్తేరితిభావః॥యమస్యాంతకస్య స్వసాపి జనస్యజీవనైరుజ్జీవకైః అత్రాప్యేకోదరాణాంభిన్నక్రియానుపపత్తేర్విరోధః ॥ ని ॥ కాళిందీసూర్యతనయాయమునాశమనస్వసేత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ కించ కృష్ణాకృష్ణవర్ణామలినాచ తథాపిశుద్ధేః వైమల్యస్యాధికంవిధాతృభిః సమ్పాదకైర్జలైరంహాంసి పాపాని విహంతుం పటీయసీ-సమర్థతరా, అత్ర యమునాతజ్జలగతత్వేన నిర్దిష్టయోరప్యోష్ణ్యశైత్యయోరంతకత్వోజ్జీవకత్వయోర్మాలిన్యశోధకత్వయోగవయవావయవినోరభేదవివక్షయా సామానాధికరణ్యాద్విరోధః తస్యాభగవత్యాః కాళింద్యా అలౌకికమహిమత్వేనాభాసత్వాత్ ॥ విరోధాభాసాలఙ్కారః ॥ సచకర్మాత్ గుణయోః క్రియయోఃగుణక్రియయోశ్చేతిత్రివిధోపి సంసృష్టః, తృతీయః కృష్ణేతిశ్లేషప్రతిభోత్థాపితఇతి సంక్షేపః ॥ ౬౭ ॥ —యస్యాఇతి ॥ హిమపిండపాండవోహిమసంఘశుభ్రాః, ఘనా-మేఘాః, ద్రుతా-ద్రవీకృతాః, మహానీలతటీః-ఇంద్రనీలస్థలానీవకాళీఃకృష్ణవర్ణాః + జానపదేత్యాదినాఙీప్॥ యస్యాఃకాళింద్యాః అపః పీత్వా తాభిః పీతాభిరద్భిరనురంజితాఇవక్షణేన భిన్నాంజనవర్ణతాం-స్నేహమృదితకజ్జలసవర్ణతాం, ప్రయాంతి, అత్ర తటీరివానురంజితాఇవేతిచోత్ప్రేక్షాభ్యాంసంకీ

॥ ౭౮ ॥ వ్యక్తం బలీయాన్యది హేతురాగమాదపూరయత్సా జలధిం న జాహ్నవీ ।
గాంగౌఘనిర్భర్త్సితశంభుకన్ధరాసవర్ణమర్ణఃకథమన్యథాస్య తత్ ॥ ౭౯ ॥ అభ్యు
ద్యతస్య క్రమితుం జవేన గాం తమాలనీలా నితరాం ధృతాయతిః । సీమేవ సా తస్య పు
రః క్షణం బభౌ బలాంబురాశేర్మహతో మహాపగా ॥ ౮౦ ॥ లోలైరరిత్రైశ్చరణైరి
వాభితో జవాద్వ్రజంతీభిరసౌ సరిజ్జనైః । నౌభిః ప్రతేరే పరితః ప్లవోదితభ్రమి ని
మీలల్లలనావలంబితైః ॥ ౮౧ ॥ తత్పూర్వమంసద్వయసం ద్విపాధిపాః క్షణం సహా

ర్ణేయం ఘనానామజ్జనోపమేతి సజ్జ్రహః ॥ ౭౮ ॥—వ్యక్తమితి ॥ హేతుర్వ్యక్తిర
నుమానమితి యావత్, ఆగమాత్ గంగాసాగరపూరణేత్యాగమప్రమాణాత్, బ
లీయాన్యది-ప్రబలశ్చేత్, సా యమునా జలధిమపూరయత్, జహ్నోరపత్యం స్త్రీ
జాహ్నవీ-గంగా నాపూరయత్; వ్యక్తం-సత్యం, ఇత్యుత్ప్రేక్షా, కుతః అన్యథా
విపర్యయే అస్య జలధేః తత్ప్రసిద్ధమర్ణోంభః ॥ ని ॥ అంభోర్ణస్తోయపానీయేత్యమ
రః ॥ గాంగేన-గంగాసంబన్ధినా, ఓఘేన-ప్రవాహేణ, నిర్భర్త్సితాయాః-నిర్భర్త్సీకృ
తాయాః, శమ్భుకన్ధరాయాః-హరకంఠస్య, సవర్ణం-సమానవర్ణం, కృష్ణవర్ణమిత్య
ర్థః + జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సమానస్య సభావః, అన్యథా గంగౌఘస్య ధావళ్యా
ద్ధవళమేవ స్యాత్ తథా చ గ్రసనపనవాక్యవదాగమోప్యన్యథా నేయ ఇతి కవేరా
శయః ॥ ౭౯ ॥ అభీతి ॥ తమాలవత్-తమాలవృక్షవత్, నీలా-కృష్ణా, నితరాం ధృ
తాయతిరత్యాయతా, సా మహాపగా-మహానదీ, యమునా జవేన గాం-భువం, క్ర
మితుమాక్రమితుం, అభ్యుద్యతస్యోద్యుక్తస్య తస్య మహతో బలాంబురాశేః సే
నాసముద్రస్య పురోగ్రే క్షణం సీమేవ-వేలేవ, బభావిత్యుత్ప్రేక్షా, క్షణమాత్ర
నిరోధికాఽభవదనంతరమేవ తరణాదితి భావః ॥ ౮౦ ॥—లోలైరితి ॥ అభితః-ఉభ
యతో లోలైశ్చలద్భిరరిత్రైః-నౌకావహనదండైః ॥ ని ॥ నౌకాదండః క్షేపణీస్యాదరి
త్రం కేనిపాతక ఇత్యమరః ॥ చరణైః-పాదైరివేత్యుత్ప్రేక్షా, జవాత్ వ్రజంతీభిర్గ
చ్ఛంతీభిర్నౌభిః సాధనైరసౌ సరిద్యమునా కర్తృప్లవేనోదితా నౌవేగేనోత్పన్నా
భ్రమి-భ్రాంతిః; తయా నిమీలంతీభిర్భయాదక్షినిమీలనం కుర్వతీభిర్లలనాభిరవల
మ్బితైరాలింగితైర్జనైః కర్తృభిః పరితః-సర్వతః, + సగోభయోర్థే వ
ర్తమానాభ్యాం పర్యభిభ్యాం తసిల్విధానాత్, ప్రతేరే-ప్రతీర్ణా ॥ ౮౧ ॥—
తత్పూర్వమితి ॥ ద్విపాధిపాః-మహాగజాః, పూర్వం-ప్రథమం, అంసా ప్రమా

లాః పరితో జగాహిరే । సద్యస్తతస్తైరనారతస్రుతస్వదానవారిప్రచురీకృతం పయః ॥ ౭౨॥ ప్రోథైస్స్ఫురద్భిస్స్ఫుటశబ్దమున్ముఖైస్తురంగమైరాయతకీర్ణవాలధి । ఉత్కర్ణమూర్ధ్వాహితధీరకంధరైరతీర్యతాగ్రేతటదత్తదృష్టిభిః ॥ ౭౩ ॥ తీర్త్వా జవేనైవ నితాంతదుస్తరాం నదీం ప్రతిజ్ఞామివ తాం గరీయసీమ్ । శృంగైరపస్కీర్ణబృహత్తటీభువామశోభతోచ్చైర్నదితం కకుద్మతామ్ ॥ ౭౪ ॥ సీమంత్యమానా యదుభూభృతాం బలైర్బభౌ తరద్భిర్గవలాసితద్యుతిః । సిందూరితా

ణమస్యాంసద్వయసం-అంసమాత్రం తేషాం తథోన్నతత్వాదితి భావః + ప్రమాణేద్వయసజితి ద్వయసచ్ ప్రత్యయః ॥ తత్ తథాగమ్భీరం పయో యమునాజలం సహేలాః-సావజ్ఞాః, క్షణం పరితో జగాహిరే-ప్రవిశంతిస్మ, తతః ప్రవేశానంతరం సద్యః అవిలమ్బేన అనారతమవిచ్ఛిన్నం స్రుతేన-స్రవతా, స్వదానవారిణా-స్వమదోదకేన, ప్రచురీకృతం-బహులీకృతం, తత్ పయస్తైరుః తరంతిస్మ, అత్రాతిగమ్భీరస్యాప్యమ్భసః అంసదఘ్నత్వాతిశయోక్త్యా గజానామౌన్నత్యం పునస్తస్యైవ మదామ్బుసంబంధాత్తార్యత్వోక్త్యా తేషాం మదాతిరేకశ్చ వ్యజ్యతే ॥ ౭౨ ॥ — ప్రోథైరితి ॥ స్ఫుటశబ్దం-స్పష్టధ్వానం యథా తథా స్ఫురద్భిశ్చలద్భిః ప్రోథైర్ఘోణాభిరుపలక్షితైః ॥ ని ॥ ఘోణాతు ప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః ॥ ఉన్ముఖైరూర్ధ్వముఖైః తథా ఉత్కర్ణం-ఉన్నమితకర్ణం యథా తథా ఊర్ధ్వాహితా-ఊర్ధ్వప్రసారితా, ధీరా-నిశ్చలాః, కన్ధరా గ్రీవా యేషాం తైరగ్రే పురః తటే దత్తదృష్టిభిస్తురంగమైరాయతాః-ప్రసారితాః కీర్ణాః-విక్షిప్తా, వాలధయో యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా అతీర్యత-అతారి, సరిదితి శేషః + కర్మణిలజియక్ ॥ స్వభావోక్తిః ॥ ౭౩ ॥—తీర్త్వేతి ॥ నితాంతదుస్తరామతిమహత్తయా అత్యంతాశక్యతరణాంతాం నదీం గరీయసీమతిదుస్తరాం ప్రతిజ్ఞామివ-ప్రతిజ్ఞావచనమివ జవేన-వేగేనైవ తీర్త్వా శృంగైర్విషాణైరపస్కీర్ణా ఆలేఖితా మహత్యస్తటీభువః తీరదేశా యైస్తేషాం + అపాచ్చతుష్పాచ్ఛకునిష్వాలేఖన ఇతి కిరతేః కాత్పూర్వస్సుడాగమః ॥ కకుద్మతాముక్ష్ణాముచ్చైస్తారం నదితం నాదః అశోభత ఉపమానసంకీర్ణా స్వభావోక్తిః ॥ ౭౪ ॥—సీమంత్యమానేతి ॥ తరద్భిర్యదుభూభృతాం యాదవభూపానాం బలైః సైన్యైః సీమంత్యమానా సీమంతవతీక్రియమాణా + సీమంతవచ్ఛబ్దాత్ తత్కరోతీతిణ్యం

నైకపకంకణాంకితాతరంగిణీవేణిరివాయతాభువః ॥ ౬౫ ॥అవ్యాహతక్షిప్రగతైస్స
ముచ్ఛ్రితాననుజ్ఝితగ్రాసిమభిర్గరీయసః । నావ్యంపయఃకేచిదతారిషుర్భు
జైఃక్షిపద్భిరూర్మీన్నవరైరివోర్మిభిః ॥ ౬౬ ॥ విదలితమహాకూలాముక్ష్ణాంవి

తాత్కార్ష్ణిశిలటశ్శానజాదేశః । ణావిష్ఠవద్భావాన్నతోర్లుక్ ॥ గవలాసితద్యు
తిః-మహిషవిషాణమేచకప్రభా ॥ ని ॥ గవలంమాహిషంశృంగమిత్యమరః॥సిం
దూరితాః-సిందూరవంతఃకృతాః + సిందూరవచ్ఛబ్దాత్, తత్కరోతీతిణ్యంతా
త్కార్మణి క్తః ॥ తైరనేకపైర్ద్విపైః కంకణైః-శేఖరైః, అంకితా-చిహ్నితా ॥
ని ॥ కఙ్కణంశేఖరే హస్తసూత్రమండనయోగపీతి విశ్వః ॥ తరంగిణీ-యమునా
నదీ, ఆయతా-దీర్ఘా, భువో వేణిరివబభౌ ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౬౫ ॥ —అవ్యాహ
తేతి ॥ అత్రోర్మీణాంభుజానాంచ విశేషణాన్యుభయత్ర విభక్తివిపరిణామేన
యోజ్యాని కేచిత్ జనాః నావాతార్యంనావ్యం ॥ ని ॥ నావ్యంత్రిలింగం నౌతా
ర్యఇత్యమరః + నౌవయోధర్మేత్యాదినాయత్ప్రత్యయః ॥ పయోజలమవ్యాహత
క్షిప్రగతైరప్రతిహతశీఘ్రగమనైరనుజ్ఝితో గ్రాసిమా-దైర్ఘ్యంయైస్తైరతిదీ
ర్ఘైరిత్యర్థః సముచ్ఛ్రితానున్నతాన్, గరీయసోగురుతరాన్, ఊర్మీన్ క్షి
పద్భిరపాకుర్వద్భిరతఏవాపరైరూర్మిభిరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా॥భుజైర్బాహుభి
రతారిషుస్తరంతిస్మ + తరతేర్లుఙి సిచివృద్ధిరిడాగమః ॥ ౬౬ ॥—విదలితేతి॥
సా ప్రకృతా శ్రీభర్తుః-కృష్ణస్య, వరూథినీ-సేనా, ఉక్ష్ణామనడుహాం, విషాణవి
ఘట్టనైః-శృంగాఘాతైః, విదలితాని మహాకూలానియస్యాస్తాం ఉన్మదైరుద్భ్రా
న్తమదైర్విషాణిభిర్గజైరలఘుభిర్గురుభిశ్చరణైః-పాదైరాకృష్టాబహిర్నీతాః గ్రా
హాః-జలగ్రాహాయస్యాస్తాంబృహద్భిః రథమండలైరథసమూహైః, స్ఖలితానివ్యాకు
లితానిసలిలానియస్యాస్తామేనాంసరితం-యమునాం-సపది జిత్వా తీర్త్వేత్యర్థః,
భఙ్క్త్వేతిచగమ్యతే విశేషణసామర్థ్యాత్, జగామ, అత్ర జయస్య విశేషణ
గత్యా కూలవిదలనాదిపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥హరిణీవృత్తం.
భవతిహరిణీన్సౌమ్రౌస్లౌగోరసాంబుధివిష్టపైరితిలక్షణాత్ ॥ ******

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కొలచల
మల్లినాథసూరివిరచితే శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే సర్వం
కషాఖ్యానే ప్రస్థానవర్ణనంనామ ద్వాదశస్సర్గః

షాణవిఘట్టనైరలఘుచరణాకృష్టగ్రాహంపిషాణిభిరుస్త్రైతైః । సపదిసరితంస్రోత్రుంభతుఙ్గబృహద్రథమండలస్ఖలితసలిలామేనాంజిత్వాజగామవరూథినీ ॥౭౭॥

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ-శ్రీపదాంకేశిశుపాలవధే-మహాకావ్యే-ప్రయాణవర్ణనంనామ ద్వాదశస్సర్గః.

అథ త్రయోదశసర్గప్రారమ్భః

యమునామతీతమథ శుశ్రువానముంతపసస్తనూజఇతినాధునోచ్యతే । స యదాచలన్నిజపురాదహర్నిశంనృపతేస్తదాదిసమచారివార్తయా ॥ ౧ ॥ యదుభర్తురాగమనలబ్ధజన్మనః ప్రమదాదమానివపురేమహీయసి। సహసాతతస్సహితోనుజన్మభిర్వసుధాధిపోభిముఖమస్యనిర్యయౌ ॥ ౨ ॥ రభసప్రవృత్తశు

యమునామితి ॥ అథ యమునాతరణానంతరం, తపసస్తనూజోధర్మనందనః అధునా యమునామతీతం అముంహరిం శుశ్రువాన్-శ్రుతవాన్ + భాషాయాం సదవసశ్రువఇతిక్వసుప్రత్యయః ॥ ఇతినోచ్యతే కింతు సహరిర్యదానిజపురాదచలత్ తచ్చలనమాదిర్యస్మిన్కర్మణితత్తదాదితత్ప్రభృతి అహశ్చనిశాచ అహర్నిశం + సమాహారే ద్వంద్వైకవద్భావె అత్యంతసంయోగెద్వితీయా ॥ నృపతేర్ధర్మరాజస్య వార్తయా ఇహానివిష్టఇతోనిర్గతఇతివృత్తాంతేన సమచారి-సంచారితం ఆగతమితియావత్, భావేలుఙ్, సన్నిహితయమునాతరణవృత్తాంతవద్వ్యవహితసకలదైనందినవృత్తాంతోనిజనగరప్రస్థానాత్ప్రభృతి ప్రతిక్షణమాగతఏవేత్యర్థః, అస్మిన్సర్గే మంజుభాషిణీవృత్తమ్ * సజసాజగౌభవతిమంజుభాషిణీతిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ —యదుభర్తురితి ॥ తతోహరెర్యమునాతరణశ్రవణానంతరం నవసుధాధిపోధర్మరాజః, యదుభర్తుః హరేరాగమనేన లబ్ధజన్మనో లబ్ధోదయాత్, జాతాదిత్యర్థః, ప్రమదాత్-హర్షాత్ + ప్రమదసమ్మదౌహర్షేఇత్యప్రత్యయాంతోనిపాతః, మహీయస్యతి విపులేపిపురెఅమానివ హర్షకృతశరీరవృద్ధేరపరిమితోనవకాశస్సన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా, సహసా అనుజన్మభిరనుజైస్సహితోస్య హరేరభిముఖంనిర్యయౌ నగరాన్నిర్గతఇత్యర్థః ॥ ౨ ॥ —రభసేతి ॥ రభసోహర్షః ॥ ని ॥ రభసోవేగహర్షయోరితివిశ్వః

శుచక్రమందుభిధ్వనిభిర్జనస్య బధిరీకృతశ్రుతేః । సమపాది వక్తృభిరభీష్టసంక
థా ప్రకృతార్థశేషమథ హస్తసంజ్ఞయా ॥ 3 ॥ అపదాంతరంచ పరితః క్షితిక్షితా మ
పతన్ద్రుతభ్రమితహేమనేమయః । జవిమారుతాంచితపరస్పరోపమక్షితిరేణు
కేతువసనాః పతాకినః ॥ ౪ ॥ ద్రుతమధ్వనన్నుపరిపాణివృత్తయః పణవా ఇవాశ్వ

తేన ప్రవృత్తైః కురుచక్రమందుభిధ్వనిభిః-కౌరవసేనాతూర్యఘోషైః, బధిరీకృ
తశ్రుతేర్వికలీకృతశ్రోత్రేంద్రియస్య, శ్రోతృజనస్య వక్తృభిః కథనైరభీష్టసంక
థాస్విష్టాలాపేషు ప్రకృతస్య వక్తుం ప్రక్రాంతస్యార్థస్య అభిధేయస్య శే
షం వక్తవ్యావశిష్టం అథవాధిర్యానంతరం హస్తసంజ్ఞయా-హస్తసంకేతేన, స
మపాది-సంపాదితమ్, శ్రీకృష్ణస్య ఆగమనసంతోషాత్తథాదుందుభీనాజఘ్నుః
యథా కంఠోక్తశేషం కరసంజ్ఞయా నిష్పాద్యత ఇత్యర్థః, అత్ర బధిరీకరణస్య
జనవిశేషణద్వారా హస్తసంజ్ఞాప్రవృత్తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥3॥—
అపదేతి ॥ ద్రుతం-శీఘ్రం, భ్రమితాః-పరివర్తితాః, హేమనేమయః-కనకప్ర
ధయో యేషాం తే ॥ ని ॥ చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరితి హలాయుధః ॥ అతఏవ జవి
నా-వేగవతా, మారుతేనాంచితాని-కమ్పితాని, పరస్పరముపమాంతీతి పరస్పరో
పమాని-అన్యోన్యసదృశాని, క్షితిరేణుకేతువసనాని స్వోత్థాపితభూరేణవః స్వో
త్థాపితధ్వజపటాశ్చ యేషాం తే క్షితిం క్షియంతి ఈశతే ఇతి క్షితిక్షితః క్షితీశాః +
క్షినివాసగత్యోరితి ధాతోస్తాదాదికాత్ క్విపి తుక్ క్షితిపతిష్వేవాస్య క్షితిక్షిత్ ఇ
తి భట్టమల్లః ॥ తేషాం సమ్బంధినః పతాకాః యేషు సంతీతి పతాకినో రథాః + వ్రీ
హ్యాదిత్వాదినిః । పరితస్సర్వతః నాస్తి పదస్యాంతరమవకాశో యస్మిన్కర్మణి తద
పదాంతరం సంసక్తం యథా తథా ॥ ని ॥ సంసక్తేత్వవ్యవహితమపదాంతరమిత్య
పీత్యమరః ॥ అపతన్నధావన్, అత్ర రథవర్ణనే రేణూనాం కేతూనాంచ ప్ర
కృతత్వాత్ కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా, తయాచ పరస్పరోపమేతి విశే
షణాద్రేణువత్కేతవః కేతువచ్చ రేణవ ఇతి ఉపమేయోపమా ॥ రేణవః కే కే వా
కేతవః ఇతి సంశయశ్చ వ్యజ్యతే ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౪ ॥—ద్రు
తమితి ॥ అశ్వచరణక్షతాః-తురగఖురఘట్టితాః, భువః ఉపరి-పృష్ఠభాగే, పాణి
వృత్తయః-పాణితాడనాని యేషాం తే ఉపరిపాణివృత్తయః పణవాః-వాద్యవిశేషా
ఇవేత్యుపమా, ద్రుతం-ద్రుతమానేనాధ్వనన్ - ధ్వనంతి స్మ ॥ ని ॥ విలంబితం

చరణక్షతాభువః । ననృతుశ్చ వారిధరధీరవారణధ్వనిహృష్టకూజితకలాః కలాపినః ॥ ౫ ॥ వ్రజతోఽపి ప్రణయపూర్వమేకతామసురారిపాండుసుతసైన్యయోస్తదా । రురుషే విషాణిభిరనుక్షణం మిథో మదమూఢబుద్ధిషు వివేకితా కుతః ॥ ౬ ॥ అవలోకమేవ నృపతేస్స్మ దూరతో రభసాద్రథాదవతరీతుమిచ్ఛతః । అవతీర్ణవాన్ ప్రథమమాత్మనా హరిర్వినయం విశేషయతి సంభ్రమేణ సః ॥ ౭ ॥ వపుషా పురాణపు

ఇతం మధ్యమిత్యమరః ॥ వారిధరశబ్దేన తద్గర్జితం లక్ష్యతే, తద్వద్ధీరైర్గంభీరైర్వారణధ్వనిభిర్గజబృంహితైః హృష్టాః అత ఏవ కూజితైః కలాః కూజితకలాః కలకూజితా ఇత్యర్థః, తతో విశేషణసమాసః కలాపాః యేషాం సంతీతి కలాపినో బర్హిణశ్చ ననృతుర్నృత్యంతి స్మ, అత్రోపమయోస్సంసృష్టిః వారిధరోపమయా కలాపినాం గజబృంహితే ఘనగర్జిత భ్రాంతిమంతరేణ నృత్యాసంభవాత్ భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౫ ॥ —వ్రజతోరితి ॥ తదా-తస్మిన్ సమయే, అసురారిపాండుసుతసైన్యయోః, హరిపార్థసైన్యయోః, ప్రణయపూర్వం-స్నేహపూర్వకమేకతామైక్యం వ్రజతోర్గచ్ఛతోస్సతోరపి విషాణిభిరుభయసేనాంతర్వర్తిభిర్గజైరనుక్షణం ప్రతిక్షణం మిథః పరస్పరం, రురుషే-చుక్రుధే + భావే లిట్, తథాహి మదమూఢబుద్ధిషు-మదేన విపరీతప్రజ్ఞేషు, ప్రాణిషు వివేకితా-కార్యాకార్యవిచారవత్తా, కుతః నాస్త్యేవేత్యర్థః, అతః తేషాం స్వామిసౌహార్దేఽపి స్వయం విరోధితా న దోషాయేతి భావః, సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬ ॥—అవలోక ఇతి ॥ దూరతో-దూరాదేవావలోకే హరేర్దర్శన ఏవ రభసాత్-వేగాత్, రథాదవతరీతుమవరోఢుం + వృతో వేతి వికల్పాద్దీర్ఘః ॥ ఇచ్ఛతో నృపతేః ధర్మరాజాత్, ప్రథమం-తదవతరణాత్పూర్వమేవేత్యర్థః, ఆత్మనా స్వయమేవ +ప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా, అవతీర్ణవాన్-రథాదవరూఢస్సన్, + నిష్ఠేతి తరతేః క్తవతు ప్రత్యయః ఋత ఇద్ధాతోరితీత్వం రో ర్వోరుపధాయా ఇతి దీర్ఘః రదాభ్యామితి నిష్ఠానత్వే రషాభ్యామితి ణత్వం ॥ స హరిః సంభ్రమేణ-త్వరావిశేషేణ వినయమనౌద్ధత్యం విశేషయతి స్మ ॥ అతిశాయయతి స్మ, ఏతేన హరేః పూజ్యవిషయోరత్యాఖ్యో భావో ధ్వన్యతే ॥ ౭ ॥ —వపుషేతి ॥ పురాణపురుషః-హరిః సర్వలోకశ్రేష్ఠోఽపీతి భావః, తథా భువనైర్నతః-నమస్కృతోఽపి, విహితం స

రుషఃక్షితౌ పరిపుంజ్యమానపృథుహారయష్టినా । భువనైర్నతోఽపి పిహితాత్మగౌర
వః ప్రణనామ నామ తనయం పితృష్వసుః ॥ ౮ ॥ ముకుటాంశురంజితపరాగమ
గ్రతః స నయావదాప శిరసా మహీతలమ్ । క్షితిపేన తావదనపేక్షితక్రమం భుజపం
జరేణ రభసాదగృహ్యత ॥ ౯ ॥ నమమాకవాటతటవిస్తృతం తనౌ మురవైరివక్ష
ఉరసి క్షమాభుజః । భుజయోస్తథాపి యుగళేనదీర్ఘయోర్వికటీకృతేన పరితోఽభి

పాదితమాత్మనః గౌనవముత్కర్షఃయేనసః సర్వపూజ్యేషునమస్యాయా ఔన్నత్య
హేతుత్వాదితిభావః ॥ అతఏవాత్ర విచిత్రాలఙ్కారః *విచిత్రం స్వవిరుద్ధస్య
ఫలస్యాప్త్యర్థముద్యమ ఇతిలక్షణాత్ ॥పురఃక్షితావగ్రభూమావపరిపుంజ్యమానాపరి
తఃపుంజీక్రియమాణా పృథుః స్థూలా హారయష్టిః-యష్టిరివహారో ముక్తావళిర్యస్య
తేనవపుషా-శరీరేణ నత్వాంజలిమాత్రేణ తథాతస్యపూజ్యత్వాదితిభావః, పూజ్య
త్వే హేతుమాహ॥ పితృష్వసుస్తనయమితి పితృభగినీపుత్రం ధర్మరాజమిత్యర్థః
+ విభాషా స్వసృపత్యోరిత్యలుకోవికల్పాదిహషష్ఠ్యాలుక్ ॥ మాతృపితృభ్యాం
స్వసేతిషత్వమ్ ॥ ప్రణనామ నామ నమశ్చకారఖలు + ఉపసర్గాదసమాసేపి
ణోపదేశస్యేతిణత్వం అత్రాపి పూర్వవత్ భావధ్వనిః ॥ భువనైర్నతోఽపి హ
రిః లోకయాత్రానువర్తీ స్వయమన్యం నతవానితి విరోధాభాసాలఙ్కారో
విచిత్రేణోక్తేనసఙ్కీర్ణః నామనామేతి వృత్త్యనుప్రాసభేదశ్చాత్రసంసృ
ష్ట ఇత్యాద్యూహ్యం ॥ ౮ ॥ —ముకుటేతి ॥ సహరిః ముకుటాంశుభిః రంజితః
స్వవర్ణమాపాదితః పరాగోరేణుర్యస్య తత్ అగ్రతః పురతో మహీతలం శిరసా
యావన్నాపనాస్పృశదిత్యర్థః, తావత్ క్షితిపేన-ధర్మరాజేనానపేక్షితక్రమం
అనపేక్షితః క్రమః పౌర్వాపర్యంయస్మిన్కర్మణి తత్తథా భుజాభ్యామేవ పంజ
రేణేతిరూపకం రభసాద్వేగాదగృహ్యత-గృహీతః, ప్రణామక్రియాసమాప్తేః
ప్రాగేవ ఉత్థాప్యాశ్లిష్యదిత్యర్థః ॥ ౯ ॥—నేతి ॥ కవాటతటవిస్తృతం ము
రవైరిణోహరేర్వక్షః క్షమాభుజః ధర్మరాజస్య తనావల్పే ఉరసి నమమానపరి
మితమిత్యర్థః ॥ తథాపి వికటీకృతేన-విపులీకృతేన, దీర్ఘయోర్భుజయోర్యుగ
ళేన పరితస్సమంతాత్, అభిషస్వజే-ఆలింగితం, వక్షసా భుజాభ్యాంచ కథం
చిత్పరిచ్ఛిన్నమభూత్, నతు వక్షసైవేత్యర్థః + సదిస్వంజ్యోఃపరస్య లిటీతి
ధాతుసకారస్యషత్వనిషేధాత్ స్థాదిష్వప్యుపసర్గాత్సునోతీత్యభ్యాససకారస్య

షస్వజే ॥ ౧౦ ॥ గతయా నిరంతరనివాసమధ్యురః పరినాభి నూనమవముచ్య వారిజమ్। కురురాజనిర్దయనిపీడనాభయాన్ముఖమధ్యరోహి మురవిద్విషశ్శ్రియా॥౧౧ శిరసిస్మ జిఘ్రతి సురారిబంధనేచ్ఛలవామనం వినయవామనం తదా । యశసేవ వీర్యవిజితామరద్రుమప్రసవేన వాసితశిరోరుహో నృపః ॥ ౧౨ ॥ సుఖవేదనాహృ

షత్వం అత్ర హరివక్షసో వైపుల్యాతిశయద్యోతనాయ నృపవక్షసస్సమ్మానేప్య సమ్మానోక్తేస్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః, అస్యాః స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోగవ్యతిశయయోరభేదాధ్యవసాయాదుత్థానమితిరహస్యమ్ ॥ ౧౦॥ గతయేతి ॥ నాభ్యాం పరినాభి + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ వారిజం నాభికమలమిత్యర్థః, అవముచ్య-విహాయ, అధ్యురః ఉరసి + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ నిరంతరం-సతతం, నివాసంగతయా-(ప్రా)ప్తయా, శ్రియా-శోభయా, రమయాచ, నాభిసరోజత్యాగేనాత్ర నివాసేన తస్మాదపిహృద్యమితిధ్వనితం ॥ కురురాజస్య-ధర్మరాజస్య, యా నిర్దయనిపీడనా గాఢాశ్లేషరూపా తతోభయాన్మురవిద్విషోముఖమధ్యరోహి-అధిరూఢం- భీతాహ్యత్యున్నతమారోహంతీతి లోకవేదయోః ప్రసిద్ధమితిభావః, నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా అత్ర వాచ్యాయాః సుహృదాశ్లేషజన్యప్రభాయాః శ్రియేతిశ్లేషమహిమ్నా ప్రతీయమానయారమయాసహాభేదాధ్యవసాయాత్, క్రమేణ నాభికమలాద్యనేకాధారసమ్బంధాభిధానాత్ ॥ శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యర్థాపి తస్తావదాద్యః పర్యాయభేదః ॥ క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతేయది,-ఏకస్మిన్నథవానేకం పర్యాయాలంకృతిర్మతేతిలక్షణాత్ ॥ తదుపజీవినీ ఉ(త్ప్రే)క్షా ముఖారోహణస్య భయహేతుకత్వోత్ప్రేక్షేత్యనయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౧ ॥ —శిరసీతి ॥ నృపోధర్మరాజః, సురారిబంధనే-పురాబలిబంధనసమయే, ఛలవామనం-కపటవామనం, తదా పాథోఽవసత్తిసమయేతు వినయవామనం-వినయనమ్రమిత్యర్థః, తంహరిమితి శేషః, వీర్యవిజితామరద్రుమప్రసవేన పారిజాతహరణప్రఖ్యాతశౌర్యలబ్ధపారిజాతకుసుమేన యశసేవ పారిజాతవిజయప్రసూతయా కీర్త్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా, వాసితశిరోరుహో సురభితకేశే శిరసి జిఘ్రతిస్మ, ప్రవాసాదేత్యమ్మూర్ధన్యవఘ్రాణమితిస్మరణాత్, పురాకిల భగవాన్ సత్యభామాప్రీతయే బలాదింద్రలోకాదపహృత్య పారిజాతం నిజగృహేష్వారోపితవానితి కథా(త్రా)నుసంధేయా ॥ ౧౨ ॥ —సుఖేతి ॥ వసుదేవాజ్జన్మయస్యతస్మిన్ వసుదేవజన్మని-వా?

షితరోమకూపయా శిథిలీకృతేపి వసుదేవజన్మని । కురుభర్తురంగలతయా న తత్య
జే వికసత్కదంబనికురుంబచారుతా ॥ ౧౩ ॥ ఇతరానపి క్షితిభుజోఽనుజన్మనః ప్రమ
నాః ప్రమోదపరిఫుల్లచక్షుషః । స యథోచితం జనసభాజనోచితః ప్రసభోద్ధృతా
సురసభోఽసభాజయత్ ॥ ౧౪ ॥ సమమేత్య తుల్యమహసః శిలాఘనాన్ ఘనపక్షదీ
ర్ఘతరబాహుశాలినః । పరిశిశ్లిషుః క్షితిపతీన్ క్షితీశ్వరాః కులిశాత్పరేణ గిరయో గి

సుదేవే + జన్మోత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణో బహువ్రీహిర్వా మనవచనాదిత్యు
క్తం ప్రాక్, శిథిలీకృతేపి విశ్లేషితేఽపి సత్యపి సుఖవేదనయా ఆలింగనసుఖానుభ
వేన హృషితా ఉద్గతాః రోమకూపా రోమమూలాని యస్యాస్తయా + హృషే
ర్లోమస్వితీడాగమః ॥ కురుభర్తుర్ధర్మరాజస్య, అంగలతయా వికసతః కదం
బనికురుంబస్య-కదంబకుసుమసమూహస్య, చారుతా-కమనీయతా న తత్యజే-న
త్యక్తా, కింతు స్వీకృతేత్యర్థః, ఆశ్లేషాపగమేపి తజ్జన్మసుఖానువృత్త్యా తత్కా
ర్యస్య రోమహర్షస్యానువృత్తిరితి తాత్పర్యార్థః, అతఏవ శిథిలీకృతేపి హృ
షితరోమకూపయేత్య కారణకార్యకథనాద్విభావనా, తదపేక్షయా చేయముత్ప
న్నా కదంబనికురుంబచారుతేతి నిదర్శనా, తయోః సహాంగేన సంకీర్యతే ॥ ౧౩ ॥
ఇతరానితి ॥ జనసభాజనోచితః-సర్వజనసంభావనార్హః, ప్రసభేన-బలాత్కా
రేణ, ఉద్ధృతా అసురసభా-అసురసంఘో యేన సః ప్రమనాః-హృష్టచిత్తః, సహ
తైః ప్రమోదపరిఫుల్లచక్షుషః-హర్షోత్ఫుల్లనేత్రాన్, ఇతరాన్-భీమాదీన్ క్షి
తిభుజః నృపస్యానుపశ్చాజ్జన్మ యేషాం తాన్ అనుజన్మనః-అనుజాన్, యథోచితం
యథార్హం, అసభాజయత్-సభాజయతి స్మ, ఆలింగనాదిభిరానందయామాసే
త్యర్థః ॥ ని ॥ ఆనందనసభాజనే ఇత్యమరః ॥ + సభాజప్రీతిదర్శనయోరితి ధా
తోశ్చౌరాదికాల్లఙ్ ॥౧౪॥—సమమితి ॥ తుల్యమహసః-సమానతేజస్కాన్
శిలా ఇవ శిలాభిశ్చ ఘనాన్-దృఢాన్, ఘనైః పక్షైరివ దీర్ఘతరబాహుభిః బాహు
భిరివ పక్షైః శాలంత ఇతి తథోక్తాన్ ఘనపక్షదీర్ఘతరబాహుశాలినః, ఏవంభూ
తాన్ క్షితిపతీన్-ఏవంభూతాః క్షితీశ్వరాః, సమం యుగపదేత్య-ఆగత్య + ఆ
ఙ్ పూర్వాదిణః క్త్వో ల్యపి తుక్ ॥ కులిశాత్పరేణ-కులిశక్షతాత్, పూర్వమిత్యర్థః॥
సంప్రతి అసంభవాదితి భావః, పరేణాతివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం గిరయో గిరీ

రీనివ ॥ ౧౫ ॥ ఇభకుంభతుంగకఠినేతరేతర స్తనభారదూరవినివారితోదరాః । ప రిఫుల్లగండఫలకాః పరస్పరం పరిరేభిరే కుకురకౌరవ(స్త్రి)యః ॥ ౧౬ ॥ రథవాజి పత్తికరిణీసమాకులంతదనీకయోస్సమగతద్వయం మిథః । దధిరే పృథక్కరిణ ఏవ దూరతో మహతాం హి సర్వమథవా జనాతిగమ్ ॥ ౧౭ ॥ అధిరుహ్య తామితి మహీ భృతోదితః కపికేతనార్పితకరో రథం హరిః । అవలంబితైలబిలపాణిపల్లవః శ్రియ తిస్మ మేఘమివ మేఘవాహనః ॥ ౧౮ ॥ రథమాస్థితస్య చ పురాభిప త్రిన స్సిస్త్రిణాం

నివ పరిశిశ్లిషుః-ఆలిలింగుః, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౫ ॥—ఇభేతి ॥ ఇభకుంభా ఇవ తుంగాః కఠినాశ్చేతరేతరాసాం స్తనభారాస్తైర్దూరే వినివారితాన్యతిశా ర్ష్యాదస్పృష్టతయా స్థాపితాన్యుదరాణి యాసాం తాః + స్వాంగాచ్చేతిఙీకల్పా దనీ కారః ॥ పరిఫుల్లగండఫలకాః-హర్షపులకితగండస్థలాః, కుకురకౌరవ(స్త్రి) యో యాదవపాండవాంగనాః, పరస్పరం-పరిరేభిరే-ఆశ్లిష్టవత్యః ॥ ని ॥ పరిరం భః పరిష్వంగస్సంశ్లేష ఉపగూహనమిత్యమరః +పరిఫుల్లేతి ఫుల్ల తేః పచాద్యజం తం నతు ఫుల్లేతి నిష్ఠాంతం । అనుపసర్గాత్ఫుల్లేతి పాణినీయసూత్రవిరోధాత్ ॥ ౧౬ ॥ —రథేతి ॥ రథవాజిపత్తికరిణీభిః సమాకులం సంకీర్ణం కరిణీగ్రహణం పుంగజవ్యావృత్త్యర్థం అతో యుద్ధానర్హతయా తాసామసేనాంగత్వాన్న ద్వం ద్వైకవద్భావః, తదనీకయోః సైన్యయోః ॥ ని ॥ వరూథినీ బలం సైన్యం చక్రం చానీకమ(స్త్రి)యామిత్యమరః ॥ ద్వయం మిథశ్చాన్యోన్యం సమగత సంగతం, + గమేర్లుఙ్ సమోగమృచ్ఛీత్యాదినా ఆత్మనేపదం ॥ వా గమ ఇతి సిచః కిత్త్వా దనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా అనునాసికలోపః హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః, కరిణః-పుంగజాః, దూరత ఏవ పృథగసంగతం దధిరే-ధృతాః, స్థాపితా ఇత్యర్థః అథవా కిమత్ర చిత్రమితి భావః, మహతాం-మహాత్మనాం సంబంధి సర్వం చేష్టి తమితి శేషః, జనానతిగచ్ఛతీతి జనాతిగమతిజనం సర్వలోకవిలక్షణమితి భావః ॥ సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౭ ॥— అధీతి ॥ అ థ హరిః అధిరుహ్య తాం రథ ఆరుహ్యతామిత్యేవం మహీభృతా-ధర్మరాజేనోదితః ఉక్తస్సన్ + వదేః కర్మణి క్తః వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం కపికేతనేనా ర్జునేనార్పితకరో-దత్తహస్తస్సన్, అవలమ్బితోవష్టబ్ధః ఐలబిలస్య-కుబేరస్య పా ణిపల్లవో యేన సః మేఘవాహనః ఇంద్రః మేఘమివ రథం శ్రియతిస్మ ఆరూఢవా

పురామివరిపోర్మురద్విషః । అథధర్మమూర్తిరనురాగభావితఃస్వయమాదితప్రవ
యణంప్రజాపతిః ॥ ౧౮ ॥ శనకైశ్చతస్యతనుజాలకాంతరస్ఫురితక్షపాకరకరో
త్కరాకృతి । పృథుఫేనకూటమివనిమ్నగాపతేర్మరుదస్యసూనురభువత్ప్రకీర్ణ
కమ్ ॥ ౨౦ ॥ వికసత్కలాయకుసుమాసితద్యుతేరలఘూడుపాండుజగతామధీశి
తుః । యమునాప్రహ్రదోపరిగహంసమండలద్యుతిజిష్ణుజిష్ణురభృతోష్ణవారణం ॥

నిత్యర్థః ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౮ ॥ —రథమితి ॥ కించేతిచార్థః అథ రథా
రోహణానంతరం రథమాస్థితస్యారూఢస్య పురాభివర్తినః-ఇంద్రప్రస్థాభివర్తి
నః, త్రిపురాభివర్తినశ్చ మురద్విషో హరేస్త్రిసృణాం పురాంరిపోః త్రిపురాం
తకస్యేవ + నతిస్పృచతసృఇతినామిదీర్ఘప్రతిషేధః ధర్మమూర్తిః-ధర్మాత్మా, ప్ర
జాపతిః-జనేశ్వరః, ధర్మరాజో బ్రహ్మాచ, అనురాగేణభావితఃరంజితఃప్రీయతే
ప్రేర్యతేనేనేతి ప్రవయణంప్రాజనం ప్రతోదఇతియావత్, అతఏవ ప్రవయణో
దండః ప్రాజనోదండఇతి కాశికా +అజేఃకరణేల్యుట్ వాయావితివికల్పాదజే
ర్వీభావః ॥ పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగఇతిణత్వం స్వయమాదిత-గృహీతవాన్
సారథ్యంకృతవానిత్యర్థః +దదాతేఃకర్తరిలుజితజ్, స్థాఘ్వోరిచ్చేతికారేసిచః
కిత్త్వేచ హ్రస్వాదంగాదితిసలోపః ॥ అత్ర త్రిపురహరణే బ్రహ్మాహరస్యేవ హ
రేరయంసారథ్యంచకారేత్యుపమార్థః తస్య ప్రజాపతిరితిరాజబ్రహ్మణోః శ్లేష
మూలాభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్తినిర్వ్యూఢేతిసంకరః ॥ ౧౯ ॥ —శనకైరి
తి ॥ కించేతిచార్థః తస్యహరేస్తనుషు సూక్ష్మేషు జాలకాంతరేషు గవాక్షరం
ధ్రేషు స్ఫురితస్య ప్రసృతస్య క్షపాకరకరోత్కరస్య శశికిరణపుంజస్యాకృతిరి
వాకృతిర్యస్య తత్ప్రకీర్ణకం చామరం నిమ్నగాపతేస్సముద్రస్యమరుద్వా
యుః పృథు-విపులం, ఫేనకూటం-ఫేనపుంజమివాస్యమరుతః సూనుర్భీమసేనః
శనకైరధువత్-ధువతిస్మ + ధువతిరయంతౌదాదికఇత్యుక్తం ఉపమయోస్సంక
రః ॥ ౨౦ ॥—వికసదితి ॥ వికసత్కలాయకుసుమం ॥ ని ॥ కాలపుష్పంకలాయ
స్స్యాత్ ఇతివైజయంతీ ॥ తద్వదసితద్యుతేర్నీలవర్ణస్యజగతామధీశితుర్జగన్నా
థస్య ఇష్ణురర్జునః అలఘూడుపాండుస్థూలనక్షత్రధవళం అతఏవ యమునాహ్రద
స్యోపరిగం ఉపరిగతం+అన్యత్రాపిదృశ్యతఇతి డప్రత్యయః॥తస్యహంసమండలస్య
ద్యుతేః శోభాయాజిష్ణుజయశీలం + గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నుః ఉష్ణవారణమాతపత్రమ

౨౧ ॥ పవనాత్మజేంద్రసుతమధ్యవర్తినా నితరామరోచిరుచిరేణచక్రిణా । దధతే
వయోగముభయగ్రహాంతరస్థితికారితంఘురఘురాఖ్యమిందునా ॥ ౨౨ ॥ వశినం
క్షితీశ్వరమయనయావివేశ్వరంనియమోయమశ్చనియతం యతిం యథా । విజయశ్రియా

భృత భృతవాన్ + భృఞః కర్తరిలుఙ్ స్వరితఞితఇత్యాత్మనేపదం ।ఉశ్చేతిసిచః
కిత్త్వాద్గుణాభావః (హ్రస్వాదంగాదితిసకారలోపః ॥ అత్రోపమాలంకా
రః ॥ ౨౧ ॥ —పవనేతి ॥ పవనాత్మజేంద్రసుతమధ్యవర్తినా-భీమార్జునమధ్య
గతేన, రుచిరేణ చక్రిణా-హరిణా, ఉభయోః గ్రహయోః అర్కాద్యన్యగ్రహాణా
మన్యతమయోరంతరే మధ్యేస్థిత్యావాసేన కారితంసమ్పాదితం వృత్తివిషయే ఉ
భశబ్దస్యస్థానేఉభయశబ్దస్యైవ ప్రయోగో వ్యాఖ్యాతః ఘురఘురేత్యాఖ్యయా
స్యతత్ ఘురఘురాఖ్యంయోగందధతా అర్కాద్యన్యగ్రహమధ్యగతేనేత్యర్థః, ఇం
దునేవేత్యుపమా, నితరామతిశయేన + అవ్యయఘాదిత్యామ్ప్రత్యయః అరో
చి-అశోభి, + రోచతేర్భావెలుఙ్ స్వభావరమణీయస్యానురూపవస్త్వంతరస
మాగమాచ్ఛోభాతిశయోజాయతే రత్నకాంచనయోగాదివేతిభావః, అత్ర భగ
వానాచార్యవరాహమిహిరః ॥ హిత్వార్కంసునఫానఫాదురుధురా స్వాంత్యో
భయస్థైః గ్రహైశ్శీతాంశోరితి, ఏతదేవస్పష్టీకృతం, కల్యాణవర్మణా, రవివర్జం
ద్వాదశగైరనఫాచంద్రాద్ద్వితీయగైస్సునఫా, ఉభయస్థితైర్దురుధురాకేమద్రు
మసంజ్ఞక ఇతోన్యథేతి ॥ ౨౨ ॥—వశినమితి ॥ అథ భీమార్జునోపసృత్యనంత
రం వశినమింద్రియజయవంతం, అవ్యసనినమితియావత్, క్షితీశ్వరం-భూపతిం,
అయః-శుభావహోవిధిః, నయతీతినయః-నీతిః, తావివ దైవపురుషకారావివేత్య
ర్థః, నియతమాచారనిష్ఠం యతిం మునింజితేంద్రియగ్రామం ॥ ని ॥ యే నిర్జి
తేంద్రియగ్రామాయతినో యతయశ్చతేఇత్యమరః ॥ నియమః శరీరాతిరిక్తదేశకా
లాదిసాధనాపేక్షః సంధ్యోపాసనజపాదిః, యమః శరీరమాత్రసాధనవానహిం
సాదిః ॥ ని ॥ శరీరసాధనాపేక్షంనిత్యంతత్కర్మతద్యమః । నియమస్తు సయత్క
ర్మానిత్యమాగంతుసాధనం ॥ సచ, సచ యథాయమనియమావివేత్యర్థః, ఇవవ
ద్వాయథాశబ్దావితిదండ్యభిధానాత్, విజయశ్రియాయుతం ఆసన్నవిజయం వి
జిగీషుం నృపమిత్యర్థః, అర్కమారుతావివదస్రయోరశ్వినోఃసుతౌ నకులసహదే
వౌ ॥ ని ॥ నాసత్యావశ్వినౌదస్రావిత్యమరః ॥ తంహరిమనుసస్రతురనుచేరతుః

యుతమివార్కమారుతావనుససృతుస్తమథదస్రయోస్సుతౌ ॥ ౨౩ ॥ ముదితై స్తదేతి దితిజన్మనాం రిపావవినీయసంభ్రమవికాసిభక్తిభిః । ఉపసేదివద్భిరుపదేష్ట రీవ తైర్వవృతే వినీతమవినీతశాసిభిః ॥ ౨౪ ॥ గతయోరభేదమితి సైన్యయోస్తయో

పృష్ఠోపసర్పణం చక్రతురిత్యర్థః, ఇహ సర్వత్ర కర్తృమనోరథానుకూలవ్యాపారవత్త్వమనుసరణం, ఇయం మాలోపమా ॥ ౨౩ ॥— ముదితైరితి ॥ తదా-తస్మిన్ సమయే, ఇతి-ఇత్థం, ముదితైః-హృష్టైరవినీయోకల్క్యకపటఇతియావత్, యః సంభ్రమః ఆదరస్తేన వికాసినీ-స్ఫుటీభవంతీ భక్తిర్యేషాం తైః + విపూర్వ వినీయ జిత్యాముంజకల్కహలిష్వితి కల్కార్థే క్యబంతో నిపాతః, నపుంసకపూర్వపదః స్త్రీలింగపూర్వపదో వా బహువ్రీహిః అవినీతాన్ శాసతీత్యవినీతశాసిభిః దుష్టశిక్షకైః పాండవైః దితిజన్మనాం-దైత్యానాం, రిపౌ-కృష్ణవిషయే, ఉపసమీపే సీదంతీత్యుపసేదివాంసః-అంతేవాసినః + భాషాయాం సదవసశ్రువః ఇతిస దేర్లిటః క్వసురాదేశః తైరుపసేదివద్భిరుపదేష్టరి గురావివేత్యుపమా ॥ వినీతమనుద్ధతం వవృతే-వృత్తం + భావే లిట్, నను వికాసిభక్తిభిరిత్యత్ర కథం పూర్వపదస్య పుంవద్భావః భక్తిశబ్దస్య ప్రియాదిపాఠాత్, స్త్రియాః పుంవదితి పుంవద్భావసూత్రే అప్రియాదిష్వితి నిషేధాదితి। ఉచ్యతే వికాసిశబ్దస్య వికాసనివృత్తిమాత్రపరత్వేన స్త్రీత్వస్యావివక్షితత్వాన్నపుంసకపూర్వపదో బహువ్రీహిరితి కేచిత్, తదేతదభిప్రేత్యోక్తం వృత్తికారేణ దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వపదస్యావివక్షితత్వాత్సిద్ధిరితి, ఏతదేవ స్పష్టీకృతం గణవ్యాఖ్యానే దృఢంభక్తిర్యస్యేతి నపుంసకం పూర్వపదం అదార్ఢ్యనివృత్తిమాత్రపరే దృఢశబ్దే లింగవిశేషస్యానుపకారకత్వాత్ స్త్రీత్వమవివక్షితమితి ॥ — ॥ భోజరాజస్తు భక్తాచకర్మసాధనాయామిత్యనేన సూత్రేణ భజ్యతే సేవ్యత ఇతి కర్మార్థత్వే భవానీభక్తిరిత్యాది భవతి । భావసాధనాయాంతు స్థిరభక్తిః భవాన్యామిత్యాది భవతీతి । తదేతత్సర్వమస్మాభిః కాళిదాసత్రయసంజీవిన్యాం దృఢభక్తిరితి జ్యేష్ఠ ఇత్యాదిషు వివేచితం, తస్మాద్వికాసిభక్తిభిరిత్యత్రాపి మతభేదేన పూర్వపదస్య స్త్రీత్వే నపుంసకత్వే వా రూపసిద్ధిరస్తీతి స్థితమ్ ॥ ౨౪ ॥— గతయోరితి ॥ ఇతి-ఇత్థం, తయోః సైన్యయోః భానుజహ్నుతనయే-యమునాజాహ్నవ్యౌ, తయోరంభసీ-ప్రవాహౌ, తయోరివ అభేదమైక్యం గతయోస్సతోః + యస్యచభావేనభావలక్షణమితి సప

రథభానుజహ్నుతనయాంభసోరివ । ప్రతినాదితాంబరవిమానమానకైర్నితరాం ముదా పరయేవ దధ్వనే ॥ ౫౪ ॥ మఖమీక్షితుం క్షితిపతేరుపేయుషాం పరితః ప్రకల్పితనికేతనం బహిః । ఉపరుధ్యమానమివ భూభృతాం బలైః పుటభేదనం దనుసుతారిరైక్షత ॥ ౫౫ ॥ ప్రతినాదపూరితదిగంతరః పతన్ పురగోపురం ప్రతి స సైన్యసాగరః । రురుచే హిమాచలగుహాముఖోన్ముఖః పయసాం ప్రవాహ ఇవ సౌ సైంధవః ॥ ౫౬ ॥ అసకృద్గృహీతబహుదేహసంభవస్తదసౌ విభక్తనవగోపురా

మీ । ఏతేన సైన్యయోరవార్యత్వముక్తం । అథ సైన్యమేలనానంతరం ఆనకైః-మంగలదుందుభిః పరయా ముదేవ హర్షేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా, ప్రతినాదితాని-ప్రతిధ్వనితాని, అమ్బరవిమానాని ద్రష్టుమాగత్యాంబరస్థితాని విమానాని దేవయానాని యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా నితరాం దధ్వనే-ధ్వనితమ్, భావే లిట్ ॥ నాదితామరవిమానేతి పాఠాంతరమ్ ॥ ౫౪ ॥ —మఖమితి ॥ క్షితిపతేర్ధర్మరాజస్య, మఖం క్రతుమీక్షితుముపేయుషాం తతస్తత ఆగతానాం భూభృతాం రాజ్ఞాం బలైః-సైన్యైః, బహిః పరితః ప్రకల్పితాని నిర్మితాని నికేతనాని నివాసా యస్య తత్, అత ఏవోపరుధ్యమానం శత్రుసేనావేష్ట్యమానమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, పుటభేదనం మయకృతమింద్రప్రస్థం ॥ ని ॥ పత్తనం పుటభేదనమిత్యమరః ॥ దనుసుతారిర్దానవారిః, పురోగ్రే ఐక్షతాపశ్యత్ ॥ ౫౫ ॥ —ప్రతీతి ॥ ప్రతినాదైః-ప్రతిధ్వానైః, పూరితం-వ్యాప్తం, దిశాం అంతరమంతరాళం యేన సః పురగోపురం-పురద్వారం ప్రతి ॥ ని ॥ గోపురం తు పురద్వారి ద్వారమాత్రే నపుంసకమితి విశ్వః ॥ ఏవంచ నపురశబ్దస్య పౌనరుక్త్యశంకా ॥ పతన్-ధావన్, సైన్యసాగరః-సేనాసముద్రః, హిమాచలగుహాముఖస్యోన్ముఖః అభిముఖః సురసింధోర్గంగాయాః అయం సౌరసైంధవః + హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్య చేత్యుభయపదవృద్ధిః పయసాం ప్రవాహ ఇవ రురుచే-రేజే, ఉపమాలంకారః ॥ ౫౬ ॥—అసకృదితి ॥ అసకృద్బహుశో గృహీతా లోకత్రాణాయ స్వీకృతా బహుషు దేహేషు మత్స్యకూర్మాదిశరీరేషు సంభవః ప్రాదుర్భావో యేన సః అస్య కర్మణా ప్రాప్తనానాయోనిసంబంధ ఇత్యర్థః ॥ పురుషః పురాణపురుషో హరిః జీవశ్చ, విభక్తాని నవాని ప్రత్యగ్రాణి గోపురాంతరాణి ద్వారవిశేషా యస్య తత్ అన్యత్ర నవసంఖ్యాకాని గోపురాంతరాణి ఇం

స్తరమ్ । పురుషః పురం ప్రవిశతి స్మ పంచభిస్సమమింద్రియైరివ నరేంద్రసూనుభిః ॥ ౨౮ ॥ తనుభిస్త్రినేత్రనయనానలేక్షితస్మరవిగ్రహద్యుతిభిరద్యుతన్నరాః । ప్రమదాశ్చ యత్ర ఖలు రాజయక్ష్మణః పరతో నిశాకరమనోరమైర్ముఖైః ॥ ౨౯ ॥ అవలోకనాయ సురవిద్విషాం ద్విషః పటహప్రణాదవిహితోపహూతయః । అవధీరితాన్యకరణీయసత్వరాః ప్రతిరథ్యమీయురథ పౌరయోషితః ॥ ౩౦ ॥ అభివీక్ష్య

ద్రియద్వారభేదా యస్మిన్ తత్ పురం-నగరం, శరీరంచ ॥ ని ॥ పురం పురీ శరీరే చేతి విశ్వః ॥ పఞ్చభిరింద్రియైస్సమమివ పంచభిర్నరేంద్రసూనుభీ రాజపుత్రైః పాండవైస్సమం ప్రవిశతి స్మ, జీవో హి దేహాద్దేహాంతరం పూర్వేంద్రియైస్సహ ప్రవిశతి లింగశరీరస్యానపాయాదితి భావః శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥ ౨౮ ॥— తనుభిరితి ॥ యత్ర పురే నరాః పురుషాః త్రీణి నేత్రాణి యస్య సః త్రినేత్రః త్ర్యమ్బకః + పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం ॥ తస్య నయనానలేన వీక్షితస్య అదగ్ధస్య స్మరవిగ్రహస్య ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యాసాం తాభిః తనుభిః-మూర్తిభిః ॥ ని ॥ స్త్రియాం మూర్తిస్తను స్తనూరిత్యమరః ॥ అద్యుతన్-ద్యోతంతే స్మ + ద్యుత దీప్తౌ ద్యుద్భ్యో లుఙీతి వికల్పాత్పరస్మైపదమ్ । పుషాదిసూత్రేణ చ్లేరఙాదేశః ॥ ప్రమదాః స్త్రియశ్చ, రాజ్ఞశ్చంద్రస్య యక్ష్మా రాజయక్ష్మా-క్షయరోగః, రాజానం యక్ష్మా ఆరదితి శ్రవణాత్ ॥ ని ॥ రాజయక్ష్మా క్షయశ్శోష ఇత్యమరః ॥ తస్మాత్పరతః పూర్వమిత్యర్థః నిశాకరవన్మనోరమైరక్షీణేందుసుందరైరిత్యర్థః, ముఖైరద్యుతన్ ఖలు తత్పురం ప్రవిష్ట ఇతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ఉపమయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౯ ॥ —అవలోకనాయేతి ॥ అథ హరేః పురప్రవేశానంతరం పటహప్రణాదైర్దుందుభిధ్వనిభిర్విహితోపహూతయః-విహితాహ్వానా ఇత్యర్థః, పురే భవాః పౌర్యః తా యోషితః పౌరయోషితః + స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పూర్వపదస్య పుంవద్భావః, సురవిద్విషాం-అసురాణాం, ద్విషో హరేరవలోకనాయ దర్శనార్థమవధీరితాన్యకరణీయాః త్యక్తాన్యకార్యాః తాశ్చ తాః సత్వరాశ్చ తాస్సత్యః రథ్యాయాం రథ్యాయాం ప్రతిరథ్యం + యథార్థేఽవ్యయీభావః ॥ ఈయుః ప్రాప్తాః ఏతేన స్త్రీణాం హరివిలోకనే కాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యముక్తం, అత్ర పౌరాంగనాప్రాప్తేః ప్రవేశవాద్యశ్రవణానంతర్యాత్తదుపహూతత్వోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౩౦ ॥—అథాష్టాదశభిః పౌరాంగనాకాంత్యం

సామికృతమండనం యతీః కరరుద్ధనీవిగళదంశుకాః స్త్రియః । దధిరేధిభిత్తిపటహప్రతిస్వనైః స్ఫుటమట్టహాసమివసౌధపఙ్క్తయః ॥ ౩౧ ॥ రభసేనహారపదదత్తకాంచయః ప్రతిమూర్ధజంనిహితకర్ణపూరకాః । పరివర్తితామ్బరయుగాస్సమాపతన్వలయీకృతశ్రవణకుండలాః స్త్రియః ॥ ౩౨ ॥ వ్యతనోదపాస్యచరణం ప్రసాధికాకరపల్లవాద్రసవశేనకాచన । ద్రవయావకైకపదచిత్రితావనింపద

గారచేష్టాం వర్ణయతి ॥ అభీతి ॥ సామికృతమండనమర్ధవిరచితప్రసాధనం యథాతథా యతీర్గచ్ఛతీః + ఇణశ్శతరిజీప్ ॥ కరరుద్ధనీవీనికరగృహీతగ్రంథీని గలదంశుకాని-స్రంసమానపరిధానానియాసాంతాః ॥ ని ॥ అంశుకం వస్త్రమాత్రేస్యాత్పరిధానోత్తరీయయోరితిశబ్దార్ణవే ॥ స్త్రియః-స్త్రీః, అభివీక్ష్యసౌధపఙ్క్తయః-అధిభిత్తిభిత్తిషు + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ పటహప్రతిస్వనైః-తూర్యప్రతిధ్వనిభిః; స్ఫుటముద్భటం అట్టహాసం, ఉచ్చైర్హసితం దధిరే ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ వికృతదర్శనాద్ధాసోభవతీతిభావః ॥ అత్ర కుతూహలాఖ్యా చేష్టోక్తా * కుతూహలం రమ్యచేష్టాచాపలం పరికీర్తితమితిలక్షణాత్ ॥ ౩౧ ॥— రభసేనేతి ॥ రభసేన-త్వరయా, హారపదే-ముక్తాహారస్థానే, వక్షసి దత్తకాంచయోన్యస్తరశనాః, ప్రతిమూర్ధజం మూర్ధజేషు కేశేషు +విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ నిహితాః కర్ణపూరకాః కర్ణావతంసాయాభిస్తాః పరివర్తితం-వివర్యాసేనధృతం, అంబరయుగం ఉత్తరాధరవాససీయాభిస్తాః పరిధానీకృతముత్తరీయం కుచాంశుకంచ జఘనేదత్తమిత్యర్థః॥ వలయీకృతాః-కంకణీకృతాః శ్రవణపూరకాః-కుండలానియాభిస్తాః స్త్రియః సమాపతన్-అధావన్ ఏతేన విభ్రమాఖ్యా చేష్టోక్తా విభ్రమస్త్వరయాకాలే భూషాస్థానవిపర్యయ ఇతిలక్షణాత్ ॥ నచ భ్రాంతిమూలఇతి భ్రాంతిమదలఙ్కారోవ్యజ్యతే ॥ ౩౨ ॥—వ్యతనోదితి ॥ కాచన స్త్రీ రసవశేన హరివీక్షణరాగపారతంత్ర్యేణ ॥ ని ॥ గుణేరాగేద్రవేరస ఇత్యమరః ॥ ప్రసాధికాయాః-అలంకర్త్ర్యాః, కరపల్లవాచ్చరణమపాస్య అసమాప్తావేవాక్షిప్య, హరార్ధతాం-హరస్యార్ధాంగతాం గతా అన్యథైకపాదాలక్తకాసంభవాదితిభావః ॥ గిరిజా గౌరీవ పదవీం ద్రవయావకైకపదేనార్ద్రాలక్తకైకపదేన చిత్రితా-చిత్రవర్ణీకృతా అవనిః యయాతాం వ్యతనోత్ అకరోత్, ఉపమాలఙ్కారః, ఏషా కుతూహలాఖ్యా చేష్టారమ్యద్విదృక్షాజనిత

ంగతేవ గిరిజాహరార్ధతామ్ ॥ ౩౩ ॥ వ్యచలన్విశంకటకటీరకస్థలీశిఖరస్ఖలన్ముఖమేఖలాకులాః । భవనాని తుంగతపనీయసంక్రమక్రమణక్వణత్కనకనూపురాః స్త్రియః ॥ ౩౪ ॥ అధిరుక్మమందిరగవాక్షముల్లసత్సుదృశో రరాజ మురజిద్దిదృక్షయా । వదనారవిందముదయాద్రికందరావివరోదరస్థితమివేందుమండలమ్ ॥ ౩౫ ॥ అధిరూఢయా నిజనికేతముచ్చకైః పవనావధూతవసనాన్తయైకయా । విహితోపశోభముపయాతి మాధవే నగరం వ్యరోచత పతాకయేవ తత్ ॥౩౬॥ కరయుగ్మపద్మము

చాపలరూపత్వాదితి ॥ ౩౩ ॥ —వ్యచలన్నితి ॥ విశంకటానాం-విశాలానాం, కటీరకస్థలీనాం కటిభాగానాం శిఖరేషు అగ్రేషు స్ఖలంత్యో లుఠంత్యః అతఏవ ముఖరాః శబ్దాయమానాః, తాభిర్మేఖలాభిరాకులాః తుంగేషు తపనీయసంక్రమేషు కనకసోపానేషు, క్రమణేన-చంక్రమణేన, క్వణంతః కనకనూపురా యాసాంతాః స్త్రియః భవనాని-హర్మ్యాణి, వ్యచలన్నగచ్ఛన్ తత్ర గత్వా ఆరోహన్నిత్యర్థః చలేర్గత్యర్థాల్లఙ్, ఏతదపి పూర్వవత్ కుతూహలమేవ వృత్త్యనుప్రాసాలంకారః ॥ ౩౪ ॥ —అధీతి॥ మురజితో హరేర్దిదృక్షయా-ద్రష్టుమిచ్ఛయా + దృశేస్సన్నంతాత్ అప్రత్యయాదితి స్త్రియామప్రత్యయో టాప్ ॥ రుక్మమందిరస్య కనకహర్మ్యస్య గవాక్షే అధిరుక్మమందిరగవాక్షం + విభక్త్యర్థే అవ్యయీభావః ॥ ఉల్లసత్ ప్రకాశమానం సుదృశః స్త్రియా వదనారవిందం ఉదయాద్రేః కందరాయాః-గుహాయాః, వివరస్యోదరే మధ్యే స్థితం ఇందుమండలమివ రరాజేత్యుపమా ॥ అత్రాపి సుదృశో గవాక్షాక్రమణస్య రమ్యదర్శనార్థచాపలరూపత్వాత్కుతూహలమేవ మురజిద్దిదృక్షయేత్యాదినావ్యక్తమేవ ॥ ౩౫ ॥ —అధీతి ॥ ఉచ్చకైర్నిజనికేతం-స్వసౌధమధిరూఢయా-ఆరూఢవత్యా పవనేనావధూతః-కమ్పితః, వసనాంతో వస్త్రాంచలో యస్యాస్తయా ఏకయా-కయాచిదంగనయా, హేతునా తత్ నగరం-ఇంద్రప్రస్థం, మాధవే-కృష్ణే, ఉపయాత్యాగచ్ఛతి సతి + యాతేర్లటశ్శత్రాదేశః ॥ పతాకయా-వైజయంత్యా, విహితోపశోభం-కృతశోభమివాలంకృతమివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ వ్యరోచత-వ్యరాజత, కృత్స్నస్యాపి నగరస్య స్వయం పతాకేవ బభావిత్యుత్ప్రేక్షయా తస్యాస్సకలపౌరాంగనాతిశాయిలావణ్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ అత్రాపి ప్రాసాదారోహణం పూర్వవత్కుతూహలమేవ ॥ ౩౬ ॥ —కరేతి ॥ ప్ర

కలాపవర్జితైః ప్రతివేశ్మలాజకుసుమైరవాకిరన్। అవదీర్ణశుక్తిపుటముక్తమౌ
క్తికప్రకరైరివప్రియరథాంగమంగనాః ॥ 32 ॥ హిమముక్తచంద్రరుచిరస్స
పద్మకోమదయన్ద్విజాన్ జనితమీనకేతనః। అభవత్ప్రసాదితసురో మహోత్సవః
ప్రమదాజనస్యసచిరాయమాధవః ॥ 33 ॥ధరణీధరేంద్రదుహితుర్భయాదసౌ
విషమేక్షణస్స్ఫుటమనూన్నపశ్యతి। మదనేనవీతభయమిత్యధిష్ఠితాఃక్షణమీక్ష

తివేశ్మవేశ్మనివేశ్మని +యథార్థేఽవ్యయీభావః॥ అంగనాః-పురంధ్ర్యః, కరయు
గ్మాన్యంజలయస్తాని పద్మముకులానీవేత్యుపమితసమాసః ॥ తైరపవర్జితైరావర్జి
తైః అతఏవావదీర్ణైర్విభిన్నైః శుక్తిపుటైః-శుక్తికోశైః, ముక్తాః-ఉత్సృష్టాః,
యేమౌక్తికప్రకరా ముక్తానికరాస్తైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా॥లాజాః కుసుమానీవ
తైః లాజకుసుమైఃఆచారలాజైరిత్యర్థః ప్రియంరథాంగంచక్రంయస్యతం ప్రియర
థాంగంచక్రిణం-హరిమిత్యర్థః,అవాకిరన్-వ్యక్షిపన్,మంగళార్థమితిభావః॥32॥
హిమేతి॥హిమముక్తః శిశిరాపగమాత్ హిమాన్నిర్ముక్తోయశ్చంద్రస్సఇవ రుచిరః-
రమ్యః, అన్యత్రతేనరుచిరఃపద్మేన-పద్మయాచసహావర్తతఇతిసపద్మఃసఏవసపద్మ
కః-పద్మహస్తఃసశ్రీకశ్చ, శైషికః స్వార్థికోవాకప్రత్యయః॥ అన్యత్ర సప
ద్మజః శైషికఃకప్రత్యయః॥ద్విజాన్-బ్రాహ్మణాన్,అన్యత్రపక్షిణఃకోకిలాదీన్
మదయన్హర్షయన్,జనితమీనకేతనః-ప్రద్యుమ్నజనకః,అన్యత్ర మదనోద్దీ
పకఃప్రసాదితా అనుగృహీతాస్సురాయేన అన్యత్రప్రసాదితా నిర్మలీకృతా సు
రామదిరాయస్మిన్సః మాధవోహరిర్వసంతశ్చ॥ని॥మాధవస్తు వసంతేస్యాద్వైవ
శాఖగరుడధ్వజేఇతివిశ్వః॥ ప్రమదైవజనస్తస్యప్రమదాజనస్య జాతావేకవచ
నం, చిరాయ మహోత్సవోఽభవత్, తద్వదానందకరోఽభూదిత్యర్థః ఇహానంద
కరత్వసామ్యేన మాధవే మహోత్సవత్వారోపాత్ రూపకసిద్ధిః శ్లేషస్తుహరివ
సంతయోరిహానాస్త్యేవప్రకృతాప్రకృతశ్లేషే విశేష్యశ్లేషాయోగాత్ ॥ తదు
క్తమ్ * ప్రకృతాప్రకృతోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం। శ్లేషో
యంశ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్యద్వయేనాంత్యఇతి ॥ శ్లిష్టంచాత్రవిశేష్యంమాధవఇ
తి ॥ కింతుశబ్దశక్తిమూలోధ్వనిరేవ ॥ 33 ॥ —ధరణీతి ॥ అసౌ స్వదాహకో
విషమేక్షణస్త్ర్యక్షః ధరణీధరేంద్రదుహితుః-పార్వత్యాః, సాపత్న్యశంకిన్యా
ఇతిభావః + భీత్రార్థానాం భయహేతురితిపంచమీ ॥ భయాత్ స్ఫుటంన

తైక్షత సపురో విలాసినీః ॥ ౩౯ ॥ విపులేన సాగరశయస్య కుక్షిణా భువనాని యస్య పపిరే యుగక్షయే । మదవిభ్రమాసకలయా పపే పునస్స పురస్త్రియైకతమయైకయా దృశా ॥ ౪౦ ॥ అధికోన్నమద్ఘనపయోధరా ముహుః ప్రచలత్కలాపికలశిఞ్జకస్వనా । అభికృష్ణమంగులిముఖేన కాచన ద్రుతమేకకర్ణవివరం వ్యఘట్టయత్ ॥ ౪౧ ॥ పరిపాటలాబ్జదలచారుణాసకృచ్చలితాంగులీకిసలయేన పాణినా ।

త్యం అమూః పౌరయోషితః నపశ్యతీతి హేతోః ఇతి విశ్వాసాదివేత్యర్థః, అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షా మదనేన వీతభయం-నిర్భయం, అధిష్ఠితా-ఆక్రాన్తా, అత్యారూఢమదనా ఇత్యర్థః, పురోగ్రే విలాసినీస్స హరిః క్షణమైక్షత సవిస్మయత్వాదితి భావః ॥ ౩౯ ॥—విపులేతి ॥ యుగక్షయే-కల్పాన్తే, సాగరే శేతే ఇతి సాగరశయస్య + అధికరణే శేతేరిత్యచ్ ప్రత్యయః । శయవాసవాసిష్వకాలాదితి వికల్పాదలుగభావః ॥ యస్య హరేర్విపులేన కుక్షిణా భువనాని పపిరే-పీతాని + పిబతేః కర్మణి లిట్, స హరిరేకతమయా పురస్త్రియా పునః కయాచిత్పౌరాంగనయా మదవిభ్రమేణ మదవికారేణాసకలయా అసమగ్రయా ఏకయా దృశా పపే-పీతః, సతృష్ణం దృష్ట ఇతి భావః, కుక్షికోణనివిష్టనిఖిలవిష్టపస్య హరేర్మహతః ఆధేయస్యాత్యల్పతరైకకాంతాకటాక్షకోణాధారత్వోక్త్యా చమత్కారాదధికాలఙ్కారః * ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోఽధికో మత ఇతి లక్షణాత్ ॥ అయం చ తాత్కాలికవికారాత్మా విలాసాఖ్యో భావో యత్కటాక్షవీక్షణం * తాత్కాలికో వికారస్స్యాద్విలాసోఽంగక్రియాదిష్వితి దశరూపకాత్ ॥ ౪౦ ॥—అధికేతి ॥ కాచన కాంతా అభికృష్ణం కృష్ణాభిముఖం + ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః అధికంభృశోన్నమనాత్(భృశ)మూర)మున్నమద్ఘనః-కఠినః, పయోధరః స్తనో యస్యాస్సా ముహుః ప్రచలతో నృత్యతః కలాపినో బర్హిణ ఇవ, కలో మధురః శింజకస్వనో వలయధ్వనిర్యస్యాస్సా సతీ ॥ ని ॥ శింజకం వలయో కంబావితి విశ్వః ॥ అంగులిముఖేనాంగుల్యగ్రేణైకస్య కర్ణస్య వివరం-రంధ్రం, ద్రుతం-శీఘ్రం వ్యఘట్టయత్-కండూవినోదనార్థమివాతాడయత్, వస్తుతస్తు భావావిష్కరణార్థమేవేతి భావః, అయం చ పూర్వవద్విలాస ఏవ కలాపికలేత్యుపమా ॥ ౪౧ ॥—పరీతి ॥ అపరా స్త్రీ పరిపాటలాబ్జదలచారుణా-రక్తాబ్జపత్రరుచిరేణ, అసకృన్ముహుశ్చలితాని అంగుల్యః కిసలయానీవ అంగులీకిసలయాని యస్య తేన పాణినా సశిరః ప్ర

సశిరః ప్రకమ్పమపరా రిపుం మధోరనుదీర్ణవర్ణనిభృతార్థమాహ్వయత్ ॥ ౪౨ ॥ నళినాన్తికోపహితపల్లవశ్రియా వ్యవధాయ చారుముఖమేకపాణినా । స్ఫురదంగుళీవివరనిస్సృతోల్లసద్దశనప్రభాఙ్కురమజృమ్భతాపరా ॥ ౪౩ ॥ వలయార్పితాసితమహోపలప్రభాబహులీకృతప్రతనురోమరాజినా । హరివీక్షణాక్షణికచక్షుషాన్యయా కరపల్లవేన గలదమ్బరం దధే ॥ ౪౪ ॥ నిజసౌరభభ్రమితభృంగపక్షతివ్యజనానిలక్షపితఘర్మవారిణా । అభిశౌరి కాచిదనిమేషదృష్టినా

కమ్పం శిరఃకమ్పయుక్తం యథాతథా మధోః రిపుం-హరిం, అనుదీర్ణవర్ణం-అనుచ్చారితాక్షరం, అతఏవ నిభృతార్థం పరేషామవిదితార్థం యత్తదనుదీర్ణవర్ణనిభృతార్థం యథాతథా ఆహ్వయత్ పరప్రకాశభయాదవ్యాహరన్తీ చేష్టయైవ ఆహ్వానం కృతవతీత్యర్థః, అత్రాపి పూర్వవద్విలాసాఖ్యోఽనుభావ ఉపమాలంకారః ॥ ౪౨ ॥ —నళినేతి ॥ అపరా స్త్రీ నళినాన్తికే ఉపహితస్య దత్తస్య పల్లవస్య శ్రీరివ శ్రీర్యస్య తేన ముఖసన్నిధానాదితి భావః, ఏకపాణినా చారు నిసర్గసుందరం ముఖం వ్యవధాయ తిరోధాయ స్ఫురదంగుళీవివరనిస్సృతా ఉజ్జ్వలాంగుల్యన్తరాళనిర్గతా అతఏవోల్లసన్తః ఉత్సర్పన్తో దశనప్రభా ఏవాఙ్కురా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా అజృమ్భత-జృమ్భణమాస్యవివరణం తచ్చేష్టితవతీ సా. సాత్త్వికకృతో జాడ్యానుభావః, అత్ర నళినపల్లవయోరసమ్బద్ధయోస్సమ్భావనయా సమ్బన్ధాభిధానాదతిశయోక్తిః ॥ ౪౩ ॥ — వలయేతి ॥ హరివీక్షణే అక్షణికచక్షుషా-స్థిరదృష్ట్యా, విస్మయాదరాభ్యాం స్తిమితనేత్రయేత్యర్థః, అన్యయా స్త్రియా గళత్సుఖపారవశ్యాత్స్రంసమానమమ్బరం వసనం వలయేషు-కటకేషు అర్పితాః ఖచితా యే అసితమహోపలా-నీలమహామణయః, ॥ ని ॥ ఉపలౌ మణిపాషాణావితి విశ్వః ॥ తేషాం ప్రభాభిర్బహులీకృతా- సాన్ద్రీకృతా, ప్రతనుః సూక్ష్మా రోమరాజిర్యస్య తేన కరపల్లవేన దధే-ధృతం, అయం చ తాత్కాలికవికారలక్షణో విలాసః అత్రేన్ద్రనీలప్రభాణాం రోమావలీబహులీకరణోక్త్యా ప్రభాస్వపి రోమరాజిత్వప్రతీతేర్భ్రాన్తిమదలఙ్కారో వ్యజ్యతే, ఇతి వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౪౪ ॥ —నిజేతి ॥ కాచిత్ స్త్రీ నిజేనాత్మీయేన సౌరభేణ సౌగన్ధ్యేన భ్రమితానాం-భ్రమణం కారితానాం, భృంగాణాం పక్షతయః-పక్షమూలాని ॥ ని ॥ (స్త్రీ) పక్షతిః పక్షమూలమిత్యమరః + పక్షాంతి

పురదేవతేవ వపుషా వ్యభావ్యత ॥ ౪౫ ॥ అతియాతి నస్సతృషచక్షుషో హరిరి త్యఖిద్యత నితంబినీజనః । న వివేద యస్సతతమేవ వీక్షతే న వితృష్ణతాం వ్రజతి ఖల్వసావపి ॥ ౪౬ ॥ అకృతస్వసద్మగమనాదరః క్షణం లిపికర్మనిర్మిత ఇవ వ్యతిష్ఠత ।

రితి తి ప్రత్యయః, తా ఏవ వ్యజనాని ఇతి రూపకం స్వేదహరణలింగాత్ తేషా మనిలేన క్షపితం నాశితం ఘర్మవారి స్వేదోదకం యస్యాస్తేన, అభిశౌరి-శౌరేర భిముఖం + ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, అనిమేషా దృష్టిర్యస్య తేన వపుషా నిమి త్తేన పురదేవతేవ-ఇంద్రప్రస్థస్యాధిదేవతేవ, వ్యభావ్యత-విభావితా, తర్కి తేతి యావత్, అనిమేషత్వం చేష్టదర్శనజన్యజాడ్యం సంచార్యనుభావః * అప్ర తిపత్తిర్జడతా స్యాదిష్టానిష్టదర్శనశ్రుతిభిః అనిమిష నయననిరీక్షణ తూ ష్ణీంభావాదయ స్తత్రేతి లక్షణాత్ ॥ ఇహాంగసౌరభానిమేషత్వాభ్యాం పురాధి వాసాచ్చ పురాధిదేవతాత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ఇత్యుపాత్తగుణనిమిత్తా జాతిస్వ రూపోత్ప్రేక్షా ॥ తయా చాస్యాః జాత్యా పద్మినీత్వం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వ స్తువ్యజ్యతే నిజసౌరభత్యనేన * కమలముకులమృద్వీ ఫుల్లరాజీవగంధిః సురత పయసి యస్యాః సౌరభం దివ్యమంగ ఇత్యాది పద్మినీలక్షణోపలక్షణాదితి ॥ విపుల నేత్యాది శ్లోకోక్తాష్షడపి నాయికాః ప్రౌఢాః సాధారణ్యశ్చ తత్ర త్రాసస మ్భవాత్ ॥ అన్యాసాం తూక్తచేష్టావర్ణనానౌచిత్యాచ్చేత్యలమతిప్రపంచేన ॥ ౪౫ ॥—అతియాతీతి ॥ అసౌ నితంబినీజనః-స్త్రీజనః, నోఽస్మాకం చక్షుషః సతృ షః-సతృష్ణస్యైవ సతః చక్షుషి సతృషి సత్యేవ అనాదృత్యేత్యర్థః + షష్ఠీచా నాదర ఇతి షష్ఠీ ॥ ఏష హరిరతియాతి-అతీత్య గచ్ఛతీత్యఖిద్యత-ఖేదం గతః + విదే ర్దైవాదికాత్కర్తరి లఙ్ అత్రోత్ప్రేక్షతే ॥ నేతి ॥ యో జన ఏనం హరిం సతతమీ క్షతే అసావపి ఖలు వితృష్ణతాం న వ్రజతి-న సముపైతీతి న వివేద నిత్యదర్శనోఽప్య యమపూర్వవదేవ భవతీతి నాబుధ్యతేత్యర్థః, విద చేతనాఖ్యానయోరిత్యస్మాదఖిద్యతేతి భావః॥ అత్రా ఖిద్యతేతి స్త్రీణాం ప్రారబ్ధహరివీక్షణసుఖవిచ్ఛేదకృతవిషాదాఖ్యసంచారిభా వనిబంధనాత్ప్రేయోఽలంకారః ॥ తదుత్థాపితా చ యయుక్తా వేదనోత్ప్రేక్షేతి సంక రః, ప్రారబ్ధకార్యాసిద్ధ్యాదేర్విషాదస్సత్త్వసంక్షయ ఇతి దశరూపకే ॥ సత్త్వసంక్ష యశ్చిత్తభంగః ॥ ౪౬ ॥—అకృతేతి ॥ అంగనాజనః అచ్యుతేన అనంతేన సహాగ తం మనః ప్రతిపాలయన్ ప్రతీక్షమాణ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా శూన్యతాం గతః నిరో

గతమచ్యుతేన సహ శూన్యతాం గతః ప్రతిపాలయన్న ఇవాంగనాజనః ॥ ౪౧ ॥ అ
లసైర్మదేన సుదృశశ్శరీరకైః స్వగృహాన్ ప్రతి ప్రతియయుశ్శనైశ్శనైః । అలఘు
ప్రసారితవిలోచనాంజలిద్రుతపీతమాధవరసౌఘనిర్భరైః ॥ ౪౨ ॥ నవగంధవారివి
రజీకృతాః పురో ఘనధూపధూమకృతరేణువిభ్రమాః । ప్రచురోద్ధతధ్వజవిలంబి

జన్యతాం గతః అకృతస్వసద్మగమనాదరః నివృత్తనిజగృహప్రాప్త్యపేక్షస్సన్ లిపికర్మనిర్మితః చిత్రలిఖిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, క్షణం వ్యతిష్ఠత నిష్పందమాస్తేత్యర్థః + సమవప్రవిభ్యః స్థ ఇత్యాత్మనేపదం, ఇహ శూన్యతానుభావాచ్చింతావగమ్యతే * ధ్యానం చింతా హితానాప్తైశ్శూన్యతాశ్వాసతాపకృదితి దశరూపకే అత్రోత్ప్రేక్షయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౪౧ ॥ —అలసైరితి ॥ అలఘు-అధికం, ప్రసారితైర్విస్తారితైర్విలోచనైరేవాంజలిభిః ద్రుతం-సత్వరం ॥ని॥ లఘుక్షిప్రమరం ద్రుతమిత్యమరః ॥ పీతో యో మాధవో హరిరేవ రసోఽమృతం అన్యత్ర మధు-మద్యం, తత్సంబంధిరసో మాధుర్యం మాధవరసః ॥ ని॥ రసో రాగే విషే వీర్యే తిక్తాదౌ పారదే ద్రవే। మాధుర్యే స్వాదనే హేమ్ని నిర్యాసేఽమృతశబ్దయోరితి వైజయంతీ ॥ తస్యౌఘః పూరస్తేన నిర్భరైః పూర్ణైః గురుభిరితి యావత్ అతఏవ మదేనాలసైః మంథరైః శరీరకాణ్యల్పశరీరాణీత్యర్థః + అల్ప ఇతి పరిమాణే కన్ ప్రత్యయః ॥ తైరుపలక్షితాస్సుదృశః శనైశ్శనైః స్వగృహాన్ ప్రతి ప్రతియయుః ప్రతినివృత్తాః, స్వయం లఘూన్యపి ద్రవ్యాణి రసద్రవ్యభరణాద్గురూణి భవంతీతి భావః, అత్ర మాధవరసౌఘనిర్భరత్వస్య విశేషణగత్యా శనైశ్శనైః ప్రతియానహేతుత్వాత్ కావ్యలింగం తచ్చ మాధవరసేతి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యాపితమితి సంకరః ॥ ౪౨ ॥ —నవేతి ॥ అథ పురప్రవేశానంతరం హరేః పురః-పూర్వం, నవగంధవారిభిః గంధవాసితోదకైః విరజీకృతాః అవిరజసో విరజసస్సంపద్యమానాః కృతాః + అరుర్మనశ్చక్షుశ్చేతోరహోరజసాం లోపశ్చేత్యభూతతద్భావే చ్వి ప్రత్యయే సలోపః । అస్య చ్వావితీకారః ॥ ఘనైస్సాంద్రైః ధూపానామగురుధూపానాం, ధూమైః కృతో రేణువిభ్రమో రజోభ్రమః యాభిస్తాః ప్రచురం అధికముద్ధతేషు-ఉచ్ఛ్రితేషు, ధ్వజేషు-ధ్వజస్తంభేషు, విలంబీని-స్రంసమానాని వాసాంసి పతాకా యాసు తాః పురవీథయో అతిపేతిరే అతిపతితాః అతిక్రాన్తా ఇత్యర్థః + పతేః కర్తరి లిట్, ఏత్వాభ్యాసలోపౌ అత్ర సాదృశ్యాత్ ధూ

వాసనః పురపీఠయోః ఘహారిణాతిపేతిరే ॥ ౪౯ ॥ ఉపనీయ బిందుసరసో మయేన యా మణిదారుచారుకిల వార్షపర్వణమ్ । విదధే విధూతసురసద్మసంపదం సముపాస దత్సపది సంసదం స తామ్ ॥ ౫౦ ॥ అధిరాత్రియత్రనిపతన్నభోలిహాం కలధౌతధౌతశిలవేశ్మనాం రుచౌ । పునరప్యవాపదివదుగ్ధవారిధిక్షణగర్భవాసమనిదాఘదీధితిః ॥ ౫౧ ॥ లయనేషు లోహితకనిర్మితా భువః శితిరత్నరశ్మిహరితీకృతాంతరాః

మే రేణుభ్రాంత్యా భ్రాంతిమదలంకారః ॥ రేణువిభ్రమశబ్దేన రజోవిలాసస్యాపి ప్రతీతేస్తస్య విరజీకరణేన విరోధాద్విరోధాభాసశ్చేత్యనయోరేకవాచకానుప్రవేశలక్షణస్సంకరః ॥ ౪౯ ॥ — ఉపనీయేతి ॥ మయేనాసురశిల్పినా, వృషపర్వా నామ కశ్చిదసురేశ్వరః వృషపర్వణ ఇదం వార్షపర్వణం + తస్యేదమిత్యణ్ । చారు-మనోహరం, మణిరేవ దారు కాష్ఠం మణిమయస్తంభాదికలాపమిత్యర్థః ॥ తద్బిందుసరసో హైమవతాత్సరోవిశేషాత్ ఉపనీయ సమీపమానీయ, కిలేతి కిలైత్యైతిహ్యే యా సంసత్ విదధే-నిర్మితా, విధూతా-అధరీకృతా, సురసద్మసంపత్-ఇంద్రభవనలక్ష్మీర్యయా తాం సంపదం సభాం ఆస్థానీం ॥ ని ॥ సభా సమితిః సంసదః । ఆస్థానీక్లీబమాస్థానమిత్యమరః ॥ సహరిః సపది సముపాసదత్-ప్రాపత్ + సదెర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః । పురా కిల ఖాండవదాహే ఖాండవేనాగ్నిదాహాన్మోచితేన మయేన ప్రత్యుపకారార్థం పూర్వమాత్మనైవ బిందుసరసి గుప్తైన వృషపర్వగృహనిర్మాణావశిష్టైన మణిశిలాకలాపేన కాచన సభా ధర్మరాజాయ నిర్మితేతి భారతే ॥ సభావర్ణనాంగత్వేనార్జునమయచరితవర్ణనాదుదాత్తాలంకారః ॥ అంగభూతమహాపురుషచరితం చేతి సూత్రం ॥ ౫౦ ॥ అథ దశభిః సభాం వర్ణయతి ॥ అధీత్యాది ॥ రాత్రిషు అధిరాత్రి + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥ యత్ర సభాయాం నభోలిహాం అభ్రంలిహాం, లిహః క్విప్, కలధౌతం-రూప్యం ॥ ని ॥ కలధౌతం రూప్యహేమ్నోరిత్యమరః ॥ తద్వత్ ధౌతాః-ధవళాః, శిలామేషాం తాని వేశ్మాని స్ఫటికభవనానీత్యర్థః, తేషాం రుచౌ ప్రభాయాం నిపతన్-ప్రవిశన్, అనిదాఘదీధితిరనుష్ణరశ్మిర్హిమాంశుః పునరపి దుగ్ధవారిధౌ-క్షీరాబ్ధౌ, క్షణం గర్భవాసం న తు మథనాత్ప్రాగివ చిరగర్భవాసమితి భావః, అవాపత్ ప్రాపదితి వేత్యుత్ప్రేక్షా, తయా వేశ్మనాం చంద్రమండలాతిశ్రమోన్నత్యజ్యతే ॥ ౫౧ ॥ — లయనేష్వితి ॥ యా సభా లీయంతేఽపి ష్వితి లయనాని

జమదగ్నిసూనుపితృతర్పణీరపో వహతి స్మ యా విరళశైవలా ఇవ ॥ ౫౨ ॥ విశదాశ్మకూటఘటితాః క్షపాకృతః క్షణదాసు యత్ర చ రుచైకతాం గతాః । గృహపఙ్క్తయశ్చిరమతీయిరే జనైస్తమసీవ హస్తపరిమర్శసూచితాః ॥ ౫౩ ॥ నిలయేషు నక్తమసితాశ్మనాం చయైర్బిసినీవధూపరిభవస్ఫుటాగసః । ముహురత్ర సద్భిరపి యత్ర

లేషు గృహేషు శితిరత్నానాం-నీలమణీనాం, రశ్మిభిర్హరితీకృతాని-హరిద్వర్ణీకృతాని అంతరాణి మధ్యాని యాసాం తాః లోహితమణయో లోహితకాః పద్మరాగాః + లోహితాన్మణావితి కన్ప్రత్యయః ॥ తైర్నిర్మితాః భువో భూమీర్విరళాః శైవలా యాసు తాః జమదగ్నిసూనోః పరశురామస్య పితౄణాం తర్పణీః తృప్తికరీరప ఇవత్యవహత్ । వహతి స్మ ఉవాహ జామదగ్న్యః క్షత్రియాస్రైః పంచహ్రదానుత్పాద్య తాభిరద్భిః పితౄనతర్పయత్ తాశ్చ రుధిరప్రకృతికత్వాద్రక్తవర్ణా ఏవేతి పురాణమ్ ॥ ౫౨ ॥ —విశదేతి ॥ కించేతి చార్థః । యత్ర సభాయాం విశదాశ్మకూటఘటితాః-స్ఫటికశిలాసంఘాతనిర్మితాః, అతఏవ క్షణదాసు క్షపాకృతో నిశాకరస్య రుచా చంద్రికయైకతాం సావర్ణ్యాదభేదం గతాః, అతఏవ తమసీవ హస్తపరిమర్శసూచితాః పాణిపరామర్శైకగమ్యా ఇత్యర్థః గృహపఙ్క్తయః జనైశ్చిరమతీయిరే-అతిక్రాంతాః, పురోగతాని స్ఫటికభవనాని చంద్రికాభ్రమాదతీత్య గత్వా పశ్చాత్ కరపరామర్శైః కథంచిత్ ప్రాప్తా ఇత్యర్థః, ప్రకృతానాం స్ఫటికవేశ్మనాం గుణసామ్యాదప్రస్తుతచంద్రికైకోక్త్యా సామాన్యాలంకారః * సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ ॥ ౫౩ ॥ నిలయేష్వితి ॥ యత్ర సభాయాం నిలయేషు-గృహేషు ॥ ని ॥ నికాయ్యనిలయాలయా ఇత్యమరః ॥ నక్తం-రాత్రౌ, బిసిన్యో దీర్ఘికాః పద్మిన్యస్తా ఏవ వధ్వస్తాసాం పరిభవేన-నిమీలనేన, దూషణేన చ స్ఫుటాగసః-స్పష్టాపరాధాః, శశలాంఛనాంశవః చంద్రపాదాః అత్రసద్భిరత్రస్యద్భిరపి నిర్భీకైరపి నివోఢైరపీతి చార్థః ॥ ని ॥ త్రాసోఽభీ మణిదోషయోరితి విశ్వః + వాభ్రాశైత్యాదినా శ్యన భావపక్షే శప్ప్రత్యయః ॥ అసితాశ్మనాం-ఇంద్రనీలమణీనాం చయైః-సమూహైః, గౌరవాత్సవయం ప్రభూతత్వాత్ సంభావితత్వాచ్చ ఉపాంశు అంశుసమీపే రహశ్చ ॥ ని ॥ రహశ్చోపాంశు చాలింగే ఇత్యమరః ॥ ముహుః జిహ్మీకృతి రోహితా-మూరితాశ్చ + హం లేగకర్మణి లిట్, సమీపగతాశ్చ చంద్రాంశవః

గౌరవాచ్ఛశలాంఛనాంశవఉపాంశుజహసిరే ॥ ౫౪ ॥ సుఖినఃపురోఽభిముఖతాము పాగతైః ప్రతిమాసుయత్రగృహరత్నభిత్తిషు । నవసంగమైరభిభరుఃప్రియాజనైః ప్రమదంత్రపాభరపరాఙ్ముఖైరపి ॥ ౫౫ ॥ తృణవాంఛయాముహురవాంచితాననాన్నిచయేషుయత్రహరితాశ్మవేశ్మనామ్ । రసనాగ్రలగ్నకిరణాంకురాంజనోహరిణాన్గృహీతకబళానివైక్షత ॥ ౫౬ ॥ విపులాలవాలభృతవారిదర్పణ

సూతాపరిధాపితేనపూర్వావిష్కారాత్ దృష్ట్వాపి సంభావితైః దుష్కీర్తిభయాద్గూఢం హాస్యంతఇతిభావః, అత్ర బిసినీనాం వధూత్వనిరూపణాత్తత్పరిభావినాం చంద్రాంశూనాం ధూర్తకాముకత్వరూపణప్రతీతేరేకదేశవివర్తిరూపకం తచ్చ గౌరవాదుపాంశుజహసిరఇతిచశ్లేషేణాత్ర సద్భిరపీతి విరోధేనచసంకీర్యతే ॥ ౫౪ ॥—సుఖినఇతి ॥ యత్ర సభాయాం నవస్సంగమోయేషాంతైర్నవసంగమైరతఏవ త్రపాభరేణ పరాఙ్ముఖైర్విముఖైరపి గృహాణాం రత్నభిత్తిషు ప్రతిమాసు తత్సంక్రాంతప్రతిబింబేషు పురోఽగ్రేఽభిముఖతాముపాగతైః ప్రియాజనైః-కాంతాజనైః, సుఖినో భోగినః ప్రమదం-హర్షం, అభిభరుః-బిభ్రతిస్మ + భృఞ్ భరణేలజి, శ్లావితిద్విర్భావే, సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చేతి ఝేర్జుసాదేశః ॥ స్త్రీణాం వైముఖ్యేపి తత్ప్రతిబింబాభిముఖ్యాత్పుంసాం సుఖమేవ స్త్రీణాంతు ఉభయథాపిక్లిష్టమేవేతిభావః ॥ అత్ర వైముఖ్యాభిముఖ్యమితి విరోధస్య ప్రతిమాస్వితినిరాసాద్విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౫౫ ॥—తృణేతి ॥ యత్ర సభాయాం హరితాశ్మవేశ్మనాం-మరకతగృహాణాం, ॥ ని ॥ గారుత్మతంమరకతమశ్మగర్భోహరిన్మణిరిత్యమరః ॥ నిచయేష్వంశుఘేషు, తృణవాంఛయా - తృణాశయా, ముహురవాంచితాననాన్నమితముఖాన్, అతఏవ రసనాగ్రేషులగ్నాః అంకురాఇవకిరణాః యేషాంతాన్ అతఏవ గృహీతకబళాన్-ఉపాత్తహరితతృణగ్రాసానివస్థితాన్, హరిణాన్ జనఐక్షత- ఈక్షితవాన్ + ఈక్షదర్శనేలజి ఆడజాదీనామిత్యాట్ ఆటశ్చేతివృద్ధిః ॥ అత్ర తృణవాంఛయేతి హరిణానాం మరకతేషు తృణభ్రాంతేర్భ్రాంతిమదలంకారః॥ తన్మూలాచేయం గృహీతకబళత్వోత్ప్రేక్షేతిసంకరః ॥ ౫౬ ॥—విపులేతి ॥ యదుపాంతికేషు-యస్యాస్సభాయాఃఉపాంతికేషు సమీపేషు, మహీరుహోవృక్షాః విపులేష్వాలవాలేషు-మూలజలాధారేషు ॥ ని ॥ స్యాదాలవాలమావాలమిత్యమ

ప్రతిమాగతైరభివిరేజురాత్మభిః । యదుపాంతికేషు దధతో మహీరుహాస్సపలాశ రాశిమివమూలసంహతిమ్ ॥ ౫౭ ॥ ఉరగేంద్రమూర్ధరుహరత్నసన్నిధేర్ముహు రున్నతస్యరసితైః పయోముచః । అభవన్ యదంగణభువస్సముచ్ఛ్వసన్నవవాల వాయజమణిస్థలాంకురాః ॥ ౫౮ ॥ నళినీనిగూఢసలిలాచయత్రసాస్థలమిత్యధఃప తతియాసుయోధనే । అనిలాత్మజప్రహసనాకులాఖిలక్షితిపక్షయాగమనిమిత్తతాం

గతః ॥ భృతాని-సంభృతాని వారీణ్యేవ దర్పణాస్తేషు ప్రతిమాం ప్రతిబింబం గ తైః, ప్రతిబిమ్బితైరిత్యర్థః, ఆత్మభిః స్వైః స్వమూర్తిభిరిత్యర్థః, సప లాశరాశిం-సపత్రసంతతిం, మూలసంహతిం దధత ఇవ-దధానా ఇవాభివిరేజుః స్థాలవాలేషు స్వప్రతిబింబైరధోముఖైః మూలేష్వపి సపత్రా ఇవ రేజురిత్యు త్ప్రేక్షా ॥ ౫౭ ॥ —ఉరగేంద్రేతి ॥ ఉరగేంద్రాణాం మూర్ధసు శిరస్సు, రు హాణి రూఢాని + ఇగుపధలక్షణః కః ॥ తేషాం రత్నానాం సన్నిధేః-సన్నిధానా త్, ముహురున్నతస్య యదా యదా తత్సన్నిధిస్తదా తదోదితస్యేత్యర్థః, ప యోముచో మేఘస్య రసితైః స్తనితైర్యదంగణభువో యస్యాః ప్రాంగణప్రదే శాః సముచ్ఛ్వసంతః ప్రాదుర్భవంతో నవాః ప్రత్యగ్రాః, వాలవాయజమ ణిస్థలాంకురాః వైడూర్యభూప్రరోహా యాసు తాః తథోక్తాః అభవన్ ॥ ని ॥ వై దూర్యం వాలవాయజమిత్యమరః । వాలవాయో నామ వైడూర్యప్రభవో దేశ విశేషః, ఉరగేంద్రమూర్ధన్యరత్నాంకురైస్సహోదిత మేఘస్వనైర్విదూరభూ మిరుద్భిన్నాంకురా భవతీతి ప్రసిద్ధిః ॥ తదుక్తం ఉరగమూర్ధన్యరత్నసన్నిధా నాదకాలేపి మేఘా గర్జంతీతి వార్తేతి । కేచిత్తు యత్రైవోరగరత్నం మేఘ రసితంచ తత్రైవ వైడూర్యభూమిరిత్యాహుః ॥ అత్ర సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణ నాదుదాత్తాలంకారభేదః * తదుదాత్తం భవేద్యత్ర సమృద్ధం వస్తు వర్ణ్యతే ఇ తి లక్షణాత్ ॥ ౫౮ ॥—నళినీతి ॥ యత్ర సభాయాం నిగూఢసలిలా ఛన్న త్వాదదృశ్యసలిలా సా నళినీ వర్తత ఇతి శేషః, యా నళినీ సుష్ఠు యుధ్యత ఇతి సుయో ధనే + భాషాయాం శాసియుధిదృశిధృషిమృషిభ్యో యుజ్వక్తవ్యః ఇతి యుచ్ ॥ స్థలమితి భ్రాంత్యా అధః పతతి సతి అనిలాత్మజస్య భీమసేనస్య ప్రహసనేనాట్ట హాసేనాకులానాం క్షుభితానామఖిలక్షితిపానాం, క్షయాగమే-వినాశప్రాప్తౌ నిమిత్తతాం యయా నళినీదలచ్ఛన్నత్వాత్సుయోధనస్య జలే స్థలభ్రాంతిః, తయా

మయైః ॥ ౪౯ ॥ హసితుం పరేణ పరితః పరిస్ఫురత్కరవాలకోమలరుచావపేక్షి తైః । ఉదకం క్షితావితి జలశంకయా జనైర్ముహురింద్రనీలభువి దూరమంబరమ్ ॥ ౫౦ ॥ అభితస్సదో౽థ హరిపాండవౌ రథాదమలాంశుమండలసముల్లసత్తనూ । అవతేరతుర్నయననందనౌ నభశ్శశిభార్గవావుదయపర్వతాదివ ॥ ౫౧ ॥ తదలక్ష్యరత్నమయకుడ్యమాదరాదభిధాతరీత ఇత ఇత్యథో నృపే । బహులాంశురశ్మిపటలావిభావిత ప్రతిహారమావిశదసౌ సదశ్శనైః ॥ ౫౨ ॥ నవహాటకేష్టకచితం దదర్శ సః క్షితిపస్య

తస్య పాతస్తేన భీమస్య ప్రహాసస్తేన రాజ్ఞాం క్షోభస్తతస్తేషాం మారణోద్యోగః ప్రవృత్త ఇతి పరమ్పరయా క్షయకారణత్వం గతేత్యర్థః, అత్ర సభావర్ణనాంగతయా భీమసేనాదిచరితవర్ణనాదుదాత్తాలంకారః ॥ లక్షణం తూక్తమ్ ॥ ౪౯ ॥ హసితుమితి ॥ యత్ర సభాయాం పరితః పరిస్ఫురంతీ కరవాలకోమలా అసిశ్యామా రుచిర్యస్యాస్తస్యాం ఇంద్రనీలభువి హసితుం పరేణ జానతాన్యేన జనేనాపేక్షితైః స్థలమేతత్ న జలమితి అనుపదిష్టైః జనైర్యజ్ఞదర్శనార్థమాగతజనైః జలశంకయా-జలభ్రాంత్యా, ముహుర్దూరమంబరం వాసః ఉదకం క్షితౌ-ఉద్ధృతం, అత్రేంద్రనీలస్థలే సాదృశ్యాత్ సలిలభ్రాంతేర్భ్రాంతిమదలంకారః ॥ ౫౦ ॥— అభిత ఇతి ॥ అథామలేనాంశుమండలేన తేజఃపుంజేన సముల్లసంత్యౌ భాసమానే తనూ మూర్తీ యయోస్తౌ నయననందనౌ-నేత్రానందకరౌ, హరిపాండవౌ సదో౽భితః సభాభిముఖం + అభితఃపరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా, రథాత్ శశిభార్గవౌ అమలేత్యాదివిశేషణవిశిష్టౌ చంద్రశుక్రౌ నభో౽భితో-నభో౽భిముఖం ఉదయాఖ్యాత్పర్వతాదుదయాచలాదివావతేరతుః-అవతీర్ణవంతౌ + తరతేర్లిట్, తౄఫలభజత్రపశ్చేత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ, ఉపమా ॥ ౫౧ ॥—తదితి ॥ అథో రథావతరణానంతరం, అసౌ హరిర్నృపే-యుధిష్ఠిరే, ఆదరాదిత ఇత ఇత్యభిధాతరి సతి ఇత ఇత ఆగమ్యతామిత్యభిదధానే సతీత్యర్థః, తత్పూర్వోక్తమలక్ష్యరత్నమయకుడ్యం ప్రభాపటలవ్యాప్త్యా అదృశ్య రత్నభిత్తికం బహులేన సాంద్రేణాంశురశ్మిపటలేన మణిప్రభాపుంజేన ధవళాశ్శైతిపాశే ధవళేన శుభ్రేణ అవిభావిత ప్రతిహారమలక్ష్యద్వారం ॥ ని ॥ స్త్రీ ద్వార్ద్వారం ప్రతీహార ఇత్యమరః ॥ సదః-సభాం, శనైరావిశత్-ప్రవిష్టవాన్, అత్ర కుడ్యప్రతిహారయోగలక్షణత్వాత్ సంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫౨ ॥—నవేతి ॥ అథ

స్తమథ తత్ర సంసది । గగనస్పృశా మణిరుచాం చయేన యత్సదనాన్యదస్మయత
నాకినామపి ॥ ౬౩ ॥ ఉదయాద్రిమూర్ధ్ని యుగపచ్చకాసతోర్దిననాథపూర్ణ
శశినోరసమ్భవామ్ । రుచిమాసనే రుచిరధామ్ని బిభ్రతావలఘున్యథ న్యషదతాం నృ
పాచ్యుతౌ ॥ ౬౪ ॥ సుతరాం సుఖేన సకలక్లమచ్ఛిదా సనిదాఘమంగమివ మాత
రిశ్వనా । యదునన్దనేన తదుదన్వతః పయఃశశినేవ రాజకులమాప నన్దథుమ్ ॥ ౬౫ ॥

ప్రవేశానన్తరం, స హరిస్తత్ర సంసది-సభాయాం, నవాభిః హాటకేష్టకాభి
ర్హిరణ్యేష్టకాభిశ్చితం రచితం ॥ ని ॥ హిరణ్యం హేమహాటకమిత్యమరః + ఇ
ష్టకేషీకామాలానాంచితతూలభారిష్వితి హ్రస్వః ॥ పక్వమృద్వికారవిశేషవా
చకస్యేష్టకాశబ్దస్య తాదృశి సువర్ణవికారే-సువర్ణఘటనదుపచారాత్ప్రయో
గః, క్షితిపస్య-యుధిష్ఠిరస్య, వస్త్యం-సదనం ॥ ని ॥ నిశాన్తవస్త్యసదనభవనే
త్యమరః ॥ దదర్శ, యత్ వస్త్యం గగనస్పృశా అభ్రంకషేణ మణిరుచాం రత్న
ప్రభాణాంచయేన సమూహేన నాకినాం దేవానామపి సదనాని ఉదస్మయత అ
హసత్ + స్మయతేరుత్పూర్వాత్కర్తరి లఙ్, అత్రాపి నృపసదనస్య సురస
దనాధిక్యాసమ్బన్ధేపి తత్సమ్బన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౬౩ ॥—ఉదయాదీతి ॥
అథ నృపసదనదర్శనానన్తరం, ఉదయాద్రేః మూర్ధ్ని-శిఖరే, యుగపచ్చకా
సతోః-ప్రకాశమానయోః + చకాసృదీప్తావితి ధాతోః లటశ్శత్రాదేశః ॥ దిన
నాథపూర్ణశశినోః-సూర్యపూర్ణచన్ద్రమసోః, అసమ్భవాం - సమ్భవరహి
తాం, తయోస్తథాభూతయోర్యౌగపద్యాయోగాదభూతపూర్వామిత్యర్థః,
రుచిం శోభాం బిభ్రతౌ నృపాచ్యుతౌ రుచిరధామ్ని-ఉజ్వలతేజసి, అలఘుని వి
పులే ఆసనే-సింహాసనే న్యషదతాం-ఉపవిష్టౌ + సదేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్
చ్లేరఙాదేశః సదిరప్రతేరితి షత్వం ॥ అత్ర సమ్భావనయార్కపూర్ణేన్దుశో
భాసమ్బన్ధోక్తేరసమ్బన్ధే సమ్బన్ధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౬౪ ॥—సుతరామి
తి ॥ తద్రాజకులం కురుకులం, సకలక్లమచ్ఛిదా-సకలదుఃఖహారిణా, యదునం
దనేన కృష్ణేన, సనిదాఘం-ససన్తాపమంగం మాతరిశ్వనా-వాయునేవ, ఉదకా
న్యస్యసన్తీతి ఉదన్వాన్ ఉదధిః + ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతః ॥ తస్య పయో జ
లం శశినేవ సుతరామత్యన్తం + అవ్యయఘాదామిత్యామ్ప్రత్యయః ॥ సుఖా
న్నాకేశేన నన్దథుం-ఆనన్దమాప ॥ ని ॥ స్యాదానన్దథురానన్దశ్శర్మేత్యమరః +

అనవద్యవాద్యలయగామి కోమలం నవగీతమప్యనవగీతతాం దధత్ । స్ఫుటసాత్త్వి-
కాంగికమనృత్యదుజ్జ్వలం సవిలాసలాసికవిలాసినీజనః ॥ ౬౬ ॥ సకలే చ తత్ర నగ-
రే హరౌ గృహాన్ గతవత్యకాలమహామహాదిదేశ సః । సతతోత్సవం తదితి నూనమ-

---

ట్విత్యాధుజితిఅథుచ్ ప్రత్యయః ॥ మాలోపమా ॥ ౬౫ ॥ — అనవద్యేతి ॥ స-
విలాసో విలాసయుక్తో లాసికవిలాసినీజనః-నర్తకస్త్రీజనః, సవిలాసలాసికవిలాసినీ-
జనః ॥ ని ॥ నర్తకీలాసికే సమే ఇత్యమరః ॥ అనవద్యమగర్హ్యం యథా వాద్యం వం-
శాదితస్య లయః సామ్యం గీతస్య సమకాలత్వం తద్గామి ద్రుతవిలమ్బితాదివా-
ద్యమానానువర్తీత్యర్థః ॥ని॥ తాలః కాలక్రియామానం లయస్సామ్యమిత్యమరః ॥
నవం గీతం యస్య తన్నవగీతం తథాప్యనవగీతతాం నవగీతేతరతాం దధదితి విరోధే
ఽపిశబ్దః, అగర్హితత్వం దధదిత్యవిరోధాద్విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ని ॥ అవగీ-
తం తు నిర్వాదే ముహుర్దృష్టేఽపి గర్హితే ఇతి విశ్వః ॥ సత్త్వమంతఃకరణం తేన ని-
ర్వృత్తం సాత్త్వికం, అంగం హస్తాది తేన నిర్వృత్తమాంగికం ॥ ని ॥ నిర్వృత్తేత్వం-
గసత్త్వాభ్యాం ద్వే త్రిష్వాంగసాత్త్వికే ఇత్యమరః ॥ తే స్ఫుటే యస్మిన్ తత్తథోక్తం,
వాచికస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ ॥ యథాహ భగవాన్ భరతః (పదార్థాన్)సామా-
న్యా) భినయో నామ జ్ఞేయో వాగంగసత్త్వజ ఇతి ॥ అత ఏవాహ కాళిదాసోఽపి ॥ అం-
గసత్త్వవచనాశ్రయం మిథః స్త్రీషు నృత్తముపధాయ దర్శయన్నితి కోమలం మధు-
రం ఉజ్జ్వలముద్ధతం చ, నృత్యమనృత్యత్, యథోక్తం దశరూపకే ॥ భావాశ్ర-
యం తు నృత్యం స్యాన్నృత్తం తాలలయాశ్రయమ్ । ఆద్యం పదార్థాభినయో మా-
ర్గో దేశీ తథాపరం ॥ మధురోద్ధతభేదేన తద్ద్వయం ద్వివిధం పునః । లాస్యతాం-
డవరూపేణ నాటకాద్యుపకారకమితి ॥ ౬౬ ॥ — సకల ఇతి ॥ కించేతి చార్థః ॥
సః రాజా హరౌ-కృష్ణే, గృహాన్ గతవతి సతి ॥ ని ॥ గృహాః పుంసి చ భూమ్న్యేవ
వేత్యమరః ॥ సకలే తత్ర నగరే ఇంద్రప్రస్థే అకాలే ప్రసిద్ధవసంతాద్యతిరిక్త
కాలే మహాముత్సవం ॥ ని ॥ మహ ఉద్ధవ ఉత్సవ ఇత్యమరః ॥ ఆదిదేశ-అజ్ఞాపయా-
మాస, అతో త్ప్రేక్ష్యతే ఉన్మదః-కృష్ణాగమనాదుత్కటానందస్య మహీభృతో
ధర్మనందనస్య తన్నగరం సతతా ఉత్సవా యస్మిన్ తత్ సతతోత్సవమితి ఇత్యేత-
దిత్యర్థః ॥ ఛభసేన-త్వరయా, విస్మృతమఘాత్ నూనం అన్యథా కథం సకృత్క-

స్మయారభసేనవిస్మృతమభూన్మహీభృతః ॥ ౧౨ ॥ హరిరాకుమారమఖిలాభిధా
నవిత్స్వజనస్యవార్తమయమన్వయుఙ్క్త చ । మహతీమపి శ్రియమవాప్య విస్మ
యైస్సుజనోనవిస్మరతిజాతుకించన ॥ ౧౩ ॥ మర్త్యలోకదురవాపమవాప్తరసో
దయంనూతనత్వమతిరక్తతయానుపదందధత్ । శ్రీపతిఃపతిరసావవనేశ్చపరస్ప
రంసంకథామృతమనేకమసిస్వదతాముభౌ ॥ ౧౪ ॥.....................

రణోపదేశఇతిభావః ॥ ౧౨ ॥—హరిరితి ॥ కించేతిచార్థః, అఖిలానాంభూ
నామభిధానాని-నామాని, వేత్తీతి అఖిలాభిధానవిత్ సకలనామప్రపంచాభి
జ్ఞశ్చ, నామరూపేవ్యాకరవాణీతిశ్రుతేరితిభావః ॥ ని ॥ ఆఖ్యాహ్వే అభిధా
నంచ నామధేయంచనామచేత్యమరః ॥ అయంహరిః కృష్ణఃఆకుమారేభ్య ఆకు
మారం కుమారమారభ్యేత్యర్థః + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యభివిధావవ్యయీ
భావః, స్వజనస్య బంధుజనస్య ॥ ని ॥ బంధుస్వస్వజనాస్సమా ఇత్యమరః ॥ వా
ర్తమనామయం ఆరోగ్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ వార్తంఫల్గున్యరోగేచేత్యమరః ॥ ✻
బ్రాహ్మణంకుశలంపృచ్ఛేత్ క్షత్రబంధుమనామయమితి మనుస్మరణాదితిభావః ॥
అన్వయుఙ్క్త-అపృచ్ఛత్ ॥ ని ॥ ప్రశ్నోనుయోగఃపృచ్ఛా చేత్యమరః + యుజేః
కర్తరిలఙ్, తథాహి మహతీంశ్రియం సంపదమవాప్యాపి విస్మయైః నిరహంకా
రః సుజనః అతఏవ జాతు-కదాచిదపి, కించన కిమపికర్తవ్యం నవిస్మరతి నహి
సుజనః సంపన్నోప్యహంకారంకరోతీతిభావః ॥ సామాన్యేన విశేషసమర్థన
రూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౩ ॥—మర్త్యేతి ॥ ఉభౌ శ్రీపతిః-కృష్ణః, అసావవ
నేఃపతిః ధర్మసుతశ్చ పరస్పరం మర్త్యలోకే-మనుష్యలోకేదురవాపం-దుర్ల
భం, అవాప్తరసోదయం-ప్రాప్తరసోత్కర్షం స్వాదుభూతమిత్యర్థః, అతిరక్తత
యా-అతిస్నిగ్ధతయా, అనుపదమనుక్షణం, ప్రతివాక్యంచ,నూతనత్వమపూర్వ
తాందధత్ అనేకం బహులం సంకథాసమ్భాషణం చేదిరాజజరాసంధాదివధకా
ర్యచింతారూపం తదేవామృతం తదసిస్వదతాంస్వాదితవంతౌ ॥ అకరః స్వవరభూ
తికథానాం ప్రాయశోహి సుహృదోస్సహవాస ఇతి(నైషధోక్తరీత్యేతి)భావః +
స్వాదయతేః ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వః, సంకథామృతమితిరూపకాలంకారః ॥
స్వాదనలింగాత్ ।అస్మిన్ శ్లోకేమణిభూషణంవృత్తం ॥ ర్నౌభభౌరసహితౌ
భవేన్మణిభూషణమితిలక్షణాత్ ॥ ౧౪ ॥

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శ్రీపదాంకే శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
పాండవసమాగమపూర్వకమింద్రప్రస్థపురప్రవేశో నామ త్రయోదశస్సర్గః

--మాఘమహాకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-చతుర్దశసర్గప్రారంభః--

తంజగాదగిరముద్గిరన్నివస్నేహమాహితవికాసయాదృశా । యజ్ఞకర్మణిమన
స్సమాదధద్వాగ్విదాంవరమకద్వదోనృపః ॥ ౧ ॥ లజ్జతేనగదితఃప్రియంపరోవ
క్తురేవభవతిత్రపాధికా । వ్రీడమేతినతవప్రియంవదన్హ్రీమతాత్రభవతైవభూ

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కొలచల
మల్లినాథసూరివిరచితే శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే సర్వం
కషాఖ్యానే పాండవసమాగమవర్ణనంనామ త్రయోదశస్సర్గః

తమితి ॥ వదతీతివదః పచాద్యచ్, కుత్సితస్యవదఃకద్వదః గర్హ్యవాదీ ॥ని
॥ గర్హ్యవాదీతుకద్వదఇత్యమరః + రథవదయోశ్చేతికోఃకదాదేశః ॥ సనభవ
తీత్యకద్వదః సాధువాదీ నృపోయుధిష్ఠిరః యజ్ఞకర్మణి-యజ్ఞానుష్ఠానే, మనస్స
మాదధత్-సమ్యగాదధానః, తదేవ హృదినిధాయేత్యర్థః, ఆహితవికాసయా
ఆనందకృతప్రసారయా, దృశా-దృష్ట్యా, స్నేహముద్గిరన్నుద్వమన్నివేత్యుత్ప్రే
క్షా, దృష్టివికాసప్రకటితస్నేహస్సన్నిత్యర్థః + వాచోవిదంతివక్తుంవివేక్తుం
చ జానంతీతివాగ్విదః వాక్యకోవిదాః + సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్, తేషాం
వరం-శ్రేష్ఠం తంహరిం గిరంజగాద + బ్రువేరర్థగ్రహణాత్, దుహ్యాజిత్యా
దినాగదేర్ద్వికర్మకత్వం, అత్రోత్ప్రేక్షావృత్త్యనుప్రాసయోస్సంసృష్టిః, అ
స్మిన్సర్గే రథోద్ధతావృత్తం * రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగౌఇతిలక్షణాత్ ॥౧॥
గిరంజగాదేత్యుక్తం తామేవ దశభిఃప్రపంచయతి ॥ లజ్జతఇత్యాది ॥ పరః-త్వద
న్యః, కశ్చిత్పుమాన్ ప్రియంగదితః-ప్రియవాక్యముక్తః, స్తుతస్సన్నిత్యర్థః
+ గదేర్దుహాదిత్వాదప్రధానేకర్మణిక్తః, అప్రధానే దుహాదీనామితివచనాత్
నలజ్జతే తస్యోత్సేకిత్వాదితిభావః, కింతు వక్తుః-స్తోతురేవాధికా త్రపాభవతి, భ
యాదినా మిథ్యాస్తావకత్వాదితిభావః, ప్రకృతేతు నైవమిత్యాహ తవ ప్రియం
వదన్ త్వాం స్తువన్నిత్యర్థః, వ్రీడంనైతి అనంతగుణాధారే త్వయి బహ్వోఽపి

యతే ॥ ౨ ॥ తోషమేతి వితథైః స్తవైః పరస్తైశ్చ తస్య సులభాశ్శరీరిభిః । అస్తి న స్తుతివచోఽనృతం తవ స్తోత్రయోగ్య న చ తేన తుష్యసి ॥ ౩ ॥ బహ్వపి ప్రియమయం తవ బ్రువన్న వ్రజత్యనృతవాదితాం జనః । సంభవంతి యదదోషదూషితే సార్వ సర్వగుణసంపదస్త్వయి ॥ ౪ ॥ సా విభూతిరనుభావసంపదాం భూయసీ తవ యదాయతాయతి । ఏతదూఢగురుభారభారతం వర్షమద్య మమ వర్తతే వశే ॥ ౫ ॥

ప్రియస్యామిథ్యాత్వాదితి భావః, కింత్వత్రభవతా పూజ్యేన హ్రియతా భూయతే ప్రత్యుత త్వమేవాత్ర జిహ్రేషీత్యర్థః, మహతామనుత్సేకిత్వాదితి భావః * పూజ్యస్తత్రభవానితీతి సజ్జనః + ఇతరాభ్యోఽపి దృశ్యంత ఇతి సార్వవిభక్తికస్త్రల్, సుప్సుపేతి సమాసః ॥ ౨ ॥—తోషమితి ॥ పరస్త్వదన్యైః వితథైరనృతైః స్తవైః స్తోత్రైః ॥ ని ॥ స్తవః స్తోత్రం స్తుతిర్నుతిరిత్యమరః ॥ తోషముత్సేకమేతి తస్య పరస్య తే చ మిథ్యాస్తవాః శరీరిభిః-ప్రాణిభిః, సులభాశ్చ అసంబద్ధప్రలాపానామనర్గళత్వాదితి భావః త్వయి తు నైవమిత్యాహ ॥అస్తీతి॥ హే స్తోత్రయోగ్య స్తోత్రార్హ, అనంతగుణాధారత్వాదితి భావః, అత ఏవ తవ సంబంధి స్తుతివచోఽనృతం నాస్తి న భవతి, తేన స్తుతివచసా న తుష్యసి-నోత్సించసి చ గంభీరత్వాదితి భావః, అత్ర శ్లోకద్వయే పురుషాంతరాదుపమానభూతాదాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౩ ॥—బహ్వపీతి ॥ అయం జనః స్వయమిత్యర్థః, తవ బహు ప్రియం బ్రువన్-వదన్ సన్, అనృతవాదితాం-మిథ్యావాదిత్వం, న వ్రజతి-న గచ్ఛతి- కుతః హే సార్వ సర్వహిత + సర్వపురుషాభ్యాం ణఢఞావితి ణప్రత్యయః యద్యతో దోషదూషితో న భవతీత్యదోషదూషితః తస్మిన్ సర్వావగుణవర్జితే త్వయి సర్వగుణసంపదః సంభవంతి అనారోపితగుణవాదో భూయానపి న విపర్యేతీతి భావః, అత్రోత్తరవాక్యార్థేన పూర్వవాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౪ ॥—సేతి ॥ హే ఊఢగురుభారధృతమహాభార విశ్వంభరత్వాదితి భావః, ఏతద్భరతస్య రాజ్ఞ ఇదం భారతం భారతాఖ్యం వర్షం హిమశైలసేతుమధ్యభూఖండం ॥ ని ॥ స్యాద్వర్షో లోకధాత్వంశే వత్సరే వర్షమస్త్రియామిత్యమరః ॥ అద్యేదానీమాయతాయతి బహుతరకాలం స్థిరం యథా తథేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉత్తరః కాల ఆయతిరిత్యమరః ॥ మమ వశే ఆయత్తతాయాం వర్తత ఇతి యావత్ ॥ ని ॥ వశ ఆయత్తతాయాం చేతి విశ్వః ॥ సా తద్వశీకరణం విధేయ

సప్తతంతుమధిగంతుమిచ్ఛతః కుర్వనుగ్రహమనుజ్ఞయా మమ । మూలతాముపగతే ఖలు త్వయి ప్రాపి ధర్మమయవృక్షతా మయా ॥ ౬ ॥ సంభృతోపకరణేన నిర్మలాం కర్తుమిష్టిమభివాంఛతా మయా । త్వం సమీరణ ఇవ ప్రతీక్షితః కర్షకేణ వలజాన్ పుపూషతా ॥ ౭ ॥ వీతవిఘ్నమనఘేన భావితా సన్నిధేస్తవ మఖేన మేధునా ।

ప్రాధాన్యాత్, స్త్రీలింగతా తవానుభావసంపదాం సామర్థ్యాతిశయానాం భూయసీ మహతీ విభూతిరైశ్వర్యం మహిమా కార్యమితి యావత్ త్వత్ప్రసాదలబ్ధమిదమైశ్వర్యమిత్యర్థః, అత్ర నిజైశ్వర్యస్య తదనుభావసంపదాం చాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫ ॥—తదేవం స్తుత్వా హరిమభిముఖీకృత్య కృత్యాంశమావేదయతి ॥ సప్తేతి ॥ సప్త తంతవః సంస్థా యస్య తం సప్తతంతుం క్రతుం ॥ ని ॥ సప్తతంతుర్మఖః క్రతురిత్యమరః ॥ అధిగంతుం ప్రాప్తుమిచ్ఛతో మమానుజ్ఞయా అనుజ్ఞాదానేనానుగ్రహం ప్రసాదం కురు సహాయం కుర్విత్యర్థః- సమర్థస్య కిం మదనుగ్రహేణేత్యత్రాహ ॥ హే ప్రభో త్వయి మూలతాం ముఖ్యకారణతామంఘ్రిత్వం చోపగతే సతి మయా ధర్మమయవృక్షతా ధర్మాత్మకవృక్షతా ప్రాపి ప్రాప్తా + ఆప్నోతేః కర్మణి లుఙ్, ప్రాగపి త్వదనుగ్రహాదేవ ధర్మమజర్యం ధర్మరాజోఽహమస్మీతి భావః, అత్ర నృపస్య ధర్మవృక్షత్వేన హరేస్తన్మూలత్వేన చ రూపణాత్సావయవరూపకం, తేన త్వదనుగ్రహస్సర్వథా ప్రార్థనీయ ఇతి తాత్పర్యం వ్యజ్యతే ॥ ౬ ॥—సంభృతేతి ॥ నిర్మలాం-నిర్దోషాం, ఇష్టిం యాగం, + యజేః స్త్రియాం క్తిన్, వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం, కర్తుమభివాంఛతా అతఏవ సంభృతోపకరణేన-సంపాదితసాధనేన మయా త్వం వలజాన్ ధాన్యరాశీన్ ॥ ని ॥ వలజో ధాన్యరాశిస్స్యాదితి వైజయంతీ ॥ పుపూషతా పవితుం శోధితుం నిర్బుసీకర్తుం, ఇచ్ఛతా + పునాతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ సనిగ్రహగుహోశ్చేతి చకారాదిట్ ప్రతిషేధః, కర్షకేణ కృషీవలేన సమీరణో వాయురివ, ప్రతీక్షితః ప్రవాతే శూర్పాదినా ధాన్యస్యోత్క్షేపః పవనం-వాతం, వినైవ త్వాం వినా సంభృతసమ్భారేణాపి మయా యాగస్సుదుష్కర ఇతి భావః ॥ ౭ ॥—వీతవిఘ్నమితి ॥ అధునా తవ సన్నిధేః-సన్నిధానాద్ధేతోః మే మఖేన-క్రతునా, కర్త్రా వీతవిఘ్నమవిఘ్నం అనఘేన-నిర్దోషేణ, భావితా భవిష్యతేత్యర్థః + భావేలుట్ స్యసిచ్సీయుడిత్యాదినా వా చిణ్వదిడ్భావాద్వృ

కోవిహంతుమలమాస్థితోదయేవాసరశ్రియమశీతదీధితౌ ॥ ౮ ॥ స్వాపతేయమ
ధిగమ్యధర్మతఃపర్యపాలయమవీవృధంచయత్ । తీర్థగామికరవైవిధానతస్తజ్జుష
స్వజుహవానివానలే ॥ ౯ ॥ పూర్వమంగజుహుధిత్వమేవవాస్నాతవత్యవభృథే
తతస్త్వయి । సోమపాయినిభవిష్యతేమయావాంఛితోత్తమవితానయాజినా ॥

ద్ధిః, తథాహి-అశీతదీధితౌ-ఉష్ణాంశౌ ఆస్థితోదయే సతి కో వాసరశ్రియం-దినశో
భాం, విహంతుమలం శక్తః న కోఽపీత్యర్థః, అత్ర హరిమరీచిమాలినోర్వాక్య
భేదాద్బింబప్రతిబింబతయా సన్నిహితత్వాదితత్త్వయోస్సమానధర్మతయా ని
ర్దేశాద్దృష్టాంతాలంకారః * యత్ర వాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబతయోచ్యతే ।
సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతో నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౮ ॥ — స్వాపతే
యమితి ॥ యత్స్వపతౌ స్వామిని సాధు స్వాపతేయం విత్తం ॥ని॥ ద్రవ్యం
విత్తంస్వాపతేయమిత్యమరః + పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞ్, ధర్మతః క్షత్రియ
స్య విజితమితిశాస్త్రోక్తప్రకారాదిత్యర్థః, అధిగమ్య-లబ్ధ్వా, పర్యపాలయం
చోరాదిభ్యస్సాధ్వరక్షం అవీవృధమవర్ధయంచ + వృధేర్ణౌ చఙి సన్వద్భా
వాభ్యాసేత్వదీర్ఘాః అథ తత్ స్వాపతేయం విధానతః శాస్త్రోక్తవిధినా తీర్థ
గామిపాత్రగామికరవైకుర్యాం * అలబ్ధమీహేద్ధర్మేణ లబ్ధం యత్నేనపాలయే
త్ । పాలితంవర్ధయేన్నిత్యం వృద్ధంపాత్రేషునిక్షిపేదితిస్మరణాత్ ॥ తచ్ఛహే
త్రిం త్వమేవేత్యాహ ॥ జుషస్వ సేవ స్వసాక్షాదేవ భుఙ్క్ష్వేత్యర్థః + జుషీ
ప్రీతిసేవనయోరితిధాతోర్లోట్, అనలేవాజుహవానిజుహుయాంతన్ముఖేనాపి
తవైవతద్భోక్తృత్వాదితిభావః + జుహోతేస్సంప్రశ్నేలోటిమేర్నిరాదేశః ॥
॥ ౯ ॥—పూర్వమితి ॥ వేతిపక్షాంతరే అథవేత్యర్థః అంగభోః ॥ని॥ అథ
సంబోధనార్థకాః ॥ స్యుఃప్యాట్పాడంగహే హైభోరిత్యమరః ॥ పూర్వం త్వ
మేవ జుహుధియజస్వేత్యర్థః + హుఝల్భ్యోహేర్ధిరితిహేర్ధిరాదేశః ॥ సో
మపాయిని త్వయి అవభృథే-దీక్షాంతకర్మణి ॥ని॥ దీక్షాంతోఽవభృథోయజ్ఞఇత్య
మరః ॥ స్నాతవతిసతి తతోఽనంతరం మయా వాంఛితః ఉత్తమోవితానః రాజ
సూయాఖ్యః ॥ని॥ క్రతువిస్తారయోరస్త్రీవితానంత్రిషుతుచ్ఛకేఇత్యమరః ॥
తేన యజతీతితద్యాజినా భవిష్యతే + భావేలృట్, త్వయిఇష్టవతిసతి పశ్చాద
హంయక్ష్యఇత్యర్థః ॥ అత్ర శ్లోకద్వయే హరేర్యాగాసంబంధేఽపిసంబంధో

౧౦ ॥ కింవిధేయమనయావిధీయతాంత్వత్ప్రసాదజితయార్థసంపదా । శాధిశాసకజగత్త్రయస్యమామాశ్రవో౽స్మిభవతస్సహానుజః ॥ ౧౧ ॥ తంవదంతమితివిష్టరశ్రవాఃశ్రావయన్నృపసమస్తభూభృతః । వ్యాజహారదశనాంశుమండలవ్యాజహారశబలందధద్వపుః ॥౧౨॥ సాధితాఖిలనృపంమహన్మహస్సంప్రతిస్వనయసంపదై

క్తైరతిశయోక్తిః ॥ ౧౦ ॥—కిమితి ॥ అథవా త్వత్ప్రసాదేన-త్వదనుగ్రహేణ,జితయా-జయలబ్ధయా, అనయార్థసంపదా-ధనసంపదా, కింవిధేయం-కిమనుష్ఠేయం, విధీయతాం-త్వయైవక్రియతాం, అహంతు నస్వతంత్రఇత్యాహ ॥ హేజగత్త్రయస్యశాసక కింపునర్మమేతిభావః, మాంశాధినియుంక్ష్వేత్యర్థః +శాసేర్లోట్, హుఝల్భ్యోహేర్ధిరితిధిరాదేశః, ఝలోఝలీతిసలోపః, సహానుజః-సానుజస్సన్ + వోపసర్జనస్యేతిసహశబ్దస్యసభావవికల్పః, భవతః తవాశ్రవోవిధేయోస్మి ॥ ని ॥ విధేయోవినయగ్రాహీ వచనేస్థితఆశ్రవఇత్యమరః ॥ అత్రాశ్రవస్యాశ్రవత్వసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః, ఇహ దశశ్లోక్యాం దండ్యాచార్యమతేన ప్రియతరాఖ్యానాత్ప్రేయోలంకారః, ప్రేయః-ప్రియతరాఖ్యానమితిలక్షణాత్ ॥ ఆధునికాస్తుభావనిబంధనాత్, ప్రేయోలంకారఇతిలక్షయంతి సచోన్నీతస్సత్రతత్రాన్వేష్యతేచ ॥ ౧౧ ॥ — తమితి ॥ అథానంతరం, విష్టరావివ శ్రవసీయస్యసవిష్టరశ్రవాః ॥ ని ॥విష్ణుర్నారాయణఃకృష్ణోవైకుంఠోవిష్టరశ్రవాఇత్యమరః ॥ ఇతి-ఇత్థంవదంతం, తంనృపం సమస్తభూభృతః-సర్వాన్నృపాన్, శ్రావయన్ దశనాంశుమండలమితివ్యాజః అపదేశోయస్యతేన హారేణ-ముక్తాహారేణ, శబలం-శారం,వపుర్దధత్సన్ వ్యాజహార-వ్యాహృతవాన్, అత్ర దశనాంశుమండలస్య వ్యాజశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనాదపహ్నవభేదః ॥ ౧౨ ॥—యదుక్తంసావిభూతిరిత్యాదితత్రోత్తరమాహ ॥ సాధితేతి ॥ సంప్రతి మహత్ తే-తవ, మహస్తేజః స్వనయసంపదైవ-నిజనీతిమహిమ్నైవ, సాధితాఖిలనృపం-విజితసమస్తరాజకం, నతుమదనుభావాదితిభావః, తథాహి పథ్యాహితావృత్తిరన్నపానాదిక్రియాయస్యసోపి అరోగతామారోగ్యం సమశ్నుతేయది-ప్రాప్నోతిచేత్, సోపి తదారోగ్యమిత్యర్థః, విధేయప్రాధాన్యాత్పుల్లింగతా, పరస్యభిషజోగుణః కింనేత్యర్థః, అపథ్యవృత్తేరారోగ్యమౌషధసాధ్యత్వాద్భిషజోగుణోస్తుహితమితమేధ్యాశినస్తు నతథేత్య

శతే । కింపరస్యసగుణస్సమశ్నుతేపథ్యవృత్తిరపియద్వ్యరోగతాం ॥ ౧౩ ॥ సతి సు
రాజ్ఞిభవతిస్థితేపురఃకఃక్రతుంయజతురాజలక్షణమ్ । ఉద్ధృతా భవతి కస్యవాభువః
శ్రీవరాహమపహాయయోగ్యతా ॥ ౧౪ ॥ శాసనేపిగురుణివ్యవస్థితం కృత్యవ
స్తుషునియుఙ్క్ష్వకామతః । త్వత్ప్రయోజనధనంధనంజయాదన్యఏషఇతిమాంచ

ర్థః, స్వయం సమర్థః పరాధీనసిద్ధిరిత్యుపచారఇతిభావః, దృష్టాంతాలంకార
స్సుగమః ॥౧౩ ॥—యదుక్తం పూర్వమంగజమాధత్స్వమేవవేతితత్రాప్యాహ॥
తదితి ॥ తత్రస్మాదుక్తరీత్యా తవైవాధికారిత్వాదిత్యర్థః ॥ కుతః సురాజ్ఞి విజ
య ప్రజారక్షణాదిగుణయోగాత్, శుద్ధక్షత్రియే + సపూజనాదితి సమాసాంత
ప్రతిషేధః, భవతి త్వయి పురః స్థితేసతి కః త్వదన్యః-క ఇత్యర్థః, రాజ్ఞః-క్ష
త్రియస్య; లక్షణం-చిహ్నమసాధారణం క్రతుం-రాజసూయమిత్యర్థః య
జతు నకోపీత్యర్థః, రాజా రాజసూయేనయజేతేతి రాజాధికారితా శ్రవణా
త్, రాజాత్వమేవేతిభావః + సమ్భావనాయాంలోట్, అత్ర దృష్టాంతమా
హ ॥ భువఉద్ధృతౌ-భూమేఃఉద్ధరణే శ్రీమాన్వరాహ స్తం-శ్రీవరాహం-ఆదివ
రాహం, అపహాయ కస్యపునర్యోగ్యతాసామర్థ్యంభవతి నకస్యాపీత్యర్థః,యో
గాయ ప్రభవతీతియోగ్యః + యోగాద్యచ్చేతియత్ప్రత్యయః, అత్ర రాజవరా
హయోః వాక్యభేదేనబింబ ప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాంతాలంకారః॥౧౪॥—యదు
చ్చోక్తం సంభృతోపకరణేనేత్యాదినా తత్ర గృహీతక్షణోస్మీత్యాహ॥శాసనఇ
తి ॥ గురుణి అతిదుష్కరేపిశాసనే-నియోగే, వ్యవస్థితం త్వదాజ్ఞాకారిణమిత్య
ర్థః, మాం కృత్యవస్తుషు-కర్తవ్యార్థేషు, కామతో యథేచ్ఛం నియుఙ్క్ష్వ
ప్రేషయ, అనుచితమేతజ్జగన్నియంతరితిరాజ్ఞస్సంకోచం నివారయన్నాహ ॥
త్వదితి ॥ త్వత్ప్రయోజనమేవధనంయస్యతం-త్వదర్థైకనిష్ఠమిత్యర్థః, మాంధ
నానియజతీతిధనంజయోఽర్జునః + సంజ్ఞాయాంభృతౄవృజిధారిసహితపిదమఃఇతి
ఖశ్ ప్రత్యయోముమాగమః ॥ తస్మాదేషోన్యఃకృష్ణఇతి మావగాః-నావేహిచ ని
యోగసముచ్చయార్థశ్చకారః +అవపూర్వాదిణఃమాఙిలుఙి ఇణోగాలుఙీతి గా
దేశః, నమాఙ్యోగ ఇత్యడ్ ప్రతిషేధః, ఉభయోస్సఖ్యమైత్రీసంబంధాన్నరనా
రాయణాత్మకత్వాచ్చ నావయోర్భేదప్రతిపత్తిః కార్యేత్యర్థః,తథాచ తద్వద్దే
వకర్మసు నియోగేష్వసంకోచఉచితఇతిభావః, అతఏవానయోర్వ్యాఖ్యార్థయో

మానగాః ॥ ౧౭ ॥ యస్తవైష సవనేన భూపతిః కర్మకర్మకరవత్కరిష్యతి । తస్య నేష్యతి వపుః కబంధతాం బంధురేష జగతాం సుదర్శనః ॥ ౧౮ ॥ ఇత్యుదీరితగిరం నృపస్త్వయి శ్రేయసి స్థితవతి స్థిరా మమ । సర్వసంపదితి శౌరిముక్తవానుద్వహన్ముదముపస్థితక్రతుః ॥ ౧౯ ॥ ఆననేన శశినః కలాం దధద్దర్శనక్షపితకామవిగ్రహః । అ

ప్రాంతు హేతుమద్భావాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమలంకారః ॥ సచ కృష్ణ యో ర్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిమూల ఇతి అనయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౭ ॥

— యదుక్తం పీతవిఘ్నమిత్యాదిత త్రాభయదానం ప్రతి జానీతే య ఇతి ॥ యో భూపతిః తవైష అస్మిన్ సవనే-యజ్ఞే ॥ ని ॥ సవనం యజనే స్నానే సోమే నిర్దలనేపి చేతి విశ్వః ॥ కర్మకరవత్-భృత్యవత్, కర్మ న కరిష్యతి, తస్య భూపతేః వపుః జగతాం బంధుః క్షేమంకరత్వాదితి భావః, ఏష సుదర్శనో మచ్చక్రం ॥ ని ॥ శంఖో లక్ష్మీపతేః పాంచ జన్యశ్చక్రం సుదర్శనమిత్యమరః ॥ (సుదర్శనో స్త్రీయాంచక్రే ఇతి నామనిధానాత్పుం స్త్వమపీత్యుక్తమరమసుధాయాం) కబంధతాం శిరశ్శూన్యతాం నేష్యతి-ప్రాపయిష్యతి చక్రేణాస్య శిరశ్ఛేత్స్యామీత్యర్థః ॥ ని ॥ కబంధం సలిలే ప్రోక్తమపమూర్ధకలేబర ఇతి విశ్వః ॥ అతో విఘ్నాశంకాపి న కార్యేతి భావః అత్ర సుదర్శనే బంధుత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః ॥ ౧౮ ॥ — ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం ఉదీరితగిరముపన్యస్తవాచం, శౌరిం-హరిం, నృపో యుధిష్ఠిరః, త్వయి శ్రేయస్యభ్యుదయే విషయే స్థితవతి సతి త్వయి క్షేమంకరే సతీత్యర్థః, మమ సర్వసంపత్ స్థిరేత్యుక్తవాన్, ముదం ఉద్వహన్ స్వసహాయసంపత్త్యా సంతుష్యన్, క్రతౌ ఉపస్థితక్రతుం కర్తుం ఉద్యుక్తవాన్-ఉపక్రాంతవానిత్యర్థః + తిష్ఠతేర్లుఙ్, ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనేపదం, స్థాఘ్వోరిచ్చేతి సిచః కిత్వమికారశ్చ, హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః ॥ ౧౯ ॥ — అథవ ఇచ్ఛతి త్రింశచ్ఛ్లోకైరనేకధా క్రతుం వర్ణయతి ॥ ఆననేనేత్యాది ॥ ఆననేన- శశినః కలామివకలాం కాంతిం దధదితి నిదర్శనాలంకారః, శశిముఖ ఇత్యర్థః, అన్యత్ర శశిఖండధర ఇత్యర్థః, దర్శనేన జ్ఞానేన క్షపితో నాశితో, కామవిగ్రహః-కామక్రోధౌ, యేన సః అన్యత్ర దృష్టిదగ్ధస్మరశరీరః, విమలైః శుద్ధైర్జలైరాప్లుతః-స్నాతః, అప్సుస్నాతీతి దీక్షాయాం స్నానవిధానాదితి భావః, అన్యత్ర శుభ్రోదకసిక్తః గంగాధర ఇత్యర్థః, స నృపః అష్టానాం పూరణీ అష్టమీ + తస్య పూరణే డడితి డట్ ప్రత్యయః, నాంతాదసంఖ్యాదేర్మడితి మడాగమః, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా

ప్లుతస్సవిమలైర్జలైరభూదష్టమూర్తిధరమూర్తిరష్టమీ ॥ ౧౭ ॥ తస్యసాంఖ్యపు
రుషేణతుల్యతాం బిభ్రతస్స్వయమకుర్వతఃక్రియాః । కర్తృతాతదుపలంభతో౽భ
వద్వృత్తిభాజికరణేయథర్త్విజి ॥ ౧౮ ॥ శబ్దితామనపశబ్దముచ్చకైర్వాక్యలక్షణ
విదో౽నువాక్యయా। యాజ్యయాయజనకర్మిణో౽త్యజద్ద్రవ్యజాతమపదిశ్య దేవ

ఙీప్, అష్టానాంమూర్తీనాం సమాహారో౽ష్టమూర్తిః తద్ధితార్థేత్యాదినా స
మాహారేద్విగురేకవచనం, నపుంసకత్వంచ తస్యధరో౽ధారయితా అష్టమూర్తిధరః
శివః తస్యమూర్తిరభూత్, సామదీక్షితో౽భూదిత్యర్థః తస్యాప్యాగమే శివమూ
ర్తిత్వప్రసిద్ధేః, అత్ర ప్రకృతాప్రకృతయోః నృపశివయోఃశబ్దమాత్రసాధర్మ్యా
త్ శ్లేషాలంకారః ॥ ౧౭ ॥—తస్యేతి ॥ క్రియాః-కర్మాణి, హోమాదీని, అన్య
త్ర పుణ్యపాపకర్మాణి, స్వయమకుర్వతో౽ననుష్ఠితవతః, అన్యత్ర ఉదాసీనస్య,
అతఏవ సాంఖ్యపురుషేణ సాంఖ్యశాస్త్రోక్తేనాత్మనాతుల్యతాం బిభ్రత స్తస్యరా
జ్ఞః కరణే-అంతఃకరణే,యథా బుద్ధావివేత్యర్థః, ఋచాయజతీతి ఋత్విక్,
యాజకః ॥ ని ॥ ఋత్విజోయాజకాశ్చతఇత్యమరః + ఋత్విగ్దధృగితినిపాతః ॥
తస్మిన్ వృత్తిభాజిహోమాదివ్యాపారంకుర్వతీత్యర్థః, అన్యత్ర పుణ్యపాపకారి
ణీసతి తదుపలంభతః తస్యాఋత్విగ్వృత్తేరుపలంభాత్, మమైవేదమిత్యనుసంధా
నాదేవ కర్తృతాక్రియానుష్ఠాతృత్వమభవత్ తథైవ విధిసామర్థ్యాదితిభావః ॥
అన్యత్ర తదుపలంభత స్తస్యాబుద్ధివృత్తేరుపలంభాత్ సాక్షిత్వేనానుసంధానాదే
వ కర్తృత్వమభవత్, స్వయం క్రియాభోగరహితో౽ప్యాత్మాతద్ధర్మిణ్యా బుద్ధేస్స
న్నిధానాద్రక్తస్ఫటికవ త్తథాభవతీత్యర్థః, ఉపమాలంకారః ॥ ౧౮ ॥—శబ్దితా
మితి ॥ వాక్యలక్షణవిదో౽మీమాంసాదిశాస్త్రజ్ఞాః, యజనకర్మిణో౽యజనవ్యాపా
రవంతః, ఋత్విజః + వ్రీహ్యాదిత్వాదిని ప్రత్యయః । అనూచ్యతఇతి అనువా
క్యా-పురో౽నువాక్యామనూచ్యయాజ్యయాజుహోతీతిశ్రుతేః ॥సాచప్రశాస్తృపా
ఠ్యా తదభావే హోతృపాఠ్యా దేవతాహ్వానీఋక్ + ఋహలోర్ణ్యత్,చజోః
కుఘిణ్ణ్యతోరితికుత్వం శబ్దసంజ్ఞాత్వాత్, వచో౽శబ్దసంజ్ఞాయామితినప్రతిషేధః॥
ఉచ్చకైః అనపశబ్దం-అపశబ్దరహితంయథాతథా శబ్దితాం-అభిహితాం మంత్ర
వర్ణేనోచ్చైః ప్రకాశితామిత్యర్థః, ఉచ్చైః ఋచాక్రియతేఇతివిధానాత్
+ శబ్దసంశబ్దనేఇతిధాతో౽శ్వాదికాత్కర్మణిక్తః, దేవతామింద్రాదికామప

తామ్॥ ౨౦ ॥ సప్తభేదకరకల్పితస్వరం సామసామవిదసంగముజ్జగౌ । తత్ర సూనృతగిరశ్చ సూరయః పుణ్యమృగ్యజుషమధ్యగీషత ॥ ౨౧ ॥ బద్ధదర్భమయకాంచిదామయా వీక్షితాని యజమానజాయయా । శుష్మణి ప్రణయనాదిసంస్కృతే త్రై

దిశ్య-ఉద్దిశ్య, ద్రవ్యజాతం పశుపురోడాశాదిహవిస్సమూహం, ఇజ్యతే అనయేతియాజ్యా హోతృపాఠ్యా యాగసాధనం ఋక్ + పూర్వవల్ణ్యత్, బహులగ్రహణాత్ కరణార్థతా, యజయాచరుచ ప్రవచర్చశ్చేతికుత్వ ప్రతిషేధః, తయా అత్యజన్-అయజన్నిత్యర్థః, దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగో యాగ ఇతిలక్షణాత్, సచత్యాగః సామాన్యత ఆహవనీయే యద్యజ్ఞహోతీత దాహవనీయ ఇతి సామాన్యన్యాయవిధానాదన్యత్రేత్యనుసంధేయం, ద్రవ్యత్యాగస్యాధ్వర్యుమాత్రకర్తృకత్వేపి యాజ్యా పురోనువాక్యాద్వారా హోతృప్రశాస్త్రోరపి సాహిత్యాదత్యజన్నితి బహుత్వవ్యపదేశః, తథాచ మైత్రావరుణేన పురోనువాక్యాయామనూక్తాయాం తత్ ప్రకాశితదేవతోద్దేశేనాధ్వర్యుర్హోతృపఠితయాజ్యాంతే వషట్కారేణ సోమాదికం హవిరగ్నావత్యాక్షీదిత్యర్థః స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౨౦ ॥ —సప్తేతి ॥ తత్ర క్రతౌ సామాని వేత్తీతి సామవిదుద్గాతా సప్తభేదం సప్తప్రకారం యథాతథా కరేణ-హస్తేన, కల్పితాః-సంపాదితాః, స్వరాః కృష్టాదయః యస్య తత్ కరవిన్యాసభేదాభివ్యంజితసప్తస్వరమిత్యర్థః, కృష్టః ప్రథమః ద్వితీయస్తృతీయశ్చతుర్థో మంద్రోఽనీచ ఇతి సప్తసామస్వరాః సామ బృహద్రథంతరాదికమసంగమస్ఖలితముజ్జగౌ ఉదగాయత్, కించ సూనృతగిరః-సత్యవాచః,॥ని॥ ప్రియంసత్యంచ సూనృతమిత్యమరశేషః॥ సూరయో విద్వాంసో, హోత్రధ్వర్యాదయః పుణ్యం-శ్రేయస్కరం, ఋచశ్చ యజూంషిచ తత్ ఋగ్యజుషం అగ్నిమీల ఇషేత్వేత్యాదికం +ద్వంద్వైకవద్భావః, అచతురేత్యాదినా ద్వంద్వే సమాసాంతనిపాతః, అధ్యగీషత-అధ్యైషత+ఇణోగాలుఙి, విభాషా లుఙ్లృఙోరితి గాఙాదేశపక్షే కుటాదిత్వాత్ సిచః ఙిత్వే, ఘుమాస్థేత్యాదినా ఈత్వం, అత్ర సామసామేత్యాదినా వృత్త్యనుప్రాసభేదో ద్రష్టవ్యః ॥ ౨౧ ॥ —బద్ధేతి ॥ బద్ధం దర్భమయం దర్భవికారః కాంచిదామరశనాగుణో యస్యాస్తయా ఆగ్నీధ్రసన్నద్ధయోక్త్రయేత్యర్థః, ఆశాసానా సౌమనసమిత్యపరేణ గార్హపత్యముదఙ్జ్ఞుమాసీనాం పత్నీం సన్నహ్యతి త్రివృతం వాచయతీత్యేకే మౌంజేన

హవీంషి జుహవాంబభూవిరే ॥ ౨౨ ॥ నాంజసానిగదితం విభక్తిభిర్వ్యక్తిభి
శ్చ నిఖిలాభిరాగమే । తత్ర కర్మసు విపర్యయేణ యత్ మంత్రమూహకుశలాః ప్ర

దామ్నా అన్యతరతః పాశేన యోక్త్రేణ వేత్యాపస్తంబవచనాత్ + డాబుభాభ్యా
మన్యతరస్యామితి డాప్ ప్రత్యయః ॥ యజమానో-యష్టా + పూఙ్యజోశ్శా
నన్నితి యజేశ్శానన్ ప్రత్యయః ॥ తస్య జాయయా-పత్న్యా, వీక్షితాని-దృష్టాని,
హవీంషి-ఆజ్యాని, పత్న్యవేక్షత ఇత్యాజ్యస్యైవ పత్న్యవేక్షణలక్షణసంస్కార
విధానాత్, అథవా తత్ప్రధానత్వాత్, సర్వేషామాజ్యాదీనాం ప్రాణభృత ఉపదధాతీ
తి న్యాయేన వీక్షితత్వవ్యపదేశః, ప్రణయనం నామ గార్హపత్యాదుద్ధృత్యముం త్రేతా
యతనే సాదనం, ఆదిశబ్దాత్ పరిస్తరణపరిధానసంమార్గాదిసంస్కారసంగ్రహః
తైః ప్రణయనాదిభిః సంస్కృతే ఆహితాతిశయే శుష్మణి అగ్నౌ ॥ ని ॥ బర్హి
శ్శుష్మా కృష్ణవర్త్మేత్యమరః ॥ తత్రాప్యాహవనీయే జుహోతీతి చోద్యమానే సర్పి
రాజ్యం ప్రతీయాదధ్వర్యుం కర్తారం జుహూం పాత్రం వ్యాపృతాయాగాంస్త్రి
వేణాహవనీయే ప్రధానమితి న్యాయవచనాత్, తైః ఋత్విగ్భిరగ్నౌ జుహవాంబ
భూవిరే + జుహోతేః కర్మణి లిట్, భీహ్రీభృహువాంశ్లువచ్చేతి వికల్పాదామ్
ప్రత్యయః, ద్విర్భావశ్చ అత్ర విషయస్య యోక్త్రస్యానుపాదానేన విషయి
ణః కాంచిగుణస్యైవ తదభేదేన నిర్దేశాద్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిరలంకా
రః, అనుప్రాసేన సంసృష్టః ॥ ౨౨ ॥—నేతి ॥ తత్ర తస్మిన్ కర్మణి-యజ్ఞక
ర్మణి, అన్యథాప్రాప్తస్య శబ్దస్యాన్యథాలింగవచనాదిభేదేన విపరిణమనమూహః
తత్ర కుశలాః ప్రయోగ ఏషామస్తీతి ప్రయోగిణః ప్రయోక్తార ఋత్విజః ఆగమే
ఆమ్నాయే నిఖిలాభిర్విభక్తిభిః ప్రథమాదిసుప్విభక్తిభిః తిఙ్విభక్తిభిశ్చ, విభక్తి
గ్రహణం వచనోపలక్షణం, వ్యక్తిభిర్లింగైశ్చాంజసా (సుఖేన) సుఖతః నిగదితః
పఠితో నభవత్యశక్యత్వాదితి నాంజసానిగదితః + అంజస ఉపసంఖ్యానమితి అలు
క్, నఞర్థస్య నశబ్దస్య, సుప్సుపేతి సమాసః, అథవా అంజసేతి తృతీయాంతప్ర
తిరూపకమవ్యయం తత్వార్థే ॥ సి ॥ అంజసా తత్వతూర్ణయోరితి విశ్వః ॥ అంజసా
తత్వతో ముఖ్యవృత్త్యైవేత్యర్థః, అస్మిన్ పక్షే నైకపద్యనియమః తం మంత్రం కర్మాంగం
వేదవాక్యం విపర్యయేణ యత్ విపరిణమయంతి స్మ విపరిణామం కృతవంత ఇత్యర్థః,
విపరిపూర్వాత్ నముధాతోః ణౌ లుఙి చఙి సన్వద్భావే + సన్యత ఇత్యభ్యాసస్యేత్వం.

యోగినః ॥ ౨౩ ॥ సంశయాయ దధతోస్సరూపతాం దూరభిన్నఫలయోః క్రియాం
ప్రతి । శబ్దశాసనవిదస్సమాసయోర్విగ్రహం వ్యవససుస్స్వరేణ తే ॥ ౨౪ ॥
లోలహేతిరసనాశతప్రభామండలేన లసతా హసన్నివ । ప్రాజ్యమాజ్యమసకృ

దీర్ఘో లఘోరితి దీర్ఘః, ఉపసర్గాదసమాసేపి ణోపదేశస్యేతి ణత్వం, స్యోనం తఇతిమ్రిసోనం వఇత్యాద్యుదాహార్యం, అత్ర నాంజసా నిగదితమిత్యస్య విశేషణగత్యా మంత్రవిపరిణమనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౨౩ ॥—సంశయాయేతి ॥ సంశయాయ-సందేహోత్పాదనాయ, సరూపతాం సాదృశ్యం దధతోరుభయత్ర రూపసామ్యాత్ అయం సమాసో౽యం వేతి సంశయం కుర్వతోరిత్యర్థః, యథాఽఽహ ఇంద్రశత్రురిత్యత్రేంద్రస్య శత్రుః శాతయితా హంతేతి షష్ఠీతత్పురుషః, ఉత ఇంద్రః శత్రుర్యస్యేతి బహువ్రీహిరితి సారూప్యాత్ సంశయః తత్రానియమే దోషమాహ ॥ దూరేతి ॥ క్రియాం ప్రకృతకర్మ తాం ప్రతి తాముద్దిశ్యేత్యర్థః ॥ దూరభిన్నమత్యంతవిలక్షణం ఫలం యయోస్తయోరర్థభేదాత్కర్మణః ఫలభేదం ప్రతిపాదయతోరిత్యర్థః, యథేంద్రశత్రురిత్యత్రైవ షష్ఠీతత్పురుషసమాసే వృత్రస్యేంద్రహంతృత్వం బహువ్రీహౌ తు తస్యేంద్రేణ వధ్యత్వమితి ఫలభేద ఇతి భావః ॥ సమాసయోరేవంవిధయోః ప్రసక్తయోస్సతోరిత్యర్థః, భావలక్షణే సప్తమీ ॥ శబ్దశాసనవిదః-శబ్దశాస్త్రజ్ఞాః, అన్యేషామనధికారాదితి భావః, తే ప్రకృతా ఋత్విజః స్వరేణ తత్తత్సమాసవిహితస్వరవశేన విగ్రహం వాక్యేన సమాసార్థాభిధానం వ్యవససుః-నిశ్చిక్యుః, అస్మిన్ స్వరే౽యం సమాసః తత్రాయం విగ్రహ ఇతి అన్యతరపక్షావధారణం చక్రుః యథేంద్రశత్రురిత్యత్రైవ పూర్వపదాద్యుదాత్తత్వేన బహువ్రీహిస్స్వరేణ బహువ్రీహిసమాసనిశ్చయ ఇంద్రః శత్రుర్యస్యేతి విగ్రహావధారణమిత్యర్థః + వ్యవపూర్వస్యస్యతేర్లిటి ఆదేచ ఇత్యాత్వే ద్విర్వచనాదికార్యే ఝోర్జుసాదేశః ॥ అత్ర సంశయజనకత్వఫలభేదప్రతిపాదకత్వపదార్థయోర్విశేషణగత్యా సందిగ్ధే న్యాయః ప్రవర్తత ఇతి న్యాయేన విగ్రహవ్యవసాయహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౨౪ ॥—లోలేతి ॥ లసతా ప్రకాశమానేన లోలాశ్చలా హేతయో జ్వాలా ఏవ రసనా రసజ్ఞాః ॥ ని ॥ వహ్నేర్ద్వయోర్జ్వాలకీలావర్చిర్హేతిశ్శిఖా స్త్రియాం । రసజ్ఞా రస

ద్వషట్కృతంనిర్మలీమసమలీఢపావకః ॥ ౨౫ ॥ తత్రామన్త్రపవితంహవిఃక్రతౌ
వశ్నతోనవపురేవకేవలమ్ । వర్ణసమ్పదమతిస్ఫుటాందధన్నామచోజ్జ్వలమ
భూద్ధవిర్భుజః ॥ ౨౬ ॥ స్పర్శముష్ణముచితందధచ్ఛిఖీయద్దదాహహవిరద్భుతం న
తత్ । గన్ధతోఽపిహుతహవ్యసమ్భవాద్దేహినామదహదోఘమంహసామ్ ॥ ౨౭ ॥

పకసంకీర్ణోత్ప్రేక్షా, పావకోవహ్నిః, వషట్కృతం-వషట్కారేణ త్యక్తం, హుతమిత్యర్థః ॥ ని ॥ హుతంత్రిషువషట్కృతమిత్యమరః ॥ నిర్మలీమసమమలినం శుద్ధమిత్యర్థః ॥ ని ॥ మలీమసంతుమలినమిత్యమరః + జ్యోత్స్నాతమిస్రేత్యాదినామలశబ్దాన్మత్వర్థే ఈమసచ్ప్రత్యయాంతో నిపాతః ॥ ప్రాజ్యంప్రభూతమాజ్యమసకృదలీఢఆస్వాదయత్ + లిహోఃస్వరితేత్త్వాల్లఙితజిహోఢఇతిఢత్వే ఝషస్తథోర్ధోఽధఇతిధత్వేష్టుత్వేఢలోపదీర్ఘౌ ॥ ౨౫ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్రక్రతౌ మన్త్రైరుత్పవనాదిమన్త్రైః పవితం-పూతం, శోధితమిత్యర్థః + పూఙశ్చేతివికల్పాదిడాగమః ॥ హవిరాజ్యాదికమశ్నతో భుంజానస్య + అశేర్భోజనార్థాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ హవీంషి భుఙ్క్తఇతిహవిర్భుజోగ్నేః సంబంధి అతిస్ఫుటాం-అతిభాస్వరాం, వర్ణసంపదం-రూపసమృద్ధిం,దధత్ కేవలం ఏకం ॥ ని ॥ కేవలంత్వేకకృత్స్నయోరితిశాశ్వతః॥ వపురేవోజ్జ్వలమోజిష్ఠంనాభూత్, కింతు అతిస్ఫుటామతివ్యక్తార్థాం వర్ణసంపదమక్షరసముదాయందధత్ ॥ ని ॥ వర్ణోద్విజాదౌశుక్లాదౌ స్తుతౌవర్ణంతువాక్షరఇత్యమరః ॥ నామహవిర్భుగితినామధేయం చోజ్జ్వలంరూఢంఅభూత్, నిరంతరహవిర్భోజనాద్వపుః పుష్టిమాపనామచార్థవదాసీదిత్యర్థః, అత్ర భోజనస్యాశ్నతఇతి విశేషణగత్యా హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్॥ ౨౬॥
స్పర్శమితి ॥ ఉచితం-స్వాభావికం, ఉష్ణం-ఉష్ణాఖ్యంస్పర్శం-స్పర్శనేంద్రియమాత్రగ్రాహ్యం గుణవిశేషందధత్-దధానః, శిఖి శిఖావానగ్నిః, వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః హవిరాజ్యాదికం దదాహ-భస్మీచకారేతియత్ తదద్భుతంన, ఉష్ణస్పర్శసహకృతస్యాగ్నేః పార్థివద్రవ్యదహనశక్తేః స్వాభావికత్వాదితిభావః ॥ కుతః,హుతహవ్యసంభవాత్-హుతాజ్యాదిహవిర్జన్యాత్, గంధతోగంధాదపి, సాంక్రామికగుణాదపీత్యర్థః, దేహినాంతంగంధంజిఘ్రతాం ప్రాణినామిత్యర్థః,అంహసాం-పాపానామోఘమమూర్తమపీతిభావః, అదహత్-భస్మీకృతవాన్-నాశి

ఉన్నమన్సపదిధూమ్రయన్దిశః సాన్ద్రితాందధదధఃకృతామ్బుదః । ద్యామియాయదహనస్యకేతనః కీర్తయన్నివదివౌకసాంప్రియమ్ ॥ ౨౯ ॥ నిర్జితాఖిలమహార్ణవౌషధిస్యన్దసారమమృతంవవల్గిరే । నాకినః కథమపిప్రతీక్షితుం హూ

తవానిత్యర్థః, అదాహ్యదాహకస్య దాహ్యదాహకత్వం నాశ్చర్యమితిభావః, అత్రోష్ణస్పర్శధారణస్య శిఖివిశేషణభావేనాస్య హవిర్దాహహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం తావదేకం కావ్యలింగం, ఉత్తరార్ధేత్వంహసాంభస్త్వభావలక్షణదాహవిరోధస్య నాశలక్షణయా సమాధానాద్విరోధాభాసోలంకారః; లక్ష్యస్య వాచ్యాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిప్రతిభోత్థాపితః, సఏవఅదాహ్యదాహకత్వరూపోవాక్యార్థీభూతః పూర్వోక్తపదార్థహేతుకకావ్యలింగసహకృతోహవిర్దాహేనద్భుతత్వహేతురితివాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమన్యైఃప్రాధాన్యేనసంకీర్యతే ॥ ౨౮ ॥—ఉన్నమన్నితి ॥ సపది హోమక్షణఏవోన్నమన్-ఉద్గచ్ఛన్, దిశోధూమ్రయన్-ధూమ్రవర్ణాఃకుర్వన్, సాంద్రితాం-నీరంధ్రితాం, దధత్ అతఏవాధఃకృతామ్బుదః శోభయాపధీరితమేఘః మేఘోపరిగతశ్చ దహనస్యాగ్నేః కేతనః కేతుర్ధూమఇత్యర్థః, ద్యౌఃఓకోయేషాం తేషాం దివౌకసాం-దేవానాం, పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః, అథవా దివమోకోయేషామితివిగ్రహః ॥ ని ॥ దివంస్స్వర్గేంతరిక్షేచేతివిశ్వః ॥ తేషాం ప్రియం ఇష్టం కీర్తయన్ కథయన్నివ కీర్తనహేతోరివ కీర్తనార్థమివేత్యర్థః, అతఏవ ఫలోత్ప్రేక్షా, కీర్తయన్నితి + లక్షణహేత్వోఃక్రియాయాఇతి హేత్వర్థేలటశ్శత్రాదేశః, ద్యామ్మంతరిక్షమియాయ-ప్రాప, ఇణోలిట్ ॥ ౨౯ ॥—నిర్జితేతి ॥ నాకః స్వర్గఏషామస్తీతినాకినో దేవాః అఖిలానాంమహార్ణవౌషధీనాం మహోదధిమథనసమయే క్షిప్తానాం దివ్యౌషధిలతానాం స్యందోమథనాన్నిస్స్రుతోరసః తస్యసారో మృష్టాంశః అమృతమితియావత్, సనిర్జితోయేనతత్ అమృతాదపి స్వాదుతరమిత్యర్థః ॥ ని ॥ అమృతంయజ్ఞశేషేస్యాత్పీయూషేసలిలేఘృతేఇతి మేదినీ ॥ అమృతం-హవిరాఖ్యమమృతం; వవల్గిరే-అభ్యవజహ్రుః, + వల్గభోజనేకర్తరిలిట్, వల్గశ్చాభ్యవహారః ప్రత్యవసానంచ జేమనం జగ్ధిరితిహలాయుధః ॥ తస్యామృతాధిక్యంవ్యనక్తి, అనలేహూయమానం దీయమానం తదమృతమితిశేషః, ప్రతీక్షితుం కథమపివిషేహిరే-సోఢవంతః,

యమానమనలే విషేహిరే ॥ ౫౯ ॥ తత్ర నిత్యవిహితోపహూతిషు ప్రోషితేషు పతి
షు ద్యుయోషితామ్ । గుమ్ఫితాశ్శిరసి వేణయోఽభవన్న ప్రఫుల్లసురపాదపస్రజః ॥
౬౦ ॥ ప్రాశురాశు హవనీయమత్ర యత్తేన దీర్ఘమమరత్వమధ్వగాః । ఉద్ధతా
నధికమేధితౌజసో దానవాంశ్చ విబుధా విజిగ్యిరే ॥ ౬౧ ॥ నాపచారమగమన్

హోమవిలంబం కథంచిదసహంతేత్యర్థః, తృష్ణాతు ప్రాగేవ జిష్ణుక్షయి
తీతి రసాతిశయోక్తిః, అత్ర హవిషోఽమృతమిత్యభేదోక్త్యా భేదే అభేదరూపాతి
శయోక్తిః తద్విశేషణపదార్థస్య వల్గనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదస్త్రయాణాం సం
కీర్యతే + పరినివిభ్యస్సేవసితసయసివుసహసుట్స్తుస్వఞ్జామితి సహేష్షత్వమ్ ॥
౫౯ ॥— తత్రేతి ॥ తత్ర-క్రతౌ నిత్యం విహితోపహూతిషు-కృతాహ్వానేషు,
పతిషు-భర్తృషు, ఇంద్రాదిషు ప్రోషితేషు ప్రవాసంగతేషు సత్సు, + వసేః క
ర్తరి క్తః వసతిక్షుధోరితీడాగమః, ద్యుయోషితాం-స్వర్గస్త్రీణాం, ఇంద్రాణ్యాదీ
నాం శిరసి వేణయో జటా ఏవ గుమ్ఫితాః గ్రథితాః, అభవన్ ప్రఫుల్లాః-వికసితాః,
సురపాదపస్రజః-మందారమాలాః, గుమ్ఫితాః నాభవన్, అత్ర సురయోషితాం
వేణ్యసంబంధేపి సంబంధోక్తేః స్రక్సంబంధేప్యసంబంధోక్తేశ్చ అసంబన్ధే సంబన్ధ
రూపా సంబన్ధే అసంబన్ధరూపా చాతిశయోక్తిః తాభ్యాం చ క్రతోరజస్రత్వం వ్యజ్య
తే ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౬౦ ॥— ప్రాశురితి ॥ విబుధాః-సురాః, అత్ర-క్రతౌ ఆశు-
క్షిప్రం, హూయత ఇతి హవనీయం హవిః ఆజ్యాదికం ప్రాశుః-ప్రాశితవన్త ఇ
తియత్ + అశ భోజనే లిట్, ద్విర్వచనాదికార్యే, అత ఆదేరిత్యభ్యాసదీర్ఘః
తేన హవిః ప్రాశనేన దీర్ఘం చిరభోగ్యమమరత్వం దేవత్వమధ్వగాః ప్రాప్తాః,
+ ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః, కించ అధికమత్యన్తమేధితౌజసా వర్ధితబలాస్సం
తః, ఉద్ధతాన్-దృప్తాన్, దానవాన్-అసురాంశ్చ, విజిగ్యిరే-విజితవన్తః, + వి
పూర్వాజ్జయతేః కర్తరి లిట్, విపరాభ్యాం జేరిత్యాత్మనేపదమ్, అత్ర విబుధా
నాం దీర్ఘామరత్వాసురవిజయిత్వాసంబన్ధేపి సమ్బంధోక్తేరతిశయోక్తిః, ఏ
ధితౌజస్త్వస్య విశేషణగత్యా విజయహేతుత్వాత్కావ్యలింగం తదుత్థాపితశ్చా
మరత్వప్రాప్త్యసురవిజయక్రియాసముచ్చయాత్సముచ్చయాలఙ్కార ఇతి స
ఙ్కరః * గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతి స్మృతః ॥ ౬౧ ॥— నాపచార
మితి ॥ అత్ర క్రతౌ క్వచిత్ కుత్రాపి క్రియాః కర్మాణి అపచారం లోపవిపర్యా

క్వచిత్క్రియాస్సర్వమతస్సమపాదిసాధనమ్ । అత్యశేరత పరస్పరంధియః సత్రి
ణాంనరపతేశ్చసమ్పదః ॥ ౩౨ ॥ దక్షిణీయమధిగమ్య పఙ్క్తిశః పఙ్క్తిపావనమ
థద్విజవ్రజమ్ । దక్షిణఃక్షితిపతిర్వ్యశిశ్రణద్దక్షిణాస్సపదిరాజసూయికీః ॥ ౩౩ ॥

సాదిపోషంనాగమర్ణ + గమేర్లుఙ్. పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః ॥ అనపచా
రే హేతుమాహ ॥ అత్ర సర్వంసాధనం సమపాది-సంపన్నం + పద్యతేః కర్తరి
లుఙ్, చిణ్ తే పద ఇతి చిణ్ప్రత్యయః ॥ కర్మణి వా సమ్పాదితమిత్యర్థః, చిణ్ భా
వకర్మణోరితి చిణ్ప్రత్యయః సాధనసంపత్తిమేవ వ్యనక్తి సత్రం-యజ్ఞతంత్రం,
ఏషామస్తీతి సత్రిణాం ఋత్విజాం ॥ ని ॥ సత్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞ ఇత్యమరః ॥ ధియః
ఉత్తరోత్తరప్రయోగవిజ్ఞానాని ఉక్తం ఆచతుర్థాత్కర్మణోభిసమీక్షేతేదం క
రిష్యామీదం కరిష్యామీతి, తథా నరపతేః-రాజ్ఞః సంపదః-పదార్థసమృద్ధయ
శ్చ, పరస్పరం అత్యశేరత-అతిశయితవత్యః, ఉభయోర్వ్యతిసమగా ఇత్యర్థః, జ్ఞా
నద్రవ్యేహి క్రియాసాధనే తత్సంపన్నస్య కుతః క్రియాపచార ఇతి భావః, అత్రా
నపచారవాక్యార్థస్య సాధనసంపత్తివాక్యార్థహేతుకత్వాత్, వాక్యార్థ
హేతుకం కావ్యలింగం తచ్చ పరస్పరాతిశయక్రియారూపధర్మసామ్యగమ్యౌప
మ్యకేవలప్రకృతధీసంపద్గోచరయా తుల్యయోగితయోజ్జీవితమిత్యనయోరంగాంగి
భావేన సఙ్కరః ॥ ౩౨ ॥—దక్షిణీయమితి ॥ అథానంతరం దక్షిణ ఔదార్యవాన్
॥ ని ॥ దక్షిణే సరలోదారావిత్యమరః ॥ క్షితిపతిః-రాజా, దక్షిణామర్హతీతి దక్షి
ణీయః దక్షిణార్హః ॥ ని ॥ దక్షిణీయో దక్షిణార్హస్తత్ర దక్షిణ్య ఇత్యపీత్యమ
రః + కడంగరదక్షిణాచ్ఛ చేతిచ్ఛప్రత్యయః, తం పఙ్క్తిః స్వాధిష్ఠితాయాః పా
వనం పావయితారం + పావయతేః కర్తరిల్యుట్, ద్విజవ్రజం-ఋత్విగ్వర్గమి
త్యర్థః, పఙ్క్తిశః-పఙ్క్త్యనుసారేణ, అధిగమ్య-(ప్రా)ప్య, సపది రాజసూ
యస్య దక్షిణాః రాజసూయికీః-రాజసూయకాండోక్తా ఇత్యర్థః + తస్య చ దక్షి
ణా యజ్ఞాఖ్యేభ్య ఇతి ఠకి తస్యేకాదేశే, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, దక్షిణాః యజ్ఞే
దేయాని గోహిరణ్యాదీని ॥ ని ॥ యజ్ఞదేయే తు దక్షిణేతి వైజయంతీ ॥ అత్ర దక్షి
ణాశబ్దః స్ఫుటార్థః రాజసూయికీరితి దక్షిణార్థ ఏవ తకో విధానాత్ వ్యశిశ్రణ
త్-విశ్రాణయతి స్మ, వితీర్ణవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ విశ్రాణనం వితరణమిత్యమరః ॥
+ శ్రణ దానే ఇతి ధాతోర్లుఙి ణౌ చఙ్యుపధాయా (హ్ర)స్వః, వృత్తమను(ప్రా)

వారిపూర్వమఖిలాసు సత్క్రియాలబ్ధశుద్ధిషు ధనాని బీజవత్ । భావి బిభ్రతి ఫలం మహద్ద్విజక్షేత్రభూమిషు నరాధిపోఽవపత్ ॥ ౩౪ ॥ కిం ను చిత్రమధివేది భూపతిర్దక్షయన్ ద్విజగణాన్న పూయత । రాజతః పుపువిరే నిరేనసః ప్రాప్య తేఽపి విమలం ప్రతిగ్రహమ్ ॥ ౩౫ ॥ స స్వహస్తకృతచిహ్నశాసనః పాకశాసనసమానశాసనః । ఆ

సాలఙ్కారః ॥ ౩౩ ॥—వారీతి ॥ నరాధిపో రాజా, సత్క్రియాభిః-నిషేకాదిసంస్కారైః, కర్షణాదిసంస్కారైశ్చ లబ్ధా శుద్ధిః నిర్దోషతా యాభిస్తాసు అఖిలాసు ద్విజా ఏవ క్షేత్రభూమయః కేదారభూమయః తాసు ॥ ని ॥ క్షేత్రం గేహే పురే దేహే కేదారే యోనిభార్యయోరితి వైజయన్తీ ॥ భావి-భవిష్యత్, మహత్ఫలం స్వర్గాదికం ధాన్యాధికం చ బిభ్రతి-బిభ్రంతి బిభ్రాణానీత్యర్థః+ వా నపుంసకస్యేతి వికల్పాన్నుమాగమప్రతిషేధః, ధనాని బీజవత్ బీజైస్తుల్యం వారిపూర్వముదకదానపూర్వకమవపత్-ఉప్తవాన్, దత్తవానిత్యర్థః, అత్ర బీజవదిత్యుపమా + తేన తుల్యమితి తుల్యార్థే వతేర్విధానాత్, తథాప్యావాపక్రియాయోగాత్ ద్విజక్షేత్రేతి రూపకసమాసో నోపమితసమాసః, కింతు రూపకస్యాంగముపమా తదుత్థాపితత్వాదితి సఙ్కరః ॥ ౩౪ ॥—కిమితి ॥ భూపతిరధివేది వేద్యాం మహావేద్యామిత్యర్థః +విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, ద్విజగణాన్ ఋత్విగ్గణాన్ దక్షయన్-హర్షయన్, దక్షిణాప్రతిగ్రహేణ దక్షాన్ దక్షిణాన్ కుర్వన్ ప్రతిగ్రాహయన్నిత్యర్థః, తేదక్షంతదక్షిణాం ప్రతిగృహ్ణాతీతి శ్రుతిదర్శనాత్, +దక్ష నైపుణ్య ఇతి ధాతోర్ణ్యన్తాల్లటశ్శత్రాదేశః, అత ఏవ నిష్ణాతి దక్షతే చాపి నైపుణ్యే నిపుణేఽపి చేతి భట్టమల్లః ॥ అపూయత-పూతోఽభవదితి యత్, కర్మకర్తరి లఙ్, తత్ కిం ను చిత్రం దాతా పూత ఇతి న చిత్రమిత్యర్థః, కింతు ప్రతిగ్రహీతాపి పూత ఇతి చిత్రమిత్యాహ, తే ద్విజగణా అపి నిరేనసో నిష్పాపాత్ రాజతో రాజ్ఞః+ పఞ్చమ్యాస్తసిల్, విమలం శుద్ధం ప్రతిగ్రహం ప్రాప్య పుపువిరే- పూతా బభూవుః, విశుద్ధాచ్చ ప్రతిగ్రహ ఇత్యభ్యనుజ్ఞానాదితి భావః, అత్రాపి పూఙః కర్మకర్తర్యేవ లిట్, ప్రతిగ్రహీతాపి శుద్ధ ఇతి విరోధః స ఏవ వాక్యార్థీభూతశ్చిత్రత్వనిషేధహేతురితి విరోధవాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౩౫ ॥—స ఇతి ॥ పాకో నామ కోఽపి రాక్షసస్తస్య శాసనః శాసకో హన్తా పాకశాసనః-ఇన్ద్రః, తేన సమానశాసనః-తుల్యాజ్ఞ ఇత్యర్థః, స రాజా స్వహ

శశాంకతపనార్ణవస్థితేర్విప్రసాదకృతభూయసీర్భువః ॥ ౩౬ ॥ శుద్ధమశ్రుతివిరోధిబిభ్రతం శాస్త్రముజ్జ్వలమవర్ణసంకరైః । పుస్తకైస్సమమసౌ గణం ముహు

స్తేనకృతం లిఖితం చిహ్నం స్వనామలేఖాదినాంఛనం యేషు తాని శాసనాని శాసనపత్రాణి యస్య సః దత్తస్వహస్తలేఖాంకితశాసనస్సన్నిత్యర్థః, ఆశశాంకతపనార్ణవస్థితేః శశాంకతపనార్ణవానాం స్థితిమభివ్యాప్య ఆకల్పమిత్యర్థః, + అభివిధావాఙ్, ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరితి వికల్పాదసమాసః, భూయసీర్భువో దేయభూమీః విప్రసాత్-విప్రాధీనాః + దేయేత్రా చేతి చకారాత్సాతిప్రత్యయః, అకృత-కృతవాన్, దత్తవానిత్యర్థః + కృఞోలుఙితఙ్, ఉశ్చేతి సిచః కిత్త్వే, హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపో గుణాభావశ్చ, పాకశాసనసమానశాసన ఇత్యుపమానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౩౬ ॥— ॥ శుద్ధమితి ॥ అసౌ నృపః శుద్ధమాచారపూతం అన్యత్ర విభక్తిపరిణామేన శుద్ధైరకలంకైః శ్రుతివిరోధి వేదవిరుద్ధం న భవతీత్యశ్రుతివిరోధి శాస్త్రం బిభ్రతం-ఆత్మనిధారయంతం సకలవైదికశాస్త్రాభిజ్ఞమిత్యర్థః, + నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమ్ప్రతిషేధః, అన్యత్ర లిప్యా-అక్షరరూపేణ, శాస్త్రం బిభ్రద్భిః ఉజ్జ్వలం వేషేణ బ్రహ్మవర్చసేన చ దేదీప్యమానం అన్యత్ర పట్టసూత్రాదినా శోభమానైః ముహుః వాచ్యమానమయమేవంగుణ ఇతి తజ్జ్ఞైరుచ్యమానం గణకైర్వా విలిఖ్యాయమసావితి నామతః కీర్త్యమానం అన్యత్ర వాచ్యమానైర్ద్విజగణేన వ్యాఖ్యాయమానైరిత్యర్థః + వచేశ్చౌరాదికాత్కర్మణి లట్ శ్యానజాదేశః, సార్వధాతుకే యగితి యక్, ద్విజన్మనాం బ్రాహ్మణానాం గణం అవర్ణసంకరైః అసంకీర్ణాక్షరైః, అన్యత్ర జాతిసంకరరహితమితి విపరిణామః, పుస్తకైస్సమం పుస్తకస్థైశ్శాస్త్రైస్సహ, అశృణోత్ దానకాలే ప్రత్యేకం బ్రాహ్మణానాం గుణాన్ గోష్ఠీశ్చ శ్రుతవానిత్యర్థః, ముఖస్థవిద్యానామపి పుస్తకధారణం విద్వల్లక్షణత్వేనోక్తమిత్యదోషః, అత్ర పుస్తకైస్సమం ద్విజగణం అశృణోదితి సంబంధిభేదభిన్నయోః శ్రవణయోరభేదాధ్యవసాయాత్, భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిశ్చమత్కారిణీ ద్వయానాం ప్రకృతత్వాత్, పుస్తకానీవ ద్విజానితి వైవక్షికోపమానోపమేయభావపర్యవసాయినీ శ్లేషసంకీర్ణా సహోక్తిరలంకారః * సహార్థేనాన్వయో యత్ర భవేదతిశయోక్తితః । కల్పితౌపమ్యపర్యంతా సా సహోక్తిరిహేష్యతే ఇతి లక్షణాత్ ॥ కేచిత్ పుస్తకైస్సమం వాచ్యమానమితియో

ర్వాచ్యమానమన్యైర్ద్విజన్మనాం ॥౩౬॥ తత్ప్రతీతమనసాముపేయుషాం ద్ర
ష్టుమాహవమగ్రజన్మనామ్ । ఆతిథేయమనివారితాతిథిః కర్తుమాశ్రమగురుస్స
నాశ్రమత్ ॥ ౩౭ ॥ మృగ్యమాణమపియద్దురాసదంభూరిసారముపనీయ తత్స్వ
యమ్ । ఆసతావసరకాంక్షిణోబహిస్తస్యరత్నముపదీకృతంనృపాః ॥ ౩౮ ॥ ఏక
ఏవవసుయద్దదౌనృపస్తత్సమాపకమతర్క్యతక్రతోః । త్యాగశాలినితపస్సుతే

జయిత్వా పుస్తకేషు ద్విజగణైః లేఖ్యిత్వాలిఖ్య వ్యాఖ్యాయమానమితివ్యాచ
క్షతే, తైః పుస్తకేషు శాస్త్రభరణాసంభవాదనర్థసంకరైరితి శ్లిష్టవిశేషణావ
గతశ్లేషప్రక్రమభంగః, పుస్తకానాంవాచనకరణత్వాత్సహార్థశబ్దవైయర్థ్య
ముక్తసహోక్త్యలంకారభ్రంశశ్చేత్యేవమాదయోదోషాద్యస్తరాఇత్యలంవిస్తరే
ణ ॥ ౩౬ ॥—తదితి ॥ అనివారితాః-అప్రత్యాఖ్యాతా, అతిథయోయేనసః ఆశ్ర
మాణాం బ్రహ్మచర్యాదీనాం, గురుర్నియంతా స రాజా ఆసమంతాజ్జుహోత్యస్మి
న్నిత్యాహవనం. యాగః+జుహోతేరధికరణేల్ల్యుట్, తం ద్రష్టుముపేయుషామా
గతానాం అతఏవ ప్రతీతమనసాం సత్కర్మదర్శనాత్ హృష్టచిత్తానాం అగ్రజన్మ
నాం అతిథిషు సాధ్వాతిథేయమతిథిసత్కారం + పథ్యతిథీత్యాదినా ఢఞ్ప్రత్య
యః, కర్తుం నాశ్రమత్-నశ్రాంతః + శ్రామ్యతేః పుషాదిత్వాల్లుఙిచ్లేరఙాదేశః
అత్రానివారితాతిథిత్వస్య విశేషణగత్యా శ్రమనిషేధహేతుత్వాత్కావ్యలిం
గం సదనుప్రాసేనసంసృజ్యతే ॥ ౩౭ ॥—మృగ్యమాణమితి ॥ యత్ రత్నం
మృగ్యమాణం అన్విష్యమాణమపి దురాసదం-దుర్లభం, భూరిసారం-మహాసా
రం- ఉపదీకృతముపాయనీకృతం- మనసా తథాసంకల్పితమిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉ
పాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదేత్యమరః ॥ తద్రత్నం శ్రేష్ఠవస్తు ॥ ని॥
రత్నంశ్రేష్ఠమణావపీతివిశ్వః ॥ నృపాః స్వయముపనీయ తస్య రాజ్ఞః అవసర
కాంక్షిణః సేవాసమయం ప్రతీక్షమాణాః బహిరాసతస్థితాఇత్యైశ్వర్యాతిశయో
క్తిః, అత్ర రత్నే ఉపదాత్వస్యారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాల
ఙ్కారః ॥ ౩౮ ॥—ఏకఇతి ॥ ఏకఏవనృపో యద్వసుధనందదౌ ఉపాయనత్వే
నేతిభావః, తద్ధనమేవ క్రతోః సమాపకం సమాప్యరకం, అతర్క్యత దక్షిణాదా
నాదిసర్వక్రతువ్యయపర్యాప్తతయా తర్కితమిత్యర్థః, తపస్సుతే ధర్మపుత్రే త్యా
గశాలినిసతి సర్వపార్థివధనాన్యపిక్షయం వ్యయంయయుః, అత్రైకపార్థివ

యయుస్సర్వపార్థివధనాన్యపి క్షయమ్ ॥ ౪౦ ॥ ప్రీతిరస్య దదతో౽భవత్తథా యేన తత్ప్రియచికీర్షవో నృపాః । స్పర్శితైరధికమాగమన్ముదం సాధివేశ్మనిహితైరుపాయనైః ॥ ౪౧ ॥ యం లఘున్యపి లఘూకృతాహితశ్శిష్యవద్భూతమశిషత్స్వకర్మణి ।

ధనస్య క్రతుసమాపకత్వాసంబంధే౽పి సర్వపార్థివధనానాంచ క్షయాసంబంధే౽పి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః, తయోశ్చ సాపేక్షత్వాత్సజాతీయసంకరః ॥ ౪౦ ప్రీతిరితి ॥ దదతో దానం కుర్వతో౽స్య రాజ్ఞస్తథా తేనైవప్రకారేణ రాజోపాయనానామర్థిసాత్కరణేనైవ ప్రీతిరభవదాసీత్ నతు కోశగృహార్పణేనేతిభావః, కుతః యేనప్రకారేణ తస్యరాజ్ఞః ప్రియం చికీర్షవః-ప్రియంకర్తుమిచ్ఛతః + మధుపిపాసుప్రభృతిత్వాద్ద్వితీయాసమాసః, నృపాః స్పర్శితైః అర్థిభ్యః ప్రతిపాదితైః ॥ ని ॥ స్పర్శనంప్రతిపాదనమిత్యమరః ॥ ఉపాయనైరుపహారైరధికంయథాతథా ముదమాగమన్-ప్రాప్తాః, తథైవ ప్రభుప్రీతిసిద్ధేః స్వోపాయనానాం సద్వినియోగలాభాచ్చేతిభావః, అధివేశ్మ వేశ్మని నిహితైరుపాయనైర్ముదం నాగమన్ తదుక్తప్రయోజనాసిద్ధేరితిభావః, యేనైవరాజ్ఞాం మోదః స్వస్యచ మహాన్ధర్మలాభః తేనోపాయనానామర్థిసాత్కరణాదేవ రాజ్ఞః ప్రీతిరాసీత్, నకోశగృహార్పణాదిత్యర్థః, అతఏవ దానసంగ్రహయోః ప్రసక్తాయాః ప్రీతేస్సంగ్రహపరిహారేణ దానఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః ఏకస్యానేకత్రప్రాప్తావేకత్ర నియమనం పరిసంఖ్యేతిలక్షణాత్, ఏతేన సర్వస్వదానంవ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౪౧ ॥—యమితి ॥ లఘూకృతా-అల్పీకృతాః అహితాః-శత్రవోయేనసః సరాజా శిష్యేణతుల్యం-శిష్యవద్భూతం ॥ ని ॥ భూతంక్ష్మాదౌపిశాచాదౌ న్యాయ్యేసత్యోపమానయోరితివిశ్వః + సుప్సుపేతినిత్యసమాసః ॥ యంనృపం లఘున్యల్పే౽పికర్మణి యజ్ఞీయపశురక్షణాదికర్మణి అశిషత్-ఆజ్ఞాపితవాన్ + సర్తిశాస్త్యర్తిభ్యశ్చేతిచ్లేరఙాదేశః, శాసఇదఙ్హలోరితీకారః, అసౌకర్మకరో నృపః అపరైస్తతో౽న్యైః నృపతిభిః సస్పృహం అహో సమ్మానఇతిసాభిలాషం గౌరవేణ ధన్యో౽యమిత్యాదరేణ దదృశేతరాం-అతిశయేనదృష్టః + దృశేఃకర్మణిలిట్, తిఙశ్చేతితరప్ప్రత్యయః, కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షేఇత్యామ్ ప్రత్యయః, తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయసంజ్ఞా, అత్ర కర్మకరస్య నృపస్యేతరనృపకర్తృకవిశిష్టదర్శనకర్మత్వాసంబంధే

సస్పృహం నృపతిభిర్నృపోపరైర్గౌరవేణ దదృశేతరామసౌ ॥ ౪౨ ॥ ఆద్యకోలతులితాం ప్రకంపనైః కమ్పితాం ముహురనీదృగాత్మని । వాచిరోపితవతామునా మహీం రాజకాయ విషయా విభేజిరే ॥ ౪౩ ॥ ఆగతాద్వ్యవసితేన చేతసా సత్త్వసంపదవికారిమానసః । తత్ర నాభవదసౌ మహాహవే శాత్రవాదివ పరాఙ్ముఖోఽర్థినః ॥ ౪౪ ॥

పిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః, తయా రాజ్ఞో నిరంకుశాజ్ఞత్వం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౪౨ ॥—ఆద్యేతి ॥ ఆద్యః కోలః ఆదివరాహః ॥ ని ॥ వరాహస్సూకరో ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిరిత్యమరః ॥ తేన తులితాం కల్పాదా ఉద్ధృతాం తథాపి ప్రకంపనైః- ప్రక్షోభకైర్హిరణ్యాక్షప్రముఖైః ముహుః కంపితాం- క్షోభితాం, మహీం అనీదృగాత్మని అనేకం రూపాయాం కేనాప్యకమ్పితాయామస్ఖలితాయాం వాచి రోపితవతా- స్థాపితవతా ॥ స్థిరాధారారోపణేన స్థిరీకుర్వతేత్యర్థః, అమునా రాజ్ఞా రాజకాయ- రాజ్ఞాం సమూహాయ + గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్ ప్రత్యయః, విషయాః- దేశాః ॥ ని ॥ నీవృజ్జనపదో దేశవిషయౌ తూపవర్తనమిత్యమరః ॥ విభేజిరే అస్యాయమితి విభక్తాః ప్రాక్ విజయోద్ధృతాః స్రాజ్ఞః పునః పదేషు స్థాపయామాసేత్యర్థః, అత్రాదివరాహో మహీముద్ధృతవానేవ అయం తు వాచైవ నిరాతంకం స్థాపితవాంశ్చేతి ఉపమానాదుపమేయస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౪౩ ॥—ఆగతాదితి ॥ సత్త్వసంపదా- సత్త్వగుణాధిక్యేన, బలాధిక్యేనచ, అవికారిమానసః లోభభయాభ్యామనుపప్లుతచిత్త ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ సత్త్వం గుణే పిశాచాదౌ బలే ద్రవ్యస్వభావయోరిత్యుభయత్రాపి విశ్వః ॥ అసౌ రాజా తత్ర తస్మిన్ ఆసమంతాత్ జుహ్వత్యస్మిన్నిత్యాహవో యాగః + ఋదోరబితి జుహోతేరప్ ప్రత్యయే గుణావాదేశౌ ఆహూయంతే శత్రవోఽస్మిన్నిత్యాహవో యుద్ధం + ఆఙియుద్ధే ఇతి హ్వయతేరాఙ్పూర్వాదప్ప్రత్యయః సంప్రసారణంచ ॥ ని ॥ ఆహవస్సంగరే యాగ ఇతి విశ్వః ॥ సచ మహాన్ తస్మిన్మహాహవే వ్యవసితేన- నిశ్చితేన, ధనలాభం నిశ్చితవతా, అన్యత్ర జయో మృత్యుర్వేతి నిశ్చితవతేత్యర్థః, + వ్యవపూర్వాత్స్యతేస్సకర్మకాదప్యవివక్షితే కర్మణి కర్తరి క్తః, ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోఽకర్మికా క్రియేతి వచనాత్, చేతసా ఆగతాత్ చేతసా స్వయం నిశ్చిత్యాగతాదిత్యర్థః, అర్థినో యాచకాత్, శత్రోరేవ శాత్రవః + స్వార్థేఽణ్ ప్రత్యయో రాక్షసవత్, తస్మాదివ పరా

నైక్షతార్థినమవజ్ఞయా ముహుర్యాచితస్తు న చ కాలమాక్షిపత్ । నాదితాల్పమథ
న వ్యకత్థయద్దత్తమిష్టమపి నాన్వశేత సః ॥ ౪౫ ॥ నిర్గుణోఽపి విముఖో న భూపతే
ర్దానశౌండమనసః పురోఽభవత్ । వర్షుకస్య కిమపః కృతోన్నతేరమ్బుదస్య

జ్ఞో నాభవత్ * ఆహవేష్వనివర్తిత్వం ప్రజానాం చైవ పాలనమ్ । శుశ్రూ
షా బ్రాహ్మణానాంచ రాజ్ఞాం శ్రేయస్కరం పరమితి మనుస్మరణాదితి భావః, శ్లేష
సంకీర్ణేయముపమా ॥ ౪౪ ॥—నైక్షతేతి ॥ స రాజా అర్థినం-యాచకం, ము
హురవజ్ఞయా అనాదరేణ నైక్షత తర్హి కిం విలంబితేనేత్యాహ, యాచితస్తు కా
లంచ నాక్షిపత్-నయాపయామాస, తర్హ్యల్పదః నేత్యాహ, అల్పమపి నాదిత
-న దదౌ, కింతు యథార్థికామమితి భావః + దదాతేర్లుఙి తఙ్, స్థాఘ్వో
రిచ్చేతీకారః, హ్రస్వాదంగాదితి సలోపః, తర్హి వికత్థనః కిం నేత్యాహ నవ్య
కత్థయత్ ఆత్మశ్లాఘాంనచకార, కత్థశ్లాఘాయాం-కించ ఇష్టం ప్రియమపి దత్తం వస్తు
నాన్వశేత-నానుతప్తవాన్-దత్తానుతాపస్యాతి ప్రత్యవాయహేతుత్వాదితి భావః
అత్రార్థిసన్నిధానయాచ్ఞాది కారణసామగ్ర్యం సత్యామప్యవజ్ఞావిలంబాది
కార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిరలంకారః * తత్సామగ్ర్యమనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్ని
గద్యత ఇతిలక్షణాత్ ॥ తయా చ దాతుస్సాత్త్వికత్వం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వ
స్తుధ్వనిః ॥ ౪౫ ॥ —నిర్గుణ ఇతి ॥ దానశౌండమనసో దానమత్తచిత్తస్య బ
హుప్రదస్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్ష దానశౌండా బహుప్ర
దే ॥ మత్తే శౌండోత్కటక్షీబా ఇతిచామరః ॥ భూపతేః పురోఽగ్రే నిర్గుణస్తపోవి
ద్యాదిగుణహీనోఽపి విముఖో నిష్ఫలః నాభవత్ కింతు పూర్ణకామ ఏవాభూత్
భూరిదానే సర్వస్యాపి పాత్రత్వాదితి భావః, అత ఏవ నాపాత్రవర్షిత్వాద్దోషో
పి కరుణాప్రవృత్తేరిత్యాశయేన దృష్టాంతమాహ ॥ వర్షుకస్యేతి ॥ అపో జలా
ని + న లోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః ॥ వర్షుకస్య-వర్షణశీలస్య + లషపతే
త్యాదినా ఉకఞ్ ప్రత్యయే లఘూపధగుణః, కృతోన్నతేః-కృతోదయస్యాంబుద
స్య, అమ్బుదేనేత్యర్థః + కృత్యానాం కర్తరి వేతి షష్ఠీ, ఊషః-క్షారమృత్తికా
ని ॥ స్యాదూషః క్షారమృత్తికేత్యమరః । తద్వత్ క్షేత్రమూషరం ॥ ని ॥ ఊష
వానూషరో ద్వావప్యన్యలింగావిత్యమరః + ఊషసుషిముష్కమధో ర ఇతి రప్ర
త్యయః ॥ పరిహార్యం త్యాజ్యం కిం న పరిహార్యమిత్యర్థః ॥ అత్ర వర్జ్యభూపాలయో

పరిహార్యమూష్మగమ్ ॥ ౪౭ ॥ ప్రేమతస్యనగుణేషునాధికం నస్మ వేదనగుణాంత
రంచసః । దిత్సయాతదపిపార్థివోఽర్థినం గుణ్యగుణ్యఇతినవ్యజీగణత్ ॥ ౪౮ ॥ ద
ర్శనానుపదమేవకామతస్స్వంవనీపకజనోఽధిగచ్ఛతి । ప్రార్థనార్థరహితంత

ర్వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబతయా సమానధర్మాభిధానాద్దృష్టాంతాలంకారః ॥
౪౭ ॥ ప్రేమేతి ॥ తస్యరాజ్ఞో గుణేషు అధికం ప్రేమ నేతిన కింత్వస్త్యేవేత్య
ర్థః॥ సరాజా గుణాంతరం గుణవిశేషం; న వేదస్మన-నవేత్తిస్మేతిన, కింతు వేదైవేత్య
ర్థః + లట్ స్మేఇతిభూతార్థే లట్, విదోలటోవేతిణలాదేశః, సమ్భావ్యని
షేధనివర్తనే ద్వౌ ప్రతిషేధావితివామనః ॥ సమ్భావితశ్చావిమర్శాదేవ గుణ
ప్రీతిజ్ఞానయోర్నిషేధఇతిభావః ॥ తదపి తథాపి, పృథివ్యాఈశ్వరః పార్థివః;
+ సర్వభూమిపృథివీభ్యామణఞావిత్యఞ్ ప్రత్యయః, దిత్సయా-దాతుమిచ్ఛ
యా, సర్వగామిదానకౌతుకేనేత్యర్థః + సనిమిమేత్యాదినా ఇసాదేశః, అత్ర
లోపోఽభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః, అర్థినం-యాచకం, గుణీ-గుణవాన్, అగు
ణ్యో నగుణవానితి + యప్రకరణే అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతఇతిగుణశబ్దాన్మత్వర్థీ
యో యప్, నవ్యజీగణత్-నగణయతిస్మ, గుణప్రియోఽపి-గుణజ్ఞోఽపి, దానశౌం
డతయార్థిగతగుణావగుణౌ నగణయామాసేత్యర్థః + గణౌ చఙి, ఈచ
గణఇత్యభ్యాసస్యవికల్పాదీకారః, అత్ర గుణప్రియత్వగుణజ్ఞత్వరూపకారణ
సామగ్ర్యమపి గుణావగుణవిమర్శరూపకార్యానుత్పత్తేః, దిత్సయేత్యుక్తనిమి
త్తావిశేషోక్తిః కారణసామగ్ర్యంకార్యానుత్పత్తిర్విశేషోక్తిరితిలక్షణాత్ ॥౪౮॥
దర్శనేతి ॥ వనీపకజనే-అర్థిజనే, దర్శనానుపదం-రాజావలోకనానంతరమేవ,
ప్రార్థనామకృత్వైవేత్యర్థః ॥ ని ॥ వనీపకో యాచనకో మార్గణో
యాచకార్థినౌ । అన్వగన్వక్షమనుగేనుపదంక్లీబమవ్యయమితిచామరః ॥ కా
మతో యథేచ్ఛం స్వంధనమధిగచ్ఛతి లభమానేసతి, తదాదీయతామితి వచో దీ
యతామిత్యేతత్పదం ప్రార్థనా-యాచ్ఞా, మహ్యందీయతామితి యాచ్ఞాసైవా
ర్థస్తేనరహితం శూన్యంసత్ తదాఅతిసర్జనే త్యాగే అభవత్-అవర్తత, మ
హ్యం దీయతామితి అర్థివాక్యాభావాదస్మైదీయతామితి దాతృవాక్యమేవా
న్వర్థమభూదిత్యర్థః, అర్థినామాగమనమేవ యాచనమితి వివేకినాంకింయా
చ్ఞాదైన్యదర్శనచాపలేనేతిభావః, అత్ర దీయతామితివచసః ప్రార్థనార్థవర్జ
నేనాతిసర్జనార్థతా కథనాదేకస్యానేకత్రప్రసక్తావేకత్రనియమనాత్పరి

ప్రాభవద్దీయతామితి వచోఽతిసర్జనే ॥ ౪౮ ॥ నానవాప్తవసునార్థకామ్యతా నాచికిత్సితగదేన రోగిణా । ఇచ్ఛతా శితుమనాశుషా న చ ప్రత్యగామి తదుపేయుషా సదః ॥ ౪౯ ॥ స్వాదయన్రసమనేకసంస్కృతప్రాకృతైరకృతపాత్రసంకరైః । భావశుద్ధిసహితైర్ముదం జనో నాటకైరివ బభార భోజనైః ॥ ౫౦ ॥ రక్షితారమితి త

స్య ఖ్యా ॥ ౪౮ ॥—నేతి ॥ అర్థకామ్యతా-అర్థమాత్మన ఇచ్ఛతా, ధనార్థినేత్యర్థః + కామ్యచ్చేతి కామ్యచ్ ప్రత్యయే సనాద్యంతత్వేన ధాతుత్వాల్లట్ శత్రాదేశః, తత్సదః ఉపేయుషా-ప్రాప్తవతా పురుషేణ అనవాప్తవసునా-అలబ్ధధనేన, న ప్రత్యగామి న న్యవర్తి ॥ రోగిణా ఉపేయుషా అచికిత్సితగదేన-అశమితరోగేణ ॥ న ॥ రోగవ్యాధిగదామయా ఇత్యమరః ॥ న ప్రత్యగామి ॥ అశితుం భోక్తుం ఇచ్ఛతా ఉపేయుషా అనాశుషా చ అనశితేనాభుక్తవతేత్యర్థః + ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసు ప్రత్యయాంతో నిపాతః । న ప్రత్యగామి ॥ కింతు సర్వేణాపి పూర్ణకామేనైవ ప్రత్యగామీత్యర్థః + గమేర్భావే లుఙ్, అత్రార్థిరోగిక్షుధితానాం ప్రకృతానామేవ పూర్ణకామత్వసామ్యాద్ధర్మైక్యాత్కేవలప్రకృతవిషయా తుల్యయోగితా తథా చ యో యత్కామః ఆగతః స తత్సర్వమేవాస్వాదలభతేతి వ్యజ్యతే ॥ ౪౯ ॥—స్వాదయన్నితి ॥ అనేకాని-బహూని, సంస్కృతాని హింగుమరీచాదినా కృతసంస్కారాణి, ప్రాకృతాని ప్రకృతిసిద్ధాని సంస్కారం వినా స్వాదూని చూతఫలాదీని చ యేషు తైః అన్యత్రానేకా విచిత్రా సంస్కృతప్రాకృతా భాషావిశేషా యేషు తైః అకృతః పాత్రాణాం భాజనానాం అన్యత్ర భూమికానాం చ సంకరో వ్యతికరో యేషు తైః భావశుద్ధిః పదార్థానాం మృష్టతా అథవా భావశుద్ధిః గర్హావిరహః తత్సహితైః అన్యత్ర భావాః స్థాయినో రత్యాదయః తేషాం శుద్ధిః సజాతీయవిజాతీయాతిరస్కృతరూపత్వం * సజాతీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ । యావద్రసం వర్తమానః స్థాయీ భావ ఉదాహృత ఇతి లక్షణాత్ ॥ తత్సహితైర్భోజనైరభ్యవహార్యైర్నాటకై రూపకవిశేషైరివ రసం మధురాదికం శృంగారాదికం చ స్వాదయన్ననుభవన్ జనో భోక్తృజనః, సామాజికజనశ్చ, ముదమానందం బభార శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥ ౫౦ ॥—రక్షితారమితి ॥ ఇతి-ఇత్థం, భూపతిర్యుధిష్ఠిరః తత్రకర్మణి-రాజసూయాధ్వరే, దుష్టానాం దమనే-మర్దనే, క్షమం-సమర్థం, హ

తత్రకర్మణిన్యస్యదుష్టదమనక్షమంహరిమ్। అక్షతానినిరవర్తయత్తదాదానహోమ
యజనానిభూపతిః ॥ ౫౧ ॥ ఏకఏవసుసఖైషసున్వతాం శౌరిరిత్యభినయాదివో
చ్చకైః। యూపమంగులిమివోదనీనమద్భ్యాశ్చషాలతులితాంగులీయకం ॥౫౨॥
ఇత్థమత్రవితతక్రమేక్రతౌ వీక్ష్యధర్మమథధర్మజన్మనా। అర్ఘదానమనుచోది

రిం రక్షితారం విఘ్నేభ్యస్త్రాతారం న్యస్య-నిధాయ, అక్షతాని అవిహతాని దా
నహోమయజనాని నిరవర్తయదన్వతిష్ఠత్, స్వకీయస్యద్రవ్యస్యస్వత్వనివృత్త్యా
పరస్వత్వోత్పాదనం దానం దేవతోద్దేశేనాగ్నౌ హవిషః ప్రక్షేపోహోమః
హుతస్య దేవతోద్దేశేన వాఙ్మనసాభ్యాం నమమేతిత్యాగోయజనం అత్రదుష్ట
దమనక్షమత్వస్య విశేషణగత్యా హరేః యజ్ఞరక్షాధికారన్యాసహేతుత్వాత్ప
దార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౫౧ ॥—ఏక ఇతి ॥ సున్వతాం సోమాభిష
వంకుర్వతాం సోమయాజినామిత్యర్థః + సునోతేర్లటశ్శత్రాదేశః, సుస
ఖా-సత్సహాయః, + నపూజనాదితి సమాసాంతప్రతిషేధః, ఏషశౌరిరేకఏవే
త్యభినయాదివ ఏకత్వమభినీయేవ తద్వ్యంజకచేష్టాంకృత్వేవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ని॥
వ్యంజకాభినయౌసమావిత్యమరః ॥ భూ చ్ఛేదేనయజనభూమిః చషాలేన-యూప
కటకేన ॥ ని ॥ చషాలోయూపకటక ఇత్యమరః ॥ తేన తులితం-తులీకృతం, స
మీకృతమిత్యర్థః + తులయతేః తతఃకర్తరిక్తః తదంగులీయ
కమూర్మికాయస్యతంఅంగులీయకాయమానచషాలకమిత్యర్థః ॥ ని ॥ అంగులీ
యకమూర్మికేత్యమరః + జిహ్వామూలాంగులేశ్ఛ ఇతిభవార్థేచ్ఛప్రత్యయః ॥
ఉచ్చకైరున్నతం యూపం-పశుబంధనదారువిశేషం, అంగులీమివేత్యుత్ప్రేక్షా॥
ఉదనీనమత్-ఉన్నమితవతీ + నమేర్ణౌచఙీసన్వత్కార్యం అత్రసాపేక్షత్వా
దుపమోత్ప్రేక్షయోస్సఙ్కరః (యూపరూపముదనీనమద్భుజమితిపాఠే యూ
పః-పశుబంధనదారువిశేషః, రూపంస్వరూపంయస్యతమిత్యర్థః) ॥ ౫౨ ॥ —
ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం అత్రక్రతౌ వితతక్రమే-విస్తృతానుష్ఠానేసతి, అథానంతరం
ధర్మాద్యమాజ్జన్మయస్యతేనధర్మజన్మనా-ధర్మాత్మజేన, జన్మాద్యుత్తరపదోబహువ్రీ
హిర్వ్యధికరణఇతివామనః ॥ ధర్మంవీక్ష్య-ధర్మశాస్త్రమనుస్మృత్యేత్యర్థః। అ
ర్ఘదానం పూజాదానమనుసదస్య పూజాముద్దిశ్యేత్యర్థః, సదస్యం సప్తద
శం కౌషీతకినస్సమామనంతీతి శాస్త్రాత్ ॥ ని ॥ మూల్యేపూజావిధావర్ఘ ఇత్య

తో వచస్సభ్యమభ్యధితశంతనోస్సుతః ॥ ౫౩ ॥ ఆత్మనైవగుణదోషకోవిదఃకింన
వేత్సికరణీయవస్తుషు । యత్తథాపినగురూన్నపృచ్ఛసిత్వంక్రమోయమితి తత్ర
కారణమ్ ॥ ౫౪ ॥ స్నాతకంగురుమభీష్టమృత్విజంసంయుజాచసహమేదినీపతిం।
అర్ఘభాజఇతికీర్తయంతిషట్ తేచ తేయుగపదాగతాస్సదః ॥ ౫౫ ॥

మరః ॥ చోదితః కస్మైదేయమితిపృష్టః శంతనోస్సుతో భీష్మః సభ్యంసభాయాం
సాధు + సభాయాయఇతియ ప్రత్యయః ॥వచో వాక్యమభ్యధిత-అభిహితవాన్
+ దధాతేర్లుఙితఙ్, స్థాఘ్వోరిచ్చేతికిత్వే హ్రస్వాదంగాదితిసకారలోపః,
వృత్త్యనుప్రాసః ॥ ౫౩ ॥—అథాసర్గసమాప్తేః భీష్మవచః ప్రపంచమేవస
ఫలందర్శయతి ॥ఆత్మనేతి॥ తత్రాత్మనో బహుమానకరణాత్ ప్రీతస్తత్రభవాన్
భీష్మో రాజానం తావదుత్సాహార్థమేకేనోపశ్లోకయతి ॥ వేత్తీతి విదోజ్ఞాతా +
ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః, ఓకసో విద్యాస్థానస్యవిదః కోవిదః + పృషోద
రాదిత్వాదోకారలోపః, గుణదోషయోః కోవిదోవివేక్తా త్వం కరణీయవస్తు
షు-కర్తవ్యార్థేషు- ఆత్మనైవ-స్వయమేవ పరోపదేశానపేక్షయైవేత్యర్థః ॥
ప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా కింనవేత్సి సర్వంజానాసీత్యర్థః,తథాపి జ్ఞాత్వాపి
త్వం గురూన్నపృచ్ఛసీతి నకింతు పృచ్ఛస్యేవేతియత్, జ్ఞానప్రసక్తపృచ్ఛాని
షేధనివారణాయ నఞ్ద్వయం, తత్ర గుర్వనుయోగే అయంక్రమఇతి ఏషా స
దాచారపరిపాటీఇతిఏతదేవకారణం నత్వజ్ఞానమిత్యర్థః, అత్ర కర్తవ్యార్థే
ప్రశ్నస్య అజ్ఞానహేతుకత్వవారణేనాచారహేతుకత్వనియమనాత్పూర్వోక్తల
క్షణః పరిసంఖ్యాలంకారః ॥ ౫౪ ॥—ఏవం రాజానముపశ్లోక్య ప్రశ్నస్యోత్త
రమాహ ॥ స్నాతకమితి ॥ స్నాతకో గృహస్థవిశేషస్తంగురుం పిత్రాదికం అ
భీష్టమిష్టబంధుం ఋత్విజం-యాజకం, సంయుజ్యతఇతిసంయుక్ సంబంధీ జా
మాత్రాదిః, తేనసహ మేదినీపతిం-రాజానం, తంచమేదినీపతించేత్యర్థః, షడే
తాన్ అర్ఘభాజః-పూజార్హా ఇతి + ఇతిశబ్దే నాభిహితత్వాన్నకర్మణి ద్వితీ
యా యథాహవామనః ॥ నిపాతేనాప్యభిహితేకర్మణి నకర్మవిభక్తిః, పరిగణన
స్య ప్రాయికత్వాదితి, కీర్తయంతి-కథయంతి, వృద్ధాఇతిశేషః, నచతే దూరఇ
త్యాహ ॥ తేచషడపితే తవసదః సభాం యుగపదాగతాః ప్రాప్తాః అత్ర
స్నాతకాదీనాం ప్రకృతానామేవార్ఘభాక్త్వసాధర్మ్యాద్దీపకమ్యాసగమాత్తు

శోభయంతిపరితః ప్రతాపినో మంత్రశక్తివినివారితాపదః । త్వన్ముఖం ముఖభువ
స్స్వయంభువో భూభుజశ్చపరలోకజిష్ణవః ॥ ౫౬ ॥ ఆభజంతి గుణినఃపృథక్పృ
థక్ పార్థసత్కృతిమకృత్రిమామమీ । ఏకఏవగుణవత్తమోఽథవా పూజ్యఇత్య
యమపీష్యతేవిధిః ॥ ౫౭ ॥ అత్రచైషసకలేపిభాతిమాం ప్రత్యశేషగుణబంధుర

ల్యయోగితాభేదః ॥ ౫౫ ॥—శోభయంతీతి ॥ కించ ప్రతాపయితుంశీలం యే
షాంతే ప్రతాపినః-ప్రతాపనశీలాః, తీవ్రతపసః తాచ్ఛీల్యేణినిః, అన్యత్ర తే
జస్వినః ॥ ని ॥ స ప్రతాపః ప్రభావశ్చయత్తేజఃకోశదండజమిత్యమరః + అత
ఇనిఠనావితి ఇనిప్రత్యయః, మంత్రశక్త్యా-వేదమహిమ్నా- అన్యత్ర విచార
సామర్థ్యేన వినివారితాః ఆపదోదైవమానుషవిపత్తయోయైస్తే ॥ ని ॥ వేదభే
దేగుప్తవాదే మంత్ర ఇత్యమరః ॥ పరలోకస్య-లోకాంతరస్య, శత్రుజనస్యచ
జిష్ణవో జయశీలాః, స్వయంభువో బ్రహ్మణో ముఖభువో ముఖజాతాః, బ్రాహ్మ
ణాః * బ్రాహ్మణోస్యముఖమాసీదితిశ్రుతేః ॥ భూభుజో రాజానశ్చ, త్వన్ముఖంత
వక్త్రం, పరితః శోభయంతి-పరిష్కుర్వంతి, సర్వేప్యత్రాగత్య వసంతీత్యర్థః॥
అత్ర బ్రాహ్మణానాం రాజ్ఞాంచ ప్రకృతానామేవ ప్రతాపిత్వాదిసాధర్మ్యే
ణౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితాభేదః సాధర్మ్యంతుశ్లేషనిబంధనమితిసంకరః ॥
౫౬ ॥—ఆభజంతీతి ॥ హేపార్థ-పృథాపుత్ర + తస్యేదమిత్యణ్ ప్రత్యయః
సామాన్యస్య యోగ్యవిశేషపర్యవసాననియమాదపత్యార్థలాభః, అన్యథా స్త్రీ
భ్యోఢగితిఢక్స్యాత్, గుణినో గుణాఢ్యా అమీపూర్వశ్లోకద్వయోక్తాః స్నాత
కాదయః పృథక్పృథక్-ప్రత్యేకం, అకృత్రిమామకపటాం,సత్కృతిం-సత్కా
రం, ఆభజంత్యర్హంతి సమమేషాం ప్రత్యేకం పూజాకార్యేత్యర్థః, అథ
స్వాభిమతం పక్షాంతరమాహ ॥ అథవేతి ॥ అథవా గుణవత్తమోతిగుణవానేకఏ
వపూజ్యఇత్యయమపివిధిః, శాస్త్రమనుష్ఠానంవేష్యతే వృద్ధైరితి శేషః, అత్ర
స్నాతకాదీనాం పూజ్యత్వే గుణిత్వం విశేషణగత్యా హేతురితి కావ్యలింగభే
దః, తదపేక్షయా గుణవత్తమత్వమేకస్యైవపూజ్యత్వే తథైవ హేతురితి కావ్య
లింగాంతరమితిసజాతీయసంకరః ॥౫౭॥—అత్ర కస్తథాసర్వోత్తరః పుమానస్తీ
త్యాకాంక్షాయాం కోన్యోహరింవినేత్యాహ ॥ అత్రేతి ॥ అత్రాస్మిన్సకలేపి,
భూమిదేవా-బ్రాహ్మణాః, నరదేవారాజానస్తేషాం సంగమే-సమాగమే, బ్రా

హతి । భూమిదేవనరదేవసంగమే పూర్వదేవరిపురర్హణాం హరిః ॥ ౫౭ ॥
మర్త్యమాత్రమవధారయేద్భవాన్నైనమానమితదైత్యదానవమ్ । అంశ ఏష జన
తాతివర్తినో వేధసః ప్రతిజనం కృతస్థితేః ॥ ౫౮ ॥ ధ్యేయమేకమపథే స్థితం ధియః
స్తుత్యముత్తమమతీతవాక్పథం । ఆమనంతి యముపాస్యమాదరాద్దూరవర్తినమతీ

బ్రాహ్మణక్షత్రియసమవాయే ఇత్యర్థః, అశేషగుణానాం బంధుః సుహృత్సర్వగుణా
ఢ్య ఇత్యర్థః అసాధారణగుణమాహ ॥ పూర్వేతి ॥ పూర్వదేవాః-సురద్విషస్తే
షాం రిపుర్హంతా ఏష హరిః కృష్ణః॥ అర్హణాం పూజాం అర్హతి ప్రాప్నోతి
తిచ మాం ప్రతి మామధికృత్య భాతి మమ ప్రతిభాతీత్యర్థః, అన్యేత్వనర్హా
ఇత్యర్థాత్సిద్ధమితి భావః ॥ అత్ర హరావన్యేషుచ ప్రసక్తాయాః పూజాయాః
హరావేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః * ఏకస్యవస్తునః ప్రాప్తావనేకత్రై
కదా యదా । ఏకత్ర నియమస్సాహి పరిసంఖ్యా నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౫౭ ॥—
నన్వేతస్మిన్ బ్రాహ్మణక్షత్రియసమూహే కథమస్యైవ పూజ్యత్వమిత్యాశంక్య
సర్వోత్తమత్వాదస్యేత్యాశయేన ఆసర్గసమాప్తేరేనం స్తౌతి ॥ మర్త్యేత్యాది ॥
ఆనమితాః-ప్రహ్వీకృతాః, దైత్యాః-దితిసుతాః, దానవాః దనుసుతాశ్చ యే
న తమేనం హరిం భవాన్ మర్త్యమాత్రం-మనుష్యమాత్రం, నావధారయేత్
నజానీయాత్ + శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః॥ కుతః, ఏషః కృష్ణః జనతాతి
వర్తినః సర్వలోకాతీతస్య, ప్రతిజనం జనే జనే కృతాస్థితిః యేన తస్య సర్వభూ
తాంతర్యామిణ ఇత్యర్థః, వేధసః పరమాత్మనోంశః కలా అతో న మర్త్యమా
త్రమిత్యర్థః, అతఏవ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౫౮ ॥— పునరప్య
స్యామానుషత్వమేవ వ్యనక్తి ॥ ధ్యేయమితి ॥ యోగినో నారదాదయః, ఏకమ
ద్వితీయం ఉత్తమం-సర్వోత్తమం యమేనం ధ్యేయం ధ్యాతవ్యం, ఏకార్థగోచ
రా ధీధారా ధ్యానం తదర్హమిత్యర్థః, తథాపి ధియో జ్ఞానస్యాపథే అమార్గే
స్థితం తదగోచరమిత్యర్థః + పథో విభాషేతి సమాసాంతః, అపథం నపుంసకమి
తి నపుంసకత్వం ఆమనంతి-కథయంతి + పాఘ్రాధ్మేత్యాదినామ్నాధాతోర్మనా
దేశః, స్తుత్యం-స్తోతుమర్హం, తథాపి అతీతో వాక్పథో వాచాం పంథా యే
న తం అవాఙ్మనసగోచరమిత్యర్థః, యతో వాచో నివర్తంత ఇత్యాదిశ్రుతేః ఆమ
నంతి ఆదరాదాస్థయా ఉపాస్యం-సేవ్యం తథాపి అతివాత్యంతం అతీవేతి నిపాతస్య

వయోగినః ॥ ౬౦ ॥ పద్మభూరితి సృజన్ జగద్రజస్సత్త్వమచ్యుత ఇతి స్థితిం నయన్ । సంహరన్ హర ఇతి శ్రితస్తమః త్రైధమేష భజతి త్రిభిర్గుణైః ॥ ౬౧ ॥ సర్వవేదినమనాదిమాస్థితం దేహినామనుజిఘృక్షయా వపుః । క్లేశకర్మఫలభోగవర్జితం

ముదాయోఽత్యంతాఽర్థేఽవ్యయం దూరవర్తినం ఆమనంతి యమేవమచింత్యరూపమామనంతి తమేనం మర్త్యమాత్రం నావధారయేదితి పూర్వేణాన్వయః ॥ అత్ర ధీవిషయత్వావాఙ్మనసగోచరత్వదూరవర్తిత్వాదీనాం ధ్యేయత్వస్తుత్యత్వోపాస్యత్వైస్సహ విరోధస్య హరేరచింత్యమహిమత్వేన సమాధానాద్విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౬౦ ॥—నను హరిహరహిరణ్యగర్భాస్త్రయో దేవాః సర్వోత్తరమహిమానస్సంతి తత్రాన్యం న జానీమః ఇత్యత ఆహ ॥ పద్మభూరితి ॥ ఏష హరిః రజః రజోగుణం శ్రితః-జగత్ సృజన్ పద్మభూః బ్రహ్మేతి సత్త్వం-సత్త్వగుణం, శ్రితః జగత్ స్థితిం నయన్-స్థాపయన్, అచ్యుతో విష్ణురితి తమస్తమోగుణం శ్రితః జగత్ సంహరన్ హర ఇతి త్రిభిర్గుణైః సత్త్వరజస్తమోభిః త్రైధం-త్రైవిధ్యం, భజతి + ద్విత్రిభ్యాం చ ధముఞితి విధార్థే ధముఞ్ ప్రత్యయః ॥ అస్యైవ గుణభిన్నాస్తిస్రోఽపి మూర్తయ ఇత్యయమేవ సర్వోపాస్య ఇతి భావః, అత్ర సత్త్వాది గుణయోగస్య సృష్ట్యాదిక్రియాయోగస్య చ విశేషణగత్యా త్రైవిధ్యహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౬౧ ॥—తర్హి కీదృగస్య స్వరూపం కుతో వా మానుషవిగ్రహసంబంధ ఇత్యపేక్షాయాముభయం నిరూపయన్నాహ ॥ సర్వేతి ॥ అముం కృష్ణం సర్వవేదినం-నిత్యసర్వజ్ఞమిత్యర్థః; అత ఏవానాదిమాదిరహితం అనాదినిధనమిత్యర్థః తథాపి దేహినాం-ప్రాణినాం, అనుజిఘృక్షయా-అనుగ్రహీతుమిచ్ఛయా, భూభారావతరణార్థమిత్యర్థః + గ్రహేస్సన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయో టాప్, వపురాస్థితం మానుషవిగ్రహమాశ్రితవంతం న తు కర్మారబ్ధశరీరభాజమిత్యర్థః, అత ఏవ క్లేశకర్మఫలభోగవర్జితం క్లేశాః-పంచక్లేశాః, అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభినివేశాఖ్యాః కర్మాణి పుణ్యపాపాని తేషాం ఫలే సుఖదుఃఖే తయోః భోగోఽనుభవస్తేన క్లేశైశ్చ వర్జితం తైరసంస్పృష్టమిత్యర్థః ఈశ్వరం ఈశ్వరసంశబ్దితం పుంవిశేషం క్షేత్రజ్ఞవిలక్షణం పురుషవిశేషం పరమపురుషం విదుర్వదంతి సంత ఇతి శేషః + విదో లటో వేతి ఝుర్జుసాదేశః, అత్ర అకర్మారబ్ధశరీరత్వాన్నిత్యజ్ఞానత్వాదివిరోధ

పుంవిశేషమముమీశ్వరం విదుః ॥ ౬౨ ॥ భక్తిమన్త ఇహ భక్తవత్సలే సన్తతస్మరణరీణకల్మషాః । యాన్తి నిర్వహణమస్య సంసృతిక్లేశనాటకవిడంబనావిధేః ॥ ౬౩ ॥ గ్రామ్యభావమపహాతుమిచ్ఛవో యోగమార్గపతితేన చేతసా । దుర్గమేకమపునర్నివృత్తయే యం విశన్తి వశినం ముముక్షవః ॥ ౬౪ ॥ ఆదితామజననాయ దేహినామన్తతాం చ దధతేఽనపాయినే । బిభ్రతే భువమధస్సదాథ చ బ్రహ్మణోఽప్యుపరి తి

సమాధానాద్విరోధాభాసోఽలంకారః, తేషామేవ గుణానాం విశేషణగత్యా పుంవిశేషహేతుత్వాత్కావ్యలింగమితి సంకరః ॥ ౬౨ ॥—ఏవం హరేస్స్వరూపం నిరూప్య తదుపాసనాఫలం యుగ్మేనాహ ॥ భక్తిమన్త ఇతి ॥ భక్తవత్సలే-భక్తప్రియే, ఇహాస్మిన్ హరౌ భక్తిమన్తోఽనురాగవన్తో జనాః పూజ్యేష్వనురాగో భక్తిరిత్యుపదేశః ॥ సన్తతస్మరణేన-నిరన్తరధ్యానేన, రీణకల్మషాః క్షీణపాపాస్సన్తః + రీ గతిరేషణయోః ల్వాదిభ్య ఇతి నిష్ఠానత్వం అస్య అనుభూయమానస్య సంసృతిక్లేశః సంసారదుఃఖం తదేవ నాటకం రూపకం తస్య విడంబనా అభినయః సైవ విధిస్తస్య నిర్వహణం సమాప్తిం యాన్తి ముచ్యన్తే ఇత్యర్థః తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతీతి శ్రుతేరితి భావః ॥ ౬౩ ॥—గ్రామ్యేతి ॥ గ్రామే భవాః గ్రామ్యాః ప్రాకృతాః మూఢా ఇతి యావత్ + గ్రామాద్యఖఞావితి యప్రత్యయః తేషాం భావస్తం అపహాతుం మోక్తుమిచ్ఛవః ఇచ్ఛన్తః ముముక్షవో మోక్షార్థినః అపునర్నివృత్తయే పునరావృత్త్యభావాయ మోక్షాయేత్యర్థః, దుఃఖేన గమ్యత ఇతి దుర్గమం-దుష్ప్రాపం, ఏకమద్వితీయం వశినం స్వతన్త్రం యం హరిం యోగమార్గపతితేన-ధ్యానమార్గనివిష్టేన ॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః ॥ చేతసా విశన్తి-ధ్యాయన్తీత్యర్థః, యం విశన్తి ఇహ భక్తిమన్త ఇతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౬౪ ॥— అథ భక్త్యుద్రేకాన్నమస్కరోతి ॥ ఆదితామితి ॥ దేహినాం-ప్రాణినాం, ఆదితాం-కారణతాం, అన్తయత్యన్తం కరోతీతి అన్తో నాశహేతుః + తత్కరోతీతి ణ్యన్తాదన్తయతేః పచాద్యచ్, తస్య భావః తత్తామన్తతాం చ దధతే, యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి శ్రుతేః, స్వయమజననాయ-జన్మరహితాయ, అపాయోఽస్యాస్తీత్యపాయీ స న భవతీత్యనపాయీ తస్మై అనపాయినే-నాశరహితాయ చ కాలతోఽపరిచ్ఛిన్నాయేత్యర్థః, దేశతోఽపి తథేత్యాహ ॥ సదా అధః పాతాలే భువం బిభ్రతే కూర్మరూపే

ష్ఠతే నమః ॥ ౬౫ ॥ కేవలం దధతి కర్తృవాచినః ప్రత్యయానిహ న జాతు కర్మణి । ధాతవస్సృజతిసంహృశాస్తయః స్తౌతిరత్ర విపరీతకారకః ॥ ౬౬ ॥ పూర్వమేష కిల సృష్టవానపస్తాసు వీర్యమనివార్యమాదధౌ । తచ్చ కారణమభూద్ధిరణ్మయం బ్రహ్మణో

ణాదధతే- అథచ తత్రైవ బ్రహ్మణో బ్రహ్మలోకస్యాప్యుపరి తిష్ఠతే సర్వవ్యాపినే ఇత్యర్థః, తస్మై హరయే ఇతి శేషః, నమః-నమస్కారః + నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ, అత్ర హరేరనాదినిధనత్వేన తద్వతః పురుషాంతరాదాధిక్యవర్ణనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౬౫ ॥— కేవలమితి ॥ సృజతిశ్చ సంహృశ్చ శాస్తిశ్చ సృజతిసంహృశాస్తయః సృజ విసర్గే, హృఞ్ హరణే, సంపూర్వోఽయం శాసు అనుశిష్టౌ ఇత్యేతే త్రయ ఇత్యర్థః, ఇక్ శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే ఇతి వచనాదేవం నిర్దేశః॥ ధాతవః భూవాదయో ధాతవ ఇత్యుక్తలక్షణాః శబ్దవిశేషాః ఇహాస్మిన్ భగవతి విషయే కేవలమన్యయోగవ్యవచ్ఛిన్నం యథా తథా కర్తృవాచినః కర్తృకారకవాచకాన్ ప్రత్యయాన్ తిప్తృజాదీన్ దధతి తదంతా ఏవ భవంతీత్యర్థః, జాతు-కదాచిదపి, కర్మణి ప్రత్యయాన్ కర్మార్థవిహితాన్ యగాదీన్న దధతి న తదంతా భవంతీత్యర్థః సర్వకర్తృత్వాత్సర్వనియంతృత్వాచ్చ సృజతి స్రష్టా సంహరతి సంహర్తా శాస్తి శాసితేత్యాదిభిః కర్తృత్వేనైవ నిర్దిశ్యతే న కదాచిత్సృజ్యతే సంహ్రియతే శిష్యతే ఇత్యాదిభిః కర్మత్వేన అనాదినిధనత్వాదనియమ్యత్వాచ్చేతి భావః॥ కించ అత్ర భగవతి స్తౌతిః + ష్టుఞ్ స్తుతావితి ధాతుః ॥ విపరీతం కారకం యస్య సః విపరీతకారకః స్తూయతే స్తుత్య ఇత్యాదికర్మప్రత్యయాంత ఏవ భవతి, న తు కదాచిత్ స్తౌతి స్తోతా ఇత్యాదికర్తృప్రత్యయాంతః సకలలోకైకస్తుత్యస్య తస్య స్తుత్యాంతరాభావాదిత్యర్థః, అత్ర శబ్దానాం కర్తృకర్మప్రత్యయవిధినిషేధద్వారా భంగ్యంతరేణ సర్వకర్తృత్వసర్వోపాస్యత్వాదిసూక్ష్మార్థబోధపరత్వాత్సౌక్ష్మ్యాఖ్యో గుణః * అంతస్సంజల్పరూపత్వం శబ్దానాం సౌక్ష్మ్యముచ్యత ఇతి లక్షణాత్, అత్ర భగవతః సృష్ట్యాదికర్తృత్వకర్మత్వోభయప్రాప్తావేకత్రైవ నియమనాత్పరిసంఖ్యా, తత్ర న జాతు కర్మణీతి శబ్దాదేవ కర్మత్వనిషేధాదితరనివృత్తిశ్శాబ్దీ స్తౌతేః కర్తృత్వనివృత్తిరార్థీతి భేదద్వయసంసర్గః, అనయా చ భగవతః పురుషాంతరాదాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకశ్చ ప్రతీయత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ౬౬

స్సృజదసావిదంజగత్ ॥ ౬౭ ॥ మత్కుణావివపురాపరిప్లవౌసింధునాథశయనే ని షేదుషః । గచ్ఛతస్స్మమధుకైటభౌవిభోర్యస్యనైద్రసుఖవిఘ్నతాంక్షణమ్॥౬౮॥ శ్రోత్రమార్గసుఖగానకోవిదబ్రహ్మషట్పదగర్భముజ్జ్వలమ్ । శ్రీముఖేందుసవి

పూర్వమితి ॥ ఏషహరిః పూర్వం-ప్రథమంఅపః సృష్ట్వాకిల, కిలేత్యైతిహ్యే తాస్వప్సు అనివార్యం దుర్వారం వీర్యం రేతః ॥ ని ॥ శుక్లంతేజోరేతసీచబీజ వీర్యేంద్రియాణిచేత్యమరః ॥ ఆదధావాహితవాన్ తద్వీర్యంతుహిరణ్యస్యసువర్ణ స్య వికారః హిరణ్మయం + దాండినాయనహాస్తినాయనేత్యాదినానిపాతః, బ్ర హ్మణశ్చతుర్ముఖస్య కారణమభూత్ బ్రహ్మాండం జాతమిత్యర్థః, అసౌ తదుత్ప న్నోబ్రహ్మా ఇదంజగదసృజత్ సర్వస్యాపి ప్రపంచస్యాయమేవ మూలకారణ మితిభావః, అత్రమనుః * అపఏవససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్ । త దండమభవద్ధైమంసహస్రాంశుసమప్రభమ్ ॥ తస్మిన్జజ్ఞేస్వయంబ్రహ్మాసర్వలో కపితామహఇతి ॥ అత్ర వీర్యమనివార్యమితివృత్త్యనుప్రాసః ॥ ౬౭ ॥— అ థైనం త్రిభిర్విశినష్టి ॥ మత్కుణావిత్యాదినా ॥ పురా-పూర్వం, పరిప్లవౌచ ఞ్చలౌ, ముహురితస్తతశ్చరంతావిత్యర్థః॥ ని॥ చంచలంతరళంచైవ పారిప్లవపరి ప్లవేఇత్యమరః ॥ మధుకైటభావసురవిశేషౌ మత్కుణౌ సుప్తాసృక్పాయినౌమ ల్లోద్భవౌ కీటవిశేషౌ తావివేత్యుపమా సింధునాథః-సరిత్పతిః, సఏవశయనం త త్ర నిషేదుషోనిషణ్ణస్య సముద్రశాయినఇత్యర్థః, + భాషాయాంసదవసశ్రువ ఇతి సదేర్లిటః క్వసురాదేశః, విభోః ప్రభోః యస్య హరేః క్షణం నిద్రా యాస్సంబంధితతఅగతంవా నైద్రం యత్సుఖం తస్య విఘ్నతాం విఘాతకతాం గచ్ఛతః స్మ గతౌ తాదృశావపి మహాసురౌ మత్కుణవత్ క్షణమాత్రేణైవ ప్రణష్టావితి భగవతః ప్రభావాతిశయోక్తిః ఏషాంత్రయాణాం పూర్వేణాన్వ యః ॥ ౬౮ ॥—శ్రోత్రేతి ॥ శ్రోత్రమార్గస్య సుఖం-సుఖకరం యద్గానం త స్యకోవిదోభిజ్ఞః॥కోవిదోవ్యాఖ్యాతఃసచాసౌబ్రహ్మాచసఏవషట్పదణోభృంగఃసః గర్భోంతర్వర్తీయస్యతత్ ॥ ని ॥ గర్భోపవరకేంతస్థఇతిశబ్దార్ణవే॥ఉజ్జ్వలం- నిర్మలం యస్యహరేర్నాభిరేవ సరసీకాసారః॥ని॥ కాసారస్సరసీసరఇత్యమరః॥ తస్యాం సరోరుహం పద్మం, శ్రియోముఖమేవేందుస్తస్య సవిధే-సమీపేపి, శో భతఇతివిరోధః, సచముఖస్యేందుత్వరూపణాయత్తఇత్యనయోరంగాంగిభావేనసం

క్షపిశోథతెయస్య నాభిసరసీసరోరుహమ్ ॥ ౭౯ ॥ సత్యవృత్తమపిమాయినంజగ ద్వృద్ధమప్యుచితనిద్రమర్భకమ్। జన్మబిభ్రతమజంనవంబుధాయంపురాణపురుషం ప్రచక్షతే ॥ ౮౦ ॥ స్కంధధూననవిసారికేసరక్షిప్తసాగరమహాప్లవామయం । ఉ ద్ధృతామివముహూర్తమైక్షతస్థూలనాసికవపుర్వసుంధరామ్ ॥ ౮౧ ॥ దివ్యకేస రివపుస్సురద్విషోనైవలబ్ధశమమాయుధైరపి । దుర్నివారరణకండుకోమలైర్వక్ష

జ్కరైః ॥ ౭౯ ॥—సత్యేతి ॥ యంహరిం సత్యవృత్తం-అకపటచరితమపి మా యినం-మాయావినం, కపటవృత్తిమితివిరోధః మాయానామశక్తిః తద్వంతమి త్యవిరోధః ప్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః జగద్వృద్ధం సర్వలోకపితామహత్వాత్ స్థవిరమపి ॥ ని ॥ ప్రవయాఃస్థవిరోవృద్ధఇత్యమరః ॥ ఉచితనిద్రం-పరిచితయోగ నిద్రం, అర్భకం-డింభం, * వటస్యపత్రస్యపుటేశయానం బాలంముకుందం మన సాస్మరామీత్యాగమవచనాదితిభావః॥ని॥ పోతఃపాకోర్భకోడింభఇత్యమరః ॥ న జాయతఇత్యజో జన్మరహితః + అన్యేభ్యోపిదృశ్యతఇతిజనేర్డప్రత్యయః, తమ పి జన్మబిభ్రతం కార్యవశాత్ కృష్ణాదిజన్మభాజమిత్యర్థః, నవం అతిరమణీ యత్వాన్నిత్యాభినవం తథాపి పురాణం ప్రాచీనమనాదించ పురుషం ప్రచక్ష తేబుధాఇతిప్రతివాక్యం సంబధ్యతె అపిర్విరోధేనచసర్వత్ర హరేరచింత్యమహి మత్వేనాభాస్యతఇతివిరోధాభాసచతుష్టయసంసృష్టిః॥ ౮౦॥—అథ షోడశభిర వతారాన్ వర్ణయిష్యన్ వరాహావతారం తావదేకేనాహ ॥ స్కంధేతి ॥స్థూ లనాసికవపుర్వరాహమూర్తిరయంహరిః స్కంధస్య కంధరాయాః ధూననేన-క మ్పనేన, విసారిభిరుత్సర్పిభిః కేసరైః సటాభిః క్షిప్తావకీర్ణాః సాగరస్యమహా ప్లవామహాపూరః, యస్యాస్తాం జలాపసారేణ ప్రకాశితామిత్యర్థః, వసుంధ రాం భువం, ముహూర్తం-క్షణమాత్రం ॥ ముహూర్తమల్పకాలేపీతిశబ్దార్ణవే॥ ఉద్ధృతాంఅనావృతత్వాత్సాగరాదుత్క్షిప్తామివఐక్షత-ప్రైక్షితవానిత్యుత్ప్రేక్షా + ఈక్షతేర్లఙ్, ఆడజాదీనామిత్యాట్; ఆటశ్చేతివృద్ధిః ॥ ౮౧ ॥ — ద్వా భ్యాం నృసింహావతారమాహ ॥ దివ్యేతి ॥ దివ్యకేసరివపుర్దివ్యసింహమూర్తిరే షహరిరాయుధైర్వజ్రాదిభిరపి నైవలబ్ధశమమప్రాప్తశాంతిదుర్నివారాదుర్జ యారణకండూః యుద్ధకండూతిః యస్యతత్ రణవ్యసనీత్యర్థః,+గోత్రస్త్రియో శుపసర్జనస్యేతిహ్రస్వః ॥ సురద్విషోహిరణ్యకశిపోర్వక్షః కోమలైర్నఖైః విద

దారయన్నఖైః ॥ ౨౨ ॥ వారిధేరివ కరాగ్రవీచిభిర్దిఙ్మతంగజముఖాన్యభి
ః । యస్య చారునఖశుక్తయస్స్ఫురన్మౌక్తికప్రకరగర్భతాం దధుః ॥ ౨౩ ॥ దీ
ప్తనిర్జితవిరోచనాదయం గాం విరోచనసుతాదభీప్సతః । ఆత్మభూరవరజాఖిల
స్సర్వతోవరజత్వమాయయా ॥ ౨౪ ॥ కిం క్రమిష్యతి కిలైష వామనో

షత్ - అభినత్, వజ్రాద్యభేద్యస్య కోమలనఖవిదార్యత్వం భగవత్ప్రభా
విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౨౨ ॥ — వారిధేరితి ॥ కరాగ్రాణి వీచయ ఇవ
మితసమాసః, వారిధేరివేతి లింగాత్, తాభిః కరాగ్రవీచిభిర్దిగంతవిశ్రాం
తి భావః, అతఏవ దిఙ్మతంగజానాం ముఖాన్యభిఘ్నతో రోషాతిరేకాత్
తో యస్య నృసింహమూర్తేర్హరేర్వారిధేరివ చారవో నఖాః శుక్తయ ఇవ
నఖశుక్తయః, పూర్వవదుపమితసమాసః, స్ఫురన్మౌక్తికప్రకరో దిగ్గజకుంభ
తముక్తావ్రాతో గర్భాంతర్గతో యాసాం తాసాం భావస్తత్తాం దధుః,
దారయదితి పూర్వేణాన్వయః, ఏతేన నరహరిక్రోధస్య మహాసురోఽపిన
ష్టం లక్ష్యమితి వ్యజ్యత ఇతి వస్తునా వస్తుధ్వనిః ఉపమాలంకారః ॥ ౨౩ ॥ —
తుర్భిర్వామనావతారమాహ ॥ దీప్తీత్యాది ॥ ఆత్మనో భవతీతి ఆత్మభూః
మూర్ఖైరపి అపరజాశ్చరమజా అఖిలాః ప్రజాజనా యస్య సోఽపి సర్వజ్యేష్ఠోఽపి
ః అయం హరిః దీప్తినిర్జితవిరోచనాత్ - తేజోవిజితమార్తండాత్, విరో
ప్రహ్లాదపుత్రః, ॥ ని ॥ విరోచనోఽర్కే దహనే చంద్రే ప్రహ్లాదనందనే ఇ
యత్రాపి విశ్వః ॥ తస్య సుతాద్బలేర్గాం భువమభీప్సతః - ప్రాప్తుం ప్ర
ర్తుమిచ్ఛతః, + ఆప్నోతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః, ఆప్జ్ఞప్యృధామీ
కారస్యేకారః, అత్ర లోపోఽభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః, సర్వతః సర్వగ
ందస్య + అహరాదీనాం పత్యాదిషూపసంఖ్యానమితి రేఫాదేశః, అవరజ
నుజత్వం ఆయయా బలివిధ్వంసనార్థమితి శేషః ॥ లోకానుగ్రహార్థినః
ర్వంతీతి భావః, అత్ర జత్వావరజత్వయోరేకత్రసామానాధికరణ్యా విరో
భగవత్ప్రభావాదాభాసీకృత ఇతి విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౨౪ ॥ — కిమి
ఏష వామనః ఖర్వః ॥ ని ॥ ఖర్వో హ్రస్వశ్చ వామన ఇత్యమరః ॥ కింక్రమి
కియదాక్రమిష్యతి, ఇత్థం అనేనప్రకారేణ దానవా యావన్నావహసన్
తతః ప్రాగేవ లంఘితే అతిక్రాంతే అర్కశశిమండలే యేన సోఽస్య హరేః క్ర

యావదిత్థమహసన్నదానవాః । తావదస్యనమమానభస్తలేలంఘితార్కశశిమండ
లః క్రమః ॥ ౭౫ ॥ గచ్ఛతాపిగగనాగ్రముచ్చకైర్యస్యభూధరగరీయసాంఘ్రి
ణా । క్రాంతకంధరఇవాబలోబలిస్స్వర్గభర్తురగమత్సుబంధతామ్ ॥ ౭౬ ॥
క్రామతోస్యదదృశుర్దివౌకసోదూరమూరుమళినీలమాయతమ్ । వ్యోమ్నిదివ్యస
రిదంబుపద్ధతిస్పర్ధయేవయమునౌఘముత్థితమ్ ॥ ౭౭ ॥ యస్యకించిదపకర్తుమక్ష
మఃకాయనిగ్రహగృహీతవిగ్రహః । కాంతవక్త్రసదృశాకృతింకృతీరాహురిం

మః పాదవిక్షేపః నభస్తలేన మమౌ యథానమాతి తథావవృధ ఇత్యర్థః, అత్రా
భారాన్నభస్తలాద్యాధేయస్య క్రమస్యాధిక్యకథనాదధికాలంకారభేదః, ఆశ్రయా
శ్రయిణోరనానురూప్యమధికమితిలక్షణాత్ ॥ ౭౫ ॥ — గచ్ఛతేతి ॥ గగనా
గ్రం-గగనోపరిభాగం గచ్ఛతాపీత్యపిర్విరోధే, భూధరవద్గరీయసేత్యుపమా,య
స్యవామనస్యోచ్చకైరున్నతేనాంఘ్రిణా క్రాంతకంధరః అవష్టబ్ధకంఠఇవాబలో
దుర్బలః బలిర్వైరోచనిః స్వర్గభర్తురింద్రస్య సుఖేన బధ్యత ఇతి సుబంధః +
ఈషదిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః, తత్తామగమత్ గురుద్రవ్యావష్టబ్ధకంఠోహిసుఖే
నబధ్యత ఇతిభావః + నలోకేత్యాదినా కృద్యోగలక్షణాయా ఏవ షష్ఠ్యా నిషే
ధాత్స్వర్గభర్తురితి శేషేషష్ఠీ, అత్ర క్రాంతకంధర ఇత్యుత్ప్రేక్షాయా భూధరగరీ
యసేత్యుపమా సాపేక్షత్వాత్సంకరః,విరోధేన త్వ(న)పెక్షితత్వాత్ సంసృష్టిః॥
౭౬ ॥—క్రామత ఇతి ॥ క్రామతః పాదం విక్షిపతోస్య సంబంధినం దూరమా
యతం అళినీలం భృంగశ్యామం, ఊరుం సక్థి దివౌకసో దేవాః వ్యోమ్ని దివ్యసరి
తో మందాకిన్యా అంబుపద్ధత్యా జలప్రవాహేణ స్పర్ధయా ఉత్థితమూర్ధ్వంగతః
ప్రవృత్తం యమునౌఘం- యమునాప్రవాహమివదదృశురిత్యుత్ప్రేక్షేయముపమా
సంకీర్ణా ॥ ౭౭ ॥ —అవతారాంతరమాహ ॥ యస్యేతి ॥ కాయనిగ్రహేణా
మృతవిభాగకాలే శిరశ్ఛేదేన గృహీతః విగ్రహో యేన సః బద్ధవైరః కృతీకుశలో
రాహుర్యస్యహరేః కించిదపకర్తుమక్షమస్సన్, కాంతం రమ్యం యద్వక్త్రం
హరిముఖం తేనసదృశీ ఆకృతిర్యస్యతం తత్సదృశమిత్యర్థః,ఇందుంఅధునాపి
బాధతే-పీడయతి, ఉపరాగమిషేణేతిభావః, అత్ర సాక్షాత్ప్రతిపక్షహరినిగ్రహా
శక్త్యా రాహోస్తదీయేందునిగ్రహోక్త్యా ప్రత్యనీకాలంకారః, తథాచ సూత్రం
ప్రతిపక్షతిరస్కారాశక్తౌ తదీయతిరస్కారః ప్రత్యనీకమితి ॥ ౭౮ ॥ — ॥

దుమధునాపిబాధతే ॥ ౨౮ ॥ సంప్రదాయవిగమాదుపేయుషీరేషనాశమవినాశవిగ్రహః । స్మర్తుమప్రతిహతస్మృతిశ్శ్రుతీర్దత్తఇత్యభవదత్రిగోత్రజః ॥ ౨౯ ॥ రేణుకాతనయతాముపాగతశ్శాతితప్రచురపత్రసంహతి । లూనభూరిభుజశాఖముజ్ఝితచ్ఛాయమర్జునవనంవ్యధాదయం ॥ ౩౦ ॥ ఏషదాశరథిభూయమేత్య

దత్తాత్రేయావతారమాహ ॥ సంప్రదాయేతి ॥ అవినాశవిగ్రహో-అనపాయస్వరూపః అతఏవాప్రతిహతాస్మృతిః స్మరణశక్తిర్యస్యస ఏషహరిః సంప్రదాయఉపదేశపరమ్పరా తస్యవిగమాదపాయాన్నాశం కాలదోషాదధ్యయనవిచ్ఛేదముపేయుషీః ప్రాప్తాః + ఉగితశ్చేతి జీప్, శ్రుతీర్వేదాన్ ॥ ని ॥ శ్రుతిస్త్రీవేదఆమ్నాయఇత్యమరః ॥ స్మర్తుం శ్రుతిసంప్రదాయం ప్రవర్తయితుమిత్యర్థః, దత్తఇతి ఖ్యాతఇతి శేషః, అత్రిగోత్రే జాతోఽత్రిగోత్రజోఽభవత్, దత్తాత్రేయోఽభూదిత్యర్థః, అత్రానపాయిత్వస్మృత్యప్రతిఘాతయోర్విశేషణగత్యా శ్రుతిస్మృతిహేతుత్వోక్త్యా కావ్యలింగమ్ ॥ ౨౯ ॥—పరశురామావతారమాహ ॥ రేణుకేతి ॥ అయంహరిః రేణుకాతనయతాం-పరశురామత్వముపాగతస్సన్, అర్జునః-కార్తవీర్యార్జునః, * అర్జునఃకకుభేపార్థే కార్తవీర్యమయూరయోరిత్యనేకార్థత్వేపి రైణుకేయవిరోధాన్నిశ్చయః ॥ తదుక్తంహరియోగినా * సంయోగోవిప్రయోగశ్చ సాహచర్యంవిరోధితా । అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యాన్యస్యసన్నిధిః ॥ సామర్థ్యమౌచితీదేశః కాలోవ్యక్తిస్స్వరాదయః । శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదే విశేషస్మృతిహేతవఇతి ॥ సఏవవనం తత్ శాతితాచ్ఛిన్నా ప్రచురా-ప్రభూతా, పత్రసంహతిర్వాహనసమూహః పర్ణసంఘాతశ్చయస్యతత్ ॥ ని ॥ పత్రంస్యాద్వాహనేపర్ణఇతివిశ్వః ॥ లూనాః-ఛిన్నాః, భూరయః ప్రచురా భుజాఏవశాఖాయస్యతత్ ఉజ్ఝితా ఛాయా కాంతిరనాతపశ్చ యస్యతత్తథావ్యధాత్, విహితవాన్ + దధాతేర్లుఙి, గాతిస్థేత్యాదినాసిచోలుక్, ॥ ని ॥ ఛాయాసూర్యప్రియాకాంతిః ప్రతిబింబమనాతపఇత్యమరః ॥ అత్రసమస్తవస్తువిషయసావయవరూపకంవ్యక్తం; తచ్చచ్ఛాయేతి పత్రేతిచ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాభేదాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితిసంకరః ॥ ౩౦ ॥—రామావతారమాహ ॥ ఏషఇతి ॥ కించేతిచార్థః, రక్షితప్రజః ఏషహరిః దశరథస్యాపత్యంపుమాన్ దాశరథీ రామః + అతఇఞ్, తస్యభావః దాశరథిభూయంరామత్వం + భువోభావేఇతిక్య

చధ్వంసితోద్ధతదశాననామపి । రాక్షసీమకృతరక్షితప్రజస్తేజసాధికవిభీషణాం పురీమ్ ॥ ౭౧ ॥ నిప్రహంతుమమరేశవిద్విషామర్థితస్స్వయమథస్వయంభువా । సంప్రతిశ్రయతిపుత్రతామయం కశ్యపస్య వసుదేవరూపిణః ॥ ౭౨ ॥ తాతనోదధివిలోడనం ప్రతి త్వద్వినాద్యవయముత్సహామహే । యస్సురైరితి సురౌఘవల్లభోవల్లవైశ్చజగదేజగత్పతిః ॥ ౭౩ ॥ నాత్తగంధమవధూయ శత్రు

ప్, ఏత్య-ప్రాప్య, ధ్వంసితో హత ఉద్ధతో దృప్తో దశాననో రావణో యస్యాం తామపి రాక్షసీం రక్షస్సంబంధినీం పురీం లంకాం తేజసా స్వవీర్యేణ అధికవిభీషణాం-అత్యంతభీషణాం, అకృతేతి విరోధః భయహేతో రుద్ధతస్య రావణస్య ధ్వంసనాత్ అధికో మహాన్ విభీషణో రావణానుజో యస్యాం తామిత్యవిరోధః అతఏవ విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౭౧ ॥—అథ పంచభిః ప్రకృతం కృష్ణావతారమాహ ॥ నిప్రేతి ॥ అథ రామావతారానంతరం, అయం హరిః అమరేశవిద్విషాం నిప్రహంతుం చైద్యాదీన్ ఇంద్రశత్రూన్ హంతుమిత్యర్థః + జాసినిప్రహణనాటక్రాథపిషాం హింసాయామితి కర్మణి షష్ఠీ స్వయంభువా-బ్రహ్మణా, స్వయమాత్మనైవార్థితః-ప్రార్థితస్సన్, సంప్రతీదానీం వసుదేవరూపిణో వసుదేవమూర్తిభాజః, కశ్యపస్య-కశ్యపప్రజాపతేః, పుత్రతాం వ్రజతి కృష్ణరూపేణాతి భావః, అత్ర స్వయమ్బ్రహ్మప్రార్థనాయా విశేషణగత్యా వసుదేవపుత్రతాప్రాప్తిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౭౨ ॥—తాతేతి ॥ సురౌఘవల్లభః-సురగణప్రియః, జగత్పతిర్యో హరిః సురైర్వైరైర్వల్లవైర్గోపైశ్చ హే తాత జనక నేతి పదచ్ఛేదే ఉదధివిలోడనం-సముద్రమథనం ప్రతి, నో ఇతి పదచ్ఛేదే దధివిలోడనం దధిమథనంచ ప్రతి త్వద్వినా-త్వాం విహాయేత్యర్థః + పృథగ్వినేత్యాదినా వికల్పాత్పంచమీ, అద్య వయం నోత్సహామహే-న క్షమామహే ఇతి జగదే గదితః అత్ర హరిమహిమవర్ణనాంగత్వేన సురాణాం వల్లవానాంచ ప్రకృతానామేవ నోదధీతి శబ్దశ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయలబ్ధదధ్యుదధివిలోడనాక్షమత్వకర్మసామ్యాద్గమ్యౌపమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః తేనచ హరేర్దధిమథనకల్పముదధిమథనమపీతి వస్తు వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ ౭౩ ॥—నాత్తగంధమితి ॥ కించేతిచార్థః యో హరిః శత్రుభిరవధూయాభిభూయ నాత్తగంధమ

భిశ్ఛాయయా చ శమితామరశ్రమం । యోఽభిమానమివ వృత్రవిద్విషః పారిజాత
ముదమూలయద్దివః ॥ ౮౪ ॥ యం సమేత్య చ లలాటలేఖయా బిభ్రతస్సపది శంభువి
భ్రమం । చండమారుతమివ ప్రదీపవచ్చేదిపస్య నిరవాద్విలోచనం ॥ ౮౫ ॥ యః కో
లతాం వల్లవతాం చ బిభ్రద్దంష్ట్రాముదస్యాశు భుజాం చ గుర్వీం । మగ్నస్య తోయాప
ది దుస్తరాయాం గోమండలస్యోద్ధరణం చకార ॥ ౮౬ ॥ ధన్యోఽసి యస్య హరిరేష ॥

నాఘ్రాతసౌరభం అనభిఘ్రాతం చ ॥ ని ॥ ఆఘ్రాతగంధోఽభిఘ్రాతస్స్యాదిత్యమరః ॥
నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః, ఛాయయా-అనాతపేన, పాలనేన చ
॥ఛాయా స్యాదాతపాభావే ప్రతిబింబార్కయోషితోః । పాలనోత్కోచయోః
కాంతిసచ్ఛోభాపఙ్క్తిషు స్మృతేతి విశ్వః ॥ శమితామరశ్రమం-నివారితసురఖేదం
పారిజాతం వృత్రవిద్విషః శక్రస్యాభిమానమహంకారమివ దివః స్వర్గాదుదమూ
లయత్-ఉన్మూలితవానితి పారిజాతహరణోక్తిః, శ్లిష్టవిశేషణేయముపమేతి కేచి
త్, శ్లేషఏవేత్యన్యే ॥ ౮౪ ॥—యమితి ॥ కించేతి చార్థః, లలాటమేవ లేఖా
తయా లలాటలేఖయా-లలాటదేశేన శంభోర్విభ్రమం సౌందర్యం బిభ్రతః లలా
టే లోచనవత ఇత్యర్థః, చేదిపస్య-శిశుపాలస్య, లోచనం తృతీయనేత్రం క
ర్తృ యం హరిం చండమారుతమివ సమేత్య ప్రదీపవత్-ప్రదీపేనతుల్యం + తే
నతుల్యమితి వతి ప్రత్యయః, నిరవాత్-నిర్వాతిస్మ, నష్టమిత్యర్థః, నిర్పూర్వాద్వా
ధాతోర్లఙ్, నిరవాపలోచనమితి క్వాచిత్కపాఠః వాతేః ప్రక్రియావి
రోధాదాప్నోతేరసంగతార్థత్వాదితి, అనేకేవేయముపమా ॥ ౮౫ ॥—య ఇ
తి ॥ యో హరిః కోలతాం-వరాహత్వం ॥ ని ॥ వరాహస్సూకరో ఘృష్టిః కోలః
పోత్రీ కిరిః కిటిరిత్యమరః ॥ వల్లవతాం-గోపాలత్వం చ బిభ్రత్ ఆశు గుర్వీం దం
ష్ట్రాం భుజాం చ యథాసంఖ్యమితి భావః, ఉదస్యోద్యమ్య దుస్తరాయాం తోయా
పది జలసంకటే ఏకత్ర సముద్రకృతాయాం అన్యత్ర వర్షకృతాయామితి వివే
కః, మగ్నస్య గోమండలస్య భూగోళకస్య ధేనుబృందస్య చోద్ధరణం నిస్తారం
చకార అత్ర కోలత్వవల్లవత్వయోః ప్రకృతయోరేవ శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసా
యేన గోమండలోద్ధరణస్య బింబప్రతిబింబభావేన దంష్ట్రాభుజోద్యమనస్య
చ సామ్యాదౌపమ్యగమ్యతాయాం తుల్యయోగితా సతీ యథాసంఖ్యేన సంకీర్య
తే, ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ * స్యాదింద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౮౬ ॥

సమక్షఏవ దూరాదపిక్రతుషుయజ్వభిరిజ్యతేయః । దత్వార్ఘ్యమత్రభవతే భువనేషుయావత్సంసారమండలమవాప్నుహిసాధువాదమ్ ॥ ౮౭ ॥ భీష్మోక్తంతదితివచోనిశమ్యసమ్యక్ సామ్రాజ్యశ్రియమధిగచ్ఛతానృపేణ । దత్తేర్ఘ్యే మహతి మహీభృతాంపురోపి త్రైలోక్యమధుభిదభూదనర్ఘ్యఏవ ॥ ౮౮ ॥*******

ఏవందేవం స్తుత్వానంతరకర్తవ్యముపదిశతి॥ధన్యోసీతి॥ధనంలబ్ధాధన్యఃపుణ్యవానసి ॥ ని ॥ సుకృతీపుణ్యవాన్ధన్యఇత్యమరః + ధనగణంలబ్ధేతియత్ప్రత్యయః, కుతః యస్యతే ఏషహరిః సమక్షఏవ-అక్ష్ణస్సమీపఏవ పురతఏవేత్యర్థః, స్థితఇతి శేషః సమీపార్థేఽవ్యయీభావః + అవ్యయీభావేశరత్ప్రభృతిభ్యఇతిసమాసాంతః అతఏవ తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమితిసప్తమ్యాఅమభావః, నన్వత్ర కోవిశేషస్తత్రాహ॥ యోహరిర్దూరాదపి పరోక్షేపి క్రతుషు-యాగేషు,యజ్వభిర్విధివదిష్టవద్భిః ॥ ని ॥ యజ్వాతువిధినేష్టవానిత్యమరః + సుయజోర్ఙ్వనిబితి ఙ్వనిప్ప్రత్యయః,ఇజ్యతే పూజ్యతే సతే ప్రత్యక్షఇతి ధన్యస్త్వమిత్యర్థః ఫలితమాహ ॥ అత్రభవతే పూజ్యాయేత్యర్థః, పూజ్యస్తత్రభవానత్రభవానితిసజ్జనః+ ఇతరాభ్యోపి దృశ్యంతఇతి సార్వవిభక్తికస్త్రల్ప్రత్యయః, సుప్సుపేతి సమాసః, అర్ఘం పూజాందత్వా యావత్సంసారమండలంవర్తతే తావదితిశేషః భువనేషు సాధ్వితివాదశ్శబ్దః తంసాధువాదం సాధుసమాఖ్యాం అవాప్నుహి లభస్వేత్యర్థః, అత్ర రాజ్ఞోధన్యతాయాయస్యేత్యాదివాక్యార్థహేతుకత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః, వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౮౭ ॥— భీష్మేతి ॥ ని ॥ యేనేష్టంరాజసూయేన మండలస్యేశ్వరశ్చయః । శాస్తియశ్చాజ్ఞయారాజ్ఞస్ససమ్రాడిత్యమరః ॥ సమ్రాజోభావస్సామ్రాజ్యం తదేవశ్రీస్తాం శ్రియంఅధిగచ్ఛతా-భజతా, నృపేణ-యుధిష్ఠిరేణ, ఇతి-ఇత్థం, భీష్మోక్తం తద్వచః సమ్యక్ నిశమ్య-శ్రుత్వా, మహీభృతాం-రాజ్ఞాం, పురోగ్రే మహతి అర్ఘ్యే పూజాయాం దత్తేపి మధుభిద్ధరిః త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యం చతుర్వర్ణాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః, తత్ర త్రైలోక్యే అనర్ఘఏవపూజారహితఏవాభూదితి విరోధః, అమూల్యఏవాభూదిత్యవిరోధః ॥ ని ॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ అత్రార్ఘయోరభేదాధ్యవసాయాద్విరోధః, తదనధ్యవసాయాదవిరోధఇతివిరోధాభాసోలంకారః ॥ ప్రహర్షిణీవృత్తం ॥ ౮౮ ॥

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శ్రీపదాఙ్కే శిశుపాలవధే మహాకావ్యే-రాజసూయే
కృష్ణార్ఘదానంనామ చతుర్దశస్సర్గః.

అథ పఞ్చదశసర్గః ప్రారమ్భః

అథ తత్ర పాణ్డుతనయేన సదసి విహితం మధుద్విషః । మానమసహత న చేదిపతిః పరవృద్ధిమత్సరి మనో హి మానినామ్ ॥ ౧ ॥ పురపి పశాఙ్గిణి స వైరమథ పునరముం తదర్చయా । మన్యురభజదవగాఢతరస్సమదోషకాల ఇవ దేహినం జ్వరః ॥ ౨ ॥ అభితర్జయన్నివ సమస్తనృపగణమసావకమ్పయత్ । లోలమకుటమణిరశ్మిశిఖైరనిశైః

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలచల
మల్లినాథసూరివిరచితే శిశుపాలవధాఖ్యమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే సర్వఙ్కషాఖ్యానే శ్రీకృష్ణార్ఘదానంనామ చతుర్దశస్సర్గః

అథేతి ॥ అథ హరిపూజానన్తరం, చేదిపతిః-శిశుపాలః, తత్ర సదసి-సభాయాం, పాణ్డుతనయేన-యుధిష్ఠిరేణ, విహితం మధుద్విషో హరేః మానం-పూజాం నాసహత ఈర్ష్యాం చకారేత్యర్థః, * పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యా స్యాద్ద్రోహస్స్యాన్మన్యుతోఽపి చేతి లక్షణాత్ । తథాహి మానినామహఙ్కారిణాం, మనః పరవృద్ధిషు మత్సరి హి మత్సరవద్ధి పరశుభద్వేషి ఖల్విత్యర్థః, సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః, అస్మిన్సర్గే ఉద్గతావృత్తం * సజసాదిమేసలఘుకౌ చ నసజగురుకైరథోద్గతా । త్ర్యఙ్ఘ్రిగతభనజలాగయుతా స్సజసా జగౌ చరమ ఏకతః పఠేదితి లక్షణాత్ । ౧ ।—పురఇతి ॥ పురః-పూర్వమేవ, శార్ఙ్గిణి సవైరం-సక్రోధమముం చైద్యం అథ పునః-అతఃపరం, తదర్చయా-హరిపూజయా, అవగాఢతరో నిబిడతరో మన్యుః-క్రోధో రౌద్రరసస్య, స్థాయీభావ ఇతి భావః, దేహినం-శరీరిణం, సమా మిలితా దోషాః అపథ్యసేవా కాలః కర్మవిపాకశ్చ యస్య స జ్వర ఇవాభజత్, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౨ ॥—అథాష్టభిరస్య గాత్రారబ్ధక్రోధచేష్టాః ప్రపఞ్చయతి ॥ అభీత్యాది ॥ అసౌ చైద్యః సమస్తనృపగణమభితర్జయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా + తర్జ భర్త్సనే ఇతి ధాతోశ్చౌరాదికస్యానుదాత్తేత్త్వేఽప్యస్యాత్మనేపదవిధేః చక్షిఙో దేశస్య ఖ్యాఞః స్థానివద్భావానాదరేణ పుంసఃకర్తృరణసామర్థ్యేనానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదం, (కేచిత్తు ఖ్యాఞోఽఙిత్త్వస్యోభయపదార్థం చారితార్థ్యేన జ్ఞాపకత్వాసమ్భవేఽపి అనుదాత్తేత్త్వప్రయుక్తమాత్మనేపదమ

ప్రకంపితజగత్త్రయం శిరః ॥ ౩ ॥ సవమన్రోషాశ్రుఘనఘర్మవిగలదురుగండమండలః । స్వేదజలకణకరాళకరో వ్యరుచత్ప్రభిన్న ఇవకుంజరస్త్రిధా ॥ ౪ ॥ సనికామఘర్మితమభీష్టమధువదవధూతరాజకః । క్షిప్తబహలజలబిందువపుః ప్రలయార్ణవోత్థితఇవాదిసూకరః ॥ ౫ ॥ క్షణమాశ్లిషద్ఘటితశైలశిఖరకఠినాంసమండలః

నిత్యం చక్షిఙోఽజిత్కరణాత్ జ్ఞాపకాదిత్యాహుః) అతఏవతర్జయతే భర్త్సయతే తర్జయతీత్యపిచద్రూప్యలేకవిష్వేతిభట్టమల్లః, అశనైరతిమాత్రం ప్రకంపితం జగత్త్రయం యేనతత్ త్రైలోక్యభీషణం శిరః శనైర్లోలాశ్చలామకుటమణిరశ్మయోయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా అకంపయత్ క్రోధాతిరేకాదితిభావః ॥ ౩ ॥ స ఇతి ॥ రుషా-రోషేణాశ్రువమన్-ముంచన్, ఘనేన-సాంద్రేణ, ఘర్మేణక్రోధోష్మణా విగలత్ స్రవదురుమహత్ గండమండలంయస్యసః స్విద్యత్కపోలఇత్యర్థః, స్వేదజలకణైః-స్వేదబిందుభిః, కరాలకరోదంతురహస్తః, సచైద్యః త్రిధా నేత్రకపోలహస్తదేశైః ప్రభిన్నః మదస్రావీ-మత్తః॥ని॥నత్వః ప్రభిన్నో మత్తస్స్యాదితి వైజయంతీ ॥ కుంజరఇవవ్యరుచత్-రురుచే + ద్యుద్భ్యోలుఙీతివికల్పాత్ పరస్మైపదం, ఏతేన స్వేదాఖ్యః సాత్త్వికభావఉక్తః, ఉపమాలంకారః॥౪॥

సఇతి ॥ రాజ్ఞాంసమూహోరాజకం + గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ ప్రత్యయః, తదవధూతమభిభూతంయేనసతథోక్తః, సచైద్యో నికామం ఘర్మితం సంజాతఘర్మముద్భూతస్వేదమిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఘర్మస్స్యాదాతపేగ్రీష్మేఉష్ణస్వేదాంభసోరపీతివిశ్వః + తారకాదిత్వాదితచ్ ప్రత్యయః, వపుః ప్రలయే అర్ణవస్తస్మాదుత్థితః ఆదిసూకరఇవ క్షిప్తాః ప్రేరితాః బహులాః సాంద్రాజలబిందవోయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా అభీష్టమత్యంతమధువత్ క్రోధాద్ధువతిస్మ + ధూవిధూనఇతిధాతోస్తౌదాదికాల్లఙ్, అత్రాపి స్వేదః సాత్త్వికఏవోక్తః ఉపమాలంకారః ॥ ౫ ॥ —క్షణమితి ॥ ఘటితం-సుసంహితం, యచ్ఛైలశిఖరంతద్వత్కఠినం అంసమండలంయస్యసః అసౌ చైద్యః ఉపహితావగాహితా ఆరోపితేత్యర్థః ॥ విధూతిః కంపోయస్మిన్కర్మణితం అధికమత్యంతం అవధూనితాస్వేనకంపితా సమస్తా నంసత్ సభాయేనతం స్తంభంక్షణంఆశ్లిషత్-శ్లిష్టవాన్, అంసేనాహతవానిత్యర్థః

ంసమండలమితివిశేషణంచ+పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః, ఆలింగనార్థత్వేతు, శ్లిషఆలింగనఇతి క్సాదేశస్స్యాత్, క్రోధాంధాఃకిమాద్ధత్యంనకుర్వంతీతిభావః, అత్రాంసకాఠిన్యస్య విశేషణగత్యా స్తంభాశ్లేషహేతుత్వాత్కావ్య

స్తంభముపహితవిఘూర్ణిమసావధికావఘూనితసమస్తసంసదం ॥ ౬ ॥ కనకాంగద ద్యుతిభిరస్యగమితమరువత్పిశంగతాం । క్రోధమయశిఖిశిఖావటలైః పరితఃపరీత మివబాహుమండలం ॥ ౭ ॥ కృతసన్నిధానమివతస్యపునరపి తృతీయచక్షుషా । క్రూరమజనికుటిలభ్రుగురుభ్రుకుటీకఠోరితలలాటమాననం ॥ ౮ ॥ అతిరక్తభావ ముపగమ్యకృతమతిరముష్యసాహసే । దృష్టిరగణితభయాసిలతామవలంబతేస్మ స మయాసఖీమివ ॥౯॥ కరకుట్మలేనదనిజమూరుమురుతరసగాత్మకర్కశం । త్రస్తచప

లింగం శైలశిఖరోపమయాసంకీర్యతే ॥ ౬ ॥—కనకేతి ॥ కనకస్యాంగదయోః కేయూరయోః, ద్యుతిభిః-పిశంగతాం-పింగలవర్ణతాం, గమితం-ప్రాపితమి తి తద్గుణాలంకారః, అస్యచైద్యస్య బాహుమండలం క్రోధమయశిఖిశిఖావట లైః-క్రోధాగ్నిజ్వాలాజాలైః పరితః పరీతం పరివృతమివాభూదిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ + ద్యుద్భ్యోలుఙితిపరస్మైపదం ॥ ౭ ॥—కృతేతి ॥ కుటిలే భ్రువౌయస్యేత్యుకు టిలభ్రు ఉపసర్జనహ్రస్వః, గుర్వ్యా భ్రుకుట్యా భ్రూభంగేనకఠోరితం భీ షణీకృతం లలాటంయస్యతత్ తస్యచైద్యస్యాననం పునరపి తృతీయచక్షుషా కృ తసన్నిధానం-కృతసంసర్గమివేత్యుత్ప్రేక్షా, క్రూరమజని-భయంకరమభూత్, + జనేఃకర్తరిలుఙ్, దీపజనేత్యాదినావికల్పాచ్చిణ్ ప్రత్యయః ॥ ౮ ॥—అతిర క్తేతి ॥ అముష్యచైద్యస్యదృష్టిః అతిరక్తస్యభావస్తమతిరక్తభావంరోషాతిరేకా దత్యారుణ్యమన్యత్ర కామాతిరేకాదత్యనురాగితాముపగమ్య ప్రాప్య సాహ సే కృష్ణాదివధరూపే అన్యత్ర పురుషాభిసరణరూపే కృతమతిః సర్వథా హ రిం హనిష్యామి గమిష్యామిఇతిచ కృతనిశ్చయాఅర్థనిర్ధారణంమతిరితితజ్జ్ఞాః అగణితమవిచారితంభయం శత్రోర్గురుజనాచ్చయయాసా సతీసమయాసమీపే అసిలతాం సఖీమివావలంబతేస్మ, సాధనత్వేన-సహాయత్వేనచ స్వీచకార, క్రో ధాజ్జిఘాంసయా ఖడ్గమగ్రాక్షీదిత్యర్థః, అత్ర ప్రస్తుతదృష్టివిశేషణసామ్యా దప్రస్తుతనాయికాప్రతీతేస్సమాసోక్తిరుపమాసంకీర్ణా ॥ ౯ ॥ —కరేతి ॥అ యంచైద్యః ఉరుతరోమహత్తరోనగాత్మాశైలశిలేవ కర్కశఇత్యుపమా తం నిజ మాత్మీయమూరుంసక్థి ॥ ని ॥ సక్థిక్లీబేపుమానూరురిత్యమరః ॥ కరః కుడ్మలఇవే త్యుపమితసమాసః, తేనసంహతా ప్రసారితాంగులినా పాణితలేనేత్యర్థః,త్ర స్తేన-భీతేన, అతఏవ చపలం చంచలం వలమానేన పలాయమానేనజనేన ఘ్రా

ఙ్వలమానజనశ్రుతభీమనాదమయమాహతోచ్చకైః ॥ ౧౦ ॥ ఇతి చుక్రుధే భృశమనేన న మహదవాప్య విప్రియం । యాతి వికృతిమపి సంవృతిమత్కిము యన్నిసర్గదురవగ్రహం మనః ॥ ౧౧ ॥ ప్రథమం శరీరజవికారకృతముకులబంధమవ్యథీ । భావికలహఫలయోగమసౌ వచనేన కోపకుసుమం వ్యచీకసత్ ॥ ౧౨ ॥ ధ్వనయన్ సభామథ సనీరఘనరవగభీరవాగభీః । వాచమవదదతిరోషవశాదతినిష్ఠురస్ఫుటత

భీమనాదో భయంకరధ్వనిర్యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ఉచ్చకైస్తారమాహతహతవాక్ అలబ్ధలక్ష్యాః క్రోధాంధాః స్వాత్మానమేవఘ్నంతీతి భావః + ఆఙ్పూర్వాద్ధంతేర్లఙ్, ఆఙో యమహన ఇత్యత్రాకర్మకాధికారేऽపి స్వాంగకర్మకాచ్చేతి వక్తవ్యమిత్యాత్మనేపదం, అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినానునాసికలోపః ॥౧౦॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థమనేన ప్రకారేణ అనేన చైద్యేన భృశం చుక్రుధే-క్రుద్ధం + భావే లిట్, తథాహి సంవృతిమదపి సంవృతిర్వికారగుప్తిః, తద్వదపి ధీరమపీత్యర్థః, మనో మహద్విప్రియం అప్రియమవాప్య వికృతిం-వికారం యాతి నను ప్రాప్నోతి ఖలు, యన్మనో నిసర్గాత్స్వభావాద్దురవగ్రహం దుర్గ్రహం చపలమిత్యర్థః + గ్రహోऽగ్రహే ఖల్ ప్రత్యయః, తదితి శేషః, కిము వికృతిం యాతీతి కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః, చపలచిత్తశ్చాయం చైద్య ఇతి భావః అత్ర చైద్యక్రోధస్య సన్విత్యాది వాక్యార్థహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౧౧ ॥—ఏవం గాత్రార(బ్ధ)ంభ) వికారానుక్త్వా వాగార(బ్ధా)ంభా)న్వక్తుముపక్రమతే ॥ ప్రథమమితి ॥ నవ్యథతే-న బిభేతీతి, అవ్యథీ నిర్భీకః నిశ్శంక ఇత్యర్థః + జిదృక్షీత్యాదినా నఞ్పూర్వాద్వ్యథేరినిః, అసౌ చైద్యః ప్రథమం శరీరజైర్వికారైః పూర్వోక్తైః శిరఃకంపనాదిభిః కృతో ముకులబంధో ముకులప్రాదుర్భావో యస్య తత్ భావికలహస్య రణస్యైవ ఫలస్య యోగో యస్య తత్ ॥ ని ॥ అస్త్రియాం సమరానీకరణాః కలహవిగ్రహావిత్యమరః ॥ కోపమేవ కుసుమం తత్ వచనేన యదపూపుజ ఇత్యాదివక్ష్యమాణవాక్యేన వ్యచీకసత్-వికాసయతి స్మ + కసేః ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః, దీర్ఘో లఘోరిత్యభ్యాసదీర్ఘః, అత్ర వికారకలహవచనకోపేషు ముకులఫలవికాసకుసుమత్వరూపణాత్సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకమ్ ॥ ౧౩ ॥—ధ్వనయన్నితి ॥ అథ సనీరఘనరవగభీరవాక్-సజలమేఘగర్జితగంభీరస్వర ఇత్యర్థః, అభీః నిర్భీకః అసౌ చైద్యః సభాం ఆస్థానీం ధ్వ

రాక్షరామసౌ ॥ ౧౩ ॥ యదపూపుజస్త్వమిహ పార్థ మురజితమపూజితం సతాం। ప్రేమ విలసతి మహత్తదహో దయితం జనః ఖలు గుణీతి మన్యతే ॥ ౧౪ ॥ యదరాజ్ఞి రాజవదిహార్ఘ్యముపహితమిదం మురద్విషి। గ్రామ్యమృగ ఇవ హవిస్తదయం భజతే జ్వలత్సు న మహీశవహ్నిషు ॥ ౧౫ ॥ అనృతాం గిరం న గదసీతి జగతి పటహైర్విఘుష్యసే । నిన్ద్యమథ చ హరిమర్చయతస్తవ కర్మణైవ వికసత్యసత్యతా ॥ ౧౬ ॥

నయేన అతిరోషవశాత్-అతినిష్ఠురాణి అతిపరుషాణి స్ఫుటతరాణి చాక్షరాణి యస్యాః తాం వాచమవదత్ ఘనరవగభీరేత్యుపమాలంకారః ॥ ౧౩ ॥ —వాచమవదదిత్యుక్తం అథ తామేవ ప్రపంచయన్ పంచభిః పాండవోపాలంభమాహ ॥ యదిత్యాది ॥ హే పార్థ పృథాపుత్రేతి మాతృప్రాధాన్యేనామంత్రణం మర్మోద్ఘాటనార్థం సతామపూజితం సద్భిరపూజ్యమానమిత్యర్థః + మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి వర్తమానే క్తః, క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ, మురజితం-కృష్ణం ఇహ సదసి యదపూపుజః పూజయసిస్మ + ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః, తత్తస్మాత్ మహత్ప్రేమ విలసతి-స్ఫురతి, అన్యథా కథమపూజ్యే పూజ్యత్వాభిమాన ఇత్యభిప్రేత్యాహ జనో లోకః దయితం ప్రియం జనం గుణీతి మన్యతే ఖలు అగుణినమపీత్యర్థః, అహో ఆశ్చర్యం కృష్ణః ప్రేమ్ణా పూజితో న గుణాదితి భావః, అత్ర ప్రేమవిలసనస్యోత్తరవాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౧౪ ॥—యదితి ॥ అరాజ్ఞి అభిషేకాదిరాజగుణవిరహిణీత్యర్థః + నఞస్తత్పురుషాదితి సమాసాంతప్రతిషేధః, ఇహాస్మిన్ మురద్విషి కృష్ణే, అపాత్రతాద్యోతనార్థమసంప్రదానవిభక్తినిర్దేశః, రాజానమర్హతీతి రాజవత్ రాజార్హం + తదర్హమితి వతి ప్రత్యయః, తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయత్వం, యదిదమర్ఘ్యం అర్ఘార్థం ద్రవ్యం అర్హణమిత్యర్థః, ఉపహితమర్పితం తదర్ఘ్యమయం కృష్ణః మహీశాః అవనీపా వహ్నయో యోగ్యా ఇవ వేత్యుపమితసమాసః, తేషు మహీశవహ్నిషు జ్వలత్సు సత్సు అన్యత్ర మహీశేష్వేవ వహ్నిషు జ్వలత్సు సత్స్విత్యర్థః, గ్రామ్యమృగః శునకో హవిరివ న భజతే-న ప్రాప్నోతి ఉపమాలంకారః ॥ ౧౫ ॥ —అనృతామితి ॥ హే పార్థ కుంతీపుత్ర అనృతామసత్యాం గిరం న గదసి-న వదసీతి జగతి-లోకే, పటహైర్వాద్యవిశేషైః కర్తృభిః విఘుష్యసే-ఉద్ఘోష్యసే, అథ చ తథాపి నిన్ద్యం హరిమర్చయతస్తవ కర్మణా

తవధర్మరాజఇతినామకథమిదమపస్థువర్త్యతే। భౌమదినమభిదధత్యథవా భృశ
మప్రశస్తమపి మంగలంజనాః ॥ ౧౭ ॥ యదివార్చనీయతమమేషకిమపిభవతాం
పృథాసుతాః। శౌరిరవనిపతిభిర్నిఖిలైరవమాననార్థమిహకింనిమంత్రితైః॥౧౮
అథవానధర్మమనుబోధసమయమవయాతబాలిశాః। కామమయమిహవృథాపలి

పూజ్యపూజాకరణే నైవాసత్యతా సత్యహీనతా వికసతి-ప్రకాశతే, అత్ర స
త్యప్రసిద్ధ్యసత్యాచరణయోర్విరూపయోర్ఘటనాత్ విరూపఘటనారూపో విష
మాలఙ్కారః॥౧౬॥తవేతి ॥ హేపార్థ తవేదంధర్మరాజఇతి నామకథమపస్థుఅ
సత్యమేవ వర్త్యతే + అపదుస్సుషుస్థఇత్యౌణాదికఃకు ప్రత్యయః, అంబాంబగో
భూమీత్యాదినా షత్వం, యద్వా యుక్తమేవైతదిత్యాహ, అథవా జనాః భృశ
మప్రశస్తమపి భౌమదినమంగారకవారం మంగళమభిదధతి, వ్యపదిశంతి
తద్వదిదమపీత్యర్థః, లోకే అప్రశస్తం ప్రశస్తశబ్దేన విరుద్ధార్థేనాపివ్య
పదిశ్యతే తదుచ్చారణదోషభియా (యథాధూలిః వృద్ధిశబ్దేన) తద్వదధర్మరాజ
స్యాపి తే ధర్మరాజవ్యపదేశఇతిభావః, అత్ర ధర్మరాజభౌమదినయోర్నిరపేక్ష
వాక్యద్వయే ప్రతిబింబకరణాద్దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౧౭ ॥—యదివేతి ॥ హే
పృథాసుతాః కౌంతేయాః ఏషః శౌరిర్వా శౌరిరేవేత్యర్థః ॥ వి ॥ వాస్యాద్వి
కల్పోపమయోరేవార్థేచసముచ్చయేఇతివిశ్వః ॥కిమపికథమపి భవతామర్చనీ
యతమోయది-పూజ్యశ్చేత్, తర్హీతి శేషః, అవమాననం-తిరస్కారః, తస్మైత
దర్థమేవ + అర్థేనసహనిత్యసమాసః- సర్వలింగతాచవక్తవ్యా క్రియావిశే
షణం, నిమంత్రితైరాహూతైర్నిఖిలైరవనిపతిభిరిహ కింకోఽర్థస్సాధ్యఇత్యర్థః,
అతఏవ సాధనక్రియాపేక్షయా కరణత్వాత్తృతీయా, గమ్యమానక్రియాపేక్ష
యాపి కారకప్రవృత్తిరితి న్యాసోద్యోతే, అత్ర సకలరాజనిషేధస్య పూర్వ
వాక్యార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౧౮ ॥— అథ త్రిభిర్భీష్మోపాలం
భమాహ ॥ అథేత్యాది ॥ అథవాబాలిశాః-మూర్ఖాః, యూయమితి శేషః,సు
బోధోనభవతీత్యసుబోధోదుర్బోధః సమయఆచారో యస్యతం ధర్మం నావ
యాత-నజానీత, + అవపూర్వాద్యాధాతోర్లోట్, లోటోలఙ్వదితి తస్యతా
దేశః, కింతు వృథానిష్ఫలం పలితం యస్యసవృథాపలితః వృథాపరిణతఇత్యర్థః
॥వి॥ పలితంజరసాశౌక్ల్యంకేశాదావిత్యమరః ॥ వృథాత్వేహేతుమాహ ॥ హా

తోఽహతబుద్ధిరప్రణిహితస్సరిత్సుతః ॥ ౧౯ ॥ స్వయమేవ శంతనుతనూజ యమి హ గణమర్ఘ్యమభ్యధాః । తత్ర మురరిపురయం కతమో యమనింద్యవందివదభిష్టుషే మృషా ॥ ౨౦ ॥ అవనీభృతాం త్వమపహాయ గణమతిజడస్సమున్నతం । నీచినియతమిహ యచ్చపలో నిరతస్స్ఫుటం భవసి నిమ్నగాసుతః ॥ ౨౧ ॥ ప్రతిపత్తుమంగ ఘటతే న చ తవ నృపయోగ్యమర్హణం । కృష్ణకలయ నను కోఽహమితి స్ఫుట

తబుద్ధిర్నష్టమతిరయం సరిత్సుతో భీష్మోఽపి, ఇహ ధర్మే కామమప్రణిహితో నవహితః ప్రమత్తః బాలిశాః పార్థా న జానంతు హంత వృద్ధోఽపి న జానాతీతి చిత్రమిత్యర్థః అత ఏవ సత్యపి కారణే కార్యానుదయాద్విశేషోక్తిరలంకారః, తథా పార్థబాలిశత్వధర్మదుర్బోధత్వయోర్విశేషణగత్యా ధర్మాజ్ఞానహేతుత్వాత్కావ్యలింగం చేత్యనయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౧౯ ॥— స్వయమేవేతి ॥ హే శంతనుతనూజ-భీష్మ, స్వయమేవ-త్వమేవేత్యర్థః, ఇహ యం గణం వర్గమర్ఘ్యమర్ఘార్హం పూజ్యం + దండాదిభ్యో య ఇతి యప్రత్యయః, అభ్యధాః-అవోచః, స్నాతకం గురుమిత్యాదిశ్లోక ఇతి భావః + ధాధాతోర్లుజి, గాతిస్థేత్యాదినా సిచో లుక్, తత్ర స్నాతకాదిగణే అయం మురరిపుః కతమః న కోఽపీత్యర్థః మాస్తు అస్తు వా అస్మదుపాలంభే కో హేతురత ఆహ ॥ యం మురరిపుం అనింద్యవందివత్-ప్రగల్భవైతాళికవదిత్యుపమా, మృషా-మిథ్యా, అభిష్టుషే స్తౌషి అతస్త్వమేవోపాలభ్య ఇతి భావః + ఉపసర్గాత్సునోతీత్యాదినా షత్వం ॥ ౨౦ ॥— అవనీతి ॥ అతిజడోఽతిమూఢః, అతిశీతశ్చ చపలః అస్థిరః సత్వరశ్చ త్వం సమున్నతం ఉన్నతమవనీభృతాం-రాజ్ఞాం భూధరాణాంచ గణమపహాయ + నీచమంచతీతి న్యక్, తస్మిన్ నీచే నీచవృత్తే నిమ్నే చ, అచ ఇత్యకారలోపే, చావితి దీర్ఘః, ఇహ కృష్ణే యద్యస్మాన్నియతం నిత్యం నిరతోఽనురక్తః ప్రవణశ్చ అత ఇతి శేషః, నిమ్నం నీచం గచ్ఛతీతి నిమ్నగా-నదీ + అన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః, తస్యాస్సుతో భవసి స్ఫుటం వ్యక్తం నీచనిరతత్వాదిధర్మసంక్రమాదితి భావః, ఉక్తంచ నపిత్ర్యమనువర్తంతే మాతృకం ద్విపదా ఇతి ॥ అత్ర చతుర్థపాదార్థస్య పూర్వవాక్యార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౨౧ ॥—అథ సప్తదశభిః కృష్ణోపాలంభం కరోతి ॥ ప్రతిపత్తుమిత్యాది ॥ హే అంగ తవ చ నృపయోగ్యం రాజార్హమర్హణం పూజనం ప్రతిపత్తుం-స్వీకర్తుం, న చ ఘటతే-న యుజ్యతే, నన్వాహ ఘపిర్ఘా

మాపదాంపదమనాత్మవేదితా ॥ ౬౨ ॥ అసురస్త్వయి యాన్యవధికోఽపి మధురితి కథంప్రతీయతే ।దండదలితసరఘుః ప్రథసే మధుసూదనస్త్వమితిసూదయన్మధు॥ ౬౩ ముచుకుందతల్పశరణస్య మగధపతిశాసితౌజసః । సిద్ధమబలసబలత్వమహో తవ రౌహిణేయసాహచర్యతః ॥ ౬౪ ॥ ఛలయన్ప్రజాస్త్వమనృతేనకపటపటురై

జైవేతి కథంనయుక్తం తత్రాహ ॥ కృష్ణేతి ॥ నను హేకృష్ణ అహంక ఇతికలయ-అహం రాజానవేతి నిజస్వరూపమాలోచయేత్యర్థః, అన్యథానర్థమాహ॥ అనాత్మవేదితా అనాత్మజ్ఞత్వం ఆపదాం పదం స్థానం స్ఫుటంవ్యక్తమిత్యర్థః, ఆత్మాచకంసకింకరః తత్పశుపాలకత్వాదితిభావః, అతోనిజస్వరూపం చింత్యమితి హేతుమద్భావాత్కావ్యలింగం ॥ ౬౨ ॥—అసురఇతి ॥ మధురితికోఽప్యసురస్త్వయియాన్యవధి అఘాని + ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితిహాం తేలుఙాజి విక ల్పాదద్విధాదేశః; ఇతి కథంప్రతీయతే విశ్వస్యతే నకథంచిదిత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రత్యయాధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః ॥ కింతు త్వందండదలితసరఘః దండేనదలితాః ధ్వస్తాః సరఘామధుమక్షికాయేనసః ॥ ని ॥ సరఘామధుమక్షికేత్యమరః ॥ మధుక్షౌద్రం సూదయన్ క్షారయన్ పీడయన్ మధుసూదనఇతి ప్రథసే-ప్రథితోఽసి, మక్షికాసూదనమేవ మధుసూదనసంజ్ఞా ప్రవృత్తినిమిత్తం నతు మధునామ్నో దైత్యస్య సూదనమిత్యర్థః, అత్ర కథంప్రతీయత ఇతి మధుసూదనసంజ్ఞాయాం ప్రసిద్ధార్థనిషేధస్యోత్తరవాక్యస్థాన్యథావ్యుత్పాదనహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౬౩ ॥—ముచుకుందేతి ॥ హే అబల, బలహీన, కుతః ముచుకుందోనామకశ్చిద్రాజా యస్యాసురవిజయశ్రాంత్యా నిద్రాయమాణస్య దేవతావరప్రసాదాత్ నిద్రావిఘాతకారీదృష్టిపాతాద్భస్మీభవతి తస్యతల్పం శయ్యా తదేవశరణం రక్షణం యస్యతస్యచకాలయవనవిద్రావితస్యేతిభావః, తథా మగధపతినా-జరాసంధేన, శాసితౌజసః అష్టాదశకృత్వః భగ్నవీర్యస్య తవరౌహిణేయస్య బలాపరనామ్నో బలభద్రస్య సాహచర్యతః-సాహచర్యాత్, సబలత్వంసిద్ధం నతు స్వబలసంపత్త్యేత్యర్థః, అహో కారణంవినా కార్యోదయాదాశ్చర్యం అతఏవ విభావనాలంకారః, పుణ్యైర్యశోలభ్యతే ఇతిభావః ॥ ౬౪ ॥—ఛలయన్నితి ॥ ఇంద్రజాలంవేత్తి తేనదీవ్యతివేత్యైంద్రజాలికః, అతఏవ కపటపటుర్వంచనాకుశలస్త్వం, అనృతేన-అసత్యే

ద్వే త్రిజాలికః । ప్రీతిమనుభవసినగ్నజితస్సుతయేష్టసత్యఇతిసంప్రతీతయా ॥ ౨౫ ॥
ధృతవాన్నచక్రమరిచక్రభయచకితమాహవేనిజం । చక్రధరఇతిరథాంగమదస్స
తతంబిభర్షిభువనేషురూఢయే ॥ ౨౬ ॥ జగతిశ్రియావిరహితోపియదుదధిసు
తాముపాయథాః । జ్ఞాతిజనజనితనామపదాంత్వమతశ్శ్రియఃపతిరితిప్రథామ

న, ప్రజాః ఛలయన్-వంచయన్, ఇష్టంసత్యంయస్యసఇష్టసత్యః సత్యప్రియ ఇతిసంప్రతీతయే సమ్యక్ఖ్యాతయే ॥ వి ॥ ప్రతీతెప్రథితఖ్యాతవిత్తవిజ్ఞాతవిశ్రు తా ఇత్యమరః ॥ నగ్నజితః నగ్నజిన్నామ్నోరాజ్ఞఃసుతయాసత్యభామయా సత్యాపరాఖ్యయాప్రీతిమానందమనుభవసిసత్యభామాయోగాత్ ఇష్టసత్యః నతు సత్యయోగాదిత్యర్థః, అత్ర హరేస్సత్యసంబంధేపి తదసంబంధోక్తేస్సంబంధేఽ సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౨౫ ॥—ధృతవానితి ॥ ఆహవే-యుద్ధే, అరిచక్రాద రిసైన్యాద్భయేన చకితం-సంభ్రాంతం, చకితం భయసంభ్రమః ఇతి సజ్జనః ॥ నిజమా త్మీయం చక్రంసైన్యం నధృతవాన్-నావలంబితవాన్ నరక్షితవానిత్యర్థః, కింతు చక్రధరఇతి భువనేషు రూఢయే ప్రసిద్ధయే, అదః ఇదం రథాంగం చక్రాపరా ఖ్యం సతతం బిభర్షి-దధాసి, వృథాభారమితిభావః ॥ వి ॥ చక్రం సైన్యరథాంగ యోరితివిశ్వః ॥ అయోవికారధారణాత్ చక్రధరోభవాన్నత్వరిభీతచక్రధారణాదితి భావః, అత్రహరేర్భీతచక్రధరణసంబంధేపి తదసంబంధోక్తేస్సంబంధే అసంబం ధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౨౬ ॥—జగతీతి ॥ శ్రియా-రాజ్యలక్ష్మ్యా, విరహితోపియదూ నాం యయాతిశాపాద్రాజ్యానధికారిత్వాదితిభావః, త్వం జ్ఞాతిజనేన-బంధుజ నేన జనితం ప్రవర్తితంనామపదం శ్రీరితిపారిభాషికసంజ్ఞాశబ్దో యస్యాస్తాం ఉదధిసుతాం-అబ్ధికన్యాం, యద్యస్మాదుపాయథాః-ఉదూఢవానిత్యర్థః ॥ వి ॥ వి వాహోపయమౌసమావిత్యమరః + ఉపాద్యమస్స్వకరణే ఇత్యాత్మనేపదం, త నాదిభ్యస్తథాసోరితిసిచోలుక్, అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా అనునాసికలోపః అతో జగతిశ్రియఃపతిరితి ప్రథాంఖ్యాతిమగాః-ప్రాప్తవానసి + ఇణోగాలు జీతిగాదేశః, నరాజాంతరవద్రాజ్యలక్ష్మీయోగాత్తవశ్రీపతిత్వం కింతు శ్రీసం జ్ఞికాయాః కస్యాశ్చిద్వరాకస్యాః పరిగ్రహాదితిభావః, అత్రఉగ్రసేనస్యాభిషేకసం స్కారేపి త్రైలోక్యప్రతిష్ఠాపకస్య హరేరేవ సకలరాజ్యశ్రీ ధురంధరత్వా త్తత్సంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౨౭ ॥—అభీతి ॥ సంయతి-యుద్ధే

గాః ॥ ౨౭ ॥ అభిశత్రు సంయతి కదాచిదవిహితపరాక్రమోఽపి యత్ । వ్యోమ్ని కథమపి చకర్థ పదం వ్యపదిశ్యసే జగతి విక్రమీత్యతః ॥ ౨౮ ॥ పృథివీం బిభర్థ యది పూర్వమిదమపి గుణాయ వర్తతే । భూమిభృదితి పరహారితభూః స్వముదాహ్రియస్వ కథమన్యథా జనైః ॥ ౨౯ ॥ తవ ధన్యతేయమపి సర్వనృపతితులితోఽపి యత్ క్షణమ్ । తత్కరతలధృతాచలకః పృథివీతలే తులితభూభృదుచ్యసే ॥ ౩౦ ॥

కదాచిత్-కదాపి అభిశత్రు-శత్రుమభి + ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, అవిహితపరాక్రమోఽప్యకృతపౌరుషోఽపి, యద్యస్మాత్కథమపి మహతా ప్రయత్నేన వ్యోమ్ని పదం పాదక్షేపం చకర్థ కృతవానసి + ఋతో భరద్వాజస్యేతి ఇట్ ప్రతిషేధః, పిత్త్వేనాకిత్త్వాద్గుణః, అతో జగతి విక్రమీ విక్రమవానితి వ్యపదిశ్యసే-వ్యవహ్రియసే, నతు పరాక్రమయోగాదిత్యర్థః, అత్రాపి పరాక్రమసంబంధేఽప్యసంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః ॥ ౨౮ ॥—పృథివీమితి ॥ పూర్వం-ప్రాగపి సంప్రత్యసంభవేఽపీతి భావః, పృథివీం బిభర్థ యది భృతవాంశ్చేత్ +భృఞో లిట్, భారద్వాజీయ ఇట్ ప్రతిషేధః, పిత్త్వేనాకిత్త్వాద్గుణః ఇదం పూర్వభూధారణమపి గుణాయోత్కర్షాయ వర్తతే, భూతపూర్వగత్యాపి వ్యపదేశ్యత్వాత్తదపి నాస్తీతి భావః, ప్రత్యుత పరైః శత్రుభిః, హారితభూః-అపహారితభూమికః, జరాసంధేన మధురానగరాన్నిష్కాసితత్వాదితి భావః; అత్ర హర్తృనివారణాక్షమత్వమేవ హారయితృత్వమితి ణిజర్థోపపత్తిశ్చ జనైః కథమన్యథా అర్థవైపరీత్యేన భూమిభృదితి ఉదాహ్రియస్వ-ఉదాహ్రియేథాః, + సంభావనాయాం లోట్, అసంభావితమేవేత్యర్థః, అత్రాపి భూధరణసంబంధేఽప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౨౯ ॥—తవేతి ॥ తవ ఇయమపి ధన్యతా-పుణ్యవత్త్వం, కథం సర్వైర్నృపతిభిస్తులితోఽపి అవధూతోఽపి తిరస్కృతోఽపీత్యర్థః; త్వం క్షణం క్లాంతే తావన్మాత్రైవ కాలం తే కరతలే ధృతః అచలకః-అల్పాచలో యేన సః పృథివీతలే తులితభూభృదుద్ధృతాచల ఉద్ధృతరాజకశ్చ ఉచ్యసే ఇతి యత్, ఇయమప్యపరా తే ధన్యతేత్యర్థః, గోవర్ధనాఖ్యక్షుద్రభూభృత్తోలనాత్తులితభూభృత్త్వం నతు మాదృశామివ మహాధరాతితోలనాదిత్యర్థః, అత్ర సర్వనృపతితులితోఽపి తత్తోలక ఇతి విరోధో భూభృదితి శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయోత్థాపిత ఇతి విరోధాతిశయోక్త్యోస్సంకరః, తేన గోవర్ధనోద్ధరణమపి నాతీవాద్భుతం బాహుబలశాలినామితి వస్తువ్య

త్వమశక్నువన్నశుభకర్మనిరతపరిపాకదారుణం । జేతుమకుశలమతిర్నరకం యశ
సేఽధిలోకమజయస్సుతంభువః ॥ ౩౧ ॥ సకలైర్వపుస్సకలదోషసముదితమిదంగు
ణైస్తవ । త్యక్తమపగుణగుణత్రితయత్యజనప్రయాససముపయాసికింముధా ॥౩౨॥
త్వయిపూజనంజగతిజాల్మకృతమిదమపాకృతైర్గుణైః । హాసకరమఘటతేనితరాం

జ్యతే॥౩౦॥—త్వమితి॥ హేఅశుభకర్మనిరతపాపాచారపర,అతఏవాకుశలమతిః-దు
ర్బుద్ధిస్త్వం పరిపాకే-ఫలకాలే, దారుణం వివిధయాతనామయత్వాద్భయంక
రమిత్యర్థః, నరకం-నిరయం॥ని॥ స్యాన్నారకస్తునరకో నిరయోదుర్గతిఃస్త్రియామి
త్యమరః॥ జేతుమశక్నువన్ పాపిష్ఠైర్దుర్జయత్వాదితిభావః॥అధిలోకంలోకే+విభ
క్త్యర్థేఽవ్యయీభావః॥యశసేనరకవిజయీతిప్రసిద్ధయే భువఃసుతంనరకాఖ్యంఅజ
యఃజితవానసిలోకప్రతారణమాత్రపరోనపరలోకశ్రద్ధోఽసీతిభావః,అత్రనిరయా
పరాఖ్యనరకవిజయాశక్తేర్విశేషణగత్యా తజ్జయఖ్యాత్యర్థినోహరేః నరకాసుర
విజయప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగంతచ్చనరకయోః శ్లేష
మూలాభేదాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితిసంకరః॥౩౧॥—సకలైరితి॥ హేఅపగుణని
ర్గుణ, సకలైర్దోషైః సముదితం సమూఢం యుక్తం తవేదంవపుః సకలైర్గుణై
శ్శౌర్యాదిభిస్త్యక్తం సర్వగుణవర్జితమేవేత్యర్థః, ఏవంచసతి గుణత్రితయ
స్యత్యజనే-త్యాగే, యఃప్రయాసః తం ముధా వృథాకిమర్థముపయాసి ముముక్ష
యేతిభావః,యత్రసకలగుణత్యాగస్తత్రగుణత్రయత్యాగోఽంతర్భవతీతిన్యాయేనసి
ద్ధఏవ అన్యథా సాకల్యవ్యాఘాతాత్, స్వభావతోనిర్గుణస్యపరవస్తునఃకుతో
గుణత్రయత్యాగచింతేతిధ్వనిః, గుణత్రయత్యాగనిషేధస్య సకలైరిత్యాదివాక్యా
ర్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః॥౩౨॥ —త్వయీతి ॥ హేజాల్మ-అసమీక్ష్య
కారిన్॥ని॥జాల్మోసమీక్ష్యకారీస్యాదిత్యమరః॥ గుణైరపాకృతే నిరస్తేగుణహీ
నేత్వయికృతం పూజనంజగతిహాసకరం పరిహాసజనకం ఇదంపూజనంఅపేతమూ
ర్ధజే-అపగతకేశే, శిరసికంకతం చారుదంతాదిమయః కేశప్రసాధనవిశేషః॥ని॥ప్ర
సాధనీకంకతికేతివిశ్వామరౌ॥ కంకతమేవ కంకతికా కంకణమితిపాఠే శేఖరమి
త్యర్థః ॥ ని ॥ కంకణం శేఖరేహస్తసూత్రమండనయోరపీతివిశ్వః ॥తదివనితరామ
ఘటతే నసంగచ్ఛతేఇత్యర్థః +నఞోనలోపస్తిఙి క్షేపే ఇత్యుపసంఖ్యానాన్నిద
యాంతిఙ్యోగేపినలోపః ఉపమాలంకారః॥౩౩॥—సంప్రతి రాజ్ఞాంరోషముత్పాద

శిరసీవకంకతమపేతమూర్ధజే ॥ ౩౩ ॥మృగవిద్విషామివయదిత్థమజనిమిషతాం
పృథాసుతైః । అస్యవనశునఇవాపచితిఃపరిభావఏషభవతాంభువోఽధిపాః ॥ ౩౪॥
అవధీజ్జనంగమఇవైషయదిహతవృషోవృషంనను । స్పర్శమశుచివపురర్హతినప్రతి
మాననాంతునితరాంనృపోచితాం ॥ ౩౫ ॥ యదివాంగనేతిమతిరస్యమృదురజని
పూతనాంప్రతి । స్తన్యమఘృణమనసఃపిబతఃకిలధర్మతోభవతిసాజనన్యపి ॥౩౬॥
శకటవ్యుదాసతరుభంగధరణిధరధారణాదికం । కర్మయదయమకరోత్తరలఃస్థిరచేత

యన్నాహ॥మృగేతి॥ హేభువోఽధిపాః-రాజానః, మృగవిద్విషాం-సింహానామివ, భవతాంమిషతాం పశ్యతాంసతాంభవత్సు మిషత్సుసత్సుమిషతోయుష్మాననాదృత్యేత్యర్థః + షష్ఠీచానాదరఇతివికల్పాద్భావలక్షణషష్ఠీ, ఇత్థం పృథాసుతైః-కౌన్తేయైః పితరమేషాంనవేద్మీతిభావః, అస్యకృష్ణస్యవనశునః-వనశునకస్యేవజంబుకస్యేవేతియావత్, అపచితిః, పూజాఅజని-జనితాకృతేతియత్ +జనేర్ణ్యంతాత్కర్మణిలుజ్, ఏషభవతాంపరిభావః పరిభవః+పరౌభువోఽవజ్ఞానేఇతివిభాషయాఘఞ్ప్రత్యయః, ఉపమా॥౩౪॥—అవధీదితి॥హతవృషోహతసుకృతః॥ని॥సుకృతేవృషభేవృషఇతివిశ్వః॥ఏషకృష్ణోజనంగమశ్చండాలఇవ॥ని॥చండాలప్లవమాతంగదివాకీర్తిజనంగమాఇత్యమరః+గమేశ్చేతిసంజ్ఞాయాంజనపూర్వాద్గమధాతోఃఖశ్ప్రత్యయః, అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః, వృషంవృషభరూపిణం, అరిష్టాఖ్యమసురమవధీద్యది హతవాంశ్చేత్ +లుజిచేతిహనోవధాదేశః, అతఏవఅశుచివపురశుద్ధాత్మా, స్పర్శంనార్హతి సనృపోచితాం-రాజార్హాంప్రతి, మాననాం-పూజాంతు, నితరాం నార్హతీతి అస్పృశ్యోగోఘ్నః కథంపూజ్యతఇత్యర్థః ఉపమా ॥ ౩౫ ॥—యదీతి ॥ అస్యకృష్ణస్యమతిః పూతనానామబాలగ్రహవిశేషః, తాంప్రతి అంగనాస్త్రీతిహేతోః మృదుః కృపార్ద్రానాజనియదినజాతాచేత్, మాస్త్వితిశేషః +జనేర్ణ్యంతాత్కర్తరిలుజ్, దీపజనేత్యాదినాచిణ్ప్రత్యయఃఅఘృణమనసోనిర్ఘృణచిత్తస్య స్తనేభవం స్తన్యంపయః+శరీరావయవాచ్చేతియత్ప్రత్యయః పిబతోఽస్యసాపూతనాధర్మతః శాస్త్రతోజనన్యపి మాతాచభవతికిల-భవతిఖలు, స్త్రీతికృపాభావేపి మాతేతి జుగుప్సాప్యస్యనాస్తీత్యర్థః, అహోనకేవలంస్త్రీహంతాకింతు మాతృహంతాచాయం స [illegible]

స్తనపానస్యవిశేషణగత్యాజననీత్వహేతుత్వాత్, [illegible]వ్యలింగం॥౩౬॥—శకటేతి ॥

సాంక ఇవ తేన విస్మయః ॥౩౭॥ అయముగ్రసేనతనయస్య నృపశురపరః పశూనవన్।
స్వామివధమసుకరం పురుషైః కురుతే స్మ యత్పరమమేతదద్భుతమ్ ॥౩౮॥ ***

అథ ప్రక్షిప్తశ్లోకాః

ననుసర్వ ఏవ సమవేక్ష్య కమపి గుణమేతి పూజ్యతామ్। సర్వగుణవిరహితస్య హరేః

తరలశ్చపలో యః కృష్ణః శకటవ్యుదాసః-శకటాసురమర్దనం తరుభంగో యమలార్జునభంజనం- ధరణీధరధారణం - గోవర్ధనోద్ధరణం తాన్యాదిర్యస్య తత్తథోక్తం యత్కర్మ అకరోత్ - తేన కర్ణాస్థిరచేతసాం ధీరచిత్తానాం క ఇవ విస్మయో న కోఽపీత్యర్థః, అత్రాస్థిరచేతస్కతాయా విశేషణగత్యా విస్మయనిషేధహేతుత్వాత్కావ్యలింగం, వృత్త్యనుప్రాసేన సంసృజ్యతే ॥ ౩౭ ॥— అయమితి॥ అపరో న్యః నాపశురివ నృపశురిత్యుపమితసమాసః, కార్యాకార్యవివేకశూన్య ఇత్యర్థః అయం కృష్ణః-ఉగ్రసేనతనయస్య కంసస్య పశూన్ అవన్ గాః పాలయన్-పురుషైరసుకరం-లోకవేదవిగర్హితత్వాత్ దుష్కరం స్వామివధం కురుతే స్మ చకారేతి యత్, ఏతత్పరమమద్భుతం, అభూతపూర్వత్వాదితి భావః, అత్ర పశ్వవనస్య విశేషణగత్యా కంసకృష్ణయోః స్వామిభృత్యభావహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమ్ ॥౩౮

ఇత ఊర్ధ్వం ననుసర్వ ఏవేత్యాది యదువా చేత్యన్తాశ్చతుస్త్రింశచ్ఛ్లోకాః ఏతద్ద్వితీయపుస్తకేష్వనుపలంభాత్ శ్రీమల్లినాథేనావ్యాఖ్యాతత్వాత్ప్రక్షిప్తా ఇత్యవగమ్యంతే ॥ దేశాంతరపుస్తకే శ్రీవల్లభదేవకృతవ్యాఖ్యాసహితా ఉపలబ్ధాః ప్రదర్శ్యంతే ॥అత్ర బహ్వసాంగత్యమస్తి ॥ తచ్చ దోషజ్ఞైర్గ్రన్థాన్తరదర్శనేన పరిహరణీయం॥ — ॥ నన్వితి॥ హే కురునరేంద్ర కౌరవనాథ, సర్వ ఏవ జనః కమపి కంచిత్ గుణం పౌరుషశ్రుతాదికం సమవేక్ష్య పూజ్యతామేతి పూజ్యతే గుణైః, గుణాః పూజాయా నిమిత్తమిత్యర్థః, యదివా గుణం స్వప్రయోజనం పర్యాలోచ్య । అతస్త్వేవంస్థితే అస్య హరేర్వానరతుల్యస్య సర్వైర్గుణైః కృతజ్ఞత్వాదిభిర్విరహితస్య విశేషేణ రహితస్య పరిపూజయా పూజనాత్కో గుణః ॥ ఏనమర్చయిత్వా న కశ్చిద్గుణస్త్వయా ప్రాప్తః। ననురమషే । కమపి । స్వల్పమపీత్యర్థః ।హరిర్వానరః తత్సాధర్మ్యాద్భగవానత్ర హరిర్వివక్షితః । యథాగ్నిర్మాణవక ఇతి తత్త్వమ్ । సయాదృశస్తాదృశోఽస్తవమ్ । యేనాగుణం పూజయసీతి కురునరేంద్రేత్యామంత్రణపదేన సూచ్యతే ॥— అత్రైకవిరతిభక్తత్వాద్భగవతః

పరిపూజయాకురునరేంద్ర కోఽగుణః ॥౧॥ నమహానయంసచబిభర్తిగుణసమతయాప్ర
ధానతామ్ । స్వస్యకథయతిచిరాయపృథగ్జనతాంజగత్యనభిమానతాందధత్ ॥౨॥

కథాక్రమాగతామపి నిందామసహమానః ప్రతీయమానాం స్తుతింవ్యరచయదితి
తదర్థోఽధునా వ్యాఖ్యాయతే- హరేర్విష్ణోః పరిపూజయా కోఽగుణః, అపి
తు స్వర్గాదికోగుణః । నతుగుణఏవేత్యర్థః । యదివాకోగుణోఽసి రాగత్వేన
నైవాస్యగుణఉపకారఇత్యర్థః । కీదృశస్య సర్వైస్త్రిభిరపిగుణైః సత్త్వరజ
స్తమోభిర్విరహితస్య ' నిర్గుణోహిపురుషః ' ఇతిసాంఖ్యాః । అత్రద్వితీయా
ర్థమేవ తేన భిద్యతే । ప్రథమార్థేతు న కించిత్ప్రయోజనమ్ । నహి తత్రతే
గుణనిందాగతాః । పూజ్యతామేతీతిద్యోతకార్థస్య తు అపేక్షత్యేకకర్తా । య
ఏవహిసమీక్షతే । సఏవపూజయతేఇతి ల్యబ్ భవత్యేవ । సర్వోగుణైర్దృష్టోఽపిపూ
జ్యతఇత్యర్థః । వక్రశ్లేషోఽత్ర । నిందాస్తుత్యోఽవకారః ॥౧॥— తదేవనిర్గుణ
త్వం దర్శయితుమాహ ॥ నేతి ॥ అయం హరిర్నమహాన్నసర్వోత్కృష్టః । స
ర్వనామసర్వత్రప్రత్యక్షనిర్దేశే । యది కదాచిదన్యేషాం ప్రధానానాంగుణైః
సమః స్యాత్తదాపిపూజ్యః । ఏతదపి నేత్యాహ—గుణసమతయా గుణసామ్యే
న యాప్రధానతావివక్షితత్వం తదపిన బిభర్తి । యతోఽన్యేషాంగుణైరసమ
ఇత్యర్థః । గుణోత్కర్షాద్ధిప్రాధాన్యమాప్యతే । కదాచిత్ మహత్ప్రధా
నంచ నభవేద్వ్యావర్ధతేఽపి(?)న తత్రాస్యైతత్ । తదపినేత్యాహ—అనభిమాని
తాం నిరహంకారిత్వం దధత్స్వస్యాత్మనః చిరాయ జగతి పృథగ్జనతాంహీనత్వం
కథయతి । ప్రాకృతోఽపినిరభిమానోభవతి । ఇతినిందా ॥—॥ స్తుతిస్తు-అయం
నమహాన్ మహత్తత్త్వం నభవతి । గుణానాముద్రేకే సామ్యాభావే బుద్ధేరేవ
మహత్త్వమ్ । అథ గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాంసమతయా యా ప్రధానతా
తామపినబిభర్తి । ప్రధానమప్యయం నభవతీత్యర్థః । అనుభూతవిక్రియాణి
ప్రకృతిస్థాని సత్త్వరజస్తమాంసిప్రధానశబ్దేనాహుః । తథాఽనభిమానితామన
హంకారిత్వాం దధత్స్వస్యాత్మనః పృథగ్జనతాం జనవ్యతిరిక్తత్వం కథయతీతివా ।
జనాః పంచతన్మాత్రాణి । పృథగ్భూతోజనేభ్యః । పృథగ్వాజనోయస్మాత్స పృథ
గ్జనః । తద్భావస్తత్త్వాతాం కథయతి । సర్వాతీతత్వాత్ । తేనాయం నమహాన్
నప్రధానమ్, న భూతాని, నతన్మాత్రాణి, నాహంకారః । ఇతివాక్యార్థః । ప౦

రహితంకలాభిరఖిలాభిరకృతరసభావసంవిదమ్ । క్షేత్రవిదముపదిశంతిజనాః పుర బాహ్యమేనమగతంవిదగ్ధతామ్ ॥౩॥ అతిభూయసాపిసుకృతేనదురుపచరఏష శక్యతే । భక్తిశుచిభిరుపచారపరైరపి నోపగృహీతుమభియోగిభిర్నృభిః ॥ ౪ ॥

చవింశకోఽయంపురుషః । చతుర్వింశకబాహ్య ఇతి యావత్ ॥౨॥ —భూయోఽపి నిర్గుణత్వమాహ ॥ రహితమితి ॥ ఏనం హరిం క్షేత్రవిదముపదిశంతి కర్షకమాహుః । అతఏవపురబాహ్యంగ్రామ్యమ్ । కార్షికాహినగరాద్బహిర్వసంతి యద్వాపురస్య వాహనీయోవాహ్యః పురాయత్తః । తథాసర్వాభిఃకలాభిర్గీతవాద్యాదిభిర్వర్జితమ్ । యతః అకృతారసానాం శృంగారాదీనాం భావానాం రత్యాదీనాంచ సంవిత్సంకేతః సంవచనం యేన । విదగ్ధశాస్త్రాణాం సంకేతమపి యోనవేదేత్యర్థః । యతోవిదగ్ధతాం వైదగ్ధ్యమగతమప్రాప్తమ్ ॥ఇతినిందా ॥ స్తుతిస్తు-ఏనం భగవన్తం క్షేత్రవిదం క్షేత్రజ్ఞమాత్మానమామనన్తి । క్షేత్రంశరీరం॥కీదృశం సమగ్రాభిః కలాభిరవయవై రహితం నిష్కలమ్ । అకృతరసా అవిహితరాగా భావసంవిత్పదార్థసంవేదనం యస్య । పురుషోహిభావాన్వేత్తినతు తత్రరసజ్ఞతాం భజతే । యద్వా అవిద్యమానాః కృతరసభావాః కర్తృరాగోత్పత్తయో యస్య సచాసౌ సంవిత్ చిన్మాత్రః । పురాద్దేహాద్బాహ్యం విలక్షణమ్ । విదగ్ధతాం విశేషేణ దాహ్యత్వమగతమ్ । యదాహ ‘ నైనంఛిందంతిశస్త్రాణి నైనందహతిపావకః ’ ఇతి ॥ ౩ ॥—॥ అతీతి ॥ అయమేవంవిధైరపి నృభిర్గృహీతుమావర్జయితుం నశక్యతే । కీదృశైః । భక్త్యా తత్త్వతః శుచిభిః శుద్ధమతిభిరుపచారపరైరారాధనపరై రభియోగిభిః ఏతన్మనోభిః । కథంతర్హి నశక్యతే ఇత్యాహ—యతోఽతిభూయసాపి బహుతరేణాపి సుకృతేనోపకారేణ దురుపచరో దురారాధః । అకృతజ్ఞోఽయమితి వాక్యార్థః । ఇతినిందా । స్తుతిస్తు—ఏషోఽభియోగిభిరాభిముఖ్యేన యోగిభిరపి నృభిః గ్రహీతుం పరిచ్ఛేత్తుం నశక్యతే । ఆత్మతత్త్వస్య దుర్జ్ఞానత్వాత్ । కీదృగేషః అతిభూయసాపి సుకృతేన యజ్ఞదానాదినా దురుపచరో దురారాధః భక్తిగమ్యోహి భగవాన్ । కీదృశైర్నృభిః భక్త్యాశుచిభిర్నిర్మలీమసైః । కేచిత్త్వమత్రాశంకయా నఞం కాక్వా వ్యాచక్షతే । నైషసుకృతేన దురుపచరో యోగిభిరపినగ్రహీతుం శక్యతే ॥ పరంతుశక్యతే । పరంతుతైరేవ జ్ఞాయతే ఇత్యర్థః ॥ యదుక్తం

దుష్ప్రవోఽవికరణత్వమేయుషః ॥౯॥ గుణవంతమవ్యయమపాస్యజనమఖిలమవ్యవ
స్థితైః। యాతి సుచిరమతిబాలతయా ధృతిమేక ఏవ పరివారితో జ(నైః)డైః॥౧౦॥సు
కృతోఽపి సేవకజనస్య బహుదివసఖిన్నచేతసః । సర్వజనవిహితనిర్వృదయం సకృదే
వ దర్శనముపైతి కస్యచిత్ ॥౧౧॥ స్వజనేసఖేవ్వనుగతేషు నియతమనురాగవ

వాక్ ' ఇత్యత్రహి ఉపసర్గనిర్దేశోఽతన్త్రమ్ ॥ ౯ ॥— గుణవన్తమితి ॥
అయం సర్వమేవ గుణినం జనమతిబాలతయాఽతిచాపలేన హిత్వాఽవ్యవస్థితై శ్చ
పలైర్జడైర్మూర్ఖైః పరివారితః సన్నజస్రమేక ఏవధృతిమేతి ప్రీయతే । ఏతద్వ
ర్జనం నాన్యోనాకలోకమపాస్య గోపమధ్యేరమతే । ఇతినిన్దా॥ స్తుతిస్తు— ఏ
షభగవాన్బాలతయా బాలరూపోఽర్ణవ జలైర్జలైరద్భిః పరివారిత ఆవృతః సుచిరం
ధృతిమేతి । ఉక్తంచ ‘ సంభక్ష్యసర్వభూతాని కృత్వాచైకార్ణవంజగత్ । బా
లః స్వపితి యశ్చైక స్తస్మై మాయాత్మనేనమః ’ ॥ కీదృశైర్జలైః అవ్యవస్థితైర్భ
రిత సకలభువనైః॥కింకృత్వా ధృతిం యాతిగుణవన్తం సత్త్వాద్యాశ్రయం జనమ
పాస్యక్షిప్త్వా వినాశ్య । సర్వంజనంసంహృత్య బాలరూపధరోజలమధ్యేఽయం
శేతే ॥ ౧౦ ॥—॥సుకృతఇతి ॥ అయంసుకృతోఽప్యుపకారకస్యాప్యాశ్రిత జన
స్య సకృదేకవారమేవ దర్శనముపైతి దర్శనందదాతి కస్యచిత్, నసర్వస్య
కింభూతః—సర్వజనవిహితనిర్వృత్ సర్వజనస్యవిహితానిర్వృతిర్దుఃఖంయేనసః । కీదృశ
స్య జనస్య—బహుదివసఖిన్నచేతసః బహుభిర్దివసైః ఖిన్నంచేతోయస్యతస్య
చిరకాలమేవోద్విగ్నచిత్తస్యేత్యర్థః । ఇతినిన్దా । స్తుతిస్తు — అయంకస్యచిదే
వ సేవకజనస్య భక్తలోకస్య సకృదేవ దర్శనముపైతి । నహిత్వేతత్రిజ్ఞః సర్వస్య
సదైవ । కీదృశస్య సుకృతః పుణ్యకృతః । తథాబహుభిర్దివసైర్భూయసాకాలే
న ఖిన్నచేతసః । క్షుణ్ణమనసః దీర్ఘేణయోగేన శాన్తచేతస ఇత్యర్థః ॥
నహ్యనభ్యాసగమ్యఈశ్వరః । అతఏవ సర్వజనవిహితనిర్వేదః । శ్రేయస్యపి
చిరకాలమభ్యసనాన్నిర్విద్యతే । యదివాసర్వేషు జనేషువిగతాహితనిర్వేదాయ
స్యస సర్వజనవిహితనిర్వృత్ । నాస్య కశ్చిత్ప్రియోనచద్వేష్య ఇత్యర్థః । య
దివా సర్వేజనా యత్రససర్వజనః విగతే హితనిర్వేదౌసుఖదుఃఖేయస్య సవిహి
తనిర్వృత్ । తతః కర్మధారయః । సర్వజనస్యవిహితానిర్వృత్ నిర్వాణంమోక్షోయేనేత్య
న్యే । ఆశ్రితజనం సంసారాన్మోచయతీత్యర్థః । శోభనంకరోతి సుకృదుపకారీ

త్స్వపి। స్నేహమమృదుహృదయః క్షపయన్నిరపేక్ష ఏష సముపైతి నిర్వృతిమ్ ॥౧౨॥ క్షణమేష రాజసతయైవ జగదుదయాదర్శితోద్యతిః। సత్త్వహితకృతమతిస్సహసా తమసా వినాశయతి సర్వమావృతః ॥౧౩॥ అభిహాస్య ఏష యదభిహన్తి పరితపతి

పుణ్యకృచ్చ। నిర్విణ్ణశ్చ వేదో నిర్వాణం చ ॥౧౧॥— స్వజన ఇతి ॥ ఏష బన్ధుమిత్రాశ్రితేషు ప్రీతిం నాశయన్నిర్వృతిం సదా సముపైతి। సుఖం ప్రాప్నోతి। సర్వత్రైవ వైరాయమాణః సుఖాయత ఇత్యర్థః। కదాచిదేతే విరక్తాః స్యురితి చేత్ అనురక్తేష్వపి కథం తర్హి నిస్స్నేహ ఇత్యత్రాహ— యతోఽహృదయోఽమృదుః కఠోరచిత్తః। తథా నిరపేక్షో నిర్వివేకః। ఇతి నిన్దా॥ స్తుతిస్తు— ఏష స్వజనాదిషు అనురాగవత్స్వపి స్నేహం క్షపయం స్తృష్ణాం తనూకుర్వన్నిర్వృతిం సముపైతి నిర్వాణం యాతి। తృష్ణాక్షయాత్కైవల్యముక్తిః। అమృదుహృదయః అనార్ద్రభావో వీతరాగత్వాత్। యది వా అమృదు మబోధం హృదయం స్వరూపం యస్య। నిరపేక్షో నిస్సఙ్గః। క్షపిధాతుష్వపఠితోఽపి క్రియావాచిత్వాత్ఖచిమిలోకస్యా ఘటాద్యాదికవద్ధాతురేవ ॥౧౨॥— ॥ క్షణమితి ॥ ఏష రాజసతయా చాపలేన క్షణం జగదుదయే లోకహితే దర్శితోద్యతిర్దర్శితోద్యమః। ఇతి క్రియా రాజసికత్వేన క్షణముపకురుతే ఇత్యర్థః। తమసా తు మోహేన పునరనన్తరమావృతత్వాదహితకృతమతిరుపద్రవవిహితబుద్ధిస్సన్ సహసైవ ॥ సర్వం సత్ సుకృతం వినాశయతి। యదేవ పూర్వముపకృతం తదేవ మోహాయన్నాశయతీత్యర్థః। సత్ సుకృతమ్। తు భిన్నక్రమః। ఇతి గర్హా ॥ నుతిరపి— ఏష త్రిమూర్తిః రాజసతయా రజోగుణేనాశ్రితస్సన్ బ్రహ్మరూపేణ జగదుదయే ప్రజాసర్గే దర్శితోద్యమః। తథా సత్త్వేన గుణేన హితే రక్షాయాం విహితచిత్తో విష్ణురూపేణ। తథా తమసా గుణేనావృతస్సన్ సహసైవ సర్వం వ్యక్తం రుద్రరూపేణ నాశయతి ॥౧౩॥— ॥ అభీతి ॥ యదేష హరిరన్యానభిహస్యతే తాడ్యతే యచ్చైషోఽన్యానభిహన్తి। తథా యత్పరితపతి బాధతే। యచ్చ తస్య లేశ ఉపద్రూయతే అతోఽస్య వచనీయతా వాచ్యతా న భవతి। యతోఽస్యైవం విధైవ చపలాత్మికా అవినీతా ప్రకృతిః స్వభావః। స్వభావాచ్చ పలస్త్వయోగ్యతామర్హతి ॥ ఇతి క్షేపః ॥— స్తుతిస్తు ॥ అస్య పరమాత్మనో యథోక్తం వచనీయం వచనం న భవతి న ప్రవర్తతే। 'ఏష హన్తి హన్యతే। తపతి పరితప్యతే చ ఇతి' న వాచ్యమి

ద్యుభవో వికరణత్వమేయుషః ॥౯॥ గుణవంతమప్యయమపాస్య జనమఖిలమవ్యవస్థితైః। యాతి సుచిరమతిబాలతయా ధృతిమేక ఏవ పరివారితో జ(నైః)లైః॥౧౦॥ సుకృతోఽపి సేవకజనస్య బహుదివసఖిన్నచేతసః । సర్వజనవిహితనిర్వృదయం సకృదేవ దర్శనముపైతి కస్యచిత్ ॥౧౧॥ స్వజనేన ఖిన్నమనుగతేన నియతమనురాగన

వాన్ ' ఇత్యత్రాపి ఉపసర్గనిర్దేశోఽతన్త్రమ్ ॥ ౯ ॥— గుణవన్తమితి ॥ అయం సర్వమేవ గుణినం జనమతిబాలతయాతిచాపలేన హిత్వా అవ్యవస్థితైశ్చపలైర్జడైర్మూర్ఖైః పరివారితః సన్నజస్రమేక ఏవ ధృతిమేతి ప్రీయతే। ఏతద్వర్జనం నాన్యో నాకలోకమపాస్య గోపమధ్యే రమతే । ఇతి నిన్దా॥ స్తుతిస్తు— ఏష భగవాన్బాలతయా బాలరూపో భవన్ జలైరవద్భిః పరివారిత ఆవృతః సుచిరం ధృతిమేతి । ఉక్తం చ ' సంభక్ష్య సర్వభూతాని కృత్వా చైకార్ణవం జగత్ । బాలః స్వపితి యశ్చైక స్తస్మై మాయాత్మనే నమః ' ॥ కీదృశైర్జలైః అవ్యవస్థితైర్భృరిత సకలభువనైః॥ కిం కృత్వా ధృతిం యాతి గుణవన్తం సత్త్వాద్యాశ్రయం జనమపాస్య క్షిప్త్వా వినాశ్య । సర్వం జనం సంహృత్య బాలరూపధరో జలమధ్యేఽయం శేతే ॥ ౧౦ ॥—॥ సుకృత ఇతి ॥ అయం సుకృతోఽప్యుపకారకస్యాప్యాశ్రిత జనస్య సకృదేకవారమేవ దర్శనముపైతి దర్శనం దదాతి కస్యచిత్, న సర్వస్య కింభూతః— సర్వజనవిహితనిర్వృత్ సర్వజనస్య విహితా నిర్వృద్ఖేదో యేన సః । కీదృశస్య జనస్య— బహుదివసఖిన్నచేతసః బహుభిర్దివసైః ఖిన్నం చేతో యస్య తస్య చిరకాలమేవోద్విగ్నచిత్తస్యేత్యర్థః । ఇతి నిన్దా । స్తుతిస్తు — అయం కస్యచిదేవ సేవకజనస్య భక్తలోకస్య సకృదేవ దర్శనముపైతి । నహి క్షేత్రజ్ఞః సర్వస్య సన్త్రైవ । కీదృశస్య సుకృతః పుణ్యకృతః । తథా బహుభిర్దివసైర్భూయసా కాలేన ఖిన్నచేతసః । క్షుణ్ణమనసః దీర్ఘేణ యోగేన శ్రాన్తచేతస ఇత్యర్థః ॥ నహ్యనభ్యాసగమ్య ఈశ్వరః । అతఏవ సర్వజనవిహితనిర్వృదః । శ్రీయస్యాపి చిరకాలమభ్యసనాన్నిర్విద్యతే । యద్వివాసర్వేషు జనేషు విగతో హితనిర్వేదో యస్య స సర్వజనవిహితనిర్వృత్ । నాస్య కశ్చిత్ప్రియో న చ ద్వేష్య ఇత్యర్థః । యద్వా సర్వే జనా యత్ర స సర్వజనః విగతే హితనిర్వేదౌ సుఖదుఃఖే యస్య స విహితనిర్వృత్ । తతః కర్మధారయః । సర్వజనస్య విహితా నిర్వృత్ నిర్వాణం యేనేత్యన్యే । ఆశ్రితజనం సంసారాన్నాశయతీత్యర్థః । శోభనం కరోతి సుకృదుపకారీ

త్స్వపి। స్నేహమమృదుహృదయః క్షపయన్నిరపేక్ష ఏష సముపైతి నిర్వృతిమ్॥౧౨
క్షణమేష రాజసతయైవ జగదుదయదర్శితోద్యతిః । సత్త్వహితకృతమతిస్సహ
సా తమసా వినాశయతి సర్వమావృతః ॥౧౩॥ అభిహస్యతే యదభిహంతి పరితపతి

పుణ్యకృచ్చ । నిర్విన్నిర్వాదోనిర్వాణంచ ॥౧౧॥— స్వజనఇతి ॥ ఏష బన్ధుమిత్రాశ్రితేషు ప్రీతిం నాశయన్నిర్వృతిం సదాసముపైతి । సుఖంప్రాప్నోతి ।సర్వత్రైవ వైరాయమాణః సుఖాయతఇత్యర్థః । కదాచిదేతేవిరక్తాస్స్యురితిచేత్ అనురక్తేష్వపి కథం తర్హి నిస్స్నేహఇత్యత్రాహ—యతో హృదయేఽమృదుః కఠినచిత్తః । తథానిరపేక్షోనిర్వివేకః । ఇతినిన్దా॥ స్తుతిస్తు—ఏషస్వజనాదిషు అనురాగవత్స్వపి స్నేహంక్షపయంస్తృష్ణాం తనూకుర్వన్నిర్వృతిం సముపైతి నిర్వాణంయాతి।తృష్ణాక్షయాత్కైవల్యముక్తిః। అమృదుహృదయః అనార్ద్రభావో వీతరాగత్వాత్ । యదివాఅమృదుమబోధం హృదయంస్వరూపం యస్య ।నిరపేక్షో నిస్సంగః । క్షపిర్ధాతుష్వపఠితోఽపి క్రియావాచిత్వాత్తథిమిలోకస్యాఘటత్యాదికవద్ధాతురేవ ॥ ౧౨ ॥—॥ క్షణమితి ॥ ఏషరాజసతయా చాపలేన క్షణం జగదుదయే లోకహితేదర్శితోద్యతిర్దర్శితోద్యమః । ఇతిక్రియారాజసికత్వేన క్షణముపకురుతే ఇత్యర్థః । తమసాతుమోహేన పునరనన్తరమావృతత్వాదహిత కృతమతిరుపద్రవవిహితబుద్ధిస్సన్ సహసైవ ॥ సర్వంసత్ సుకృతంవినాశయతి । యదేవ పూర్వముపకృతం తదేవమోహాయన్నాశయతీత్యర్థః। సత్ సుకృతమ్ । తుభిన్నక్రమః । ఇతిగర్హా ॥ స్తుతిరపి—ఏషత్రిమూర్తిః రాజసతయా రజోగుణేనాశ్రితస్సన్ బ్రహ్మరూపేణ జగదుదయే ప్రజాసర్గేదర్శితోద్యమః । తథాసత్త్వేన గుణేనహితే రక్షాయాంవిహితచిత్తో విష్ణురూపేణ । తథాతమసాగుణేనావృతస్సన్ సహసైవ సర్వంవ్యక్తం రుద్రరూపేణ నాశయతి ॥ ౧౩ ॥—॥ అభీతి ॥ యదేషహరిరన్యేనాభిహస్యతే తాడ్యతే యచ్చైషోఽన్యానభిహన్తి । తథాయత్పరితపతి బాధతే । యచ్చతస్యలేఉపద్రూయతే అతోఽస్యవచనీయతావాచ్యతానభవతి । యతోఽస్యైవంవిధైవ చపలాత్మికా అవినీతా ప్రకృతిః స్వభావః । స్వభావాచ్చ పలస్త్వయోగ్యతామర్హతి ॥ ఇతిక్షేపః ॥— స్తుతిస్తు ॥ అన్యపరమాత్మనో యథోక్తంవచనీయం వచనం నభవతి న ప్రవర్తతే । ‘ ఏషహన్తి హన్యతే । తపతి పరితప్యతేచ’ఇతి నవాచ్యమి

యచ్చుతస్యతే। నాస్యభవతివదనీయమిదంచపలాత్త్రికాప్రకృతిరేవహిద్వయే॥౧౪॥
అతిసత్త్వయుక్తఇతిపుంభిరయమతినిపుణైస్సవర్ణ్యతే । సూక్ష్మమతిభిరథచాపగతే
నసముపైతినాల్పమపిసత్త్వసంకరమ్ ॥౧౫॥ ప్రళయంపరస్యమహతోఽపినియతమి
హనిస్సుఖాగుణాః । యాంతిజగదపిసదోషమదః స్వరుచైవపశ్యతి గుణాద్విష

త్యర్థః । యతఈదృశీచపలాత్రికాఽనేకరూపాప్రకృతిర్బుద్ధిః । నత్వేషః హననాదికం తమసాభవతి । పురుషశ్చనిర్గుణఇత్యర్థః ॥ ఉక్తంచ— 'యఏనంవెత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్ । ఉభౌతౌ నవిజానీతో నాయంహంతి నహన్యతే' ఇతి । తస్మాన్న బధ్యతేఽసౌ నముచ్యతేఽసౌ నాపిసంసరతి॥సంసరతి బధ్యతేముచ్యతే చనానాశ్రయాప్రకృతిః। తపిస్సకర్తకోఽపి॥శారీరందుఃఖమభిఘాతః । మానసంతుపరితాపః ॥౧౪॥—అతీతి ॥ ఏషసూక్ష్మమతిభిః స్వల్పప్రజ్ఞైర్నృభిర్మహతా సత్త్వేన స్థైర్యేణ యుక్తఇతి సుష్ఠువర్ణ్యతే । అథానంతరం చాపగతే ప్రాప్తచాపే గృహీతధనుషికస్మింశ్చిత్స్వల్పమపి సత్త్వసంకరం పౌరుషలేశం నభజతి పలాయనాదినా । పరేణోత్థబిస్యాస్యసత్త్వలేశోఽపి నలభ్యతఇత్యర్థః । తస్మాదయుక్తంచ స్థైర్యవర్ణ్యతఇతిభావః । ఇతినిందా ॥ స్తుతిస్తు—చాపంగతశ్చాపగతః । యద్వాచాపస్య గతంప్రాప్తిశ్చాపగతం తస్మింశ్చాపగతే ధనుస్సంనిధానే సతీత్యర్థః । అథచ సబీజనిర్బీజ సమాధౌపుంభిర్యోగిభిః 'సత్త్వేనగుణేనయుక్తః' ఇతి కథ్యతే । సూక్ష్మమతిభిః కుశాగ్రీయబుద్ధిభిర్బహుదృశ్వభిరవగతేజ్ఞాతే సతి నిర్బీజసమాధౌస్వల్పమపిసత్త్వసంకరం నోపైతి । నిర్గుణోహిపురుషః । అథచేతివిస్మయే ॥౧౫॥— ప్రళయమితి ॥ పరస్యాన్యస్య మహతోఽపి ముఖ్యస్యాపీహ కృష్ణేగుణాఃసౌందర్యాదయోనియతమవశ్యంప్రళయంయాంతినశ్యంతి। నైషకస్యచిద్గుణానంగీకరోతీత్యర్థః అవిద్యమానంసుఖమస్మాదితి నిస్సుఖః । గుణాపహారాద్ధికుతస్సుఖమ్। యద్వా అవిద్యమానం సుఖమస్మాదితి నిస్సుఖః । అతఏవతేనాశమత్రయాన్తి । అతశ్చాయం గుణాన్ద్విషన్నఖిలమప్యేతజ్జగద్విశ్వంస్వరుచైవాత్మేచ్ఛయైవసదోషం పశ్యతి । గుణద్వేషిత్వాదస్యానపిసదోషాన్వేత్తీత్యర్థః । ఇతినిన్దా—అథస్తుతిః॥ ఇహపరమాత్మనికృష్ణేపరస్య బుద్ధితత్త్వస్య మహతోఽపిమహత్తత్త్వస్యగుణాః స్త

న్నయమ్ ॥ ౧౬ ॥ క్షితిపీఠమంభసి నిమగ్నముదహారతయః పరః పుమాన్ । ఏష కిలస ఇతి కైరబుధైరభిధీయమానమపి తత్ప్రతీయతే ॥ ౧౭ ॥ నరసింహమూర్తిరయమేవ దితిసుతమదారయన్నఖైః । ఆప్తజనవచనమేతదపి ప్రతిపత్తుమోమితి జనోఽయమర్హతి ॥ ౧౮ ॥ అపహాయ తుంగమపి మానముచితమవలంబ్య నీచతామ్

త్త్వరజస్తమాంసి ప్రలయం యాన్తి నాశం గచ్ఛన్తి । పురుషం ప్రాప్య నివర్తన్త ఇత్యర్థః । కీదృశే త్రినిస్సుఖే సుఖవర్జితే । అవిక్రియత్వాత్ । సుఖాసుఖానాం త్రిగుణకార్యత్వాత్ । యత్ర నష్టగుణానాం తత్కార్యత్వాదిత్యర్థః । ... నః । తత్త్రైగుణ్యాత్ ... ప్రకృతిం సదోషం క్లేశయుక్తం పశ్యతి క్షతే । ద్రష్టా హి పురుషః ప్రకృతేరిష్యతే జగత్ప్రకృతిర్హి భాగో వ్యక్తమ్ । తచ్చ సదోషం జననమరణయోగాత్ । కేన పశ్యతి స్వరుచా ఆత్మభావేనేత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥—॥ ఏవం సాంఖ్యదర్శనేన స్తుత్వా అధునా పురాణదర్శనేన తుష్టావ మూర్ఖనిందిమూశ్చాహ ॥ —క్షితీతి ॥ కైరబుధైర్మూర్ఖైరితి తదభిధీయమానమప్యుచ్యమానమపి ప్రతీయతే । మూర్ఖ ఏవ సత్యమవగచ్ఛతీత్యర్థః । ఇతీతి కిం । స ఏష పరమపురుషః । యో వరాహరూపేణామ్భసి నిమగ్నం క్షితిపీఠం పృథ్వీమండలముదహరదుద్ధృతవాన్ । ఇతి నిందా ॥ స్తుతిస్తు ॥ కైశ్చిదభిధీయమానం తత్ మూర్ఖైరపి ప్రతీయతే । మూర్ఖా అపి సత్యమవగచ్ఛంతీత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥— నరసింహేతి ॥ నరసింహవపుస్సన్నయమేవ నఖైః హిరణ్యకశిపు మదారయదితి యదాప్తవచనం తదప్యయం భీష్మాదిక ఏవ జనః ఓమిత్యేవమేవైతదితి ప్రతిపత్తుమంగీకర్తుమర్హతి । సుహృద ఏవైనం స్తువన్తి తచ్చ మూర్ఖైరేవ సత్యం బుధ్యత ఇత్యర్థః । ఇతి శబ్దార్థయోః సంబంధోపాదానాయాధ్యాహార్యః ॥ స్తుతౌ త్వయమర్థః—అయమేవ భగవాన్నాపరో నరసింహమూర్తిమాశ్రిత్య నఖైర్దైత్యేంద్రమదారయదిత్యేతదప్యాప్తజనవచనం శిష్టవాక్యం అయం మనీషిజనః ప్రతిపత్తుమర్హతి నాన్యః । అప్రాప్తత్వాత్ పండితా ఏవ సత్యం జానంతీత్యర్థః । ఆప్తా అవితథవాదినో వ్యాసాదయః ॥ ౧౮ ॥

॥ అపహాయేతి ॥ ఏష బలినా బలవతా పరేణాన్యేనారిణా వాసహపురా అచిరాత్సంప్రయుజ్యతే సంబధ్యతే । సమర్థం చేత్పరం వేత్తి తద్భయాత్తమేవ ప్రవిశతీత్యర్థః । సత్వనామనిర్దేశః సర్వత్ర నిందాయామనాస్థాం సూచయతి । స్తుతౌ తు గౌరవం । కిం కృత్వా । ఉచితం యోగ్యం తుంగమున్నతం మానమప్యపహాయ హాంకా

స్వార్థకరణపటురేషపురాబలినాపరేణసహసంప్రయుజ్యతే ॥ ౯ ॥ క్రమతే
నభోరభసయైవవిరచయతివిశ్వరూపతామ్ । సర్వమతిశయగతంకురుతేస్ఫుటమిం
ద్రజాలమిదమేషమాయయా ॥ ౧౦ ॥ కిలరావణారిరయమేవకిమిదమియదేవ(క
థ్య)మిష్య)తే । సత్త్వమధిబలమధిద్యుతియత్తదశేషమేషఇతిధృష్టముచ్యతాం ॥

రమపి త్యక్త్వా । తథానీచతాం ప్రాకృతత్వమాశ్రిత్య । యతః స్వార్థకరణ ప
టురాత్మప్రయోజనసంపాదనచతురః । శక్తిః కిలాత్మనో నాశాయ । ఇతినిందా
స్తుతిస్తు—ఏషతుంగంమానంప్రమాణంహిత్వానీచతాం ఖర్వత్వం చావలంబ్య ॥
పురాపూర్వముత్కృష్టేన బలినా వైరోచనినా సహసంయుజ్యతే సంప్రయుయు
జే । యతః స్వస్యజ్ఞాతేరింద్రస్యయోఽర్థః శత్రువశీకరణ లక్షణ స్తత్రపటుః కు
శలః । ఇంద్రప్రీతయే వామనరూపత్వ మవలంబ్యైషభగవాన్ బలింబబంధేత్య
ర్థః ॥౯॥—క్రమత ఇతి ॥ ఏషకృష్ణః స్ఫుటమింద్రజాలమసద్భూతం మాయ
యా హేతుభూతయా కురుతే । కిమిత్యాహ—రభసయారభసేనయద్వాదౌనభః
క్రమత్వైఆరోహతి । వయఃపక్షిణః, శ్వానః కుక్కురాః తద్రూపామృగాః త
ద్భావం విరచయతి । యదివా విశ్వరూపతాం నానారూపత్వం । తథాసర్వమ
తిశయగతం విశేషప్రాప్తంకురుతే । తాత్త్వికోఽస్యవ్యవహారోనకశ్చిత్ । ఇతిని
న్దా ॥ స్తుతిస్తు—ఇదమీదృక్ స్ఫుటమేషభగవాన్మాయయా బుద్ధ్యాఇంద్ర
జాలం కురుతే। ఇంద్రజాలమివేంద్రజాలం భ్రమకారిత్వాత్ । తదేవాహ—న
భః క్రమతే బలిబంధనార్థమ్ । విశ్వరూపత్వం సర్వదేవమయత్వం విరచయ
తి । సర్వంచ జగదతిశయగతం ప్రాప్తవిశేషం కురుతే । కీదృశ్యామాయయార
భసమాత్సుక్యం కరోతీతి రభసాతయా రభసయా । క్రమత ఇతి 'అనుపసర్గా
ద్వా' ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥౧౦॥—కిలేతి ॥ అయంహరీ రావణారిరితి । ఏతేన
దశాస్యోహతఇతి యదేవైతత్స్వల్పమాత్రకం కిమితి కస్మాదుచ్యతే । అతిబలం
మహాశక్తి అధిద్యుతి మహాతేజశ్చ యత్సత్త్వం ప్రాణితత్సర్వమేష ఏవేతిధృష్టం
నిశ్శంకముచ్యతామ్ । నహ్యలీకస్యాస్తోభవతీతిభావః । అతశ్చ యేనాసత్యం వా
చ్యం సబహ్వేవ కస్మాన్నాహ । తస్మాన్నైతేన కించిదపి కృతమితివాక్యార్థః ॥
ఇతినిందా ॥ స్తుతిస్తు—అయంరావణారిరేవేతి కిమేతావదేవోచ్యతే । యస్మా
త్యదతిబలమధిద్యుతిచసత్త్వం తత్సర్వమేష ఇతిధృష్టం నిశ్శంకముచ్యతాం । ఉ

౨౧ ॥ చలతైషపాదయుగళేన గురుశకటమేష యదస్పృశత్ । దైవకలితమథ చోదల
సద్దలితోరుభాండచయమాత్మనైవ తత్ ॥ ౨౨ ॥ (స్తు) స్నువతామునా స్తన
యుగేనజనితజననీజనాదరా । స్త్రీతిసదయమవిధాయ మనస్తదకారిసాధు యద
ఘాతిపూతనా ॥ ౨౩ ॥ అభనక్తరూ కథమివైషకృతధరణిరింగణః క్షణాత్ । బాఢమి

క్తం చ—యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా । తత్తదేవావగ
చ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవమ్ ॥ ౨౧ ॥ ఇలాగమే యచ్చ బాల్యే శకటమేష
ఏవ చిక్షేపేత్యుచ్యతే తదప్యసత్యమితి వక్తుమాహ—చలతేతి ॥ ఏష వై చలద్భ్యాం
చరణాభ్యాం గురుశకటం కించిదస్పృశదస్ప్రాక్షీత్ । తచ్చ దైవకలితం దైవచోదితం
స్వయమేవోదలసదపప్తత్ । న త్వేతస్యాత్ర కించిత్పౌరుషమ్ । దలితః స్ఫుటిత
ఉరుర్మహాన్ భాండానాం దధిఘృతఘటాదీనాం చయో రాశిర్యత్ర । ఇతి నిందా ।
స్తుతిస్తు—ఏష భగవాంశ్చలతా పాదయుగళేన గురుశకటమేష దేవాస్పృశత్ । అ
థ చోదలసత్పరివృత్తమ్ । యత్ ఏతేనైవైవ భగవతా కలితం ప్రేరితం । అథేతి
విస్మయే । ఈషత్స్పర్శమాత్రాత్ క్వల భంగో న యుక్తః । శకటశబ్దో ఽస్త్రీలి
ఙ్గః ॥ ౨౨ ॥—స్నువతేతి ॥ అమునా యత్ పూతనా రాక్షసీ స్త్రీ ఇతి సదయం మ
నః అకృత్వా ఽఘాతి హతా తత్సాధ్వకారి యుక్తం కృతమితి కాక్వా ప్రయోగేణ
నైవ సాధుకృతమిత్యర్థః । కీదృశీ సా । స్నువతా క్షీరం స్రవతా స్తనయుగేన క
తో జననీజనాదరో మాతృస్నేహో యయా । అతశ్చ మాతృఘాత్యేవాయమ్ । ఇతి
నిందా ॥ స్తుతిస్తు—యదమునా స్నువతా స్తనయుగేన కృతమాతృస్నేహాపి పూ
తనా రాక్షసీ స్త్రీతి మనః సదయమకృత్వా హతా తత్సాధ్వకారి యుక్తమేవా
నుష్ఠితమితి స్పష్ట ఏవార్థః । సా హి రాక్షసీ స్తనాభ్యాం క్షీరం స్రవంతీ తన్మారణా
ర్థమేవాగమదిత్యాగమార్థః । నిష్కారణవధోద్యతస్య వధే కథమధర్మః స్యా
త్ ॥ ౨౩ ॥— అభనగితి ॥ కృతధరణిరింగణో విహితోర్వీగతిః స కథమివ కే
న ప్రకారేణ క్షణాన్నైవ తరూ అర్జునాఖ్యౌ బాఢం భృశమభనగ్బభంజ । న సంభా
వయామః ఏతదిత్యర్థః । నను సర్వత్రైవ తేనైవ భిన్నావితి ప్రతీతిః తత్కథం భ
వతో న సంభావనేత్యత్రాహ—ఇదమపి న బాలకృతం న శిశుకర్తృ । నను దేవతావిధిర
యం విజృంభతే విలసతి । కేనాప్యదృష్టేన దేవేన తత్కృతం న త్వనేన । యస్య
హి గమనమాత్రే న శక్తిః స కథమమానుషం కర్మ కుర్యాదితి భావః । నను రమస్తై

దమపి నబాలకృతంనను దేవతావిధిరయం విజృంభతే ॥ ౩౮ ॥ విహరన్వనే విజనవతి వమహతి దధ దేవ గోపతామ్ । నామ జగతి మధుసూదన ఇత్యగమద్ధతేన మధునా మహీయసా ॥ ౩౯ ॥ అవిమృశ్య గోవధసముత్థమఘమయమమీమరద్వృషా । (రి ష్ట)భద్రి) ముపగుసముపోఢమదం యదసౌ కిలాసుర ఇతి ప్రమార్ష్టి నతత్ ॥ ౪౦ ॥

న కేవలం శకటభంగో దేవతావిధిర్యాన్నదయమపీత్యపిశబ్దార్థః । ఇతి నిందా ॥ స్తుతిస్తు—యద్దేవకృతధరణిలింగనః కథమివావ స్త్రీవ క్షణాదర్జునౌ బభంజ ఇదమపి నబాలకృతం । నన్వయం దేవతావిధిరుజ్జృంభతే । ఏతస్య దేవరూపత్వం దేవత్వమాశ్రిత్యైతదేతేనకృతం । నతు తత్త్వతో బాలేనేత్యర్థః । నను రాభిముఖ్యే అభనగితి భంజేర్లజి రూపమ్ ॥ ౩౮ ॥— విహరన్నితి ॥ ఏష మహతి విశాలే విజనే వనే ఽరణ్యే గోపరూపో విహరన్బ్రహతా మధునా మాక్షికపటలేన హతేన జగతి మధుసూదన ఇతి నామ అగమత్ప్రాప వనే మధుసూదితవాన్ , నతు మధునామానం దైత్యం । ఇతి నిందా । స్తుతిస్తు—ఏష కృష్ణ ఏవ మహీయసా బలవత్తరేణ మధునా దైత్యేన హతేన మధుసూదన ఇతి నామ జగతి అగమత్ప్రాప । కీదృగేషః—వనే తోయే మహతి సర్వలోకవ్యాపిని విగతజనే విహరన్ । తథా గాం పృథ్వీం పాతీతి గోపస్తద్భావం బిభ్రత్ ॥ ౩౯ ॥— అవిమృశ్యేతి ॥ అయం గోవధసముత్థం తన్మారణోద్భవం పాపమవిమృశ్యాగణయిత్వా యద్వృషాకోపేన రిష్టమనడ్వాహం అమీమరదవధీత్తదకార్యమ్ । అసౌ పాపీ అసురః ఇతి కిల ప్రమార్ష్టి నాశయతి దాన్తరూపీ అసురో మయా హతో నతు గౌరితి లోకస్య పరిశుధ్యతి । కిలాలీకే । తత్త్వతస్త్వసౌ గౌరేవ, అయం చ గోఘాతీత్యర్థః । కీదృశం రిష్టం । ఉపగు గవాం సమీపే సముపోఢమదం ధృతహర్షమ్ । సురభీః కామయానమిత్యర్థః । అతశ్చ సురతాసక్తదాంతవధపాతకిత్వాన్నాయం పూజార్హః । ఇతి నిందా । స్తుతిస్తు కిలశబ్దస్య సత్యార్థత్వాత్ । యదసావుపగుగో నికటే రిష్టమవృణోత్ తదసౌ కిలాసుర ఇతి ప్రమార్ష్టి । అసుర ఏవానేన హత ఇత్యర్థః । కీదృశం తత్—అవిమృశ్యశ్చింతయితుమశక్యో యో గోవధస్తత్ర సముత్థా ఉత్థానముద్యమో యస్య తమవిమృశ్య గోవధసముత్థం యతో ఽఘం పాపినమ్ । అఘమస్యాస్తీతి కృత్వా । తథా సముపోఢమదం ధృతదర్పం । అతశ్చ గోవధసముత్థస్య దర్పిష్ఠస్య పాపవతో దానవస్య వధాద్భగవతో మహతీ స్తుతిరేవ । అవిమృశ్యేతి ల్యప్ 'బుధుపథా

ముఖకందరాంతరగతో౽పి వికటదశనేన కేశినా । నాస్య సపది యదభూదభుజ స్తద
హో తిరశ్చి సహజైవ మూఢతా ॥ ౨౭ ॥ యదుదస్య బాహుమయ మేక ముద్ధృత గిరి
మద్భుతం నతత్ । భూరిసలిలమవిషహ్యమియం జలదే విముంచతి గవాం సభాగ్య
తా ॥ ౨౮ ॥ కిమివాత్ర చిత్రమయమన్న మచలమహాకల్పితం యది । (ప్రా)శని

ల్ ఇతి చక్యప్ । అమిమరదితి మారయతేర్లుఙి చఙ్ । వ్రిమాస్ర్తిరితి మృజేర్వృద్ధిః ॥
౨౭ ॥—ముఖేతి ॥ అస్య కేశినామ్నా అశ్వేన యద్భుజో నాఖాదిన జగ్ధః తదహో
తిరశ్చి తిర్యక్షు సహజైవ స్వాభావిక్యేవ మూఢతా అజ్ఞత్వం । తిర్యక్త్వాత్ మూ
ర్ఖేణ తేనన భక్షితో న త్వస్య కాపి శక్తిరితి వ్యాఖ్యాతః । కదాచిదప్రాప్తౌ ఽ
న్యాభవేన్నేత్యాహ —ఆస్యదరీవివరప్రాప్తః । కదాచిద్దంతాభావస్స్యాదిత్యా
హ—వికటదశనేన దంతురేణాపి । సపది ఆస్య ప్రాప్త్యనంతరం । అహో విషా
దే ॥— స్తుతిరత్ర పరమతమాశంక్య కాకుప్రయోగేణ । యదస్య కేశినా దైత్యే
న భుజో నాఖాది । తత్కిం తిరశ్చి సహజైవ మూఢతా న త్వస్య మాహాత్మ్యమి
త్యర్థః । ఏతస్యైవ హ్యేనమసౌ శక్తిః । నస్యతా త్రిప్రక్తో ఽర్థః ॥ అహో శబ్దః
పరస్పోల్లుంఠనాయ । తిరశ్చీతి సప్తమీ ॥ ౨౮ ॥—యదితి ॥ జలదే మేఘే అవిష
హ్యం దుస్సహం భూరి ప్రభూతం సలిలం వారి విముంచతి వర్షతి యదయం హరి రేక
భుజముత్క్షిప్య గిరిం గోవర్ధనముద్ధృతవధ్రి తన్నాద్భుతం నాశ్చర్యం । ఇయం గవాం
సభాగ్యతా పుణ్యవత్త్వం గవాం మహిమ్నాసౌ ధృతో న త్వేతస్య కాచిచ్ఛక్తిరి
త్యర్థః । ఇతి నిందా ॥ స్తుతిస్తు—పరమతమాశంక్య కాకుప్రయోగేణ నతదద్భుతమ్—
అపి త్వాశ్చర్యమేవ । తథేయం గవాం సభాగ్యతా న త్వస్య సాకిం । అయమేవ స్వ
మహిమ్నా బభారేత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥—కిమివేతి ॥ అయం హరిరచలమహాకల్పితం ప
ర్వతోత్సవకృతమన్నం యది ప్రాశ భుక్తవాన్ తత్కిమివాత్ర చిత్రమాశ్చర్యం ॥
యతో ఽస్య బహుభుజ ఔదరికస్య సకలే ఽపి జగత్యుదరం ప్రాప్తైన వృథా నపి
చాజీర్ణత్వాత్ । అతశ్చ యః కుక్షింభరత్వాత్సర్వమేవ జిఘత్సతి తస్యాదనమాత్ర
భోజనాత్కో విస్మయః । ఇత్యాత్మంభరిత్వకథనేన నిందా ॥ స్తుతిస్తు—అస్యా
న్నాదనాత్కో విస్మయః । యతో ఽస్య జగన్నివాసస్య సర్వేషు జగత్సూదరస్థితే
ష్వనవృథా । బహుభున క్తీతి బహుభుక్ నిఖిలభువనపాలకః । యది వా బహవో
భుజా యస్య స బహుభుజో ఽయం । పూర్వత్ర తు బహుభుక్తే ఇతి బహుభుక్

ఖిలమఖిలేపి జగత్యుపవర్ణ్యతే బహుభుజోఽస్య న వ్యథా ॥ ౨౯ ॥ అమునా కరేణ పృథుదంతముసలముదఖాని దంతినః । తేన యదవధి స ఏవ పునర్బలశాలినాం క ఇవ తత్ర విస్మయః ॥ ౩౦ ॥ శిశురేవ శిక్షితనియుద్ధకరణమకృతక్రియస్స్వయమ్ । మల్లమలఘుపీనాంసతటం న్యవధీద్యదేష తదదృష్టకారితమ్ ॥ ౩౧ ॥ యదయుధ్యమానమపి కంసముపహితసురౌఘసాధ్వసమ్ । కంసమభియమయమభ్యభవత్సముదాజనే న తదపి ప్రశస్యతే ॥ ౩౨ ॥ ఇతి నిందితుం కృతధియాపి వచనమమునా యదాదదే ।

ప్రశస్యత్వాత్ప్రశ్నే లోట్ ॥ ౨౯ ॥—అమునేతి ॥ అమునా హరిణా దంతినః కువలయాపీడస్య యత్పృథుదంతముసలం కరేణోదపాటి ఉత్ఖాతమ్ । తేనోత్ఖాతా తేన యోఽసౌ హస్తీ అవధి హతః తత్ర బలశాలినాం క ఇవ విస్మయః । న యుక్తస్తత్ర విస్మయః । మర్దనాద్ధి శిశురపి మారయతి । ఇతి నిందా ॥ స్తుతిస్తు కాక్వా గమ్యతే—కోఽపి విస్మయః । విస్మయ ఏవేత్యర్థః । స తు హస్తినో హంతుమశక్యత్వాదితి భావః । యదుక్తమ్— 'ఏకః క్రుద్ధో గజో హంతి షట్సహస్రాణి వాజినామ్' । అవధీతి కర్మణి లకారః చిణి అకారలోపః ॥ ౩౦ ॥—శిశురితి ॥ ఏష హరిః శిశురేవ బాలస్సన్ యన్మల్లం చాణూరాఖ్యం న్యవధీజ్జఘాన । తదదృష్టకారితం దైవవిహితం । విధివశాద్ధ్యబలోఽపి బలీయాంసమభిభవతి ॥ తదేవ బలవత్త్వమాహ—కీదృశం మల్లం । శిక్షితాని నియుద్ధకరణాని బాహుయుద్ధక్రియాః యేన తం శిక్షితనియుద్ధకరణం యుద్ధజ్ఞం తథా అలఘుపీనం కఠినమంసతటం యస్య తం ఏష తు స్వయమకృతక్రియోఽశిక్షితకరణః । యతః శిశుః ॥ స్తుతిస్తు — పూర్వవత్కాక్వా । తత్కిమదృష్టకారితం నైతద్దైవవిజృంభితమ్, అపి త్వస్యైవాయం మహిమేత్యర్థః ॥ ౩౧ ॥—యదితి ॥ యదయమయుధ్యమానం కంసం స్వజనమప్యభ్యభవదాచకర్ష తదపి సముదాజనే న ప్రశస్యతే నైవాభినింద్యత ఇతి కాకుప్రయోగః । నిష్క్రియస్య హి వధః కా నామ స్తుతిః । కీదృశం తమ్—జనితదేవపూగకంపం అభియం త్రాసహితం వీరమిత్యర్థః ॥ ఇతి నిందా ॥ స్తుతిస్తు—అయుధ్యమానమపి సంతం కంసమభియం త్రాసరహితం వీరం యదభ్యభవత్తదపి సంతోషవతా జనేన ప్రశస్యతే స్తూయత ఏవ । యత ఉపహితసురౌఘసాధ్వసం సదర్పం చ । కంటకోద్ధరణేన చావశ్యం ప్రహృష్టో జనః ప్రశంసాం కరోతి ॥ ౩౨ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ అమునా చైద్యేన యద్వచ ఆదదే అభ్యధాయి సా మధురిపోర్నుతిరే

స్తోతుమనీశమపి తస్య పరైస్స్తుతిరేవ సా మధునిఘాతినోఽభవత్ ॥౩౩॥ (యదువాచ దుష్టమతి రేష పరివివదిషుర్మురద్విషమ్ । ద్వ్యర్థమపి సదసి చేదిపతేః స్తుతతోఽప రాధగణనామగాద్వచః ॥ ౩౪ ॥) ఇతి వాచముద్ధతముదీర్య సపది సహ వేణుధారిణా । సోఽధరిపుబలభరోఽసహనస్సజహాస దత్తకరతాలముచ్చకైః ॥ ౩౫ ॥ కటునాపి చైద్యవచనేన వికృతిమగమన్న మాధవః । సత్యనియతవచసం వచసా సుజనం జనా

వాభవత్ । కదాచిత్తుష్టూషురసౌ స్యాదిత్యాహ—నిందితుం కృతధియాపీతి । కిం విధస్య హరేః । పరైః శత్రుభిరపి స్తోతుమశక్యం యోగ్యస్య । అత ఏవ తత్స్తుతిరభవత్ । ఏతేన పూర్వేషాం వాక్యానాముభయార్థతాఖ్యాతా యథా చ తథా వ్యాఖ్యాతమేవ । ఆదదే ఇత్యాద్యస్య విహరణస్య శబ్దార్థత్వాత్ప్రతిషేధాభావః ప్రతీయతే అత్ర తు తన్న శబ్దోపాత్తం యథా అస్యం వ్యాదదాతీతి । మధుం నిహంతీత్యావశ్యకే ణినిః । 'కర్తరి హనః' ఇత్యర్థపత్యాయామ్ ॥౩౩॥—యదువాచేతి ॥ ఏష సభాయాం యద్వచ ఉవాచ తదుభయార్థం నిందాస్తుతివాచకమప్యతో హేతోరపరాధగణనామగాదపరాధగణనామధ్యే గణితం । యతో దుష్టత్వాన్మురారింపరివివదిషుర్నిందిషుః । తేన హి తద్వచః అక్రోశతోక్తమ్ । యా తు తస్య స్తుతిరూపతా సా కాకతాలీయేతి భగవతో వా మాహాత్మ్యమ్ ॥ నైతావతా సోఽపి ప్రియం వదశ్శ్వేతి అపరాధగణనామగాత్ । యస్మాదేష దుష్టమతిస్సన్నేనం పరివివదిషురాహ ఇత్యేవం వాక్యయోజ్యమ్ ॥౩౪॥ ఇతి ప్రక్షిప్తశ్లోకః)॥—ఇతీతి ॥ సోఽధః క్షాంతో రిపూణాం బలభరోఽపి ర్యాతిశయో యేన సః న సహత ఇతి అసహః అసహిష్ణుః స చైద్యః ఇతీత్థం ఉద్ధతం నిష్ఠురం యథా తథా వాచం ఉదీర్య సపది వేణుధారిణా నరకాత్మజేన సహ దత్తః కరతాలః పరస్పరకరతాడనం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ఉచ్చైస్తారం జహాస, కృష్ణదోషోద్ఘాటనహర్షాదట్టహాసం చకారేత్యర్థః । స్వభావోక్తిః ॥ ౩౫॥—॥కటునేతి ॥ మాధవః కటునా-పరుషేణాపి, చైద్యవచనేన వికృతిం-వికారం, నాగమత్ + గమేర్లుఙ్, పుషాదీత్యాదినాఙ్లేరఙాదేశః, తథా హి సత్యనియతవచసం-అస్ఖలితవచసం, సత్యసంధం సుజనం కే జనాః వచసా తిక్ష్ణేనాపీతి భావః, చలయితుమీశతే శక్నువంతి న కేపీత్యర్థః, స క్షామిష్యే శతమాగాంసీతి ప్రతిజ్ఞాభంగభయాదసహిష్టేతి భావః, సామాన్యేన విశేషస్య సమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥౩౬॥ న చేతి కించేతి చార్థః॥ తదా-తస్మాత్కాలే,

స్ఖలయితుం కుశలే ॥ ౭౪ ॥ న చ తం తదేతి శపమానమపి యదునృపాః ప్రచుక్రుధుః శౌరిసమయనిగృహీతధియః ప్రభుచిత్తమేవ హి జనోఽనువర్తతే ॥ ౭౫ ॥ విహితాగసో ముహురలంఘ్యనిజవచనదామసంయతః । తస్య కతిథ ఇతి తత్ప్రథమం మనసా సమాఖ్యదపరాధమచ్యుతః ॥ ౭౬ ॥ స్మృతివర్త్మ న తస్య న సమస్తమపకృతమియాయ విద్విషః । స్మర్తుమధిగతగుణస్మరణాః పటవో న దోషమఖిలం ఖలూత్తమాః ॥ ౭౭ ॥ నృపతావధిక్షిపతి శౌరిమథ సురసరిత్సుతో వచః । స్మాహ చలయతి భువం మరు

ఇతీత్థం శపమానం సమాక్రోశంతమపి శపతే-శవ్యతి శపత్యాక్రోశత్యపి శప్యత ఇతి భట్టమల్లః, తం చైద్యం యదునృపాః-యాదవాః, శౌరేః-కృష్ణస్య, సమయేన-సంకేతేన, నిగృహీతధియో-నిరుద్ధబుద్ధయస్సంతో న ప్రచుక్రుధుః+క్రుధద్రుహోరుపసృష్టయోః కర్మేతి కర్మత్వం, తథాహి జనో లోకః ప్రభుచిత్తమేవానువర్తతే శౌరిసంకేతనిరుద్ధబుద్ధిత్వస్య విశేషణగత్యా క్రోధాభావహేతుత్వాత్కావ్యలింగమర్థాంతరన్యాసేన సంకీర్యతే ॥ ౭౫ ॥—విహితేతి ॥ అలంఘ్యేన నిజవచనదామ్నా-స్వప్రతిజ్ఞాపాశేన, సంయతః-బద్ధః, అచ్యుతః ముహుర్విహితాగసః పూర్వం సహస్రశః కృతాపరాధస్యాపి తస్య చైద్యస్యాపరాధం సప్రథమః యస్మిన్కర్మణి తత్ తత్ప్రథమం యథా తథా కతిథః కతీనాం పూరణ ఇతి+తస్య పూరణే డట్, ఇతి డట్ ప్రత్యయః, షట్కతికతిపయచతురాం థుగితి థుగాగమః, మనసా సమాఖ్యత్సంఖ్యాతవాన్, అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఽఙితి చ్లేరఙాదేశః, అత్ర ప్రతిజ్ఞాపాశబంధనస్య విశేషణగత్యా ప్రాచీనాపరాధానంత్యేఽపి తాత్కాలికాపరాధమాత్రగణనాహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౭౬ ॥—స్మృతీతి ॥ విద్విషః చైద్యస్య సంబంధి సమస్తమపకృతమపకారజాతం + నపుంసకే భావే క్తః, తస్య హరేః స్మృతివర్త్మ-స్మృతిపథం నేయాయ న ప్రాప న సర్వమపకారం సస్మారేత్యర్థః, అత్రార్థాంతరన్యాసమాహ, అధిగతగుణస్మరణాః పరిచితోపకారస్మృతయ ఉత్తమాస్సజ్జనా అఖిలం దోషమపకారం స్మర్తుం న పటవః ఖలు నాలం భవంతీత్యర్థః, పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేష్వితి తుమున్ప్రత్యయః, ఉపకారమేవ స్మరంతి సాధవో నాపకారమిత్యర్థః ॥ ౭౭ ॥—నృపతావితి ॥ అథ నృపతౌ-చేదిపతౌ, శౌరిం హరిమధిక్షిపతి సతి సురసరిత్సుతః-భీష్మః, మరుతి-ప్రళయమారుతే, భువం చలయతి కంపయతి సతి, క్షుభితస్యోద్వేలస్యాంబుధేర్హ్రాదమనుకుర్వత్ తద్వద్గంభీరం వ

తిక్షుభితస్య నాదమనుకుర్వదంబుధేః ॥ ౨౭ ॥ అథ గౌరవేణ పరివాదమపరిగణయ్య స్వమాత్మనః । ప్రాహ మురరిపుతిరస్కారక్షుభితస్స వాచమితి జాహ్నవీసుతః ॥ ౨౮ ॥ విహితం మయాద్య సదసీదమపమృషితమచ్యుతార్చనమ్ । యస్య నమయతు స చాపమయం చరణః కృతశ్శిరసి సర్వభూభృతామ్ ॥ ౨౯ ॥ ఇతి భీష్మభాషితవచోఽర్థమధిగతవతామివ క్షణాత్ । క్షోభమగమదతిమాత్రమసౌ శిశుపాల

చః ఆహ స్మ-ఉవాచ + లట్ స్మ ఇతి భూతార్థే లట్ ॥ బ్రువః పఞ్చానామాదిత ఆహో బ్రువ ఇతి ణల్యాహాదేశః, యద్యపి న పాదాదౌ ఖల్వాదయ ఇత్యాహ వామనః తథాపి ప్రౌఢ్యాస్మ శబ్దస్య పాదాదౌ ప్రయోగః ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౨౭ ॥

ఉక్తమేవార్థం వక్తురాశయావిష్కారార్థమాహ ॥ అథేతి ॥ అథ శిశుపాలప్రలపనానన్తరం మురరిపుతిరస్కారేణ హరినిన్దయా క్షుభితః-కలుషీకృతమనాః, జాహ్నవీసుతః-గాఙ్గేయః, గౌరవేణ-ధైర్యేణ, తమాత్మనః పరివాదం కామమయమిహ వృథాపలిత ఇత్యాదిస్వనిన్దామపరిగణయ్య ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారాం వాచం ప్రాహ స్మ-ప్రోవాచ, గతమేతత్ ధీరా అపి స్వనిన్దామేవ సహన్తే న గురుదేవతానిన్దామితి భావః అత్ర క్షోభస్య విశేషణగత్యా వచనహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ ౨౮ ॥ —విహితమితి ॥ మయాద్య సదసి-సభాయాం, విహితం కృతమిదమచ్యుతార్చనం యస్యాపమృషితం అతితిక్షితమసోఢమిత్యర్థః + మృష తితిక్షాయామితి ధాతోః కర్మణి క్తః, ఉపసర్గవశాద్విపరీతార్థతా అత ఏవ + మృష తితిక్షాయామితి తితిక్షాయామేవ క్త్వేప్రతిషేధాదతితిక్షాయాం కిత్త్వాన్న గుణః మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి చకారాద్వర్తమానార్థతా + క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి షష్ఠీ సోఽపమృష్టా పురుషశ్చాపం నమయతు ఆరోపయతు సర్వభూభృతాం ద్విషతామితి భావః శిరస్యయం చరణః కృతః-న్యస్తః అయమితి భూమౌ నిపాత్యమానస్య చరణస్య హస్తేన నిర్దేశః అయం చామర్షానుభావ ఇత్యనుసన్ధేయమ్ ॥ ౨౯ ॥ —ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం భీష్మేణ భాషితస్య ఉక్తస్య వచసోఽర్థమభిధేయం శిరసి పాదన్యాసరూపమధిగతవతాం ప్రాప్తవతామివ శిరసి పాదేన హతానామివ సతామిత్యర్థః, శిశుపాలస్య పక్షే వర్గే యే ప్రక్షీభృతః రాజానస్తేషామసౌ గణః క్షణాదతిమాత్రం క్షోభం-క్రోధవికారమగమత్, ఏతేనైషామాత్మవినాశావసాయీ రౌద్రస్థాయీ క్రోధః ప్రాదుర్భూ

పక్షపృథివీభృతాంగణః ॥ ౭౧ ॥ శితితారకానుమితతామ్రనయనమరుణీకృతం క్రుధా । బాణవదనముదదీపి భియే జగతస్సకీలమివ సూర్యమండలమ్ ॥ ౭౨ ॥ ప్రవిదారితారుణతరోగ్రనయనకుసుమోజ్జ్వలః స్ఫురన్ । ప్రాతరహిమకరతామ్రతనుర్విషజద్రుమోఽపర ఇవాభవద్ద్రుమః ॥ ౭౩ ॥ అనిశాంతవైరదహనేన విరహితవతాంతరార్ద్రతామ్ । కోపమరుదభిహతేన భృశం నరకాత్మజేన తరుణేవ జజ్వలే ॥ ౭౪ ॥ అభిధిత్సతః కిమపి రాహువదనవికృతం వ్యభావ్యత । గ్రస్తశశధరమి

తమిత్యుక్తం, ఇవేత్యుత్ప్రేక్షాయామ్ ॥ ౭౧ ॥ —అథైషాం దశభిర్గాత్రసంరంభాన్ క్రోధానుభావానాహ ॥ శితీత్యాది ॥ క్రుధా-క్రోధేనారుణీకృతం, అతఏవ శితీ-శ్యామే యే తారకే-కనీనికే, తాభ్యామనుమితే అనుమాపితే తామ్రే నయనే యస్య తత్ ॥ ని ॥ తారకాక్ష్ణః కనీనికేత్యమరః ॥ సర్వముఖస్య రక్తత్వాదితి భావః, బాణవదనం బాణాఖ్యనృపముఖం సకీలం-సశంకుకీలాకారచ్ఛాయాసహితం పరిధియుక్తమితియావత్, సూర్యమండలమివ జగతో భియే-భయాయ, ఉదదీపి ప్రజజ్వాల, + దీప్యతేః కర్తరి లుఙ్, దీపజనేత్యాదినా చిణ్ ప్రత్యయే తలుక్, అత్ర నయనయోః స్వభావశ్యామత్యాగేనారుణ్యస్వీకారాత్తద్గుణః తత్సాపేక్షత్వాదౌత్పాతికార్కమండలోపమాయాస్సంకరః ॥ ౭౨ ॥ —ప్రేతి ॥ ప్రవిదారితే-అతివికాసితే, అరుణతరే-క్రోధాదతిరక్తే, అతఏవోగ్రే భయంకరే యే నయనే తే ఏవ కుసుమే తాభ్యాముజ్జ్వలః దీప్రః స్ఫురన్ స్వతేజసా దీప్యమానః ప్రాతరహిమకరతామ్రతనుః ప్రభాతార్కారుణవిగ్రహః సప్రసిద్ధః ద్రుమః ద్రుమాఖ్యో నృపః అపరో విషద్రుమ ఇవాభవత్ ఇత్యుత్ప్రేక్షారూపకసఙ్కీర్ణా ॥ ౭౩ ॥ —అనిశాంతేతి ॥ అనిశాంతోఽనిర్వాణః వైరదహనః-విరోధాగ్నిర్యస్య తేన అతఏవాంతరభ్యంతరే ఆర్ద్రతాం సారస్యం విరహితవతా-త్యక్తవతా, + రహయతేః క్తవతుప్రత్యయః, కోపో మరుదివ తేనాభిహతః ప్రజ్వలితః తేన నరకాత్మజేన వేణుదారిణా తరుణా వృక్షేణేవ భృశం జజ్వలే-ప్రజ్వలితం, భావే లిట్ ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౭౪ ॥ —అభీతి ॥ కిమప్యభిధిత్సతః-అభిధాతుమిచ్ఛతః + దధాతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః, ఉక్తమాజసౌనామరాజ్ఞః సంబంధి రాహువదనవికృతం వక్త్రం వ్యాత్తత్వాద్రాహువక్త్రవత్ కరాళం ఉపలక్షంతి లక్ష్యమాణాసితాదంతపఙ్క్తిర్యస్యేతిస్మ ముఖం గ్ర

హాపలసత్సితదంతపఙ్క్తిముఖముత్తవరాజసః ॥ ౭౫ ॥ కుపితాకృతింప్రథమమే
వ హసితమశనైరసూచయత్ । క్రుద్ధమశనిదలితాద్రితటధ్వనిదంతవక్రమరిచక్ర
భీషణమ్ ॥ ౭౬ ॥ ప్రతిఘఃకుతోఽపిసముపేత్యనరపతిగణంసమాశ్రయత్ । జా
మిహరణజనితానుశయస్సముదాచచారనిజఏవరుక్మిణః ॥ ౭౭ ॥ చరణేనహంతి
సుబలస్సశిథిలితమహీధ్రబంధనామ్ । తీరతరలజలరాశిజలామవభుగ్నభోగిఫణా

స్సశశధరమివ సందష్టచంద్రమివవ్యథావ్యతా తర్క్యలేత్యుల్ప్రేక్షా ॥ ౭౫ ॥
కుపితేతి ॥ ప్రథమం-ప్రాగేవాకుపితావస్థాయామపీత్యర్థః, కుపితస్యాకృతిరి
వాకృతిర్ముఖరాగోయస్యతమిత్యుపమా, అరిచక్రభీషణం-పరబలభయంకరం,దం
తవక్రం-దంతవక్రనామానం రాజానం, అశనిదళితస్య-వజ్రాహతస్యాద్రితటస్య
ధ్వనిరివధ్వనిర్యస్యతదిత్యుపమా నశనైః అశనైరుచ్చైర్హసితమట్టహాసః క్రుద్ధమ
సూచయత్ సర్వదాముఖరాగస్యావిశేషాత్ అనుభావాంతరవేద్యః క్రోధఇత్య
ర్థః, అత్ర కోపవ్యంజకాకారసంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరుపమాసం
కీర్ణా ॥ ౭౬ ॥ —ప్రతిఘఇతి ॥ ప్రతిఘః-కోపః ॥ ని ॥ కోపక్రోధామర్షరో
షప్రతిఘాఇత్యమరః ॥ కుతోఽపిసముపేత్యాగత్య నరపతిగణం-రాజమండలం,
సమాశ్రయత్సమావిశత్, రుక్మిణస్తుజామిః స్వసా ॥ ని ॥ జామిస్స్వసృకులస్త్రి
యోరిత్యమరః ॥ తస్యారుక్మిణ్యాహరణేనజనితః అనుశయః హాకష్టమాపన్నం క
థావా నిర్యాతయామీత్యనుతాపోయస్మిన్ సః ॥ ని ॥ అథానుశయోదీర్ఘద్వే
షానుతాపయోరిత్యమరః ॥ నిజోనిత్యఏవ ప్రతిఘః ॥ ని ॥ నిజమాత్మీయనిత్య
యోరితివిశ్వః ॥సముదాచచార-సముద్దిదీపే, భీష్మవాక్యమన్యేషాం కోపోత్పా
దకమాసీత్, రుక్మిణస్తు ప్రాగేవ ప్రరూఢకోపస్య ఉద్దీపకమాసీదిత్యర్థః, అ
త్రానుశయస్య విశేషణగత్యా కోపోద్దీపనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః॥౭౭॥
చరణేనేతి ॥ సుబలోనామరాజా మహీంధరంతీతిమహీధ్రాః-పర్వతాః, + క
ప్రకరణే మూలవిభుజాదిభ్యఉపసంఖ్యానమితికప్రత్యయః ॥ శిథిలితాని విశ్లేషి
తాని, మహీధ్రాణాం బంధనానిసంధయోయస్యాస్తాం తీరేణతరళానిభూకంపా
చ్చలితాని జలరాశేరంబుధేర్జలానియస్యాస్తాం అవభుగ్నం కుటిలమతిభరాదవ
నమ్రం భోగినాం-ఫణినాం, ఫణమండలం-ఫణాసమూహోయస్యాస్తాం భువం
చరణేన హంతిస్మజఘాన + లట్ స్మ ఇతిభూతార్థేలట్ ॥ అత్రపాదాఘాతా

మండలాంభువమ్ ॥ ౭౭ ॥ కుపితేషు రాజసుతథాపి రథచరణపాణిపూజయా । చి
త్రకలితకలహాగమనో ముదమాహుకిస్సుహృదివాధికం దధౌ ॥ ౭౮ ॥ గురుకోప
రుద్ధపదమాపదసితయవనస్య రౌద్రతామ్ । వ్యాత్తమశితుమివ సర్వజగద్వికరాల
మాస్యకుహరం వివక్షతః ॥ ౮౦ ॥ వివృతోరుబాహుపరిఘేణ సరభసపదం నిధిత్సు
తా । హంతుమఖిలనృపతీన్వసునా వసనే విలంబిని నిజేఽవచస్ఖలే ॥ ౮౧ ॥ ఇతి తత్త
దా వికృతరూపమభజదవిభిన్నచేతసమ్ । మారబలమివ భయంకరతాం హరిబోధి

ద్భువనకంపాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౭౭ ॥ —కుపితేష్వితి॥ రథచరణపాణౌచక్రపాణౌ, పూజయా రాజసుతథాకుపితేష్వపి చిత్రే కలితం కలహాగమనం, యుద్ధలాభో యేనసః ఆహుకిః ఆహుకిర్నామ రాజా శోభనం హృదయంయస్యసుహృత్ మిత్రమివ కృష్ణపక్షపాతీవేత్యర్థః + సుహృద్దుహృదౌ మిత్రామిత్రయోరితినిపాతః, అధికాంముదందధౌ, సుదుస్సహోపి కృష్ణోత్కర్షః కలహకండూలబాహోరాహుకేర్మోదహేతురేవాసీదిత్యర్థః ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౭౮ ॥ —గుర్వితి ॥ వివక్షతః-కిమపివక్తుమిచ్ఛతః, + వచేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ అసితయవనస్య కాలయవనస్య, రాజ్ఞస్సంబంధి సర్వజగదశితుమత్తుమివ వ్యాత్తం వివృతమతఏవ వికరాళమతివికృతం ॥ని॥ కరాళో దంతురే తుంగే విశాలే వికృతేపి చేతి వైజయంతీ ॥ గురుణా కోపేనరుద్ధపదం ప్రతిబద్ధవచనమాస్యకుహరం-వక్త్రవివరం, రౌద్రతాం భయంకరతామాపత్ అత్తుమశితుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా వ్యాదానక్రియానిమిత్తా ॥ ౮౦ ॥ —వివృతేతి ॥ అఖిలనృపతీన్ హంతుం విస్తృతః-ప్రసారితః, ఉరుబాహురేవపరిఘః ఆయుధవిశేషః యేనతేనపరిఘః పరిఘాతేస్త్రీతి హైమః । సరభసం-సత్వరం, యత్పదం తన్నిధిత్సతా-నిధాతుమిచ్ఛతా + దధాతేస్సనంతాల్లటశ్శత్రాదేశః॥ వసునా-వసునామ్నా రాజ్ఞా, విలంబిన్యుత్థానవేగాద్విస్రంసిని నిజేవసనే-స్వాంబరే, అవచస్ఖలే స్ఖలితం తద్భయస్య దుర్నిమిత్తమితిభావః, భావేలిట్, అత్రవస్త్రస్రంసనస్య విశేషణగత్యాస్ఖలనహేతుత్వాత్ కావ్యలింగం తద్బాహుపరిఘేణేతి రూపకేణసఙ్కీర్యతే ॥ ౮౧ ॥ —ఇతీతి ॥ ఇతి-ఇత్థం, తదా-తస్మిన్ కాలే, వికృతరూపం-రోషభీషణాకారం, తద్రాజమండలం-మారబలం, మదనసైన్యమివ ॥ ని ॥ మదనో మన్మథో మార ఇత్యమరః ॥ అవిభిన్నచేతసమవికృత

సత్త్వమభిరాజమండలమ్ ॥ ౧౨ ॥ రభసాదుదస్థురథయుద్ధమనుచితభియోఽభి
లాషుకాః । సాంద్రముకుటకిరణోచ్చలితస్ఫటికాంశవస్సదసి మేదినీభృతః ॥ ౧౩ ॥
స్ఫురమాణనేత్రకుసుమోష్ఠదలమభృతభూభృదఙ్ఘ్రిపైః । ధూతపృథుభుజలతం
చలితైర్ముక్తవాతపాతవనవిభ్రమం సదః ॥ ౧౪ ॥ హరిమప్యమంసతతృణాయ

చిత్రం, బోధిసత్త్వః బుద్ధః ॥ ని ॥ బుద్ధస్తు శ్రీఘనశ్శాస్తా బోధసత్త్వావినాయ
క ఇతి వైజయన్తీ ॥ స ఇవ హరిరిత్యుపమితసమాసః ॥ తం హరిబోధిసత్త్వమభిత
స్సమక్షమిత్యర్థః + అభిరభాగ ఇత్యభేఽకర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగద్వితీయా
భయంకరోతీతి భయంకరం + మేఘర్తిభయేషుకృఞ ఇతి ఖచ్ప్రత్యయే ముమాగ
మః తస్య భావస్తత్త్వాతామభజత్ ఉపమాలంకారః, తేన భగవతో బుద్ధస్య సమాధి
భంగాయ ప్రవృత్తం మారబలం యథా తేనభగ్నం తథా రాజమండలమపి హ
రిణా భజ్యత ఇతి వస్తువ్యజ్యతే ॥ ౧౨ ॥ — రభసాదితి ॥ అథ అనుచితభియః
అనభ్యస్తసాధ్వసాః ॥ ని ॥ అభ్యస్తేప్యుచితమితియాదవః ॥ అతఏవ యుద్ధమభిలాషు
కాః యుద్ధార్థినః + లషపతేత్యాదినా ఉకఞ్ప్రత్యయే నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్ర
తిషేధః, సదసి మేదినీభృతస్సదసిస్థితాశ్చైద్యపక్ష్యా రాజానః సాంద్రైర్ముకుట
కిరణైరుచ్ఛలితాః అభిహత్యోచ్ఛాలితాః స్ఫటికాంశవస్సభాభిత్తిస్ఫటికమణిమ
యూఖాయైస్తేతథోక్తాస్సన్తః రభసాద్వేగాదుదస్థురుత్థితాః + ఉదోనూర్ధ్వక
ర్మణీత్యస్య ప్రత్యుదాహరణమేతత్ అత్ర యుద్ధాభిలాషస్య విశేషణగత్యోత్థా
నహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౧౪ ॥ —స్ఫురమాణేతి ॥ స్ఫురమాణాని
నేత్రాణ్యేవ కుసుమాని ఓష్ఠాఏవదళానిచయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా ధూతాః
కమ్పితాః, పృథవో భుజాఏవ లతాశ్శాఖాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా చలితైః
భూభృతః రాజానఏవాఙ్ఘ్రిపాః పాదపాస్తైస్సదస్సభామంటపం ముక్తశ్చిత్రః
వాతపాతః-వాయుప్రచారోయస్యతస్య వనస్యవిభ్రమం-శోభాం ॥ ని ॥ విభ్ర
మస్సంశయేభ్రాన్తౌ శోభాయాంచేతి వైజయంతీ ॥ అభృత-బభార + భృఞోలు
జితఙ్, ఉశ్చేతిసిచః కిత్వాన్నగుణః హ్రస్వాదంగాదితిసలోపః అత్రవనవిభ్రమ
మివ విభ్రమమితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధానిదర్శనా నేత్రకుసు
మేత్యాదిరూపకోత్థాపితేతి సఙ్కరః ॥ ౧౪ ॥ —హరిమితి ॥ మానతులితభువ
నత్రితయాః అహఙ్కారానధరితజగత్త్రయాః భూభుజశ్చైద్యపక్ష్యా రాజా

కురుపతిమజిగణన్నవా । మానతులితభువనత్రితయాః సరితస్సుతాదబిభయుర్న భూభృతః ॥ ౯౫ ॥ గురునిశ్వసన్నథవిలోలసదవథువపుర్వచో విషమ్ । క్రూరవ

దశనకిరణాగ్నికణః ఫణవానివ చైషవిససర్జ చేదిపః ॥ ౯౬ ॥ కిమహో నృపాస్సమమమీభిరుపపతిసుతైర్నపఞ్చభిః । వధ్యమభిహతభుజిష్యమముం సహచాపయా

నః హరిమపి తృణాయామంసత తృణసమమమన్యంత తథాలఘుం మేనిర ఇత్యనాదరోక్తిః + మన్యతేః కర్తరిలుఙ్చ్లేస్సిచ్ అనుదాత్తత్వాదిట్ ప్రతిషేధః, మన్యకర్మణ్యనాదరే విభాషా (ప్రా)ణిష్వితి చతుర్థీ, కురుపతింవా నాజీగణన్ ధర్మరాజంచ నాగణయన్నిత్యర్థః + గణ సంఖ్యానే చజి, ఈచగణ ఇత్యభ్యాసస్య ఈకారః సరితస్సుతాత్ భీష్మాదపి నాబిభయుః-నభీతాః, + బిభేతేర్లఙ్, శ్లావితి ద్విర్భావే, సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చేతి ఝేర్జుసాదేశే, జుసిచేతి గుణః అత్రరాజసూయవమానాద్యనేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయః ఇతి సర్వస్వకారః గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతి లక్షణమ్ ॥ ౯౫ ॥ —గురిత్విత్వితి ॥ అథైషచేదిపః ఫణవాన్ ఫణీవ గుర్వధికం నిశ్వసన్ ఫూత్కుర్వన్, విలోలం-చఞ్చలం సదవథుః సన్తాపం వపుర్యస్యసః విలోలసదవథువపుః + టుదు ఉపతాపే ట్వితో థుచ్, క్రూరావిక్షిప్తా, దశనకిరణా అగ్నికణా ఇవయస్యసః తథాసన్ వచో విషమివ తద్వచో విషంవిససర్జ విప(ప్రా)యం వచ ఉజ్జగారేత్యర్థః అత్ర ఫణవానివేతి వ్యస్తోపమాలింగాత్ సర్వత్రోపమితసమాసాశ్రయణమ్ ॥ ౯౬ ॥ — అథ తద్వచో విషమేవ చతుర్భిరాహ ॥ కిమిత్యాది ॥ హేనృపా అమీభిః పఞ్చభిరుపపతిసుతైస్సమం జారజైస్సహ పాండవానాం క్షేత్రజత్వాదిత్థం ప్రలాపః అనయా స్థవిరరాజకన్యయా వృద్ధక్షత్రియాంగనయా చ సహ ॥ ని ॥ కన్యాకుమారికానార్యోరితి విశ్వః ॥ భీష్మస్యోర్ధ్వరేతస్కత్వాత్ (స్త్రీ)త్వేన నిందావక్యం వధ్యార్హం అరాజ్ఞో రాజార్హణగ్రహణాపరాధాదితి భావః అరాజత్వంవ్యనక్తి అముంభుజిష్యం కిఙ్కరం కంసపశుపాలనాదితి భావః ॥ ని ॥ భుజిష్యః కిఙ్కరో మత ఇతి హలాయుధః ॥ కింనాభిహత కిమితి నమారయత కింత్వభిహతేత్యర్థః, + హంతేర్విధ్యర్థే లోట్చేతి లోట్, లోటోలఙ్వదితి థస్యతాదేశః, అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా అనునాసికలోపః అహో ఇతి వధ్యోపి నహన్యత ఇత్యాశ్చర్యే అయంచామర్షానుభావో వాగారంభః * క్రోధః కృతాపరాధేషుస్థిరో

స్థవిరరాజకన్యయా ॥ ౯౭ ॥ అథవాధ్వమేవఖలుయూయమగణితమరుద్గణౌజసః । వస్తుకియదిదమయంనమృథేమమకేవలస్య ముఖమీక్షితుంక్షమః ॥ ౯౮ ॥ విదతుర్యముత్తమమశేషపరిషదినదీజధర్మజౌ । యాతునికషమధియుద్ధమసావచనేన కింభవతుసాధ్వసాధువా ॥ ౯౯ ॥ అచిరాన్మయాసహగతస్యసమరమురగారిలక్ష్మణః । తీక్ష్ణవిశిఖముఖపీతమసృక్పతతాంగణైఃపిబతుసార్ధముర్వరా॥౧౦౦॥ అభిధాయరూక్షమితిమాస్మగమఇతిపృథాసుతైరితామ్ । వాచమనునయపరాం

మర్షఇతీర్యతే ॥ ౯౭ ॥ —అథవేతి ॥ అథవా అగణితమరుద్గణౌజసః-అవధీరితసురసంఘసత్త్వాః, యూయమాధ్వమేవఖలు తూష్ణీంతిష్ఠతైవనను + ఆసేః లోట్యధ్వేచేతిసకారలోపః ఇదంకృష్ణహననం కియద్వస్తు కియత్కార్యమత్యల్పమిత్యర్థః, కుతః అయం కృష్ణోమృధే-యుద్ధే ॥ ని ॥ మృధమాస్కందనంసంఖ్యమితి యుద్ధపర్యాయేష్వమరః ॥ కేవలస్యైకాకినోమమైవముఖమీక్షితుంన క్షమః యుష్మాకం కాకథేతిభావః, ఏతేనాస్యబలగర్వోవ్యజ్యతే; ఆత్మోత్కర్షాన్యధిక్కారః లావణ్యబలభూతిభిరితిలక్షణాత్ ॥ ౯౮ ॥—విదతురితి ॥ కించనదీజధర్మజౌ భీష్మయుధిష్ఠిరౌ అశేషపరిషదిసర్వస్యామపి రాజసభాయాం యంకృష్ణముత్తమంవిదతుర్విత్తఇత్యర్థః + విదోలటోవేతిణసోతుసాదేశః, అసౌ కృష్ణః అధియుద్ధం-యుద్ధే, విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, నికషంకషణంయాతు-పరీక్ష్యతామిత్యర్థః, తతః సాధూత్కర్షః అసాధ్వపకర్షోవా భవతువ్యక్తమస్త్విత్యర్థః వచనేన కింవృథావాగ్విస్తరైరలమిత్యర్థః అత్రాపి గర్వామర్షౌ వ్యజ్యేతే ॥ ౯౯ ॥ —అచిరాదితి ॥ కించ మయాసహ సమరంగతస్య ఉరగారిలక్ష్మణః గరుడధ్వజస్య, సంబంధి తీక్ష్ణైర్విశిఖముఖైః పీతం మద్బాణపీతోచ్ఛిష్టమిత్యర్థః అసృగ్రక్తంఉర్వరాభూమిః ॥ ని ॥ ఉర్వరాసర్వసస్యాఢ్యభూమావప్యద్భూమిమాత్రకేఇతివిశ్వః ॥ పతతాంగణైః-పక్షిసంఘైస్సార్ధం॥ ని ॥పతత్పత్రిరథాండజాఇత్యమరః ॥ అచిరాత్ పిబతు అద్యైవాహమేవం హనిష్యామీత్యర్థః, అత్రాప్యమర్షఏవానుభావః॥౧౦౦॥—అభిధాయేతి॥సచైద్యఇత్థంరూక్షం పరుషమభిధాయ తతః పృథాసుతైః-పార్థైరీరితాముక్తాంఅనునయపరాం ప్రార్థనాపరాం, మాస్మగమః నగచ్ఛేతివాచం+స్మోత్తరేలఙ్చేతిచకారాద్గమేరాశిషిలుఙ్ ॥పుషాదీత్యాదినాచ్లేరఙాదేశః, నమాఙ్యోగఇత్యడభావః, అవకర్ణ్యానా

సతతస్సహసావకర్ణ్య నిరియాయ సంసదః ॥ ౧౦౧ ॥ గృహమాగతాయ కృపయా
చ కథమపి నిసర్గదక్షిణాః । క్షాంతిమహితమనసో జననీస్వసురాత్మజాయ చుకు
ప్రుర్న పాండవాః ॥ ౧౦౨ ॥ చలితం తతోఽనభిహతేచ్ఛమవనిపతియజ్ఞభూమితః ।
తూర్ణమథ యయురివానుయయుర్దమఘోషసూనుమవనీశసూనవః ॥ ౧౦౩ ॥
విశిఖాంతరాణ్యతిపపాత సపది జవనైస్స వాజిభిః । ధ్రుష్టమలఘురభసా పతితా

దరేణ శ్రుత్వా సహసా సంసదః నిరియాయ-నిర్యయౌ, అమర్షాదేవేతి భావః ॥౧౦౧॥ గృహమితి ॥ నిసర్గదక్షిణాః-స్వభావతో దాక్షిణ్యసంపన్నాః, పరచ్ఛందానువర్తిన ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ త్రిషువాకుల-శలావామపరచ్ఛందానువర్తిషు । దక్షిణ ఇతి వైజయంతీ ॥ కించ క్షాంత్యా-క్షమయా, మహితమనసః-పూజితచిత్తాః, క్షమావంతః పాండవాః కించ గృహమాగతాయాభ్యాగతాయేత్యర్థః, కించ జననీస్వసుర్మాతృష్వసురాత్మజాయ-శిశుపాలాయ, తథా కృపయాచ కథమపి అత్యసహ్యాపరాధేఽపి నచుకుపుః-నచుక్రుధుః, సద్యోవధ్యస్యాపి తస్యాభ్యాగతత్వాన్మాతృబంధుత్వాత్, స్వయం క్షమావత్త్వాద్దాక్షిణ్యాత్కృపయాచ కథమపి నజిఘాంసాంచక్రిరే ఇత్యర్థః + క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ, అత్రాభ్యాగతత్వాదివిశేషణానాం సాభిప్రాయత్వాత్ అకోపహేతుత్వాచ్చ పరికరః కావ్యలింగసతి సాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే ॥ ౧౦౨ ॥— చలితమితి ॥ అథ చైద్యనిర్యాణానంతరం అవనీశసూనవః-తత్పక్ష్యా రాజపుత్రాః, తత స్తస్యావనిపతేర్యుధిష్ఠిరస్య యజ్ఞభూమితః-దేవయజనాత్, పంచమ్యాస్తసిల్, అనభిహతేచ్ఛమప్రతిహతమనోరథంయథాతథాచలితం ప్రస్థితం దమఘోషసూనుం శిశుపాలం + యాతిపరలోకమితి యయుః పరలోకప్రాపకోఽశ్వమేధీయాశ్వః ॥ ని ॥ యయురశ్వోఽశ్వమేధీయ ఇత్యమరః + యాపోఃకిద్ద్వేతి యాతేరౌణాదిక ఉప్రత్యయో ద్విర్భావశ్చ తంయయుమివ తూర్ణమనుయయుః యయురపి రక్షకై రాజపుత్త్రైరన్వీయతే చతుశ్శతారక్షంతీతిశ్రుతేః అత్రాపి మేధ్యాశ్వోపమయా చైద్యస్య వధ్యత్వంవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౧౦౩ ॥ —విశిఖేతి ॥ సపది స చైద్యః జవనైర్వేగశాలిభిః + జుచంక్రమ్యేత్యాదినా యుచ్, వాజిభిరశ్వైర్విశిఖాంతరాణి-రథ్యాంతరాణి ॥ ని ॥ రథ్యాప్రతోళీవిశిఖేత్యమరః ॥ అతిపపాత అతిచక్రామ, అతఏవ ధ్రుష్టమలఘురభసేన మహావేగేనాపతితా-ఆధావ

వనితాశ్చకారనసకామచేతసః ॥ ౧౦౪ ॥ క్షణమీక్షితఃపథిజనేనకిమిదమితి జల్పితాముఖః । ప్రాప్యశిబిరమవిశంకిమనాః సమనీనహద్ద్రుతమనీకినీమసౌ ॥ ౧౦౫ ॥ త్వరమాణశాంఖికసవేగవదనపవనాభిపూరితః । శైలకటకతటభిన్నరవః ప్రణనాదసాన్నహనికోఽస్యవారిజః ॥ ౧౦౬ ॥ జగదంతకాలసమవేతవిషదవిషమేరితారవమ్ । ధీరనిజరవవిలీనగురుప్రతిశబ్దమస్యరణతూర్యమావధీ ॥ ౧౦౭ ॥

నైర్వనితాస్సకామానిసఫలానిచేతాంసిచిత్తవృత్తయోయాసాంతాఃసకామచేతసః సఫలమనోరథాఇత్యర్థః, నచకారఅతిశీఘ్రలజ్జనాన్నదగ్నానవకాశస్త్వాసామాసీదిత్యర్థః అతఏవ వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ ౧౦౪ ॥—క్షణమితి॥ అసౌచైద్యః పథి కిమిదమితి మిథోజల్పితా కోఽయమనర్థస్సంవృత్తఇతి పరస్పరమాలపతాజనేన క్షణమీక్షితస్సన్ శిబిరం స్వకటకం ప్రాప్య అవిశంకిమనాః-నిశ్శంకచిత్తః, ద్రుతం-శీఘ్రమనీకినీం-సేనాం, సమనీనహత్సన్నాహయతిస్మ, + నహ్యతేస్సమ్పూర్వకాల్లుఙి ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వే అభ్యాసస్యదీర్ఘః, ఏతేనాస్య రౌద్రస్థాయినః క్రోధస్య ప్రరూఢత్వంవేదితవ్యమ్ ॥ ౧౦౫ ॥ —త్వరమాణేతి ॥ శంఖశ్శిల్పమస్యేతిశాంఖికశ్శంఖవాదనః + శిల్పమితి ఠక్, త్వరమాణస్య-జవమానస్య, శాంఖికస్య యస్సవేగః వదనపవనః-ముఖమారుతః, తేనాభిపూరితః ప్రధ్మాతః శైలానాం కటకతటేషు-నితమ్బప్రదేశేషు, భిన్నరవో-మూర్ఛితప్రతిధ్వనిః, అస్యచైద్యస్యసంబంధీ సన్నహనంప్రయోజనమస్యేతి సాన్నహనికః యోధానాం రణసన్నాహప్రవర్తకఇత్యర్థః +ప్రయోజనమితిఠక్, వారిజశ్శంఖః ॥ ని ॥ జలజశ్శంఖపద్మయోరితివిశ్వః ॥ ప్రణనాదదధ్వాన సన్నాహశంఖం దధ్మావిత్యర్థః + ఉపసర్గాదసమాసేఽపిణోపదేశస్యేతిణత్వం ఏతేనాస్యమహోత్సాహోవీరరసస్థాయీవ్యజ్యతే ॥ ౧౦౬ ॥ —జగదితి ॥ జగదంతకాలే-కల్పాంతే, సమవేతా-మిళితా, యేవిషదాస్తోయదాః, పుష్కలావర్తకాదయః ॥ ని ॥ విషంతుగరళేతోయఇతివిశ్వః ॥ తైర్విషమందారుణం యథాతథా ఈరితఉత్పాదితః, ఆరవఆరావఃయస్యతత్ ధీరే-గమ్భీరే, నిజరవేవిలీనా అంతర్గతాగురవః ప్రతిశబ్దాశ్శబ్దాంతరాణియస్యతత్ అస్యచైద్యస్య రణతూర్యంరణదుందుభిరావధిఆహతం+ హంతేఃకర్మణిలుఙ్, ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితిహనోవధాదేశః అత్రాప్యుత్సాహోవ్యజ్యతే ఉపమాలంకారః

సహసంభ్రమవిలోలసకలజనతాసమాకులమ్ । స్థానమగమదథతత్పరితశ్చ్య
మండలనభస్థలోపమామ్॥౧౦౮॥ దధతో భయానకతరత్వముపగతవతస్స
। ధూమపటలపిహితస్యగిరేస్సమవర్మయత్సపదిమేదినీభృతః॥౧౦౯॥
పరిజనేనకథమపిచిరాదుపాహృతమ్ । వర్మకరతలయుగేనబృహత్తను
పేషమపిషదుగ్రోషావరః ॥ ౧౧౦ ॥ రణసమ్మదోదయవికాసిబలకలకలా

౧౦౮ ॥ సహసేతి ॥ అథ రణదుందుభితాడనానంతరం సహసా-ఝడితి,ససం
భ్రమం ... గ్రయథాతథా విలోలయా-విచలంత్యా, సకలయా-సమగ్రయా
జనతయా-జనసమూహేన, ఆకులం-సంకీర్ణం తత్ స్థానం-శిబిరం, పరితశ్చలితంప్ర
స్థితమ... లం జ్యోతిశ్చక్రం యస్మిన్ తస్యనభస్థలస్యోపమాం-సాదృశ్యమ
గమత్ ... మండలస్య చలనాసంబంధేపి సంభావనయా తత్సంబంధోక్తే
రతిశయోక్తిః ... మాతుతదుజ్జీవితా ప్రతీతిమాత్రసారాతదంగం తత్రైవ చమ
త్కారస్ఫురణాత్ పుష్పం ప్రవాళోపహితంయదిస్యాదిత్యాదివత్॥ ౧౦౮ ॥—
దధత ఇతి । మేదినీభృతః-రాజానః, ధూమపటలేన పిహితస్య ఛాదితస్య, అత
ఏవ భయానకతరత్వమతిభయంకరత్వముపగతవతః గిరేస్సమానతాం-సాదృశ్యం
దధతః-ద... సమవర్మయన్-సంవర్మయింతిస్మ- సమ్యగ్వర్మాణ్యామో
చయన్నిత్యర్థః ... త్యాదినా ణిచ్, ఉపమాలంకారః ॥ ౧౦౯ ॥
పరిమోహిణేతి । ... పరిముహ్యతీతిపరిమోహీ + సంపృచాది
నాఘినుణ్ప్రత్యయః, తేనపరిమోహిణా స్వామ్యత్యాహితశంకయాపరిమూఢేన,
+ కృత్యచఇతిణత్వం పరిజనేన-సేవకజనేన, కథమపి కృచ్ఛ్రాచ్చిరాదుపా
హృతం విలంబానీతం బృహన్మహద్వర్మకవచం రుషా విలంబరోషేణ కరతలయు
గేన-పాణితలద్వితయేన తనుచూర్ణం-సూక్ష్మచూర్ణం పిష్ట్వా తనుచూర్ణ
పేషం + ... చూర్ణరూక్షేషు పిషఇతిణముల్ప్రత్యయః అపిషత్-చూర్ణి
తవాన్, తచ్చ ... దుర్నిమిత్తమితిభావః + కషాదిషు యథావిధ్యనుప్ర
యోగ ఇత్యనుప్రయోగః, పిషేర్లుఙ్, పుషాదినాచ్లేరఙాదేశః, అత్రవర్మణఃపే
షణాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తయాచామానుషంవీర్యమస్యవ్యజ్య
తే ॥ ౧౧౦ ॥ —రణేతి ॥ రణేన-రణలాభేన,యస్సంమదః హర్షః + ప్రమదస
మ్మదౌహర్షఇతినిపాతః, తస్య ఉదయేనజన్మనా వికాసిభిర్విస్తారిభిర్బలస్యకల

పులీకృతే । శారిమశకదధిరోపయితుం ద్విరదేమదశ్చ్యుతిజనఃకథంచన ॥౧౧౧॥ పరితశ్చ్యుధౌతముఖరుక్మవిలసదహిమాంశుమండలాః । తేనురతనువపుషఃపృథివీం స్ఫుటలక్ష్యతేజసఇవాత్మజాశ్శ్రియః ॥ ౧౧౨ ॥ ప్రధిమండలోద్ధతపరాగఘన వలయమధ్యవర్తినః । పేతురశనయఇవాశనకైర్గురునిస్స్వనవ్యధితజంతవోరథాః ॥ ౧౧౩ ॥ దధతశ్శశాంకితశశాంకరుచిలసదురచ్ఛదంవపుః । చటుప్రరథసహాపురంధ్రి

పైన్యకోలా ... తైః ... పులీకృతే ... శ్రోభిత్రా, అతఏవమదంశ్చ్యుతతీతిమదశ్చ్యుతి- మదస్రావిణి, క్విప్, ద్విరదేగజేజనః పరిజనః శారింపర్యాణం॥ని॥నావపర్యాణేవిహంగేస్త్రీ శారిస్స్యాతగుడేసప్రమితివైజయంతీ, శారిర్నాక్షోపకరణేస్త్రీయాం శకునికాంతరే,యద్వార్థే గజపర్యాణవ్యవహారేపిచ క్వచిదితివిశ్వప్రకాశశ్చ, అధిరోపయితుమారోపయితుం, కథంచన కృచ్ఛ్రాదశకత్ శశాక,+శకెర్లుజ్,పుషాదిత్వాచ్చ్లైరఙాదేశః,అత్రవిశేషణగత్యాసేనాకలకలస్యమదహేతుత్వాత్ మదస్యచశారిదురారోపత్వహేతుత్వాత్ కావ్యలింగద్వయంతత్సాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే॥౧౧౧॥పరితఇతి ॥ కించేతిచార్థః ధౌతేషు-శోధితేషు, ముఖరుక్మేషు-ముఖస్థరుక్మాభరణేషు, విలసత్ప్రత్యేకంప్రతిఫలత్, అహిమాంశోఃమండలమర్కబింబంయేషాంతేతథోక్తాఃఅతఏవ స్ఫుటలక్ష్యమంతరమితత్వాత్ బహిస్స్ఫురితంతేజోంతస్సారః దర్పః యేషాంతే తఇవస్థితాఇత్యుత్ప్రేక్షా తేజోవ్యాఖ్యాతం పఞ్చమేసర్గే తేజోనిరోధేత్యత్ర॥అతనువపుషః-మహాకాయాః, శ్రియఆత్మజాఅశ్వాః॥ని॥లక్ష్మీపుత్రావశ్వౌఅశ్వేచేతివిశ్వః ॥పరితః పృథివీం తేనురావవ్రుః॥౧౧౨॥ ప్రధీతి ॥ ని ॥ చక్రధారాప్రధిర్నేమిరితిహలాయుధః ॥ ప్రధిమండలైర్నేమివలయైరుద్ధతా-ఉత్థాపితాః, పరాగాః-పాంసవఏవఘనా మేఘాస్తేషాం వలయాని మండలాని, తేషాంమధ్యవర్తినః గురుభిర్నిస్వనైర్ఘోషైః వ్యధితాః-భీషితాజంతవః-ప్రాణినః, యైస్తేరథాఅశనయః-వజ్రాఇవ అశనకైరశనైః పేతుఃతీవ్రమధావన్ అత్ర రథానామశనిత్వేనోత్ప్రేక్షా పరాగాణాం ఘనత్వరూపణసాపేక్షేతిసఙ్కరః ॥ ౧౧౩ ॥ —దధతఇతి ॥ లసన్నురశ్ఛదః-కవచఃయస్మిన్తత్ ॥ ని ॥ ఉరశ్ఛదఃకంకటకోఽజగరఃకవచోస్త్రియామిత్యమరః ॥ అతఏవ శశాంకితః-మృగలాంఛితః, శశాంకఇందుస్తస్య రుచిరివరుచిర్యస్యేత్యుపమా ॥ తద్వపుర్దధతః-దధానాః, మహీభృతః-రాజానః, పురంధ్రిజనైరంగనాజనైస్సహఅయుద్ధా

జనైరయథార్థసిద్ధిసరకం మహీభృతః ॥ ౧౧౪ ॥ దయితాయిసాసవముదస్తమపి తవవసాదినః కరాత్ । కాంస్యముపహితసరోజపతద్భ్రమరౌఘభారగురు రాజయోషితః ॥ ౧౧౫ ॥ భృశమంగసాదమరుణత్వమవిశదదృశః కపోలయోః। వాక్యమసకలమపాస్య మదం విదధుస్తదీయగుణమాత్మనా శుచః॥ ౧౧౬॥ సుదృశోస్సమీకగమనాయ యువభిరథసంబభాషిరే । శోకపిహితగలరుద్ధగిరస్తరసా గతాశ్రుజ-

---

ర్థా అసత్యాసిద్ధిర్మదకార్యోత్పత్తిర్యస్మిన్తదయథార్థసిద్ధి యథార్థసిద్ధిరహితం అనిర్వృతచిత్తత్వాదమాదకమిత్యర్థః సరకం మధుపానం చక్రిరుత్సాహవర్ధనార్థమితిభావః, మఙా శీధు-శీధుపానే, సరకం మధుభాజన ఇతి వైజయంతీ॥ ॥౧౧౪ ॥—అథాసర్గసమాప్తేః (ప్రా)స్థానికామంత్రణాయ ప్రియాసంగతానాం భటానామాగామ్యశుభసూచకాని తాత్కాలిక చేష్టితాని వర్ణయతి ॥ దయితాయేత్యాది ॥ దయితాయ-ప్రియస్యే, ఉదస్తం పానార్థముత్క్షిప్తం సాసవం-సమద్యం, అతఏవోపహితే పానార్థం నిహితే సరోజపతత్ భ్రమరౌఘఏవ భారస్తేన గురుమద్భరం ॥ ని ॥ గురుస్తుగీష్పతౌ శ్రేష్ఠేతుంగె పితరిదుర్భర ఇతిశబ్దార్ణవె ॥ కంసః,పానభాజనం ॥ ని ॥ కంసో(స్త్రీ)పానభాజనమిత్యమరః॥ +వ్యాత్యావదిహానికమికషిభ్యస్స ఇతిస ప్రత్యయే తాదౌరాణాదికస్సప్రత్యయః॥ తస్మైహితం కంసీయంలోహవిశేషః (ప్రా)క్క్రీతీయశ్ఛప్రత్యయః, తస్యవికారః కాంస్యం పానపాత్రం + కంసీయపరశవ్యయోర్యఞఞౌలుక్చేతియఞ్ప్రత్యయోచ్ఛస్యలుక్, రాజయోషితః కస్యాశ్చిద్రాజవధ్వాస్సంబంధినః అవసాదినశ్శైథిల్యభాజః కరాత్ అపతత్తచ్చదుర్నిమిత్తమితిభావః, ఏతేనాస్యాభావివిరహచింతాపారవశ్యంవ్యజ్యతే అ(త్రా)వసాదభారగౌరవయోర్విశేషణగత్యాపాత్రపాతహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్॥ ౧౧౫ ॥భృశమితి ॥శుచః భావివిరహభావనాప్రసూతాశ్శోకాః అవిశదదృశః శోకాదేవాప్రసన్నదృష్టేః, కస్యాశ్చిదితి శేషః మదమపాస్య ఉత్పత్తేః ప్రతిబధ్య తదీయగుణం-తద్ధర్మం, మదకార్యభూతమిత్యర్థః, అంగసాదమంగశైథిల్యం కపోలయోరరుణత్వమసకలమసమాప్తం వాక్యంచాత్మనా స్వయం + ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానాత్తృతీయా, భృశంవిదధుః కరుణేన శృంగారస్తిరస్కృత ఇత్యర్థః, అత్రమదాభావేపి తత్కార్యోదయాత్తస్యచశోకనిమిత్తకత్వోక్త్యా ఉక్తనిమిత్తాఖ్యావిభావనాలఙ్కారః॥౧౧౬ ॥ సుదృశ ఇతి॥

లకేవలోత్తరాః ॥ ౧౧౬ ॥ విపులాచలస్థలఘనేనజిగమిషుభిరంగనాఃప్రియైః । పీ
నకుచతటనిపీడదలద్వరవారవాణమురసాలిలింగిరే ॥ ౧౧౭ ॥ నముమోచలోచన
జలానిదయితజయమంగళైషిణీ । యాతమవనిమవసన్నభుజాన్నగలద్వివేదవల
యం విలాసినీ ॥ ౧౧౮ ॥ ప్రవివత్సతఃప్రియతమస్యనిగళమివచక్షురక్షిపత్ । నీ:

అభ్యాస్మిన్నవసరే యుపభిస్సమికగమనాయ-యుద్ధగమనాయ ॥ ని ॥ సమీకం
సాంపరాయికమిత్యమరః ॥ శోకపిహితే-శోకావృతే, గళే-కంఠే, రుద్ధగిరః-
ప్రతిబద్ధోత్తరవాచః, తథాపి తరసా-వేగేన, ఆగతమశ్రుజలమేవకేవలం నిర్ణీ
తముత్తరం యాసాంతాస్సత్యః ॥ ని ॥ నిర్ణీతం కేవలంచోక్తమితివిశ్వః॥ సంబ
భాషిరే-సంభాషితాః, యోద్ధుంగచ్ఛామీత్యామంత్రితాః హాకష్టమిదమేవా
స్మాకమంతిమదర్శనమితివాక్ స్తంభేపి అశ్రుపాతేనైవానక్షరం దత్తోత్తరాశ్చా
సన్నిత్యర్థః, అత్రాశ్వశ్రుపాతోదుర్నిమిత్తమితిభావః, ఏతేన గంతవ్యంచే
త్ గమ్యతాం వయంచ యుష్మత్సాలోక్యకామాఇత్యనిష్టవిధ్యాభాసరూపాక్షే
పాలఙ్కారోవ్యజ్యతే అనిష్టవిధ్యాభాసశ్చేతి సూత్రేణేష్టనిషేధాభాసవదస్యా
పిలక్షణాత్ ॥ ౧౧౬ ॥ —విపులేతి ॥ జిగమిషుభిర్యుద్ధాయ గంతుమిచ్ఛద్భిః
ప్రియైఃకర్తృభిః అంగనాః విపులం యదచలస్యస్థలం తద్వత్ ఘనేనదృఢేనో
రసా-నిజవక్షసా, కరణేన పీనే కుచతటే నిపీడోనితరాంపీడనం తేనదళంతః వి
దీర్యమాణావరాః-శ్రేష్ఠాః, వారవాణాః-కంచుకాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా॥
ని ॥ కంచుకోవారవాణోస్త్రీత్యమరః ॥ ఆలిలింగిరే-ఆలింగితాః, అత్రవారవా
ణానాం దళనాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౧౧౭ ॥ —నేతి ॥
దయితస్య జయమంగళం తదర్థమంగళమిత్యర్థః, అశ్వఘాసాదివత్తాదర్థ్యేషష్ఠీ
సమాసః, తదిచ్ఛతీతితదేషిణీ విలాసినీకాచిదంగనాలోచనజలాని అశ్రూణినము
మోచ అశ్రుపాతస్యామంగళత్వాదితిభావః, అమంగళంతుతదన్యతఃప్రవృత్తమే
వేత్యాహ॥యాతమితి॥అవసన్నభుజాత్-శోకశిథిలాత్కరాత్,గళద్భ్రశ్యదేవా
వనిం-భువం, యాతం-ప్రాప్తం, వలయం-కంకణం, నవివేద అవశ్యభావినాం
కోనివారకఇతిభావః, ఏషాదైన్యచింతాదిమతీ, అత్రావసాదస్యవిశేషణగత్యా
వలయపాతహేతుత్వోత్ప్రేక్షాలింగమ్ ॥ ౧౧౮ ॥—ప్రేతి ॥ అచిరోఢసుందరీ
— ——— ప్రవివత్సతః-ప్రవస్తుమిచ్ఛతః, ప్రవాసమాపృచ్ఛమానస్యే

స్వనితం ప్రతిక్షుతమివోపశుశ్రువే ॥ ౧౨౯ ॥ అభివర్త్మ వల్లభతమస్య విగలదమలాయతాంశుకా। ఘూర్మినభసి రభసేన యతీ విరరాజ కాచన సమం మహోల్కయా॥ సమరోన్ముఖే నృపగణేఽపి తదనుమరణోద్యతైకధీః । దీనపరిజనకృతాశ్రుజలా న భటీజనః స్థిరమనా విచక్లబే ॥ ౧౩౧ ॥ విదుషీవ దర్శనమముష్య యువతిరతిదుర్లభం పునః । యాంతమనిమిషమతృప్తమనాః పతిమీక్షతే స్మ భృశమాదృశః పథః॥౧౩౨

శుశ్రువే-ఉపశుశ్రుతమ్ ॥ న ॥ (స్త్రీ) క్షుత్ క్షుతం క్షవః పుంసీత్యమరః ॥ ఘుణత్కారే క్షుతభ్రాంత్యా నివృత్య క్షణమాత్రం స్థిత మిత్యర్థః, అక్షుతే క్షుతభ్రాంత్యా భ్రాంతిమదలఙ్కారః ॥ ద్రైష్యవిషాదావయో త్రసంచారిణః ॥ ౧౨౯ ॥ అభీతి ॥ వల్లభతమస్య-ప్రియతమస్యాభివర్త్మాభిమార్గం విగళదంగసాదాత్ స్రంసమానమమలమాయతంచాంశుకం వస్త్రం యస్యాస్సా అన్యత్ర విగళంతః-విశీర్యమాణా అమలా ఉజ్జ్వలా ఆయతా దీర్ఘభూతా శ్చాంశవో రశ్మయో యస్యాస్సా శైషికః కప్రత్యయః, ఘూర్మిన్నభసి తస్మిన్ భూమినభసి రభసేన-వేగేన; యతీయాంతీ + ఇణశ్శతరి ఉగితశ్చేతి జీప్, కాచనాంగనా మహోల్కయా సమం సదృశం విరరాజ అత్ర ప్రస్థాతురగ్రే స్వకాంతాయా ఉల్కాసాదృశ్యభావనైవ దుర్నిమిత్తమితిభావః ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౩౦ ॥—సమరేతి ॥ నృపగణే సమరోన్ముఖేఽపి తస్య నృపగణస్యానుమరణే-సహమరణే, ఉద్యతా-ఉద్యుక్తా, అతఏవ ఏకాముఖ్యా ధీర్యస్యసః దీనేనాతిశోచ్యేన పరిజనేన-దాసీజనేన, కృతా శ్రుజలః-ముక్తబాష్పః, నిరుధ్యమాన ఇత్యర్థః, తథాపి స్వయం స్థిరమనా-అచలచిత్తః, భటస్యైవజనః భటీజనః భటస్త్రీలోకః జాత్యాఏకవచనం + పుంయోగాదాఖ్యాయామితి జీప్, నవిచక్లబే నత్రాస సహమృతి ప్రియాణాం కుతస్సంత్రాస ఇతిభావః, అత్ర మరణోద్యోగస్య విశేషణగత్యా ఉవైక్లబ్యహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ (గురుబాలప్రబోధికాయాం విక్లబ ఇత్యత్ర క్లబ కాతర్యే ఇత్యస్మిన్నెయోన ధాతుపాఠోక్త ఇత్యుక్తం) ॥ ౧౩౧ ॥—విదుషీతి ॥ యువతిః కాచనాంగనా అముష్య పత్యుర్దర్శనం పునః పశ్చాదతిదుర్లభం తస్యాపునరావృత్తేరితిభావః, విదుషీ జానతీవేత్యుత్ప్రేక్షా + విదేశ్శతుర్వసురితి వసాదేశః ॥ ఉగితశ్చేతి జీప్, అతృప్తమనా-అవితృప్తచిత్తాసతీ, యాంతం యోద్ధుం గచ్ఛంతం పతిం భర్తారమాదృశః పథః దృష్టిపథాతిక్రమపర్యంతమిత్యర్థః + ఆఙ్ మర్యా

సంప్రత్యుపేయాః కుశలీ పునర్యుధస్స్నేహమాశీరితి భర్తురీరితా। సద్యః ప్రసహ్య
ద్వితయేన నేత్రయోః ప్రత్యాచచక్షే గలదంభసా స్త్రియాః ॥ ౧౮ ॥ కాచిత్కీ-
ర్ణా రజోభిర్దివమనువిదధే భిన్నవక్త్రేందులక్ష్మీరశ్రీకాః కాశ్చిదంతర్దిశ ఇవ దధిరే
దాహముద్భ్రాంతసత్త్వాః । భ్రేముర్వాత్యా ఇవాన్యాః ప్రతిదిశమపరా భూ-

---

వాభివిధ్యోరితి వికల్పాదాజ్ఞానసమాసః, భృశమనిమిషమీక్షతే స్మ ॥ ౧౭ ॥
సంప్రతీతి ॥ సంప్రతీదానీమేవ కుశలీ అక్షతస్సన్ యుధః-యుద్ధాత్, పునరు
పేయాః-ప్రత్యావర్తస్వేతి సస్నేహం భర్తురీరితా భర్త్రా ప్రయుక్తా ఆశీరాశీర్వా
దస్సద్యః ప్రసహ్య-బలాత్, గళదంభసా-స్రవదశ్రుణా, స్త్రియాస్తస్యా ఏవ వ
ధ్వాః + అస్త్రీతి ప్రతిప్రసవాన్నదీత్వాదాడాగమః, నేత్రయోర్ద్వితయేన ప్ర
త్యాచచక్షే-ప్రత్యాఖ్యాతా, అమంగళేనాశ్రుపాతేన నిష్ఫలీకృతేత్యర్థః భవి
తవ్యం భవత్యేవేతి భావః + వాలిట్యతి వికల్పాన్న చక్షిఙః ఖ్యాఞాదేశః, అత్రాశ్రు
పాతస్య నేత్రవిశేషణద్వారా ఆశీఃప్రత్యాఖ్యానహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః
॥ ౧౮ ॥ —కాచిదితి ॥ రజోభిరార్తవైరంగసంస్కారత్యాగాత్ పాంసు
భిర్వా కీర్ణా ॥ ని ॥ స్యాద్రజఃపుష్పమార్తవం।పాంసుర్నా నద్వయోరజ ఇత్యు
భయత్రాప్యమరః ॥ దినస్యోత్పాతికపాంసుప్రవర్షణాద్రజఃకీర్ణతావక్త్రమిం
దురివ అన్యత్ర వక్త్రమిందుః తస్య లక్ష్మ్యః శోభా యస్యాస్సా శోభావక్త్రేం
దులక్ష్మీరితి బహువచనాంతావయవో బహువ్రీహిః, ఏవం చైకవచనాంతస్యైవ లక్ష్మీ
శబ్దస్య ఉరః ప్రభృతిషు పాఠాన్నతన్నిమిత్తః కప్రత్యయః, శేషికస్తు వైభాషి
కత్వస్యావిరోధః కాచిన్నారీ దివమనువిదధే అనుచకార, కాశ్చిన్నార్యః దిశ ఇవా
శ్రీకా వీతశోభా ఉద్భ్రాంతసత్త్వాః ఉద్భ్రాంతచిత్తాః ఉద్భ్రాంతజంతుకాశ్చ స
త్యః అంతరంతరాత్మని మధ్యే చ దాహం సంతాపం అన్యత్రోత్పాతికం ప్రజ్వల
నం దధిరే దధుః అన్యా నార్యః వాత్యా వాతసమూహా ఇవ + పాశాదిభ్యో య ఇతి
యప్రత్యయః ప్రతిదిశం దిశి దిశి + అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్య ఇతి సమాసాంత
ష్టచ్ ప్రత్యయః భ్రేముః బభ్రముః + వాజ్భ్రాంభ్రముత్రసామితి వికల్పాదేత్వా
భ్యాసలోపౌ అపరా నార్యః భూమ్యా తుల్యం భూమివత్ కంపమాపుః ఇతీత్థం
పార్థివానాం ప్రస్థానే ప్రయాణే నార్యః భావ్యశుభం పురః పూర్వం శశంసుస్సూ
చయామాసురిత్యర్థః అత్ర నారీణాం భావ్యశుభసూచనస్య రజోదాహాది వ్యా

నితరాం పరమాపుః ప్రస్థానే పార్థివానామశివమితి పురోభావినాన్నిమిత్తం శశంసుః ॥

ఇతి శ్రీశిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే పఞ్చదశస్సర్గః

దమఘోషసుతేన కశ్చన ప్రతిశిష్టః ప్రతిభానవానథ । ఉపగమ్య హరిం సదస్య

కావ్యార్థహేతుకత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం తత్ర నారీణాం దుర్నిమిత్తోపమాభిః తద్రజోదాహాదివన్నారీరజోదాహాదీనామశుభసూచకత్వమిత్యుపమాకావ్యలింగయోరంగాంగిభావేన సంకరః । సంచారిణశ్చ పూర్వవద్విషాదాదయస్సంగమాః । అత్ర కాశ్చిత్ కీర్ణరజోభిర్దివమనువిమథః క్ష్మామవ త్రైంచులక్ష్మ్యోనిశ్రీకాగకాశ్చిదితిపాఠే కాదిత్ కీర్ణేత్యేకవచన ప్రక్రమభంగదోషో నాస్తి- నచైవముపమానోపమేయయోర్భిన్నవచనత్వ దోషః లోకేపి చంద్రాదిష్వేకత్వ నియతేపుదోష బుద్ధ్యనుదయాత్ యథాహ దండీ- న లింగవచనే భిన్నే నహీనాధికతాపివా - ఉపమాదూషణాయాలం యత్రోద్వేగో నధీమతామితి- స్రగ్ధరావృత్తం॥ మ్రభ్నైర్యానాంత్రయేణత్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరాకీర్తితేయమితిలక్షణాత్ ॥౧౩౦॥ ....

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే పంచదశస్సర్గః.

మాఘకావ్యసవ్యాఖ్యానే షోడశసర్గప్రారంభః

అథానంతరసర్గే హరేశ్చైద్యదూతసంవాదం వర్ణయతి ॥ దమఘోషేత్యాది ॥ అథసన్నాహానంతరం దమఘోషసుతేన శిశుపాలేన ప్రతిశిష్టః- ప్రహితః- ప్రతిభానమస్యాస్తీతి ప్రతిభానవాన్ - అవసరోచితోత్తరస్ఫురణశక్తిమానిత్యర్థః- కశ్చన కశ్చిద్దూతః హరిం కృష్ణముపగమ్య ప్రాప్య సదసి సభాయాం - స్ఫుటాభిన్నార్థౌ అపృథగర్థౌ ప్రియాప్రియరూపౌ యస్మిన్ తత్స్ఫుటభిన్నార్థం యుగపదుభయార్థాభిధాయకమిత్యర్థః- తథైవవక్ష్యతి ఉభయం యుగపన్మయోదితం త్వరయా సాంత్వమథేతరచ్చ తే ఇతి అదః ఇదం వక్ష్యమాణం వచః ఉదాహరత్ వ్యాహరత్ అత్రాహ కామందకః *యాతవ్యాయ ప్రహిణుయాద్దూతం ద్వైరాజ్యాభిమానినం- ప్రగల్భః స్మృతిమాన్వాగ్మీ శస్త్రే శాస్త్రే చ నిష్ఠితః ॥ అభ్యస్త

దః స్ఫుటభిన్నార్థముదాహరద్వచః ॥ ౧ ॥ అభిధాయ తదా తదప్రియం శిశుపాలోఽనుశయం పరం గతః । భవతోఽభిమనాస్సమీహతే సరుషః కర్తుముపేత్య మాననామ్ ॥ ౨ ॥ విపులేన నిపీడ్య నిర్దయం ముదమాయాతు నితాంతమున్మనాః శమనః స్పృశతేః [illegible] భవితుమర్హతి- అస్పష్టార్థమితార్థాశ్చ తథాశాసనహారకః - యస్యాహార్యం వక్షా హీనో దూతస్త్రివిధో మతః -సభర్తుశ్శాసనం గచ్ఛేత్ తద్వ్యం [illegible] త్తరోత్తరం - స్వవాక్యపరవాక్యాభ్యామితి చేతి వచిం ఖ్యాపయేత్ ఇతి। అస్మిన్సర్గే వైతాలీయాఖ్యం మాత్రావృత్తం *షడ్విషమేఽష్టౌ సమే కలాస్తాశ్చ సమే స్యున్నో నిరంతరాః సమమాత్రపరాశ్రితా కలా వైతాలీయేఽంతేర లౌ గురురితి లక్షణాత్ ॥ ౧ ॥— స్ఫుటభిన్నార్థముదాహరద్వచ ఇత్యుక్తం తేనైవ వర్ణశబ్దైః శ్లాఘ్యైః శ్లేషభంగ్యాభిధత్తే ॥ అభిధాయేత్యాది ॥ శిశుపాలస్తదా అర్థస్వీకారకాలే- తత్రాప్యగప్రియమభిధాయ పరం భృశమనుశయం అనుచితమాచరితమిత్యనుతాపం గతః అత ఏవ అభిమనాః అభిముఖచిత్తస్సన్ ఉపేత్య స్వయమాగత్య సరుషః సకోపస్య భవతః మాననాం పూజాం కర్తుం సమీహతే అనునేతుమిచ్ఛతీత్యర్థః, అయం మధురోఽర్థః పరుషస్తు తదా తదప్రియమభిధాయ పరం అనుశయం న కేవలం శప్తవ్యః కింతు హంతవ్యశ్చేతి దీర్ఘద్వేషం గతః ॥ ని ॥ అథానుశయో దీర్ఘద్వేషానుతాపయోరిత్యుభయత్రాప్యమరః అత ఏవ నాస్తి భీర్యస్యేత్యభినిర్భీకం నపుంసకహ్రస్వః తస్మనాయస్య సాభిమనాః నిశ్శంకచిత్తస్సన్. ఉపేత్య స్వయమేవాగత్య సరుషః సకోపస్య భవతః మాననాం ప్రంభనాం కర్తుం సమీహతే ఈహతే భవంతం హంతుమిచ్ఛతీత్యర్థః + మన స్తంభే ఇతి ధాతోశ్చురాదికాత్ ణ్యాసశ్రంథో యుజితియుచ్ అత్ర చతుర్దశ శ్లోకాభ్యాం పరహృదయ పరిజ్ఞాపరాణాం మాత్రానాం ప్రియాప్రియే ద్వేఅపి వక్తవ్యే చ మత్కారాయతు శ్లేషభంగ్యాభిధీయేతే ఇతి ప్రియాప్రియయోర్ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాదభిధేయత్వాచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యాచ్చ కేవలప్రకృతగోచరః శ్లేషాలంకారః । ప్రకృతాప్రకృతోభయగతముక్తం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం శ్లేషోయమితి లక్షణాత్- నచేయం వ్యాజస్తుతిః నిందాస్తుత్యోరన్యతరగమ్యత్వాయాం తదుత్థాపనాత్- ఇహతూభయోంయుగపన్నయోదితంత్వరయాసాంత్వ ముక్తతద్బ్రతే ఇతి వక్ష్యమాణలింగాదుభయోః వాచ్యత్వావగమాదిత్యలం ప్రపం

ప్రచురాధిగతాంగనిర్వృతింపరితస్త్వాంఖలువిగ్రహేణసః ॥ ౩ ॥ ప్రణతశ్శిరసా కరిష్యతేసకలైరేత్యసమంనరాధిపైః। తవశాసనమాశుభూపతిఃపరవానద్యయత స్త్వయైవసః ॥ ౪ ॥ అధిపహ్నిపతంగతేజసేనియతస్వాంతసమర్థకర్మణః

చెన ॥౨॥— విపులేనేతి ॥ ఉత్కనాః ఉత్సుకచేతాః- సచైద్యః పరితః ప్రచురం ప్రభూతం యథాతథా అధిగతాప్రాప్తాఅంగనిర్వృతిః సుహృత్సపర్శకృతమంగసుఖంయేనతం- త్వాంవిపులేన విశిష్టపులకేన ॥ని॥ పులస్స్యాత్పులకేచాపి పులంతువిపులేన్యవదితివిశ్వః - విగ్రహేణవపుషా నిర్దయంగాఢం నిపీడ్యాలింగ్యనితాంతం ముదమాయాతుఖలు- పరుషస్తుఉత్కనామనస్వీసచైద్యః- ప్రచురే ణాధినామనోవ్యథయాగతాంగనిర్వృతింవిగతశరీరసౌఖ్యంత్వాం విపులేనమహతావిగ్రహేణ సమరేణ ॥ ని ॥ విగ్రహస్సమరేకాయేఇతివిశ్వః - నిర్దయంనిష్కృపంనిపీడ్యహత్వాముదమాయాతు ॥ ౩ ॥—॥ ప్రణతఇతి ॥ భూపతిఃచైద్యః- సకలైర్నరాధిపైస్సమంసహాపత్యాగత్య- శిరసాప్రణతః ప్రణామంకృతవాన్ కర్తరిక్తః, ఆశుతవశాసనమాజ్ఞాంకరిష్యతేత్వదాజ్ఞాకరోభవిష్యతి, కుతః యతఃసచైద్యఃఅద్యఅస్మిన్నవసరేత్వయైవ పరవాన్, త్వదేకపరతంత్రః ॥ పరుషస్తుశిరసాప్రణతోనమస్కృతః నరాధిపైరితిభావః, కర్మణిక్తఃభూపతిస్తవశాసనంశాస్తింశిక్షాంకరిష్యతే యతస్త్వయైవపరవాన్శత్రుమాన్ త్వమేకఏవాస్య శత్రురవశిష్టఇతిభావః - అన్యత్సమానం ॥ ని ॥ శాసనంరాజదత్తోర్వ్యాంలేఖాజ్ఞాశాస్త్రశాస్తిష్వితివిశ్వః ॥ ౪ ॥ — ప్రణామహేతుమాహ ॥ అధీతి ॥ అధిగతంవహ్నిపతంగయోరగ్నిభాన్వోరివతేజోయేన తస్యతత్తుల్యతేజసఇత్యర్థః- నియతస్వాంతోనియతచిత్తః- సచాసౌసమర్థకర్మాచ సాధుకర్మాచేతి ఖంజకుబ్జవద్విశేషణసమాసః తస్యతథోక్తస్య సర్వేవిధేయవర్తినోవశవర్తినః, కర్మకరాయస్యతస్యతవకేభూభృతః ప్రణతింనతింనబిభ్రతి సర్వేపి బిభ్రతీత్యర్థః- పరుషస్తు అప్రణామేహేతుమాహ, అధిపహ్నిఅగ్నావపతంగస్యశలభస్యేవతేజః పౌరుషంయస్యతస్య ॥ని॥ పతంగశ్శలభభాన్వోరితివిశ్వః నియతేఅవ్యభిచారేస్వాంతేస్వవినాశేసమర్థం హేతుభూతం కర్మయస్యతస్య సర్వేషాంవిధేయేవర్తతే, విధేయంవర్తయతివా సర్వవిధేయవర్తినః, సర్వకింకరస్య నిష్పౌరుషస్య తవకేన గుణేనభూభృతః ప్రణతింబిభ్రతినకేనాపీత్య

తవ సత్త్వవిధేయవర్తినః ప్రణతిం బిభ్రతి కేన భూభృతః ॥ ౭ ॥ జనతాం భయశూన్యధీః పరైరభిభూతామవలంబసే యతః । తవ కృష్ణగుణాస్తతో నరైరసమానస్య దధత్యగణ్యతామ్ ॥ ౮ ॥ అహితాదనపత్రపస్త్రసన్నతిమాత్రోజ్ఝితభీరనాస్తికః । వి

ర్థః ॥ ౭ ॥— జనతామితి ॥ హే కృష్ణ హే హరే భయశూన్యధీర్నిర్భీకచిత్తస్త్వం — పరైః శత్రుభిరభిభూతాం జనతాం జనసమూహం + గ్రామజనేత్యాదినా సమూహే తల్ ప్రత్యయః, యతోఽవలంబసే పరిగృహ్ణాసి రక్షసీత్యర్థః తతో హేతోర్నరైరసమానస్య అమానుషమహిమ్న ఇత్యర్థః, తవ గుణాః ఆర్తత్రాణాదయః అగణ్యతామసంఖ్యేయతాం దధతి, పరుషస్తు హే కృష్ణమలినాత్మక భయేన శూన్యధీర్మూఢబుద్ధిః పరైస్త్వదన్యైః ॥ని॥ పరం దూరాన్యముఖ్యేషు పరోఽరిపరమాత్మనోరితి ఉభయత్రాపి వైజయంతీ, అభిభూతామవధీరితాం జనతాం పశుపాలనపారదార్యాదినా పృథగ్జనత్వం, భావార్థే తల్ ప్రత్యయః యతోఽవలంబసే ఆశ్రయసి, తతో నరైరసమానస్య తతోఽపి హీనస్యేత్యర్థః, తవ గుణాః, చేశతస్సంభవంతోఽపీతి భావః, అగణ్యతామనాదరణీయతాం దధతి ॥ ౮ ॥—॥ అహితాదితి ॥ త్వయా సదృశో నాన్యో గుణవాన్, గుణాఢ్యః కుతః సకుత్రాపీత్యర్థః, కుతః, త్వం అహితాదనర్థాత్ త్రసన్ — అధర్మభీరురిత్యర్థః — అపత్రపో నిస్త్రపో న భవతీతి అనపత్రపస్త్రపావాన్ — అకార్యజుగుప్సురిత్యర్థః, అతిమాత్రమత్యంతముజ్ఝితభీస్త్యక్తారిభయ ఇత్యర్థః — నాస్తి మతిరస్యేతి నాస్తికః — నాస్తి పరలోకః + అస్తి నాస్తి దిష్టం మతిరితి ఠక్ స న భవతీత్యనాస్తికః ఆస్తిక ఇత్యర్థః వినయేనానౌద్ధత్యేనాపహితో విశిష్టః వినయవానిత్యర్థః — విస్మయో విశిష్టగర్వో న భవతీతి అవిస్మయో నిగర్వః — పరుషస్తు, త్వయా సదృశో నాన్యో గుణవాన్న భవతీత్యగుణవాన్ నిర్గుణః, కుతః కుత్రాపీత్యర్థః — కుతః త్వమహితాచ్ఛత్రోస్త్రసన్ — భీరుః — నాస్తి అపత్రపా లజ్జావిశేషో యస్యేత్యనపత్రపః, నిర్లజ్జః ॥ని॥ లజ్జా సాపత్రపాన్యత ఇత్యమరః, నతిమాత్రేణ ప్రణామేనైవోజ్ఝితభీరపాకృతారిభయః — న తు పరాక్రమేణేతి భావః, అస్తి మతిరస్యేత్యాస్తికః అస్తి పరలోకః + పూర్వవత్ ఠక్ స న భవతీత్యనాస్తికో నాస్తిక ఇత్యర్థః, వినయో నయహీనః అపహితోఽహితాదపేతః విస్మయో విగర్వో న భవతీతి అవిస్మయో గర్వి గర్వయుత ఇత్యర్థః, అత్రాహితాదిత్యర్థశ్లేషః, అన్యత్ర శబ్దశ్లేష ఇత్యనయోస్సంకి

నయోపహితస్త్వయా కుతః సదృశో నాన్యగుణవానపి స్మయః ॥ ౭ ॥ కృతగోపవధూరతేర్ఘ్నతో వృషముగ్రే నరకేऽపి సంప్రతి । ప్రతిపత్తిరధఃకృతైనసో జనతాభిస్తవ సాధు వర్ణ్యతే॥ ౮ ॥ విహితాపచితిర్మహీభృతా ద్విషతామాహితసాధ్వసో బలైః। భవ సానుచరస్త్వముచ్చకైర్మహతామప్యుపరి క్ష్మాభృతామ్ ॥౯॥ ఘనజాలనిభైర్దురాసదాః పరితో నాగకదంబకైస్తవ । నగరేషు భవంతు వీథయః పరికీర్ణా వన

కరః ॥౭॥——॥కృతేతి ॥ గోప్య ఏవ వధ్వో గోపవధ్వః + స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః, తాసు రతిః కృతా యేన తస్య గోపీజనవల్లభస్యేత్యర్థః, వృషం వృషభరూపిణం అరిష్టాఖ్యం అసురం ఘ్నతో మారయతః + హంతేర్లటశ్శత్రాదేశః, అధఃకృతైనసో నిరస్తకల్మషస్య తవ ఉగ్రే భయంకరే నరకే నరకాసురేపి ప్రతిపత్తిః ప్రవృత్తిః పురుషకార ఇతి యావత్, సంప్రతి జనతాభిర్జనసమూహైః సాధు వర్ణ్యతే- అహో మహద్దుష్కరం కర్మ కృతమిత్యుపశ్లోక్యతే, పక్షస్తు గోపానాం వధూషు రతిః కృతా యేన తస్య పారదారికస్య వృషం ధర్మం వృషభం వా ఘ్నతః ॥ని॥ సుకృతే వృషభే వృష ఇత్యమరః- అత ఏవ కృతైనసః- పాపకృతః, తవ ఉగ్రే దారుణే నరకే నిరయే అధః ప్రతిపత్తిరధః ప్రాప్తిః ॥ని ॥ ప్రతిపత్తిః పదప్రాప్తౌ పౌరుషే గౌరవేపి చేతి విశ్వః, జనతాభిః సాధు వర్ణ్యతే దుస్తరో స్య పాపిష్ఠస్య నరకపాత ఇత్యుక్తోప్యతే ఇత్యర్థః, అత్ర గోఘ్నః పారదారికో ప్యధఃకృతైనా ఇతి విరోధాభాసః, శ్లేషేణ సంకీర్యతే ॥౮॥——॥ విహితేతి ॥ సహ అనుచరైః సానుచరః సుభృత్యో మహీభృతా చైద్యేన విహితాపచితిః కృతపూజః లోకవేదయోః సానుచరస్యైవ రాజ్ఞః పూజ్యత్వ ప్రసిద్ధేరితి భావః, అత ఏవ బలైః సైన్యైః ద్విషతామరీణామాహితసాధ్వసో జనితభయస్సన్, ఉచ్చకైరున్నతస్త్వం మహతామపి క్ష్మాభృతాం రాజ్ఞాముపరి భవ సర్వోత్తమో భవేత్యర్థః, పక్షస్తు మహీభృతా చైద్యేన విహితాపచితిః కృతహానిః ॥ని ॥ భవేదపచితిః పూజావ్యయహానినిష్కృతావితి విశ్వః॥ అత ఏవ ద్విషతాం బలైరాహితసాధ్వసో భీషితస్సన్ మహతాం క్ష్మాభృతాం భూధరాణాం ఉపరి సానుషు చరతీతి సానుచరః, సానుచారీ భవ + చరేష్టః అత్రాపి శబ్దార్థశ్లేషసంకరః ॥౯॥——॥ఘనేతి ॥ తవ నగరేషు వీథయో రథ్యాః, ఘనజాలనిభైర్మేఘసమూహకల్పైః, వనజైర్వనేభవైర్మృగాదిభిః, మృగప్రభృతిభిర్భద్రో మంద్రో మృగశ్చేత్యేవం విధైరిత్యర్థః, నాగకదంబకైః గజబృందైః

నక్రైర్మృగాదిభిః ॥ ౧౦ ॥ సకలాపిహితస్వపౌరుషో నియతవ్యాపదవర్ధితోద
యః । రిపురున్నతధీరచేతసస్సతతవ్యాధిరనీతిరస్తు తే ॥౧౧॥ వికచోత్పలచారులో
చన స్తవ చైద్యో ఘటాముపేయుషః । యదుపుంగవబంధుసౌహృదాత్త్వయిపా

పరితః పరకీయాః వ్యాప్తాః, అత ఏవ దురాసదాః దుష్ప్రవేశా భవంతు, రాజ్ఞా
సంధానే మహదైశ్వర్యం తే భవిష్యతీత్యర్థః, పరుషస్తు ఘనజాలనిరుద్ధైః, సాంద్రా
నాయప్రాయైః ॥౯॥ ఆనాయః పుంసి జాలం స్యాదిత్యమరః, నాగకదంబకైః స
ర్పసంఘైః వననక్రైర్మృగాదిభిః మృగవ్యాఘ్రపులిందప్రభృతిభిః, అథవా మృగా
దిభిః మృగభక్షకైశ్శార్దూలాదిభిః దురాసదా భవంతు రాజవిగ్రహాదరణ్యం తా
మిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥—॥ సకలేతి ॥ ఉన్నతముదారం ధీరమవికారం చేతో యస్య
తే తవ రిపుః సకలైరపిహితం తిరస్కృతం స్వపౌరుషం యస్య సః నియతాః ని
త్యాః వ్యాపదో విపత్తయో యస్య సః అవర్ధితోదయః, అసంపూరితాభ్యుదయః
సతతవ్యాధిః సతతరోగః అనీతిర్నీతిరహితః ఏవంవిధోస్తు, పరుషస్తు - అచేత
సః అమనస్వినః, తే రిపుశ్చైద్యః సకలైరపిహితస్వపౌరుషః అతిరస్కృతాత్మ
విక్రమః ॥*॥ వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యల్లోపే నఞ్ సమా
సః నియతం నిత్యం వ్యాపత్, విగతాపత్ అవర్ధితోదయః, అచ్ఛిన్నోదయః+
వర్ధ ఛేదనపూరణయోరితి ధాతోః కర్మణి క్తః ఉన్నతధీరుదారబుద్ధిః, సతతం
వ్యాధిర్విగతాధిర్మనోవ్యథారహితః అనీతిరీతిబాధారహితోస్తు, అతివృష్టిరనా
వృష్టిః శలభామూషికాః ఖగాః, అత్యాసన్నాశ్చ రాజానః షడేతా ఈతయః స్మృ
తాః, అత్ర సర్వత్ర పదభంగేనార్థద్వయప్రతిపాదనాజ్జతు కాష్ఠవదేకశబ్ద ప్రతీతే
శ్శబ్దశ్లేషః ॥ ౧౧॥—॥వికచేతి ॥ పుమాన్ గౌరివ పుంగవః పురుషర్షభః+ఉప
మితసమాసః, గోరతద్ధితలుకీతి సమాసాంతష్టచ్ ప్రత్యయః-యదుషు పుంగవ యా
దు శ్రేష్ఠ ॥౯॥ శ్రేష్ఠోక్షాణౌతు పుంగవావితి వైజయంతీ; చైద్యే పక్షే ఘ
టాం ఘటనాం సంధిం ఉపేయుష స్తవ సంబంధి వికచోత్పలాని వాసనార్థం ని
హితాని తాన్యేవ చారులోచనాని యస్య సః, సహ సురయా మాధ్వ్యా గౌడ్యా వా
ససురః॥౯॥ గౌడీ పైష్టీ చ మాధ్వీ చ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా ఇతి వచనాత్, "తత్ర రాజ
న్యవైశ్యయోః పైష్ట్యా ఏవ నిషేధః, న వాసవో నవమద్యం, నాలికేరాదికమితి సు
రాసవయోర్న పౌనరుక్త్యం, బంధుసౌహృదాత్, బంధౌ త్వయి స్నేహాత్, ప్రా

తానసురౌనవాసవః ॥౧౨॥ చలితానకదుందుభిః పురస్సబల స్త్వంసహసారణేన తమ్ । సమితౌరభసాదుపాగతంసగదస్సంప్రతిపత్తుమర్హసి ॥౧౩॥ సమరేషు రిపూనభిఘ్నతాశిశుపాలేనస మేత్యసంప్రతి । సుచిరంసహసర్వసాత్వతైర్భవవి

తాపాస్యతేత్వద్గృహే సహపానంకరిష్యతె సపీతేస్సంప్రీతి లక్షణత్వాదితిభావః పిబతేః కర్మణిలుట్- పరుషస్తు- హేయదుపుంగవయాదవబలీవర్ద, చైద్యేన సహఘటాం ఉపెయుషః సమరాభియోగంగతస్య, తవపికచౌత్పలవల్చారులోచనః ససురః సదేవోవాసవోపిబంధుసౌహృదాత్, ఉపేంద్రత్వయిసౌభ్రాత్రాదిత్యర్థః, పాణాత్రాతాన కింపునర్మానవకాభీష్టాదయఇతిభావః +పాతె స్తృచ్ సుహృదయస్యభావః సౌహృదమితివిగ్రహః యువాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః హృదయస్యహృల్లేఖేతిహృద్భావవిధానసామర్థ్యాన్నహృద్భగేత్యుభయపదవృద్ధిః, అతఏవసౌహృదదౌహృదశబ్దావణిహృద్భావాదితి వామనః, సుహృదస్తుసౌహార్దమేవ-శబ్దార్థశ్లేషసంకరః ॥ ౧౨ ॥—— ॥ చలితేతి ॥ రభసాద్ధర్షాదుపాగతం ప్రాప్తంతంచైద్యంత్వం- పురశ్చలితానకదుందుభిః పురోగతవసుదేవః ॥ని॥ వసుదేవోస్యజనకస్సఏవానకదుందుభిరిత్యమరః, సబలోబలభద్రసహితః, సారణేనసారణాఖ్యేన పుత్రేణసహ సగదః, గదాఖ్యేనఅనుజేన సహితః, సమితౌసభాయాం సంప్రతిపత్తుం సంభావయితుం, అర్హసి, సర్వబంధుసమేతః, ప్రత్యేతుమర్హసీత్యర్థః పరుషస్తుసమితౌ సమరెరభసాద్వేగాదుపాగతం ॥ని॥ రభసౌవెగహర్షయోః॥సమితిస్సమరేసామ్యేసభాయామపి సంగమఇత్యుభయత్రాపివిశ్వః తంచైద్యంపురతఃచలితాఆనకాః, పటహాఃదుందుభయోభేర్యశ్చయస్యసః ॥ ని ॥ ఆనకఃపటహోస్త్రీస్యాద్భేరీస్త్రీదుందుభిఃపుమానిత్యమరః- సబలస్ససైన్యః, సగదఃగదయాకౌమోదక్యాసహితః, సహసాఝడితి- రణేనయుద్ధేన సంప్రతిపత్తుమభియోక్తుమర్హసి, అత్రాపిశబ్దార్థశ్లేషసంకరః ॥ ౧౩ ॥——॥ సమరేష్వితి ॥ కించ సమరేషురిపూన్, అభిఘ్నతా అతిశూరేణేత్యర్థః, శిశుపాలెనసమేత్యైక్యంప్రాప్య, సంప్రతిసుచిరం, బహుకాలం, సత్వతః అపత్యానిపుమాంసః సాత్వతాఃయాదవాః+ఉత్సాదిభ్యోఞ్ సర్వైచతెసాత్వతాశ్చతైః సర్వసాత్వతైస్సహ + పూర్వకాలేత్యాదినా సమాసః విశ్వస్తవిలాసినీజనః, శిశుపాలభయనివృత్తేః విస్రబ్ధవిలాసినీజనోభవ

శ్వస్తవిలాసినీజనః॥౧౮॥విజితక్రుధమీక్షతామసౌమహతాంత్వామహితంమహీభృతాం। అసకృజ్జితసంయతంపురోముదితస్స్వప్రమదంమహీపతిః॥౧౯॥ఇతిజోషమవస్థితంద్విషఃప్రణిధింగామభిధాయసాత్యకిః। వదతిస్మవచోథచోదితశ్చలితైకభ్రూరథాంగపాణినా॥౨౦॥మధురంబహిరంతరప్రియంకృతినావాచివచస్తథాత్వయా।స

॥ని॥ సమావిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః- పరుషస్తురిపుఘాతినా శిశుపాలేన సహ సమరేషు సమేత్యసంగత్యసంప్రాప్యైవసర్వసాత్వతైస్సహవిశ్వస్తవిలాసినీజనఃవిధవాంగనాజనోభవ ॥ని॥ విశ్వస్తావిధవాసమేత్యమరః + ఆదితశ్చేతిచకారాదముక్తసముచ్చయార్థాచ్ఛ్వసేర్నిష్ఠాయామిట్ ప్రతిషేధః-శిశూనామనుద్ధతానామేవాయంపాలయితానోద్ధతానామితిసర్వథా యాదవాః భవంతంచాద్యైవహనిష్యంతీతిభావః ॥ ౧౮ ॥—॥ విజితేతి ॥ అసౌమహీపతిశ్చైద్యఃవిజితక్రుధంమైత్రీసంబంధాన్నిరస్తక్రోధం మహతాంమహీభృతాం-రాజ్ఞాంమహితంపూజితం+మతిబుద్ధీత్యాదినావర్తమానేక్తః తద్యోగేషష్ఠీ- అసకృద్బహుశోజితాః సంయతఆజయోయేనతం ॥ని॥ సముదాయస్త్రియాంసంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుధఇత్యమరః- సప్రమదంసహర్షంత్వాత్వాం + త్వామౌద్వితీయాయాఇతిత్వాదేశః- పురోగ్రేముదితః ఈక్షతాంపశ్యతు పరుషస్తు- విజితక్రుధంభయాత్ త్యక్తక్రోధం-మహతాంమహీభృతాంచైద్యాదీనాం అహితమరింఅసకృజ్జితశ్చాసౌసంయతోబద్ధశ్చతంజితసంయతం+స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలేతిసమాసః ॥ని॥ బద్ధేసద్ధశ్చసంయతఇతివైజయంతీ- సప్రమదంస్త్రీకంత్వామితిపదచ్ఛేదః అసకృదీక్షతామ్ ॥ ౧౯ ॥—॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంభూతాంగాంవాచం ॥ని॥ అర్జునేనేత్రదిగ్బాణభూవాగ్వారిషుగౌర్లతేతివిశ్వః- అభిధాయజోషంతూష్ణీమవస్థితం॥ని॥ తూష్ణీంజోషంభవేన్మౌనఇతివైజయంతీ - ద్విషఃప్రణిధిందూతం- సాత్యకిఃశైనేయః కృష్ణానుజః- అథమాతవాక్యానంతరం- రథాంగంచక్రంపాణౌయస్యతేనరథాంగపాణినాహరిణా+ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవతఇతి పాణౌఃపరనిపాతః - చలితాప్రేరితాఏకాభ్రూర్యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా గౌస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతిహ్రస్వః - చోదితఃఅస్యోత్తరందేహీతి భ్రూసంజ్ఞయాప్రేరితస్సన్నిత్యర్థః వచఃవదతిస్మావాదీత్ ॥ ౨౦ ॥—॥ కింతద్వచస్తదేకవింశతిశ్లోకైరాహ ॥ మధురమిత్యాదినా ॥ కృతినాకుశలేనత్వయాబహిః వ్యక్తాశేష

కలార్థతయావిభావ్యతేప్రియమంతర్బహిరప్రియంయథా ॥౧౭॥ అతికోమలమేక
తోఽన్యతఃసరసాంభోరుహవృంతకర్కశం। వహతిస్ఫుటమేకమేవతేవచనంశాకప
లాశదేశ్యతాం॥౧౮॥ప్రకటంమృదునామజల్పతఃపరుషంసూచయతోఽర్థమంతరా।
శకునాదివమార్గవర్తిభిఃపురుషాదుద్విజితవ్యమీదృశాత్ ॥౧౯॥ హరిమర్చిత

ధురంప్రియం, అంతర్గర్భే అప్రియం- వచస్తథాతేనప్రకారేణ అవాచిఉక్తం+ వచేః కర్మణిలుజిచిణివృద్ధిః - యథాయేనప్రకారేణసకలార్థతయాసంపూర్ణాభిధేయార్థతయాహేతునా- అంతః అప్రియంబహిః ప్రియంవిభావ్యతే అవధార్యతే అప్రియగర్భంప్రియంయత్త్వయోక్తం తదస్మాకంతుప్రియగర్భమప్రియమేవప్రతీయతే- ఇదముక్తిచాతుర్యంతవైవేత్యభిప్రేత్యోక్తం కృతినేతి అతోనశ్రద్ధేయమిదంవచనమితిభావః ॥ ౧౭ ॥—॥ అథవాబహిరేవప్రియంఅంతరేవాప్రియంతథాపినగ్రాహ్యమిత్యుపమయావ్యనక్తి ॥ అతీతి ॥ ఏకతోబహిరతికోమలం అన్యతఃఅంతఃసరసమార్ద్రంయదంభోరుహస్య వృంతంప్రసవబంధనం తదివ కర్కశంపరుషం- ఏకమేవతేతవవచనం ఈషదసమాప్తం శాకపలాశంశాకపలాశదేశ్యం మహాపత్రాఖ్యతరుపత్రతుల్యం ॥ని॥ శాకఃపలాశసారస్స్యాత్ వరదారుశ్ఛరచ్ఛదఃమహాపత్రోమహాశాకఃస్థిరకశ్చహరిప్రదఇత్యభిధానరత్నమాలాయాం +ఈషదసమాప్తౌకల్పప్దేశ్యదేశీయరఇతిదేశ్యప్రత్యయః కల్పప్దేశీయదేశ్యా ఇతిసాదృశ్యవాచకేష్వాహదండీ- తస్యభావస్తత్తాతాంస్ఫుటంవహతి-అంతఃపరుషస్యబహిర్మాధుర్యం వృథాశాకపలాశవదితిభావః-అత్రశాకపలాశోపమాయాః పద్మవృంతోపమాసాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౧౮ ॥—॥ నన్వప్రియగర్భేపివాక్యే గుణగృహ్యైఃప్రియమేవగృహ్యతాంహంసైః క్షీరమివాంభసీత్యాశంక్యాహ ॥ప్రకటమితి ॥ ప్రకటంప్రకాశం, మృదునామమృదు(కల్పం) కిలజల్పతఃకథయతః- అంతరాఅంతః- పరుషమనిష్టమర్థంసూచయతః - ఈదృశఃఅంతశ్శుద్ధిహీనాత్పురుషాత్ ఈదృశఃశకునాదివబహిఃశుభస్వరంకుర్వతోంతరనర్థంసూచయతః పింగలాదిపక్షిణఇవమార్గవర్తిభిఃసన్మార్గవర్తిభిరధ్వగైశ్చ ఉద్విజితవ్యం నత్వంశతోపిగ్రాహ్యంవిషసంపృక్తాన్నవదఖిలస్యాప్యనర్థహేతుత్వాదితిభావః+ విజఇడితిఇటోఙిత్త్వాన్నగుణః ॥ ౧౯ ॥—॥ ఏవందూతంనిర్భర్త్స్య అథచైద్యం తద్దోషోద్ఘాటనపూర్వకంభర్త్సయతే- హరిమిత్యాదినా॥ సఃభూపతిర్యుధిష్ఠిరః

వాంత్సభూపతిర్యది రాజ్ఞస్తవ కోऽత్ర మత్సరః । న్యసనాయ స సౌరభస్య కస్తరుసూనస్య శిరస్యసూయతి ॥ ౨౦॥ సుకుమారమహో లఘీయసాం హృదయం తద్గతమప్రియం యతః । సహసైవ సముద్గిరంత్యమీ జరయంత్యేవ హి తన్మనీషిణః ॥ ౨౧ ॥ ఉపకారపరస్స్వభావతః సతతం సర్వజనస్య సజ్జనః । అసతామనిశం తథాప్యహో గురు

హరిమర్చితవాన్యది పూజితవాంశ్చేత్, అత్ర హర్యర్చనే తవ రాజ్ఞశ్చైద్యస్య మత్సరః కః నిర్నిమిత్తక ఇత్యర్థః- ససౌరభస్య పరిమలయుక్తస్య తరుసూనస్య వృక్షప్రసూనస్య- తరుగ్రహణం సూనస్య సాధారణతాద్యోతనార్థం శిరసి న్యసనాయార్పణాయ కోऽసూయతి ఈర్ష్యతి న కోऽపీత్యర్థః + క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానసంజ్ఞా - సర్వత్ర గుణవద్వస్తుగుణజ్ఞైర్బహుమన్యతే తటస్థానాం కిమత్ర వృథా సంతాపేనేతి భావః. అత్ర హరితరుసూనయోర్వాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబభావేనార్చనా శిరోధారణరూపసమానధర్మనిర్దేశాత్ దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౨౦ ॥—॥ అథ కథం మహాన్ మహతః పూజాం సహత ఇత్యాశంక్య హరిచైద్యయోర్మహదంతరం మనసి నిధాయ సామాన్యతః, సుజనదుర్జనయోరంతరం చతుర్భిరాహ ॥ సుకుమారమిత్యాది ॥ లఘీయసామల్పీయసాం హృదయం సుకుమారం తుచ్ఛం, కుతః యతోऽమీ లఘీయాంసః తద్గతం హృదయగతం అప్రియం సహసైవ ఝటిత్యేవ సముద్గిరంతి సముచ్చారయంతి- మనీషిణస్తు తదప్రియం కథంచిత్ - సంభావ్యమానమపీతి శేషః- జరయంతి - అంతరేవ క్షపయంతి న తూద్గిరంతీత్యర్థః, అహో ఇత్యాశ్చర్యే-చైద్యశ్చోద్గిరతి నైవం హరిరితి అహో మహదంతరమనయోరితి భావః- అత ఏవాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ ప్రస్తుతవిశేషప్రతీతి రూపోऽయమప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ❋ అప్రస్తుతస్య కథనాత్ ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే- అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదినియంత్రితేతి లక్షణాత్ - ఆదిశబ్దాత్సామాన్యవిశేషసంగ్రహః ఏవముత్తరశ్లోకత్రయేऽపి ద్రష్టవ్యం విశేషం తు వక్ష్యామః ౨౧ ॥—॥ ఉపకారేతి ॥ కించ ॥ సజ్జనః స్వభావతః, సతతం సర్వజనస్యోపకారపరో భవతి, న తు ఉపాధివశాత్కదాచిత్కస్యచిదేవేతి భావః తథాపి సర్వోపకారిత్వేऽపి తదున్నతిస్తస్య సజ్జనస్యోత్కర్షః - అసతామసాధూనామనిశం గురు హృద్రోగకరీ అత్యంతహృదయసంతాపకారిణీ, అహో ఆశ్చర్యం + కృష్ణోపాత్తిష్ఠత్యాదినా తాచ్ఛీల్యే టప్రత్యయే టిడ్ఢాణఇత్యాదినా జీప్-హరిచైద్యోశ్చైవంభూ

హృదయోద్రేకకరీ తదున్నతిః ॥ ౨౨ ॥ పరితప్యత ఏవ నోత్తమః పరితప్తోప్యపరస్సుసంవృతిః । పరవృద్ధిభిరాహితవ్యథః స్ఫుటనిర్భిన్నదురాశయోధమః ॥ ౨౩ ॥ అనిరాకృతతాపసంపదం ఫలహీనాం సుమనోభిరుజ్ఝితామ్ । ఖలతాం ఖలతామివాసతీం ప్రతిపద్యేత కథం బుధో జనః ॥ ౨౪ ॥ ప్రతివాచమదత్త కేశవశ్శపమానాయ

తావితి సైవాప్రస్తుతప్రశంసా ॥ ౨౨ ॥ పరితప్యత ఇతి ॥ కించ ॥ ఉత్తమః పరవృద్ధిభిర్న పరితప్యతే, న వ్యథత ఏవ ఉత్తమస్య పరశుభద్వేష ఏవ నాస్తీత్యర్థః- అపరో మధ్యమ ఏవేత్యర్థః - పరితప్తోపి శోభనా సంవృతిః. పరితాపగోపనం యస్య సః సుసంవృతిః సంతతమపి పరశుభద్వేషం న ప్రకాశయతీత్యర్థః- అధమస్తు పరవృద్ధిభిరాహితవ్యథః- ఉత్పాదితసంతాపః తథా స్ఫుటం నిర్భిన్నః ప్రకాశితో దురాశయః పరశుభద్వేషలక్షణో దురభిప్రాయో యస్య సః పరశుభద్వేషం ప్రకాశయతి చేత్యర్థః- చైద్యశ్చాధమో హరిస్తూత్తమ ఇతి ప్రతీతేః పూర్వోక్త ఏవాలంకారః ॥ ౨౩ ॥—॥ నను మానినాం పరోత్కర్షద్వేషో భూషణమేవేత్యాశంక్య నేత్యాహ ॥ అనిరాకృతేతి ॥ అనిరాకృతా అనివారితా తాపసంపత్ సంతాపాతిశయో యయా తాం, ఏకత్ర పరసంతాపజననైకస్వభావాదపరత్రాసతశ్ఛాయా విరహాచ్చేతి భావః తథా ఫలహీనాం ఇహాముత్ర చ ఉపకారఫలశూన్యాం, ప్రత్యుతోభయత్రాప్యనర్థకరీం చేతి భావః - అన్యత్ర సర్వార్థరహితాం సుమనోభిర్బుధైరుజ్ఝితాం చ అన్యత్ర పుష్పైర్వర్జితాం ॥ ని ॥ సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రీ దేవబుధయోః పుమానితి వైజయంతీ - అసతీం దుష్టాం అన్యత్ర నిరుపాఖ్యాం. ఖలస్య భావః- ఖలతా తాం ఖలతాం దుర్జనత్వం - ఖస్య లతా ఖలతా తాం గగనలతికామివ బుధో జనః సదసద్వివేకకుశలో జనః- కథం ప్రతిపద్యేతావలంబేత న కథమపీత్యర్థః- అతో వృథా మత్సరో నకస్యాపి గుణ ఇతి భావః- తథాపి ఖలతాం ప్రతిపద్యతే చైద్యః న హరిరితి ప్రతీతేః సైవాప్రస్తుతప్రశంసా ఖలతామివేత్యుపమయా సంకీర్యతే। అత్యంతాసత్యపి హ్యర్థే జ్ఞానం శబ్దః కరోతి హీతి న్యాయాదసత్యా అపి ఖలతికాయాః ప్రతీతిసత్యతయా ఖలతోపమానత్వసిద్ధిః॥ ౨౪ —॥ నన్వేవం మహానుభావో హరిః కిమర్థం తథా సదసి రాజ్ఞా నిర్భర్త్స్యమానో మౌనమాస్థిత ఇత్యాశంక్య సత్యమనాదరాన్నతు కాతర్యాదిత్యాహ ప్రతీతి - కేశవః శపమానాయ క్రోశతే స్వరితేత్వాదాత్మనేపదం - చైదిభూభుజే క్రియాగ్రహణా

నచేదిభూభుజే । అనుహుంకురుతేఘనధ్వనింనహిగోమాయురుతానికేసరీ ॥ ౨౫॥
జితరోషరయామహాధియస్సపదిక్రోధజితోలఘుర్జనః । విజితేనజితస్యదుర్మతే
ర్మతిమద్భిస్సహకావిరోధితా ॥ ౨౬॥ వచనైరసతాంమహీయసోనఖలువ్యేతి గు
రుత్వముద్ధతైః । కిమపైతిరజోభిరౌర్వరైరవకీర్ణస్యమణేర్మహార్ఘతా ॥ ౨౭॥
పరితోషయితానకశ్చనస్వగతోయస్యగుణోస్తిదేహినః । పరదోషకథాభిరల్ప

కస్సంప్రవాసత్వం- ప్రతివాచంప్రత్యుత్తరంనాదత్త తథాహి- కేసరీ సింహో ఘన ధ్వనిమనుహుంకురుతే ప్రతిగర్జతి, గోమాయురుతానిశివారుతాని నానుహుం కురుతే ॥ ని ॥ స్త్రియాంశివాభూరిమాయగోమాయుమృగధూర్తకా ఇత్యమరః మహతామధమేష్వవజ్ఞైవనీతిరితిభావః దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౨౫ ॥—॥ కిం చ రాజ్ఞో హరిణావిరోధోపి నయోగ్యఇత్యాహ ॥ జితేతి ॥ మహాధియః సుధియో జితః రోషరయోయైస్తేతథోక్తాః, లఘురల్పోజనస్తుసపదిక్రోధేనజితః, ఏవంవిజితేన జితస్యమహాత్మభిః జితేనక్రోధేన జితస్యేత్యర్థః, దుర్మతేర్మూర్ఖస్య మతిమద్భిః- పండితైస్సహవిరోధితాస్పర్ధా కా, మూర్ఖపండితయోర్మైత్రీవస్పర్ధాపి నసంగతేత్యర్థః, మూర్ఖశ్చాయంచైద్యఇతి అప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ ప్రస్తుతవిశేష ప్రతీతేరప్రస్తుత ప్రశంసాభేదః ॥ ౨౬ ॥—॥ నాపిచైద్యప్రలాపైః కృష్ణస్య కించిల్లాఘవమిత్యాశయేనాహ ॥ వచనైరితి ॥ ఉద్ధతైఃనిష్ఠురైరసతాందుర్జనానాం వచనైర్మహీయసోమహత్తరస్యగురుత్వంగౌరవం- నవ్యేతినాపైతిఖలుఔర్వరైర్భౌమైః ॥ ని ॥ ఉర్వరాసర్వసస్యాఢ్యభూమాస్స్యాత్ భూమిమాత్రేక ఇతి విశ్వః, రజోభిరవకీర్ణస్యచ్ఛన్నస్యమణేర్మహార్ఘతా మహామూల్యత్వం ॥ ని ॥ మూల్యేపూజావిధావర్ఘఇత్యమరః, అపైతికిం నాపైత్యేవేత్యర్థః, అత్రమణిమహీయసోర్వాక్యభేదేనబింబప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాంతాలంకారః మహీయసఇతి సామాన్యాద్ధరేరితివిశేషప్రతీతే రప్రస్తుతప్రశంసా చేతిసంకరః హరిమణ్యోరుపమాధ్వనిశ్చ ॥ ౨౭ ॥—॥ యదుక్తంచైతత్వా దుష్యందురాత్మనామిత్యాహ ॥ పరేతి ॥ యస్యదేహినోజంతోః పరితోషయితా పరేషామానందయితా- స్వగతోగుణః కశ్చనకశ్చిదపినాస్తి, అల్పకః అతితుచ్ఛః । సఇతిశేషః, యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్, పరదోషకథాభిరన్యజనదోషోక్తిభిః- స్వజనం- నతుమధ్యస్థమితిభావః తోషయితుమిచ్ఛతికిల ఈహతే

కః స్వజనం తోషయితుం కిలేచ్ఛతి ॥౨౮॥ సహజాంధదృశః స్వదుర్నయే పరదోషేక్షణదివ్యచక్షుషః । స్వగుణోచ్చగిరో మునివ్రతాః పరవర్ణగ్రహణేష్వసాధవః ॥౨౯॥ ప్రకటాన్యపి నైపుణం మహత్పరవాచ్యాని చిరాయ గోపితుమ్ । వివరీతుమథాత్మనో గుణాన్ భృశమాకౌశలమార్యచేతసామ్ ॥ ౩౦॥ కిమివాఖిలలోకకీర్తితం కథయత్యాత్మగుణం మహామనాః । వదితా న లఘీయసః పరః స్వగుణం తేన

ఖలు, అతోవశ్యం కర్తవ్యమేతదస్యేత్యర్థః- చైద్యస్యాపి నిర్గుణత్వాత్పరదూషణం యుక్తమితి స ఏవాప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ॥ ౨౮ ॥—॥ నన్వాత్మనో నిర్దోషత్వాభిమానాదిత్థం విజృంభణమిత్యాశంక్యాహ ॥ సహజేతి ॥ అసాధవః ఖలాః స్వదుర్నయే స్వదోషే మహత్యపీతి భావః, సహజాః స్వాభావికీ అంధా అపశ్యంతీ దృగ్యేషాం తే జాత్యంధా ఇత్యర్థః- పరదోషాణాం సూక్ష్మాణామపీతి భావః-ఈక్షణే దర్శనే దివ్యచక్షుషః అప్రతిహతదృష్టయః కించ స్వగుణేషూచ్చగిరః - ఆత్మప్రశంసాయామతిప్రగల్భవాచ ఇత్యర్థః పరవర్ణగ్రహణేషు పరస్తుతివచనేషు ॥ని॥ స్తుతౌ వర్ణం తు వాక్షర ఇత్యమరః, మునివ్రతా మౌనవ్రతినః + అర్శ ఆదిభ్యోచ్ చైద్యశ్చైవంవిధ ఇతి ప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ॥ ౨౯ ॥—॥ సాధవస్తు నైవమిత్యాహ ॥ ప్రకటానీతి ॥ ఆర్యచేతసాం సుమనసాం ప్రకటాన్యపి ప్రకాశాని పరవాచ్యాని పరదూషణాని చిరాయ గోపితుం-గోపాయితుం, సంవరీతుమిత్యర్థః నతు వివరీతుం + ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకే వేతి వికల్పాదాయప్రత్యయాభావః- మహన్నైపుణం కౌశలం, అథేతి వాక్యారంభే- అథాత్మనో గుణాన్ వివరీతుం ప్రకటయితుం ఆత్మప్రశంసాం కర్తుమిత్యర్థః- భృశమాకౌశలమత్యంతమకౌశలం, సాధవో న పరాన్నిందంతి న చాత్మానం ప్రశంసంతి ఆత్మప్రశంసాం పరగర్హామితి చ వర్జయేదిత్యాపస్తంబీయనిషేధస్మరణాదితి భావః అకౌశలమిత్యత్ర నఞః శుచీశ్వరక్షేత్రజ్ఞకుశలనిపుణానామితి ఉత్తరపదస్య నిత్యం వృద్ధిః నఞః పూర్వపదస్యాపి వైకల్పికీ వృద్ధిః కృష్ణశ్చైవంభూత ఇతి విశేష ప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసైవ ॥ ౩౦ ॥—॥ కిమితి॥ కించ మహామనాః మహాత్మా అఖిలలోకకీర్తితం స్వత ఏవ సర్వలోకవిఖ్యాతం ఆత్మగుణం కిమివ కిమర్థం కథయతి న కథయత్యేవ। స్వత ఏవ సర్వైః కీర్త్యమానత్వాదితి భావః లఘీయసస్తుచ్ఛస్య తు స్వగుణం వదితా వక్తా వదేస్తృన్ ప్రత్యయః అత ఏవ + న లోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః అపరోన్యో

వదత్యసౌ స్వయం ॥౩౧॥ విసృజంత్యవికత్థినః పరే విషమాశీవిషవన్నరాః క్రుధమ్।
దధతోఽంతరసారరూపతాం ధ్వనిసారాః పటహా ఇవేతరే ॥౩౨॥ నరకచ్ఛిదమిచ్ఛ
తీక్షితుం విధినా యేన స చేదిభూపతిః। ద్రుతమేతు న హాపయిష్యతే సదృశం తస్య వి
ధాతుముత్తరమ్ ॥౩౩॥ సమనద్ధ కిమంగభూపతిర్యది సంధిత్సురసౌ సహామునా।

నాస్తీత్యేవకారణేన అసౌ లఘీయాన్ స్వగుణం స్వయమేవ వదతి న కేవలం నిషేధా
త్కింత్వప్రయోజకత్వాదపి మహాన్ ఆత్మప్రశంసాం న కరోతి తుచ్ఛస్తు వక్త్రం
తరాసంభవాదతిక్రాంతనిషేధః స్వయమేవ ప్రలపతీత్యర్థః పూర్వార్ధే పదార్థ
హేతుకం కావ్యలింగముత్తరార్ధే వాక్యార్థహేతుకం చాన్యేయం కృష్ణచై
ద్యావేవంవిధావితి విశేషప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసా చేతి సంకరః ॥ ౩౧ ॥—॥
కించ మహాత్మానః క్రుద్ధాః కాలే పరాక్రమం కుర్వన్తి దురాత్మానస్తు కేవలం ప్రల
పంతీత్యాహ ॥ విసృజంతీతి ॥ పరే నరాస్సత్పురుషాః విషమాశీవిషవత్క్రూరస
ర్పవదిత్యుపమా అవికత్థినః అనాత్మశ్లాఘినస్సంతః క్రుధం క్రోధం విసృజంతి వమంతి ప
రాక్రామంతీత్యర్థః అంతరభ్యంతరే అసారరూపతాం నిస్సారస్వరూపతాం దధ
తో దధానాః + నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః ఇతరే జనాః దుర్జనాః పటహా ఇవ
ధ్వనిరేవ సారో బలం యేషాం తే ధ్వనిసారా వాక్శూరాః న తు బాహుశాలిన ఇతి భా
వః అత్రాపి దృశౌ కృష్ణచైద్యావిత్యప్రస్తుతసామాన్యాత్ ప్రస్తుతవిశేష ప్రతీతే
రప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ॥ ౩౨ ॥—॥ అభిధాయత హా తదప్రియమిత్యాదినా
యద్దూతేన ప్రియాప్రియమేయుగపదభిహితే తత్రోత్తరమాహ ॥ నరకేతి ॥ స చే
దిభూపతిః చైద్యః యేన విధినా యేన ప్రకారేణ సంధినా విగ్రహేణ వా నరకచ్ఛి
దం నరకస్యాప్యంతకం కిముతాన్యేషామశక్తానామితి భావః ఈక్షితుమిచ్ఛతి తస్య
విధేస్సదృశముత్తరం ప్రతిక్రియా స్నేహో విరోధో వా విధాతుం న హాపయిష్యతే
న యాపయిష్యతే అవిలంబేన విధాస్యత ఇత్యర్థః + జహాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి
లృట్ విధానక్రియయా అనభిధానేపి ప్రధానభూతయా హాపనక్రియయా అభిహి
తత్వాదుత్తరమితి న కర్మణి ద్వితీయా ద్రుతం శీఘ్రమేతు అగచ్ఛతు అనాగమనే
స్వయమేవ హాపయిష్యత ఇతి భావః ॥ ౩౩ ॥—॥ నన్వభిధాయేత్యాదౌ మయా
సాంత్వమేవ వివక్షితం న విగ్రహస్తత్కిముభయాభ్యనుజ్ఞయా ఇత్యాశంక్యాహ ॥
సమనద్ధేతి ॥ అంగేత్యామంత్రణే అసౌ భూపతిశ్చైద్యః అమునా హరిణా సహ సం

హరిరాక్రమణేన సన్నతిం కిల బిభ్రీత భియేత్యసంభవః ॥ ౩౪ ॥ మహత స్తరసావి
లంఘయన్నిజదోషేణ కుధీర్వినశ్యతి । కురుతే న ఖలు స్వయేచ్ఛయా శలభానిం
ధనమిద్ధదీధితిః ॥ ౩౫ ॥ యదపూరి పురా మహీపతిర్న ముఖేన స్వయమాగసాం శ
తం। అథ సంప్రతి పర్యపూపురత్తదసౌ దూతముఖేన శార్ఙ్గిణః॥౩౬॥ యదనర్గళగో
పురాననస్త్వమితో వక్ష్యసి కించిదప్రియం। వివరిష్యతి తచ్చిరస్య నస్సమయోద్ధ్వ

ధిత్సుర్యది సంధాతుమిచ్ఛుశ్చేత్ + తథా తేన్సన్నంతాదుప్రత్యయః కింసమన్నతిమ
ర్థం సన్నద్ధవాన్ తతో నాయం సంధిత్సురిత్యర్థః + నహ్యతేస్సవ్రిటేత్వాత్కర్త
రి లుజితజ్ ఝుతౌర్ఝురీతిసలోపః కృష్ణభీషణార్థో యం సన్నాహ ఇత్యత్రాహ-
హరిః కృష్ణః సింహశ్చ ఆక్రమణేన అభిభవేన యాభీస్తయా సన్నతిం నమ్రతాం బి
భ్రీత విభృయాదిత్యసంభవః కిలసంభవో నాస్తి ఖల్విత్యర్థః తతస్సన్నాహో వృ
థేతి భావః ॥ ౩౪ ॥—॥ అథాక్రమణే నిష్టమాచష్టే ॥ మహత ఇతి ॥ కుధీరాసన్న
వినాశత్వాద్విపరీత బుద్ధిర్మహతో మహానుభావాన్ తరసా బలేన ॥ ని ॥ తర
సీ బలరంహసీ ఇతి విశ్వః విలంఘయన్నాక్రామన్నిజదోషేణ స్వాపరాధేనైవ ఉ
ల్లంఘన రూపేణ వినశ్యతి తథాహి ఇద్ధదీధితిర్దీప్తార్చిరగ్నిః స్వయా నిజయేచ్ఛ
యా శలభాన్ పతంగాన్ ॥ ని ॥ సమౌ పతంగశలభావిత్యమరః, ఇంధనం దా
హ్యం న కురుతే ఖలు కింతు త ఏవ నిజౌద్ధత్యాన్నిపత్య నహ్యంత ఇత్యర్థః ఇతః పరం
నక్షమ్యత ఇతి భావః దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౩౫ ॥—॥ నన్వసహనే శార్ఙ్గిణశ్శ
తాపరాధ సహన ప్రతిజ్ఞాభంగస్స్యాదిత్యత్రాహ ॥ యదితి ॥ పురా పూర్వం మ
హీపతిశ్చైద్యో ముఖేన స్వవాచా యదాగసామపరాధానాం శతం ॥ ని ॥ ఆగో
పరాధో మంతుశ్చేత్యమరః - శార్ఙ్గిణః కృష్ణస్య స్వయం నాపూరి నాపూరిష్ట నా
పూరయదిత్యర్థః + పూరయతేః కర్తరి లుఙ్ దీపజనేత్యాదినా వికల్పాచ్చిణ్ప్ర
త్యయో చిణో లుక్ - అథ స్వప్రలాపానంతరం సంప్రతీదానీమసౌ చైద్యః దూతము
ఖేన దూతవాచా తదాగశ్శతం పర్యపూపురత్ పరిపూరయామాస దూతముఖత్వా
ద్వాగ్జాలేన కృష్ణక్రోధాగ్నేరవసరదానేన మహదుపకృతమాయుష్మతేతి భా
వః + పూరయతేణ్యన్తాల్లుఙి చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః అభ్యాసదీర్ఘశ్చ ॥౩౬॥—
నిగమయన్ ఫలితమాహ ॥ యదితి ॥ అనర్గళమవిష్కంభం వివృతమితి యావత్
॥ ని ॥ తద్విష్కంభేఽర్గళం న నేత్యమరః. యద్గోపురం పురద్వారం తదివాననం ॥

క్షణరక్షితాంక్రుధమ్ ॥ ౩౭ ॥ నిశమయ్యతదూర్జితంశినేర్వచనంసప్తురనాప్తురేన
సామ్ । పునరుజ్ఝితసాధ్వసంద్విషామభిధత్తేస్మవచోవచోహరః ॥౩౮॥ వివిన క్తి
నబుద్ధిదుర్విధస్స్వయమేవాత్మహితంపృథగ్జనః । యదుదీరితమప్యదఃపరైర్నవి
జానాతితదద్భుతంమహత్ ॥౩౯॥ విదురేష్యదపాయమాత్మనాపరతశ్శ్రద్ధతే

యస్యస వాచ్యావాచ్యవివేకశూన్య ఇత్యర్థః, త్వంఇతః ఇతఃపరంయత్కించిద
ప్రియంవక్ష్యసి తదప్రియంచిరస్యచిరాత్ప్రభృతి ॥ ని ॥ చిరాయచిరరాత్రాయ
చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యవ్యయేష్వమరః- సమయోద్వీక్షణేన సంవిత్ప్రతీక్ష
ణేన రక్షితాం నిరుద్ధామిత్యర్థః ॥ ని ॥ సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాన్త సం
విద ఇత్యమరః- క్రుధంక్రోధం వివరిష్యతి + వృతో వేతిదీర్ఘవికల్పః ఇతఃప
రంత్వమపి దండ్యఏవేతిభావః ॥ ౩౭ ॥—॥ నిశమయ్యేతి ॥ ఏనసామనాప్తురద
స్ప్రష్టుః సత్యవాదిన ఇత్యర్థః + ఆప్నోతేఃతృచ్, శినేర్నామ్నః కస్యచిద్యా
దవస్యనప్తుః పౌత్రస్యసాత్యకేరిత్యర్థః తదూర్జితంఅర్థయుక్తం వచనం నిశమ
య్యశ్రుత్వా + ల్యపిలఘుపూర్వాదితిణేరయాదేశః పునఃభూయోపి ఉజ్ఝితసా
ధ్వసంత్యక్తభయం యథాతథా- ద్విషాంవచోహరతీతి వచోహరోదూతః+హర
తేరనుద్యమనేచ్- వచోభిధత్తేస్మఅభిహితవాన్ ॥ ౩౮ ॥ — ॥ వివినక్తీతి ॥
బుద్ధ్యాదుర్విధోదరిద్రః బుద్ధిశూన్యఇత్యర్థః ॥ ని ॥ నిస్వస్తుదుర్విధోదీనోద
రిద్రోదుర్గతోఽపిసఇత్యమరః. పృథగ్జనః- పామరజనః, స్వయమేవపరోపదేశం
వినైవాత్మహితం నవివినక్తితద్వ్యక్తమేవేతిభావః కింతుపరైరుదీరితం ఉపదిష్ట
మప్యదోహితం నవిజానాతీతియత్ తత్ మహదద్భుతం- యతస్సూక్తంనగృహ్ణా
తీతిభావః ॥ ౩౯ ॥—॥ అథకిమద్భుతంమూర్ఖేష్విత్యాశఙ్క్యోనాహ ॥విదురితి॥
బుధాఃబుద్ధిమంతః ఏష్యంతమాగామినంఅపాయమనర్థమాత్మనాస్వయమేవ-
ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానాత్తృతీయా-విదుర్విదంతి + విదోలటోవేతి విక
ల్పాజ్జుసాదేశః- అథవాపరతోఽన్యస్మాదాప్తాత్ - శ్రద్దధతేవిశ్వసంతిఆప్తోక్తం గృ
హ్ణంతీత్యర్థః + శ్రదంతరోరుపసంఖ్యానమితి ఉపసర్గసంజ్ఞోపసంఖ్యానా
ద్ధాతోః ప్రాక్ప్రయోగః, అల్పధీమూర్ఖస్తుఅనుభవాదృతే స్వానుభవంవినా
+ అన్యారాదితరర్తే ఇతిపంచమీ పరోపహితంపరోపదిష్టం నప్రమిమీతేనజానాతి
స్వతోపినప్రమిమీతే స్వతఃప్రమాతాఉత్తమఃపరతః ప్రమాతామధ్యమః అధ

భవాబుధాః । నపరోపహితంనచస్వతఃప్రమిమీతేనుభవాదృతేల్పధీః ॥ ౪౧॥కుశ
లంఖలుతుభ్యమేవ తద్వచనంకృష్ణయదభ్యధామహమ్ । ఉపదేశపరాఃపరేష్వపి
స్వవినాశాభిముఖేషుసాధవః ॥౪౧॥ ఉభయంయుగపన్మయోదితంత్వరయాసాంత్వ
మథేతరచ్చతే । ప్రవిభజ్యపృథఙ్మనీషయాస్వగుణంయత్కిలతత్కరిష్యసి ॥౪౨॥
అథవాభినివిష్టబుద్ధిషు వ్రజతివ్యర్థకతాంసుభాషితం । రవిరాగిషుశీతరోచిషః
కరజాలంకమలాకరేష్వివ ॥ ౪౩॥ అనపేక్ష్యగుణాగుణౌజనః స్వరుచింనిశ్చయ

మస్తుస్వానుభవైకప్రమాణఇత్యర్థః- అథమస్త్వమితిభావః; అతఏవాప్రస్తుత
సామాన్యాత్ప్రస్తుతవిశేషప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ॥ ౪౦ ॥—॥ అస్తుప్ర
స్తుతే కిమాయాతంతత్రాహ ॥ కుశలమితి ॥ హేకృష్ణఅహంయద్వచనమభ్యధాం
అభిధామేత్యాదినా రాజ్ఞాంసంధిగుణౌయవిగ్రహస్త్వనర్థాయేత్యేవమవో
చమిత్యర్థః, తద్వచనంతుభ్యమేవ కుశలంహితం+చతుర్థీచాశిష్యాయుష్యమ
ద్రభద్రకుశలసుఖార్థహితైరితిచతుర్థీ, నన్వహితేషు హితోపదేశతాత్పర్యం
తేకథమిత్యాశంకామర్థాంతరన్యాసేన పరిహరతి- సాధవఃసుజనాః స్వవినాశా
భిముఖేషు ప్రబలవిరోధాచ్చాత్మవినాశహేతుభూతకర్మప్రవృత్తేష్వపీత్యర్థః పరే
షుశత్రుష్వపిఉపదేశపరాహితోపదేశతత్పరాఃకృపాలుతయేతిభావః ॥౪౧॥—
తథాపి అర్థద్వయేత్వద్వాక్యైకగ్రాహ్యం తత్రాహ ॥ ఉభయమితి ॥ మయా
సాంత్వం సామఅశాతిపక్షాంతరేఇతరదసాంత్వంవిగ్రహశ్చేత్యర్థః ఉభయంత్వ
రయారాజకార్యవేగేన అవిళంబమిత్యర్థః తేతుభ్యంయుగపదుదితంఉదీరితం
త్వంతుమనీషయాబుద్ధ్యాపృథగ్భేదేన ప్రవిభజ్యవివిచ్యయత్స్వగుణం తత్రద్వయో
పి యచ్ఛుభోదర్కం తత్కరిష్యసికిలఖలు, హంసఃక్షీరమివాంభసీతిభావః॥౪౨॥
అథవాసుజనస్వాభావ్యాత్ కృతోపి హితోపదేశో మూర్ఖేషునిష్ఫలఇత్యా
హ ॥ అథవేతి ॥ అథవాఅభినివిష్టబుద్ధిషు దురాగ్రహగ్రస్తచిత్తేషు విషయేషు
భాషితం హితోపదేశవచనం- రవిరాగిషు తపనానురక్తేషు కమలాకరేషు శీత
రోచిషః- శీతభానోః కరజాలమివవ్యర్థకతాం నిరర్థకతాం వ్రజతి- తస్మాద
లంమేత్వయిహితోపదేశచింతయేతిభావః ॥ ౪౩ ॥—॥ నన్వభినివిష్టోపిసుజనై
ర్బలాదపిహితే ప్రవర్తయితవ్యఇత్యాశఙ్క్య నశక్యతఇత్యాహ ॥ అనపేక్ష్యేతి
జనస్తాదృశః పృథక్జనః- గుణాగుణౌగుణదోషౌ+ విప్రతిషిద్ధంచానధికర

తోఽనుధావతి । అపహాయ మహీశమార్చిచత్సదసి త్వాం ననుభీమపూర్వజః ॥౪౪॥
త్వయి భక్తిమతా న సత్కృతః కురురాజా గురురేవ చేదిపః । ప్రియమాంసమృగాధి
పోజ్ఝితః కిమవద్యః కరికుంభజో మణిః ॥ ౪౫ ॥ క్రియతే ధవలః ఖలూచ్చకైర్ధవలైరేవ
సితేతరైరధః । శిరసౌఘమధత్త శంకరః సురసింధోర్మధుజిత్తు మంఘ్రిణా ॥౪౬॥
అబుధైః కృతమానసంవిదస్తవ పార్థైః కిమతః పరోఽయోగ్యతా । సహసి ప్లవగైరుపాసి

ణవావీతి విభాషయా నద్వంద్వైకవద్భావః- అనపేక్ష్యావిమృశ్య స్వనిశ్చయాత్ స్వ
నిశ్చయాదేవ స్వరుచిం స్వేచ్ఛామనుధావతి నతు స్వహితమనుసరతీత్యర్థః తత్ర
పార్థ ఏవ ప్రమాణమిత్యాహ, భీమపూర్వజః భీమాగ్రజో యుధిష్ఠిరః మూర్ఖా
గ్రణీరితి భావః- మహీశం చేదిపం అపహాయ సదసి త్వామార్చిచత్ అర్చితవాన్ ఖ
లు + అర్చయతేర్లుఙి చఙి అజాదేర్ద్వితీయస్య నన్ద్రాః సంయోగాదయ ఇతి రేఫవ
ర్జితస్యైకాచో ద్విర్భావః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతర
న్యాసః ॥ ౪౪ ॥—॥ నను పార్థానాదరాదేవ రాజ్ఞో లాఘవం విజ్ఞేయమిత్యాశ
ఙ్క్య పరిహరతి ॥ త్వయీతి ॥ హే కృష్ణ త్వయి భక్తిమతా ప్రేమవతా- కురూణాం
రాట్ + సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ । తేన కురురాజా కురురాజేన పార్థేన న సత్కృ
తో నార్చితశ్చేదిపో గురురేవ పూజ్య ఏవ, తథాహి ప్రియం మాంసం యస్య తేన మాంస
గృధ్నునా మృగాధిపేన సింహేనోజ్ఝితస్త్యక్తః - కరికుంభజో మణిర్ముక్తామ
ణిరవద్యో గర్హ్యః కిం- అనవద్య ఏవేత్యర్థః - మూర్ఖానాదరాన్న మహతాం
కించిల్లాఘవమిత్యర్థః ॥ ని ॥ కుపూయకుత్సితావద్యఖేటగర్హ్యాణకాస్సమా ఇ
త్యమరః + అవద్యపణ్యేత్యాదినా నిపాతః దృష్టాన్తాలఙ్కారః ॥ ౪౫ ॥—॥ వి
దుషాం తు పూజ్య ఏవ చైద్య ఇత్యాశయేనాహ ॥ క్రియత ఇతి ॥ ధవలో నిర్మలో ధ
వలైర్నిర్మలైరేవ ఉచ్చకైరున్నతః క్రియతే ఖలు- సితేతరైర్మలినైరధః క్రియతే త
థాహి శఙ్కరః - శివః సురసింధోరోఘం మన్దాకినీపూరం శిరసా అధత్త ఉభయో
ర్నైర్మల్యాదితి భావః మధుజిత్ మధుశత్రుర్విష్ణుస్తు తం ఓఘం అంఘ్రిణా అధత్త
స్వయం మలినత్వాదితి భావః. అతో విశేషవిదుషాం రాజా పూజ్య ఏవేతి భావః. వి
శేషేణ సామాన్య సమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥౪౬ ॥—॥ కించ యథా పా
ర్థానాదరాద్రాజ్ఞో న కించిల్లాఘవం తథా తదాదరాచ్చ న తే కించిద్గౌరవమిత్యా
హ ॥ అబుధైరితి ॥ అబుధైరజ్ఞైః పార్థైః- కృతమానసంవిదః పూజాతోష

తంనహిగుంజాఫలమేతిసోఽష్టతామ్ ॥౪౭॥ అపరాధశతక్షమంనృపఃక్షమయాఽత్యేతి
భవంతమేకయా । హృతవత్యపిభీష్మకాత్మజాంత్వయిచక్షామసమర్థఏవయత్ ॥
గురుభిఃప్రతిపాదితాంవధూమపహృత్యస్వజనస్యభూపతేః । జనకోఽసిజనార్దన
స్ఫుటంహతధర్మార్థతయామనోభువః ॥౪౯॥ అనిరూపితరూపసంపదస్తమసో

ణాయస్యతస్య ॥ ని ॥ సంవిత్ క్రియాంప్రతిజ్ఞాయాంసంకేతాచారనామసు।సం.
భాషణేతోషణేచ ఇతివిశ్వః తవయోగ్యతాపాత్రతాకుతఏవ నకుతోపీత్యర్థః-
తథాహినసహసిమార్గశీర్షే ॥ ని ॥ మార్గశీర్షేసహోమార్గ ఇత్యమరఃప్లవ
గైరుపాసితంసేవితం గుంజాఫలంకాకఫలానిజాతావేకవచనం ॥ ని ॥ కాకచించీ
గుంజాతుకృష్ణలేత్యమరఃసోఽష్టతాముష్ణతాంనైతిహినహిపుంసాంమూఢపరిగ్రహాప
రిగ్రహౌగౌరవలాఘవయోః ప్రయోజకావిత్యర్థః- అత్రకృష్ణగుంజాఫలయోర్విశే
షయోరేవవాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబ కరణాద్దృష్టాంతాలంకారః ॥౪౭ ॥—॥
యదపూరిపురిత్యాదినాయత్సాత్యకినాశతాపరాధక్షమత్వముక్తం తత్రోత్తరమా
హ ॥ అపరాధేతి ॥ నృపశ్చైద్యః అపరాధశతక్షమంరాజ్ఞః శతాపరాధసహి
ష్ణుంభవంతం ఏకయాక్షమయాఏకాపరాధసహనేనేత్యర్థః అత్యేతి అతిక్రామ
తి. అపరాధశతకోటీనామపితల్లేశేనాపి సామ్యాసంభవాదితిభావః, తామేవక్ష
మాందర్శయతి- త్వయిభీష్మకాత్మజాంరుక్మిణీంహృతవత్యపిసమర్థః ప్రతీకార
క్షమఏవ సన్నపిచక్షామక్షామ్యతిస్మేతియత్ తయాక్షమయేత్యర్థః ॥౪౮ ॥ —॥
రాక్షసంక్షత్రియస్యైకమితి స్మరణాత్ రాక్షసోద్వాహస్యక్షత్రధర్మత్వాద్రు
క్మిణీహరణేకోస్మాకమపరాధః రాజ్ఞోవాకాఽత్రక్షమేత్యాకాంక్షాయామాహ
గురుభిరితి ॥ హేజనార్దనగురుభిః- పిత్రాదిభిః ప్రతిపాదితాంరాజ్ఞేదత్తాం-
అతఏవ స్వజనస్య బంధోర్భూపతేర్మహారాజస్య వధూంజాయామపహృత్య,
హతౌధర్మార్థౌయేనతత్తయాహతధర్మార్థతయా హేతునాస్ఫుటంమనో
భువః- కామస్యజనకోఽసిధర్మార్థబాధేన కామమాత్రనిష్ఠోఽసీత్యర్థః నాయం
రాక్షసోవివాహః * హత్వాఛిత్త్వాచభిత్త్వాచక్రోశంతీంరుదతీంగృహాత్ । ప్ర
సహ్యకన్యాహరణం రాక్షసోవిధిరుచ్యతే ఇతి కన్యాహరణస్య రాక్షసత్వస్మర
ణాత్, అయంతుపరదారాపహారః బంధుద్రోహోరాజద్రోహశ్చేత్యహోపాపి
ష్ఠస్య కామాంధస్యతే పరమసాహసికత్వమితిభావః ॥ ౪౯ ॥—॥ సత్యమీదృగే

వాన్యభృతచ్ఛదచ్ఛవేః। తవసర్వగతస్యసంప్రతిక్షితిపఃక్షిప్నురభీశుమానివ ॥౫౦॥
క్షుభితస్యమహీభృతస్త్వయిప్రశమోపన్యసనంవృథామమ । ప్రళయోల్లలితస్య
వారిధేఃపరివాహోజగతఃకరోతికిమ్ ॥౫౧॥ ప్రహితఃప్రధనాయమాధవానహమా
కారయితుంమహీభృతా। నపరేషుమహౌజసశ్ఛలాదపకుర్వన్తిమలిమ్లుచాఇవ ॥

వాహంతతఃకిమిత్యాశఙ్క్య కిమన్యద్వధాదిత్యాహ. ॥ అనిరూపితేతి ॥ అనిరూ
పితరూపసంపదః శైలూషవద్బహురూపధారిత్వాదజ్ఞాతరూపవిశేషస్యావాఙ్మన
సగోచరరూపవైభవస్యేతిచగమ్యతే- అన్యత్ర ఆరోపితకృష్ణరూపంతమః తేజోవి
శేషాభావస్తమఇతిచ మతద్వయేపి ప్రమాణా నవధృతరూప సంపదఇత్యర్థః॥
అన్యభృతచ్ఛదచ్ఛవేఃకోకిలపక్షకాన్తేః సర్వగతస్య సర్వసంకీర్ణస్య అతిక్రా
న్తనిషేధస్యేత్యర్థః- అన్యత్రసర్వవ్యాపినఇత్యర్థః, తవతమసోవాతిమిరస్యేవ॥ని
వాస్యాద్వికల్పోపమయోరితివిశ్వః-క్షితిపశ్చేదిపఃఅభీశుమానంశుమానివసంప్రతీ
దానీమేవ క్షిప్నుఃక్షేప్తాహన్తేత్యర్థః- శాస్తారాజాసురాన్తనామితిభావః+త్రి
సిగృధిధృషిక్షిపేఃక్నురితిక్నుప్రత్యయః + నలోకేత్యాదినా కృద్యోగషష్ఠ్యాని
షేధాత్తవేతి శేషేషష్ఠీ।పర్యవసానాత్తుకర్తృత్వలాభః ॥ ని ॥ అభీశుఃప్రగ్రహేరత
శ్మావిత్యమరః, విశ్వప్రకాశాదయః సర్వేప్యభిధానికా మూర్ధన్యాన్తమేవపె
ఠుః లోకవేదయోస్తాలవ్యాన్తోదృశ్యతే- అభీషూనాంమహిమానమిత్యాది॥౫౦॥
తర్హ్యవశ్యస్తదర్థం త్వయారాజాసాంత్వయితవ్యఇత్యాశఙ్క్య నశక్యతఇత్యాహ ॥
క్షుభితస్యేతి ॥ త్వయివిషయేక్షుభితస్యాతిక్రుద్ధస్య మహీభృతోరాజ్ఞోమమ
ప్రశమోపన్యసనం సాన్త్వోపదేశోవృథానిష్ఫలః- తథాహి ప్రలయోల్లలితస్య క
ల్పాన్తక్షుభితస్యవారిధేః - జగతఃపరివాహోజగత్కృతోజలనిర్గమమార్గః
కింకరోతి నకించిదిత్యర్థః మహతాంక్షోభోనానున్నాల్యవివక్షంనివర్తతఇత్యర్థః
దృష్టాన్తాలఙ్కారః ॥ ౫౧ ॥—॥ తర్హ్యాగస్త్వయిత్వనారాజ్ఞా కిమర్థంభవానిహ
ప్రహితస్తత్రాహ ॥ ప్రహితఇతి ॥ ప్రధనాయయుద్ధాయ - మాధవాన్ యాద
వానాకారయితుమాహ్వాతుమ్ ॥ ని ॥ యుద్ధమాయోధనంజన్యం ప్రధనంప్రవి
దారణం- హూతిరాకారణాహ్వానమితిచామరః, మహీభృతారాజ్ఞాఅహంప్రహి
తః ప్రేరితః నను రన్ధ్రేహన్తవ్యాశ్శత్రవోనాహ్వాతవ్యాఇత్యత్రాహ ॥ నేతి ॥
మహౌజసోమహావీర్యాఃపరేష్వరిషుమలిమ్లుచాఃపాటచ్చరాఇవ ॥ ని ॥ పాట

తదయం సముపైతి భూపతిః పయసాం పూర ఇవానివారితః । అవిలమ్బిత మేధి వేతస స్తరువన్మాధవ మా స్మ భజ్యథాః ॥౫౩॥ పరిపాతి న కేవలం శిశూనితి తన్నామ్ని మనిమా స్మ విశ్వసీః। తరుణానపి రక్షతి క్షమీ స శరణ్యశ్శరణాగతాన్ ద్విషః ॥౫౪॥ న విదధ్యురశంకమప్రియం మహతస్స్వార్థపరాః పరే కథమ్ । భజతే కుపితో ప్యుదారధీరనునీ

చ్చరమలిమ్లుచా ఇత్యమరః ఛ్ఛలాత్ కపటాత్ నాపకుర్వన్నితస్మాదాశంకితవ్యమితి వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గముపమాలఙ్కారసంకీర్ణమ్ ॥ ౫౨ ॥ తదేవమాగమన ప్రయోజనముక్త్వాహితముపదిశతి ॥ తదయమితి ॥ తత్తస్మాద్యుద్ధార్థత్వాదయం భూపతిశ్చైద్యః- పయసాం పూరః - ప్రవాహ ఇవానివారితః, సముపైతి హే మాధవ అవిలమ్బితం శీఘ్రం వేతసః ఏధి భవ తద్వన్నమనేనాత్మానం రక్షేత్యర్థః + అస్తేర్లోటి సిపి హుఝల్భ్య ఇతి హేర్ధిః ఘ్వసోరేద్ధావభ్యాసలోపశ్చేత్యేత్వం త్వం తరువత్ మహావృక్షవత్ మా స్మ భజ్యథాః మా భజ్యస్వ అనమనేనాత్మానం న వినాశయేత్యర్థః + భంజేః కర్మణ్యాశిషి లిఙర్థే స్మోత్తరే లఙ్ చేతి లఙ్, న మాఙ్యోగే ఇత్యడభావః - ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౫౩ ॥ — ॥ నను రాజ్ఞః శిశుపాలేయమానాం నమనే న ఫలమిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ పరిపాతీతి ॥ స శిశుపాలః కేవలమిత్యవధారణే క్రియావిశేషణం శిశూన్ పరిపాతీతి శిశూనేవ పాలయతీతి తన్నామ్ని తస్య శిశుపాలసంజ్ఞాయాం మా స్మ విశ్వసీః మా శ్రద్ధాం కుర్విత్యర్థః + శ్వసేః స్మోత్తరే లఙ్ చేతి లఙి రుదశ్చ పంచభ్య ఇతీడాగమః- చకారాల్లుఙి వా అస్తిసిచోపృక్త ఇతీడాగమః హ్మ్యన్తక్షణశ్వసజాగృణిశ్వ్యేదితామితి వృద్ధిప్రతిషేధః న మాఙ్యోగ ఇత్యడభావః కింతు క్షమీ క్షమావాన్ + వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః శరణే రక్షణే సాధుః శరణ్యః రక్షణక్షమః + తత్ర సాధురితి యప్రత్యయః- స శిశుపాలః శరణం రక్షితారమాగతాన్, ప్రాప్తాన్ ॥ ని ॥ శరణం గృహరక్షిత్రోః శరణం రక్షణే గృహ ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః, ద్విషః శత్రూన్ తరుణాన్ యూనోపి రక్షతి అతో నిశ్శఙ్కం శరణమాగచ్ఛేత్యర్థః ॥ ౫౪ ॥— ॥ నను వయం ద్రోగ్ధారః కిల సోప్యతిక్షుభితః కిల కథం నః పాలయేదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ నేతి ॥ స్వార్థపరాః స్వార్థనిష్ఠాః పరే శత్రవో మహతోధికస్య కథం- అశఙ్కం నిశ్శఙ్కం యథా తథా అప్రియమపకారం న విదధ్యుః న కుర్యుః కుర్యురేవ కార్యవశాన్నహన్తా మహతామిత్యర్థః, కిన్తూదారధీర్మహామతిః ॥ ని ॥ ఉ

తింనతిమాత్రకేణసః ॥ ౫౫ ॥ హితమప్రియమిచ్ఛసి శ్రుతం యది సంధత్స్వ పురా న నశ్యసి । అన్యథైరథతుష్యసిప్రియైర్జయతాజ్జీవభవాననీశ్వరః ॥ ౫౬ ॥ ప్రతిపక్షజిదప్యసంశయం యుధి చైద్యేన విజేష్యతే భవాన్ । గ్రసతే హి తమోపహం ముహుర్నను రాహ్వాహ్వమహర్పతిం తమః ॥ ౫౭ ॥ అచిరాజ్జితమీనకేతనో విలసన్వృ

దారో దాత్మమహాశోరిత్యమరః, స రాజా కుపితోఽపి నతిమాత్రకేణ ప్రణతిమాత్రకేణ అనునీతిం అనునయం భజతే అనుగ్రహీష్యతీత్యర్థః- ప్రణిపాతప్రతీకారస్సంరమ్భోహి మహాత్మనాం ఇతి భావః ॥ ౫౫ ॥—॥ కింబహునా తవాయం హితోపదేశ సంగ్రహ ఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ హితమితి ॥ అప్రియం శ్రుతం హితమిచ్ఛసి యది అప్రియం శ్రుతిమాత్రాదాకర్ణితం గ్రహీతుమిచ్ఛసి చేదిత్యర్థః- సంధత్స్వ రాజ్ఞా సంధేహి పురా న నశ్యసి న నంక్ష్యసి అన్యథా వినంక్ష్యసీత్యర్థః+ యావత్పురానిపాతయోర్లడితి భవిష్యదర్థే లట్, అథేతి పక్షాన్తరే ఉక్తేత్యర్థః - అన్యథైరసత్యైః ప్రియైస్తుష్యసి యది జయతాత్ జయ+తుహ్యోస్తాతఙాశిష్యన్యతరస్యామితి హేస్తాతఙాదేశః జీవ అనీశ్వరః సార్వభౌమో భవ - తతశ్చ కిమేభిః ప్రియాలాపైః అప్రియమపి ప్రియమేవ గృహాణేతి భావః ॥ ౫౬ ॥—॥ నను కంసాద్యనేకవీరవిజయీ కృష్ణః కథం విజేష్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ ప్రతిపక్షేతి ॥ ప్రతిపక్షజిదనేకారిహన్తాపి భవాన్ యుధి యుద్ధే చైద్యేన శిశుపాలేన విజేష్యతే హనిష్యత ఇత్యర్థః + జయతేః కర్మణి లృట్ శేషే ప్రథమః అసంశయం సంశయో నాస్తి అర్థాభావేఽవ్యయీభావః- నను అజ్ఞతమాంస్యపహన్తీతి తమోపహం సర్వతమోపహారిణమ్ + అపే క్లేశతమసోరితి హన్తేర్డః ప్రత్యయః అహ్నాం పతిం అహర్పతిం సూర్యమ్ + అహరాదీనాం పత్యాదిషూపసంఖ్యానమితి వైకల్పికో రేఫాదేశః రాహ్వాహ్వం రాహ్వాఖ్యం తమః ॥ ని ॥ ఆఖ్యాహ్వే అభిధానం చేత్యమరః ముహుః గ్రసతే గిలతి హి, అత్ర హరిసూర్యయోః రాహుచైద్యయోశ్చ వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాన్తాలఙ్కారః ॥ ౫౭ ॥—॥ కించ భవానేకఏవ రాజ్ఞా విజేష్యతే కిం తు సర్వైర్యాదవైస్సహేత్యాహ ॥ అచిరాదితి ॥ స క్షితిపః రాజా అచిరాదవిలంబితమేవ జితో మీనకేతనః- కాష్ణిః ప్రద్యుమ్నః స్మరశ్చ యేన సః వృష్ణయో యాదవభేదాస్తేషాం గణైరోఘైర్నమస్కృతోఽభీత్యా ప్రణతస్సన్ - అతఏవ విలసన్ - దీవ్యమానః అన్యత్ర వృష్ణీతి పదచ్ఛేదః వృష్ణిఉక్షణి

ష్ణిగణైర్నమస్కృతః । క్షితిపః క్షపితోద్ధతాంధకో హరలీలాం స విడంబయిష్యతి॥
నిహతోద్ధతదుష్టకుంజరాద్దధతో భూరియశః క్రమార్జితమ్ । నబిభేతి రణే హరేర
పి క్షితిపః కా గణనాన్యవృష్ణిషు ॥౫౯॥ నతదద్భుతమస్య యన్ముఖం యుధి పశ్యంతి భి
యా న శత్రవః । ద్రవతాం ననుపృష్ఠమీక్షతే వదనం సోపి న జాతు విద్విషామ్ ॥౬౦॥ ప్ర
తనూల్లసితాచిరద్యుతః శరదం ప్రావృషి ఖండితాయుధాః । దధతే రిభిరస్య తుల్య

విలసన్ వృషారూఢ ఇత్యర్థః గణైః ప్రమథైః నమస్కృతః ॥ ని ॥ గణాః ప్రమ
థసంఖ్యౌఘాః ఇతి వృష్ణిస్సుకృష్ణేన్ద్రగోపాలే ఇతిచ వైజయన్తీ క్షపితాః నాశితాః ఉ
ద్ధతాః దృప్తాః అన్ధకాః యాదవభేదాః అన్యత్ర అన్ధకోసురో యేనసన్ హరలీలాం శం
భువిభ్రమం విడంబయిష్యతి అనుకరిష్యతి అత్ర హరస్య లీలామివ లీలామితి సాదృ
శ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాశ్లేషసంకీర్ణా ॥ ౫౮ ॥—॥ నను దేవాసురైరప్యజయ్యా
యాదవాః కథం తేన విజేష్యన్త ఇత్యత్రాహ ॥ నిహతేతి ॥ క్షితిపశ్చైద్యో ని
హత ఉన్నద్ధో దుష్టః కుంజరః కువలయాపీడాఖ్యో యేన తస్మాత్ అన్యత్ర హతా
నేకమత్తమాతఙ్గాత్ అతఏవ క్రమార్జితం క్రమైస్త్రిభిః పాదవిక్షేపైరన్యత్ర
పరాక్రమైశ్చార్జితం భూరియశః దధతః హరేః కృష్ణాత్ - సింహాచ్చేతి ధ్వనిః రణే
నబిభేతి, అస్యైతాదృశశ్చైద్యస్య వృష్ణిషు యాదవేషు మేషేషు చ ॥ ని ॥ వృ
ష్ణిస్తు యాదవే మేషే ఇతి విశ్వః; కాగణనా కృష్ణమగణయతో యాదవాః క ఇత్యర్థః
అన్యత్ర కుంజరఘాతినః సింహస్య కా కథా మేషేష్విత్యర్థాంతరప్రతీతేః ధ్వనిరేవ
న శ్లేషః- హరేః వృష్ణిష్వితి చ విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాత్ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషే తద
నంగీకారాదిత్యుక్తం ప్రాక్ ॥ ౫౯ ॥—॥ హరేరపి న బిభేతీత్యుక్తం తదేవస్ఫుటం
భావయితుం తస్యపరాక్రమాన్ ఆసర్గసమాప్తేర్వర్ణయతి ॥ నేతి ॥ యుధి శత్ర
వో భియా అస్య ముఖం న పశ్యన్తీతి యత్తన్నాద్భుతం-కుతః సోపి ద్రవతాం భయాత్ప
లాయమానానాం విద్విషాం పృష్ఠం కాయపశ్చాద్భాగం ఈక్షతే జాతుకదాచిద
పి వదనం నేక్షతే ఖలు ద్వయోరన్యతర వైముఖ్యేప్యన్యోన్య ముఖవిలోకనాసంభవా
త్స్వయం విముఖానాం విద్విషాం అభిముఖస్యాప్యస్య ముఖాదర్శనం నాద్భుత
మిత్యర్థః- అతఏవ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమ్ ॥ ౬౦ ॥—॥ ప్రేతి ॥ శరదం
శరదృతుం ప్రావృషి ఖండితాయుధాః- ఖండితేన్ద్రచాపాః అన్యత్ర శరాన్ ద
ధాతీతి శరదస్తం శరదం శరవర్షిణం ప్రావృషి ఖండితశస్త్రాః ప్రతనూల్లసితాచి

తాం యది నాసారభృతః పయోభృతః ॥ ౬౧ ॥ మలినం రణరేణుభిర్ముహుర్ద్విషతాం క్షాలితమంగనాశ్రుభిః । నృపమౌళిమరీచివర్ణకైః ఖలు యస్యాంఘ్రియుగం విలిప్యతే ॥ ౬౨ ॥ సమరాయ నికామకర్కశం క్షణమాకృష్టముపైతి యస్య చ । ధనుషా సమమాశు విద్విషాం కులమాశంకితభంగమానతిమ్ ॥ ౬౩ ॥ తుహినాంశుమముం సుహృజ్జనాః కలయంత్యుష్ణకరం విరోధినః । కృతిభిః కృతదృష్టివిభ్రమాః స్వ

రద్యుతః అత్యల్పస్ఫురితవిద్యుతః అన్యత్ర ప్రతనూల్లసితాః స్వల్పోల్లసితాస్తే చ తే అచిరద్యుతోఽస్థిరకాంతయః పయోభృతో మేఘా ఆసారభృతః తీవ్రవృష్టిమంతః న యది శరది వృష్టిశూన్యత్వాదితి భావః అన్యత్ర సుహృద్బలశూన్యా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ ఆసారస్స్యాత్ప్రసరణే వేగవృష్టౌ సుహృద్బల ఇతి వైజయంతీ- అస్యారిభిస్తుల్యతాం దధతే- అత్ర పయోభృతాముపమానానాముపమేయభావోక్తేః ప్రతీపాలంకారః- తేషామాసారసంబంధేఽపి సంభావనయా తదసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదశ్చేతి సంకరః ॥ ౬౧ ॥—॥ త్రిభిర్విశేషకమాహ ॥ మలినమిత్యాది ॥ ముహురసకృత్, రణరేణుభిర్మలినం- అత ఏవ ద్విషతామంగనాశ్రుభిః క్షాలితం - నాహత్వా రేఽరణాన్నివర్తత ఇతి భావః యస్యాంఘ్రియుగం చరణయుగలం- 'అథ రేణుక్షాలనానంతరం నృపాణాం ప్రణమతాం రాజ్ఞాం మౌళిమరీచయో ముకుటమణిరశ్మయః త ఏవ వర్ణకైర్విలేపనైః ॥ ని ॥ విలేపనం చందనే చ వర్ణక ఇతి విశ్వః- విలిప్యతే విశిష్యతే- అత్రాంఘ్రియుగస్య విశేషణమహిమ్నా స్నాతానులిప్తపురుషసామ్యప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౬౨ ॥—॥ సమరాయేతి ॥ కించేతి చార్థః - నికామకర్కశమతికఠినం దుర్ధర్షమిత్యర్థః, సమరాయ సంప్రహారాయాకృష్టమాహూతమావర్జితం చ సత్ క్షణమాశంకితభంగం మనసా ప్రేక్షితస్వపరాజయం- అన్యత్రాతికర్షణాత్సంభావితదలనం యస్య విద్విషాం కులం ధనుషా సమమాశు ఆనతిం నమ్రతాముపైతి అత్ర ధనుర్నమనకార్యస్య విద్విషన్నమనస్య తత్ సహభావోక్త్యా కార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యనియమవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా సహోక్తిరలంకారః ॥ ౬౩ ॥—॥ తుహినేతి ॥ అముమేవంవిధం చైద్యం సుహృజ్జనాః- తుహినాంశుం కలయంతి ఆహ్లాదకత్వాచ్చంద్రం మన్యంతే - విరోధినః ఉష్ణకరం తాపకరత్వాత్తపనం కలయంతి- ఏకస్యానేకత్వేన ప్రతీతిముపమిమతే- కృతిభిః కుశలైరైంద్రజాలికాదిభిః కృతదృష్టివిభ్రమాః- జనితదృష్టివిపర్యా

జమేకేభుజగంయథాపరే ॥౬౪॥ దధతోఽసులభక్షయాగమాస్తనుమేకాంతరతామమానుషీమ్ । భువినక్వచనప్రతిష్ఠితాః సదృశాయస్యసురైరరాతయః॥౬౫॥ అతివిస్తయనీయకర్మణోనృపతేఃపశ్యవిరోధికీదృశమ్ । యదముక్తనయోనయత్యసావహితానాంకులమక్షయంక్షయమ్ ॥ ౬౬ ॥ చలితోర్ధ్వకబంధసంపదోమకరవ్యూహనిరుద్ధవర్త్మనః । అతరత్సభుజౌజసాముహుర్మహతస్సంగరసాగరాన

యా ఏకేనరాః యథాస్రజంమాలాంకలయంతి - యథాఅపరేభుజగంకలయంతి- ఏకమేవరజ్జ్వాదికమితి శేషః ఉపమాలంకారః- సచైకస్యనిమిత్తవశాద్గ్రహీతృభేదేన అనేకధోల్లేఖనాత్మకే నోల్లేఖేనసంకీర్యతే ॥ ౬౪ ॥—॥ దధతఇతి ॥ అసులభక్షయాగమాః దుర్లభగృహప్రాప్తయః- అన్యత్రామరత్వాత్ దుర్లభనాశయోగాః ॥ ని ॥ నిలయాపచయాక్షయావిత్యమరః- ఏకాంతరతాంభయాద్విజనస్థానేనిరతాం- అమానుషీంకార్శ్యమాలిన్యాదినాపిశాచాదివత్ప్రతీయమానాం అన్యత్రైకాంతరతాం నియతసురతాం నిత్యభోగామమానుషీందివ్యాం తనుందధతోదధానాః- భువిక్వచనప్రతిష్ఠితాః. రాజ్యభ్రంశాత్. క్వాపిస్థితిమప్రాప్తాః అన్యత్రచభువమస్పృశంతఇత్యర్థః యస్యారాతయః సురైఃసదృశాః అతాన్వ్యముమితి పూర్వేణసంబంధఃశ్లిష్టవిశేషణేయముపమా। శ్లేషఏవేత్యన్యే॥౬౫॥ అతీతి ॥ అతివిస్తయనీయకర్మణః అత్యంతవిస్తేతవ్యపౌరుషస్య+ స్తయతేరనీయర్ ప్రత్యయః- నృపతేశ్చైద్యస్య విరుణద్ధీతి విరోధిద్వేషిస్వరూపంకీదృశం న కించిదస్తీత్యర్థః-కుతఃయస్మాదముక్తనయోత్యక్తనీతిమార్గోఽసౌఅక్షయమవినాశిపూర్వం కేనాపిక్షయంననీతమిత్యర్థః, అహితానాంశత్రూణాంకులం శత్రుజాతంక్షయం నాశంనయతి- నీతిపౌరుషాభ్యాం ద్విషాం నిర్మూలయితురస్యకా విరోధివార్తేతిభావః- అక్షయమపిక్షయంనయతీతి విరోధస్యార్థభేదేనపరిహారాద్విరోధాభాసాలంకారః ॥ ౬౬ ॥—॥ చలితేతి ॥ అసౌచైద్యశ్చలితాఃప్రవృత్తాఊర్ధ్వాఊర్ధ్వావస్థితాశ్చకబంధసంపదః శిరోహీనకళేబరసంపదస్తాఏవకబంధసంపదః ఉదకసమృద్ధయోయేషుతాన్ శ్లిష్టరూపకం ॥ ని ॥ కబంధంసలిలేప్రోక్తమపమూర్ధకళేబరఇతి వైజయంతీ- మకరవ్యూహః మకరాకారసైన్యవిన్యాసః తఏవమకరవ్యూహోయాదస్సమూహఇతి శ్లిష్టరూపకం ॥ని॥ వ్యూహౌసమూహవిన్యాసావితి వైజయంతీ తైఃనిరుద్ధవర్త్మనోనిరుద్ధప్రవేశమార్గాన్ అత

సౌ ॥౬౨॥ న చికీర్షతి యస్స యోద్ధతో నృపతిస్త్వచ్చరణోపగం శిరః । చరణం కురు
తే గతస్మయః స్వమసావేవ తదీయమూర్ధని ॥౬౩॥ స్వభుజద్వయకేవలాయుధశ్చ
తురంగామపహాయ వాహినీమ్ । బహుశస్సహ శక్రదంతినా స చతుర్దంతమగచ్ఛ
దాహవమ్ ॥౬౪॥ అవిచాలితచారుచక్రయోరనురాగాదుపగూఢయోశ్శ్రియా ।

ఏవమహతో దుస్తరాత్ - సంగరసాగరాత్ - సమంసముద్రాత్ - స్వభుజౌజ
సా నిజభుజబలేనైవ ముహురసకృత్ - అతరత్ భుజేనాబ్ధితరణమదృష్టచర మిత్య
ద్భుతమితి భావః - అత్ర కబంధా ఏవ కబంధాః మకరవ్యూహా ఏవ మకరవ్యూహా ఇ
తి శ్లిష్టరూపకస్య సంగరేషు సాగరారోపణ హేతుత్వాత్కేవలశ్లిష్టపరంపరితరూ
పకమ్ ॥ ౬౨ ॥—॥ నేతి ॥ స్తయోద్ధతో గర్వేణ దుర్వినీతో యో నృపతిః శిరో
నిజోత్తమాంగం. తస్య శిశుపాలస్య చరణముపగచ్ఛతీతి తచ్చరణోపగం తత్పా
దగతం + అన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః - న చికీర్షతి కర్తుం నేచ్ఛతి - త
దీయమేతస్య నృపతేః సంబంధిని మూర్ధని గతస్మయో నిగర్వస్సౌ శిశుపాల ఏవ స్వం చ
రణం కురుతే నిధత్త ఇత్యర్థః అసమాసే సద్యో నమయతి నమ్రీభవతీతి చ తాత్ప
ర్యమ్ ॥ ౬౩ ॥—॥ స్వేతి ॥ స చైద్యశ్చత్వార్యంగాని హస్త్యాదీని యస్యాస్తాం చ
తురంగాం వాహినీం సేనామపహాయ స్వభుజద్వయం - కేవలమేకమాయుధం య
స్య సః శక్రదంతినా ఐరావణేన సహ. చత్వారో దంతా యస్మిన్ తం చతుర్దన్తం
ఆహవం రణం బహుశోఽగచ్ఛత్ - చతుర్దంతేన శక్రదంతినా దోర్ద్వయేన యో
ద్ధుం చైద్యం వినా కోఽన్యశ్శక్త ఇతి భావః, తన్నినోరాహవశ్చతుర్దన్త ఇత్యుక్తం ద
న్త్యదంతినోరపి చతుర్దంత ఇతి విరోధః - స చ శక్రదంతినేతి పరిహృతః తస్య చ
తుర్దంతత్వాదితి విరోధాభాసః ॥ ౬౪ ॥—॥ అవిచాలితేతి ॥ అవిచాలితం ప
రైరపర్యాసితం అతఏవ చారు శోభనం చక్రం సుదర్శనం రాష్ట్రం చ యయోస్త
యోః ॥ ని ॥ చక్రం రాష్ట్ర రథాంగయోరితి విశ్వః - శ్రియా కమలయా సంపదా
చానురాగాదుపగూఢయోరాశ్లిష్టయోర్యువయోస్తవ తస్య చ + త్యదాదీని సర్వై
ర్నిత్యమిత్యేకశేషః, ఇదమేవ భిద్యతే నిశివ్యతే. కర్మకర్తరి లట్ । కింతదిత్యాహ
త్వం ఉపగత ఇంద్రం ఉపేంద్ర ఇంద్రానుజః తదనుచర ఇతి యావత్ స తు అతిక్రా
న్త ఇంద్రం అతీంద్ర ఇంద్రవిజయీతి యావత్. ఇదమేవ భిద్యతే ఇతి సంబంధః ఇంద్ర
కింకరేంద్రజయినోః కా సామ్యకథేతి భావః, అత్రోపమానాత్ - కృష్ణాదుపమే

యువయోరిదమేవభిద్యతే యదుపేంద్ర త్వమతీంద్రియోఽసః ॥౭౦॥ భృతభూతిరహీనభోగభాగ్విజితానేకపురోపివిద్విషామ్ ।రుచిమిందుదలకరోత్యజః పరిపూర్ణేన దురుచిమహీపతిః ॥ ౭౧ ॥ నయతి ద్రుతముద్ధతిశ్రితః ప్రసభం భంగమభంగురోదయః । గమయత్యవనీతలస్ఫురద్భుజశాఖం భృశమన్యమున్నతిమ్॥౭౨॥అధిగమ్యచ

యస్యచైద్యస్యాధిక్యాద్భేద(ప్రా)ధాన్యసాధర్మ్యోక్తేర్వ్యతిరేకాలంకారః॥౭౦॥ కించత్వత్తోవ్యధికో రాజేత్యవాచ్యోయమర్థః - యదీశ్వరాదప్యధిక ఇత్యాహ॥ భృతేతి ॥ భృతాఘూతిర్భస్మసంపచ్చయేనసః భృతభూతిః ॥ ని ॥ భూతిర్భస్మనిసంపదిత్యమరః- అహీనాంభోగినామినః అహీనః శేషః తస్యభోగం కాయంభజతీత్యహీనభోగభాక్, శేషభూషణ ఇత్యర్థః అన్యత్రనహీనమహీనమన్యూనం భోగం సుఖానుభవం భజతీతి అహీనభోగభాక్ ॥ ని ॥ భోగస్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః - విద్విషాంవిజితానేకపురః విజితానేకవిద్విట్పురఇత్యర్థః - ఏకత్ర త్రిపురవిజయాదన్యత్ర శత్రునగరవిజయాచ్చేతిభావః సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః, ఏవంభూతోప్యజోహరః ॥ ని ॥ అజావిష్ణుహరచ్ఛాగా ఇత్యమరః. ఇందుదళేచంద్రఖండేవిషయేరుచిమభిలాషంకరోతి ఇందుదళేయారుచిః శోభాతాంకరోతివర్ధతీతిచార్థః సామాన్యశబ్దేన విశేషలక్షణాత్, మహీపతిస్తుపరిపూర్ణేందోరుచిరిపరుచిః శోభాయస్యసఃతస్మిన్రుచిరభిలాషోయస్యేతిచపరిపూర్ణేన్దురుచిః ॥ ని ॥ రుచిస్స్త్రియాంశోభాయామభిషంగాభిలాషయోరితివిశ్వః- అత్రహరఖండేందురుచిః రాజాపూర్ణేందు రుచిరితివ్యతిరేకః సచరుచ్యోరభేదాధ్యవసాయాదితిశ్లేష మూలాభేదాతిశయోక్తి సంకరః ॥ ౭౧ ॥—॥ అథచతుర్భిః కాలాపకమాహ ॥ నయతీత్యాది ॥ యః తటద్రుమైః సరితాంపూర ఇవభూభృతాంగణైః క్రీడతీతిచతుర్థేవక్ష్యతి। తత్క్రీడాప్రకారం త్రిభిర్వర్ణయతి ॥ అభంగురోదయః స్థిరవృద్ధిః యఉద్ధతిశ్రితఔద్ధత్యభాజః అనమ్రానితియావత్ + శ్రయతేఃక్విప్ - నృపాన్ ద్రుమాంశ్చేత్యర్థః ద్రుతం శీఘ్రం ప్రసభం ప్రసహ్యభంగం నయతి అవనీతలేస్ఫురంత్యో భుజాశాఖాఇవ భుజశాఖాయస్యతం భుజౌప్రసార్యభువిప్రణిపతితమిత్యర్థః- అన్యంనృపంద్రుమంవేతసాదికంచభృశమున్నతింగమయతి ॥ ౭౨ ॥—॥ అధిగమ్యేతి ॥ కించేతిచార్థః అంతరామండలమధ్యే ఆలవాలమధ్యేచరంధ్రమవకాశంసుషిరంచాధిగమ్యఅం

రంధ్రమంత రాజనయిన్మండలభేదమంతతః । ఖనతిక్షతసంహతిక్షణాదపిమూలా
నిమహాంతికస్యచిత్ ॥ ౭౩ ॥ ఘనపత్రభృదనుగామినస్తరసాకర్షక్యకరోతి
కాంశ్చన । దృఢమప్యపరంప్రతిష్ఠితంప్రతికూలంనితరాంనిరస్యతి ॥ ౭౪ ॥ ఇతి
పూరఇవోదకస్యయస్సరితాంప్రావృషిజస్తటద్రుమైః । క్వచనాపినహానఖండి
తప్రసరఃక్రీడతిభూభృతాంగణైః ॥ ౭౫ ॥ అలఘూపలపఙ్క్తిశాలినీఃపరితోరు

లతః సమంతతః మండలస్యామాత్యాదిచక్రస్యభేదముపజాపంజనయన్-అన్యత్ర
మండలస్యాధారదేశస్యభేదం విదారణంకుర్వన్నిత్యర్థః- క్షతాసంహతిరైకమ
త్యం మూలానాంసంశ్లేషశ్చయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథాక్షణాత్కస్యచిద్రాజ్ఞః-
ద్రుమస్యచమహాన్తిమూలాని ముఖ్యాన్ జనానపి ఖనతితాపయతి- అన్యత్రాం
ఘ్రీనపిఖనత్యవదారయతి ॥ ౭౩ ॥—॥ ఘనేతి ॥ ఘనానిసాంద్రాణిపత్రాణివా
హనాని పర్ణానిచబిభ్రతీతి ఘనపత్రభృతః కాంశ్చనన్నృపాన్ ద్రుమాంశ్చ- త
రసాబలేన వేగేనచ ॥ ని ॥ తరసీబలరంహసీఇతివిశ్వః - అకృష్యానుగామినోను
చరాన్ కరోతి- దృఢంయథాతథాప్రతిష్ఠితం ప్రతిష్ఠాంగతమపి ప్రతికూలం ప్రా
తికూల్యభాజం, అపరంనృపం ద్రుమంచనితరాం నిరస్యతిఉత్పాట్యాన్యతఃక్షిపతి
ద్రుమపక్షేప్రతికూలంకూలేక్షిపతీతిచార్థః ॥ ౭౪ ॥—॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంక్వచ
నాప్యఖండితప్రసరః సర్వత్రాఖండితప్రవృత్తిరిత్యర్థః- మహాన్ యశ్శిశుపాలః
ప్రావృషిజాతః ప్రావృషిజః+ సప్తమ్యాంజనేర్డఇతి డప్రత్యయః ప్రావృ
ట్ శరత్కాలదివాంజేఇత్యలుక్- ప్రావృషికఇతిపాఠే తత్రజాతఇత్యర్థే ప్రావృ
షష్ఠగితికప్రత్యయః తస్యేకః సరితాముదకస్యపూరస్తటద్రుమైరివభూభృతాం
రాజ్ఞాంగణైఃసాధనైః క్రీడతిమహతఃకుత్రాప్యగామిన్యాకేసమహీపతి రిత్యనే
నాస్యసంబన్ధః ॥ ౭౫ ॥—॥ అథత్రిభిర్విశేషకమాహ ॥ అలఘ్వీత్యాదినా - య
స్యాత్రిస్త్రియః సంపద్యనుభూతమాపద్యప్యనుభవంతీతివక్ష్యతి తత్ప్రకారమే
వాహ ॥ అధిరూఢనితంబభూమయః ఉన్నతశ్రోణిభాగాః అలఘుభిః ఉపలా
నాంమణీనాం పాషాణానాంచపఙ్క్తిభిః శాలన్తఇతితచ్ఛాలినీః ॥ ని ॥ ఉపలౌ
మణిపాషాణావితి విశ్వః పరితోరుద్ధమావృతం నిరంతరంసాంద్రం సన్నిహితంచ
అంబరం వస్త్రమాకాశంచయాభిస్తాః అధిరూఢనితంబభూమిరాక్రాంతశ్రోణి
భాగాః ప్రాప్తకటకాశ్చేతి విభక్తివిపరిణామః, మేఖలారశనాః పర్వతమధ్య

ద్ధనిరంతరాంబరాః । అధిరూఢనితంబభూమయోనవిముంచంతి చిరాయమేఖలాః ॥ ౭౬ ॥ కటకానిభజంతిచారుభిర్నవముక్తాఫలభూషణైర్భుజైః । నియతందధతేచచిత్రకైరవియోగంపృథుగండశైలతః ॥ ౭౭ ॥ ఇతియస్యససంపదఃపురాయదవాపుస్సదనేషువైరిస్త్రియః । స్ఫుటమేవసమస్తమాపదాతదిదానీమవనీధ్రమూర్ధసు ॥ ౭౮ ॥ మహతఃకురురాంధకద్రుమానతిమాత్రంచవవద్దహన్నపి । అతిచిత్రమిదంమహీపతిర్యదకృష్ణాంపృథివీంకరిష్యతి ॥ ౭౯ ॥పరితఃప్రమితాక్షరాపిసర్వంవిషయంప్రాప్తవతీగతాప్రతిష్ఠామ్ । నఖలుప్రతిహన్యతేకుతశ్చిత్పరి

భూమీశ్చ చిరాయనవిముంచంతి, అత్రసంపదాపద్విషయత్వేనోభయీనామపి మేఖలాదీనాంవర్ణ్యత్వేన ప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరః శ్లేషః ॥౭౬॥—॥ కటకానీతి ॥ కించ ॥ నవముక్తాఫలాని నూతనమౌక్తికాని భూషణానియేషాం తైః చారుభిఃభుజైః,కటకానివలయానిభజంతిఅన్యత్రనవముక్తాన్యచిరత్యక్తానికుతఃఅఫలానివైధవ్యాన్నిష్ఫలానిభూషణాన్యాభరణానియైస్తైర్భుజైరుపలక్షితాఃకటకానితటీనిభజంతి కించేతిచార్థః-పృథుగండశైలతఃపృథుషుగండశైలేషుగండస్థలేషు చిత్రకైః పత్రరచనాభిర్నియతమవియోగం సంపర్కందధతే, అన్యత్రపృథుస్థూలోపలేషు చిత్రకైః మృగవిశేషైఃసహవాసందధతే-అత్రాపి కేవలప్రకృతగోచరః శ్లేషః ॥ ౭౭ ॥—॥ ఇతీతి ॥ యస్యారిస్త్రియః పురాపూర్వంససంపదఃసశ్రీకాః సదనేషుస్వభవనేషు యదవాపుర్మేఖలాదికమనుబభూవుః, సమస్తమశేషం తదిదానీమాపదాఅవనీధ్రమూర్ధసుశైలశృంగేషుఇతీత్థంస్ఫుటమేవాపుః నహ్యస్యవైరిణాంజీవితాశేతిభావః, అత్రాపియదర్థస్యోత్తరశ్లోకేనాన్వయః ॥ ౭౮॥— ॥ మహతఇతి ॥ యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ సమహీపతిర్మహతోఽధికాన్, కురురాశ్చాంధకాశ్చ యాదవభేదాస్తానేవ ద్రుమాన్ అతిమాత్రంచవవత్ దవాగ్నివత్ ॥ని॥ దవదావౌవనారణ్య వహ్నీ ఇత్యమరః దహన్నపి- అవనీమకృష్ణామశ్యామాంకరిష్యతీతియత్ - ఇదమతిచిత్రంవిరుద్ధమిత్యర్థః- కృష్ణరహితామిత్యవిరోధః- అతఏవవిరోధాభాసోలఙ్కారః, కురురాంధకైస్సహాకృష్ణాంహానిష్యతీతిశ్లేషార్థః ॥ ౭౯ ॥—॥ అథయుగ్మేనాహ ॥ పరితఇతి ॥ ప్రకర్షేణమితాక్షరాప్రమితాక్షరాపి ఏకత్రమితభాషిత్వావన్యత్రతు సూత్రత్వాదల్పాక్షరాపి- సర్వంవిషయంరాష్ట్రంకార్యప్రదేశంచ పరితోవ్యాప్తవతీస

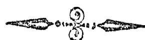
భాషేవ గరీయసీ యదాజ్ఞా ॥ ౮౦ ॥ యామూఢవానూఢవరాహమూర్తిర్ముహూర్తమాదౌ పురుషః పురాణః । తేనోహ్యతే సాంప్రతమక్షతైవ క్షతారిణా సమ్యగసౌ పునర్భూః ॥ ౮౧ ॥ భూయాంసః క్వచిదపి కామమస్ఖలంతస్తుంగత్వం దధతి చ యద్యపి ద్వయేఽపి । కల్లోలాస్సలిలనిధేరవాప్యపారం శీర్యంతే న గుణమహోర్మయో

ధ్వాత్రి ప్రవృత్తేత్యర్థః ప్రతిష్ఠాం ప్రామాణ్యం స్థితిం గతా - గరీయసీ భూయిష్ఠార్థా యదాజ్ఞా యస్య రాజ్ఞశ్శాసనం పరిభాషా చ అనియమనివారకో న్యాయవిశేషః సేవ తు తచ్చేత్ - కుత్రాపి న ప్రతిహన్యతే ఖలు న బాధ్యతే హి- పరిభాషా హ్యేకదేశే స్థితా సర్వం శాస్త్రమభిజ్వలయతి ప్రదీపవత్ ఇతి భాష్యకారః, ఇకో గుణవృద్ధీ ఇత్యాదికా పరిభాషా। సిచి వృద్ధిరిత్యాదిః విషయః, ఉపమాలంకారః- ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్ ॥ ౮౦ ॥—॥ యామితి ॥ యాం భువమాదౌ పూర్వం - పురాణపురుషో విష్ణుః- ఊఢవరాహమూర్తిః- ధృతవరాహశరీరస్సన్ నతు స్వరూపేణేతి భావః, ముహూర్తం క్షణమాత్రం ఊఢవాన్- ధృతవాన్ క్షతారిణా సంహృతసకలవిపక్షేణ అతఏవ తేన పునస్తేన రాజ్ఞా అవికృతేనేతి భావః అక్షతైవ విపక్షైరనుపద్రుతైవ సతీ వరాహోద్ధరణే తు హిరణ్యాక్షాదిభిః దంష్ట్రయా క్షతేతి భావః అసౌ భూః- సాంప్రతమద్యాపి న తు ముహూర్తమితి భావః సమ్యక్ యథాశాస్త్రం ఉహ్యతే ధార్యతే + వహేః కర్మణి లట్ వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం అత్ర రాజ్ఞో విష్ణోరాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకః- అత్ర ధ్వనిః పురాణపురుషః కశ్చిద్వృద్ధః స చోఢవరాహమూర్తిః- వరాహవికృతాకృతిరిత్యర్థః యామాదౌ ప్రథమం ముహూర్తమూఢవాన్ పరిణీతవానేవ న తు జీవితవానితి భావః అతఏవ అక్షతా పూర్వేణ భర్త్రా అక్షతయోనికా, అతఏవాసౌ పూర్వోఢా క్షతారిణా శౌర్యాదిగుణాఢ్యేనేత్యర్థః తేన కేనచిద్యూనా సాంప్రతం పునరుహ్యతే పునః పరిణీయతే ॥ సా చేదక్షతయోనిస్స్యాత్పునస్సంస్కారమర్హతీతి స్మరణాదితి భావః సా పునర్భూరుచ్యతే ఇత్యపి యోజ్యం ॥ ని ॥ పునర్భూర్దిధిషూరూఢా ద్విస్తస్యా దిధిషుః పతిరిత్యమరః- అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థ ఏవ నియంత్రణాదప్రకృతార్థప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ॥ ౮౧ ॥—॥ భూయాంస ఇతి॥ ద్వయేఽపి సముద్రోర్మయో గుణోర్మయశ్చేతి ద్వితయా అప్యూర్మయ ఇత్యర్థః + ద్వేస్తయప్- తస్య ద్వితిభ్యామిత్యనేన అయజాదేశః ప్రథమచరమేత్యాదినా జసి విభాషా సర్వనామసంజ్ఞా- భూ

ర్మయస్తదీయాః ॥ ౨౨ ॥ లోకాలోకవ్యాహతం ఘర్మరశ్మేశ్శాలీనం వాధామ
నాలం ప్రసర్తుమ్ । లోకస్యాగ్రే పశ్యతో ధృష్టమాశు క్రామత్యుచ్చైర్భూభృ
తో యస్య తేజః ॥ ౨౩ ॥ విచ్ఛిత్తిర్నవచందనేన వపుషోభిన్నోష్ఠరోలక్తకైశ్చాచ్ఛ
యాంసో బహులతరాః- క్వచిదపక్వస్థలం తో ప్రతిహతప్రసరా ఇత్యర్థః - కామం
తుంగత్వంచ దధతియద్యపి దధత్యేవ ॥ ని ॥ యద్యపీత్యవధారణా ఇతి కేశవః త
థాపీతి శేషః, సలిలనిధేః సముద్రస్య కల్లోలా మహోర్మయః ॥ ని ॥ అథోర్మిణాం
మహతస్సల్లోలకల్లోలౌ ఇత్యమరః- హారంతిరమవాప్య శీర్యంతేపలీయంతే + శీ
ర్యతేర్ద్వేవాదికాత్కర్తరి లట్ తదీయాగుణమహోర్మయస్తుపారమవాప్యాపిన
శీర్యంతే- అత్రగుణమహోర్మీణాం భూయస్త్వాద్విసాధర్మ్యేణవ్యభంగురత్వేన స
ముద్రోర్మ్యాధిక్యాద్వ్యతిరేకః- అనేన రాజ్ఞోపిసముద్రాదాధిక్యం వ్యజ్యతే
ప్రహర్షిణీవృత్తమ్ ॥ ౨౨ ॥—॥ అథయుగ్మేనాహ ॥ లోకాలోకేత్యాది ॥ లో
క్యతేనలోక్యతేచ పార్శ్వాంతరేణేతి లోకాలోకః ॥ ని ॥ లోకాలోకశ్చక్ర
వాలఇత్యమరః విశేషణసమాసః తేనవ్యాహతం నిరుద్ధప్రసారం లోకస్యాలోకే
నచక్షుః ప్రకాశేనవ్యాహతమిత్యపిస్ఫురతి, అతఏవశాలీనమధృష్టంవా లజ్జయా
భగ్నధార్ష్ట్యమివేత్యర్థః + శాలీనకౌపీనేఅధృష్టాకార్యయోరితినిపాతః- ఇ
వార్థేవాశబ్దః తదప్రగల్భప్రేక్షాయాం ఘర్మరశ్మేర్ధామతేజః పశ్యతోలోక
స్యాగ్రే- ఉచ్చైర్భూభృతఃపర్వతాన్- రాజ్ఞశ్చప్రసర్తుం వ్యాప్తుం నాలం నస
మర్థం లోకాలోకవ్యాహతస్య లోకాగ్రేదుస్సంచరత్వాదిత్యర్థః - యస్య
రాజ్ఞస్తుతేజః పశ్యతోలోకస్యాగ్రతఏవధృష్టం- కేనాప్యవ్యాహతత్వాత్ ప్రగ
ల్భం సత్ ఉచ్చైఃభూభృతో రాజ్ఞః పర్వతాంశ్చాశుక్రామతివ్యాప్నోతి అత్రా
ప్రతిహతప్రతాపత్వేన రాజ్ఞస్సూర్యాదాధిక్యాద్వ్యతిరేకః సచద్వయోర్లోకా
లోకయోర్ద్వయానాం భూభృతాంచాభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషమూలాతిశ
యోక్త్యుత్థాపితయాశాలీనత్వోత్ప్రేక్షయా సంకీర్యతే - శాలినీవృత్తమేతత్ ॥
౨౩ ॥—॥ విచ్ఛిత్తిరితి ॥ వపుషోనవచందనేన విచ్ఛిత్తిర్వియోగఆపదిఅన్యత్ర
చందనాలేపనమితియావత్. అధరోష్ఠః అలక్తకైః లాక్షారాగైర్భిన్నో వియు
క్తః అన్యత్రయుక్తః నయనేచపతితాంజనే గలితకజ్జలే అతఏవాచ్ఛాచ్ఛేఅచ్ఛ
ప్రకాశే + ప్రకాశేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావఃక ర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్

పతితాం జనే చ నయనే శ్రోణ్యో లసన్మేఖలాః । ప్రాప్తా మౌక్తికహారమున్నతకుచాభోగస్తదీయద్విషామిత్థం నిత్యవిభూషణా యువతయస్సంపద్వదాపత్స్వపి ॥
వినిహత్య భవంతమూర్జితశ్రీర్యుధి సద్యశ్శిశుపాలతాం యథార్థామ్ । రుదతాం భవదంగనాగణానాం కరుణాంతఃకరణః కరిష్యతేఽసౌ ॥ ౮౫॥........ ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
శ్రీపదాంకే షోడశస్సర్గః.

అన్యత్ర అచ్ఛాచ్ఛే నయనే పతితాం జనే ప్రాప్తాం జనే శ్రోణ్యో నితంబాః - లసన్మేఖలా న భవంతీత్యలసన్మేఖలాః నిర్మేఖలా ఇత్యర్థః- అన్యత్ర లసన్మేఖలా ఇతి పదచ్ఛేదః- ఉన్నతః కుచాభోగః, కుచవిస్తారో మౌక్తికానాం హారం హరణం ప్రాప్తః అన్యత్ర ముక్తాకలాపం (ప్రాప్తః) ఇత్థముక్తరీత్యా తదీయద్విషాం యువతయః సంపద్వత్ సంపత్స్వివ ఆపత్స్వపి నిత్యం విగతభూషణాః అన్యత్ర విశిష్టభూషణాః- సంపదీవాపద్యపి నిత్యవిభూషణాః - అత్రాపత్సంపదోః ప్రకృతాప్రకృతయోః యువతిద్వారకో విశేషణశ్లేషః - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం లక్షణముక్తమ్ ॥ ౮౪ ॥—॥ సత్యమీదృశస్తే రాజా తతః కిమిత్యాశంక్య తదాహాత్త్వమాకర్ణయేత్యాహ- వినిహత్యేతి ॥ ఊర్జితశ్రీరధికైశ్వర్యోఽసౌ రాజా- యుధి భవంతం సద్యో వినిహత్య హత్వా రుదతాం క్రందతాం భవదంగనాగణానాం కరుణాంతఃకరణః కృపావిష్టచిత్తస్సన్ శిశుపాలతాం యథార్థాం కరిష్యతే అంగనాగణాన్ ప్రతి తచ్ఛిశుపాలనేన నిజాం శిశుపాలసంజ్ఞామన్వర్థాం కరిష్యతీత్యర్థః- అత్ర రోదనకరుణాపదార్థయోర్విశేషణగత్యా క్రమాత్కరుణా శిశుపాలన హేతుత్వాత్కావ్యలింగయోస్సంకరః ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్ ॥ ౮౫ ॥ ....

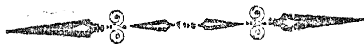
ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలాచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే షోడశస్సర్గః

శ్రీరస్తు.

మాఘమహాకావ్యసవ్యాఖ్యానే సప్తదశసర్గప్రారంభః

ఇతీరితే వచసి వచస్వినామునా యుగక్షయక్షుభితమరుద్గరీయసి । ప్రచుక్షుభే సపది తదంబురాశినా సమం మహాప్రలయసముద్యతం సదః ॥ ౧ ॥ సరాగయా స్రుతఘనఘర్మతోయయా కరాహతిధ్వనితపృథూరుపీఠయా । ముహుర్ముహుర్దశనవిదంశితోష్ఠయా రుషా నృపాః ప్రియతమయేవ భేజిరే ॥ ౨ ॥ అలక్ష్యతక్షణదళితాంగదే గదే కరోదరప్రహతనిజాంసధామని । సముచ్ఛలచ్ఛకలితపాటలోపలైః

ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం వచస్వినా వాగ్మినా మనస్వినేతి పాఠే మనస్వినా ధీరేణ అమునా దూతేన యుగక్షయే కల్పాంతే క్షుభితః ఉద్వృత్తో మరుత్ తద్వద్గరీయసి మహత్తరే వచసి ఈరితే ఉక్తే సతి సపది తదంబురాశినా యుగక్షయవార్ధినా సమం తుల్యం యథా తథా సదో హారే రాస్థానం- మహాప్రళయే సర్వసంహారే సముద్యత ముద్యుక్తం సత్ ప్రచుక్షుభే ప్రచుకోప కల్పాంతోద్వృత్తమహామారుతేన మహార్ణవ ఇవ తద్వచనేన తత్సదః క్షుభితమాసీదిత్యర్థః - ఉపమాలంకారః రుచిరావృత్తమ్ * చతుర్గ్రహైరిహ రుచిరా జభస్జగా ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥—॥ అథాష్టాదశభిః సభాక్షోభం వర్ణయతి ॥ సరాగయేత్యాది- నృపాః రాజానః సహ రాగేణ పాటలిమ్నా అనురాగేణచ సరాగయా + తేన సహేతి బహువ్రీహిః స్రుతం ఘనం సాంద్రం ఘర్మతోయం స్వేదోదకం యస్యాం సా తయా కరాహత్యా పాణితలాస్ఫాలనేన ధ్వనితం పృథు మహత్ ఊరుః పీఠమివ ఊరుపీఠం యస్యాం తయా ముహుర్ముహుర్దశనవిదంశితోష్ఠయా దంతదష్టాధరయా రుషా ప్రియతమయేవ భేజిరే ఆవిష్టా ఆశ్లిష్టాశ్చ రౌద్రస్థాయీ క్రోధః ప్రాదుర్భూత ఇత్యర్థః- ఉపమాలంకారః (విఖండితోష్ఠయా విఘట్టితోష్ఠయేతి చ పాఠాంతరం)॥ ౨ అథ సప్తదశభిః రాజ్ఞాం క్రోధానుభావానాహ ॥ అలక్ష్యతేత్యాది ॥ కరోదరప్రహతం పాణితలాస్ఫాలితం నిజమంసధామ స్వాంసప్రదేశో యేన తస్మిన్ అత ఏవ క్షణాత్ దళితాంగదే భగ్నకేయూరే గదే గదాఖ్యే కృష్ణానుజే సముచ్ఛలద్భిరుత్పత

స్ఫులింగవాన్ స్ఫుటమివకోపపావకః ॥ ౩ ॥ అవజ్ఞయాయదహసదుచ్చకైర్బలః సముల్లసద్దశనమయూఖమండలః । రుషారుణీకృతమపి తేనతత్ క్షణాన్నిజం వపుః పునరనయన్నిజాంరుచిమ్ ॥ ౪ ॥ యదుత్పతత్పృథుతరహారమండలం వ్యవర్తత భ్రమితమభియాతముల్ముకః । బృహచ్ఛిలాతలకఠినాంసఘట్టితం తతోఽభవద్భ్రమితమివాఖిలంజగత్ ॥ ౫ ॥ ప్రకుప్యతశ్శ్వసనసమీరణాహతిస్ఫుటోష్ఠభిస్తనువసనాంతమారుతైః । యుధాజితఃకృతపరితూర్ణవీజనంపునస్తరాంవదనసరోజ

ద్భిః శకలితైఃశకలీకృతైర్దలదంగదగళితైః పాటలాపతైః పద్మరాగైః కోపపావకః క్రోధాగ్నిః స్ఫులింగవానివస్ఫుటమలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ని॥ త్రిషు స్ఫులింగోఽగ్నికణ ఇత్యమరః ॥ ౩ ॥—॥ అవజ్ఞయేతి ॥ బలో బలభద్రః సముల్లసత్ సమంతతః ప్రసరద్దశనమయూఖమండలం దంతరశ్మిపటలం యస్య సః అవజ్ఞయా అనాదరేణ ఉచ్చైః అహసదితి యత్, తేనహాసేన రుషా అరుణీకృతమపి నిజంవపుః తత్ క్షణం తస్మిన్నేవక్షణే + అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా- పునర్నిజాం రుచిం, ధావళ్యమేవానయత్ అత్రవపుషః స్వధావళ్యత్యాగేన ప్రాప్తరోషారుణ్యస్య పునస్తత్త్యాగేన దత్తధావళ్యస్య చస్వీకారాత్ తద్గుణాలంకారః * తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ (పునస్స్వగుణసంప్రాప్తిః పూర్వరూపముదాహృతమితిలక్షణాత్పూర్వరూపమిత్యన్యే) ॥౪॥ యదితి ॥ ఉల్ముకోనామ రాజా ఉత్పతదుల్లసత్- పృథుతరం హారమండలం ముక్తాకలాపో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా అభియాతం దూతాభిముఖం భ్రమితం స్వస్థానాచ్చలితం వ్యవర్తత ఇతి యత్- తతో వివర్తనాదఖిలం జగత్ బృహతా శిలాతలకఠినేనాంసేన స్కంధేన ఘట్టితం సత్ భ్రమితమివాభవత్ వివర్తనవేగవశాత్తాదృశసంఘట్టనాద్భ్రమితమివాభూదిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౫ ॥—॥ ప్రకుప్యత ఇతి ॥ ప్రకుప్యతః క్రుధ్యతో యుధాజితో నామ రాజ్ఞో వదనసరోజం శ్వసనసమీరణస్య నిశ్వాసమారుతస్యాహతిభిః స్ఫుటః ప్రకటః ఓష్ఠస్పందో యేషాం తైః తనువసనాంతమారుతైః సూక్ష్మవస్త్రాంచలవాతైః కృతం పరితూర్ణవీజనం శీఘ్రవిధూననం యస్య తత్- అతిశీఘ్రం వీజ్యమానమపీత్యర్థః పునస్తరాం పునరత్యర్థం + అవ్యయఘామ్ప్రత్యయః అస్విదత్ - స్విద్యతిస్మ స్విదేర్లుఙి పుషాదిత్వాదఙ్ ప్రత్యయః అత్రోష్ఠణో విశేషణగత్యా స్వేదహేతుత్వాత్కావ్యలింగం వీజనేపి స్వేద

మస్విదత్ ॥ ౬ ॥ ప్రజాపతిక్రతునిధనార్థముత్థితంవ్యతర్కయజ్జ్వరమివరౌద్ర ముద్ధతమ్ । సముద్యతంసపదివధాయవిద్విషామతిక్రుధంనిషధమనౌషధంజనః ॥౭॥ పరస్పరంపరికుపితస్యపేషతఃక్షతోర్మికాకనకపరాగపంకిలమ్ । కరద్వయంసపదిసుధన్వనస్స్వజైరనారతస్రుతిభిరధావ్యతాంబుభిః ॥ ౮ ॥ నిరాయతామనలశిఖోజ్జ్వలాంజ్జ్వలన్నఖప్రభాకృతపరివేషసంపదమ్ । అబిభ్రమద్భ్రమదనలా

ఇతి విరోధః నతుతచ్ఛమఇతివిశేషోక్తిశ్చేతి సంకరః వీజనమిత్యజేర్విపూర్వస్య రూపమితికేచిత్ తదానీంవ్యజనమితిస్యాత్ తస్మాద్వీజేరన్యఏవాయం చురాదిషు అన్వేషణీయః ॥ ౬ ॥—॥ ప్రజేతి ॥ జనఃసపదివిద్విషాం వధాయ సముద్యతముద్యుక్తం అతఏవాతిక్రుధమతిక్రోధమనౌషధమప్రతీకారమిత్యర్థః, నిషధంనిషధాఖ్యంనృపంప్రజాపతిక్రతునిధనార్థందక్షాధ్వరధ్వంసనార్థముత్థితం ఆవిర్భూతముద్ధతంతీవ్రమనౌషధంఅచికిత్స్యంరుద్రస్యేమంరౌద్రంరుద్రసంబన్ధినం జ్వరమివవీరభద్రరూపిణమిత్యర్థః వ్యతర్కయత్ - అత్రరాజ్ఞోపి ప్రజాపతిత్వాత్ పునఃప్రజాపతిక్రతునిధనార్థముత్థితస్యాత్ దక్షాధ్వరవిధ్వంసీవీరభద్రఏవాయమితిఉత్ప్రేక్షితవానిత్యర్థః- ఉత్ప్రేక్షా ॥ ౭ ॥—॥ పరస్పరమితి ॥ పరికుపితస్యాతిక్రుద్ధస్యఅతఏవపరస్పరంపేషతఃపీడయతః కరద్వయమిత్యర్థాత్సిద్ధంసుధన్వనోరాజ్ఞః - క్షతానాంపిష్టానామూర్మికాణామంగులీయకానాం కనకపరాగేణ సువర్ణచూర్ణేనపంకిలంపంకవత్ పిచ్ఛాదిత్వాన్మత్వర్థీయ ఇలచ్ ప్రత్యయః ॥ ౯ ॥ అంగులీయకమూర్మికేత్యమరః - కరద్వయంపాణియుగ్మం సపదిస్వజైః కరద్వయజన్యైరేవానారతస్రుతిభిరవిరతస్రావైరంబుభిఃస్వేదోదకైరధావ్యతాక్షాల్యత+ధావుగతిశుద్ధ్యోరితిధాతోః కర్మణిలఙ్ అత్రోర్మికాణాంకరద్వయస్యచపరాగత్వపంకిలత్వాసమ్బన్ధేపిసంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిరయోస్సఙ్కరః ॥ ౮ ॥—॥ నిరితి ॥ ఆహుకిర్నామరాజానిరాయతాం ప్రసారితాంఅనలశిఖాఅగ్నిజ్వాలాతద్వత్ ఉజ్జ్వలాంజ్వలంతీభిర్నఖప్రభాభిఃకృతాపరివేషసంపత్- పరిధిశోభాయస్యాస్తాం - అతఏవభ్రమతఅనలోల్ముకస్యాలాతస్యేవాకృతిః సంస్థానంయస్యాస్తాం ॥ ౯ ॥ అఙ్గారోలాతముల్ముకమిత్యమరః-ప్రదేశినీంజగద్ధనమివేత్యుత్ప్రేక్షా.అబిభ్రమత్.భ్రమయతి స్మ+భ్రమేణౌచఙ్ ద్విషతసంతర్జనాయ భ్రామ్యమాణానఖప్రభాపటలజటిలాతర్జనీజగద్గ్రాహయ

ష్ఠకాకృతింప్రదేశినీంజగదివదగ్ధుమాహ్వకిః ॥ ౯ ॥ దురీక్షతామభజతమన్మథ స్తథాయథాపురాపరిచితదాహధాష్ట్ర్యయా । ధ్రువంపునస్సశరమముంతృతీయ యాహరోఽపినవ్యషహత వీక్షితుందృశా ॥ ౧౦ ॥ విచింతయన్నుపనతమాహవంరసా దరఃస్ఫురత్తనురుహమగ్రపాణినా । పరామృశత్కఠినకఠోరకామినీకుచస్థలప్రో ముషితచందనంపృథుః ॥ ౧౧ ॥ విలంఘితస్థితిమభివీక్ష్యరూక్షయారిపోర్గిరా గురుమపిగాండినీసుతమ్ । జనైస్తదాయుగపరివృత్తివాయుభిర్వివర్తితాగిరిప

ఖ్యామ్యమాణాలాతచక్రవదలక్ష్యతేత్యర్థః ॥ ౯ ॥—॥ దురీక్షతామితి ॥ మన్మథః ప్రద్యుమ్నావతారః కామస్తథాదురీక్షతాందుర్దర్శత్వం - ఈక్షతేః ఖలంతాత్తల్ ప్రత్యయః- అభజత యథాహరోఽపిపురాపూర్వజన్మని పరిచితమభ్యస్తం దాహధాష్ట్ర్యందహనసాహసంయస్యాస్తయాతృతీయయాదృశా-సశరమముంమన్మథంపునర్వీక్షితుంధ్రువంనవ్యషహతనాశక్నోత్ + పరినివిభ్యస్సేవసితసయసివుసహాసుట్ స్తుస్వంజాం సివాదీనాంవాడ్వ్యవాయేపిఇతివికల్పాత్ షత్వం అనయోత్ప్రేక్షయారుద్రస్యాపి భీషణః కిముతాన్యేషామితివస్తువ్యజ్యతే ॥ ౧౦ ॥ విచిన్తయన్నితి ॥ పృథుర్నామరాజాఉపనతం (ప్రా) ప్తంఆహవంయుద్ధం- రసాద్రణరాగాత్ - విచిన్తయన్ కదేతిధ్యాయన్- కఠినేనకర్కశేన కఠోరేణప్రవృద్ధేన కామిన్యాః, కుచస్థలేన ప్రముషితమపహృతం చన్దనం యస్యతత్ పతేనాన్యసుగతనమరయోస్సమరసత్వం వ్యజ్యతే; అతఏవస్ఫురత్తనురుహం ఉదంచత్పులకముకః- అగ్రంచాసౌపాణిశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః - అతఏవహస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయోగుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి వామనః - తేనాగ్రపాణినా పాణితలేన పరామృశత్ పరామృష్టవాన్, రణకండూలపాణిత్వాదితిభావః, అతఏవయదన్యేషాం రోషజనకం దూతవాక్యంతదాగామిరణకారణతయాస్య హర్షహేతురితిశ్లోకార్థః ॥ ౧౧ ॥—॥ విలంఘితేతి ॥ గురుంస్వభావతోధీరమపిసంతం రూక్షయాపరుషయారిపోర్గిరాదూతవాచా, విలంఘితస్థితిముల్లంఘితమర్యాదం వికుర్వాణమిత్యర్థః, గాందినీసుతమక్రూరమభివీక్ష్యజనైస్తదా అక్రూరవిక్రియాలోకనసమయే; యుగపరివృత్తివాయుభిః కల్పాన్తవాతైర్వివర్తితాః స్థానాదుచ్చలితాగిరిపతయోమహాద్రయః ప్రతీయిరేవిశశ్వసిరే, అక్రూరవిక్రియాదర్శనాదచలచలనమపి యుగాంతసంభావితమేవేతి జనైర్వ్యశ్వస్త

తయాఃప్రతీయిరే ॥ ౧౨ ॥ వివర్తయన్మదకలుషీకృతే దృశౌ కరాహతక్షితికృత
భైరవారవః । క్రుధాదధత్తనుమతిలోహినీమభూత్ప్రసేనజిద్గజఇవగైరికారుణః
॥౧౩॥సకుంకుమైరవిరలమంబుబిందుభిర్గవేషణఃపరిణతదాడిమారుణైః । సమ
త్సరస్ఫుటితవపుర్వినిస్సృతైర్బభౌచిరంనిచితఇవాసృజాంలవైః ॥ ౧౪ ॥ ససం
భ్రమంచరణతలాభితాడనస్ఫుటన్మహీవివరవితీర్ణవర్త్మభిః । రవైఃకరైరనుచి

మిత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః + ప్రతి పూర్వాదిణః కర్మణిలిట్, అత్రకల్పాన్తాచలవిక్రియాకల్పేయమసురవిక్రియేతివాక్యభేదేన సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలఙ్కారః తేనాసురస్య లోకోత్తరం ధైర్యం నైసర్గికమితివస్తువ్యజ్యతే ॥ ౧౨ ॥——॥ వివర్తయన్నితి ॥ మదోమద్యవికారోదానంచ ॥ ని ॥ మదోమద్యేభదానయోరితివిశ్వః ॥ తేనకలుషీకృతే ఆకులీకృతే దృశౌ వివర్తయన్, ఘూర్ణయన్, కరేణపాణినాశుండాదండేనచాహతాయాం క్షితౌభూమౌ కృతోభైరవారవోభయం కరధ్వనిర్యేనసః క్రోధాత్సధ్వానంకరేణక్షితిమాఘ్నన్నిత్యర్థః క్రుధాక్రోధేన అతిలోహినీమతిలోహితాం+వర్ణాదనుదాత్తాత్తోపధాత్తోనఇతి వికల్పాత్ జీప్తకారస్యచనకారః, తనుంవపుర్దధత్ ప్రసేనజిన్నామరాజాగైరికారుణో ధాతురక్తోగజఇవాభూత్ తద్వదలక్ష్యతేత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥——॥ సకుంకుమైరితి ॥ సప్రసిద్ధోగవేషణోనామరాజా, సకుంకుమైః సర్వాంగీణకాశ్మీరలేపసహితైరిత్యర్థః, అతఏవపరిణతదాడిమారుణైః పరిపక్వదాడిమబీజరక్తైరంబుబిందుభిః, క్రోధసాత్త్వికైః స్వేదబిందుభిరిత్యర్థః, మత్సరేణాంతస్సంభృతేనాత్యుత్కటవైరేణ స్ఫుటితాన్నిర్భిన్నాత్ వపుషోదేహాద్వినిస్సృతైః నిర్గచ్ఛద్భిరసృజాంలవైరసృగ్బిందుభిరవిరలంనిరంతరంనిచితోవ్యాప్తఇవ చిరంబభావిత్యుత్ప్రేక్షా॥౧౪॥ ససంభ్రమమితి ॥ శినేఃసాత్యకేఃపితామహఃససంభ్రమం సత్వరం చరణతలాభితాడనేన పాదతలాభిఘాతేన స్ఫుటంత్యాదలంత్యామహ్యావివరైఃఛిద్రైః వితీర్ణవర్త్మభిర్దత్తమార్గైః లబ్ధప్రసరైరిత్యర్థః, రవైఃకరైః కిరణైః అనుచితమపరిచితమిదంపూర్వంయథాతథాతాపితాః సంతాపంగమితాఃఉరగాయస్మిన్ తత్ రసాతలంపాతాలం ప్రకాశతాంప్రకటత్వమనయత్, అత్రమహీరవికరోరగరసాతలానాం క్రమేణ స్ఫుటనాన్తః ప్రవేశతాపప్రకాశత్వైః రసమ్బన్ధేపి

తతాపితోరగంప్రకాశతాంశినిరనయద్రసాతలమ్ ॥ ౧౪ ॥ ప్రతిక్షణంవిధువతిసారణేశిరశ్శిఖిద్యుతఃకనకకిరీటరశ్మయః । అశంకితంయుధమధునావిశంత్వమీక్ష్మాపతీనితినిరరాజయన్నివ ॥ ౧౫ ॥ దధౌచలత్పృథురసనంవివక్షయావిదారితం వితతబృహద్భుజాలతః । విదూరథఃప్రతిభయమాస్యకందరంలసత్ఫణాధరమివ కోటరంతరుః ॥ ౧౬ ॥సమాకులేసదసితథాపివిక్రియాం మనోఽగమన్నమురభిదఃపరోదితైః । ఘనాంబుభిర్బహులితనిమ్నగాజలైర్జలంనహివ్రజతివికారమంబుధిః ॥ ౧౭ ॥ పరానమీయదపవదంత ఆత్మనఃస్తువంతిచస్థితిరసతామసావితి । వినాయనో

సమ్బద్ధోక్తేరతిశయోక్తిః।పాదాహతిరమానుషీంతీవ్రతాంవ్యంజయతీతిధ్వనిః ॥ ౧౪॥ప్రతీతి। సారణేనామరాజ్ఞిప్రతిక్షణంశిరోవిధువతికోపాత్కంపయతిసతి । ధువతేస్తౌదాదికాల్లటశ్శత్రాదేశః అచిశ్నుధాత్విత్యాదినాఉవఙాదేశః, శిఖివత్ ద్యోతంతఇతి శిఖిద్యుతోఽగ్నిప్రభాః, క్విప్ కనకకిరీటరశ్మయోనీరాజనకర్తారః అమీభూపాః అధునాఅశంకితం నిశ్శంకం యుధమాజిం ॥ని॥ సమిత్యాజిసమిద్యుధఇత్యమరః విశంత్వితిక్ష్మాపతీన్ భూపాన్నిరరాజయన్నివనీరాజయన్తిస్మేవేత్యుత్ప్రేక్షా, నీరాజనానుష్ఠానాద్విజయఇత్యాగమః ॥ ౧౫ ॥—॥ దధావితి ॥ వితతేవిస్తారితేబృహత్యౌభుజేలతే ఇవభుజాలతేయస్యసవిదూరథోనామరాజా వివక్షయాకిమపివక్తుమిచ్ఛయావిదారితంవ్యాత్తం, అతఏవచలంతీపృథుర్మహతీరసనాజిహ్వాయస్మింస్తత్ ॥ ని ॥ రసజ్ఞారసనాజిహ్వేత్యమరః, ప్రతిభయం భయంకరమాస్యంకంధరఇవాస్యకందరస్తమ్ ॥ ని ॥ దరీతుకందరోవాస్త్రీత్యమరః తరుఃలసత్ఫణాధరః ఫణీయస్మింస్తంకోటరమివ ॥ ని ॥ నిష్కుహఃకోటరంవానేత్యమరః దధౌ । శ్రౌతీపూర్ణోపమా ॥ ౧౬ ॥—॥ సమాకులఇతి ॥ పరోదితైఃశత్రువాక్యైః సదసిఆస్థానే తథాసమాకులేక్షుభితేసత్యపి మురభిదోహరేర్మనోవిక్రియాంక్షోభంనాగమత్, తథాహిబహులితానిబహులీకృతానిక్షుభితానినిమ్నగాజలానియైస్తైర్ఘనాంబుభిః మేఘోదకైరంబుధిర్జలంవికారంన వ్రజతి, యథావర్షోదకైర్నద్యఃక్షుభ్యంతినతుసముద్రస్తద్వదితిభావః దృష్టాంతాలఙ్కారః ॥ ౧౭ ॥—॥ పరానితి ॥ అమీఖలాః, పరానన్యానపవదంతే నిందంతి । అపాద్వదఇత్యాత్మనేపదం, ఆత్మనఃస్వాన్స్తువంతిచేతియత్, అసావసతాం ఖలానాంస్థితిః ప్రకృతిరితిమత్వేత్యర్థః గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః అన్య

వికృతిమవిస్మితః స్మితంముఖంశరచ్ఛశధరముగ్ధముద్ధవః ॥ ౧౯ ॥ నిరాకృతేయదుభిరితిప్రకోపిభిఃస్పశేశనైర్గతవతితత్రవిద్విషామ్ । మురద్విషస్స్వనితభయానకానకంబలంక్షణాదథసమనహ్యతాజయే ॥ ౨౦ ॥ ముహుఃప్రతిస్ఖలితపరాయుధాయుధిస్థవీయసీరచలనితంబనిర్భరాః । అదంశయన్నరహితశౌర్యదంశనాస్తనూరయంనయఇతి వృష్ణిభూభుజః ॥ ౨౧ ॥ దురుద్వహాఃక్షణమపరైస్తదంతరేరణశ్రియాదుపచయమాశుబిభ్రతి। మహీభృతాంమహిమభృతాంనసమ్మముర్ముదోఽంతరా

థాపౌనరుక్త్యమిత్యాలఙ్కారికాః, విస్మితోనభవతీతి అవిస్మితోదాత్తప్రలాపైర్విస్మయంనగతః ఉద్ధవః స్మితంస్మేరం ఉభయత్రకర్తరిక్తః అతఏవశరచ్ఛశధరముగ్ధంశరదిందుసుందరమిత్యుపమా, ముఖంవికృతింననినాయనప్రాపయామాస నహిమహతాంనిందాస్తుతిర్వావికారకారణమితిభావః ॥ ౧౯ ॥—॥ నిరాకృత ఇతి ॥ ఇతీత్థంప్రకోపిభిరతిక్రుద్ధైర్యదుభిఃతత్రతస్మిన్విద్విషాంస్పశేచరే ॥ని॥ అపసర్పశ్చరఃస్పశఇత్యమరః, నిరాకృతేధిక్కృతేశనైర్గతవతిగచ్ఛతిసతి, సాగసోఽపిదూతస్యావధ్యత్వాదితిభావః, అథదూతగమనానంతరంస్వనితేనధ్వనినా భయానకాః భయంకరాః ఆనకాఃపటహాయస్మిన్తత్ మురద్విషోబలంక్షణాదాజయేయుద్ధాయసమనహ్యతసన్నద్ధమ్ ॥ ౨౦ ॥—॥ ముహురితి ॥ వృష్ణిభూభుజోయదునరేంద్రాః ముహురసకృద్యుధిప్రతిస్ఖలితపరాయుధాః భగ్నప్రతిపక్షాయుధాః స్థవీయసీఃస్థూలతరాః పరాక్రమానురూపప్రకర్షవతీరిత్యర్థః + స్థూలదూరేత్యాదినా పూర్వగుణపరలోపౌ - అచలనితంబనిర్భరాః అద్రికటకనిబిడాః అంతస్సారవతీరిత్యర్థః, అరహితమత్యక్తం శౌర్యమేవదంశనం వర్మయాసాంతాస్తనూర్దేహాన్, అయంనయఇతివర్మధారణం నీతిరితిహేతోర్నతుభయాదితిభావః అదంశయన్ అవర్మయన్ + దంశేరనుదాత్తత్వాత్పరస్మైపదంచింత్యమిత్యాహుః అతఏవభట్టమల్లః సంవర్మయతిసన్నహ్యత్యాత్తవెసజ్జతీత్యపి । సందంశతేదంశయతేసన్నాహేపదపంచకమితి ॥ కేచిత్తు, చురాదిషుభయపదిషుపఠన్తి, అత్రసాభిప్రాయవిశేషణత్వాత్ పరికరాలంకారః ॥ ౨౧ ॥—॥ దురుద్వహాఇతి ॥ తదంతరేతస్మిన్నవసరే మహిమభృతాంమైశ్వర్యవతాం, మహీభృతాంరాజ్ఞాం సంబన్ధిని రణశ్రవాత్, యుద్ధశ్రవణాత్, ఆశుశీఘ్రం ఉపచయంవృద్ధింబిభ్రతిబిభ్రాణేవపుషిఅపరైరన్యైః కణంక్షణమపి దురు

వపుషిబహిశ్చకంచుకాః ॥ ౨౨ ॥ సకల్పనంద్విరద గణంవరూథినస్తురంగి
ణోజయనయుజశ్చవాజినః । త్వరాయుజస్స్వయమపికుర్వతోనృపాఃపునఃపు
నస్తదధికృతానతత్వరన్ ॥ ౨౩ ॥ యుధిపరైస్సహదృఢబద్ధకక్ష్యయా కలక్వ
ణన్మధుపకులోపగీతయా । అదీయతద్విపఘటయాసవారిభిఃకరోదరైస్స్వయమ
థదానమక్షయమ్ ॥ ౨౪ ॥ సుమేఖలాస్సితతరదంతచారవఃసముల్లసత్తనుపరిధా

ద్వహోదుర్భరాః ముదస్సంతోషాః అంతరానసమ్మముః బహిఃకంచుకాశ్చ నస
మ్మముః నమాంతిస్మనావర్తన్తేత్యర్థః, పూర్వత్రఆధేయాధిక్యాదుత్తరత్రాధా
రాధిక్యాదితివివేకః, అత్రముదాంకంచుకానాంచ ప్రకృతానామేవ విశేషణ
సామ్యాదౌపమ్యస్యగమ్యత్వాయాం కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా ॥ ౨౨ ॥
సకల్పనమితి ॥ ద్విరదగణం, సహకల్పనయాసకల్పనం, కుథాదిసన్నాహస
హితం ॥ ని ॥ కల్పనా సజ్జనాసమేత్యమరః, వరూథోరథగుప్తిరేషామస్తీతి
వరూథినోరథాన్ ॥ ని ॥ రథగుప్తిర్వరూథో నేత్యమరః- తురంగిణోశ్వయు
క్తాన్ - వాజినోశ్వాన్ జయనయుజః పల్యయనాదిసన్నాహయుక్తాన్ +
సంపదాదిభ్యః క్విప్ ॥ ని ॥ జయనంస్యాత్తురంగాది సన్నాహేవిజయేపిచేతివి
శ్వః - స్వయంత్వరాయుజః త్వరాయుక్తాన్ స్వతఃకుర్వతోపి స్వతఏవత్వర
యాకుర్వాణానపీత్యర్థః - తదధికృతాన్ తేషుహస్త్యాదిషు నియుక్తపురు
షాన్- నృపాఃపునఃపునరతత్వరన్ త్వరయంతిస్మతేషాంతధారణౌత్సుక్యాదితి
భావః + త్వరేణ్ణౌచజిఅత్స్మృద్వాత్వరప్రథమద్రస్వాస్పశా మిత్యభ్యాస
స్యాకారః ॥ ౨౩ ॥— ॥ యుధఇతి ॥ అథపరైస్సహాయుధేయుద్ధాయదృఢబ
ద్ధాకక్ష్యామధ్యమబంధనం యస్యాస్తయా ॥ ని ॥ కక్ష్యాబృహతికాయాంస్యా
త్కాంచ్యాం మధ్యేభబంధనే ఇతివిశ్వః- అన్యత్రదృఢోద్యోగయేత్యర్థః కలం
క్వణతా మధుపకులేనాళిగణేనోపగీతయా వందిమాగధస్తుతయేతిచ గమ్యతే-
ద్విపఘటయాకర్త్ర్యాస్వయంసవారిభిః- సోదకైఃకరోదరైః పుష్కరాగ్రైః
పాణితలాగ్రైశ్చాక్షయమపరిమితందానంమదః దీయతేఇతి దానంద్రవ్యం చా
దీయతదత్తం- అత్రప్రస్తుతగజఘటావిశేషణసామ్యేనాప్రస్తుతదానకర్తృప్రతీ
తేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౨౪ ॥— ॥ సుమెఖలాఇతి ॥ శోభనామేఖలాబ
ంధనసూత్రాణి కాంచ్యశ్చయాసాంతాఃసుమెఖలాః ॥ ని ॥ మేఖలాఖడ్గబంధేసా

నసంపదః । రణైషిణాంపులకభృతోఽధికంధరంలలంబిరేసదసిలతాః ప్రియా ఇవ॥ ౨౫ ॥ మనోరమైః ప్రకృతిమనోరమాకృతిర్భయప్రదైస్సమితిషుభీమదర్శనః। సదైవతైస్సతతమథానపాయిభిర్నిజాంగవన్మురజిదసేవ్యతాయుధైః ॥ ౨౬ ॥ అవారితంగతముభయేషుభూరిశః క్షమాభృతామథకటకాంతరేష్వపి । ముహుర్యుధిక్షతసురశత్రుశోణితప్లుతప్రధింరథమధిరోహతిస్మసః ॥ ౨౭ ॥ ఉపేత్యచస్వనగురుపక్షమారుతందివస్త్విషాకపిశితహారదిఙ్ముఖః । ప్రకంపితస్థిరతరయష్టితత్

త్కాంచీశైలనితంబయోరితి విశ్వః సితతరైర్దంతైర్దంతమయత్సరుభిర్దర్శనైశ్చారవః- సముల్లసంత్యః తనవః శ్లక్ష్ణాః- పరిధానసంపదః - కోశసంపదో వస్త్రసంపదశ్చయాసాంతాః- పులకభృతః ఛాయాభృతః రోమాంచధారిణ్యశ్చ సదసిలతాః చారుఖడ్గవల్ల్యః ప్రియా ఇవ రణైషిణాం రణకాంక్షిణాం కంధరాస్వధికంధరం అధికంఠం- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- లలంబిరే లగ్నా ఇత్యర్థః శ్లేషః శ్లిష్టోపమా వా మతభేదాత్ ॥ ౨౫ ॥—॥ మనోరమైరితి ॥ అథప్రకృతిమనోరమాకృతిః స్వభావసుందరమూర్తిః, సమితిషుయుద్ధేషు భీమందర్శనం యస్యసభీమదర్శనోమురజిన్మధ్వరిః మనోరమైః ప్రకృతిమనోహరైః సమితిషు భయప్రదైః సతతంసదైవతైః- అధిదేవతాయుక్తైః అనపాయిభిః ఆయుధైః శార్ఙ్గాదిభిర్నిజాంగవత్ స్వాంగవత్ పృథగవస్థితైః సశరీరైరివేత్యుత్ప్రేక్షా, అసేవ్యత సేవితః ॥ ౨౬ ॥ అవారితమితి ॥ అథ ఆయుధసన్నిధానానంతరం సహరిరుభయేషుద్వయేషు ద్వివిధేష్విత్యర్థః- క్షమాభృతాంరాజ్ఞాం- గిరీణాంచ కటకాంతరేష్వపి శిబిరాభ్యంతరేషు నితంబావకాశేషుచ- భూరిశః బహుశః- అవారితమప్రతిహతంయథాతథాగతంప్రస్థితం-ముహురసకృత్ -యుధిక్షతానామాహతానాంసురశత్రూణామసురాణాంశోణితైః ప్లుతాః సిక్తాః ప్రధయో నేమయోయస్యతం ॥ ని ॥ చక్రధారాప్రధిర్నేమిరితిహలాయుధః- రథమధిరోహతిస్మఆరురోహ ॥ ౨౭ ॥—॥ ఉపేత్యేతి ॥ కించేతిచార్థః- పతత్పతిః- అండజమండలేశ్వరః ॥ ని ॥ పతత్పత్రిరథాండజా ఇత్యమరః త్విషాకాంత్యాకపిశితానికపిశీకృతాని హారాణి దిఙ్ముఖాని యేనసః - స్వనేనగురుర్మహాన్ పక్షమారుతోయస్మిన్ కర్మణి తత్తథా దివః స్వర్గాదుపేత్యాగత్య తత్ క్షణం తస్మిన్నేవక్షణే ప్రకంపితాస్థిరతరాన్నిశ్చలాయష్టిరావాసస్తంభోయస్మిన్, తత్తథా అధికేతనం కేత

క్షణం పతత్పతిః పదమధికేతనం దధౌ ॥ ౨౮ ॥ గభీరతావిజితమృదంగనాదయా స్వనశ్రియా హతరిపుహంసహర్షయా । ప్రమోదయన్నథ ముఖరాన్ కలాపినః ప్రతిష్ఠతే నవఘనవద్రథస్స్వనః ॥ ౨౯ ॥ నిరంతరస్థగితదిగంతరం తతస్సముచ్ఛలద్బలమవలోకయన్ జనః । వికౌతుకః ప్రకృతమహాప్లవేభవద్విశృంఖలం ప్రచలితసింధువారిణి ॥ ౩౦ ॥ బబృంహిరే గజపతయో మహారథాః ప్రదధ్వనుర్జయతురగా జిహేషిరే । అసంభవద్గిరివరగహ్వరైరభూత్తదారవైర్దలిత ఇవ స్వ ఆశ్రయః ॥

నే+విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- పదం దధౌ నిహితవాన్ ॥ ౨౮ ॥—॥ గభీరతేతి ॥ అథ గరుడాగమనానంతరం సరథో నవఘనవత్ నవాంబుదేన తుల్యం+ తేన తుల్యమితి వతిప్రత్యయః గభీరతయా గాంభీర్యేణ విజితో మృదంగనాదో యయా తయా హతో రిపుహంసానాం హంసానామివ రిపూణాం హర్షో యయా తయా స్వనశ్రియా ధ్వనిసంపదా ముఖరాన్ కూజతః-కలాపినో మయూరాన్, ప్రమోదయన్ ప్రతిష్ఠతే స్మ ప్రతస్థే+సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదం లట్ స్మే ఇతి భూతే లట్-తద్ధితగతా శ్రౌతీ పూర్ణోపమా ॥ ౨౯ ॥—॥ నిరంతరేతి॥ తతో రథప్రస్థానానంతరం నిరంతరం నీరంధ్రం స్థగితాని ఆచ్ఛాదితాని దిగంతరాణి యేన తత్ సముచ్ఛలత్ ప్రతిష్ఠమానం తద్బలం సైన్యం అవలోకయన్ జనో లోకః - ప్రకృతః ప్రకాంతో మహాప్లవో మహాపూరో జగత్సంప్లవరూపో యేన తస్మిన్ - విశృంఖలమప్రతిఘాతం ప్రచలితం ప్రక్షుభితం యత్ సింధోరబ్ధేర్వారి తస్మిన్ వికౌతుకో నివృత్తకౌతూహలో భవత్ - కల్పాంతక్షుభితవార్ధివారివత్తచ్ఛలద్బలం సకలజగత్సంహారశంకావహమలక్ష్యతేత్యర్థః - అత్ర అన్యదర్శనాదన్యదిదృక్షానివృత్తేర్బల వార్ధివారిణోరేకత్వాక్షేపే బాధాత్ సాదృశ్యాక్షేపాత్ వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబకరణాత్ నిదర్శనాలఙ్కారః ॥ ౩౦ ॥ బబృంహిర ఇతి॥ గజపతయః బబృంహిరే బబృంహుః- బృంహణం చక్రురిత్యర్థః + బృహి వృద్ధౌ శబ్దే చ ఆత్మనేపదం చిన్త్యం- అత ఏవ భట్టమల్లః హేషతే హ్రేషతే శ్వానాం హస్తినాం బృంహతీతి చేతి- మహారథాః ప్రదధ్వనుః జయశీలాస్తురగా జయతురగా జిహేషిరే హేషాంచక్రురిత్యర్థః + హేషృ హ్రేషృ అవ్యక్తే శబ్దే తదా తస్మిన్ కాలే అసంభవంత్యంతర్ధాతుమపర్యాప్నువంతి గిరివరగహ్వరాణి యేషాం తైః గిరివరగహ్వరేషు అమాన్తిరవర్తమానైరిత్యర్థః- రవైర్బృంహణాదిఘోషైః - స్వ ఆశ్రయః స్వసమ

౩౧ ॥ అనారతం రసతి జయాయ దుందుభౌ మధుద్విషః ఫలదలఘుప్రతిస్వనైః । వినిష్పతన్మృగపతిభిర్గుహాముఖైర్గతాః పరాం ముదమహసన్నివాద్రయః ॥౩౨॥ జడీకృతశ్రవణపథే దివౌకసాం చమూరవే విశతి సురాద్రికందరాః । అనర్థకై రజని విదగ్ధకామినీరతాంతరక్వణితవిలాసకౌశలైః ॥ ౩౩ ॥ అరాతిభిర్యుధి సహయుధ్వనో హతాన్ జిఘృక్షవశ్శ్రుతరణతూర్యనిస్వనాః । అకుర్వత ప్రథమసమాగమోచితం చిరోజ్ఝితం సురగణికాః ప్రసాధనమ్ ॥ ౩౪॥..................

వాయుకారణమాకాశోదలితః విదారిత ఇవ అభూదిత్యుత్ప్రేక్షా తయా తేషామతితీవ్రత్వం వ్యజ్యతే ॥ ౩౧ ॥—॥ అనారతమితి ॥ మధుద్విషో హరేః దుందుభౌ రణభేర్యాం, జయాయానారతమశ్రాన్తం రసతి ధ్వనతి సతి । ఫలంతః సంక్రామంతః అలఘవో మహాన్తః - ప్రతిస్వనాః ప్రతిధ్వనయో యేషు తైః, వినిష్పతంతః శోభాన్నిర్గచ్ఛంతః మృగపతయః సింహా యేభ్యస్తైః గుహాభిరేవ ముఖైరద్రయః - పరాం ముదం గతాస్సంతః అహసన్నివ సింహానాం ధావల్యాత్ ధ్వనియోగాచ్చ హాసత్వోత్ప్రేక్షా ॥ ౩౨ ॥—॥ జడీకృతేతి ॥ దివమోకో యేషాం తేషాం దివౌకసాం దేవానాం కందరాంతర్గతానామిత్యర్థః- జడీకృతశ్రవణపథే బధిరీకృతశ్రోత్రమార్గే సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః- చమూరవే సేనాఘోషే సురాద్రికందరాః మేరుగహ్వరాణి విశతి సతి విదగ్ధగామినీనాం ప్రౌఢాంగనానాం రతాంతరే సురతమధ్యే క్వణితవిలాసాః కూజితసంపదః తాసు యాని కౌశలాని తైరనర్థకైరజని జాతం- ప్రియసాంబాధిర్యాదితి భావః-అత్ర శ్రోత్రజాడ్యస్య విశేషణగత్యా క్వణితానర్థక్యహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్ । తదుపజీవనేన క్వణితానామానర్థక్యాసంబన్ధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్త్యోస్తాదనయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౩౩ ॥—॥ అరాతిభిరితి ॥ సహయుధ్యంత ఇతి సహయుధ్వనః "సహే చే"తి క్వనిప్- అత ఏవారాతిభిర్యుధి హతాన్ - జిఘృక్షవో గృహీతుమిచ్ఛవః స్వయంవరణకామాః- గ్రహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః, సురగణికాః అప్సరసః శ్రుతరణతూర్యనిస్వనాస్సత్యశ్చిరోజ్ఝితం (ప్రా)యేణ ప్రవీరసంవాదాభావాదితి భావః ప్రథమసమాగమోచితం అతిమోహనమిత్యర్థః- ప్రాథమ్యం చ పుంసామిదం ప్రథమత్వాదితి భావః, ప్రసాధనం అకుర్వత పరిష్కృతవత్య ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రతికర్మ ప్రసాధనమిత్యమరః - అత్ర స్వయంవరేచ్ఛాతూర్యశ్రు

ప్రచోదితాః పరిచితయంతృకర్మభిర్నిషాదిభిర్విదితయతాంకుశక్రియైః । గజాస్సకృత్కరతలలోలనాలికాహతాస్సకృత్ప్రణదితఘంటమాయయుః ॥ ౩౫ ॥ నవిక్రమక్రమణచలైరితస్తతః ప్రకీర్ణకైః క్షిపత ఇవ క్షితేరజః । వ్యరంసిషుర్న ఖలు జనస్య దృష్టయస్తురంగమాదభినవభాండధారిణః ॥ ౩౬ ॥ చలాంగులీకిసలయముద్ధతైః కరైరనృత్యత స్ఫుటకృతకర్ణతాలయా । మదోదకద్రవకటభిత్తిసంగిభిః కలస్వరం మధుపగణైరగీయత ॥ ౩౭ ॥ అసిచ్యత ప్రశమితపాంసుభిర్మహీ మదాం

వణయోర్విశేషణగత్యా ప్రసాధనహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౪ ॥—॥ ప్రచోదితా ఇతి ॥ పరిచితం యంతృకర్మసాదికృత్యం యైస్తైః స్వభ్యస్తగజశాస్త్రైరిత్యర్థః అత ఏవ విదితే యతాంకుశక్రియే యతయా తాఖ్యపాదాంకుశకర్మణీ యైస్తైః ॥ని॥ పాదకర్మ యతం ప్రోక్తం యాతమంకుశవారణమితి హలాయుధః - నిషాదిభిర్యంతృభిః ప్రచోదితాః ప్రేరితాః గజాః సకృదేకవారమేవ కరతలలోలాభిః - పాణితలచలితాభిర్నాలికాభిరంతర్నాడికాభిః హతాస్తాడితాస్తథాప్యసకృత్ప్రణదితాముహుర్ధ్వనంత్యో ఘంటా యస్మిన్కర్మణి తత్తథా ఆయయుః - ప్రస్థాతుమాగతాః స్వభావోక్తిః ॥ ౩౫ ॥—॥ నవిక్రమేతి ॥ నవిక్రమేణ సాంఘ్రివిన్యాసవిశేషేణ క్రమణేన గమనేన చలైః ప్రకీర్ణకైశ్చామరైః ॥ని॥ చామరంతు ప్రకీర్ణకమిత్యమరః - క్షితేః రజః స్వఖురోద్ధతమితస్తతః క్షిపతో నిరస్యత ఇవ స్థితాదిత్యుత్ప్రేక్షా - అభినవభాండధారిణః ప్రత్యగ్రాభరణధారిణః ॥ ని ॥ స్యాద్భాండమశ్వాభరణమిత్యమరః - తురంగమాత్తురంగమేభ్యః - జాతావేకవచనం + జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసంఖ్యానమిత్యపాదానత్వం ॥ జనస్య దృష్టయో న వ్యరంసిషుర్న విరతాః ఖలు + రమేర్లుఙ్ వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం యమరమనమాతాం సక్చేతి సకిసిచః ఇట ఈటీతి వృద్ధిప్రతిషేధః ॥ ౩౬ ॥—॥ అథ త్రిభిః శ్లోకైర్విశేషకేణాహ ॥ చలేత్యాది ॥ స్ఫుటం కృతః కర్ణతాలః కర్ణతాడనం యయా తయా ద్విపఘటయా కర్త్ర్యా - చలాంగుల్య ఏవ కిసలయాని యస్మిన్కర్మణి తత్తథా ఉద్ధతైః - కరైర్హస్తైః కరణైరనృత్యత అనర్తి భావే లఙ్ - మదోదకేన ద్రవాస్సార్ద్రాసు కటభిత్తిషు గండస్థలేషు సంగిభిరాసక్తైః మధుపగణైః భ్రమరగణైః కలస్వరం మధురస్వనమగీయత గీతం - భావే లఙ్ ॥ ౩౭ ॥—॥ అసిచ్యతేతి ॥ ధృతౌ నవౌ పూర్ణకుమ్భౌ శిరః పిండౌ కలశౌ చ యయా తయా ద్విప

బుభిర్ధృతనవపూర్ణకుంభయా । అవాద్యతశ్రవణసుఖంసమున్నమత్పయోధర
ధ్వనిగురుతూర్యమానకైః ॥ ౩౭ ॥ ఉదాసిరేపవనవిధూతవాససస్తతస్తతోగ
గనలిహశ్చకేతవః । యతఃపురఃప్రతిరిపుశార్ఙ్గిణస్స్వయంవ్యధీయతద్విప ఘట
యేతిమంగలమ్ ॥ ౩౮ ॥ నసోన్యతామగమదసానివేశభూఃప్రభూతతాందధతిబ
లేచలత్యపి । పయస్యభిద్రవతిభువంయుగావధౌసరిత్పతిర్నహిసముపైతి రిక్త
తామ్ ॥ ౪౦ ॥ యియాసితామథమధుభిద్వివస్వతాజనోజరన్మహిషవిషాణధూస

ఘటయాకతాన్వభా ॥ ని ॥ కుమ్భాభిఘలైభమూర్ధాంశావిత్యమరః- ప్రశమితపాం
సుభిర్గంధాంబుభిర్మహీఅసిచ్యతసిక్తా- అనకైర్ముఖ్యైః కరకైః శ్రవణయోః
సుఖయతీతిసుఖంసుఖకరమ్ ॥ ని ॥ సుఖహేతౌసుఖసుఖమితిశబ్దార్ణవే సము
న్నమత్పయోధరధ్వనిగురుఉద్యన్మేఘగర్జితగంభీరం, తూర్యంఅవాద్యతవాదితం
స్వముఖబృంహణైరేవతూర్యం సంపాదితమిత్యర్థః ॥ ౩౭ ॥—॥ ఉదాసిరఇ
తి ॥ పవనేనవిధూతవాససః- కంపితపటాః- గగనలిహోభ్రంకషాః కేతవోధ్వ
జాశ్చతతస్తతః తత్రతత్రఉదాసిరేఉత్ క్షిప్తాఃఇతీత్థం ద్విపఘటయాప్రతిరిపు
రిపూన్ప్రతి + ఆభిముఖ్యేవ్యయీభావః - యతోగచ్ఛతః+ఇణోలటశ్శతాప్రదే
శః- శార్ఙ్గిణః పురోగ్రేస్వయంమంగళం వ్యధీయతవిహితం అత్రశ్లోకత్రయేప్ర
స్తుతద్విపఘటావిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతమంగళాచరణతత్పరపురపురంధ్రీప్రతీ
తేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౩౮ ॥—॥ నేతి॥ ప్రభూతతాంభూమానందధతిద
ధానేబలే సైన్యేచలతిప్రతిష్ఠమానేపి అసౌనివేశభూః సేనానివేశభూమిః శూ
న్యతాంరిక్తతాంనాగమత్- తథాహియుగావధౌయుగాంతేపయసిభువమభిద్రవ
త్యభిప్లవమానేసతి సరిత్పతిః సముద్రోరిక్తతాంనసముపైతిహిదృష్టాన్తాలఙ్కా
రః ॥ ౪౦ ॥—॥ యియాసితామితి ॥ అథమధుభిద్ధరిరేవవివస్వాన్ - తేనయి
యాసితాంయాతుమిష్టాంజిగమిషితాంయాతెస్సన్నంతాత్కర్మణిక్తః- పతతో
భిధావతః- పరబలస్య శత్రుసైన్యస్యరేణూన్మలతేధారయతీతితన్మాలినీం+మలతె
ర్ణిన్నిప్రత్యయః- అతఏవజరతోవృద్ధస్య మహిషస్యవిషాణవద్ధూసరాంధూమ్రాం
పురోగ్రేదిశమభితోధూమోస్యాః సంజాతస్తామభిధూమితామివజనోలక్షయత్
మధుభిద్వివస్వతేతి రూపకోత్థాపితాఅగ్రిదిశిధూమితత్వోత్ప్రేక్షేతిసంకరః-అ
త్రాహుః అంగారిణీదిగ్రవివిప్రయుక్తాయస్యాంరవిస్తిష్ఠతిసాప్రదీప్తా- ప్రధూమి

రామ్ । పురఃపతత్పరబలరేణుమాలినీమలక్షయద్దిశమభిభూమికామివ ॥ ౮౧ ॥ మ
నస్వినాముదితగురుప్రతిశ్రుతిశ్శ్రితస్తథాననిజమృదంగనిస్స్వనః । యథాపు
రస్సమరసముద్యతద్విషద్బలానకధ్వనిరుదకర్షయన్మనః ॥ ౮౨ ॥ యథాయథా
పటహరవస్సమీపతాముపాగమత్సహరివరాగ్రతస్సరః । తథాతథాహృషితవపు
ర్ముదాకులాద్విషాంచమూరజనిజనీవచేతసా ॥ ౮౩ ॥ ప్రసారిణీసపదినభస్స్థలే
తతస్సమీరణభ్రమితపరాగరూషితా । వ్యధాద్వ్యతప్రలయజకాలికాకృతిర్విదూర

తాయాస్యతియాందినేశః - శేషాఃప్రశస్తాశ్శుభదాశ్చతాస్సువ్యరితి ॥ ౮౧ ॥—
మనస్వినామితి ॥ ఉదితాఉత్పన్నాగురుర్మహతీప్రతిశ్రుతిః- ప్రతిధ్వనిర్యస్యసః॥
నిజమృదంగనిస్స్వనఃస్వసేనాతూర్యఘోషఃశ్రుతస్సన్ - తథామనస్వినాంమ
నోనోదకర్షయత్- నాచకర్ష- కృషిరయం స్వార్థేణ్యంతః- యథాపురః అ
గ్రేసమరసముద్యతే సమరోద్యుక్తేద్విషద్బలే శత్రుసైన్యేఆనకాః తేషాం
ధ్వనిరుదకర్షయత్- ఏతేనైషాంవీరస్థాయీమహోత్సాహఉక్తః అతిభయంకర
స్యాపి పరసైన్యఘోషస్యోత్సాహజనకత్వం మహావీరేషునవిరుధ్యతఇతి విరో
ధాభాసోలఙ్కారః+భీహేతౌసత్యపిభయానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిః - విరుద్ధకార్యో
త్పత్తేర్విషమభేదశ్చేతిసంకరః ॥ ౮౨ ॥—॥ యథేతి ॥ హరిర్వరోజామాతేవేతి
హరివరః ॥ ని ॥ వరోజామాతృవర్యయోరితివిశ్వః - తస్యాగ్రతఃసరతీత్యగ్రత
స్సరః అగ్రేసరః+పురోగ్రతోగ్రేషుసర్తేరితిటప్రత్యయః- సపూర్వోక్తః పట
హరవోయథాయథాయావద్యావత్సమీపతామాసన్నతాముపాగమత్ - తథాత
థాతావత్తావత్ ద్విషాంచమూర్జనీవవధూరివ ॥ ని ॥ జనీసీమంతినీవధూరితి వి
శ్వః చేతసాముదాకులాఆనందాకులాహృషితవపుఃరోమాంచితాంగా + హృషే
ర్లోమస్వితీడాగమః- అజనిజాతా+జనేఃకర్తరిలుఙ్దీపజనేత్యాదినాచిణ్ ప్ర
త్యయః- వధూవరసమాగమవత్ ప్రతిద్వంద్విసమాగమోమహోత్సాహ వర్ధ
నోవీరసేనాయాఇత్యుపమార్థః- తేనసైన్యయోరన్యోన్యశబ్దశ్రవణకారిణీ ప్ర
త్యాసత్తిరాసీదితివ్యజ్యతే ॥ ౮౩ ॥—॥ ప్రసారిణీతి ॥ తతఃశబ్దశ్రవణానంతరం
సపద్యవిలంబేననభస్స్థలేప్రసారిణీవ్యాప్తాసమీరణేన వాయునాభ్రమితేన పరాగే
ణరూషితారూక్షీకృతా । అతఏవప్రలయజాయాః కల్పాంత(ప్రా)దుర్భూతా
యాః కాలికాయాః మహాకాళ్యాఆకృతిరివాకృతిర్యస్యాస్సాప్రతిబలేప్రతిపక్ష

తఃప్రతిబలకేతనావలిః ॥ ౪౪ ॥ క్షణేనచప్రతిముఖతిగ్మదీధితిప్రతిప్రభాస్ఫురదసి
దుఃఖదర్శనా । భయంకరాభృశమపిదర్శనీయతాంయయావసావసురచమూశ్చ
మూభృతామ్ ॥ ౪౫ ॥ పయోముచామభిపతతాందివిద్రుతం విపర్యయఃపరిత ఇ
వాతపస్యసః । సమక్రమస్సమవిషమేష్వథక్షణాత్ క్షమాతలంబలజలరాశిరాన
శే॥౪౬॥మహాపురఃక్షణమివపశ్యతోమహత్తనూదరస్థితభువనత్రయస్యతత్ । వి
శాలతాందధతినితాంతమాయతేబలంద్విషాంమధుమథనస్యచక్షుషి॥౪౭॥భృశస్విదః

సైన్యేకేతనావలిర్ధ్వజపఙ్క్తిర్విదూరతోదూరాదలక్ష్యతతావతీప్రత్యాసత్తిరాసీదిత్యర్థః। ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౪౪ ॥—॥క్షణేనేతి॥ప్రతిముఖస్యాభిముఖస్య తిగ్మదీధితేః ఉష్ణాంశోః ప్రతిప్రభాభిః ప్రతిఫలితదీప్తిభిః స్ఫురద్భిర్దీప్యమానైరసిభిఃఖడ్గైర్దుఃఖందుఃఖకరందర్శనంయస్యాఃసాదుర్దర్శేత్యర్థః।అసావసురచమూశ్చైద్యసేనాక్షణేనచమూభృతాంహరిసైనికానాంభృశంభయంకరోతీతిభయంకరాపి + మేఘర్తిభయేష్వకృఞఇతిఖచ్ ప్రత్యయః దర్శనీయతాం మనోహరతామితి విరోధః । దృష్టివిషయతాంయయావిత్యవిరోధః । అతఏవవిరోధాభాసాలంకారః ॥ ౪౫ ॥—॥ పయోముచామితి ॥ అథాసురసేనాదర్శనానంతరం సమవిషమేషు నిమ్నోన్నతేషు సమక్రమస్తుల్యసంచారః బలజలరాశిః సైన్యసాగరః । దివివ్యోమ్నిద్రుతమభిపతతామభిధావతాం పయోముచాంసంబంధీఆతపస్యవిపర్యయః ఛాయేవపరితః క్షణాత్ క్షమాతలంభూతలంఆనశేవ్యాప+అశూవ్యాప్తౌఅతఆదేరిత్యభ్యాసదీర్ఘఃఅశ్నోతేశ్చేతినుడాగమః ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౪౬ ॥—॥ మహావితి ॥ పురోగ్రేక్షణమివపశ్యతః క్షణమాత్రంవిలోకయతః ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే తనౌక్రోడేయస్యుదరకుక్షౌస్థితం భువనత్రయంయస్యతస్యమధుమథనస్యహరేఃసంబన్ధిని విశాలతాంవైపుల్యందధతి దధానేనితాంతమాయతేదీర్ఘేద్రాఘీయసిచక్షుషిమహత్ తత్ ద్విషాంబలం మహావవృతేక్షణవీక్షణాదేవ పరబలేయత్తాంపరిచిచ్ఛేదేత్యర్థః క్రోడేయస్యాపి కుక్షౌభువనత్రయం పరిచ్ఛిదతోహరేరతిమహతిచక్షుషి అల్పబలపరిచ్ఛేదః కియానితిభావః అత్రభువనత్రయాపేక్షయాఆధారస్యకుక్షేరల్పత్వాచ్చక్షురపేక్షయాధేయస్య బలస్యాల్పత్వాచ్చాధికాలంకారాసంకీర్యేతే ॥౪౭॥—॥ భృశేతి॥ భృశపదమోవషఇవేత్యుపమితసమాసః కలేరిపేతిలిఙ్గాత్. తాసాంగణాఃయు

పులకవికాసిమూర్తయోరసాధికేమనసినివిష్టసాహసాః । ముఖేయుధస్సపదిరతే రివాభవన్ససంభ్రమాఃక్షితిపచమూవధూగణాః ॥ ౪౮ ॥ ధ్వజాంశుకైర్ధ్రువమనుకూలమారుత ప్రసారితైఃప్రసభకృతోపహూతయః । యదూనభిద్రుతతరముద్యతాయుధాఃక్రుధాపరంరయమరయఃప్రపేదిరే ॥ ౪౯ ॥ హరేరపిప్రతిపరకీయవాహినీ రథిస్యదంప్రవవృతిరేచమూచరాః । విలంబితుంనఖలుసహామనస్వినోవిధిత్సతఃకలహమవేక్ష్యవిద్విషః ॥ ౫౦ ॥ ఉపాహితైర్వపుషినివాతవర్త్మభిఃస్ఫురన్మణిప్రసృతమరీచిసూచిభిః । నిరంతరంనరపతయోరణాజిరేరరాజిరేశర

ధో ముఖేయుద్ధారంభేరతేమురఖైరత్యారంభ ఇవసపదిభృశంస్విదస్యంతీతిభృశస్విదః- క్విప్ పులకవికాసిమూర్త్యోరోమాంచోదంచితగాత్రాఃరసః వీరః శృంగారశ్చ తేనాధికే నిర్భరేమనసినివిష్టసాహసాః ప్రవిష్టధార్ష్ట్యాఃససంభ్రమాసత్వరాశ్చాభవన్ - యాదృశీవధూనాంసురతకర్తృణ్యుత్కంఠా తాదృశీచమూనాం సమరకర్తృణీత్యుపమార్థః తేనైతాసాంసమరసురతయోస్సమరసత్వంవ్యజ్యతే ॥ ౪౮ ॥—॥ ధ్వజాంశుకైరితి॥ అరయఃచైద్యపక్ష్యాః అనుకూలమారుతేనప్రసారితైః ధ్వజాంశుకైః ప్రసభంబలాత్కారేణకృతోపహూతయః కృతాహ్వానాఇవేత్యర్థః యదూనభియాదవాన్ ప్రతిద్రుతతరముద్యతాయుధాఃఉత్క్షిప్తశస్త్రాస్సంతః క్రుధాక్రోధేన పరంఅధికంరయం - త్వరాం ప్రపేదిరే ధ్వజాంశుకదర్శనోత్థక్రోధహేతుకస్య శీఘ్రాభిపాతస్య ధ్వజాహ్వానహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతేధ్రువమితి ॥ ౪౯ ॥—॥ హరేరితి ॥ హరేరపిచమూషుచరంతీతిచమూచరాః, సైనికాః+చరేష్టః-పరేషామిమాః- పరకీయాఃపరశబ్దాచ్ఛత్రప్రాచితిశ్ఛప్రత్యయఃతావాహినీఃసేనాః ప్రతిఅధిస్యదంఅధికరయంయథాతథా ॥ని॥తరసీతురయస్స్యదఇత్యమరః- ప్రవవృతిరేప్రవృత్తాః తథాహిమనస్వినోధీరాఃకలహంయుద్ధం, విధిత్సతః విధాతుమిచ్ఛతః-దధాతేస్సన్నంతాల్లటశ్శతరిరూపంతాన్ ద్విషఃశత్రూనవేక్ష్యవిలంబితుం+శకధృషేత్యాదినాతుమున్ప్రత్యయః, సహాంతఇతి సహాఃక్షమాః- పచాద్యచ్ నఖలు-సామాన్యేన విశేషసమర్థన రూపోర్థాంతరన్యాసః ॥౫౦॥—॥ ఉపాహితైరితి ॥ రణాజిరేరణాంగణే నరపతయోరాజానోవపుషి ఉపాహితైరాముక్తైః స్ఫురంత్యోమణిప్రసృతారత్ననిర్గతామరీచయఏవ సూచయోయేషాంతైః- నివాతవర్త్మభిః అచ్ఛిద్రకంచుకైః ॥ని॥ ని

నికరాచితా ఇవ ॥ ౫౧ ॥ అథోచ్చకై ర్జరఠకపోతకంధరాతనూరుహప్రకర వి
పాండురద్యుతి । బలైశ్చలచ్చరణవిధూతముచ్చరద్ఘనావలీరుదచరత క్ష్మారజః ॥ ౫౨ ॥
విషంగిభిః క్వచిదభితో నిరంతరం తురంగమై రుపరినిరుద్ధనిర్గమాః । చలాచలై
రనుపదమాహతాః ఖురై ర్విబభ్రము శ్చిరమధ ఏవ ధూలయః ॥ ౫౩ ॥ గరీయసః ప్ర
చురముఖస్య రాగిణో రజోభవద్వ్యవహితసత్త్వముత్కటమ్ । సిసృక్షత స్సరసిజజ

పాతోదృఢసన్నాహే నిర్వాతేచాశ్రయేపిచేతి విశ్వః, తనుత్రంవర్మదంశకంచుక
మిత్యమరః, నిరంతరం నీరంధ్రం శరనికరైరాచితాః ప్రోతా ఇవ రరాజిరే+ఫణానాం చ
సప్తానామితి వికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపాభావః, మణిమరీచిషు సాదృశ్యాచ్ఛర
నికరత్వోత్ప్రేక్షా ॥ ౫౧ ॥—॥ అథేతి ॥ అథానంతరం ఉచ్చకై రున్నతం జరఠ
కపోతకంధరాతనూరుహప్రకరవిపాండురద్యుతి జీర్ణపారావతకంధరారోమనిక
రధూసరచ్ఛాయమిత్యుపమా ॥ ని॥ పారావతః కలరవః కపోత ఇత్యమరః, బలైః
సైన్యైశ్చలద్భిశ్చరణైర్విధూతం ప్రేరితం సచ్చలదుత్పతత్, క్ష్మారజో భూరే
ణుః కర్తృ-ఘనావలీ మేఘపఙ్క్తిరుదచరత సంచచారేత్యర్థః+ ఉదశ్చరస్సక
ర్మకాదిత్యాత్మనేపదం, అస్య ప్రత్యుదాహరణముచ్చరదితి-అత్ర భూరేణో ర్మే
ఘమండలాసంబంధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిరుపమాసంకీర్ణా ॥ ౫౨ ॥—॥ వి
షంగిభిరితి ॥ చలాచలైశ్చటులైః ఖురైరనుపదం ప్రతిపదం ఆహతాః ఉద్ధతాః త
థాప్యభితో నిరంతరం, నీరంధ్రం విషంగిభిర్మిథః శ్లిష్టైః తురంగమైరుపరినిరుద్ధో
నిర్గమో యాసాం తాః ధూలయః క్వచిత్, చిరమధ ఏవ విబభ్రముర్నతూత్పేతు
రితి భావః అత్రోద్ధూతానాం అధోభ్రమణవిరోధస్యోపరినిర్గమనవిరోధేన విశే
షణగత్యా పరిహారాత్కావ్యలింగ సంకీర్ణో విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౫౩ ॥—
గరీయసఇతి ॥ గరీయసః సర్వలోకపితామహత్వాత్పూజ్యతరస్య అన్యత్ర మహ
త్తరస్య- ప్రచురముఖస్య బహుముఖస్య చతుర్ముఖస్యేత్యర్థః. అన్యత్ర బహుప్ర
వాహస్య- రాగిణో రక్తవర్ణస్య అన్యత్ర రణే రాగిణోనురాగవతః ఏవంభూత
స్య సరసిజజన్మనో బ్రహ్మణో జగత్సిసృక్షతః సతః జగత్ స్రష్టుమిచ్ఛతః+స్ర
జేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః వ్యవహితసత్త్వం తిరస్కృతసత్త్వగుణకం అన్యత్ర
తిరోహితజంతుకం రజః రజోగుణో రేణుశ్చ ఉత్కటముద్రిక్తమభవత్, బలస్య
సైన్యస్యతు జగత్ క్షయముపనేతుమిచ్ఛతస్సతో భవత్ అత్ర బ్రహ్మబలయోర్గణ్యే

స్తనో జగద్బలస్య తు క్షయముపనేతుమిచ్ఛతః ॥ ౫౪ ॥ పురా శరక్షతిజనితాని సంయుగే నయంతి నః ప్రసభమసృంజి పంకతాం। ఇతి ధ్రువం వ్యలగిషురాత్తభీతయః ఖముచ్చకైరనలసఖస్య కేతవః ॥ ౫౫ ॥ క్వచిల్లసద్ఘననికురుంబకర్బురః క్వచిద్ధిరణ్మయకణపుంజపింజరః । క్వచిచ్ఛరజ్జలధరఖండపాండురః ఖురక్షతక్షితితల రేణురుద్యయౌ ॥ ౫౬ ॥ మహీయసాం మహతి దిగంతదంతినామనీకజే రజసి ముఖానుషంగిణి । విసారితామజిహత కోకిలావలీమలీమసా జలదమదాంబురాజయః ॥ ౫౭ ॥

యస్త్వాదిసాధర్మ్యేఽపి రజశ్శ్భేదేన ఏకస్యాసిస్పృక్షేఽరన్యస్య సంజిహీర్షారితివ్యతిరేకః శ్లేషోత్థాపిత ఇతి సంకరః ॥ ౫౪ ॥—॥ పురేతి ॥ సంయుగే యుద్ధే సతి శరక్షతిజనితాని అసృక్ క్షతజాని నోఽస్మాకం ప్రసభం ప్రసహ్య పంకతాం పురా నయంతి నేష్యంతి+యావత్పురానిపాతయోర్లట్ ఇతి భవిష్యదర్థే లట్ ఇతీత్థమాలోచ్య ధ్రువమాత్తభీతయః (ప్రా)ప్తభయాస్సంతః అనలసఖస్యాగ్నిమిత్రస్య వాయోః కేతవో రేణవః- తల్లింగత్వాత్తస్యేతి భావః ఉచ్చకైరున్నతం ఖమాకాశం వ్యలగిషుః విలగ్నాః ఆరూఢా ఇత్యర్థః- ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయామ్ ॥ ౫౫ ॥—॥ క్వచిదితి ॥ క్వచిల్లసద్ఘననికురుంబవన్నవాభ్రపటలవత్కర్బురః శబలః-క్వచిద్ధిరణ్మయకణపుంజపింజరః కనకచూర్ణరాశికపిశః- క్వచిత్ శరజ్జలధరఖండపాండురః శరన్మేఘఖండశుభ్రః- ఖురక్షతస్య క్షితితలస్య రేణురుద్యయౌ ఉజ్జగామ అత్రోపమాత్రయస్య సంసృష్టిః ॥ ౫౬ ॥—॥ మహీయసామితి ॥ మహతి అనీకజే సేనాసముత్థే రజసి మహీయసాం- దిగంతా ఏవ దంతినః- తేషాం ముఖాని పురోభాగా ఏవ ముఖాన్యాననానీతి శ్లిష్టరూపం- తేషు అనుషంగిణి లగ్నే సతి కోకిలావలీవ మలీమసాః మలినాః జలదా ఉద్బుఖసంగిన ఏవ యే మేఘాస్త ఏవ మదాంబురాజయో మదరేఖాః విసారితాం విస్మృమరత్వమజిహత అగచ్ఛన్ (ప్రా)ప్తా ఇత్యర్థః - పాంసుపాతస్య దంతినాం మదహేతుత్వాదితి భావః- తదుక్తం మహాభారతే* (స్త్రీ)యో జారేణ తుష్యంతి గావస్స్వచ్ఛందచారతః కుంజరాః పాంసువర్షేణ బ్రాహ్మణాః పరనిందయేతి- దిగంతలంబినో మేఘాః సేనారజో మేలనాద్బహులీబభూవురిత్యర్థః- అత్ర దిగంతేషు తన్మేఘేషు చ దంతిత్వ తన్మదత్వ రూపణాత్ సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం తద్ధేతుకం చ ముఖమేవ ముఖమితి శ్లిష్టపరంపరితమితి సంకరః, +అజిహతేతి ఓహాఙ్ఙోలజితజిశ్నాభ్యస్తయోరాత ఇత్యాకారలో

శిరోరుహైరలికులకోమలైరమీ ముధా మృధే మృషత యువాన ఏవమా । బలోద్ధతం ధవలితమూర్ధజానితి ధ్రువం జనాన్ జరత ఇవాకరోద్రజః ॥ ౫౮ ॥ సుసంహతైర్దధదపి ధామ నీయతే తిరస్కృతిం బహుభిరసంశయం పరః । యతః క్షితేరవయవసంపదోఽణవస్త్విషాంనిధేరపి వపురావరీషత ॥ ౫౯ ॥ ద్రుతద్రవద్రథచరణక్షతక్షమాతలోల్లసద్బహులరజోఽవకుంఠితమ్ । యుగక్షయక్షణనిరవగ్రహే జగత్పయోనిధేర్జల ఇవ మగ్నమాబభౌ ॥ ౬౦ ॥ అనుల్లసద్దినకరవక్త్రకాంతయో రజస్వ

వః అదభ్యస్తాదిత్యదాదేశః ॥ ౫౭ ॥—॥ శిరోరుహైరితి ॥ అలికులకోమలైరలికదంబమనోహరైరిత్యర్థః- శిరోరుహైః కేశైరుపలక్షితాః అత ఏవామీ జనా యువాన ఏవ సంతః ముధా వ్యర్థమేవ ॥ ని ॥ వ్యర్థకేతు వృథా ముధేత్యమరః మృధే యుద్ధే ॥ ని ॥ మృధమాస్కందనం సంఖ్యమితి యుద్ధపర్యాయేష్వమరః మామృషత నమ్రియంతాం- మ్రియతేర్లుఙ్ + నమాఙ్యోగ ఇత్యడభావః + ఉశ్చేతి సిచః కిత్త్వాన్న గుణః- ఇతీత్థమాలోచ్యేతి శేషః, బలోద్ధతం రజః కర్తృ ధవలితమూర్ధజాన్- ధవలీకృతకేశాన్- జరత ఇవాకరోత్ వృద్ధానేవాకరోదిత్యర్థః- ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం అత్రైవశబ్దస్యావధారణార్థత్వాన్న తేన పౌనరుక్త్యం ॥ ని ॥ ఇవౌపమ్యేవధారణే ఇతి విశ్వః ॥ ని ॥ ప్రవయాః స్థవిరో వృద్ధో జీనో జీర్ణో జరన్నపీత్యమరః + జీర్యతేరతృన్నితి అతృన్ప్రత్యయః ॥ ౫౮ ॥—॥ సుసంహతైరితి ॥ ధామ తేజో దధదపి దధానోఽపి తేజస్వ్యపీత్యర్థః- పరోఽన్యః సుసంహతైః సుసంగతైః పరైరైక్యంగతైశ్చ బహుభిస్తిరస్కృతిం నీయతే అసంశయం నిశ్చితం అర్థాభావేఽవ్యయీభావః కుతః యతః అణవః సూక్ష్మాః క్షితేరవయవసంపదో రేణుసమృద్ధయః త్విషాంనిధేః సూర్యస్యాపి వపురావరీషత ఆచ్ఛాదితవత్యః + వృఞో లుఙితఙ్ వృతో వేతి ఇటో దీర్ఘః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౯ ॥—॥ ద్రుతేతి ॥ ద్రుతం శీఘ్రం ద్రవతాం ధావతాం రథానాం చరణైశ్చక్రైః క్షతాత్ క్షుణ్ణాత్ క్షమాతలాదుల్లసతా ఉత్పతతా బహులేన సాంద్రేణ రజసావకుంఠితమాచ్ఛాదితం, జగత్ యుగక్షయక్షణే కల్పాంతకాలే నిరవగ్రహే నిష్ప్రతిబంధే పయోనిధేర్జలే మగ్నమివాబభావిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౬౦ ॥—॥ అనుల్లసదితి ॥ అనుల్లసంతీ దినకరస్యేవ వక్త్రస్య కాంతిర్యాసాం తాః, రజో రేణురేవ రజ ఆర్తవమాసామస్తీతి రజస్వలాః + రజః

లాః పరిమలితాంబరశ్రియః । దిగంగనాః క్షణమవిలోకనక్షమాశ్శరీరిణాం పరిహర
ణీయతాం యయుః ॥ ౬౧ ॥ నిరీక్షితుం వియతి సమేత్య కౌతుకాత్పరాక్రమం సమర
ముఖే మహీభృతామ్ । రజస్తతావనిమిషలోచనోత్పలవ్యథాకృతి త్రిదశగణః పలా
యత ॥ ౬౨ ॥ విషంగిణి ప్రతిపదమాపిబత్యపో హతాచిరద్యుతిని సమీరలక్ష్మణి । శ
నైశ్శనైరుపచితపంకభారికాః పయోముచః ప్రయయురపేతవృష్టయః ॥ ౬౩ ॥ నభో
నదీవ్యతికరధౌతమూర్తిభిర్వియద్గతైరనధిగతాని లేభిరే । చలచ్చమూతురగఖు

కృషాద్యనుతిపరిషదోపలజిత్యనేన మత్వర్థీయో వలచ్ ప్రత్యయః, ధూళిధూస
రాః ఉదక్యాశ్చ పరిమలితా పరితస్సంజాతమలా అంబరస్యాకాశస్యేవాంబర
స్య వస్త్రస్య శ్రీర్యాసాం తాః, అతఏవావిలోకనక్షమావిలోకనానర్హాః దిశ
ఏవాంగనాః దిగంగనాః శరీరిణాం ప్రాణినాం క్షణమీషత్కాలం పరిహరణీయ
తామగమ్యతాం యయుః॥ తస్మాన్మలవద్వాససా న సంవదేతేత్యాది నిషేధాదితి భా
వః. శ్లిష్టపరంపరితరూపకమ్ ॥ ౬౧ ॥—॥ నిరీక్షితుమితి ॥ త్రిదశగణో దేవగ
ణః సమరముఖే రణారంభే మహీభృతాం రాజ్ఞాం పరాక్రమం నిరీక్షితుం వియతి,
కౌతుకాత్సమేత్య, రజస్తతౌ రజస్తోమే, ననిమిషంతీత్యనిమిషాణి పక్ష్మపాతరహి
తాని + నిమిషేః పచాద్యచ్, కుటాదిత్వాన్న గుణః, తేషాం లోచనోత్పలానాం
వ్యథాకృతి దుఃఖకారిణ్యాం సత్యాం + కృఞః క్విప్- పలాయత అధావత- పరా
పూర్వాదయతేర్లఙ్ జితజ్ ఉపసర్గస్యాయతావితి రేఫస్య లత్వం, అత్ర లోచనో
త్పలానాం వ్యథాఽసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః ॥ ౬౨ ॥—॥ వి
షంగిణీతి ॥ విషంగిణి విషక్తే అతఏవ హతాచిరద్యుతిని నివిరమితవిద్యుతి సమీర లక్ష్మ
ణి వాతకేతౌ రజసి ప్రతిపదం ప్రతిక్షణం అపోంభాంసి పిబత్యాకర్షతి సతి అత
ఏవ అపేతవృష్టయో నివృత్తవర్షాః పయోముచః, ఉపచితాః ప్రవర్ధితాః పం
కభారికాః పంకభరణాని యేషాం తే ఉపచితపంకభారికాస్సంతః + పర్యాయార్హ
ణోత్పత్తిషు ణ్వుజిత్యర్హణార్థేణ్వుచ్ ప్రత్యయః అర్హణం చ పంకభరణ
మేషాం సేనారజస్సంసర్గాత్ అతఏవ భారాచ్ఛనైశ్శనైః ప్రయయుః, ప్రయా
తాః అత్ర పయోముచాం పంకభరణాసంబన్ధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౬౩ ॥
నభ ఇతి ॥ నభోనదీవ్యతికరేణాకాశగంగాయా అవగాహేన ధౌతమూర్తిభిః క్షా
ళితాంగైః వియద్గతైః ఖచరైః అతఏవ దిగ్గజైః- అనధిగతాని అననుభూతచరాణి

రాహతోత్పతన్మహీరజస్స్నపనసుఖాని దిగ్గజైః ॥ ౬౮ ॥ గజవ్రజాక్రమణభరా
వనమ్రయా రసాతలం యదఖిలమానశే భువా । నభస్స్థలం బహులతరేణ రేణునా తత
తోఽగమత్ త్రిజగదివైకతాం స్ఫుటమ్ ॥ ౬౯ ॥ సమస్థలీకృతవివరేణ పూరితా మహీ
భృతాం బలరజసా మహాగుహాః । రహస్త్రపావిధురవధూరతార్థినాం నభస్సదా
ముపకరణీయతాం యయుః ॥ ౭౦ ॥ గతే ముఖచ్ఛదపటసాదృశీం దృశః పథస్తిరో
దధతి ఘనే రజస్యపి । మదానిలైరధిమధుచూతగంధిభిర్ద్విపా ద్విపానభియయు

చలద్భిశ్చమూతురగఖురై రాహతం అతఏవోత్పతదుద్గచ్ఛత్ యన్మహీరజస్తేనస్న
పనమభిషేచనం తేనయాని సుఖానితానిలేభిరే కుంజరాః పాంసువర్షేణేత్యు
పాహృతం. అత్రాపి దిగ్గజానాంరజస్స్నపనాసంబంధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥
గజేతి ॥ యద్యస్మాద్గజవ్రజానాం ఆక్రమణభరేణ పాదక్షేపగౌరవేణావనమ్రయా
భువా అఖిలం రసాతలం పాతాలమానశే వ్యాప్తం, తథా నభస్స్థలం బహులతరేణ సాం
ద్రతరేణ రేణునా ఆనశే తతః కారణాత్ త్రిజగత్ జగత్త్రయం + తద్ధితార్థే
త్యాదినా సమాహారే ద్విగుః ద్విగురేకవచనమిత్యేకత్వంచ ఏకతాం భూలోకతా
మేవాగమత్ స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షాయామ్ ॥ ౬౯ ॥—॥ సమేతి ॥ సమస్థలీ
కృతాని వివరాణి నిమ్నానియేన తేన బలరజసా పూరితాః మహీభృతాం భూధరా
ణాం మహాగుహాః రహో రహసి అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా త్రపయా విధురా
ణాం విలక్షణానాం వధూనాం రతం సురతమర్థయన్త ఇతి తదర్థినాం నభస్స
దాం సురాణాం ఉపకరణీయతాముపకారకత్వం యయుః, తాసాం రజః పూరణా
త్పుంసామంధం కరణత్వాదితి భావః + కృత్యల్యుటో బహులమిత్యనీయరః కర్త్ర
ర్థతా అత్ర రజః పూరణస్య విశేషణగత్యోపకారకత్వాత్కావ్యలింగభేదః, తథో
పకారకత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిశ్చేతి సంకరః ॥ ౭౦ ॥—॥ గ
తఇతి ॥ ఛాద్యతేనేనేతిచ్ఛదః ముఖస్యచ్ఛదో ముఖచ్ఛదః + పుంసి సంజ్ఞాయాం
ఘః ప్రాయేణేతి ఘప్రత్యయః ఛాదేర్ఘేఽద్వ్యుపసర్గస్యేతి హ్రస్వః, స
చాసౌ పటశ్చ తత్సాదృశీం తత్సాదృశ్యం + బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ షిద్గౌ
రాదిభ్యశ్చేతి ఙీష్ సచ షిత్కరణాదికారో బహులమితి వామనవచనాద్వైకల్పికః
గతే ప్రాప్తే గజానాం యుద్ధపూర్వకాలే ముఖావరణకారణాత్ తత్సదృశే ఘనే సాం
ద్రే రజసి దృశో దృష్టేః పథో మార్గాన్ తిరో దధతి, ఛాదయతి సత్యపి అధిమం

రేవ రంహసా || ౬౭ || మదాంభసా పరిగలితేన సప్తధా గజాన్ జనశ్శమితరజ
శ్ఛయానథః । ఉపర్యవస్థితఘనపాంసుమండలానలోకయత్తతపటమండపానివ ||
౬౮||అన్యోన్యోన్నతయోఽతిమాత్రపృథవః పృథ్వీధరశ్రీభృతస్తన్వన్తః కనకావలీభి
రుపమాం సౌదామనీదామభిః । వర్షన్తశ్శమమానయన్నుపలసచ్ఛృంగారలే
ఖాయుధాః కాలే కాలియకాయకాలవపుషః పాంసూన్ గజాంభోముచః ||౬౯||

ధోః అధికమకరందస్య చూతస్యేవగంధోయేషాంతే+ఉపమానాచ్చ్యుతిగంధస్యే
త్త్వం-తదేకాంతగ్రహణంతువ్యభిచారి-మదానిలైరభిజ్ఞానైర్ద్విపాః ద్విపాన్
గజాన్ ప్రతిరంహసా వేగేనాభియయురేవ, అత్రతిరోహితదృష్టేరభియానవిరో
ధస్యమదానిలైః పరిహారాద్విరోధాభాసోఽలఙ్కారః || ౬౭ ||—|| మదాంభసే
తి || కరాత్కటిభ్యాం మేఢ్రాచ్చ నేత్రాభ్యాంచ మదస్రుతిరితి పాలకాప్యోక్తైః
సప్తధాసప్తభిః స్రోతోభిః, పరిగలితేన స్రుతేన మదాంభసా అథశ్శమితాః రజ
శ్ఛయాయైస్తాన్, ఉపర్యవస్థితానితథైవ స్థితానిఘనానిసాంద్రాణిపాంసుమండ
లాని పూర్వోత్థరజః పుంజాయేషాంతాన్ గజాన్ జనోలోకస్తతాఉపరివితతాః
పటమండపాఃయేషాంతానివేత్యుత్ప్రేక్షాఽలోకయత్ || ౬౮||—|| అన్యోన్యే
తి || అన్యోన్యోన్నతయోమహోచ్ఛ్రాయాః అతిమాత్రపృథవోఽత్యన్తవిపులాః
అతఏవపృథ్వీధరశ్రీభృతః శైలశోభాధారిణఇతి నిదర్శనాలఙ్కారః- కనకావ
లీభిరాభరణగతహేమరాజిభిః కరణైః సుదామ్నా పర్వతేనైకదిశః సౌదామ
న్యోవిద్యుతః+ తేనైకదిగిత్యణ్ ప్రత్యయోఙీప్- తాభిర్దామభిరివసౌదామ
నీదామభిర్విద్యుల్లతాభిః ఉపమాంసాదృశ్యంతన్వన్తః ||ని|| తటిత్సౌదామనీవి
ద్యుదిత్యమరః+అతులోపమాభ్యామితి సదృశవచనస్యైవ నిషేధాదిహసాదృశ్య
వాచిత్వాత్తృతీయా- ఉపలసంతఃశృంగారాః సిందూరాదిమండనాన్యేవ లేఖా
యుధానిసురధనూంషియేషాంతే తథోక్తాః || ని || శృంగారస్సురతేమేఘేరసే
చ గజమండనే। లేఖాలేఖ్యేసురఇతిచవిశ్వః- కాలియస్యకాలియనాగస్యకాయ
వత్కాలవపుషః కృష్ణదేహాః- గజాఏవఅంభోముచోమేఘాః కాలేయోగ్యకా
లేవర్షంతో మదాంబుముంచంతః పాంసూన్- శమంశాంతిం ఆనయన్- ప్రా
పయన్- రూపకాలఙ్కారః శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ||౬౯|

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శ్రీపదాంకే శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
యదువంశక్షోభసేనాసమ్మేళనవర్ణనం నామ సప్తదశస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే అష్టాదశసర్గః ప్రారమ్భః

సంజగ్మాతే తావపాయానపేతౌ సేనాంభోధీ ధీరనాదౌ రయేణ । పక్షచ్ఛేదాత్పూర్వమేకత్రదేశే వాంఛంతౌ వా సహ్యవింధ్యౌ నిలేతుమ్ ॥ ౧ ॥ పత్తిః పత్తిం వాహమేయాయ వాజీ నాగం నాగః స్యందనస్థో రథస్థమ్ । ఇత్థం సేనా వల్లభస్యేవ

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచల మల్లినాథసూరివిరచితే మాఘమహాకావ్య
వ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే సప్తదశస్సర్గః

అథాగ్రిమసర్గే తుములయుద్ధవర్ణనాయ సేనయోర్మేలనం తావదాహ ॥ సంజగ్మాతే ఇతి ॥ అపాయోఽపగమో యుద్ధాదపసరణం తస్యానపేతౌ తమనిచ్ఛంతౌ యుద్ధాదనివర్తినావిత్యర్థః, ఈక్షతేః పచాద్యచ్ నఞ్ సమాసః- ధీరనాదౌ గంభీరఘోషౌ తౌ సేనాంభోధీ సేనాసాగరౌ పక్షచ్ఛేదాత్పూర్వం - పక్షచ్ఛేదసంభవాదితి భావః ఏకత్ర దేశే ఏకస్థానే నిలేతుం వస్తుం+లీఙ్ గతావితి ధాతోస్తుమున్ ప్రత్యయో గుణః, వాంఛంతౌ ఇచ్ఛంతౌ సహ్యవింధ్యౌ వా సహ్యవింధ్యాఖ్యపర్వతావివ ॥ ని ॥ వా స్యాద్వికల్పోపమయోరితి విశ్వః- సంజగ్మాతే మిలితవంతౌ+సంపూర్వాద్గచ్ఛతేరకర్మకాల్లిట్ సమో గమ్యృచ్ఛిత్యాదినా ఆత్మనేపదం అత్ర సహ్యవింధ్యయోరప్యేకత్ర నిలయనస్యాప్రసిద్ధస్య సంభావనామాత్రేణోక్తత్వాదుపమానాప్రసిద్ధేరుపమా కింతూత్ప్రేక్షేతి సంక్షేపః అస్మిన్సర్గే శాలినీవృత్తం శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గోఽబ్ధిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ — ॥ సేనాంభోధీ సంజగ్మాతే ఇత్యుక్తం తత్సంగతిప్రకారం తావద్వర్ణయతి ॥ పత్తిరితి ॥ పత్తిః పదాతిః- పత్తిం పదాతిం ॥ ని ॥ పదాతిపత్తిపదగపాదాతికపదాజయ ఇత్యమరః- ఏయాయ ప్రాప+ఆఙ్ పూర్వాదిణో లిట్ । వాజ్యశ్వః వాహమశ్వమేయాయ ॥ ని ॥ వాజివాహార్వగంధర్వేత్యమరః ॥ నాగో గజో నాగమేయాయ స్యందనస్థో రథికః రథస్థమేయాయేనత్యుత్క్రమేణ ద్వంద్వయుద్ధత్వాదితి భావః ఇత్థముక్తరీత్యా

రాగాదంగేనాంగం ప్రత్యనీకస్య భేజే ॥ ౨ ॥ రథ్యాఘోషైర్బృంహణైర్వార
ణానామైక్యం గచ్ఛన్వాజినాం హేషయా చ । వ్యోమవ్యాపీ సంతతం దుందుభీనా
మవ్యక్తోఽభూదీశితేవ ప్రణాదః ॥ ౩ ॥ రోషావేశాద్గచ్ఛతాం ప్రత్యమిత్రం దూరో
త్క్షిప్తస్థూలబాహుధ్వజానామ్ । దీర్ఘాస్తిర్యగ్వైజయన్తీసదృక్షాః పాదాతా

సేనారాగాత్ప్రణరాగాత్-రతిరాగాచ్చ, అంగేన స్వాంగేన పత్త్యాదినా కరచ
రణాదినాచ వల్లభస్య ప్రియతమస్యేవ ప్రత్యనీకస్య-ప్రతిబలస్య ॥ ని ॥ వరూథి
నీబలం సైన్యం చక్రం చానీకమస్త్రియామిత్యమరః ॥ అంగం పత్త్యాదికం కరచర
ణాదికం చ భేజే- యథా కాంతా కాంతస్యోరుమూరుణా కరం కరేణ ముఖం ముఖే
న భజతి తథా సేనా సైన్యస్య పత్తిం పత్తినా అశ్వమశ్వేనేత్యాదిక్రమేణ భే
జే నతు వ్యుత్క్రమేణేత్యర్థః, వల్లభస్యేవేత్యుపమయా సేనయోః సమరసుర
తయోః సమరసత్వం వ్యజ్యతే ॥ ౨ ॥—రథ్యేతి ॥ సంతతం వ్యోమవ్యాపీ గగ
నస్పృక్ అన్యత్ర సర్వగత ఇత్యర్థః, దుందుభీనాం-రణభేరీణాం ప్రణాదో మ
హాఘోషః + ఉపసర్గాదసమాసేపి ణోపదేశస్యేతి ణత్వం- రథానాం సమూ
హో రథ్యా ॥ ని ॥ త్రిషు ద్వైపాదయో రథ్యా రథకడ్యా రథవ్రజ ఇత్యమరః + ఖల
గోరథాదితి యత్ ప్రత్యయస్సమూహార్థే తాసాం ఘోషైః వారణానాం బృం
హణైః కంఠఘోషైః ॥ ని ॥ బృంహణం గజగర్జితమితి వైజయన్తీ ॥ వాజినా
మశ్వానాం హేషయా ఘోషేణ చ ॥ ని ॥ హేషా హ్రేషా చ నిస్వన ఇత్యమరః ॥
+ గురోశ్చ హల ఇతి అప్రత్యయే టాప్, ఐక్యం మేలనం గచ్ఛన్ అన్యత్ర తత్త్వం
పదార్థశోధనాదద్వితీయతాం గచ్ఛన్, ఈశితా-ఈశయితా, ఈశ్వరత్వోపా
ధిమాన్, పరమాత్మైవ ఈశేస్తృచ్, అవ్యక్తోఽభూత్- అయం దుందుభిఘోష ఇ
తి దుర్భేదోఽబభూవ, అన్యత్ర జీవేశ్వరోపాధివిలయాదయమీశ్వరోఽయం జీవ ఇతి
భేదరహితోఽభూదిత్యర్థః, అత్రైక్యగమనస్య విశేషణగత్యా అవ్యక్తహేతు
త్వాత్కావ్యలింగముపమాంగమితి సంకరః ॥ ౩ ॥— రోషావేశాదితి ॥ రోషా
వేశాత్ ప్రత్యమిత్రమభిశత్రు + ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, గచ్ఛతాం-ధావ
తాం, దూరాదుత్క్షిప్తాః ఉద్ధృతాః స్థూలాః పీవరాః బాహుధ్వజాః ధ్వజస్తం
భా ఇవ బాహవో యేషాం తేషాం పాదాతానాం-పదాతిసమూహానాం ॥ ని ॥ పాదా
తం పత్తిసంహతిరిత్యమరః + భిక్షాదిభ్యోఽణ్ ఇతి ద్వైర్ఘ్యా స్తిర్యగాయతా ఇత్యర్థః

నాంభ్రేజిరే ఖడ్గలేఖాః ॥ ౪ ॥ వధ్రీబద్ధా ధౌరితేన ప్రయాతా మశ్వీయానా ముచ్చకై రుచ్ఛలంతః । రౌక్మా రేజుస్థాసకా మూర్తిభాజో దర్పస్యేవ వ్యాప్త దేహస్య శేషాః ॥ ౫ ॥ సాంద్రత్వక్కా స్తల్పలాశ్లిష్టకక్ష్యా అంగీః శోభా మాప్నువంతశ్చతుర్థీమ్ । కల్పస్యాంతే మారుతేనోపనున్నా శ్చేలు శ్చండం గండశైలా ఇవేభాః॥ సంక్రీడంతీ రేజితాశ్వస్య రాగాదుద్యమ్యారామగ్రకాయో త్థితస్య । రంహోభాజా

లేఖా ఇవ ఖడ్గాః-ఖడ్గలేఖాః, వైజయంతీసదృశాః పతాకాసదృశ్య ఇత్యర్థః ॥ ని॥ పతాకా వైజయంతీస్యాదిత్యమరః + దృశేః క్సశ్చేతి వక్తవ్యమితి వార్తికాత్ సమానశబ్దోపపదాత్ దృశేః క్సప్రత్యయః + దృక్షే చేతి వక్తవ్యమితి వార్తికాత్ సమానస్య సభావః, భ్రేజిరే-రేజిరే + భ్రాజృదీప్తావితి ధాతోః కర్తరి లిట్, ఫణాం చ సప్తానామితి వికల్పా దేత్వాభ్యాసలోపౌ ఆర్థీయముపమా ॥ ౪ ॥ — వధ్రీతి ॥ ధౌరితేన-ధౌరితాఖ్యేన, గతివిశేషేణ, ప్రయాతాం-ధావతాం, + యాతేర్లటశ్శత్రాదేశః, అశ్వీయానామశ్వసమూహానాం + కేశాశ్వాభ్యాం యఞ్ఛావన్యతరస్యామితి ఛప్రత్యయః, ఉచ్చకై రుచ్ఛలంతో గతివిశేషాదూర్ధ్వముత్పతంతః, వర్ధంతే ఇతి వధ్రీణి పల్యాణబంధనవరత్రాః ॥ ని ॥ వధ్రీం త్రిప్రవరత్రయోరితి విశ్వః + వృధివపిభ్యాం గన్నితి రన్ప్రత్యయః, లఘూపధగుణో రపరః, తేష్వాబద్ధాః స్థాపితా రౌక్మాః సౌవర్ణాః స్థాసకాః బుద్బుదాకారమండలాని వ్యాప్తదేహస్య సర్వాంగీణస్య మూర్తిభాజో-మూర్తీభూతస్య దర్పస్య అంతస్థతేజసః-శేషాః అంతరమానాద్బహిర్నిర్గతా అతిరేకా ఇవ రేజురిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౫ ॥ సాంద్రేతి ॥ సాంద్రత్వక్కాః-సాంద్రచర్మాణః + శేషికః కప్రత్యయః, తల్పలాః-పృష్ఠవంశాః, తేష్వాశ్లిష్టాః-కక్ష్యాః మధ్యబంధనవరత్రా యేషాం తే ॥ ని ॥ దూష్యా కక్ష్యా వరత్రా స్యాదిత్యమరః, గజానాం వింశత్యుత్తరశతాయుషాం ద్వాదశదశా భవంతి తత్ర చతుర్థదశారూఢాః ప్రౌఢశోభాః తదేవాహ, అథ చతుర్థీ మాంగీం శారీరీం శోభా మాప్నువంతః చత్వారింశద్వర్షదేశ్యా ఇత్యర్థః, ఇభాః-గజాః, కల్పస్యాంతే మారుతేనోపనున్నాః-ప్రళయమారుతప్రేరితాః, గండశైలాః స్థూలోపలా ఇవ చండం తీవ్రం చేలుః ప్రతస్థిరే ఇత్యుపమా ॥ ౬ ॥ — సంక్రీడంతీతి ॥ సంక్రీడంతీ-సంఘర్షాత్ కూజంతీ, + సమోకూజన ఇతి వక్తవ్యమితి వచనాత్, కూజనే క్రీడో ఽనుసంపరిభ్యా

మక్షధూస్స్యందనానాం హాహాకారం ప్రాజితుః ప్రత్యనందత్ ॥ ౭ ॥ కుర్వాణానాం సాంపరాయాంతరాయం భూరేణూనాం మృత్యునా మార్జనాయ । సమ్మార్జన్యో నూనముద్ధూయమానా భాంతి స్మోచ్చైః కేతనానాం పతాకాః ॥ ౮ ॥ ఉద్యన్నాదం ధన్విభిర్నిష్ఠురాణి స్థూలాన్యుచ్చైర్మండలత్వం దధంతి । ఆస్ఫాల్యంతే

శ్చేతి నాత్మనేపదం- రంహోభాజాం-వేగభాజాం, స్యందనానాం-రథానామక్షస్య-చక్రధారకాష్ఠస్య, ధూః అగ్రమక్షధూః ॥ ని ॥ అక్షం రథాంగ ఆధార ఇతి వైజయంతీ ॥ + అనక్ష ఇతి నిషేధాత్ ఋక్పూరిత్యాదినా న సమాసాంతః, రాగాత్ ఆరాం ప్రతోదముద్యమ్య తేజితా ఉత్సాహితా అశ్వా యేన తస్య, అగ్రం చాసౌ కాయశ్చ స ఉత్థితో యస్య తస్యోత్థితపూర్వకాయస్యేత్యర్థః + ఆహితాగ్న్యాదిత్వాత్సాధుః, ప్రాజితుః-సారథేః ॥ ని ॥ నియంతా ప్రాజితా యంతా సూతః క్షత్తా చ సారథిరిత్యమరః ॥ హాహాకారముత్సాహవర్ధనార్థం హాహా కారశబ్దం ఏవ కార ఇత్యత్ర ప్రగ్రహణస్యోపలక్షణత్వాత్, అన్యత్రాపి యథాదర్శనం శబ్దనిర్దేశే కారప్రత్యయః, అథవా హాహాకారం హాహాకరణం భావే ఘఞ్ప్రత్యయః ప్రత్యనందత్ సాధు సాధ్విత్యన్వమోదత కిమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౭ ॥—కుర్వాణానామితి ॥ ఉచ్చైరున్నతాః కేతనానాం-ధ్వజస్తంభానాం, పతాకా-వైజయంత్యః సాంపరాయాంతరాయం యుద్ధవిఘ్నం కుర్వాణానాం ॥ ని॥ సమీకం సాంపరాయికమిత్యమరః ॥ భూరేణూనాం మార్జనాయ-ప్రమార్జనార్థం మృత్యునా అంతకేన ఉద్ధూయమానాః-ప్రకంప్యమానాః, సంమార్జన్యః శోధన్య ఇవ భాంతి స్మ ॥ ని ॥ సంమార్జనీ శోధనీ స్యాదిత్యమరః ॥ నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౮ ॥ ఉద్యన్నాదమితి ॥ ధన్విభిర్ధనుష్మద్భిః + వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః ॥ నిష్ఠురాణి-కర్కశాని, స్థూలాని-పీవరాణి, ఉచ్చైరున్నతాని మండలత్వం దధంతి వర్తులత్వం దధానాని, ఏకత్రాకర్షణాదన్యత్రాస్వభావాచ్చేతి భావః, కర్మణే ప్రభవంతీతి కార్ముకాణి ధనూంషి + కర్మణ ఉకఞ్ ఉద్యన్నాదముజ్జృంభమాణఘోషం యథా తథా కామమాస్ఫాల్యంతే స్మ, పాటవపరీక్షార్థం పాణిభిరాస్ఫాలితాని, హస్తినం ఆరోహంతీతి హస్త్యారోహైః-నిషాదిభిః + కర్మణ్యణ్, కుంజరాణాం శిరాంసి ఆస్ఫాల్యంతే స్మ ఉత్సాహార్థమితి భావః, అత్ర కార్ముకాణాం కుంజరశిరసాం చ ప్రకృతానామేవ నిష్ఠురత్వాదివిశేషణసామ్యేనౌపమ్యావగమాత్ కేవ

వ్యోమారోహం స్నానభాజస్సుఖేన ॥ ౪౮ ॥ రోదోరంధ్రంవ్యశ్నువానానిలోలైః
రంగస్యాంతర్మాపితైస్థావరాణి । కేచిద్గుర్వీరేత్యసంయన్నిషద్యాః క్రీణంతిస్మ
ప్రాణమూల్యైర్యశాంసి ॥ ౪౯ ॥ వీర్యోత్సేకశ్లాఘికృత్వాపదానం సంగ్రామా-
గ్రేమానినాంలజ్జితానామ్ । అజ్ఞాతానాంశత్రుభిర్యుక్తముచ్చైః శ్రీమన్నామ

ర్గంగత్వా సుఖేనానాయాసేన వ్యోమం స్వర్గమభ్రంకషం గిరిశిఖరాదిక్రీడా-
స్థానంచ ॥ ని ॥ ద్యౌస్స్వర్గసురవర్త్మనోరితివిశ్వః ॥ ఆరోహన్నారూఢాః
* యుధ్యమానాఃపరంశస్త్రైస్స్వర్గంయాంత్యపరాఙ్ముఖాఇతి మనుస్మరణాదితి-
భావః, యథా కశ్చిత్కస్యచిత్ స్కంధమూర్ధాధిరోహణక్రమేణ కించిద్దురా-
రోహమద్రితటాదికమారోహతి తద్వదితి ప్రకృతవిశేషణమహిమ్నావగతేస్స-
మాసోక్తిరలంకారః ॥ ౪౮ ॥ —రోదోరంధ్రమితి ॥ కేచిద్వీరాః గుర్వీః-మహ-
తీః, సంయతోయుధఏవనిషీదంత్యాసుఇతినిషద్యాః ఆపణాః ॥ ని ॥ ఆపణస్తు
నిషద్యాయామిత్యమరః + సంజ్ఞాయాంసమజనిషదేత్యాదినాక్యప్, ఏత్య-ప్రా-
ప్య, ఆఙ్పూర్వాదిణఃక్త్వోల్యప్, దేహస్యాంతరభ్యంతరేమాపితైః-పరిచ్ఛిన్నైః
+ మాతేర్మాజోవాణ్యంతాత్కర్మణిక్తః, అర్తిహ్రీత్యాదినాపుగాగమః, లో-
లైరస్థిరైః ప్రాణైరేవమూల్యైః ప్రాణమూల్యైః రోదసోర్ద్యావాపృథి-
వ్యోః రంధ్రమంతరాలం వ్యశ్నువానానివ్యాప్నువంతి, అశ్నోతేర్లటశ్శానజా-
దేశః, స్థావరాణి స్థిరాణి యశాంసిక్రీణంతిస్మస్వీచక్రురిత్యర్థః, అత్రాన్యూనైః
ప్రాణైః తతోధికయశఃపరివర్తనాన్న్యూనపరివృత్తిరలంకారః * సమన్యూ-
నాధికానాంచ యదావినిమయోభవేత్ । సాకంసమాధికన్యూనైః పరివృత్తిర-
సౌమతేతిలక్షణాత్ ॥ ౪౯ ॥—వీర్యోత్సేకేతి ॥ సంగ్రామాగ్రే-రణరంగే, వీ-
ర్యోత్సేకాభ్యాం శ్లాఘతఇతి వీర్యోత్సేకశ్లాఘి విక్రమాహంకారశోభి, అప-
దానమద్భుతంకర్మకృత్వా ॥ ని ॥ అపదానంకర్మవృత్తమిత్యమరః ॥ లజ్జితానాం
మానిత్వాత్ స్వనామాఖ్యానే సంకోచవతామిత్యర్థః, శత్రుభిరజ్ఞాతానాం-
అజ్ఞాతనామకానాం, మానినాం-మానశాలినాం, శూరాణాంసంబంధి శ్రీమ-
త్ శౌర్యశ్రీయుక్తంనామ నామధేయంనగ్నాః, వందినః ॥ ని ॥ వందినిక్షపణే
నగ్నఇతివిశ్వః ॥ ఉచ్చైస్తారం శ్రావయంతిస్మ, అయమసావితికథయామాసురి-
త్యర్థః, యుక్తం సర్వమేతదుచితమిత్యర్థః, అత్రలజ్జాఽజ్ఞానయోః విశేష

శ్రావయన్తి స్మ నగ్నాః ॥ ౧౬ ॥ ఆధావన్తస్సమ్ముఖం ధారితానామన్యైరన్యే తీక్ష్ణకౌక్షేయకాణామ్ । వక్షఃపీఠైరాత్సరోరాత్మనైవ క్రోధేనాన్ధాః ప్రావిశన్ పుష్కరాణి ॥ ౧౭ ॥ మిశ్రీభూతే తత్ర సైన్యద్వయేపి ప్రాయేణాయం వ్యక్త ఆసీద్విశేషః । ఆత్మీయాస్తే యే పరాఞ్చః పురస్తాదభ్యావర్తీ సమ్ముఖో యః పరోసౌ ॥ సద్వంశత్వాదఙ్గసంసఙ్గినీత్వం నీత్వా కామం కౌరవేణావబద్ధా । నీతా హస్తం వంచయిత్వా పరేణ ద్రోహం చక్రే కస్యచిత్స్వా కృపాణీ ॥ ౧౯ ॥ నీతే భేదం ధౌతధా

ణాగత్యా వన్దిశ్రావణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౧౬ ॥—ఆధావన్త ఇతి ॥ క్రోధేనాన్ధాః అపశ్యన్తోన్యే భటాః ఆధావన్తోభిముఖమాపతన్తస్సన్తః అన్యైః ప్రతిద్వన్ద్విభిస్సమ్ముఖం ధారితానాం ధృతానాం, తీక్ష్ణకౌక్షేయకాణాం నిశితాసిలతానాం + కులకుక్షిగ్రీవాభ్యశ్శ్వాస్యలంకారేష్వితి ఢకఞ్ ప్రత్యయః పుష్కరాణి ఫలాని ఖడ్గముఖానీత్యర్థః ॥ ని ॥ పుష్కరం తూర్యవక్త్రే చ కాండే ఖడ్గఫలేపి చేతి విశ్వః ॥ వక్షాంసి పీఠానీవ వక్షఃపీఠైః-వక్షస్థలైః, ఆత్సరోః-ఆముష్టేః, ని ॥ త్సరుః ఖడ్గాదిముష్టౌ స్యాదిత్యమరః + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరితి వికల్పాదసమాసః, ఆత్మనా స్వయమేవ పరప్రయత్నం వినేత్యర్థః, ప్రావిశన్ ప్రవిష్టాః, అత్ర క్రోధాన్ధతాయా విశేషణగత్యా పుష్కరప్రవేశహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ ౧౭ ॥— మిశ్రీభూత ఇతి ॥ తత్ర యుద్ధే సైన్యద్వయేపి మిశ్రీభూతే మిలితే సతి ప్రాయేణాయం విశేషః అసాధారణధర్మో వ్యక్త ఆసీత్ క ఇత్యత్రాహ ॥ పురస్తాదగ్రే యే పరాఞ్చః పరాఙ్ముఖాః, పలాయితా ఇతి భావః. తే ఆత్మీయాః అవధ్యా ఇత్యర్థః, నభీతం న పరావృత్తమితి వధనిషేధశ్రవణాత్, యః పురస్తాదభ్యావర్తీ కింతు సమ్ముఖోభిముఖః స్వకీయోపీతి భావః, అసౌ పరః శత్రుర్వధ్య ఇత్యర్థః, ప్రాణలుబ్ధస్య తస్య స్వామిద్రోహిత్వాదిత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ సదితి॥ సద్వంశత్వాచ్ఛుద్ధాకారత్వాత్కులీనత్వాచ్చాఙ్గసఙ్గినీత్వమఙ్గసమ్బన్ధిత్వం నీత్వా అగుణత్వవివక్షాయాం + త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి నపుంవద్భావః; కామం గౌరవేణాదరేణావబద్ధా సంయతా చ కస్యచిత్స్వా స్వకీయా కృపాణీ అసిలతా పరేణాన్యేన వంచయిత్వా ప్రతార్య హస్తం నీతా స్వాయత్తీకృతా సతీ ద్రోహం హింసాం వ్యభిచారం చ చక్రే-కృతవతీ, అత్ర ప్రకృతకృపాణీవిశేషణసామ్యాదప్రకృతస్వైరిణీప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౧౯ ॥—నీత ఇతి ॥ శాత్రవేణ-శత్రుణా,

రాతిపాతాదంభోదాభే శాత్రవేణాపరస్య । సాసృగ్రాజిస్తీక్ష్ణమార్గస్య మార్గో విద్యుద్దీప్రః కంకటే లక్ష్యతే స్మ ॥ ౫౦ ॥ ఆమూలాంతాత్సాయకేనాయతేనస్యూతే బాహావంధుకే శ్లిష్టముష్టిః । ప్రాప్యాసహ్యాం వేదనామస్తధైర్యాదప్యభ్రశ్యచ్చర్మ నాన్యస్య పాణేః ॥ ౫౧ ॥ భిత్త్వా ఘోణామాయసేనాధివక్షః స్థూరీపృష్ఠో గార్ధ్రపక్షేణ విద్ధః । శిక్షాహేతోర్గాఢరజ్జ్వేవ బద్ధో హర్తుం వక్త్రం నాశకద్దు

ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః, ధౌతాయా ఉత్తేజితాయాః, స్వఖడ్గధారాయాః అతిపాతాత్-అభిఘాతాత్, భేదనీశే విదారితే అంభోదాభే మేఘశ్యామే అపరస్య భటస్య కంకటే-కవచే ॥ ని ॥ ఉరచ్ఛదః కంకటకో జగరః కవచోఽస్త్రియామిత్యమరః ॥ సహ అసృగ్రాజ్యా సాసృగ్రాజిః సరక్తరేఖః-తీక్ష్ణమార్గస్య ఖడ్గస్య మార్గః ప్రహారః విద్యుద్దీప్రః తటిదుజ్జ్వలః లక్ష్యతేస్మ ఉపమాలంకారః ॥ ౫౦ ॥ —అమూలాంతాదితి ॥ అన్యస్య భటస్య బాహా ఆయతేన దీర్ఘేణ సాయకేన ఆమూలాంతాత్- మూలప్రదేశపర్యంతం ఆకక్షమిత్యర్థః, వికల్పాదసమాసః, స్యూతే ప్రోతే సతి అసహ్యాం వేదనాం వ్యథాం-ప్రాప్య అతఏవాస్తధైర్యాత్-త్యక్తధైర్యాదపి ధారయితుమక్షమాదపి మందుకే సంగ్రాహే శ్లిష్టా-సందష్టా ముష్టిర్యస్య తస్మాత్పాణేశ్చర్మఫలకం ॥ ని ॥ ఫలకోఽస్త్రీ ఫలం చర్మ సంగ్రాహో ముష్టిరస్య య ఇత్యమరః ॥ నాభ్రశ్యన్నాపతత్, అత్ర సాయకప్రోతముష్టిసీవనముష్టిశ్లేషయోర్విశేషణగత్యా ధైర్యత్యాగచర్మభ్రంశౌ ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౫౧ ॥ — భిత్త్వేతి ॥ ఆయసేనాయోమయేన గార్ధ్రో గృధ్రసంబంధీ పక్షః పత్త్రం యస్య తేన గార్ధ్రపక్షేణ బాణవిశేషేణ, ఘోణాం నాసాం భిత్త్వా ॥ ని ॥ ఘోణా నాసా చ నాసికేత్యమరః ॥ అధివక్షో వక్షసి, విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, విద్ధః-ప్రహతః, + వ్యధేః కర్మణి క్తః, గ్రహిజ్యేత్యాదినా సమ్ప్రసారణం, స్థూరీపృష్ఠో నవారూఢోఽశ్వః, శిక్షైవ హేతుః తస్య శిక్షాహేతోః, శిక్షయా నిమిత్తేన శిక్షార్థమితి యావత్ + షష్ఠీహేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ, గాఢరజ్జ్వా గాఢపాశేన బద్ధ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, దుర్ముఖోఽప్యశిక్షితముఖోఽపి వక్త్రం, హర్తుమపాక్రష్టుం నాశకత్-నశక్తః శకేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః, శిక్షితో హి శిక్షావశాదబద్ధోఽపి, బద్ధవదాస్తే- అశిక్షితస్తు విబద్ధోఽపి నిర్బంధాసహతయా ఝుడితిముఖమపహరతీతిభావః

ష్మణోపి ॥ ౨౨ ॥ కుంతేనోచ్చైః ప్రాసాదినా హంతుమిష్టాన్నాజానేయో దంతినస్త్రస్యతి స్మ । కర్మోదారం కీర్తయే కర్తుకామాః కింవా జాత్యాస్స్వామినో హ్రేపయంతి ॥ ౨౩ ॥ జేతుం జైత్రాశ్శేకిరే నారిసైన్యైః పశ్యంతోఽధో లోకమస్తేషుజాలాః । నాగారూఢాః పార్వతాని శ్రయంతో దుర్గాణీవ త్రాసహీనాస్త్రసాని ॥ ౨౪ ॥ విష్వద్రీచీర్విక్షిపత్సైన్యవీచీ రాజావంతః క్వాపి దూరం ప్రయా

వః, అపిర్విరోధే అతఏవ విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౨౨ ॥ — కుంతేనేతి ॥ ఆజానేయః-కులీనాశ్వః ॥ ని॥ ఆజానేయాః కులీనాస్స్యురిత్యమరః + శుభ్రాదిభ్యశ్చేతి ఢక్ప్రత్యయః- సాదినా-అశ్వారోహేణ కర్త్రా, ఉచ్చైరున్న[illegible]ంతేన ప్రాసేన కరణేన హంతుం ప్రహర్తుమిష్టాదభిప్రేతాత్- దంతినో నత్రస్యతి స్మ-నత్రస్తః + వా భ్రాశేత్యాదినా శ్యన్ప్రత్యయః- తథాహి జాత్యాః-కులీనాః, భవార్థే యత్ప్రత్యయః- కీర్తయే ఉదారం కర్మ మహాపౌరుషం-కర్తుం కామో యేషాం తాన్ కర్తుకామాః + తుంకామమనసోరపీతి మకారలోపః ॥ స్వమేషామస్తీతి స్వామినో భర్తౄన్ + స్వామిన్నైశ్వర్య ఇతి నిపాతః హ్రేపయంతి లజ్జయంతి కిం న హ్రేపయంతీత్యర్థః + అర్తిహ్రీత్యాదినా పుగాగమః ॥ సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥— జేతుమితి ॥ జేతార ఏవ జైత్రాః-జయశీలాః + జేతృశబ్దాంతాత్ ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః- లోకం జనమధః పశ్యంతః స్వయముపర్యవస్థానాత్ లోకమధోదేశే పశ్యంతః-అనాదృతం మన్యమానాశ్చ, అస్తేషుజాలాః-క్షిప్తశరనికరాః, త్రాసహీనాః దుర్గస్థత్వాన్నిర్భీకాః నాగారూఢాః-గజారోహాః, త్రస్యంతి-గచ్ఛంతీతి త్రసాని జంగమాని ॥ ని ॥ చరిష్ణుజంగమచరంత్రసమింగంచరాచరమిత్యమరః ॥ పార్వతాని-పర్వతసంబంధీని, దుర్గాణి-గిరిదుర్గాణీత్యర్థః, శ్రయంతోఽధితిష్ఠంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, తేప్యేవంభూతా ఏవేతి భావః, అరిసైన్యైః కర్తృభిః జేతుం న శేకిరే అశక్యా బభూవురిత్యర్థః + శకేః కర్మణి లిట్, అత్ర మనుః ॥ ధన్వదుర్గం మహీదుర్గమబ్దుర్గం వార్క్షమేవ చ । నృదుర్గం గిరిదుర్గం వా సమాశ్రిత్య వసేన్నృపః ॥ సర్వేణైవ ప్రకారేణ గిరిదుర్గం సమాశ్రయేత్ । తేషాం హి బహుగుణ్యేన గిరిదుర్గం విశిష్యత ఇతి ॥ ౨౪ ॥ —విష్వగితి ॥ ఏకః-ఏకోవీరః, విష్వగంచంతీతి విష్వద్రీచీః సర్వవ్యాపినీః + విష్వగ్దేవయోశ్చ టేరద్ర్యంచతా

తమ్ । బభ్రామైకో బంధుమిష్టం దిదృక్షుస్సింధౌ వా ద్వీపమండలం గోర్వరాహః ॥
యావచ్చక్రే నాంజనం బోధనాయ (వ్యుత్థాన)వ్యస్తార) జ్ఞో హస్తిచారీ మదస్య ।
సేనాస్వానాద్దంతినామాత్మనైవ స్థూలాస్తావత్ప్రావహన్దానకుల్యాః ॥ ౨౮ ॥
క్రుధ్యన్ గంధాదన్యనాగాయ దూరాదారోఢారం ధూతమూర్ధావమత్య । ఘో

వప్రత్యయే ఇతి పెరదాప్యాదేశః, ధాతోరవ్యంచ తేరుపసంఖ్యానాత్, ఉగితశ్చే తి జీప్, అచ ఇత్యకారలోపే చావితి దీర్ఘః, సైన్యాని వీచీరివ సైన్యవీచీరిత్యుపమితసమాసః, సింధౌ వేతి లింగాత్ విక్షిపన్నపాకుర్వన్, అంతరాజి మధ్యే క్వాపి దూరం ప్రయాతం ప్రణష్టం ఇష్టం బంధుం దిదృక్షుర్ద్రష్టుమిచ్ఛుస్సన్ + దృశే స్సన్నంతాదుప్రత్యయః, క్వాపి దూరం ప్రయాతం మగ్నం గోమండలం భూగోళం దిదృక్షురాద్యోవరాహః సింధౌ వా-సముద్రే ఇవ ॥ ని ॥ ఉపమాయాం వికల్పే వేత్యమరః ॥ అజౌ బభ్రామ ఏకవీరస్య కుతో భయమితి భావః ॥ ౨౭ ॥—యావదితి ॥ (వ్యస్తారం-గజశాస్త్రం) వ్యుత్థానం-గజోత్థాపనం) జానాతీతి వ్యస్తారజ్ఞః-హస్తిని చరతీతి హస్తిచారీ-యంతా, మదస్య బోధనాయోత్థాపనాయాంజనముద్దీపనం కర్మ యావన్న చక్రే తావత్ తతః ప్రాగేవ ॥ ని ॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధావిత్యమరః ॥ సేనాస్వానాత్సేనాకలకలశ్రవణాదిత్యర్థః- దంతినామాత్మనా స్వయమేవ స్థూలా మహత్యో దానకుల్యా మదసరితః ప్రావహన్ ఇతి దంతినాముత్సాహాతిరేకోక్తిః, అంజనాత్ప్రాగ్దానాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౨౮ ॥ —క్రుధ్యన్నితి ॥ దూరాత్-దూరత ఏవ గంధాత్; మదగంధాఘ్రాణాదేవేత్యర్థః అన్యనాగాయ-ప్రతిగజాయ, క్రుధ్యన్, తం జిఘాంసురిత్యర్థః + క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వం, నాగో ధూతమూర్ధా విధూతమస్తకస్సన్, ఆరోఢారం-యంతారం, అవమత్య-అవధూయ, ఘోరారావైర్దారుణక్రందనైః ధ్వనితాః అశేషదిశో యేన తస్మిన్ తథా ఉచ్చైరాక్రోశతీత్యర్థః + శైషికః కప్రత్యయః, స్వే స్వకీయ ఏవ స్వయూథ్య ఏవేత్యర్థః + పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వేతి వికల్పాన్నస్మిన్నాదేశః, అత ఏవ స్వే స్వపుత్రే విక్కే_ఇతి శ్లిష్టగత్యా వ్యాఖ్యాయ పుత్రస్యాపి జ్ఞాతిత్వాన్న సర్వనామసంజ్ఞేతి వల్లభోక్తిః ప్రమాదికీ, విక్కే_వింశతివర్షేఽడింభే ॥ ని ॥ విక్కో_వింశతివార్షికః ఇతి వైజయంతీ ॥ పర్యణంసీత్ తిర్యక్ప్రజహారేత్యర్థః ॥ ని ॥ తిర్య

రా రావధ్వానితాశేషదిక్కే విక్కే నాగః పర్యణంసీత్స్వ ఏవ ॥ ౫౭ ॥ ప్రత్యాసన్నే దంతిని ప్రాతిపక్షే యంత్రా నాగః ప్రాస్తవక్త్రచ్ఛదోఽపి । క్రోధాక్రాంతః క్రూరనిర్దారితాక్షః ప్రేక్షాంచక్రే నైవ కించిన్మదాంధః ॥ ౫౮ ॥ తూర్ణం యావన్నాపనిన్యే నిషాదీ వాసశ్చక్షుర్వారణం వారణస్య । తావత్తూర్ణైరస్య నాగాధిరూఢః కాదంబానామేకపాతైరసీవ్యత్ ॥ ౫౯ ॥ అస్థద్దృష్టేరాచ్ఛదం ప్రాప్రమత్తో యంతా యాతుః ప్రత్యరిభం ద్విపస్య । మగ్నస్యోచ్చైర్బృహద్భారేణ శంకో

ర్గంతప్రహారస్తు గజః పరిణతో మత ఇతి హలాయుధః । యమరమనమాతాం సక్చేతి గమేర్లుఙి సగిడాగమౌ నేటీతి వృద్ధిప్రతిషేధః ॥ ౫౭ ॥ —ప్రత్యాసన్న ఇతి ॥ ప్రాతిపక్షే-ప్రతిపక్షసంబంధిని । తస్యేదమిత్యణ్, దంతిని-గజే, ప్రత్యాసన్నే సతి యంత్రా సాదినా ప్రాస్తవక్త్రచ్ఛదోఽపి-నిరస్తముఖపటోఽపి. క్రోధాక్రాంతః అత ఏవ క్రూరం ఘోరం నిర్దారితాక్షః-విదారితనేత్రః, తథాపి మదాంధో నాగో గజో న కించిత్ ప్రేక్షాంచక్రే, కిమపి పురోగతం ప్రతిపక్షమన్యద్వా న దదర్శేత్యర్థః. ఆవరణాంతరాభావేఽపి మదావరణస్యానపాయాదితి భావః । ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ప్రత్యయః, అత్ర నాస్తవక్త్రచ్ఛదత్వేన నిర్దారితాక్షస్యాప్యదర్శనస్య విరోధస్య మదాంధ్యేన నిరాసాద్విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౫౮ ॥ —తూర్ణమితి ॥ నిషాదీ-యంతా, వారణస్య-గజస్య, చక్షుర్వారణం నేత్రావరణం వాసో ముఖపటం యావత్తూర్ణం నాపనిన్యే-నాపచకార, తావదస్య నాగాధిరూఢః-ప్రతిగజాధిరోహః- ఏకః-ఏకకాలీనః పాతో యేషాం తైరేకపాతైర్యుగపత్పాతిభిరితి శీఘ్రత్వోక్తిః, కాదంబానాం శరాణాం ॥ ని ॥ కాదంబమార్గణశరా ఇత్యమరః ॥ తూర్ణైః-త్వరితైరసీవ్యత్ చక్షుషా సహ తద్వాసః స్యూతవానిత్యర్థః । సీవ్యతేర్లఙ్ అత్ర చక్షుషస్సీవనాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫౯ ॥ —అస్థదితి ॥ యంతా అప్రమత్తః అవహితస్సన్ ప్రత్యరిభమరిగజం ప్రతి । అభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, యాతుర్గంతుః । యాతేస్తృచ్, ద్విపస్య దృష్టేరాచ్ఛదమావరణం । పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః, ఆస్థత్-నిరస్తవాన్, । అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఽఙితి చ్లేరఙాదేశః, అస్యతేస్థుగితి థుగాగమః, మగ్నస్య ముఖనిమగ్నస్య, శంకోః శల్యాయుధస్య ॥ ని ॥ వా పుంసి శల్యం శంకుర్నేత్యమరః ॥ ఉచ్చైర్బృహద్భారేణ కించ్చపటలేన వీక్షణోచత

రావవ్రాతేపి క్షణేచక్షణేన ॥ ౩౦ ॥ యత్నాద్రక్షన్ సుస్థితత్వాదనాశం నిశ్చిత్యాన్యశ్చేతసా భావితేన । అంత్యావస్థాకాలయోగ్యోపయోగం దధ్రేభీష్టం నాగమాపద్ధనంవా ॥ ౩౧ ॥ అన్యోన్యేషాంపుష్కరైరామృశంతో దానోద్భేదానుచ్చకైర్భుగ్నవాలాః । ఉన్మూర్ధానస్సన్నిషద్యాపరాంతైః ప్రాయుధ్యంతస్పష్టదంతధ్వనీభాః ॥ ౩౨ ॥ ద్రాఘీయాంసస్సంహతాస్స్థేమభాజశ్చారూదగ్రాస్స్త్రి

క్షి క్షణేనావవ్రాతే అన్యతేచ + వృణోతేః కర్మణిలిట్, అన్యోన్యసముచ్చాయకాభ్యాం చకారాభ్యాం ఆవరణనిరాసపునరావరణయోరేకకాలేసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౩౦ ॥—యత్నాదితి ॥ అన్యః గజారోహః భావితేనాలోచితేన చేతసా సుస్థితత్వాదనపాయదేశస్థత్వాదనాశమనపాయంనిశ్చిత్య యత్నాద్రక్షన్ వంచకేభ్యస్త్రాయమాణస్సన్, అంత్యావస్థాకాలె సాధనాంతరనాశకాలె యోగ్యోపయోగం యుక్తవినియోగం అతఏవాభీష్టం, నాగం గజమాపద్ధనంవా ఆపద్ధనమివ దధ్రే అన్యతోఽపసార్య ధారయామాస + ధరతేః స్వరితేత్త్వాత్కర్తరిలిటితఙ్ ॥ ౩౧ ॥—అన్యోన్యేషామితి ॥ ఇభాః-గజాః, అన్యోన్యేషాం-పరస్పరేషాం, + కర్మవ్యతీహారే సర్వనామ్నో ద్వేభవతఇతివక్తవ్యాత్ ద్విత్వం సమాసవచ్చబహులమితి వికల్పాదసమాసపక్షే పూర్వపదస్యప్రథమైకవచనంవక్తవ్యం- ఉద్భిద్యంతె ఏభిరిత్యుద్భేదాః + అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయామిత్యధికరణార్థేఘఞ్ప్రత్యయః, దానోద్భేదాన్ కటాదిమదస్థానాని పుష్కరైర్హస్తాగ్రైః ॥ ని ॥ పుష్కరంకరిహస్తాగ్రమిత్యమరః ॥ ఆమృశంతః-ఆఘ్నంతః, ఉచ్చకైరున్నతాః భుగ్నవాలాః, వక్రీకృతపుచ్ఛాః ॥ ని॥ వాలఃకేశేశిశౌమూర్ఖే వాలోరాజిభపుచ్ఛయోరితివిశ్వః ॥ ఉన్మూర్ధానః-ఉన్నమితమస్తకాస్సంతః, అతఏవ అపరాంతైః-పశ్చాద్భాగైః ॥ ని ॥అపరంత్వ ఘునార్థేస్యాత్పశ్చాత్కాయేపిదంతినామితివిశ్వః ॥ సన్నిషద్య-ఉపవిశ్య + సదేఃక్త్వోల్యప్, స్పష్టః సువ్యక్తః దంతధ్వనిఃయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాప్రాయుధ్యంత-యుద్ధంచక్రురిత్యర్థః + యుధేర్దైవాదికాత్కర్తరిలఙ్, స్వభావోక్తిః ॥ ౩౨ ॥ —ద్రాఘీయాంసఇతి ॥ ద్రాఘీయాంసోదీర్ఘతరాః + ప్రియస్థిరేత్యాదినాదీర్ఘస్య ఈయసునిద్రాఘాదేశః ॥ సంహతాః-సుఘటితాః, అతఏవ స్థేమభాజః-స్థైర్యభాజః + ప్రియస్థిరేత్యాదినాస్థిరశబ్దస్యేమనిస్థాదేశః

తామపత్యజంతః । దంతా దంతైరాహతాస్సామజానాం భంగం జగ్ముర్న స్వయం సామజాతాః ॥ ౩౩ ॥ మాతంగానాం దంతసంఘట్టజన్మా హేమచ్ఛేదచ్ఛాయచంచచ్ఛిఖాగ్రః । లగ్నోఽప్యగ్నిశ్చామరేషు ప్రతాపం మాంజిష్ఠైవ వ్యజ్యతే న స్మ సైన్యైః ॥ ౩౪ ॥ ఓషామాసే మత్సరోత్పాతవాతాశ్లిష్టద్దంతక్ష్మారుహాం ఘర్షణోత్థైః । యుగాంతైర్వా వహ్నిభిర్వారణానాముచ్చైర్మూర్ధవ్యోమ్ని నక్ష

చారవో రమ్యాః, ఉదగ్రాః-ఉన్నతాశ్చ, తే చారూదగ్రాః విశేషణసమాసః- తీక్ష్ణతాం నైశిత్యం అత్యజంతః, సామజానాం గజానాం దంతాః దంతైః ప్రతిగజవిషాణైరాహతాస్సంతః భంగం భేదం జగ్ముః సామజాతాః దంతినస్తు స్వయం భంగం పరాజయం న జగ్ముః దంతభంగేపి స్వయం న పరావర్తంతేత్యర్థః, అత్ర పరావర్తిత్వేన వర్ణ్యతయా ప్రకృతత్వాదుపమేయానాం దంతినాముపమానదంతాపేక్షయా అభగ్నత్వేనాధిక్యోక్తేర్వ్యతిరేకస్తుల్యయోగితాయా బాధక ఇతి గమయితవ్యమ్ ॥ ౩౩ ॥ —మాతంగానామితి ॥ మాతంగానాం దంతినాం దంతసంఘట్టజన్మా దంతసంఘర్షోత్థః, హేమచ్ఛేదచ్ఛాయాని కనకభంగసవర్ణాని చంచంతి చలంతి చ శిఖాగ్రాణి జ్వాలాగ్రాణి యస్య సోఽగ్నిః మంజిష్ఠయా ఓషధివిశేషేణ రక్తైవ మాంజిష్ఠైవ + తేన రక్తం రాగాదిత్యణ్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ మంజిష్ఠా వికసా జింగీత్యమరః ॥ చామరేషు లగ్నోపి సైన్యైః ప్రతాపం న వ్యజ్యతేస్మ-న వివిచ్యతేస్మ, సావర్ణ్యాదితి భావః, అత ఏవ సామాన్యాలంకారః * సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్, స చ మాంజిష్ఠవిశేషణానం కావ్యలింగోత్థ ఇతి సంకరః ॥ ౩౪ ॥—ఓషామాసే ఇతి ॥ మత్సరో వైరమేవోత్పాతవాత ఆకస్మికవాయుస్తేనాశ్లిష్యతాం సంయుజ్యమానానాం దంతానామేవ క్ష్మారుహాం-వృక్షాణాం ఘర్షణాదుత్థం జన్మ యేషాం తైర్వహ్నిభిః యుగాంతైర్వా యుగాంతభవైర్వహ్నిభిరివ వారణానాముచ్చైరున్నతే మూర్ధా వ్యోమేవ తస్మిన్మూర్ధవ్యోమ్ని నక్షత్రమాలా హారవిశేషః ॥ ని ॥ సైవ నక్షత్రమాలా స్యాత్సప్తవింశతిమౌక్తికైరిత్యమరః ॥ జ్యోతిర్మండలం చ ఓషామాసే ఉవాష దగ్ధేత్యర్థః + ఉష దాహే ఇతి ధాతోః కర్మణి లిట్, ఉషవిదజాగృభ్యోఽన్యతరస్యామిత్యామ్ప్రత్యయః, లఘూపధగుణః కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీత్యస్తేశ్చానుప్రయోగః, అత్ర నక్షత్రమాలయోరభేదాధ్యవసాయేన నిర్దేశాద్రూపకశ్లేషసంకీ

త్రిమాలా ॥ ౩౫ ॥ సాంద్రాంభోదశ్యామలేసామజానాం బృందే సీతాశ్శోణితైశ్శోణిమానమ్ । దంతాశ్శోభామాపురంభోనిధీనాం కందోచ్ఛేదా వైద్రుమా వారిణీవ ॥ ౩౬ ॥ ఆకంప్రాగ్రైః కేతుభిస్సన్నిపాతంతారోదీర్ణగ్రైవనాదం వ్రజంతః । మగ్నానంగేగాఢమన్యద్విపానాం దంతాన్ముగ్ఖాదుత్ఖనంతిస్మ నాగాః॥ ఉత్క్షిప్యోచ్చైః ప్రస్ఫురంతంరదాభ్యామీషాదంతః కుంజరంశాత్రవీయమ్ । శృంగప్రోతప్రావృషేణ్యాంబుదస్య స్పష్టంప్రాపత్సామ్యముర్వీధరస్య ॥ ౩౮ ॥ భగ్నేపీభేస్వేపరావర్త్యదేహంయోద్ధాప్రాసార్ధంవ్రీడయాముంచతేషూన్ । సాకం

కోశేయముపమా ॥ ౩౫ ।—సాంద్రాంభోదేతి ॥ సాంద్రంచతదంభోదశ్యామలంచ తస్మిన్ సామజానాం గజానాం బృందే శోణితైః శోణిమానమారుణ్యంనీతాః దంతాః అమ్భోనిధీనాం-వారిధీనాం- వారిణీవవిద్రుమాణాంప్రవాళానాం ఇమే వైద్రుమాః ॥ ని ॥ ముక్తాఫవిద్రుమాఃపుంసి ప్రవాళం పున్నపుంసక మిత్యమరః ॥ కందోమూలపిండః తస్యోచ్ఛేదాః ప్రరోహా ఇవ శోభా మాపురిత్యుపమా ॥ ౩౬ ॥—ఆకమ్ప్రేతి ॥ ఆకంప్రాణి దంతోత్ఖననసంక్షోభాద్భృశంకమ్పితాన్యగ్రాణియేషాంతైః కేతుభిర్ధ్వజైః సన్నిపాతం సంయోగంవ్రజంతఃఅతిదుఃఖహేతూ క్తిః- నాగాః-గజాస్తారముచ్చైరుదీర్ణాః-ఉత్పన్నాః గ్రైవాణాం-గ్రీవాసూత్రస్థానాం, శృంఖలభూషణాదీనాం నాదోయస్మిన్కర్మణితత్తథా అన్యద్విపానాం-ప్రతిగజానాం, అంగే గాఢంమగ్నాన్-అంతఃప్రవిష్టాన్ దన్తాన్ ముగ్ఖాదుత్ఖనంతిస్మ తేషాం గాఢమగ్నత్వాత్స్వయం కేతుభారాక్రాంతత్వాచ్చ కృచ్ఛ్రాదుజ్జహ్రురిత్యర్థః, అతోక్తభారవాజ్జనయోర్విశేషణగత్యాదుఃఖోత్ఖననహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౭ ॥—ఉత్క్షిప్యేతి ॥ ఈషేలాంగలదండావివ దంతాయస్యస ఈషాదంతో మహాదంతో దంతీ ॥ ని ॥ ఈషాలాంగలదండస్స్యాదిత్యమరః ॥ ప్రస్ఫురంతం ప్రాణోత్క్రమణదుఃఖాదుల్లలంతం, శాత్రవస్యేమంశాత్రవీయం కుంజరం రదాభ్యాం-దంతాభ్యాం, ఉచ్చైరుత్క్షిప్యోర్ధ్వముద్యమ్య శృంగే శిఖరే ప్రోతః స్యూతః ప్రావృషేణ్యః ప్రావృషిభవామ్బుదోయస్యతస్య + ప్రావృషఏణ్య ఇత్యేణ్యప్రత్యయః, ఉర్వీధరస్య గిరేఃసామ్యం సాదృశ్యంస్పష్టంప్రాపత్ + ఆప్నోతెర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః ఉపమా ॥ ౩౮ ॥—భగ్నేపీతి ॥ స్వే-స్వకీయే ఇభే గజే, భగ్నేపి దేహం

యంతుస్సమ్మదేనానుబంధీమానోభీక్ష్ణంవారణఃప్రత్యరోధి ॥ ౩౯ ॥ వ్యాప్తం లోకైర్దుఃఖలభ్యాపసారంసంరంభిత్వాదేత్యధీరో మహీయః। సేనామధ్యంగాహతేవారణస్స్మబ్రహ్మేవప్రాగాదిదేవోదరాంతః ॥ ౪౦ ॥ భృంగశ్రేణీశ్యామభాసాంసమూహైర్నారాచానాంవిద్ధనీరంధ్రదేహః। నిర్భీకత్వాదాహవేఽనా

స్వాంగం పరావర్త్య ప్రతిపక్షాభిముఖమావర్త్య + వృతేణ్యంతాల్ల్యప్, అన్యాంతస్త్రపపాఠః అకర్మకస్య కర్త్రానన్వయాత్- వ్రీడయాసార్థమిషూన్ ముంచతా ఇషుమోక్షణేన స్వగజభంగపీడాంనిరస్యతేత్యర్థః, యోద్ధ్రాభిగ్నేభస్థేనభటేన కర్త్రా అభీక్ష్ణందీయమానః ఇషుభిస్తప్తః + ల్వాదిభ్యఇతినిష్ఠానత్వం అనుబధ్నాతీత్యనుబంధీ అనుత్థాపీవారణో యంతుః ప్రతిగజారోహస్య సమ్మదేనసాకం స్వభజయజన్యేనహర్షేణసహ + ప్రమదసమ్మదౌహర్షఇతి నిపాతః, ప్రత్యరోధి-ప్రతిరుద్ధః తత్ప్రతిరోధేన తత్సమ్మదస్యాపి ప్రతిరోధవ్యాప్తేరితిభావః ॥ ని ॥ సాకంసత్రా సమంసహేత్యమరః ॥ అత్ర వ్రీడేషుమోక్షయోస్సమ్మదయంతృప్రతిరోధయోశ్చ కార్యకారణయోస్తత్పౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్త్యా సహభావోక్తేస్సహోక్తిస్సంకీర్యతే ॥ ౩౯ ॥ —వ్యాప్తమితి ॥ వారణః-కశ్చిద్దంతీ, సంరంభిత్వాత్-క్రోధిత్వాత్ ॥ ని ॥ సంరంభస్సంభ్రమేకోపఇతివిశ్వః ॥ ధీరోనిర్భీకస్సన్ ఏత్యాగత్య మహీయః-అతివిపులం తథాపి యతోలోకైః-జనైః, అన్యత్రభువనైశ్చవ్యాప్తం ॥ ని ॥ లోకస్తుభువనేజనే ఇత్యమరః ॥ అతోదుఃఖలభ్యోపసారోపసరణంయత్ర తత్సేనామధ్యంప్రాక్ పురా ఆదిదేవస్య-విష్ణోః, ఉదరాంతః-ఉదరాభ్యంతరం, బ్రహ్మా-స్రష్టేవ, గాహతేస్మ-ప్రవివేశ- పురాకిల యథాపూర్వం బాహ్యంసిసృక్షుః బ్రహ్మాపూర్వసృష్టిదిదృక్షయా తద్గర్భం విష్ణోఃకుక్షిం ప్రావిశదితిపౌరాణికీకథా ॥ కేచిత్ బ్రహ్మా బ్రాహ్మణో మార్కండేయఇతివ్యాచక్షతే సోపి భగవన్మహిమావలోకనకౌతుకీ తదనుజ్ఞయా మహాప్రలయే తదుదరంప్రవిశ్య బభ్రామేత్యాగమః ॥ ని ॥ బ్రహ్మావిప్రఃప్రజాపతిరిత్యమరః ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౪౦ ॥— భృంగేతి ॥ భృంగశ్రేణీవత్ శ్యామాభాసాం కృష్ణవర్ణానాం నారాచానామయోమయేషువిశేషాణాం సమూహైః విద్ధః అతఏవ నీరంధ్రోనిర్వివరోదేహోయస్యసః, తథాపి నిర్భీకత్వాదాహవే యుద్ధే అనాహతేచ్ఛః అవ్యాహతోత్సాహః- అతఏవ ప్ర

హతైద్విపైర్హృష్యన్ హస్తిహృష్టరోమేవ రేజే ॥ ౪౧ ॥ ఆతామ్రాభా రోషభాజః కటాంతాదాశూత్థాతైర్మార్గణైర్ధూర్గతేన । విశ్చ్యోతంతీ నాగరాజస్య జజ్ఞే దానస్యాహో లోహితస్యేవ ధారా ॥ ౪౨ ॥ క్రామన్ దంతౌ దంతినస్సాహసిక్యాదీషాదండౌ మృత్యుశయ్యాతలస్య । సైన్యైరన్యస్తత్క్షణాదాశశంకే స్వర్గస్యోచ్చైరర్ధమార్గాధిరూఢః ॥ ౪౩ ॥ కుర్వన్ జ్యోత్స్నావిప్రుషాం తుల్యరూపస్తారస్తారాజాలశారామివ ద్యామ్ । ఖడ్గాఘాతైర్దారితాద్దంతికుంభా

షన్ మోదమానో హస్తిహృష్టరోమేవ హర్షాత్పులకిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా + హృషేర్లోమసు ఇతి వికల్పాదిడభావః, రేజే శుశుభే + ఫణాం చ సప్తానామితి వికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౪౧ ॥—ఆతామ్రేతి॥ రోషభాజః-క్రోధనస్య నాగరాజస్య మహేభస్య కటాంతాత్-గండస్థలాన్నిశ్చ్యోతంతీ-ప్రాగేవ స్రవంతీ దానస్య-మదస్య, ధారా ఆతామ్రాభా క్రోధాదరుణవర్ణా, జజ్ఞే-జాతా, అహో ఉత ధూర్గతేన పురోగతేన యంత్రా మార్గణైః శరైః ఆశూత్థాతైః లోహితస్య క్షతజస్యేవ ధారా జజ్ఞే + జనేః కర్తరి లిట్, కిమియం క్రోధారుణా మదధారా శరోద్ఘట్టనజన్మా రక్తధారా వేత్యుభయకారణసంభవాత్, సాదృశ్యాచ్చ సంశయః స చ వికల్పితసాదృశ్యమూల ఇత్యలంకారః ॥ ౪౨ ॥—క్రామన్నితి ॥ మృత్యుశయ్యాతలస్యాంతకపర్యంకరూపస్య ॥ ని ॥ అథ స్వరూపయోః స్త్రీ తలమిత్యమరః ॥ ఈషాదండావాయతావయవదారువిశేషౌ తత్సదృశౌ ఆయతావిత్యర్థః, దంతినో దంతౌ, సహసా వర్తత ఇతి సాహసికః + ఓజస్సహోంభసా వర్తత ఇతి ఠక్ప్రత్యయః, తస్య భావాత్సాహసిక్యాత్ క్రామన్ సహసా ఆరోహన్నిత్యర్థః అన్యస్తత్క్షణాదుచ్చైరూర్ధ్వస్య స్వర్గస్య అర్ధః శ్చాసౌ మార్గశ్చేతి తమర్ధమార్గమధిరూఢ ఇతి సైన్యైరాశశంకే-ఉత్ప్రేక్షితం ॥ ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౪౩ ॥—కుర్వన్నితి ॥ జ్యోత్స్నావిప్రుషాం తుల్యరూపః చంద్రికాబిందుసరూపః తారః శుద్ధః ॥ ని ॥ తారో ముక్తాదిసంశుద్ధావితి విశ్వః॥ ఖడ్గాఘాతైర్దారితాద్దంతికుంభాత్ ప్రోచ్ఛలన్నుత్పతన్ మౌక్తికౌఘో-ముక్తాపుంజః, ద్యామాకాశం తారాజాలశారాం-నక్షత్రనికరశబలాం తారకితాం కుర్వన్నిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ని ॥ శారశ్శబలపీతయోరితి విశ్వః ॥ అభాతిస్మ-అజభా ॥

వాభాతిస్మప్రోచ్చలన్మౌక్తికౌఘః ॥ ౪౮ ॥ దూరోత్క్షిప్తక్షిప్రచక్రావకృత్తం మత్తో హస్తం హస్తిరాజస్స్వమేవ। భీమంభూమౌలోలమానంసరోషఃపాదేనాసృక్పంకపేషంపిపేష ॥ ౪౯ ॥ అవస్కరాల్లూనగాత్రస్యభూమింనిస్సాధారం గచ్ఛతోఽవాఙ్ముఖస్య । లబ్ధాయామందంతయోర్యుగ్మమేవస్వంనాగస్యప్రాపదుత్తంభనత్వమ్ ॥ ౫౦ ॥ లబ్ధస్పర్శంభూవ్యధాదవ్యథేనస్థిత్వాకించిద్దంతయోరంతరాలే । ఊర్ధ్వోర్ధ్వాసిచ్ఛిన్నదంతప్రవేష్టంజితోఽప్యత్రస్థేనాగమన్యేనసద్యః ॥

---

౪౯ ॥ —దూరోత్క్షిప్తేతి ॥ మత్తో హస్తిరాజః-కరీంద్రః, దూరాదుత్క్షిప్తేన ప్రాస్తేన అతఏవ క్షిప్రేణ సత్వరేణ చక్రేణ అవకృత్తం- అతఏవ భూమౌ లోలమానం-లుఠమానం + లోలతేర్గణాత్మనేపదిత్వాత్ తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు చానశితి తాచ్ఛీల్యే చానశ్ ప్రత్యయః, అతఏవ 'లోలమానాదయశ్చానశీతి వామనః భీమంభయంకరం, స్వంస్వకీయమేవహస్తం సరోషస్సన్ పాదేనాంఘ్రిణా అసృక్పంకేన-పంకీభూతేనాసృజాపిష్ట్వా అసృక్ పంకపేషం + స్నేహనేపిషఇతిణముల్, పిపేష కషాదిత్వాదనుప్రయోగః, రక్తపంకేన-స్నేహద్రవ్యేణ మమర్దేత్యర్థః; క్రుద్ధమత్తయోః కుతో వివేక ఇతిభావః, అత్ర విశిష్టపేషణాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౯ ॥—అవస్కరాదితి ॥ గాత్రమూలమవస్కరః, అవస్కరాదామూలాత్ + ఆఙో వికల్పాదసమాసః, లూనగాత్రస్య-ఛిన్నజంఘస్య ॥ ని ॥ ద్వౌపూర్వపశ్చాజ్జంఘాదిదేశౌ గాత్రావరే క్రమాదిత్యమరః ॥ అతఏవ అవాఙ్ముఖస్య అధోముఖస్య సతః సాధారంసావలంబనంనభవతీతి నిస్సాధారంయథాతథాభూమింగచ్ఛతః పతతఇత్యర్థః, నాగస్య లబ్ధాయామం-ప్రాప్తదైర్ఘ్యం ఆయతమిత్యర్థః స్వం స్వకీయం దంతయోర్యుగ్మం దంతద్వయమేవోత్తంభనత్వమాధారత్వంప్రాపత్ జంఘాచ్ఛేదేఽపి దంతావష్టంభాదపతితస్తస్థావిత్యర్థః దంతద్వయమేవ అగ్రజంఘావత్ స్థితమితి భావః, అత్ర స్వభావాతిశయోక్త్యోస్సంసృష్టిః ॥ ౫౦ ॥—లబ్ధస్పర్శమితి ॥ భూవ్యధాద్దంతాభ్యాం భువఏవ విద్ధత్వాదిత్యర్థః, + వ్యధజపోరనుపసర్గఇత్యప్ప్రత్యయః, అవ్యథేన స్వయమవిద్ధత్వాన్నిర్వ్యథేనసతా అన్యేనకేనచిద్భటేన దంతయోరంతరాలే కించిత్ లబ్ధస్స్పర్శోయస్మిన్కర్మణితత్ దంతాభ్యాం ఈషత్స్పృష్టంయథాతథాస్థిత్వా ఊర్ధ్వేనోర్ధ్వప్రసారితేనాధ్వాసినా ఖడ్గేక్ర

హస్తేనాగ్రేపితభీతింగృహీత్వా కంచిద్వ్యాలఃక్షిప్తవానూర్ధ్వముచ్చైః । ఆసీనానాంవ్యోమ్ని తస్యైవ హేతోస్స్వర్గస్త్రీణామర్పయామాసనూనం॥౪౮॥ కంచిద్దూరాదాయతేనద్రఢీయః ప్రాసప్రోతస్ప్రోతసాంతఃక్షతేన । హస్తాగ్రేణ ప్రాప్తమేవాగ్రతోఽభూచ్చానైశ్వర్యంవారణస్యగ్రహీతుమ్ ॥ ౪౯॥ తన్వావ్యః పుంసోనందగోపాత్మజాయాఃకంసేనేవస్ఫోటితాయాగజేన । దివ్యా మూర్తిర్వ్యోమగైరుత్పతంతీ వీక్షామాసే విస్మితైశ్చండికేవ ॥౫౦॥ ఆక్రమ్యైకామగ్రపా

దేశేన ఛ్ఛిన్నః చూర్ణితోదంతప్రవేష్టః దంతవేష్టనంయస్యతం నాగం జిత్వా సద్యఏవ ఉత్తస్థే-ఉత్థితం + భావేలిట్, అత్రాపి జయోత్థానాద్యసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౭ ॥—హస్తేనేతి ॥ వ్యాలో-దుష్టదంతీ ॥ ని ॥ వ్యాలోదుష్టగజేసర్పఇతివిశ్వః ॥ అగ్రే పీతభీతిం-నిర్భీకం భీరోః స్వర్గాభావాదితిభావః, కంచిద్వీరంహస్తేనగృహీత్వా ఊర్ధ్వముపర్యుచ్చైః క్షిప్తవాన్-అత్రోత్ప్రేక్ష్యతే తస్యైవ హేతోస్తేనైవహేతునా తద్వరణార్థమేవేత్యర్థః, + సర్వనామ్నస్తృతీయా చేతిచకారాత్ షష్ఠీ, వ్యోమ్ని ఆసీనానామవస్థితానాం + ఈడాస ఇతిశానచఈకారః స్వర్గస్త్రీణామప్సరసామర్పయామాస నూనమ్ ॥ ౪౮ ॥—కంచిదితి ॥ దూరాదాయతేన ప్రసారితేనాంతః క్షతేన ప్రహితేన అతఏవ ద్రఢీయసా ప్రాసేనప్రోతం స్ప్రోతోనాలంయస్య తేన-హస్తాగ్రేణ కరేణ అగ్రతః ప్రాప్తమపి కంచిద్భటం గ్రహీతుం ఆదాతుంవారణస్య అనీశ్వరస్యభావః అనైశ్వర్యం అసామర్థ్యమభూత్ +నఞీశ్వరేత్యాదినానఞ్పూర్వపదోభయపదవృద్ధిః అత్రాపి అనైశ్వర్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౯ ॥—తన్వావ్య ఇతి ॥ గజేన స్ఫోటితాయాః-విదారితాయాః,పుంసః కస్యచిద్వీరస్య తన్వాః శరీరాత్ కంసేన స్ఫోటితాయాః నందాఖ్యస్య గోపస్య కన్యాయాఇవోత్పతంతీదివ్యామూర్తిః, చండికేవ నందకన్యాశరీరాదావిర్భవంతీ కాళికేవ విస్మితైర్వ్యోమగైః ఖచరైః వీక్షామాసేవీక్షితా + ఈక్షతేఃకర్మణిలిట్, ఇజాదేశ్చ గురుమతోనృచ్ఛఇత్యామ్‌ప్రత్యయః, మనుష్యభావముత్సృజ్య దేవభావంగతఇత్యర్థః, ఉపమావ్యక్తా, పురాకిల దురాత్మనః కంసస్యప్రతారణాయ భగవదాజ్ఞయా తన్మాయాశక్తిర్నందగోపాత్మజా జాతా కంసేనహింసితేతి పౌరాణికీకథా ॥ ౫౦ ॥—ఆక్రమ్యేతి ॥ వారణాత్యా-

దేనజంఘామన్యాముచ్చైరాదదానః కరేణ । సాస్థిస్వానం దారువద్దారుణాత్మా
కంచిన్మధ్యాత్పాటయామాస దంతీ ॥ ౬౧ ॥ శోచిత్వాగ్రే భృత్యయోర్మృత్యుభా
జోరర్యః ప్రేష్ఠ్నా నో తథా వల్లభస్య । పూర్వం కృత్వా నేతరస్య ప్రసాదం పశ్చాత్తా
పాదాప దాహం యథాంతః ॥ ౬౨ ॥ ఉత్ప్లుత్యారాదర్ధచంద్రేణ లూనే వక్త్రే
న్యస్య క్రోధదష్టోష్ఠదంతే । సైన్యైః కంఠచ్ఛేదలీనే కబంధాత్ భూయో బిభ్యే వల్గత
స్సాసిపాణేః ॥ ౬౩ ॥ తూర్యారావైరాహితోత్తాలతాలైర్గాయంతీభిః కాహ

క్రూరచిత్తో దంతీ, ఏకాం జంఘామగ్రపాదేనాక్రమ్యాన్యాం జంఘాముచ్చైరున్నతేన కరేణాదదానః-ఆకర్షన్, సాస్థిస్వానం భజ్యమానకీకసచటచటాత్కారయుక్తం యథా తథా కంచిద్వీరం దారువత్ కాష్ఠవత్, మధ్యాత్పాటయామాస మధ్యం విభజ్య పాటయామాసేత్యర్థః + ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ ఉపమా ॥ ౬౧ ॥—శోచిత్వేతి ॥ ఋచ్ఛతీత్యర్యః స్వామీ + అర్యః స్వామివైశ్యయోరితి యత్ప్రత్యయాంతో నిపాతః అగ్రే-అగ్రతః, సమక్షమేవ మృత్యుభాజోర్మరణంగతయోర్భృత్యయోః శోచిత్వా-రుదిత్వా, వల్లభస్య తయోర్ద్వయోః ప్రియభృత్యస్య సంబంధినా ప్రేష్ఠ్నా తద్గతప్రేమ్ణేత్యర్థః, తథా తేన ప్రకారేణాంతర్దాహం-సంతాపం నాప- యథా యేన ప్రకారేణ ఇతరస్య వల్లభస్య పూర్వం జీవనకాలే ప్రసాదం ప్రీతిదానాద్యనుగ్రహం నకృత్వా పశ్చాత్తాపాద్ధేతోరస్మాభిరప్రీణిత ఏవ (ప్రా)ణాన్ (ప్రా)దాదిత్యనుశయాత్ దాహమాప ప్రియభృత్యమరణాదప్యసమ్మానితమరణమేవ స్వామినో దుస్సహదుఃఖహేతురాసీదిత్యర్థః, స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౬౨ ॥—ఉత్ప్లుత్యేతి ॥ అర్ధచంద్రేణ బాణవిశేషేణ లూనే-ఛిన్నే, తథాపి క్రోధేన దష్టోష్ఠో యస్మిన్ దంతా యస్య తస్మిన్ అన్యస్య యోధస్య వక్త్రే ఆరాదవిదూరముత్ప్లుత్య ॥ ని ॥ ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః ॥ భూయః పునరపి కంఠస్య చ్ఛేదః ఛిన్నదేశః తత్ర లీనే స్థితే సతి వల్గతో నృత్యతః, సాసిపాణేః ఖడ్గపాణేః తస్మాత్కబంధాదపమూర్ధకకళేబరాత్ + భీత్రార్థానాం భయహేతురితి పఞ్చమీ, సైన్యైర్బిభ్యే-భీతం, భావే లిట్, లూనస్యాపి ఆననస్య పునః స్వస్థానపాతిత్వాత్ వల్గనాసిధారణాభ్యాం కబంధాదప్యకబంధభ్రాన్త్యా సర్వైర్బిభ్యే ఇత్యర్థః, అతఏవ భ్రాంతిమదలఙ్కారః ॥ ౬౩ ॥—తూర్యారావైరితి ॥ ఆహితాః-సమ్పాదితాః, ఉత్తాలాః-ప్రస్ఫుటాః, తాలాః కరపుటాది

లం కాహలీభిః । నృత్తే చక్షుష్యాన్యహస్తప్రయోగం కాయే కూజన్ కంబురు-
చ్చైర్జహాస ॥ ౫౪ ॥ ప్రత్యావృత్తం భంగభాజి స్వసైన్యే తుల్యం ముక్తైరాకిరంతి-
స్మ కంచిత్ । ఏకౌఘేన స్వర్ణపుంఖైర్ద్విషంతస్సిద్ధా మాల్యైస్సాధువాదైర్ద్వ-
యేఽపి ॥ ౫౫ ॥ బాణాక్షిప్తారోహశూన్యాసనానాం ప్రక్రాంతానామన్యసైన్యై-
ర్గ్రహీతుమ్ । సంరబ్ధానాం భ్రామ్యతామాజిభూమౌ వారీవారైస్సస్మరే వార

కాలక్రియామానాని యేషు తైః ॥ ని ॥ తాలః కాలక్రియామానమిత్యమరః ॥ తూ-
ర్యైరాద్యైర్మృదంగాదివాద్యఘోషైస్తథా కాహలం భృశం గాయంతీభిః-గా-
నమాచరంతీభిః, కాహలీభిః సుషిరవాద్యవిశేషైశ్చ కరణైః ॥ ని ॥ కాహలం భృ-
శశుష్కయోః ॥ వాద్యభాండవిశేషే తు కాహలీ కాహలః ఖలః ఇతి విశ్వః ॥ కాయే
అపమార్గకలేబర ఇత్యర్థః, అతఏవ చక్షుష్యాన్యా దృష్టిరహితః హస్తప్ర-
యోగో యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా నృత్తే-నృత్యతి సతి + కర్తరి క్తః, కూజన్-ధ్వ-
నన్, కమ్బుః శంఖస్తటస్థ ఇత్యర్థః ఉచ్చైస్తారం జహాస దృష్టిశూన్యాభినయ-
స్య నాట్యశాస్త్రవిరోధాత్ అట్టహాసమకరోదివేత్యర్థః, వ్యంజకాప్రయోగా-
ద్గమ్యోత్ప్రేక్షా, అంగైరాలమ్బయేద్గీతం హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేత్ । దృష్టిభ్యాం
భావయేద్భావం పాదాభ్యాం తాలనిర్ణయ ఇతి నాట్యవిధిః ॥ ౫౪ ॥—ప్రత్యా-
వృత్తమితి ॥ స్వసైన్యే భంగభాజి సతి ప్రత్యావృత్తమభ్యమిత్రీణం కంచిద్వీరం
తుల్యమేకకాలం ముక్తైః స్వర్ణపుంఖైః-శరవిశేషైః, ఏకౌఘేన-ఏకప్రవాహేణ
ద్విషంతః ఆకిరంతి స్మ-ఆక్షిపంతి స్మ, సిద్ధాః ఖేచరాః, మాల్యైర్దివ్యమాలాభిః
+ చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః, ఆకిరంతి స్మ ద్వయేఽపి ద్విషంతస్సి-
ద్ధాశ్చ సాధువాదైః సాధు సాధ్వితి వాక్యైరాకిరంతి స్మ, ఏతత్ త్రితయమపి
యుగపత్ ప్రవృత్తమిత్యర్థః, అత్ర స్వర్ణపుంఖసురమాల్యసాధువాదానాం
ప్రకృతానామేవ తుల్యకాలైకౌఘప్రవృత్తిసామ్యాదౌపమ్యాసగమాత్కేవలప్రకృ-
తాస్పదా తుల్యయోగితా ॥ ౫౫ ॥—బాణేతి ॥ బాణైరాక్షిప్తాః-పాతితా ఆరోహాః
సాదినో యేభ్యస్తాని అతఏవ శూన్యాని రిక్తాన్యాసనాని ఆస్తరణాని యేషాం తే-
షాం అతఏవాన్యసైన్యైః-పరసైనికైః, గ్రహీతుం ప్రక్రాంతానామారబ్ధానాం
సమంతాదవరుధ్యమానానామిత్యర్థః, అతఏవ సంరబ్ధానాం-క్షుభితానాం, అ-
తఏవ [illegible]-రణాంగణే, భ్రామ్యతాం-అనవతిష్ఠమానానాం, వారణానాం

ణానామ్ ॥ ౫౬ ॥ పౌనఃపున్యాదస్రిసంఘేన మత్తో మృద్నన్ కోపాల్లోకమాయో
ధనోర్వ్యామ్ । పాదే లగ్నామన్త్రమాలామిభేన్ద్రః పాశీకల్పామాయతామా
చకర్ష ॥ ౫౭ ॥ కశ్చిన్మూర్ఛామేత్య గాఢప్రహారః సిక్తః శీతైః శీకరైర్వారణ
స్య । ఉచ్ఛ్వాసప్రస్థితాతం జిహీర్షుర్వ్యర్థాకూతా నాకనారీ ముమూర్ఛ ॥ ౫౮ ॥
లూనగ్రీవాత్సాయకేనాపరస్య ద్యామత్యుచ్చైరాననాదుత్పతిష్ణోః । త్రాసేను

గజానాం, వారైః-బృన్దైః, వారీబన్ధనస్థానం ॥ ని ॥ వారస్సర్వ్యాదివసేవా
రే వసరబృన్దయోః । వారీ స్యాద్ఘటీబన్ధే స్యాదితి విశ్వః ॥ సస్మరే-స్మృతా, అధీ
గర్థయోగాదితి భావః + కర్మణి లిట్, అత్ర శూన్యాసనత్వాదీనాం వారీస
హచరితాదివిశేషణగత్యా వారిస్మరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౫౬ ॥—
పౌనఃపున్యాదితి ॥ ఆయోధనోర్వ్యాం-యుద్ధభూమౌ, ని ॥ యుద్ధమాయోధనం
జన్యమిత్యమరః ॥ పౌనఃపున్యాత్-పునఃపునరావృత్తేరిత్యర్థః + బ్రాహ్మణాది
త్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః, అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపస్య సాయంప్రాతి
కాద్యర్థముపసంఖ్యానమితి టిలోపః, అస్రిసంఘేన- రక్తసంఘాతేనేత్య
ర్థః, మత్తేభేన్ద్రో-మహాగజః, కోపాల్లోకం జనం మృద్నన్- క్షున్దన్,
పాదేలగ్నాం ఈషదసమాప్తాం, పాశీం పాశీకల్పాం-పాశబన్ధనసదృశీం ॥ ని ॥
పాశః పశ్వాదిబన్ధనమితి విశ్వః + బహ్వ్యాదిభ్యశ్చేతి వికల్పాదీకారః అభాషిత
పుంస్కత్వాత్ + ఘరూపేత్యాదినా హ్రస్వో న భవతి, ఆయతాం-దీర్ఘాం, అం
త్రమాలామాచకర్ష పాశీకల్పేత్యత్ర తద్ధితగతా పూర్ణోపమా ॥ ౫౭ ॥ —
కశ్చిదితి ॥ గాఢః ప్రహారో యస్య సః కశ్చిద్వీరో మూర్ఛామేత్య (ప్రాప్య) వా
రణస్య శీతైః-శీకరైః, సిక్తస్సన్ ఉచ్ఛ్వాస-ఉజ్జీవ, కింతు తం మూర్ఛా
గతం జిహీర్షుః-గ్రహీతుమిచ్ఛుః + గ్రహేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః, ప్రస్థితా
తం వరీతుమాగతేత్యర్థః, నాకనారీ వ్యర్థాకూతా తదుజ్జీవనాద్విఫలమనో
రథా సతీ ముమూర్ఛ అత్రాకూతవైయర్థ్యస్య విశేషణగత్యా నాకనారీమూ
ర్ఛాహేతుత్వాత్కావ్యలింగం మూర్ఛాసంబన్ధాతిశయోక్త్యాంగేన సంకీర్యతే
॥ ౫౮ ॥—లూనేతి ॥ సాయకేన లూనగ్రీవాత్-ఛిన్నకంఠాత్, అతఏవ ద్యా
మాకాశం ప్రతి, ఉచ్చైరుత్పతిష్ణోరుత్పతనశీలాత్ + అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణు
చ్ ప్రత్యయః, సింహికాయా అపత్యం పుమాన్ సైంహికేయో రాహుః ॥ ని ॥ త

ర్ధ్నైః స్సైంహికేయానుకారాద్రౌద్రాకారాదప్సరో వక్త్రచంద్రైః ॥ ౪౯ ॥ వృత్తం యుద్ధే శూరమాశ్లిష్య కాచిద్రంతుం తూర్ణం మేరుకుంజం జగామ । త్యక్త్వా నాగ్నౌ దేహమేతిస్మ యావత్పత్నీ సద్యస్తద్వియోగాసమర్థా ॥ ౫౦ ॥ త్యక్తప్రాణం సంయుగే హస్తినీస్థా వీక్ష్య ప్రేమ్ణా తత్క్షణాదుద్గతాసుః । ప్రాప్యాఖండం దేవభూయం సతీత్వాదాశ్లిక్షత్స్వైవ కంచిత్పురంధ్రీ ॥ ౫౧ ॥ స్వర్గే వాసం కారయిత్వా చిరాయ ప్రత్యగ్రత్వం ప్రత్యహం ధారయంత్యా । కశ్చిద్వ్యోజేదివ్య

మస్తు రాహుస్స్వర్భానుః సైంహికేయో విధుంతుద ఇత్యమరః ॥ + స్త్రీభ్యో ఢక్, తమనుకరోతీతి తదనుకారాత్ తత్సాదృశ్యాదిత్యర్థః + కర్మణ్యణ్ ప్రత్యయః అతఏవ రౌద్రాకారాత్-భీషణాకృతేరపరస్య వీరస్య ఆననాత్-ముఖాత్, మూర్ధ్నః-సుందరైః, అప్సరసాం వక్త్రైరేవ చంద్రైస్త్రేసే త్రస్తం + భావేలిట్ అత్ర రాహుహేతుకత్రాసస్య చంద్రఏవ సంభవాద్వక్త్రచంద్రైరితి రూపకం సిద్ధం, తస్య సైంహికేయానుకారాదితి స్పష్టోపమాసాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౪౯ ॥ —వృత్తమితి ॥ కాచిదప్సరాః యుద్ధే మృధే వృత్తం మృతం ॥ ని ॥ వృత్తో తీతే దృఢే ఛ్యాతే నర్తే లేపి వృతే మృత ఇతి విశ్వః ॥ శూరమాశ్లిష్య రంతుం తూర్ణం మేరోః కుంజం గహ్వరం జగామ యా పత్నీ తద్వియోగాసమర్థా తద్విరహాసహా పత్నీ సద్యోఽగ్నౌ దేహం త్యక్త్వా నైతిస్మ-నాజగామ; అత్ర మేరుకుంజాసమ్బంధేపి సమ్బంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫౦ ॥—త్యక్తేతి ॥ సంయుగే-యుద్ధే త్యక్తప్రాణం కంచిద్వీరం హస్తిన్యాం తిష్ఠతీతి హస్తినీస్థా-కరిణీమారూఢా సతీ, వీక్ష్య ప్రేమ్ణా తత్క్షణాదుద్గతాసుః గతప్రాణా, సైవ పురంధ్రీ స్వభార్యైవ సతీత్వాత్పతివ్రతాత్వాదఖండమక్షయం దేవభూయం-దేవత్వం + భువో భావే ఇతి క్యప్, ప్రాప్య ఆశిశ్లేష స్త్రీణాం పాతివ్రత్యమేవ పతిసాలోక్యనిదానం నాగ్నిప్రవేశాదికమితి భావః అత్ర సతీత్వస్య విశేషణగత్యా దేవభూయహేతుత్వోక్తేః కావ్యలింగం అతిశయోక్త్యాదికం తు యథాసంభవమూహ్యమ్ ॥ ౫౧ ॥ స్వర్గే వాసమితి ॥ కశ్చిద్వీరశ్చిరాయ చిరకాలం స్వర్గే వాసం స్వర్గవాసం + శయవాసవాసిష్వకాలాదితి వికల్పాదలుక్ కారయంత్యా అనుభావయంత్యా, అహన్యహని ప్రత్యహం + నపుంసకాదన్యతరస్యామిత్యవ్యయీభావే సమాసాంతష్టచ్ ప్రత్యయః అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోప ఇత్యుక్తం, ప్రత్యగ్రత్వం నూ

నార్యా పరస్మిన్ కాలే లోకే లోకం ప్రీణయంత్యేకతేత్యా ॥ ౨౧ ॥ గత్వా నూనం ప్రణష్టే బన్ధుజనసన్నిధ్యం నరా ధ్వజ భయా మాజగామా రణాత్తా । భూయో ద్విస్త్రిర్యథా ప్రసంజ్ఞా సాధీయస్తే యుద్ధాయాద్రియన్తే ॥ ౨౩ ॥ కశ్చిచ్ఛస్త్రాభిఘాతసమ్బాధో మూర్ఛితః లబ్ధ్వా సంజ్ఞాం యుద్ధాయాహవాయ । ప్రావర్తిష్ట క్రోశత స్సుహృజ్జనస్య కా లోకానువృత్తిః ॥ ౨౪ ॥ భిన్నోరస్కౌ తు ద్వౌ వాక్యస్య దూరాదాసన్నత్వాదేకేనైవ । అన్యోన్యసన్నికృష్టౌ సమ

రనత్వం ధారయంత్యా వరయా ప్రియయా స్వరూపత్వాదితి భావః, లోకం ప్రీణయంత్యా అత్యన్తసుందరత్వాదానందయంత్యా + ప్రీణాతేర్ణ్యన్తాల్లటశ్శతరి జీప్ భూతార్థే ప్రీణాతేః ణిచి పుగాగమః, దివ్యనార్యా పరస్మిన్ కాలే ఇహలోకే కీర్త్యా చ భూషి-తైః స్వర్గే దివ్యస్త్రీభిస్సహ రమమాణైః భవితవ్యమితి భావః, అతి దివ్యాంగనానాం కీర్తేః ప్రకృతియోగే సంబన్ధాద్భిన్నాభిప్రాయకత్వాత్ సంబన్ధీ యోగః ॥ ౨౧ ॥ —గత్వేతి ॥ నరా భయాద్భయాన్మారణాద్రణాద్భీతాః ర ణాత్-యుద్ధాత్, ప్రణష్టం గత్వా దివ్యజనసంగత్యా అజనాని మహాభయానక మిమం లోకం మారణభయకం దృష్ట్వా ఆగతాః నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా, పతితః యుద్ధాత్ ప్రసంజ్ఞాః-లబ్ధబోధాస్సన్తః, ద్విస్త్రిర్యథాః-ద్విస్త్రివిశ్వాసాః, భూయః పునరపి, సాధీయోబాఢతరం + బాఢశబ్దాదీయసుని అంతికబాఢయోర్నేదసాధావితి సాధాదేశః, రణాయ రణం కర్తుమాద్రియంతే ఉత్సహంత ఇత్యర్థః + ఉత్సాహినో వీరాస్సర్వే ప్రియయుః, కథం విముక్తసంగానాం పునర్మృత్యుప్రాప్తానా త దపేక్ష శ్రేయో హేతుకేతి భావః ॥ ౨౩ ॥ —కశ్చిదితి ॥ శస్త్రాభిఘాతసమ్బాధః- ప్రహారమూర్ఛితః, కశ్చిద్వీరశ్చేతనాం సంజ్ఞాం లబ్ధ్వా అపవాదమూర్ఛాభావస మయే యుద్ధమేవ రణేతుః సఖ్యుర్మిత్రస్య వచ్ఛేః క్రోశతః యుద్ధం మాగమః- ఆగచ్ఛాగచ్ఛేత్యాక్రోశతస్సతః + షష్ఠీచానాదర ఇతి షష్ఠీ, క్రోశంతమనాదృత్యేత్యర్థః, భూయః-పునరపి, ఆహవాయ-రణాయ, ప్రావర్తిష్ట ఆత్మా దేహస్తస్య కృత్స్నో, తథాహి లోకానువృత్తిశ్చ కా, నైవేత్యర్థః, సుహృజ్జనానురోధస్తు హితాహితపరిచ్ఛేత్తుర్వ్యర్థ ఇత్యర్థః, సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౨౪ ॥ —భిన్నోరస్కావితి ॥ శత్రుణా దూరాం వాక్యస్యాసన్నత్వాత్ తయోర్మిథస్సన్నికృష్టత్వాదేకేనైవ భిన్నోరస్కా-విదారితవక్షసౌ,

ర్థ్యేయోగాదూర్ధ్వావేవస్వర్గతావప్యభూతామ్ ॥ ౬౫ ॥ భిన్నానస్త్రైర్మో
హభాజోభిజాతాన్ హన్తుంలోలంవారయన్తస్స్వవర్గమ్। జీవగ్రాహం గ్రా
హయామాసురన్యేయోగ్యైనార్థఃకస్యసస్యాజ్జనేన ॥ ౬౬ ॥ భగ్నైర్దణ్డై
రాతపత్రాణిభూమావర్యస్తానిప్రౌఢచన్ద్రద్యుతీని। ఆహారాయప్రేతరాజస్య
రౌప్యస్థాలానీవస్థాపితానిస్మభాన్తి ॥ ౬౭ ॥ రేజుర్భ్రష్టావక్షసఃకుఙ్కుమాఙ్కా
ముక్తాహారాఃపార్థివానాంవ్యసూనామ్। హాసాల్లక్ష్మ్యాఃపూర్ణకామస్యమన్యో

కౌచిద్వీరౌ అన్యోన్యావష్టంభవశాదూర్ధ్వం తస్యయోగాత్సంభావాదూర్ధ్వా
వేవ తిష్ఠన్తావేవ స్వర్గతావప్యభూతాం మృతౌచాభూతాం అపిశబ్దార్థః ఉ
రోభేదే స్వర్గతింసముచ్చినోతి, అత్ర మృతయోరూర్ధ్వావస్థానాసంబన్ధే
పిసంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౬౫ ॥ —భిన్నానితి ॥ అన్యేవీరాః అస్త్రైర్భి
న్నాన్-విదారితాన్, అతఏవ మోహభాజో-మూర్ఛాగతాన్, అభిజాతాన్
కులీనాన్ ॥ ని ॥ అభిజాతస్తుకులజేన్యాయ్యేకులీనప్రాజ్ఞరూపయోరితివిశ్వః ॥
హన్తుంలోలం ఉత్సుకం స్వసైన్యం-స్వవర్గం, వారయన్తః జీవాన్ జీవతో
గృహీత్వా జీవగ్రాహం గ్రాహయామాసుః- జీవతఏవగ్రాహయామాసురిత్యర్థః
+ సమూలకృతజీవేషుహన్కృఞ్గ్రహఇతిణముల్ ప్రత్యయః, కషాదిత్వాదను
ప్రయోగః, జీవగ్రహణప్రయోజనమర్థాన్తరన్యాసేనాహ ॥ తథాహి యోగ్యై
నార్హతా జనేన హేతునా కస్యపుంసోర్థః, కీర్త్యాదిప్రయోజనంనస్యాత్ స్యా
దేవ సర్వస్యాపీత్యర్థః, అతో వీరాణాం రణేష్వపిపరిక్షతరక్షణమేవ శ్రేయః
నాతఃనాతిపరిక్షతమితిహననమిత్యాదితిభావః ॥ ౬౬ ॥ —భగ్నైరితి ॥ భ
గ్నైర్దణ్డైర్హేతునా భగ్నదణ్డత్వాదితిభావః, భూమౌ పర్యస్తాని-ఉత్తానపా
తితాని, ప్రౌఢచన్ద్రద్యుతీని పూర్ణేన్దుప్రభాణి, ఆతపత్రాణి శ్వేతచ్ఛత్రా
ణీత్యర్థః, ప్రేతరాజస్యాన్తకస్య, ఆహారాయ-భోజనాయ, స్థాపితాని-నిహి
తాని, రౌప్యస్థాలాని-రాజతభాజనానీవ భాన్తిస్మేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౬౭ ॥—రే
జురితి ॥ వ్యసూనాం-మృతానాం, పార్థివానాం వక్షసోభ్రష్టాః పతితాః కుఙ్కు
మాఙ్కాః-కుఙ్కుమారుణితా ఇత్యర్థః, ముక్తాహారాః పూర్ణకామస్య సకలరా
జకసంహారాత్సఫలమనోరథస్య అతఏవపీతః రక్తమేవాసవోయేన తస్య మృ
త్యోః హాసాదట్టహాసాత్, లక్ష్మ్యాఃదృశ్యాఃదన్తాః రేజుఃమన్యే ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥

వృక్షాగ్రలమ్బైరివ రాజపుత్రైః కృతాగసస్య ॥ ౪౮ ॥ నిమ్నేష్వోఘీభూతమస్త్రక్షతానా
మసృక్ప్రభూతం చకాస్ ... రాగార్థం రఙ్జనం కౌసుంభమంభః
సంధ్యాసు నానాఞ్జలికాభిరస్య ॥ ౪౯ ॥ రామేణ త్రిస్సప్తకృత్వో హ్రదా
నాం ... ఖలు క్షత్రియాణాం ... ప్రత్తానాదేవ తస్మిన్ సంఖ్యే-
సంఖ్యా ప్రాపత్ ... తృప్యత్పితృణాం ॥ ౫౦ ॥ సంధానాన్తాదస్త్రైర్భిన్నైః శితాస్త్రైరా
విశ్యాభిశ్యాతశస్త్రైరబలానాం । ... వృక్షాగ్రక్తమంతర్నదీనాం మాంసైః స్రా

॥ ౪౮ ॥—నిమ్నేష్వితి ॥ భూమౌ నిమ్నేషు-నిమ్నస్థలేషు, ఓఘీభూతం-రా
శీభూతం, అస్త్రక్షతానాం సంబంధి యదసృగ్రక్తం చకాసాంచకార దిదీపే +
చకాస్తృదీప్తావితి ధాతోర్లిట్, కాస్యనేకాచ ఇతి వక్తవ్యమిత్యామ్ప్రత్యయః కృ
ఞోనుప్రయోగః తదపి అంతకాంతః పురస్య కృతాంతాన రోషస్య సంధ్యానా
నాము ... రాగార్థం రఞ్జనార్థం కుసుంభస్యేదం కౌసుంభం అంభః
కిమను కుసుంభమ్యః ... ॥ ౪౯ ॥—రామేణేతి ॥ రామేణ-
భార్గవేణ, సామంతకాత్ త్రిసప్తవారాన్ త్రిః + ద్విత్రిచతుర్భ్యస్సుజితి సు
చ్ప్రత్యయః, త్రిరావృత్తాస్సప్త, సుప్సుపేతి సమాసః, త్రిస్సప్తకృత్వః, ఏక
వింశతివారానిత్యర్థః + సంఖ్యాయాః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుజితి కృ
త్వసుచ్ప్రత్యయః, క్షత్రియాస్త్రైః రాజన్యరక్తైః, పితృభ్యస్సంపాదితానాం
పఞ్చపరిమాణమస్య పఞ్చకం + సంఖ్యాయాస్సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనేషు
ఇతి సంఘాదికార్యాప్రత్యయః, చక్రే-కృత , తస్మిన్ సంఖ్యే యుద్ధే ॥ ని ॥
వృథమస్వంద ... సంఖ్యమిత్యమరః ॥ అత్ర ... రక్తౌఘవాంఛోభిః అసంఖ్యా
దీపసత్త్వానభ్యః ప్రాపతాత్-ప్రాపత్, రామేణ బహుకాలేన స్యమంత
పంచకాఖ్యం హ్రదపఞ్చకమేవ కథంచిత్ కృతం, అత్రతు క్షణమాత్రేణాసం
ఖ్యానద్యః ప్రవృత్తా ఇత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యోక్తేర్వ్యతిరేకాలఙ్కా
రః ॥ ౫౦ ॥—సంధానేతి ॥ శితాస్త్రైరభ్యస్తశస్త్రైరస్త్రైర్భిరాయుధైరమైః
అధః ఇభానామధస్తాదావిశ్య ప్రవిశ్య సంధానాంతాత్-బంధనప్రదేశాత్, గు
ల్ఫదేశమధికృత్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ సంధానం పశూనాం సాదబంధనమితివిశ్వః ॥
శాతం నిశితం + శాచ్ఛోరన్యతరస్యామితివికల్పాదిత్వాభావః, తేన శస్త్రేణ
పలూనాః-ఛిన్నాః, ఇభానామపి భాః అంఘ్రియస్థ్వరణాః అసృజ్మయీ

వస్యంధుస్రియోస్సజ్జయోనామ్ ॥ ౭౧ ॥ పద్మాకారైరోఘవక్త్రైరిభానాం కేళీ
భిస్త్రైశ్చామరైరేవహంసైః । సోపస్కారాః ప్రాపతన్నప్నుభిస్తాంసిన్నిత
స్విన్యాపయివమాశ్చైచ్ఛస్వరద్భిః ॥ ౭౨ ॥ ఉత్క్రాంతానాం మామిపామోపరిష్టాద
ధ్యాకాశం బభ్రముఃపత్రివాహాః । మూర్తాః ప్రాణాసూనమద్యాప్యవేక్షా
మాసుఃకాయంత్యాజితా దారుణాస్త్రైః ॥ ౭౩ ॥ ఆతన్వద్భిర్దిక్షుపత్రాగ్రినా
దం ప్రాప్తైర్హారాదారాపతిభిస్త్రైర్ధ్వనద్భిః । ఆదావిక్షైః ప్రసికానామపశ్రిత్యై

నాం-సక్తవికారాణాం, నదీనామంతరస్యంతరస్యక్షే ఏషాం ఘూమానసద్యం-కస
త్రోపమాం, + స్వాక్షేపస్యజ్ఞప్రత్యయః, అతఏవదోపమ్యాదయశ్చాతుర్వర్ణ్య
వదితివామనః, ప్రాపత్-ప్రాప్తాః + ఆప్నోతేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేర
ఙాదేశః- ఉపమా ॥ ౭౧ ॥—పద్మాకారైరితి ॥ ఉత్సృష్టైర్విదితకద్భిః-స్నపనమా
నైః పద్మాకారైః-కమలకరైర్ఘోషవక్త్రైర్విదితమజ్జైరిభానాం కళాభ్యో భి
స్త్రైశ్చామరైరేవహంసైః సోపస్కారాః-సపరికరాః + సంపర్యుపేభ్యః కరో
తౌ భూషణే ఇతి సుడాగమః ॥ అస్రాతోయాః-రక్తసలిలాః, స్రోతస్విన్యానద్యః,
ప్రాపతన్ అత్ర రూపకోపమయోస్సంకరః ॥ ౭౨ ॥—ఉత్క్రాంతానామి
తి ॥ పత్రాణిపహంతీతిపత్రివాహాః-పక్షిణః, ఆమిపాణాం-ఆమిషమాంసం + క్రి
యార్థోపపదస్య కర్మణిస్థానిన ఇతి చతుర్థీ, ఉత్క్రాంతానాం-మృతానాం, ఉ
పరిష్టాదధ్యాకాశమాకాశే + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, బభ్రముః-భ్రేముః,
+ వాజృభ్రముత్రసామితి వికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపాభావః, అత్రోత్ప్రేక్ష్య
తే, దారుణాస్త్రైః-ఘోరశస్త్రైః, కాయం త్యాజితా-విసర్జితాః + త్యజేర్ణ్య
న్తాత్ ద్వికర్మకాదణికర్మణి క్తః, ణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణ ఇతి వచనాత్, మూర్తాః
మూర్తిమంతః, ప్రాణాః అద్యాపి కాయమపేక్షామాసుః పూర్వాభి
మానాత్పునః కాయప్రవేశాపేక్షిణోమూర్తాః ప్రాణా ఏవ నూనమారాత్ప్ర
మంతీత్యుత్ప్రేక్షార్థః + ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ప్రత్యయః, కృ
ఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీత్యస్తేరనుప్రయోగః- ఆమ్ప్రత్యయవదిత్యత్ర కృఞ్ఏవే
తి నియమాదస్తేరాత్మనేపదమ్ ॥ ౭౩ ॥ —ఆతన్వద్భిరితి ॥ ఆదావిక్షుపత్రా
గ్రినాదం-పక్షాంతఘోషం, ఆతన్వద్భిర్విస్తృణద్భిర్హారాదాశు ప్రాప్తైరా
గతైః నజీవంతీత్యజీవైరచేతనైః పచాద్యజంతేననఞ్సమాసః, పత్రిప్రాప్తైర్బా

[illegible] ॥ [illegible] యస్త్రాసం [illegible] నామా
[illegible] త్వనుతితిపంత [illegible] తి
[illegible] మస్య జ్వలినా
[illegible] మహాదపివా
[illegible] ॥ [illegible] దేవం।

[illegible] తం,
[illegible] గోనా, సత్వా [illegible]
[illegible] త్పాయి [illegible] త్వం ముఖైః
[illegible] త్వ [illegible] ప్ర [illegible] త్వనుత్వక్తు తివన
[illegible] ॥ [illegible] ॥ — [illegible] యాస్య [illegible] సాతివ్ర
[illegible] నా [illegible] నా
[illegible] దినాని
[illegible] త్వం [illegible] కసా [illegible] తస్య
[illegible] ఋణాగవః, [illegible] జ్వాలావ్యాజాత్, ముఖో
ల్మూకవ్యాలాత్, ఉద్వమంతి తారమ [illegible] ॥ ౯ ॥ [illegible] త్వం వా
[illegible] ॥ [illegible] అతివ్యాజ [illegible] న జ్వాలాత్వా
[illegible] కాత్ [illegible] ॥ ౭౭ ॥
[illegible] ॥ [illegible] ఏన, [illegible] దేహాస్యాంతరాలంయస్మిన్
[illegible] జ్వలితం, అతఏవ [illegible] స్య
స్య + [illegible] ణః, [illegible] స్య సంబంధి మాంసం జ్వా
[illegible] జ్వలితా, [illegible] జ్వలతీతి [illegible], ఆ
[illegible] మాంసపాకాయ [illegible] అతఏవ పాకేనా
[illegible] ॥ ౯ ॥ (స్త్రి)యాం
[illegible] మాయుగో [illegible] ॥ [illegible] మి
[illegible], + [illegible] యాం
[illegible] జ్వాలయా [illegible] పాకరుచిరం మాంసం [illegible],
అత్ర పాకాపూర్వస్వాదాద్యసంబంధేపి సంబంధో [illegible] క్తిః ॥ ౭౮ ॥—
గ్లానిరితి ॥ [illegible] క్షుత్పిపాసాయ-క్షుధుత్పాదాయ గ్లానిశ్ఛాది

పన్నంఘ్రియోస్సృజ్మయీనామ్ ॥ ౭౧ ॥ పద్మాకారైర్యోధవక్త్రైరిభానాం కర్ణా భ్యాశే చామరైరేవహంసైః । సోపస్కారాః ప్రావహన్నస్రతోయాస్స్రోత స్విన్యో వీచిమచ్ఛైస్తరద్భిః ॥ ౭౨ ॥ ఉత్క్రాన్తానామామిషాయోపరిష్టాద ధ్యాకాశంబభ్రముఃపత్రివాహాః । మూర్తాః ప్రాణానూనమద్యాప్యపేక్షా మాసుఃకాయంత్యాజితా దారుణాస్త్రైః ॥ ౭౩ ॥ ఆతన్వద్భిర్దిక్షుపత్రాగ్రనా దం ప్రాప్తైర్మార్ణారాదాశుతీక్ష్ణైర్ముఖాగ్రైః । ఆదౌరక్తం స్సైనికానామజీవై

నాం-రక్తవికారాణాం, నదీనామంతరభ్యంతరేవ్యక్తం కూలమూలాపవ్యం-కమ లోపమాం, + స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః, అతఏవచౌపమ్యాదయశ్చాతుర్వర్ణ్య వదితివామనః, ప్రాపత్-ప్రాప్తాః + ఆప్నోతేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేర ఙాదేశః- ఉపమా ॥ ౭౧ ॥—పద్మాకారైరితి ॥ ఉచ్చైర్వీచిమతరద్భిః-ప్లవమా నైః పద్మాకారైః-కమలకల్పైర్యోధవక్త్రైర్భటముఖైరిభానాం కర్ణాభ్యాశే భ్రి ష్టైశ్చామరైరేవహంసైః సోపస్కారాః-సపరికరాః + సంపర్యుపేభ్యః కరో తౌభూషణఇతిసుడాగమః ॥అస్రతోయాః-రక్తసలిలాః, స్రోతస్విన్యోనద్యః, ప్రావహన్ అత్ర రూపకోపమయోస్సంకరః ॥ ౭౨ ॥—ఉత్క్రాన్తానామి తి ॥ పత్రాణివహంతీతిపత్రివాహాః-పక్షిణః, ఆమిషాయ-ఆమిషమత్తుం + క్రి యార్థోపపదస్య కర్మణిస్థానినఇతిచతుర్థీ, ఉత్క్రాన్తానాం-మృతానాం, ఉ పరిష్టాదధ్యాకాశమాకాశే + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, బభ్రముః-భ్రేముః, + వాజౄభ్రముత్రసామితివికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపాభావః, అతోఽపేక్ష్య తే, దారుణాస్త్రైః-ఘోరశస్త్రైః, కాయం త్యాజితా-విసర్జితాః + త్యజేర్ణ్య న్తాత్ ద్వికర్మకాదణికర్మణి క్తః, ణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణఇతివచనాత్, మూర్తాః మూర్తిమంతః, ప్రాణాః అద్యేదానీమపి కాయమపేక్షామాసుఃపూర్వాభి మానాత్పునః కాయప్రవేశాపేక్షిణోమూర్తాః ప్రాణాఏవ నూనమారాధ్ర మంతీత్యుత్ప్రేక్షార్థః + ఇజాదేశ్చగురుమతోఽనృచ్ఛఇత్యామ్ప్రత్యయః, కృ ఞ్చానుప్రయుజ్యతేలిటీత్యస్తేరనుప్రయోగః- ఆమ్ప్రత్యయవదిత్యత్ర కృఞ్ఏవే తి నియమాదస్తేర్నాత్మనేపదమ్ ॥ ౭౩ ॥ —ఆతన్వద్భిరితి ॥ ఆదౌదిక్షుపత్రా గ్రనాదం-పక్షాంతఘోషం, ఆతన్వద్భిర్విస్తృణద్భిర్మార్ణారాదాశుప్రాప్తైరా గ్రైః నజీవంతీత్యజీవైరచేతనైః పచాద్యజంతేననఞ్సమాసః, పత్రిపూగైర్బా

జీవైః పశ్చాత్పతత్రిపూగైరపాయి ॥ ౭౪ ॥ ఓజోభాజాం యద్రణే సంస్థితానామ్ దత్రీవ్రాంసార్ధమంగేన నూనమ్ । జ్వాలావ్యాజాదుద్వమంతీతదంతస్తేజస్తారం దీప్తజిహ్వా వవాశే ॥ ౭౫ ॥ నైరంతర్యచ్ఛిన్నదేహాంతరాలం దుర్భక్షస్య జ్వాలినా వాశితేన । యోద్ధుర్బాణప్రోతమాదీప్యమాంసం పాకాపూర్వస్వాదమాదే శివాభిః ॥ ౭౬ ॥ గ్లానిచ్ఛేదిక్షుత్ప్రబోధాయ పీత్వా రక్తారిష్టం శోషితాజీర్ణశేషం ।

జవాత్రైరిత్యర్థః, తీక్ష్ణైః త్రుఖాగ్రైః కరణైః సైనికానాం రక్తమపాయి-పీతం, + పిబతేః కర్మణి లుఙ్ ఆతో యుక్ చిణ్కృతోరితి యుగాగమః, పశ్చాత్ జీవైశ్చేతనైః, పతత్రిపూగైః-పక్షిసంఘైః, కర్తృభిః తీక్ష్ణైర్ముఖాగ్రైశ్చంచుపుటైః కరణైరపాయి-పీతం, అత్రోభయేషాంపత్రిణాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతవిషయః శ్లేషాలఙ్కారః ॥ ౭౪ ॥ —ఓజ ఇతి ॥ దీప్తా జ్వలంతీ జిహ్వా యస్యాః సా దీప్తజిహ్వా శివా రణే సంస్థితానాం మృతానామోజోభాజామోజస్వినాం అంగేన గాత్రేణ సార్ధం యత్రీవ్రాంతి గ్రంతే జఅదత్ అభక్షయత్ అదేర్లఙ్, అడజాదీనామిత్యాడాగమే తస్య, ఆటశ్చేతి వృద్ధిః, అదస్సర్వేషామిత్యపృక్తసార్వధాతుకస్య అడాగమః, తత్ భక్షితం తదంతర్గతం తేజో దర్పం-జ్వాలావ్యాజాత్, ముఖోల్కాచ్ఛలాత్, ఉద్వమంతీ తారముచ్చైర్వవాశే-రరాస ॥ ని ॥ తిరశ్చాం వాశితం రుతమిత్యమరః ॥ నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం అత్ర వ్యాజశబ్దేన జ్వాలాత్వాపహ్నవేన తేజస్త్వోత్ప్రేక్షణాత్ సాపహ్నవోత్ప్రేక్షేతి సర్వస్వకారః ॥ ౭౫ ॥ నైరంతర్యేతి ॥ నైరంతర్యేణావిచ్ఛేదేన, ఛిన్నం దేహస్యాంతరాలం యస్మిన్కర్మణి శిత తథా బాణైః ప్రోతం-స్యూతం, అతఏవ దుర్భక్షస్య భక్షితుమశక్యస్య + కృచ్ఛ్రార్థే ఖల్ ప్రత్యయః, యోద్ధుర్యోధస్య సంబంధి మాంసం జ్వాలినా-జ్వాలావతా, వాశితేన-రుతేన, శివానాం వాశనే జిహ్వా జ్వలతీతి ప్రసిద్ధిః, ఆదీప్య-ప్రజ్వాల్య, బాణదాహాయ-మాంసపాకాయ చేతి భావః- అతఏవ పాకేనాపూర్వోఽభినవః స్వాదో రుచిర్యస్య తత్తథా శివాభిర్గోమాయుభిః ॥ ని ॥ (స్త్రి)యాం శివా భూరిమాయు గోమాయు మృగధూర్తకా ఇత్యమరః ॥ ఆదే జఘసే భక్షితమిత్యర్థః, + లిట్యన్యతరస్యామితి వికల్పాద దేర్ఘస్లాదేశాభావః, వాశితోత్థయా స్వజిహ్వాజ్వాలయా దగ్ధేషు అప్రతిబంధం పాకరుచిరం మాంసం జఘసేత్యర్థః, అత్ర పాకాపూర్వస్వాదాద్యసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౭౬ ॥— గ్లానీతి ॥ క్రోష్టా జమ్బుకః, క్షుత్ప్రబోధాయ-క్షుదుత్పాదనాయ గ్లానిచ్ఛేది

స్వాదుంకారంకాలఖండోపదంశంక్రోష్టా బింబం వ్యష్వణద్వ్యస్వనచ్చ ॥ ౭౭ ॥
క్రవ్యాత్పూగైః పుష్కరాణ్యానకానాం ప్రత్యాశాభిఃర్మేదసా దారితాని । అభీ
లాని ప్రాణినః ప్రత్యవస్యన్ కాలోనూనం వ్యాదదావాననాని ॥ ౭౮ ॥ కీర్ణా
రేజే సాజిభూమిస్సమంతాదప్రాణద్భిః ప్రాణభాజాం ప్రతీకైః । బహ్వారంభై

ఖాదహరిశాపిశాజరితః అజీర్ణశేషో యేన తదక్తమేవారిష్టం పానవిశేష ఇతి రూ
పకం, తత్పీత్వా స్వాదుంకారం-స్వాదుంకృత్య + స్వాదుమిణముల్, కాలఖం
డేన యకృతా ఉపదశ్య కాలఖండోపదంశం-కాలఖండముపదంశంకృత్వేత్యర్థః ॥
ని ॥ స్యాద్యకృ(త్క్లో)మాం కాలఖండయకృతీ తు సమే ఇమే ఇత్యమరః + ఉపదంశస్తృ
తీయాయామితి ణముల్, కాలఖండస్య దంశనక్రియాకర్మత్వేపి భుజిక్రియాకరణ
త్వాత్ తృతీయోపపదత్వం + తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామితి వికల్పాదుప
పదసమాసః, బింబం-కళేబరం, వ్యష్వణత్-భుక్తవానిత్యర్థః + వేశ్చస్వనో
భోజన ఇతి షత్వం, వ్యస్వనదధ్వనచ్చేతి సముచ్చయః, అభోజనార్థత్వాత్ షత్వం
న ॥ ౭౭ ॥—క్రవ్యాదితి ॥ క్రవ్యమదంతీతి క్రవ్యాదో మాంసభక్షకాః, కంకగృ
ధ్రాదయః + క్రవ్యే చేతి విట్ ప్రత్యయః, తేషాం పూగైః కర్తృభిః మేదసావ
సాయాః ॥ ని ॥ హృన్మేదస్తు వపావసేత్యమరః ॥ ప్రత్యాశాభిస్తృష్ణాభిర్దారి
తాని మేదస్విత్వభ్రాంత్యా పాటితాని ఆనకానాం తూర్యాణాం పుష్కరాణి-
ముఖాని ॥ ని ॥ పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాండముఖే జలే ఇత్యమరః ॥ ప్రా
ణినః కరితురగాదీన్ ప్రత్యవస్యన్-అభ్యవహరన్ ॥ ని ॥ నిగలనమభ్యవహారః ప్రత్యవ
సానంచ జేమనం జగ్ధిరితి హలాయుధః, కాలోంతకః అభీలాని-భయంకరాణి, ని॥
అభీలం భీమకృచ్ఛ్రయోరితి విశ్వః ॥ ఆననాని వ్యాదదౌ-వివదార + అఙో దో
నాస్యవిహరణ ఇత్యస్య ప్రత్యుదాహరణమేతత్, యానివిదారితాని పుష్కరాణి
తాన్యేవాననాని మృత్యుర్వ్యాదదౌ నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయామ్ ॥ ౭౮ ॥—
కీర్ణేతి ॥ అప్రాణద్భిరజీవద్భిః ఛిన్నత్వాన్నిష్ప్రాణైరిత్యర్థః + అనప్రా
ణనే ఇతి ధాతోర్లటశ్శత్రాదేశః, ప్రాణభాజాం ప్రాణినాం ప్రతీకైరవయవైః॥ని॥
అంగం ప్రతీకోవయవ ఇత్యమరః ॥ సమంతాత్కీర్ణా సా ఆజిభూమిః, ఈషదస
మాప్తారంభైః-బహ్వారంభైః, కించిన్న్యూనసంసృష్టైరిత్యర్థః + విభాషా సుపో
బహుచ్ పురస్తాత్తు ఇతి బహుచ్ప్రత్యయః, తథార్థసంయోజితైరర్థసృష్టైశ్చ

వర్ధనసంయోజితైర్వారణాపైస్స్రష్టుస్సృష్టికర్మాంతశాలా ॥ ౭౯ ॥ ఆయాంతీనామవిరతరయం రాజకానీకినీనామిత్థం సైన్యైస్సమమలఘుభిశ్శ్రీపతేరూర్మిమద్భిః ఆసీదోఘైర్ముహురివమహద్వారిధేరాపగానాందోలాయుద్ధం కృతగురుతరధ్వానమౌద్ధత్యభాజామ్ ॥ ౮౦ ॥..

ఇతి శ్రీశిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే

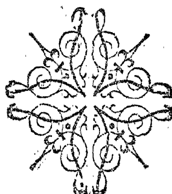
సంకులయుద్ధవర్ణనంనామాష్టాదశస్సర్గః

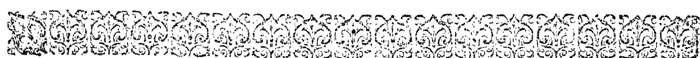
రూపైః-ఆకారైః ॥ ని ॥ రూపంస్వరూపేసౌందర్యేఆకారశ్లేషయోరపీతివిశ్వః కేశాః-స్రష్టుః-ధాతుః, సృష్టికర్మాంతశాలా, సృష్టికర్మణో నియతాగారమివ రేజే ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౭౯ ॥—ఆయాంతీనామితి ॥ ఇత్థముక్తరీత్యా అవిరతరయమవిచ్ఛిన్నవేగంయథాతథా ఆయాంతీనామభిధావంతీనామౌద్ధత్యభాజాం - ప్రాగల్భ్యభాజాం, రాజ్ఞాంసమూహోరాజకాని + గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ ప్రత్యయః, తేషామనీకిన్యః సేనాః తాసాం రాజకానీకినీనాం అలఘుభిర్మహద్భిరూర్మిమద్భిఃతరంగవద్భిః, శ్రీపతేః-శ్రీకృష్ణస్య, సైన్యైస్సమం-సేనాభిస్సహ, అపాంసమూహఆపం+ భిక్షాదిభ్యోఽణ్, ఆపేనగచ్ఛంతీతిఆపగానాముక్తవిశేషణవిశిష్టానాం వారిధేరోఘైః, ప్రవాహైరివ కృతో గురుతరధ్వానః- మహాధ్వనిర్యస్మిన్ తన్మహత్ దోలాయుద్ధం-అనియతజయపరాజయయుద్ధం ముహురాసీత్, ఉపమా ॥ మందాక్రాంతావృత్తమేతత్ ॥..............................

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘమహాకావ్య

వ్యాఖ్యానేసర్వంకషాఖ్యానేఽష్టాదశస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే ఏకోనవింశసర్గప్రారంభః

అథోత్తస్థే రణాటవ్యామసుహృద్వేణుదారిణా ।

నృపాంఘ్రిపౌఘసంఘర్షాదగ్నివద్వేణుదారిణా ॥ ౧ ॥

ఆపతంతమముం దూరాదూరీకృతపరాక్రమః । బలోఽవలోకయామాస మా-

తదేవమష్టాదశసర్గే తుములం యుద్ధమభిధాయేదానీమేకోనవింశే సర్గే ద్వంద్వయుద్ధమనుష్టుభేన చ్ఛందసా చిత్రబంధేన వర్ణయితుమారభతే ॥ అథేత్యాది ॥ అథైనం తుములయుద్ధానంతరం, రణోఽటవీవేత్యుపమితసమాసః, అగ్నివదితి తద్ధితగతోపమాలింగాత్, ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం, తస్యాం రణాటవ్యాం అసుహృదః-శత్రవః, వేణవో వంశా ఇవ ॥ ని ॥ వేణుర్మస్కరతేజనా ఇత్యమరః ॥ తాన్ దారయతీతి యస్తేనాసుహృద్వేణుదారిణా వేణుదారిణాఖ్యేనాత్మజేన, నృపాః-అంఘ్రిపాః, పాదపా ఇవ తేషామోఘాః సంఘాస్తేషాం సంఘర్షాత్-మత్సరాత్సంశ్లేషాచ్చ, అగ్నివదగ్నితుల్యం తేన తుల్యమితి తుల్యార్థే-వతిప్రత్యయః, ఉత్తస్థే ఉత్థితం భావే లిట్, అత్రాగ్నివదితి తుల్యార్థేన వతినా ధర్మివ్యవధానేన సాదృశ్యప్రతిపాదనాదుపమానోపమేయసమానధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాం చోపాదానాచ్ఛ్రౌతీయమార్థీ, తద్ధితగతా పూర్ణోపమా, సా చ రణాటవ్యాదిసమాసగతోపమాసాపేక్షేతి సంకరః, అస్మిన్ సర్గే శ్లోకాఖ్యమానుష్టుభం వృత్తమ్ * పఞ్చమం లఘు సర్వేషు సప్తమం ద్విచతుర్థయోః । గురు షష్ఠం చ సర్వేషామేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితి లక్షణాత్ ॥ అత్రైకాంతరక్రమేణ యమకాద్యన్యతమశబ్దాలంకారనియమః, సర్వత్ర యథాసంభవమర్థాలంకారశ్చ తత్ర యమకలక్షణముక్తం దండినా * అవ్యపేతవ్యపేతాత్మా యావృత్తిర్వర్ణసంహతేః । యమకం తచ్చ పాదానామాదిమధ్యాంతగోచరమ్ ॥ ఏకద్విత్రిచతుష్పాదయమకానాం వికల్పనా- ఆదిమధ్యాంతమధ్యాంతమధ్యాద్యాద్యంత(సర్వతః) గోచరేతి ॥ అత్రేదం సమపాదాంతయమకం ద్విపాదయమకభేదః ॥ ౧ ॥ — ఆపతంతమితి ॥ ఆపతంతమాధావంతం, అముం వేణుదారిణం దూరాత్ ఊరీకృతపరాక్రమోఽంగీకృతపౌరుషస్తేన సహానుమతసంప్రహార ఇత్యర్థః, బలో బలభద్రః, కేసరీ సింహో మా-

తంగమివకేసరీ ॥ ౨ ॥ జజౌజోజాజిజిజ్జాజీ తంతతోఽతితతాతితుత్ । భాభోఽభీభాభిభూభాభూరారారిరరిరీరరః ॥ ౩ ॥ భవన్ భయాయలోకానామాకమ్పితమహీతలః । నిర్ఘాతఇవనిర్ఘోషభీమస్తస్యాపతద్రథః ॥ ౪ ॥ రామేరిపుశ్శరానాజిమహేష్వాసవిచక్షణే । కోపాదథైనంశితయామహేష్వాసవిచక్షణే ॥ ౫ ॥

తంగం-గజమివాపలోకయామాస అనయోరియదంతరమితిభావః, అత్రోలంకారే ణవస్తుధ్వనిః ॥ ౨ ॥ —జజేతి ॥ తతోఽవలోకనానంతరం, జజంతీతిజజాః యోధాః + జజయుద్ధేపచాద్యచ్, జజానామోజసాజాతా జజౌజాః- తామాజింజ యతీతిజజౌ జోజాజిజిత్ + జయతేఃక్విప్, జజతీతిజాజీయోధీ + తాచ్ఛీల్యేణి నిః, అతితతానత్యుద్ధతాన్ అతితుదతీతిఅతివ్యథయతీతి అతితతాతితుత్ + తుదతేఃక్విప్, భస్యఆభేవాభాయస్యసఃభాభోనక్షత్రకాంతిః-శుభ్రవర్ణఇత్యర్థః, ని ॥ నక్షత్రమృక్షంభంతారమిత్యమరః ॥ నాస్తిభీర్యేషాంతేఅభియః-నిర్భీకాః తానిభాన్ గజాన్ అభిభవతీతిఅభీభాభిభూః క్విప్, తస్యేఃభాసస్తేజసాభూఃస్థా నం అభీభాభిభూభాభూః, అరాస్సంత్యేషామిత్యరిణిచక్రాణితైః రిణంతిగ చ్ఛంతీతిఅరిరయోరథాః + రీగతిశ్లేషణయోరితిధాతోఃక్విప్, తేషాంరింపి రణంరాతిదదాతీతిఅరరీరరోఽధికః + ఆతోనుపసర్గేకః, అరిఃశత్రుర్బలభ ద్రః తంవేణుదారిణం ఆరయోద్ధుమాససాదేత్యర్థః +ఋగతావితిధాతోర్లిటి ద్విర్భావేణలివృద్ధిః; అభ్యాసస్యారదత్వే,అతఆదేరితిదీర్ఘేపునస్సవర్ణదీర్ఘః భినైకాక్షరపాదాఖ్యోనుప్రాసభేదః భాభఇత్యసమానుప్రాసయోరేక వాచకానుప్రవేశలక్షణస్సంకరః ॥ ౩ ॥—భవన్నితి ॥ లోకానాం-జనానాం,అ న్యత్రజగతాంచ ॥ ని॥ లోకస్తుభువనేజనెఇత్యమరః ॥ భయాయభవన్సంపద్య మానః భయంజనయన్నిత్యర్థః + క్లపిసంపద్యమానెచతుర్థీవక్తవ్యేతిక్లపె రర్థనిర్దేశాచ్చతుర్థీ, ఆకమ్పితమహీతలా-భూకమ్పంకుర్వన్నిత్యర్థః, ని ర్ఘోషేణ భీమోభయంకరః, తస్యబలభద్రస్య రథోనిర్ఘాతః-నిర్ఘాతాఖ్యః, ఉ త్పాతఇవాపతత్-అధావత్, శ్రౌతీపూర్ణోపమా ॥ ౪ ॥ — రామఇతి ॥ రి పుర్వేణుదారీ ఆజిమహేషు-రణోత్సవేష్వితిరూపకమ్॥ ని ॥ మహఉద్ధవఉత్స వఇత్యమరః ॥ విచష్టఇతివిచక్షణే ప్రగల్భే + కర్తరిల్యుడితిన్యాసకారః, అనన యోశ్చప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతిచక్షిఙఃఖ్యాఞాదేశాభావః, రామే-బలభద్రే, శ

దిశమర్కమివావాచీం మూర్ఛాంగతమపాహరత్ । మందప్రతాపం తం సూతశ్శీఘ్రమాజివిహాయసః ॥ ౬ ॥ కృత్వా శినేస్సాల్వచమూం సప్రభావాచమూర్జితామ్ । ససర్జ వక్త్రైః ఫుల్లాబ్జసప్రభా వాచమూర్జితామ్ ॥ ౭ ॥ ఉల్ముకేన ద్రుమం ప్రాప్య సంకుచత్పత్రసంపదమ్ । తేజః ప్రకిరతా దిక్షు సప్రతాపమదీప్యత ॥ పృథోరథ్యక్షిపద్రుక్మీ యయా చాపముదాయుధః । తయైవ వాచా పగమం యయా చా

రాట్ ఆసచిక్షేప + అస్య లిట్, అత ఆదేరిత్యభ్యాసదీర్ఘః సవర్ణదీర్ఘః, అథ కోపాత్స రామ ఏనం వేణుదారిణం శితయా-శాతయా + శాచ్ఛోరన్యతరస్యామితీత్వం- మహేష్వా-మహేషుణా ॥ ౪ ॥ పత్రీరోప ఇషుద్వర్యోరిత్యమరః ॥ విచక్షణౌ జఘాన + క్షణు హింసాయామితి ధాతోః కర్తరి లిట్- అభిన్నసమపాదో నామ పాదాభ్యాసయమకభేదః, ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౫ దిశమితి ॥ మూర్ఛాంగతం-రామేషుపాతాత్ మోహముపగతం, అత ఏవ మందప్రతాపమల్పప్రకాశం తం వేణుదారిణం అవాచీం-దక్షిణాం దిశం గతం ॥ ౪ ॥ ప్రాచ్యవాచీప్రతీచ్యస్తాః పూర్వదక్షిణపశ్చిమా ఇత్యమరః ॥ అత ఏవ మందప్రతాపం-మందప్రకాశమర్కమివ సూతః- సారథిరనూరుశ్చ, ఆజేర్విహాయసః ఆకాశాదివాజివిహాయస ఇత్యుపమితసమాసః, శీఘ్రమపాహరత్-అపసారితవాన్, ఉపమాలంకారః ॥ ౬ ॥—కృత్వేతి ॥ ప్రభావేన సహ వర్తత ఇతి సప్రభావా-మహానుభావా, శినేర్నామ సాత్యకిపితా మహస్య-యాదవరాజస్య, చమూః-సేనా, సాల్వో నామ చైద్యపక్ష్యో రాజా తస్య చమూం-సేనాం, జితాం కృత్వా-జిత్వేత్యర్థః, అత ఏవ వక్త్రైర్ముఖైః + యేనాంగవికార ఇతి తృతీయా, వికాసస్యాపి వికారత్వాత్, ఫుల్లాబ్జసప్రభా-ఫుల్లారవిందసమానప్రభా హర్షవికాసితవక్త్రా సతీత్యర్థః, ఊర్జితాముదారాం వాచం ససర్జ కే యూయమస్మదగ్ర ఇత్యాద్యుచ్చైర్జగర్జ-జగాదేత్యర్థః, ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౭ ॥ —ఉల్ముకేనేతి ॥ దిక్షు తేజః ప్రతాపం ప్రకాశంచ ప్రకిరతా-విక్షిపతా, ఉల్ముకేన-భాగవతేన, రాజ్ఞా అలాతేన చ సంకుచంతీ పత్రసంపద్వాహనసంపత్ పర్ణసమృద్ధిశ్చ యస్య తం సప్రతాపం-సపరాక్రమం, ప్రకటతాపసహితంచ ద్రుమం, ద్రుమాఖ్యం రాజానం వృక్షంచ, ప్రాప్యాదీప్యత-ప్రజజ్వాల + భావే లఙ్, అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాదప్రకృతార్థప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ న శ్లేషః॥ ౮ ॥—పృథోరితి॥ రుక్మీ-భీష్మకాత్మజః, రుక్మిణీభ్రాతా, ఉదాయుధః-ఉద్యతాయుధస్సన్

పముదాయుధః ॥ ౯ ॥ సమంసమంతతో రాజ్ఞామాపతంతీరనీకినీః । కార్ష్ణిః ప్రత్యగ్రహీదేకస్సరస్వానివనిమ్నగాః ॥ ౧౦ ॥ దధానైర్ఘనసాదృశ్యంలసదాయసదంశనైః । తత్రకాంచనసచ్ఛాయస్ససృజే తైశ్శరాశనిః ॥ ౧౧ ॥ నఖాంశుమంజరీకీర్ణామసౌ తరురివోచ్చకైః । బభౌ బిభ్రద్ధనుశ్శాఖామధిరూఢశిలీముఖామ్ ॥ ప్రాప్యభీమమసౌజన్యం సౌజన్యందధదానతే । విధ్యన్నమోచ నరిపూనరిపూగాంతకశ్శరైః ॥ ౧౩ ॥ కృతస్యసర్వక్షితిపైర్విజయాశంసయాపురః । అనేకస్య

యయా వాచా పృథో రాజ్ఞశ్చాపమభ్యక్షిపత్, ధిగిదం వృథా శాస్త్రమితి నినింద, అపగతాముద్యస్యాస్త్రయా అపముదానిరుత్సాహయా తయైవ వాచా యుధో-యుద్ధాదపగమమపసరణంయయాచ, మాంత్రాహిపలాయమానంశరణాగతోఽస్మీతి ప్రార్థయామాసేత్యర్థః, యాచిః ఉభయపదీ ॥ ౯ ॥ — సమమితి ॥ సమం యుగపత్సమంతతఆపతంతీరాగచ్ఛంతీః రాజ్ఞాంచైద్యపక్ష్యాణామనీకినీః-సేనాః, కృష్ణస్యాపత్యంపుమాన్ కార్ష్ణిః-ప్రద్యుమ్నః + అతఇఞ్, నిమ్నగాః-నదీః, సరస్వాన్-సముద్రఇవ ఏకోఽసహాయః, ప్రత్యగ్రహీత్-ప్రత్యవరోధ ॥ ౧౦ ॥—దధానైరితి ॥ లసంతిఆయసాని-అయోమయాని,దంశనానివర్మాణియేషాంతైః ॥ ని ॥ తనుత్రంవర్మదంశనమిత్యమరః ॥ అతఏవఘనసాదృశ్యం కాష్ణ్యాన్మేఘసామ్యందధానైస్తైస్సైనికైః తత్రకార్ష్ణౌ కాంచనసచ్ఛాయః సువర్ణవర్ణః శరాఏవాశనిః-విద్యుత్, ససృజే-ఉత్సృష్టః, ఉపమారూపకయోస్సంసృష్టిః, ఓష్ఠ్యవర్ణవిరహాన్నిరోష్ఠ్యశ్చిత్రబంధభేదశ్శబ్దాలంకారః ॥ ౧౧ ॥—నఖేతి ॥ నఖాంశవో మంజర్యఇవ తాభిఃకీర్ణాం-వ్యాప్తాం, అధిరూఢాః శిలీముఖా-బాణా అళయశ్చ యస్యాంతాం ॥ ని ॥ అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః ॥ ధనుః శాఖేవ తాంధనుశ్శాఖాం బిభ్రదసౌకార్ష్ణిరుచ్చకైరున్నతస్తరురివబభౌ తరురివేతి లింగాత్సర్వత్రోపమితసమాసః, శిలీముఖేతిశ్లిష్టవిశేషణేయముపమా ॥ ౧౨ ॥— ప్రాప్యేతి ॥ అరిపూగానాం-శత్రుసంఘానామంతకః అరిపూగాంతకోఽసౌ కార్ష్ణిః భీమం-భయంకరం, జన్యంయుద్ధం ప్రాప్య ॥ ని ॥ యుద్ధమాయోధనం జన్యమిత్యమరః ॥ ఆనతే-నమ్రే, సౌజన్యం-సౌహార్దం, దధత్ నతువిధ్యన్, నక్షిఖం నకృతాంజలిమితి నిషేధాదితిభావః, రిపూన్-ప్రతిపక్షాన్, శరైర్విధ్యన్-ప్రహరన్, నముమోచ-నరరక్షేత్యర్థః, సందష్టయమకభేదః ॥ ౧౩ ॥—కృత

చకారాసౌ బాణైర్బాణస్య ఖండనమ్ ॥ ౧౪ ॥ యా బభార కృతానేకమాయా సే
నా ససారతామ్ । ధనుస్సకర్షణనిహితమాయా సేనా ససారతామ్ ॥ ౧౫ ॥ ఓ
జో మహౌజాః కృత్వాధస్స తత్ క్షణాదుత్తమౌజసః । కుర్వన్నామాపి ముఖ్యత్వమ
నయన్నామ ముఖ్యతామ్ ॥ ౧౬ ॥ దూరాదేవ చమూర్భల్లైః కుమారో హంతి స
స్మ యాః । న పునస్సాంయుగీం తాస్స్మ కుమారో హంతి సస్మయాః ॥ ౧౭ ॥ నిపీడ్య త
రసా తేన ముక్తాః కామమనాస్థయా । ఉపాయయుర్విలక్షత్వం విద్విషోశిలీము

స్యేతి॥ అసౌ కార్ష్ణిః సర్వక్షితిపైః విజయాశంసయా-విజయాకాంక్షయా, పురో
గ్రే కృతస్య నియుక్తస్య ప్రయుక్తస్య వా, అనేకస్యానేకాకినః, ససహాయస్యే
త్యర్థః, అన్యత్రానేకస్య-బహుసంఖ్యస్య, బాణస్య-బాణాసురస్య, శరజాతస్య
చ బాణైః ఖండనం-ఛేదనం, చకార, అత్ర బాణయోర్ద్వయోరపి ప్రకృతత్వా
త్కేవలప్రకృతశ్లేషః ॥ ౧౪ ॥ —యేతి ॥ యా సేనా కృతానేకమాయా-కృతబ
హుకపటా సతీ, ససారతాం-సారవత్తాం, బభార తాం సేనాం స కార్ష్ణిః ధనుఃక
ర్షణ-ధనుషా విధ్యన్నిత్యర్థః, అయా సేనరహితమనాయాసం యథా తథా ఆససా
రభియుక్తవానిత్యర్థః, బాణం భఙ్క్త్వా ఏవ తత్సేనాం బభంజేత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥—
ఓజ ఇతి ॥ మహౌజా మహాబలః. ప్రద్యుమ్నః ఉత్తమౌజసో నామ రాజ్ఞ ఓజస్తత్క్ష
ణాదేవాధఃకృత్వాభిభూయ ఆజౌ-యుద్ధే, అముఖ్యత్వమప్రధానత్వం కుర్వన్ అ
థస్సా అముఖ్యత్వం-అముఖ్యార్థత్వం- తన్నామ్నః కుర్వన్ నామ నిజం ప్రద్యుమ్న
నామధేయం, ముఖ్యతాం-ప్రధానతాం- ప్రసిద్ధార్థతామనయత్ ప్రకృష్టం ద్యు
మ్నం బలం యస్యేతి ప్రద్యుమ్న ఇతి స్వామీ ॥ ౧౬ ॥—దూరాదితి ॥ స కుమారః
ప్రద్యుమ్నః సస్మయాః-సగర్వాః, యాశ్చమూః దూరాదేవ భల్లైర్బాణవిశే
షైర్హంతి స్మ-జఘాన, తాశ్చమ్వః పునర్భూయః సంయుగస్యేమాం సాంయుగీం
కుం పృథ్వీం రణభువమిత్యర్థః ॥ ని ॥ గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీత్యమరః ॥ నా
రోహంతి స్మ-నారూఢాః ॥ ౧౭ ॥—నిపీడ్యేతి ॥ తేన ప్రద్యుమ్నేన తరసా-బలేన
కామం నిపీడ్య, అనాస్థయా-అనాదరేణ ముక్తాః-నార్తం నాతిపరిక్షతమితి నిషేధే
నావధ్యా ఇతి జీవంతో ముక్తాః అన్యత్ర క్షిప్తా ఇత్యర్థః, విద్విషా-విలక్షణత్వం సత్రప
త్వమాయయుః ॥ ని ॥ విలక్షస్తు త్రపాన్విత ఇత్యమరః ॥ శిలీముఖా-బాణాస్తు విలక్షత్వం ల
క్ష్యవిభ్రష్టత్వం నాయయుః అత్ర ద్వయోరపి విలక్షత్వయోరభేదాధ్యవసాయా

ఖాః ॥ ౧౮ ॥ తస్యావదానైస్సమరే సహసా రోమహర్షిభిః । సురైరశంసి వ్యోమస్థై స్సహాసారోమహర్షిభిః ॥ ౧౯ ॥ సుగంధయద్దిశశ్శుభ్రమమ్లాని కుసుమందివః । భూరితత్రాపత త్తస్మాదుత్పపాతదివంయశః ॥ ౨౦ ॥సాధుంతస్య ద్విషోనాలమపయోధరవారణమ్। ఊర్జితేనావయశశ్చ ద్యామపయోధరవారణం॥ కేశప్రచురలోకస్యపర్యస్కారివికాసినా। శేఖరేణేవయుద్ధస్యశిరఃకుసుమలక్ష్మణా॥

దయోంవ్యతిరేకః విద్విషాం శిలీముఖానాంచ ప్రకృతత్వాత్తుల్యయోగితాయాంవై వక్షికౌపమ్యాశ్రితఇతిసంకరః ॥ ౧౮ ॥ —తస్యేతి॥ సమరే తస్యప్రద్యుమ్నస్యా వదానైరత్యుగ్రకర్మభిః కరణైః సహసా సద్యః రోమహర్షిభిః-రోమాంచవద్భిః- వ్యోమస్థైః సురైః మహర్షిభిస్సహ ఋషిభిస్సార్ధం, సారోస్యబల మశంసి-ప్రశంసితః ॥ ౧౯ ॥ — సుగంధయదితి ॥ దిశః సుగంధయత్-సుగంధాఃకుర్వత్ +సుగంధశబ్దాత్ తత్కరోతీతిణ్యన్తాల్లటశ్శతా దిశః, శుభ్రం-ధవళం, అమ్లాని-మ్లానిరహితం, భూరిప్రభూతం కుసుమం దివోంతరిక్షాత్తత్ర ప్రద్యుమ్నే అపతత్ తస్మాత్ ప్రద్యుమ్నాద్యశః పూర్వోక్తగుణయుక్తం దివమంతరిక్షంప్రత్యుత్పపాత- అత్రద్యుప్రద్యుమ్నయోఃకుసుమయశోభ్యాం అన్యోన్యోపస్కారజననాదన్యోన్యాలంకారః, పరస్పరం క్రియాజననే అన్యోన్యాలంకృతిరితిలక్షణాత్ ॥ ౨౦ ॥ —సాధుమితి ॥ అపగతా-భయాన్నివృత్తాః, యోధానాంరవాః-సింహనాదాయేషాంతే అపయోధరవాః ద్విషః- శత్రవః, తస్య కార్ష్ణేః రణం సోఢుం నాలమశక్తాః అతఏవ యశశ్చ అవిద్యమానం పయోధరాణాం వారణం మేఘప్రతిఘాతో యస్యతత్, అపయోధరవారణంసత్ ద్యామూర్జితేనావ మేఘమండలంవిలంఘ్య స్వర్గమాచ్ఛాదయామాసేత్యర్థః + ఊర్జోఽలేర్లిటి, అజాదేర్ద్వితీయస్యేతి ద్వితీయస్యైకాచోద్విర్భావః నువద్భావాదామ్ప్రతిషేధః యమకవాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౧ ॥ కేశేతి ॥ వికాసినా-వివిధమార్గచారిణా, వికస్వరేణచ,కుసుమలక్ష్మణా-పుష్పకేతునా, ప్రద్యుమ్నేన అన్యత్ర కుసుమచిహ్నేన తన్మయేనేత్యర్థః, కేశవత్ప్రచురాః ప్రభూతాః లోకాజనాయస్మిన్ తస్యయుద్ధస్యశిరోగ్రభూమిః అన్యత్ర కేశైః ప్రచురస్య కేశాఢ్యస్య లోకస్యజనస్య శిరః మూర్ధాశేఖరేణాపీడేవ శిఖామాల్యేనేవేత్యర్థః॥ని॥శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః ॥ పర్యస్కారి-పరిష్క-

సాదరంయుధ్యమానాపి తేనాన్యనరసాదరమ్ । సాదరంపృతనానిన్యేహీయమానా రసాదరమ్॥ ౨౭॥ ఇత్యాలింగితమాలోక్యజయలక్ష్మ్యారఝషధ్వజమ్ । క్రుద్ధయేవక్రుధా సద్యః ప్రాపే చేదిభూపతిః॥ ౨౮ ॥ అహితానభివాహిన్యాస మానీచతురంగయా । చచాలవల్గుకలభసమానీ చతురంగయా ॥ ౨౯ ॥ తతస్తతధనుర్మౌ-

---

తం, భూషితమిత్యర్థః + పరిపూర్వాత్కృఞో లోకకర్మణిలుఙ్, సంపర్యుపేభ్యః కరోతౌభూషణఇతి సుడాగమః, అడభ్యాసవ్యవాయేపీతి నియమాత్, పరిని, విభ్యఇత్యాదినాషత్వం, సివాదీనాంవాడ్వ్యవాయేపీతివికల్పః ఉపమాలంకారః॥ ౨౬ ॥ —సాదరమితి ॥ సాదరంసాభినివేశం యుధ్యమానాపి సంప్రహరంత్య పి అరం-శ్రీఘ్రం; హరాదితియావత్, రసాత్-రణరాగాత్, హీయమానా-అప కృష్యమాణా, ప్రద్యుమ్నమహిమ్నేతిభావః, అతఏవాత్రవిరోధాభాసాలంకారః + జహాతేఃకర్మకర్తరిలటశ్శానజాదేశః, సాపృతనా-చైద్యసేనా, తేన ప్రద్యుమ్నేన అన్యేషాం తటస్థానామపి నరాణాం సాదః-నిశ్చేష్టతాం రాతి దదా తీతిఅన్యనరసాదరం+ఆతోనుపసర్గేకఇతికప్రత్యయః॥దరం-భయం॥ని॥దరోస్త్రి యాంభయేశ్వభ్రేఇత్యమరః॥నిన్యే-నీతా + నయతేఃప్రధానేకర్మణిలిట్, ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయేలాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితివచనాత్, విరోధాభాసయమకయో స్సంసృష్టిః ॥ ౨౭ ॥ —ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం జయలక్ష్మ్యా ఆలింగితం ఝషధ్వజం-మత్స్యకేతుం, ప్రద్యుమ్నం ॥ ని ॥ పృథురోమాఝషోమత్స్యఇత్యమరః ॥ ఆ లోక్య సద్యః క్రుద్ధయా సపత్న్యాఽగమాత్కుపితయేవేత్యుత్ప్రేక్షా, క్రుధా ప్రద్యుమ్నాశ్రితయా రుషా కర్త్ర్యా చేదిభూపతిః ప్రాపేదే-ప్రాప్తః, తంవిహాయే తిశేషః కామిన్యః ప్రాయేణ సాహసిక్యః సపత్నీగంధమసహమానాస్సద్యఃపు రుషాంతరమాశ్రయంతఇతిభావః, విజయినం ప్రద్యుమ్నందృష్ట్వా సద్యశ్చైద్య శ్చుకోపేత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥—అహితానితి ॥ మానీ-అభిమానవాన్, సద్యశ్చై ద్యః వల్గంతః-ప్లవమానాః, కలభసమాః-కలభప్రమాణాః, అతఏవానీచా ఉ చ్చాస్తురంగాయస్యాంతయా వల్గత్కలభసమానీచతురంగయా చత్వార్యంగాని హస్త్యాదీని యస్యాస్తయాచతురంగయా వాహిన్యా కరణేనఅహితానభిశత్రూన్ ప్రతి చచాల కలభసమేత్యుపమా యమకేనసంసృజ్యతే ॥ ౨౯ ॥—అథ చతు ర్భిః కాలాపకేన సేనాంవర్ణయతి ॥ తతఇత్యాది ॥ తతశ్చైద్యచలనానంతరం

ర్వ్వి విస్ఫారస్ఫారనిస్వనైః । తూర్యైర్యుగక్షయక్షుభ్యదకూపారానుకారిణీ ॥

సర్వతోభద్రః

స కా ర నా నా ర కా స
కా య సా ద ద సా య కా
ర సా హ వా వా హ సా ర
నా ద వా ద ద వా ద నా ॥ ౨౭ ॥

తత్రానామాకృష్టానాం ధనుర్మౌర్వీణాం విస్ఫారైః టంకారైః స్ఫారాః ప్రవృద్ధాః నిస్వనాః యేషాం తైస్తూర్యైః యుగక్షయే-కల్పాంతే క్షుభ్యంతముద్వేల్లంతమకూపారం సముద్రమనుకరోతీతి తదనుకారిణీ సా సేనేత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ఉపమా ॥ ౨౬ ॥—సకారేతి ॥ పునః కీదృశీ ॥ ని ॥ కారోవధే నిశ్చయే చ బలేయమిత్యుభయత్రాపీతి విశ్వః ॥ సకారాః-సయత్నాః, సోత్సాహాః నానా-నానావిధాశ్చ యేఽరయః అరీణాం సమూహాః+భిక్షాదిభ్యోఽణ్, తేషాం కాసా గతిభేదాః కాయా విగ్రహాశ్చ తేషాం సాదం దదతీతి సాదదాః నాశకారకాః తే సాయకా యస్యాం సా తథోక్తా, రసేన రాగేణాహవో యస్యాః సా రసాహవా, రణరాగిణీత్యర్థః, వాహసారాణాం హయశ్రేష్ఠానాం యే నాదాః హ్రేషాదిఘోషాస్తేషాం వాదం కలహం దదతీతి వాదదాని తైస్సహ కలహాయమానాని వాదనాని వాద్యాని యస్యాం సా వాహసారనాదవాదదవాదనా తూర్యతుల్యవాహఘోషేత్యర్థః అతఏవ తేషాం తుల్యత్వాదసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః, సర్వతో భ్రమణాత్సర్వతోభద్రాఖ్యశ్చిత్రబంధః, అతఏవ దండీ * తదిష్టం సర్వతోభద్రం భ్రమణం యది సర్వత ఇతి ॥

స	కా	ర	నా	నా	ర	కా	స
కా	య	సా	ద	ద	సా	య	కా
ర	సా	హ	వా	వా	హ	సా	ర
నా	ద	వా	ద	ద	వా	ద	నా
నా	ద	వా	ద	ద	వా	ద	నా
ర	సా	హ	వా	వా	హ	సా	ర
కా	య	సా	ద	ద	సా	య	కా
స	కా	ర	నా	నా	ర	కా	స

ఉద్ధారస్తు చతుష్షష్టికోష్ఠే చతురంగబంధే క్రమేణాద్యపఙ్క్తిచతుష్టయే పాదచ

లోలాసికాలియకులా యమస్యైవ స్వసా స్వయమ్ ।
చికీర్షురుల్లసల్లోహవర్మశ్యామా సహాయతామ్ ॥౭౮॥

—మురజబంధః—

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భే
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా॥౭౯

తుష్కం విలిఖ్యానంతరపఙ్క్తిచతుష్టయేష్వధఃక్రమేణ పాదచతుష్టయం లేఖనే ప్రథమాసు చతసృషు ప్రథమపాదస్సర్వతో వాచ్యతే, ఏవం ద్వితీయాసు ద్వితీయ ఇత్యాది ॥ ౭౭ ॥—లోలేతి ॥ లోలాస్యసీనామేవ కాలియానాం-కృష్ణసర్పవిశేషాణాం, కులాని యస్యాం సా ఉల్లసద్భిః లోహవర్మభిః అయఃకంచుకైః శ్యామా అతఏవ యమస్యాంతకస్య సహాయతాం భ్రాతృస్నేహాదస్మిన్ సేనాసంహారే సాహాయ్యం చికీర్షుః స్వయం సాక్షాత్స్వసా తస్యైవ భగినీ యమునేవ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౭౮ ॥—సేతి ॥ తారోత్యుచ్చో నాదః-సింహనాదో యేషాం తే జనా యస్యాం సా తారనాదజనా అనామయా అవ్యథా సా పూర్వోక్తప్రకారా సేనా మత్తాః ధీరా ధృష్టాశ్చ నాగా గజా యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా గమనారంభే యుద్ధయాత్రారంభే, రసేన రణరాగేణ అనారతా అవిరతా ఆసీత్ అవిచ్ఛిన్నరణరాగా భూదిత్యర్థః ॥ —ముజరబన్ధః—

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భే
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా

ఉద్ధారస్తు ॥ శ్లో ॥ తిర్యగ్రేఖాలిఖేత్పంచనవోర్ధ్వాస్తత్రపఙ్క్తయః । అష్టకోష్ఠాశ్చతస్రస్స్యుస్తాసు శ్లోకం లిఖేత్క్రమాత్ ॥ ౧ ॥ తత్రాద్యద్వితీయతుర్యాసు తృతీయాన్యాద్యపఙ్క్తిషు । ఆద్యద్వితీయచతుఃపంచషట్సప్తాష్టమకోష్ఠగః ॥ దృశ్యతే ప్రథమః పాదశ్చతుర్థ్యాశ్చైవమేవహి । చతుర్థపఙ్క్తౌ ప్రాథమ్యాత్ప్రథమావధివీక్షణాత్ ॥ 3 ॥ ద్వితీయాదావాద్యద్వితీయోర్ద్వితుర్యేతి తురీయకే । త్ర్యర్థతృతీయదౌ వక్త్రస్తృతీయాద్యేద్రిషవాంఘ్రిర్ద్వితీయకః ॥ ౪ ॥ తృతీయోంఘ్రి

ద్వితీయాంత్యే ఆద్యస ప్రమషష్ఠయోః ।ద్విత్రిపంచమయోస్తుర్యషష్ఠసప్తమయోః క్రమాత్ ॥ ౫ ॥ తృతీయాంత్యేచ లక్ష్యోయమభాన్యఃక్రమఉచ్యతే । ఆద్యంత యుగ్మయోఃపఙ్క్త్యోశ్చింత్యోగోమూత్రికాక్రమః ॥ ౬ ॥ కృత్వైకంద్వితయం ద్వేచద్వయమేకమితిక్రమాత్ । యద్వాద్వితయమేకంచ ద్వయమేకం ద్వయం పునః॥ ౭ ॥ స్వపఙ్క్తిప్రక్రమాదేవవిన్యాసద్వితయంభవేత్ ।యద్వాప్రథమతు ర్యాంఘ్రిస్వపఙ్క్తేస్తదనుక్రమాత్ ॥ ౮ ॥ద్వితీయోంఘ్రిర్ద్వితీయస్యాంక్రమా దాద్యచతుష్టయే । వ్యుత్క్రమాచ్చతృతీయస్యామాద్యఏవచతుష్టయే ॥ ౯ ॥ వ్యుత్క్రమేణద్వితీయస్యాంతృతీయస్యాంక్రమేణచ । ద్రష్టవ్యోహితృతీయాంఘ్రిరంత్యకోష్ఠచతుష్టయే॥౧౦॥విన్యాసభేదాస్త్వన్యేపిసంత్యేవబహవోత్రహి॥విస్తరాత్తునలిఖ్యంతే స్వయమూహ్యావిచక్షణైః॥౧౧॥ఇత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్త్యా ॥౨౯॥

శ్రీ ఆద్యోమురజబన్ధక్రమః శ్రీ

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భ
౧	౧౦	౧౧	౨౮	౨౯	౧౯	౧౮	౮
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
౯	౨	౨౭	౧౨	౨౦	౩౦	౭	౧౭
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
౧౬	౨౬	౩	౧౩	౨౧	౬	౩౧	౨౪
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా
౨౫	౧౫	౧౪	౪	౫	౨౨	౨౩	౩౨

మురజబన్ధ ఏవ గోమూత్రికాక్రమేణోద్ధారక్రమే ప్రథమప్రకారః

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భ
౧	౧౦	౧౧	౪	౫	౧౪	౧౫	౮
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
౯	౨	౩	౧౨	౧౩	౬	౭	౧౬
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్త
౧౭	౨౬	౨౭	౨౦	౨౧	౩౦	౩౧	౨౪
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా
౨౫	౧౮	౧౯	౨౮	౨౯	౨౨	౨౩	౩౨

ఘూతధౌతాసయః ప్రష్ఠాః ప్రాతిష్ఠంతక్షమాభృతాం । శౌర్యానురాగనికషస్సాహి వేళానుజీవినామ్ ॥ ౩౦ ॥ దివమిచ్ఛన్స్యథాగంతుం కోమలామలసంపదమ్ । దధౌ

తత్రైవ గోమూత్రికాక్రమేణోద్ధారే ద్వితీయః ప్రకారః

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	ప్భ
౧	౨	౧౧	౪	౫	౧౪	౭	౮
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
౯	౧౦	౩	౧౨	౧౩	౬	౧౫	౧౬
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్ర
౧౭	౧౮	౨౭	౨౦	౨౧	౩౦	౨౩	౨౪
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా
౨౫	౨౬	౧౯	౨౮	౨౯	౨౨	౩౦	౩౨

శ్రీమురజబన్ధపవ ప్రకారాంతరేణోద్ధారః శ్రీ

సా	సే	నా	గ	మ	నా	ర	మ్భే
౧	౨	౩	౪	౫	౬	౭	౮
ర	సే	నా	సీ	ద	నా	ర	తా
౯	౧౦	౧౧	౧౨	౨౦	౧౯	౧౮	౧౭
తా	ర	నా	ద	జ	నా	మ	త్ర
౧౬	౧౫	౧౪	౧౩	౨౧	౨౨	౨౩	౨౪
ధీ	ర	నా	గ	మ	నా	మ	యా
౨౫	౨౬	౨౭	౨౮	౨౯	౩౦	౩౧	౩౨

ఘూతేతి ॥ క్షమాభృతాం-రాజ్ఞాం, ప్రతిష్ఠంత ఇతి ప్రష్ఠాః- అగ్రేసరాః + సుపిస్థ ఇతి కప్రత్యయః, ప్రష్ఠోగ్రగామినీతి షత్వేష్టుత్వం, ఘూతాః-కంపితాః, ధౌతా-ఉత్తేజితాః, అసయో యైస్తే ఘూతధౌతాసయస్సంతః ప్రాతిష్ఠన్త-ప్రస్థితాః + సమవప్రవిభ్యస్థ ఇతి తఙ్, సా వేలా అనుజీవినాం-శస్త్రజీవినాం, శౌర్యానురాగయోః పురుషకారస్వామిభక్త్యోర్నికషః పరీక్షాస్థానంహి అత్రాగ్రప్రస్థాతవ్యం అన్యథాభీరుత్వం స్వామిద్రోహశ్చస్యాతామితి భావః, వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౦ ॥—దివమితి ॥ యథా - యద్రైన, కోమలాః-సుకుమారాః,

దధానోఽసిలతాం కోమలామలసంపదమ్॥౩౦॥కృతోరువేగం యుగపద్వ్యజిగీషంత సైనికాః। విపక్షం బాహుపరిఘైర్జంఘాభిరితరేతరమ్॥౩౨॥వాహానాజనిమానాసేనా రాజావనమాతతః। మత్తసారగరాజేభభారీహావజ్జనధ్వని ॥ ౩౩ ॥నిధ్వనజ్జవహారీభాభజేరాగరసాత్రమః। తతమానవజారాసా సేనామానిజనాహవా॥౩౪

అమలాః - శీతోష్ణాదిదోషరహితాః, సంపదో యస్యాం తాం కోమలామలసంపదం, దివం-స్వర్గం, గంతుమిచ్ఛన్ కశ్చిత్పుమాన్ అమలాం-ధౌతాం,అసిలతాం దధానః అలసం-మందం, పదం దధౌ సర్వోఽపి నిశ్శంకమాక్రమతేత్యర్థః, అత్ర స్వర్గేచ్ఛాయా విశేషణగత్యా నిశ్శంకప్రవృత్తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగం సద్యమకేన సంసృజ్యతే ॥ ౩౦ ॥—కృతేతి ॥ సేనాయాం సమవేతాః సైనికాః-సైన్యాః, + సేనాయా వేతి పాక్షికష్ఠక్, బాహుభిః పరిఘైరివ బాహుపరిఘైః-బాహుదండైః, విపక్షం-శత్రుం, జంఘాభిః ప్రసృతాభిః॥ని॥జంఘాతు ప్రసృతేత్యమరః॥ ఇతరేతరమన్యోన్యం స్వయూథ్యంచ, కృతేఉరుర్మహాన్ ఊర్వోశ్చ వేగో యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా యుగపద్వ్యజిగీషంత-విజేతుమైచ్ఛన్,అహమహమికయాయోద్ధుమధావన్నిత్యర్థః + విపరాభ్యాంజేరితి సన్నంతాల్లఙి పూర్వవత్సన ఇత్యాత్మనేపదం, అత్ర విపక్షస్వయూథ్యయోర్బాహుజంఘస్యచ ప్రకృతత్వాత్కేవల ప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా ॥ ౩౨ ॥— వాహనేతి ॥ తతోఽనంతరం మానమభిమానం అస్యతి క్షిపతీతి తస్మిన్ మానాసే పరాహంకారహారిణి + కర్మణ్యణ్ మత్తాః సారగాః బలభాజశ్చ రాజేభ [illegible] గజా యస్మిన్ మత్తసారగరాజేభే సారాజా-శ్రేష్ఠయుద్ధే, ఆజేః పుల్లింగత [illegible] ః, భారీ-భారవాన్, పూర్ణః ఈహావతాముత్సాహవతాంజనానాంధ్వని [illegible] శత్ భారీహావజ్జనధ్వనియథాతథా వనమతీత్యనమా అభంగురా పచాద్యజం [illegible] మానః, వాహనానిర్వాహయితృత్వం,+ణ్యాసశ్రంథో యుచ్ అజని-[illegible], సైనికానామిత్యర్థసిద్ధం +దీపజనే కర్తరిలుఙ్ దీపజనేత్యాదినాచిణ్ ॥ ౩౩ ॥— ఏతత్ప్రతిలోమ్యేన శ్లోకాంతరమాహ ॥నిధ్వనదితి॥ నిధ్వనంతో బృంహంతః జవా-జనసాః,హారిణో మనోహరాశ్చేభా యస్యాం సా నిధ్వనజ్జవహారీభా తతో విస్తృతో మానవజో-మనుష్యజాతః, ఆరాసః కలకలో యస్యాం సా తతమానవజారాసామానినాం-మానవతాం జనానామాహవో యస్యాం సా మానిజనాహవా సేనా రజ్యతేనేనేతి రాగః క్రో

అభగ్నవృత్తాః ప్రసభాదాకృష్టా యావనోద్ధతైః । చక్రుం దురుచ్చకైర్ముష్టిగ్రాహ్యమధ్యాధనుర్లతాః ॥ ౩౫ ॥ కరేణుః ప్రస్థితోనేకో రేణుఘంటాస్సహస్రశః । కరేణుశ్శీకరోజజ్ఞే రేణుస్తేనశమంయయౌ ॥ ౩౬ ॥ ధృతప్రత్యగ్రశృంగారరసరాగైరపిద్విపైః । సరోషసంభ్రమైర్బభ్రే రౌద్రఏవరణేరసః ॥ ౩౭ ॥ నత

ధఃసఏవరసస్తస్మాత్, రాగరసాత్ తమోమోహం భేజే-క్రోధాంధాజని,అత్ర ప్రాతిలోమ్యేన పూర్వశ్లోకావృత్తేః శ్లోకప్రతిలోమయమకం, తదుక్తం దండినా ॥ * ఆవృత్తిః ప్రాతిలోమ్యేన పాదార్ధశ్లోకగోచరా । యమకం ప్రతిలోమత్వాత్ ప్రతిలోమమితిస్మృతమితి ॥ ౩౪ ॥ —అభగ్నేతి ॥ అభగ్నాః-అభంగురాః, వృత్తాః-వర్తులా(గ్రా)శ్చయాస్తాః అభగ్నవృత్తాః విశేషణసమాసః॥అన్యత్రాస్ఖలితచరిత్రాః బహువ్రీహిః ముష్టిగ్రాహ్యముష్టిధార్యాః మధ్యాలస్తరాయాసాం తాః అన్యత్ర ముష్టిమేయావలగ్నాః-ధనుర్లతాః, యావనేనోద్ధతైర్ధృష్టైః దృప్తైశ్చ ప్రసభాద్బలాత్కారాత్, ఆకృష్టాస్సత్యః ఏకత్ర గుణేష్వన్యత్రకచేషుచేతి భావః, ఉచ్చకైస్తారం చక్రుందుః-దధ్వనుః, టంకారధ్వనించక్రుశ్చుక్రుశుశ్చ, అత్ర ప్రస్తుతధనుర్లతావిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతధూర్తాస్కందితపతివ్రతాప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, ఆకర్షణస్యవిశేషణగత్యాక్రందనహేతుత్వాత్కావ్యలింగంచాంగాంగిభావేనసంకీర్యతే ॥ ౩౫ ॥ —కరేణురితి ॥ అనేకోబహుః, కరేణురిభః ప్రస్థితః జాతావేకవచనం అసంఖ్యాః కరిణోయోద్ధుంయయురిత్యర్థః ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం స్త్రీ నేభేఇత్యమరః ॥ సహస్రశోఘంటాః కరికంఠస్థాః రేణుదద్ధ్వనుః + అతఏకహల్మధ్యేనాదేశాదేర్లిటీత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ, కరేషుష్కరే అణురల్పః శీకరోంబుకణోజజ్ఞేజాతావేకవచనం కరేష్వణవశ్శీకరాజాతా ఇత్యర్థః +జనేర్లికర్తరిలిట్, తేనాణుశీకరేణ రేణుః రజఃశమంయయావితే కరిణాం బాహుల్యంవ్యజ్యతే ॥ ౩౬ ॥ —ధృతేతి ॥ ధృతః-ప్రత్యగ్రఃశృంగారరసఏవరాగోయైస్తైరపీతివిరోధః, రౌద్రశృంగారయోర్విరోధిత్వాత్, ధృతసిందూరరంజనైరిత్యవిరోధః, అతఏవ విరోధాభాసోలంకారః ॥ ని ॥ శృంగారస్సురతేనాట్యేరసేచగజమండనే । శృంగారంచూర్ణసిందూరేలవంగకుసుమేపిచేతివిశ్వః ॥ సరోషసంభ్రమైః ద్విపైః రణే రౌద్రఏవరసః క్రోధరసఏవబభ్రేభృతః కర్మణిలిట్ ॥ ౩౭ ॥ —నేతి ॥ భర్తృతః-స్వామిభ్యః, ప్రాప్తైమానసంప్ర

ష్ఠాభర్తృతః(ప్రా)ప్తమానసంప్రతిపత్తిషు । రణైకసర్గేషుభయంమానసంప్రతి పత్తిషు ॥ ౩౮ ॥ బాణాహిపూర్ణతూణీరకోటరైర్ధన్విశాఖిభిః। గోధాశ్లిష్టభుజాశాఖైరభూద్భీమా(రణా)బలాటవీ॥౩౯॥ నానాజావవజానానాసాజనౌఘఘనౌజసా । పరానిహాహానిరాపత్తాన్వియాతతయాన్వితా ॥౪౦॥ విషమంసర్వతోభద్రచక్రగోమూత్రికాదిభిః । శ్లోకైరివమహాకావ్యంవ్యూహైస్తదభవద్బలమ్ ॥౪౧॥

తిపత్తిపూజాసౌమనస్యైస్తేషు ప్రాప్తమానసం ప్రతిపత్తిషు రణైకసర్గేషు నియతోత్సాహేషునియతనిశ్చయేషువా ॥ ని ॥ సర్గాస్తుసర్జనాధ్యాయస్వభావోత్సాహనిశ్చయాఇతివైజయంతీ ॥ పత్తిషు-పదాతిషు,మానసంప్రతిపత్తీనాం మానసేఇత్యర్థః + కర్మప్రవచనీయయుక్తేద్వితీయా, భయంనతస్థౌ, పూర్వోపకారస్మారిణోరణాయ నిర్భీకాః ప్రాతిష్ఠంతేత్యర్థః, అన్యథా * యస్తుభీతఃపరావృత్తస్సంగ్రామేహన్యతేపరైః । భర్తుర్యద్దుష్కృతంకించిత్తత్సర్వం ప్రతిపద్యతే ॥ యచ్చాస్యసుకృతంకించిదముత్రార్థముపార్జితమ్ । భర్తాతత్సర్వమాదత్తేపరావృత్తహతస్యతుఇతి నిషేధస్మరణాదితిభావః ॥ అత్ర మానసం ప్రతిపత్త్యోర్విశేషణగత్యా భయానవస్థానహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం యమకేనసంసృజ్యతే ॥ ౩౮ ॥—బాణేతి ॥ బలమేవాటవీ బలాటవీ(రణమేవాటవీ) బాణైరేవాహిభిఃపూర్ణాః తూణీరానిషంగాఏవకోటరాః కుహరాణియేషాంతైః గోధాస్తలానినిహాకాశ్చ ॥ ని ॥ గోధాతలేనిహాకాయామితివిశ్వః ॥ తలంజ్యాఘాతవారణం, తత్రగోధాఏవగోధాఇతిశ్లిష్టరూపకం తాభిరాశ్లిష్టాః భుజాఏవశాఖాయేషాంతైర్ధన్విభిర్ధానుష్కైరేవశాఖిభిర్వృక్షైః భీమాభయంకరాఅభూత్ సమస్తవస్తువర్ణనాత్సావయవరూపకమ్ ॥ ౩౯ ॥—నానేతి ॥ ఇహాస్యాం నానావిధాయాంఆజౌ నానాజౌ చిత్రయుద్ధే ఓజసా-తేజసా అవజానానాపరానవధీరయంతీ + అకర్మకాచ్చేత్యాత్మనేపదం, జనౌఘైర్ఘనాసాంద్రా జనౌఘఘనా బహుజనేత్యర్థః, అహానిరనపాయినీ వియాతతయా-వైయాత్యేన ధార్ష్ట్యేనాన్వితాధృష్టేత్యర్థః ॥ ని ॥ ధృష్టేధృష్ణుర్వియాతశ్చేత్యమరః ॥ సాచైద్యసేనా తాఃపరాఃఅరీః ఆప-ప్రాప, అత్ర ప్రతిపాదం పాదార్ధస్యైవావృత్తేరర్ధపాదప్రతిలోమయమకమ్ ॥ ౪౦ ॥—విషమమితి ॥ తద్బలం చైద్యసేనా, సర్వతోభద్రచక్రగోమూత్రికాదిభిః ఆదిగ్రహణాత్ మురజబంధాదిసం

సంహత్యా సాత్వతాం చైద్యం ప్రతిభాస్వరసేనయా । వవలే యోద్ధుముత్పన్నప్రతిభాస్వరసేనయా ॥ ౪౧ ॥ విస్తీర్ణమాయామవతీ లోలలోకనిరంతరా । నరేంద్రమార్గం రథ్యేవ పపాత ద్విషతాం బలమ్ ॥ ౪౨ ॥ వారణాగగభీరా సా సారాభీకగణారవా । కారితారివధా సేనా సా సేధావరితారికా ॥ ౪౩ ॥ అధినాకం ప్రజవినో వికస

గ్రహాః, శ్లోకైః మహాకావ్యం శిశుపాలవధాదికమిన వ్యూహైః, సర్వతోభద్రాదిభిరేవ బలవిన్యాసైః ॥ ని ॥ వ్యూహస్తు బలవిన్యాస ఇత్యమరః ॥ విషమం దురవగాహమభవత్ * నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవర్ణనైరిత్యాద్యుక్తలక్షణం మహాకావ్యమ్ ॥ ౪౦ ॥—సంహత్యేతి ॥ భాస్వరా తేజిష్ఠా సేనా యస్యాస్తయా భాస్వరసేనయా, సాత్వతాం యదూనాం సంహత్యా సంఘేన చైద్యం ప్రతివవలే ప్రచేలే + వలసంచలన ఇతి ధాతోర్లిట్, న శసదదవాదిగుణానామితి వకారాదిత్వాదేత్వాభ్యాసలోపయోః ప్రతిషేధః, యా యదుసంహతిః స్వరసేన స్వభావేన యోద్ధుముత్పన్నప్రతిభా సంజాతమతిః యా స్వయం రణకండూలా సా పరాహ్వానాత్ కథం నివర్తేతేతి భావః ॥ ౪౧ ॥—అథ యదుసేనాయాః ప్రతిబలాభియోగం యుగ్మేనాహ ॥ విస్తీర్ణమిత్యాది ॥ ఆయామవతీ దైర్ఘ్యయుక్తా లోలలోకనిరంతరా చలజ్జనసంకులా సా సేనేత్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః, సా యదుసేనా విస్తీర్ణం ద్విషతాం బలం నరేంద్రమార్గం-రాజపథం, రథ్యావిశిఖేవ పపాత సంజగామ, ఉపమానేపి విశేషణం యోజ్యమ్ ॥ ౪౨ ॥—వారణేతి ॥ కీదృశీ సేనా వారణైరేవాగైరచలైరగభీరా దురవగాహా వారణాగగభీరా, సారాః శ్రేష్ఠాః న భియం గచ్ఛంతీత్యభీగా నాం నిర్భీకాణాం గణానాం జంతుసంఘానామారవో యస్యాం సా సారాభీగగణారవా, కారితారివధా కృతశత్రువధా, రామో రాజ్యమకారయదితివత్ ప్రయోగే స్వార్థే ణిచ్, నాస్త్యాసేధః ప్రతిషేధో యస్యాస్సా నాసేధా అనాసేధా వా దుర్వారేత్యర్థః నఞర్థస్య నశబ్దస్య నఞో వా బహువ్రీహిః, వరితారికా అనేనాహం యోత్స్య ఇతి స్వయం వృతప్రతిభటేత్యర్థః శైషికః కప్రత్యయః సా సేనా పపాతేతి పూర్వేణాన్వయః, అత్ర ప్రాతిలోమ్యేన పాదార్ధావృత్తేః పాదార్ధప్రతిలోమయమకమేతత్; లక్షణం తూక్తం నిర్ధ్వనదిత్యాదిశ్లోకే ప్రతిలోమయమకే ॥ ౪౩ ॥—అధీతి ॥ ప్రజవంతీతి ప్రజవినోతిజవనాః + ప్రజోరినిరితి ఇనిప్రత్యయః, వికసద్భిః పింఛైః కలాపైశ్చారవః అత ఏవ ఈషదు

త్విషంచ్ఛచారవః । పేతుర్బర్హిణదేశీయాశ్శంకవః ప్రాణహారిణః ॥ ౪౫ ॥ ....

గోమూత్రికాబంధః

ప్ర వృ త్తే వి క స ద్ధ్వా న ం సా ధ నే వ్య వి షా ది భిః ।
వ వృ షే వి క స ద్ధ్వా న ం యు ధ మా వ్య వి షా ణి భిః ॥ ౪౬ ॥

పురః ప్రయుక్తైర్యుద్ధంతచ్చలితైర్లబ్ధశుద్ధిభిః । ఆలాపైరివ గాంధర్వమదీవ్యత పదాతిభిః ॥ ౪౭ ॥ కేనచిత్స్వాసినాన్యేషాంమండలాగ్రానవద్యతా ।

సమాప్తా బర్హిణో బర్హిణదేశీయామయూరకల్పాః + ఈషదసమాప్తావిత్యాదినా దేశీయర్ ప్రత్యయః, ప్రాణహారిణః శంకవః శల్యాయుధాని ॥ ని ॥ వాపుంసి శల్యంశంకుర్నిత్యమరః ॥ నాగేషు అధినాగం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, గజేషు సర్వేషు చ నిపేతుః సర్వేషు బర్హిణ ఇవ నిపేతురిత్యర్థః, అతఏవోపమాలంకారః ॥ ని ॥ గ్రహాగ్రహేంగ జెనాగ ఇతి వైజయంతీ ॥ ౪౫ ॥ —ప్రవృత్త ఇతి ॥ వికసన్నుజ్జృంభమాణో ధ్వానో ధ్వనిర్యస్మిన్ తత్ర తథాసాధనే సంప్రహారే ప్రవృత్తేపి అవిషాదిభిః-విషాదరహితైః, విషాణిభిర్దంతిభిః యుధం అవ్య-ప్రాప్య, వికసత్ప్రభూతం దానం మదో వవృషే యుద్ధారంభే ఘనదానంచ ధ్వన్యతే, సత్త్వసమ్పన్నత్వాత్సాధనే వ్యవిషాదస్యావిరోధాద్విరోధాభాసః ॥ గోమూత్రికాబంధోయం,

ప్ర	వృ		వి	క		ద్ధ్వానం	సా		నే	వ్య	వి	షా	ది	భి	॥
	వృ	షే	వి	క	స	ద్ధ్వానం	యు	ధ	మా	వ్య	వి	షా	ణి	భిః	॥

ఉద్ధారస్తు

• వర్ణానామేకరూపత్వం యద్యేకాంతరమర్ధయోః । గోమూత్రికేతితం ప్రాహుర్దుష్కరంతద్విదోవిదురితిలక్షణాత్ ॥ షోడశకోష్ఠద్వయె పఙ్క్తిద్వయె ర్ధద్వయం క్రమేణవిలిఖ్య ఏకాంతరవినిమయేనవాచనే శ్లోకనిష్పత్తిః ॥ ... ॥

పురఇతి ॥ తద్యుద్ధం పురఃప్రయుక్తైః గజాశ్వాదిభ్యః ప్రాక్ ప్రవర్తితైః అన్యత్ర గానాత్పూర్వముచ్చారితైః చలితైః మండలచారిభిః అన్యత్రముహూరావర్తితైరిత్యర్థః లబ్ధశుద్ధిభిః కాతర్యకపటాదిదోషరహితైరిత్యర్థః, అన్యత్రావికృతైః రాగానుగుణైరిత్యర్థః, పదాతిభిః-పత్తిభిః, కరణైః గాంధర్వం గానం ఆలాపైః తాలప్రభిరివ అక్షరవిశేషైరివాదీవ్యత అశోభత ॥ ౪౭ ॥—కేనచిదితి ॥ స్వాసినా-స్వఖడ్గేన, అన్యేషాం మండలాగ్రాన్ అవద్యతా-ఖండయతా + ద్యతేలట

ప్రాపేకీర్తిప్లుతమహీమండలాగ్రానవద్యతా ॥ ౪౮ ॥ విహంతుంవిద్విషస్తీక్ష్ణస్సమమేవసుసంహతైః । పరివారాత్పృథక్చక్రే ఖడ్గశ్ఛిత్వాచకేనచిత్ ॥ ౪౯ ॥ అన్యేనవిదధేరీణామతిమాత్రావిలాసినా । ఉద్ఘూర్ణేనచమూస్తూర్ణమతిమాత్రావిలాసినా ॥ ౫౦ ॥ సహస్రపూరణఃకశ్చిల్లూనమూర్ధాసినాద్విషః । స్థితోఽగ్రత

శ్శత్రోరేశః, కేనచిద్వీరేణ కీర్తిప్లుతం-యశోవ్యాప్తం, మహీమండలాగ్రం-భూపృష్ఠంయస్యాస్సా కీర్తిప్లుతమహీమండలాగ్రాఅనవద్యతా-అనింద్యతా, ప్రాపే-ప్రాప్తా ॥ ౪౮ ॥—విహంతుమితి ॥ కేనచిద్వీరేణ విద్విషోవిహంతుం తీక్ష్ణో నిశితః పరిచ్ఛేత్తాచ ఖడ్గశ్చసుసంహతైః సుఘట్టితాత్ సుష్ఠు సంఘీభూతాచ్చ పరివారాత్కోశాత్ పరిజనాచ్చ ॥ ని ॥ పరివారఃపరిజనేఖడ్గకోశేపరిచ్ఛదే ఇతివిశ్వః ॥ సమమేవ పృథక్ చక్రే ఉద్ధృతః ఆత్తాస్వాత్తాచపృథక్చక్రేవిభక్తః ఖడ్గముత్కృష్య స్వసైన్యాన్నిర్గత్యారిమధ్యే పపాతేత్యర్థః ॥ అత్ర ఖడ్గాత్మనోః ప్రకృతయోస్సమానక్రియాయోగాత్కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా ॥ ౪౯ ॥ —అన్యేనేతి ॥ అన్యేనవీరేణ విలాసినా-విలసనశీలేన, ఉద్ఘూర్ణేన ఉద్యతేన, అసినా-ఖడ్గేన, మాత్రాం మానమతిక్రాంతాఅతిమాత్రా అపరిమితా అరీణాంచమూః సేనా తూర్ణం-శీఘ్రం, అతిమాత్రమత్యంతమావిలాకలుషా అతిమాత్రావిలా అత్యాకులావిదధేకృతా ॥ ౫౦ ॥—సహస్రేతి ॥ పృణాతీతిపూరణః + పౄపాలనపూరణయోః కర్తరిల్యుట్, సహస్రాణాంపూరణఃపాలయితాపూరయితావా సహస్రపూరణః సహస్రరక్షీ సహస్రహంతావాకశ్చిద్భటః కబంధస్తుసహస్రపూరణః సహస్రసంఖ్యాపూరకః సహస్రతమః సహస్రాదికః కబంధోనృత్యతీతిప్రసిద్ధిః, అసినా-స్వాసినా, ద్విషో లూన మూర్ధా-లూనశత్రుమూర్ధాసన్నిత్యర్థః సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః, కబంధస్తు ద్విషోసి

పౄధాతోర్ల్యుటిఇత్వోత్వాభ్యాం గుణవృద్ధీపూర్వవిప్రతిషేధేనేతి వార్తికేన గుణస్యైవన్యాయ్యత్వాత్ । క్వస్యత్వేపి దీర్ఘస్యాప్రాప్తేశ్చింత్యమిదం । తస్మాత్పూరీఆప్యాయనఇతి ధాతుర్బోధ్యః । అతఏవపూరణీఇతి పదవ్యాఖ్యాయాం పూరయతీతి స్వామినోక్తం । అతఏవ వల్లభేనాపి పూర్యంతే ఆప్యాయంతేఽనేతి వివరణంకృతమ్ । అత్ర తథోర్ధ్వఏవకాబంధీమితిషోశేతద్ధాక బంధవదేవోర్ధ్వఏవతిష్ఠన్నిత్యర్థః॥

ధోర్ధ్వ ఏవ కాబంధీమభజన్నర్తనక్రియామ్ ॥ ౫౧ ॥ శస్త్రవ్రణమయైః శ్రీమదలంకరణభూషితః । దదృశేఽన్యో రావణవదలంకరణభూషితః ॥ ౫౨ ॥ ద్విషద్విశసనచ్ఛేదనిరస్తోరుయుగోఽపరః । సిక్తశ్చాస్రైరుభయథా బభూవారుణవిగ్రహః ॥ ౫౩ ॥ భీమతామపరోఽంభోధిసమేధితమహాహవే । దాక్షేకోపశ్శివస్యేవ సమేధితమహా

నా లూనమూర్ధా కబంధవదగ్రస్థిత ఏవ తిష్ఠన్నేవ కబంధస్యేమాం కాబంధీం నర్తనక్రియామభజత్, విజయహర్షాత్స్వయమపి కబంధవన్ననర్తేత్యర్థః, అత ఏవ సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాఖ్యో నిదర్శనాభేదః ॥ ని ॥ కబంధోఽస్త్రీ క్రియాయుక్తమపమూర్ధకళేబరమిత్యమరః ॥ ౫౧ ॥—శస్త్రేతి ॥ శస్త్రవ్రణమయాని తన్మయాణి, స్వార్థే మయట్, తైరేవ శ్రీమద్భిః-శోభావద్భిరలంకరణైరలంకారైర్భూషితోఽలంకృతః శస్త్రవ్రణాలంకృత ఇత్యర్థః, అన్యః కశ్చిత్ అవిద్యమానా లంకా యస్యాం సా అలంకేతి బహువ్రీహిః అత ఏవ + స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః, సా చ సా రణభూశ్చ తస్యాముషితః స్థితః అలంకరణభూషితః + వసేర్నివాసార్థాత్కర్తరి క్తః వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం, రావణవత్ దదృశే-దృష్టః, సర్వాంగీణవ్రణభూషణత్వేన రావణ ఏవాయం లంకాసంబంధవిరహాత్తు వ్యతిరేక ఇత్యర్థః, ఉపమావ్యతిరేకయమకానాం సంకరః ॥ ౫౨ ॥ ద్విషదితి ॥ ద్విషద్విశసనం ॥ ని ॥ నిర్వాపణం విశసనమిత్యమరః ॥ తస్మిన్ ఛేదేన అరిశస్త్రప్రహారేణ నిరస్తమూరుయుగం యస్య సః అత ఏవాస్రైరసృగ్భిశ్చ సిక్తోఽపరో వీరః ఉభయథా ఉభాభ్యాం ప్రకారాభ్యాం + ప్రకారే గుణవచనస్యేతి థాల్ అరుణస్యానూరోరివ తథా అరుణోఽరుణవర్ణశ్చ విగ్రహో యస్య సోఽరుణవిగ్రహో బభూవ ॥ ని ॥ అరుణోఽర్కః సారథ్యోరరుణో లోహితేఽన్యవదితి విశ్వః ॥ అత్రోరుచ్ఛేదాస్రసేకయోర్విశేషణగత్యా ఉభయథారుణవిగ్రహీభావహేతుత్వాత్కావ్యలింగముపమాశ్లేషాభ్యాం సంకీర్యతే ॥ ౫౩ ॥ — భీమేతి ॥ అంభోధిసమే-సాగరసదృశే, మహాన్ ఆహవస్తస్మిన్మహాహవే-మహారణే, సమేధితమహాః-సంవర్ధితతేజాః, అపరో వీరః దక్షస్య ప్రజాపతేరయం దాక్షస్తస్మిన్ దాక్షే హవే-యజ్ఞే ॥ ని ॥ హవో యజ్ఞే తథాహ్వాన ఇతి విశ్వః ॥ సమేధితమహాః సందీపితతేజాః, శివస్య కోప ఇవ వీరభద్ర ఇవేత్యర్థః భీమతాం-భయంకరతాం, అధిత-ధృతవాన్, బిభ్యత్యస్మాదితి భీమః + భియష్షుగ్వేత్యౌణాదికే మప్రత్యయే

హావే ॥ ౫౪ ॥ దంతైశ్చిచ్ఛిదిరే కోపాత్ప్రతిపక్షం గజా ఇవ । పరనిస్త్రింశనిర్లూనకరవాలాః పదాతయః ॥ ౫౫ ॥ రణే రభసనిర్భిన్నద్విపపాటవికాసిని । న తత్ర గతభీః కశ్చిద్ద్విపపాటవికాసిని ॥ ౫౬ ॥ యావన్న సత్కృతైర్భర్తుః స్నేహస్యానృణ్యమిచ్ఛుభిః । అమర్షాదితరైస్తావత్తత్యజే యుధి జీవితమ్ ॥ ౫౭ ॥ అయశోభిదురాలోకే కోపధామరణాదృతే । అయశోభిదురాలోకే కోపధామరణాదృతే ॥ ౫౮ ॥

భీమోభీష్మశ్చ, భీమాదయోపాదానఇతినిపాతనాదపాదానార్థతా, ఉపమా యమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౫౪ ॥—దంతైరితి ॥ పరేషాంనిస్త్రింశైః ఖడ్గైః నిర్లూనకరవాలాః-ఛిన్నఖడ్గాః, పాదాభ్యామతంతీతిపదాతయః-పత్తయః +అజ్యతిభ్యాంపాదేచేత్యౌణాదికఇణ్ ప్రత్యయః పాదస్య పదాజ్యాతిగోపహతేష్వితిపదాదేశః కోపాత్ గజా ఇవ ప్రతిపక్షం-శత్రుం, దంతైః-దశనైః విషాణైశ్చ, చిచ్ఛిదిరే-చిచ్ఛిదుః, నతు పరావృత్తా ఇతిభావః ॥ ౫౫ ॥—రణఇతి ॥ ని ॥ రభసో వేగహర్షయోరితివిశ్వః ॥ రభసేన-వేగేన, నిర్భిన్నద్విపాః-పాటితగజాః, పాటవికానాం-పాటవవతాం, అసయోయస్మిన్ పాటవశబ్దాన్మత్వర్థీయ ష్ఠన్ప్రత్యయః, వికాసిని ప్రవృద్ధే తత్రతస్మిన్రణే గతభీర్నిర్భీకః, అతఏవ కశ్చిత్కోపిన విపాటనపలాయామాస, అత్ర గతభీకత్వస్య విశేషణగత్యా అపలాయనహేతుత్వాత్కావ్యలింగం, ద్విపదలనేపి నిర్భీక ఇతివిరోధశ్చ యమకేనసంసృజ్యతే ॥ ౫౬ ॥—యావదితి ॥ సత్కృతైః-పూర్వంస్వామినా సమ్మానితైః, అతఏవ భర్తుః స్నేహస్య-స్వామిప్రేమ్ణః ఆనృణ్యమనృణత్వమిచ్ఛుభిః యోద్ధృభిరితి శేషః, యుధిజీవితం యావన్నతత్యజే-నత్యక్తం, తావదితరైరసత్కృతైః అమర్షాత్ అసత్కారక్రోధాత్, జీవితం తత్యజే, అద్యవాస్మాన్పశ్యతిస్వామినముపాలభ్యస్వయమేవ ప్రాక్ ప్రాణాన్ ప్రాదురిత్యర్థః, సత్కారాదివిశేషణోత్థం కావ్యలింగంసుగమమ్ ॥ ౫౭ ॥—అథైవంవిధానాంమరణస్యైవకర్తవ్యతాముపపాదయతి ॥ అయేతి ॥ అయః శుభావహోవిధిః తేనశోభతఇతిఅయశోభీ-భాగ్యవాన్, నచాసౌదురాలోకః తేజస్విత్వాద్దుర్దర్శశ్చేతి విశేషణద్వయసమాసః, తస్మిన్ అయశోభిదురాలోకే కోపధామ-కోపాశ్రయః, కుపితఇత్యర్థః, అద్యాపస్వో పేభీరుత్వాపాతాత్, అతఏవరణమాదృతః-రణాదృతఃరణార్థీత్యర్థః-కర్తరి క్తః, కోపధామచాసౌరణాదృతశ్చ తస్మిన్ కోపధామరణాదృతే లోకేఏవంవిధవీరలో

స్ఖలంతి న క్వచిత్తైక్ష్ణ్యాదభ్యగ్రఫలశాలినీ। అమోచి శక్తిః శాక్తీకైర్లోహజా న శరీరజా ॥
ఆపది వ్యాపృతనయాస్తథా యుయుధిరే నృపాః। ఆపది వ్యాపృతనయా యథాశ్చ
ర్యం జనావలిః ॥ ౬౦ ॥ స్వగుణైరాఫలప్రాప్తేరాకృష్య గణికా ఇవ। కాముకాని

కే, అయశోభిరురా-స్వామ్యనాదరనిమిత్తా వకీర్తినివర్తికా +విదిభిదిచ్ఛిదే గకు
రచ్, ఉపధా-ఉపాయో మరణాదృతే-ప్రాణత్యాగం వినేత్యర్థః, కా నకాపీత్యర్థః,
+ అన్యారాదితరర్త ఇతి పంచమీ, అత్రాయశోభిత్వాదీనాం లోకవిశేషణద్వా
రా తద్వృత్తినా మనుజీవినా మవసరజీవత్యాగహేతుత్వాత్కావ్యలింగం, యమకే
నైకవాచకప్రవేశేన సంకీర్యతే, సముద్గయమకభేదోఽయమ్ * అర్ధాభ్యాసస్స
ముద్గస్స్యాదస్య భేదాస్త్రయో మతా ఇతి లక్షణాత్ ॥ తత్రాయమేకో భేదః భేదాం
తరం వక్ష్యతి ॥ ౫౮ ॥—స్ఖలంతీతి ॥ శక్తిః ప్రహరణం యేషాం తైః శాక్తీకైః ॥
ని ॥ శాక్తీకశ్శక్తిహేతిక ఇత్యమరః ॥ శక్తియష్ట్యోరీకగితి ప్రహరణార్థే ఈకక్
ప్రత్యయః ॥ తైక్ష్ణ్యాత్-నైశిత్యాత్ క్వచిదపి న స్ఖలంతీ ప్రతిహతిం న ప్రాప్నువ
వంతీ, అభ్యగ్రే-అగ్రే, యత్ఫలం శల్యం తేన శాలతే అన్యత్ర అభ్యగ్రేణాసన్నేన
ఫలేన శ్రేయసా శాలత ఇతి అభ్యగ్రఫలశాలినీ, లోహజా అయోమయీ శక్తిరా
యుధవిశేషః అమోచి-శత్రుషుముక్తా, శరీరజా శక్తిః సామర్థ్యాఖ్యా తు నామో
చి, అతివ్యాయామేప్యక్షీణశక్తికా ఏవాయుధ్యంతేత్యర్థః, అత్ర ద్వయోరపి ప్రకృ
తత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః ॥ ౫౯ ॥—ఆపదీతి ॥ నృపాః-రాజానః, ఆపది-వ్య
సనేఽపి, వ్యాపృతనయాః-ప్రవృత్తనీతికాః ఏవసంతః, న తు శ్వాపదవృత్త్యేతి భావః,
పృతనయా-సేనయా, సాధనేన వాక్యాంతరస్థస్యాపి పృతనాశబ్దస్యాత్ర సంబం
ధశ్శ్లేషసాధ్యః, తథా తేన ప్రకారేణ యుయుధిరే-సంప్రజహ్రుః, యథా వి
యజ్జనావలిః- అంతరిక్షవర్తి సిద్ధవిద్యాధరాదిజనసంఘః, ఆశ్చర్యం-విస్మయం ఆ
ప, అమానుషం యుద్ధం చక్రురిత్యర్థః, అయం చ పాదాభ్యాసయమకభేదః ॥ విస్మ
యం జనతా యయావితి పాఠాంతరమ్ ॥ ౬౦ ॥—స్వగుణైరితి ॥ త్రిషు స్థానేషు మధ్యే
కోట్యోశ్చ నతాః త్రిణతాః శార్ఙ్గాణి + పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామితి ణత్వం,
గణికా వేశ్యా ఇవ తా అపి త్రిణతాః మధ్యే భ్రువోశ్చ నతత్వాత్ నాళీకాః ఇషు
విశేషాః ॥ ని ॥ నాళీకశ్శరశల్యయోరితి విశ్వః ॥ కాముకానివ స్వగుణైర్జ్యాభి
రూపలావణ్యాదిభిశ్చ ॥ ని ॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుషు ః

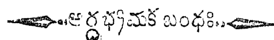
వనాలీకాం స్త్రైణతాస్సహసాముచన్ ॥ ౬౧ ॥ వాజినశ్శత్రుసైన్యస్య సమారబ్ధనవాజినః । వాజినశ్చ శరా మధ్యమవిశన్ ద్రుతవాజినః ॥ ౬౨ ॥ పురస్కృత్య ఫలం ప్రాప్తైస్సత్పక్షాశ్రయశాలిభిః । కృతపుంఖతయా లేభే లక్షమప్యాశుమార్గణైః ॥ ౬౩ ॥ రక్తస్రుతిం జపాసూనసమరాగామిషు వ్యధాత్ । కశ్చిత్పురస్సప

తి వైజయంతీ ॥ ఆఫలప్రాప్తేః ఆశల్యస్పర్శాత్, ఆధనలాభాచ్చ ఆకృష్య-కర్ణాన్తికం నీత్వా, వశీకృత్య చ, సహసా అముచన్-అత్యాక్షుః + ముచేర్లుఙి పుషాదీత్యాదినాచ్లేరఙాదేశః, అనేకవోపమా ॥ (లిఖితపుస్తకే తు తృణతా ఇతి పాఠ ఉపలభ్యతే, అతఏవ తృణతా తృణత్వే కార్ముకేపి చేతి హైమకోశవ్యాఖ్యావసరే కార్ముకార్థే అయమేవ శ్లోక ఉదాహృతః ॥ వల్లభస్తు ధనుషి త్రిషు నతా స్త్రైణతా ఇత్యాహ ॥ తత్ర గణికాపక్షే ణత్వం చింత్యం ఇత్యనేకార్థకైరవాకరకౌముదీ ॥ ౬౧ ॥ వాజిన ఇతి ॥ ద్రుతం వజంతి వ్రజంతీతి ద్రుతవాజినః-శీఘ్రగామినః, + వజ గతావితి ధాతోర్ణినిః, వాజినోఽశ్వాః, వాజినః-పక్షవంతః, శరాశ్చ ॥ ని ॥ పత్త్రో వాజస్త్రిషూత్తర ఇత్యమరః ॥ సమారబ్ధా నవా అపూర్వా ఆజిః యుద్ధం యేన తస్య సమారబ్ధనవాజినః-శత్రుసైన్యస్య మధ్యమవిశన్, అత్ర వాజినాం శరాణాం చ ప్రవేశాఖ్యతుల్యధర్మయోగాత్తుల్యయోగితా భేదోఽయమకేన సంసృజ్యతే ॥ ౬౨ ॥—పురస్కృత్యేతి ॥ ఫలం శల్యం పురస్కృత్య పురోధాయ అన్యత్ర ఫలం లాభం పురస్కృత్య సంభావ్యేత్యర్థః, ప్రాప్తై రాగతైః సత్పక్షాశ్రయేణ సాధుకంకాదిపత్రగ్రథనేన అన్యత్ర సత్సహాయావలంబేన శాలంతే ఇతి తథోక్తైః మార్గణైః సాయకైరర్థిభిశ్చ ॥ ని ॥ మార్గణౌ సాయకార్థినావిత్యమరః ॥ కృతపుంఖతయా సుబద్ధకర్తరీకతయా ॥ ని ॥ మూలేస్య కర్తరీ పుంఖ ఇతి యాదవః ॥ అన్యత్ర కుశలతయేత్యర్థః ॥ లక్షం శరవ్యమప్యాశు లేభే స తు స్వరూపశోభయైవేతి భావః ॥ అన్యత్ర లక్షం లక్షసంఖ్యాకమపి ధనం లేభే శతాధికం కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ లక్షం శరవ్యే సంఖ్యాయామితి విశ్వః ॥ అత్ర ప్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాదర్థాన్తరప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ ॥ ౬౩ ॥—రక్తేతి ॥ కశ్చిద్వీరః పురోఽగ్రే సమరాగామిషు-సమరమాగతేషు, సపత్నేషు ఇషువ్యధాత్-బాణప్రహారాత్ + వ్యధజపోరనుపసర్గ ఇత్యప్ప్రత్యయః, జపాసూనసమరాగాం-జపాకుసుమసమరాగాం, రక్తస్రుతిం-రుధిరస్రావం, వ్యధాత్-విహితవాన్ + దధాతేర్లుఙి గాతిస్థేత్యాది

త్నైస్సమరాగామిషువ్యథాత్ ॥ ౬౪ ॥ రయేణరణకామ్యంతౌ దూరాదుపగతావిభౌ । గతాసురంతరాదంతివరండక ఇవాభవత్ ॥ ౬౫ ॥ భూరిభిర్భారిభిర్భీరైర్భూభారైరభిరేభిరే । భేరీరేభిభిరభ్రాభైరభీరుభిరిభైరిభాః ॥ ౬౬ ॥ నిశితాసిలతాలూనైస్తథాహస్తైర్నహస్తినః । యుధ్యమానాయథాదంతైర్భగ్నైరాసుర్విహస్తతామ్ ॥ ౬౭ ॥ నిపీడనాదివమిథో దానతోయమనారతమ్ । వపుషామ

నాసిచోలుక్, ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౬౪ ॥—రయేణేతి ॥ రణమాత్మనఇచ్ఛంతౌరణకామ్యంతౌ + కామ్యచ్చేతిరణశబ్దాత్కామ్యచ్ప్రత్యయే స నాద్యంతధాతుత్వాల్లటశ్శత్రాదేశః, అతఏవరయేణ దూరాదుపగతావిభౌ అంతరా ఇభయోర్మధ్యే + అంతరాంతరేణయుక్తే ఇతిద్వితీయా, గతాసుర్మృతోదంతీ ద్వైవాన్మధ్యవర్తీహస్తికుణపఇత్యర్థః, వరండకోంతరావేదిరివాభవత్ ॥ని॥ వరండకోంతరావేదిస్సందోహముఖరాగయోరితివిశ్వః ॥ అభ్యాసకాలే కాంచనవేదిమంతర్భాయ దంతినౌయోధయంతీతిప్రసిద్ధం ఉపమా ॥ ౬౫ ॥—భూరిభిరితి ॥ భూరిభిః-భూయోభిఃభారిభిః, పతాకాస్తరణాదిభారవద్భిః + మత్వర్థీయఇనిప్రత్యయః, భియంరాంతీతిభీరైః-భయదైః + రాదానేఇత్యాతోనుపసర్గేకః భూభారైః మహాకాయత్వాద్భువోభారాయమాణైఃభేర్యఇవరేభంతే ధ్వనంతీతిభేరీరేభిభిః + రేభృశబ్దేతాచ్ఛీల్యేణినిః, అభ్రాభైర్మేఘమేచకైరితిచోపమాద్వయం, అభీరుభిర్నిర్భీకైః ఇభైర్గజైః, ఇభాః ప్రతిగజాః తాదృశాఏవ అభిరేభిరే-అభియుక్తాః, ఉపమానుప్రాసయోస్సంకరః ॥ ద్వ్యక్షరానుప్రాసః ॥ ౬౬ ॥ నిశితేతి ॥ యుధ్యమానాః-సంప్రహరంతః హస్తాయేషాంసంతీతి హస్తినః + హస్తాజ్జాతావితీనిప్రత్యయః, యథాభగ్నైర్దంతైః-విషాణైః విహస్తతాం హస్తహీనత్వం, ఇతికర్తవ్యతామూఢత్వంచాపుః ॥ ని ॥విహస్తవ్యాకులౌసమౌవిత్యమరః ॥ తథానిశితాభిః-అతిశితాభిః, అసిలతాభిర్లూనైః ఛిన్నైర్హస్తైః శుండాదండైర్విహస్తతాంనాపుః, హస్తేభ్యోపి దంతానామేవప్రహారసాధనత్వాదితిభావః, అత్ర హస్తస్యాచ్ఛేదేనైహస్త్యం నహస్తచ్ఛేదఇతివిరోధః ప్రతిపత్తిమూఢతయాసమాహితఇతివిరోధాభాసోలంకారః ॥ ౬౭ ॥—నిపీడనాదితి ॥ ఇభానాంవపుషాం అదయాపాతాత్-నిర్దయాభియోగాద్ధేతోః, మిథోనిపీడనాదివ-వస్త్రాదినిష్పీడనాదివేత్యుత్ప్రేక్షా, అనారతమశ్రాంతం దానతోయమస్రవత్

దయాపాతాదిభానామభితోగలత్ ॥ ౧౮ ॥ రణాంగణంసరఇవప్లావితంమదవారిణా । గజైఃపృథుకరాకృష్టశతపత్రమలోడయత్ ॥ ౧౯ ॥ శరక్షతేగజేభృంగైస్సవిషాదినిషాదిని । రుతవ్యాజేనరుదితంతత్రాసీదతిసీదతి ॥ ౨౦ ॥ అంతకస్య పృథౌతత్ర శయనీయఇవాహవే । దశనవ్యసనాదీయుర్మత్కుణత్వంమతంగజాః॥౨౧॥

అర్ధభ్రమక బంధః

అ భీ క మ తి కె నే ద్ధే భీ తా న ం ద స్య నా శ నే
క న త్స కా మ సే నా కే మ ం ద కా మ క మ స్య తి

అగలత్, అస్రవత్ + వస్త్రవన్నిర్దయాపాతెపిమదాతిరేక ఇతి గజానాముత్సాహాతిశయోక్తిః, అత్ర సంయోగాభావాదసంయోగశ్చిత్రభేదః + హాలోనంతరాస్సంయోగః ॥ ౧౮ ॥—రణేతి ॥ గజః మదవారిణా ప్లావితముక్షితం రణాంగణం సరఇవపృథునాకరేణాకృష్టానిశతం శతసంఖ్యాకానిపత్రాణివాహనాని అన్యత్ర శతపత్రాణికుశేశయానియస్మిన్కర్మణితత్తథా రణాంగణమలోడయత్-అక్షోభయత్ శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా ॥ ౧౯ ॥—శరేతి ॥ తత్రరణే గజే శరేణ క్షతే-ప్రహృతే, అతఏవవిషాదినా-విషాదవతానిషాదినా యంత్రాసహవర్తతెయస్తస్మిన్సవిషాదనిషాదిని విషణ్ణయంతృకెఅతిసీదతి-అతిసన్నేసతిమృతెసతీత్యర్థః + సవేర్గటస్మాత్రాదశః,భృంగైఃకర్తృభిః+ నలోకెత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధః, రుతవ్యాజేన-రుతచ్ఛలేన, రుదితంరోదనమాసీత్, స్వాశ్రయనాశదుఃఖాదోరోదనంకృతమివేత్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా, సాచరుతవ్యాజేనేత్యపహ్నవపూర్వకత్వాత్సాపహ్నవేతిసర్వస్వకారః ॥ ౨౦ ॥—అంతకస్యేతి ॥ అంతకస్యమృత్యోస్సంబంధిని, శేతెస్మిన్నితిశయనీయే తల్పఇవస్థితఇత్యర్థః + కృత్యల్యుటోబహులమిత్యధికరణెఽనీయర్, పృథౌ-విశాలె. తత్రాహవే మతంగజాః-గజాః, దశనవ్యసనాద్విషాణభంగాద్ధేతోః మత్కుణత్వమీయుః-మత్కుణాఇవ దృష్టాఇత్యర్థః, సుప్తరక్తపాయినః ఖట్వాశ్రయాః కీటవిశేషామత్కుణాః॥ని॥కాలేప్యజాతదంతెచశయ్యాజంతౌచమత్కుణఃఇత్యాదృశ్యాద్దంతిహతథా

నిర్దయచిత్తేన + శైషికఃకప్రత్యయః,ఇద్దెదిప్తెభీతానామానందస్య నాశనేనాశ

దధతోఽపి రణే భీమమభీక్ష్ణం భావమాసురమ్ । హతాః పరైరభిముఖాస్సురభూయముపాయయుః ॥ ౭౩ ॥ యేనాంగమూహే వ్రణవత్సరుచా పరతో మరైః । సమత్వం స యయౌ ఖడ్గత్సరుచాపరతోఽమరైః ॥ ౭౪ ॥ నిపాతితసుహృత్స్వామి పితృ

కే, న జైత్ర్యంత్రాతకత్రరిల్యుట్, కనంతీ దీప్యమానా సకామా విజయిత్వాత్పూర్ణకామా చ సేనా యత్ర తస్మిన్ కనత్సకామసేనాకే, పూర్వవత్కప్ మందకామకం మందోత్సాహం, పూర్వేణ దేవకప్ అస్యతి నిరాకుర్వాణా రణ ఇత్యుత్తరేణ సంబంధః అత్ర సర్వతోభద్రే తత్సర్వపాదభ్రమణాభావాత్పాదార్ధానామేవ భ్రమణాత్పాదార్ధభ్రమకం, ఉద్ధారస్తు సర్వతోభద్రవదేవ ॥ ౭౨ ॥—దధత ఇతి ॥ రణే పూర్వోక్తప్రకారే యుద్ధే అభీక్ష్ణమత్యంతం, భీమం భయంకరం, ఆసురమసురసంబంధినం భావం క్రియాం పురుషకారలక్షణం ॥ ని ॥ భావో లీలాక్రియాచేష్టాభూత్యభిప్రాయజంతుష్వితి వైజయంతీ ॥ అసురత్వం చ ప్రతీయతే దధతః-దధానా అపి, పరైః-శత్రుభిః, అభిముఖా-అభిముఖావస్థితా ఏవ హతాః వీరా ఇతి శేషః ॥ అత ఏవ సురాణాం భావస్తత్సురభూయం సురత్వం దేవత్వముపాయయుః *స్వర్గం యయుః అత్ర పరాఙ్ముఖా ఇతి స్మరణాదితి భావః + భువో భావ ఇతి క్యప్, అత్రాసురభావేఽపి సురభూయత్వం యయురితి విరోధస్య భావశబ్దస్యార్థాంతరత్వేన పరిహారాద్విరోధాభాసః ॥ ౭౩ ॥—యేనేతి ॥ రుచా సహ వర్తతే యస్తేన సరుచా-తేజస్వినా; యేన వీరేణ పరతః-అమరైః-శత్రుశస్త్రైః, వ్రణవత్సవ్రణమంగమూహే ఊఢం + వహేః కర్మణి లిట్, సంప్రసారణం, ఖడ్గత్సరౌ-ఖడ్గముష్టౌ చాపే చ రతః ఖడ్గత్సరుచాపరతః; అతి ప్రహారేఽపి యుద్ధాసక్త ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ త్సరుః ఖడ్గాదిముష్టౌ స్యాదిత్యమరః ॥ స వీరోఽమరైస్సమత్వం యయౌ పౌరుషేణేతి భావః, ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౭౪ ॥—నిపాతితేతి ॥ నిపాతితాః-వీరశయ్యాం గమితాః సుహృదాదయో యత్ర తత్తథోక్తం, అభిముఖస్య బంధోరపి రణే వధ్యత్వాదితి భావః, అన్యత్ర నిపాతితాః లక్షణాభావే శబ్దసాధుత్వాయ సూత్రకృతా స్వరూపేణోచ్చారితాః సుహృదాదిశబ్దా యత్ర తదిత్యర్థః, అత ఏవ తత్సమరాజిరం రణాంగణం, పాణినినా ప్రోక్తం పాణినీయం అష్టాధ్యాయీ వ్యాకరణమివ + తేన ప్రోక్తమితి ఛప్రత్యయః, ధీరైర్ధృష్టైరేవ అన్యత్ర ప్రాజ్ఞైరేవ అలోకి దృష్టం - ఉభయత్రాప్యధీరైర్దుస్తరవగాహత్వాదితి భావః; శోభనం హృదయం యస్య స సుహృ

వ్యభ్రాతృమాతులమ్ । పాణినీయమివాలోకి ధీరైస్తత్సమరాజిరమ్ ॥ ౭౫ ॥ అభావి సింధ్వా సంధ్యాభ్రసదృగ్రుధిరతోయయా । హృతే యోద్ధుం జనః పాంసౌ సదృగ్రుధిరతో యయా ॥ ౭౬ ॥ విదలత్పుష్కరాకీర్ణాః పతచ్ఛంఖకులాకులాః । తరత్పత్రరథా నద్యః ప్రాసరన్రక్తవారిజాః ॥ ౭౭ ॥ అసృగ్జనోఽస్త్రక్షతిమానవమజ్జవసాదనమ్ । రక్షఃపిశాచం ముముదే నవమజ్జవసాదనమ్ ॥ ౭౮ ॥ చిత్రం చాపైరపేతజ్యై

త్ + సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి హృదయశబ్దస్య హృద్భావనిపాతః, స్వమస్యాస్తీతి స్వామీ ఈశ్వరః + స్వామిన్నైశ్వర్య ఇతి మత్వర్థీయనిపాతః పితుర్భ్రాతా పితృవ్యః మాతుర్భ్రాతా మాతులః + పితృవ్యమాతులమాతామహపితామహా ఇతి వ్యడ్డులజంతనిపాతౌ మాతామహపితామహౌ డామహజంతౌ నిపాతితౌ, బిభర్తీతి భ్రాతా, నప్తృనేష్ట్రాదిసూత్రాదౌణాదికో నిపాతః ॥ ౭౫ ॥—అభావీతి ॥ సంధ్యాభ్రసదృక్-సంధ్యామేఘసదృశం, రుధిరమేవ తోయం యస్యాస్తయా సింధ్వా రక్తనద్యా, అభావి-భూతం, భావే లుఙ్ చిణ్, యయా సింధ్వా దృశోరుణద్ధీతి దృగ్రుధి దృష్టినిరోధకే రుధేః క్విప్, పాంసౌ-రజసి, హృతే సతి, స జనో వీరలోకః యోద్ధుం రతః ఉత్సుకః అభూదితి శేషః, ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౭౬ ॥—విదలదితి॥ విదలద్భిర్విదీర్యమాణైః పుష్కరైః-కరిహస్తాగ్రైః, అన్యత్ర వికసద్భిః పద్మైః ఆకీర్ణాః-వ్యాప్తాః, పతద్భిః-భ్రశ్యద్భిః, శంఖకులైః లలాటాస్థిసంఘైః కంబుసంఘైశ్చ ఆకులాః, తరంతి ప్లవమానాని పత్త్రాణి వాహనాని రథాశ్చ అన్యత్ర పత్త్రరథా అండజాః యాసు తాః, రక్తవారిజాః రుధిరతోయజన్యాః, అన్యత్ర రక్తాని వారిజాని యాసు తాః నద్యః ప్రాసరన్-ప్రావహన్ అత్ర నదీనాం రక్తనదీనాం చ శ్లేషః ॥ ౭౭ ॥—అసృగితి॥ అస్త్రక్షతిమాన్-అస్త్రప్రహారవాన్, జనో వీరజనః, అసృగ్రక్తం, జవసాదనం జవస్య చేష్టావేగస్య సాదనం సాదకం నాశకం యథా తథా అవమత్ నవయోర్మజ్జవసయోర్మేదోవసయోరదనం భక్షకం కర్తరి ల్యుట్, రక్షాంసి చ పిశాచాశ్చ రక్షఃపిశాచం + సమాహారే ద్వంద్వైకవద్భావః ముముదే-జహర్ష, అత్ర మోదస్య వమనవాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం తచ్చ యమకేన సంసృజ్యతే ॥ ౭౮ ॥—చిత్రమితి॥ అపేతజ్యైరపగతమౌర్వీకైః ॥ ని ॥ మౌర్వీ జ్యా శింజినీ గుణః ఇత్యమరః ॥ చాపైశ్చిత్రం విచిత్రం స్ఫురంతి ర(త్నా)త్నా)న్యేవ శతహ్రదాః శంపా యస్మింస్తత్ ॥ ని ॥ శంపాశత

స్స్ఫురద్ర(క్త)త్నశతహ్రదమ్ । పయోదజాలమివతద్వీరాశంసనమాబభౌ ॥౫౯॥
బంధావివపన్నే నేకేనన రణే హతదంతికే । అశోచి సైన్యైఘంటాభిర్న రణ్ణాహతదం
తికే ॥ ౬౦ ॥ కృత్తైః కీర్ణామహీ రేజేదంతైర్గాత్రైశ్చదంతినామ్ । క్షుణ్ణలోకా
సుభిర్మృత్యోర్ముసలోలూఖలైరివ ॥ ౬౧ ॥ యుద్ధమిత్థంవిధూతాన్యమానవానా
భియోగతః । చైద్యః పరాన్పరాజిగ్యే మానవానభియోగతః ॥ ౬౨॥ అథనక్షో
మణిచ్ఛాయాచ్ఛురితాపీతవాససా ।స్ఫురదింద్రధనుర్భిన్నతటితేవతటిత్వతా॥౬౩

హ్రదాహ్రదినీత్యమరః ॥ తత్ప్రకృతం వీరాః ఆశంస్యంతేత్రేతివీరాశంసనంభ
యంకరాయుద్ధభూమిః ॥ ని ॥ సావీరాశంసనంయుద్ధభూమిర్వ్యాతిభయప్రదేత్య
మరః ॥ పయోదజాలమివాబభౌ ॥ ౫౯ ॥—బంధావితి ॥ ఇహ సైన్యైబంధావి
వపన్నే మృతేసతి, అనేకేననరేణ-అనేకైర్నరైరిత్యర్థః, జాత్యావేకవచనం,తదంతి
కేతస్యమృతస్య బంధోరంతికేఅశోచి, కించ హతాదంతినోయత్రతస్మిన్ హత
దంతికే సైన్యే ఘంటాభిర్న రణానదధ్వనే + రణశబ్దే వేలిట్, అత్ర దంతిహ
తేః విశేషణగత్యా ఘంటారణనాభావహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం
యమకేనసంసృజ్యతే ॥ ౬౦ ॥—కృత్తైరితి ॥ కృత్తైః-ఛిన్నైః, దంతినాం దం
తైర్గాత్రైశ్చ కీర్ణామహీరణభూమిః, క్షుణ్ణాః-పిష్టాః,లోకాసవోజనప్రాణా
యైస్తైః; మృత్యోర్ముసలోలూఖలైః కీర్ణేవరేజే ॥ ని ॥ అయోగ్రంముసలోస్త్రీ
స్యాదుదూఖలములూఖలమిత్యమరః ॥ అత్ర ఉలూఖలముసలైరితి రాజదంతాది
పాఠేపిసముద్రాభ్రాద్ఘ ఇత్యాదిసూత్రాదేవవ్యభిచారజ్ఞాపకాత్పరనిపాతవ్యత్య
యః ॥ ౬౧ ॥—యుద్ధమితి ॥ మానవానభిమానవాన్ చైద్యోయుద్ధంగతఃప్ర
ప్తస్సన్ ఇత్థం విధూతాఅభిభూతాః అన్యేచైద్యాతిరిక్తామానవా యైస్తాన్ వి
ధూతాన్యమానవాన్ అభియః నిర్భీకాన్పరానరీన్ అభియోగతోభియోగాద
ధ్యవరోధాత్, పరాజిగ్యే-జిగాయేత్యర్థః + విపరాభ్యాంజేరిత్యాత్మనేపదం సన్ని
టోజేరితికుత్వమ్ ॥ ౬౨ ॥—అథ భగవదభియోగం పంచభిఃకులకేనాహ ॥
అథేత్యాది ॥ అథచైద్యజయానంతరం,వపుషారాజన్పరఃపుమాన్ అదృశ్యతేతివ
క్ష్యమాణేనసంబంధః, తద్వపుస్తావత్త్రిభిర్విశినష్టి, వక్షోమణేః-కౌస్తుభస్య,ఛాయ
యాచ్ఛురితాని వ్యాప్తాని ఆపీతవాసాంసి-పీతాంబరాణియస్యతేన, అతఏవస్ఫు
రతా ఇంద్రధనుషాభిన్నాస్సంగతాఃతటితోయస్యతేనతటిత్వతామేఘేనేవతాదృ

నీలేనానాలనలిననిలీనోల్లలనాలినా । లలనాలాలనేనాలంలీలాలోలేననాలినా ॥ అపూర్వయేవతత్కాలసమాగమసకామయా । దృష్టేనరాజన్వపుషాకటాక్షైర్విజయశ్రియా ॥ ౨౪ ॥ విభావీవిభవీభాభోవిభాభావీవివోవిభీః । భవాభిభావీభావో వా భవాభావోభువోవిభుః ॥ ౨౫ ॥ ఉపైతుకామైస్తత్పారంనిశ్చితైర్యోగిభిఃప

క్షైఘవత్ స్థితేనేత్యర్థః ॥ ౨౩—నీలనేతి ॥ పునఃకీదృశేనవపుషానీలేన-శ్యామలేన, తథాఅనాలం-నాలరహితంయన్నళినంముఖాఖ్యంతత్రనిలీనాఃఆసన్నాః, ఉల్లలంతీత్యుల్లలనాశ్చంచలాశ్చాళయోయస్యతేనఅనాళనళిననిలీనోల్లలనాళినా, ముఖసౌరభలోభభ్రమద్భ్రమరేణేత్యర్థః, లలనానాం-విలాసినీనాం స్త్రీణాంలాలనేన ఉపలాలనేన, వశీకరణేనేత్యర్థః, అలమత్యంతంలీలాలోలేనక్రీడాలోలుపేనలీలాలానేనేతిపాఠేలీలానాం విలాసానామాలానేనాలయేనేత్యర్థః, లాలయతిభక్తానితి లాలినాభక్తానుకంపినేత్యర్థః, ద్వ్యక్షరానుప్రాసోలంకారః ॥ ౨౪ ॥—అపూర్వయేతి ॥ కించ, అపూర్వయేవాభూతపూర్వసమాగమయేవ తత్కాలసమాగమేసకామయా-సాభిలాషయా, విజయశ్రియాచైద్యవిరక్తయేతిభావః, కటాక్షైరపాంగైర్దృష్టేనాలోకితేనవపుషా రాజన్ దీప్యమానః, అత్ర ప్రస్తుతజయశ్రీవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతానురక్తకామినీప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, ప్రతీయమానాభేదాధ్యవసాయాదపాంగదర్శనోత్ప్రేక్షాచ ॥ ౨౫ ॥—విభావీతి ॥ విభావోస్యాస్తీతివిభావీ ప్రభావసంపన్నః, విభవోస్యాస్తీతివిభవీ ఐశ్వర్యవాన్, భస్యాభేవాభా యస్యస భాభః నక్షత్రవముజ్జ్వలఇత్యర్థః, విభాంవిశిష్టాం, భాం-దీప్తిం, భావయతిసంపాదయతి విశ్వస్యేతివిభాభావీ * తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీతిశ్రుతేః + భూఞో ణ్యంతాత్ ణినిః, వినాపక్షిణావాతిగచ్ఛతీతివివఃపక్షివాహనఇత్యర్థః + ఆతోనుపసర్గేకః, విభీర్నిర్భీకః, భవం-సంసారం, అభిభవతీతిభవాభిభావీ, భక్తానాం సంసారదుఃఖనివర్తకఇత్యర్థః + భువోణినిః, భావాన్ జంతూన్ అవతీతిభావావః-విశ్వత్రాతా ॥ ని ॥ భావోలీలాక్రియాచేష్టాభూత్యభిప్రాయజంతుష్వితివైజయంతీ + అవతేఃకర్మణ్యణ్ ॥ భవాభావోస్తీతిభవాభావః సంసారదుఃఖైరస్పృష్టఇత్యర్థః + అర్శఆదిత్వాదచ్ప్రత్యయః । భువోభూమేర్విభుర్భర్తా ॥ ౨౬ ॥ ఉపైత్వితి ॥ ఏవంభూతఃపరఃపుమాన్-పరమపురుషోహరిః, తత్పారం తస్యహరేఃపారం, అంతముపైతుకామైః-ప్రాప్తుకామైః, తంజిగీషుభిః, అన్యత్రదిదృ

స్త్రైః । దేహత్యాగకృతో ద్యోగైరదృశ్యత పరః పుమాన్ ॥ ౬౭ ॥ తం శ్రియా ఘన యానస్తరుచా సారతయాతయా । యాతయాతరసా చారుస్తనయానఘయాశ్రితం॥ ౬౮॥విద్విషో ఽద్విషురుద్వీక్ష్య తథాప్యాసన్నిరేనసః । అరుచ్యమపి రోగఘ్నం నిసర్గాదేవ భేషజమ్ ॥ ౬౯ ॥ విదితం దివి కే నీకేతం యాతం నిజితాజని । విగదం గ

ముక్షుభిరిత్యర్థః + తుం కామమనసోరపీతి మకారలోపః, నిశ్చిత్తైర్యోద్ధుం కృతనిశ్చయైరిత్యర్థః, అన్యత్ర నిశ్చితతత్త్వైః సకర్మకాదప్యవివక్షితే కర్మణి కర్తరి క్తః, యద్వా పీతా గావః విభక్తా బ్రాహ్మణా ఇత్యాదివదూహనీయం స్ఫుటీకృతం చైతత్ప్రాక్ ఘంటాపథే సవర్ణాలింగీ విదిత ఇత్యత్ర దేహత్యాగకృతోద్యోగైః ర్మరణోద్యోగైః, అన్యత్ర ముముక్షుభిరిత్యర్థః, యోగిభిస్సన్నాహవద్భిరుపాయవద్భిర్వా అన్యత్ర ధ్యానవద్భిః ॥ ని ॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిషిత్యమరః ॥ పరైశ్శత్రుభిః, అన్యత్ర పరైర్యోగిభిః పరమయోగిభిః, అదృశ్యత, పరే భ్యో త్పత్తేత్యర్థః, అన్యత్ర సాక్షాత్కృతః, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతీతి శ్రుతేః, అర్థాంతరప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ సశ్లేషః, అభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాత్ ॥ ౬౭ ॥—అథ యుగ్మేనాహ ॥ తమితి ॥ ఘనయా-ఆనందసాంద్రయా, అనస్తరుచా-అక్షీణకాంత్యా, సారతయా-సారవత్త్వేన సర్వోత్కర్షగుణేన యాతయా-వ్యాప్తయా, చారుస్తనయా రమ్యకుచయా + స్వాంగాచ్చోపసర్జనాద సంయోగోపధాదితి వికల్పాదనీకారః, అనఘయా-నిర్దోషయా, తయా ప్రసిద్ధయా శ్రియా రమయా, తరసా, త్వరయా, శ్రితమాలింగితం హరిముద్వీక్ష్యేత్యుత్తరేణ సంబంధః, అత్రాపి ప్రాతిలోమ్యేనార్థావృత్తైరర్థప్రతిలోమయమక మేతత్ లక్షణంతు ప్రాగేవోక్తమ్ ॥ ౬౮ ॥—విద్విష ఇతి ॥ తం ప్రాగుక్తం హరిం ఉద్వీక్ష్య విద్విషః-శత్రవః, అద్విషుః-ద్విషంతిస్మ + లఙ్ద్విషశ్చేతి వికల్పేన ఝేర్జుసాదేశః, తథాపి ద్విషంతోపి నిరేనసో నిష్పాపా ఆసన్, ద్వేషవీక్షణస్యాప్యేనోనివర్తకత్వం దృష్టాంతేనాహ ॥ అరుచ్యమితి ॥ రోచత ఇతి రుచ్యం + రాజసూయేత్యాదినా క్యబంతో నిపాతః, అరుచ్యమరోచమానమపి భేషజమౌషధం ॥ ని ॥ భేజజౌషధభైషజ్యానీత్యమరః ॥ నిసర్గాత్-స్వభావశక్తేరేవ, రోగం హంతీతి రోగఘ్నం-ఆరోగ్యకారి * హరిర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తైరపి స్మృతః । అనిచ్ఛయాపి సంస్పృష్టో దహత్యేవ హి పావక ఇతి వచనాదితి భావః ॥ అమనుష్యకర్తృకే చేతి టప్రత్యయః ॥ ౬౯ ॥—విదితమితి ॥ కించ యోద్ధా వీరః యో హరిః

విరోద్ధారోయోద్ధారోమోనతిమేతిన ॥ ౯౦ ॥ నియోక్ష్యమాణేనపురఃకర్మణ్యతిగ
రీయసి । ఆరోప్యమాణోరుగుణంభర్త్రాకార్ముకమానమత్ ॥ ౯౧ ॥ తత్ర బాణా
స్సుపరుషస్సమధీయంతచారవః । ద్విషామభూత్సుపరుష స్తస్యాకృష్టస్య చారవః॥
౯౨ ॥ పశ్చాత్కృతానామప్యస్యనరాణామివపత్రిణామ్ । యోయోగుణేనసం
యుక్తస్సకర్ణాంతమాగమత్ ॥ ౯౩ ॥ (ప్రా) పేరూపీపురారేపాఃపరిపూరిప

వతిం-పరేషాంనమ్రితాం, నైతి-నాప్నోతి, నితరాంజితా అజయోయేనతస్మిన్ ని
జితాజిని-అనేకాజివిజయిన్యపి, అనీకే-సైన్యే ॥ ని ॥ వరూథినీ బలంసైన్యం చ
క్రంచానీకమస్త్రియామిత్యమరః ॥ యాతం-యోద్ధుమాగతం, దివి-స్వర్గేఽపి,వి
దితం-ప్రఖ్యాతం, విగదం నిరామయం, తంహారిం గవిభువి, రోద్ధారో జేతారః
కే నకేపీత్యర్థః, (ప్రా) తిలోమ్యేప్యేతఏవ పదార్థవాక్యార్థాః, ఏతదపిశ్లోకప్ర
తిలోమయమకమేవ, పదపదార్థాదిసంవాదస్తువైచిత్రీవిశేషః లక్షణంతునిధ్వ
నజ్జనహారీభఇత్యత్రైవోక్తమనుసంధేయమ్ ॥ ౯౦ ॥ —నియోక్ష్యమాణేనేతి॥
పురోగ్రే అతిగరీయసికర్మణి రణకర్మణి అన్యత్ర అతిదుష్కరే క్వచిత్కృత్యవ
స్తునినియోక్ష్యమాణేన వ్యాపారయిష్యతాభర్త్రా-స్వామినా, ఆరోప్యమాణో
ఽధిక్రియమాణః ఉరుర్మహాన్ గుణోజ్యాయస్మిన్‌తత్ అన్యత్ర వర్ణ్యమానశౌ
ర్యాదికం కర్మణేప్రభవతీతి కార్ముకంధనుః + కర్మణఉకఞ్, ఆనమత్- గుణాక
ర్షణాదాకుంచితకోటికమభూత్ అన్యత్ర ప్రణతఇత్యర్థః,అత్ర ప్రకృతకార్ముక
విశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనియోజ్యపురుషప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౯౧ ॥—తత్రే
తి ॥ తత్రకార్ముకే శోభనానిపరూంషియేషాం తేసుపరుషః-సుపర్వాణః, అత
ఏవచారవోతిరమ్యాబాణాః సమధీయంతసంహితాః ఆకృష్టస్యతస్యకార్ముకస్యఆ
రవశ్చద్విషాం సుష్ఠుపరుషఃసుపరుషఃఅతికర్కశోభూత్ యమకవిశేషాలంకారః
॥౯౨॥పశ్చాదితి॥నరాణాంపుంసామివపశ్చాత్కృతానాంనిషంగసంగితయాపృ
ష్ఠస్థాపితానామపి అన్యత్రావధీరితానామపి పత్రిణామిషూణాం మధ్యేఇత్యర్థః,
యోయఃపత్రీ నరశ్చగుణేనజ్యయాదాక్షిణ్యాదినాచ సంయుక్తస్సంబద్ధః ససప
త్రీనరశ్చాస్య హరేః కర్ణాంతం-కర్ణసమీపమాగమత్ ఆగతః- గుణయోగా
దాకర్ణమాకృష్టః- అన్యత్రాప్తతాంగతఇత్యర్థః, శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥౯౩॥
(ప్రా)పఇతి ॥ పురా-పూర్వం, రూపీ-మత్స్యకూర్మాద్యనేకరూపవాన్,అరేపాః

రఃపరైః । రోషైరపారైరుపరిపూరైరపిపురోపరైః ॥ ౯౪ ॥ దిఙ్ముఖవ్యాపినస్తీ
క్ష్ణాన్హ్రాదినో మర్మభేదినః । తుల్యమేవవిచిక్షేపసాయకానహితాంశ్చసః ॥౯౫
శరవర్షీమహానాదస్స్ఫురత్కార్ముకకేతనః । నీలచ్ఛవిరసౌరేజే కేశవచ్ఛలనీరదః
॥ ౯౬ ॥ నకేవలంజనైస్తస్యలఘుసంధాయినోధనుః । మండలీకృతమేకాంతా

నిష్పాపః, పరిపూరయతి కామైశ్చర్తానితిపరిపూరీభక్తవరదః + పూరయతేర్నినిః
పరఃపరమపురుషోహరిః- పరైశ్శత్రుభిః, (ప్రా)పే-(ప్రా)ప్తః, అపరుద్ధఇత్యర్థః
అపరైరన్యైశ్శత్రుభిః కర్తృభిః అపారైరనంతైః రోషైరిషుభిః ॥ ని ॥ పత్రి
రోపణఇషుద్వయోరిత్యమరః ॥ పురోగ్రే ఉపరిచపుపూరే-పూరితః, + పూరణా
లైకకర్మణిలిట్, ద్వ్యక్షరానుప్రాసాలంకారః ॥ (అస్మాద్ధాతోర్లిటి ఏకిబు
చ్ఛత్యపాతామితిగుణస్యదుర్వారత్వాత్పుపూరఇతిరూపాసిద్ధిః, తస్మాత్పూరీఆ
ప్యాయనఇతిధాతురోభ్యః) ॥ ౯౪ ॥ —దిగితి ॥ సహరిర్దిఙ్ముఖవ్యాపినోదిగం
తవ్యాపకాన్, తీక్ష్ణాన్నిశితాన్ కహ్రిరాంశ్చ హ్రాదంతేఇతిహ్రాదినఃపక్షనాదవతః
సింహనాదవతశ్చ మర్మభేదినోమర్మస్థానవిదారకాన్ సాయకానిషూన్ అహి
తానరీంశ్చ తుల్యమేవ ఏకక్షణేనైవ విచిక్షేపనిరాస, అత్రసాయకానామహి
తానాంచ ప్రకృతానామేవతుల్యధర్మయోగాదౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితాభే
దః ॥ ౯౫ ॥—శరేతి ॥ శరవర్షీ-బాణవర్షీ నీరవర్షీచ ॥ ని ॥శరంనీరశరో
బాణఇతివిశ్వః ॥మహాన్నాదః సింహనాదోగర్జితంచయస్యసమహానాదఃస్ఫురతి
కార్ముకకేతనేధనుర్ధ్వజౌయస్యసః అన్యత్రేంద్రచాపచిహ్నఇత్యర్థః, నీలచ్ఛవిః-
శ్యామకాంతిః, అసౌకేశవస్యచ్ఛలంకపటంయస్యసః నీరదఃకేశవచ్ఛలనీరదోహ
రిమేఘోరేజే రణరంగే సర్వోత్కర్షేణదిదీపేఇత్యర్థః, అత్రఛలశబ్దేన హరి
త్వాపహ్నవేన మేఘత్వారోపాత్ ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్న
వాలంకారః, త్రిపాద్యంతర్గతచతుర్థపాదాక్షరత్వాద్గూఢచతుర్థాఖ్యశ్చి
త్రవిశేషశ్శబ్దాలంకారశ్చేతిసంకరః॥౯౬॥—నేతి॥లఘుశీఘ్రంసంధత్తేయస్తస్య
లఘుసంధాయినఃహరేః ధనురేవకేవలం ఏకాంతాత్ మండలీకృతంశీఘ్రాకర్షణా
న్నియమేనవలయీకృతం జనైర్నైక్షి-నేక్షితం, + కర్మణిలుఙ్ కింతుద్విషాంబ
లమపి మండలీకృతం త్రాసాదేకత్రపుంజీకృతమైక్షి- అత్రధనుర్బలయోఃప్రకృత
యోరేవ తుల్యధర్మయోగాత్ కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా ॥ ౯౭

విరోద్ధారో యోద్ధారో నతిమేతిన ॥ ౯౦ ॥ నియోక్ష్యమాణేన పురః కర్మణ్యతిగరీయసి । ఆరోప్యమాణో రుగుణం భర్త్రా కార్ముకమానమత్ ॥ ౯౧ ॥ తత్ర బాణా స్సుపరుషస్సమధీయంత చారవః । ద్విషామభూత్సుపరుష స్తస్యాకృష్టస్య చారవః ॥ ౯౨ ॥ పశ్చాత్కృతానామప్యస్య నరాణామివ పత్రిణామ్ । యోయో గుణేన సంయుక్తస్స సకర్ణాంతమాగమత్ ॥ ౯౩ ॥ (ప్రా) పెరూపీపురా రేఫాఃపరిస్ఫూరీప

పతిం-పరేషాం నమ్రతాం, నైతి-నాప్నోతి, నితరాంజితా అజయో యేన తస్మిన్ని జితాజిని-అనేకాజివిజయిన్యపి, అనీకే-సైన్యే ॥ ని ॥ వరూథినీ బలం సైన్యం చక్రం చానీకమస్త్రియామిత్యమరః ॥ యాతం-యోద్ధుమాగతం, దివి-స్వర్గేఽపి, విదితం-ప్రఖ్యాతం, విగదం నిరామయం, తంహరిం గవిభువి, రోద్ధారో జేతారః కే న కేపీత్యర్థః, (ప్రా) తిలోమ్యేప్యేతవేవ పదార్థవాక్యార్థాః, ఏతదపిశ్లోకప్రతిలోమయమకమేవ, పదపదార్థాదిసంవాదస్తు వైచిత్రీవిశేషః లక్షణంతు నిధ్వనజ్జనహారిభ ఇత్యత్రైవోక్తమనుసంధేయమ్ ॥ ౯౦ ॥ —నియోక్ష్యమాణేనేతి॥ పురోగ్రే అతిగరీయసి కర్మణి రణకర్మణి అన్యత్ర అతిదుష్కరే క్వచిత్కృత్యవస్తుని నియోక్ష్యమాణేన వ్యాపారయిష్యతా భర్త్రా-స్వామినా, ఆరోప్యమాణో ఽధిక్రియమాణః ఉరుర్మహాన్ గుణో జ్యా యస్మిన్ తత్ అన్యత్ర వర్ణ్యమానశౌర్యాదికం కర్మణే ప్రభవతీతి కార్ముకం ధనుః + కర్మణ ఉకఞ్, అనమత్- గుణాకర్షణాదాకుంచితకోటికమభూత్ అన్యత్ర ప్రణతఇత్యర్థః, అత్ర ప్రకృతకార్ముకవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనియోజ్యపురుషప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౯౧ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర కార్ముకే శోభనాని పరూంషి యేషాం తే సుపరుషః-సుపర్వాణః, అత ఏవ చారవోఽతిరమ్యా బాణాః సమధీయంత సంహితాః ఆకృష్టస్య తస్య కార్ముకస్య ఆరవశ్చ ద్విషాం సుష్ఠుపరుషః సుపరుషః అతికర్కశోఽభూత్ యమకవిశేషాలంకారః ॥౯౨॥ పశ్చాదితి ॥ నరాణాం పుంసామివ పశ్చాత్కృతానాం నిషంగసంగితయా పృష్ఠస్థాపితానామపి అన్యత్రావధీరితానామపి పత్రిణామిషూణాం మధ్యే ఇత్యర్థః, యోయః పత్రీ నరశ్చ గుణేన జ్యయా దాక్షిణ్యాదినా చ సంయుక్తస్సంబద్ధః ససపత్రీ నరశ్చాస్య హరేః కర్ణాంతం-కర్ణసమీపమాగమత్ ఆగతః- గుణయోగాదాకర్ణమాకృష్టః- అన్యత్రాప్తతాం గత ఇత్యర్థః, శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥౯౩॥ (ప్రా) పఇతి ॥ పురా-పూర్వం, రూపీ-మత్స్యకూర్మాద్యనేకరూపాః, అరేఫాః

రోపవర్తైః । రోపైరపారైరుపరిపుపూరేపిపురోపవర్తైః ॥ ౯౪ ॥ దిఙ్ముఖవ్యాపినస్తీక్ష్ణాన్ హ్రాదినో మర్మభేదినః । తుల్యమేవ వివిక్షేపసాయకానహితాంశ్చ సః ॥ ౯౫ ॥ శరవర్షీ మహానాదస్స్ఫురత్కార్ముకకేతనః । నీలచ్ఛవిరసౌ రేజే కేశవచ్ఛలనీరదః ॥ ౯౬ ॥ న కేవలం జనైస్తస్య లఘుసంధాయినో ధనుః । మండలీకృతమేకాంతా

నిష్పావః, పరిపూరయతి కామైర్భక్తానితి పరిపూరీ భక్తవశదః + పూరయతేర్ణినిః పరశ్చపరమపురుషో హరిః- పర్వైస్సేతుభిః, (ప్రా)పే-(ప్రా)ప్తైః, అపరుద్ధఇత్యర్థః అపర్వైరసేతుభిః కర్తృభిః అపారైరనంతైః రోపైరిషుభిః ॥ ని ॥ పత్రీ రోప ఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః ॥ పురో గే ఉపరిచపుపూరే-పూరితః, + పృణాతేః కర్మణిలిట్, ద్వ్యక్షరాను(ప్రా)సాలంకారః ॥ (అస్మాద్ధాతోర్లిటి ఏశిబుచ్ఛత్యృతామితిగుణస్యదుర్వారత్వాత్పుపూరే ఇతిరూపాసిద్ధిః, తస్మాత్పూరీతప్యాయన ఇతి ధాతుర్బోధ్యః) ॥ ౯౪ ॥ —దిగితి ॥ సహరిర్దిఙ్ముఖవ్యాపినో దిగంతవ్యాపకాన్, తీక్ష్ణాన్నిశితాన్ హ్రాదినః హ్రాదం తే ఇతి హ్రాదినః పక్షనాదవతః సింహనాదవతశ్చ మర్మభేదినో మర్మస్థానవిదారకాన్ సాయకానిషూన్ అహితానరీంశ్చ తుల్యమేవ ఏకక్షణేనైవ వివిక్షేప నిరాస, అత్ర సాయకానామహితానాంచ ప్రకృతానామేవ తుల్యధర్మయోగాద్దీపకమ్యావగమాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౯౫ ॥—శరేతి ॥ శరవర్షీ-బాణవర్షీ నీరవర్షీచ ॥ ని ॥ శరః నీరే శరో బాణ ఇతి విశ్వః ॥ మహాన్నాదః సింహనాదో గర్జితంచ యస్య స మహానాదః స్ఫురతీ కార్ముకకేతనే ధనుర్ధ్వజౌ యస్య సః అన్యత్రేంద్రచాపచిహ్న ఇత్యర్థః, నీలచ్ఛవిః- శ్యామకాంతిః, అసౌ కేశవస్యచ్ఛలం కపటం యస్య సః నీరదః కేశవచ్ఛలనీరదో హరిమేఘో రేజే రణరంగే సర్వోత్కర్షేణ దిదీపే ఇత్యర్థః, అత్ర ఛలశబ్దేన హరిత్వాపహ్నవేన మేఘత్వారోపాత్ ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవాలంకారః, త్రిపాద్యంతర్గతచతుర్థపాదాక్షరత్వాద్గూఢచతుర్థాఖ్యశ్చిత్రవిశేషశ్శబ్దాలంకారశ్చేతి సంకరః ॥ ౯౬ ॥—నేతి ॥ లఘు శీఘ్రం సంధత్తే యస్తస్య లఘుసంధాయినః హరేః ధనురేవ కేవలం ఏకాంతాత్ మండలీకృతం శీఘ్రాకర్షణాన్నియమేన వలయీకృతం జనైర్నైక్షి-నేక్షితం, + కర్మణిలుఙ్ కింతు ద్విషాంబలమపి మండలీకృతం త్రాసాదేకత్ర పుంజీకృతమైక్షి- అత్ర ధనుర్బలయోః ప్రకృతయోరేవ తుల్యధర్మయోగాత్ కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా ॥ ౯౭ ॥

స్వ॰॰॰స్వవిహారిణః ॥ ౯౭ ॥ లోకాలోకీకలోకల్యకలిలోఽసితాలకః । కా
॰॰॰ కేలీకిలః ॥ ౯౮ ॥ అక్షితారాను విద్యార్థివిద్విషన్నృతను
ప్రియః । దానే ముష్టేలలక్షత్వం నహి తస్య శరాసనే ॥ ౯౯ ॥ వరరో వివరో వైరివి
వారివారిరారవః । వివవార వరో వైరం వీరో రవిరివౌర్వరః ॥ ౧౦౦ ॥ ముక్తానేకశరం
ప్రాణానహరద్భూయసాం ద్విషామ్ । తదీయం ధనురన్యస్య నహి సేహే సజీవతామ్ ॥

అథ యమకైర్నాహ ॥ లోకేత్యాది ॥ లోకానాలోకితుం శీలమస్యలోకాలోకీ-త్రైలోక్యదర్శీ,
కలః-మధురభాషీ కల్యేన-మాషేన బంధనాకలిలో నభవతీతి అకల్యకలిలః ॥ ని ॥
కలుషః పాపమోషే చపల్యేఽతి విశ్వః ॥ అసితాలకః-అసితనీలమూర్ధజ ఇత్య
ర్థః- కాలో నీలవర్ణః కాలాత్మకో వా- నాస్తి కలా యస్య సోఽకలః నిష్కలః నిరం
శ ఇత్యర్థః, అకలితకలహః స్వయమకలహశీల ఇత్యర్థః ॥ కాలే-ప్రళయకాలే కో
పకల్యపరాహతీలయా కిలతి-క్రీడతీతి కాలకేలీకిలః- కిలశబ్దస్తుఖల్వర్థే విద్యార్థీ
త్యుత్తరేణ సంబంధః-ద్వ్యక్షరానుప్రాసః ॥ ౯౮ ॥—అక్షీతి ॥ సత్పూర్వోక్త
గుణవిశిష్టో హరిః తనుత్రాణి యేషాం సంతీతి తనుత్రిణో వర్మిణః ॥ ని ॥ తనుత్రం
వర్మదంశనమిత్యమరః ॥ తాన్ క్షిణోతీతి అక్షితారాను-నేత్రైకనినిరాను,
విద్యార్థి-ప్రియజనార్థ తథాహి- తస్య హరేః దానే ముష్టివిశిరసోపి ఏవ స్థూలలక్షత్వం
విపులవిషయత్వం ॥ ని ॥ స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండా బహుప్రద ఇత్య
మరః ॥ శరాసనే-శరక్షేపే తు న, కింతు సూక్ష్మలక్ష్యత్వమేవ అత్రాక్షితారావేధి
త్వమస్య యుక్తమేవేత్యర్థః, అతో వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౯౯ ॥—
వరర ఇతి ॥ వరాన్ రాతీతి వరరో వరప్రదః + రాదానే, అతో నుపసర్గేకః, అ
వివరో నిర్వివరో నీరంధ్రః, వైరిణః శత్రూన్ వివారయతీతి వైరివివారీ వారిణి రాతీతి
వారిరః వారిదః పూర్వవత్కః తస్యేవారవో యస్యసః వారిరారవః మేఘగంభీ
రధ్వనిః వరః-శ్రేష్ఠః, ఉర్వరాయాం భవః ఔర్వరః భూమిష్ఠః రవిరివస్థిత ఇత్యుత్ప్రే
క్షా ॥ ని ॥ ఉర్వరాసర్వసస్యాఢ్యభూమాస్యాద్భూమిమాత్రక ఇతి విశ్వః ॥ వీరః
శూరః కృష్ణః వైరం వివవార-వివృణోతిస్మ, వైరానురూపం జఘానేత్యర్థః, ద్వ్య
క్షరానుప్రాసోలంకారః ॥ ౧౦౦ ॥—ముక్తేతి ॥ ముక్తానేకశరం-క్షిప్తబహుబా
ణం, తద్యథా భవతి తథా తదీయం ధనుః భూయసాం ద్విషాం శత్రూణాం ప్రాణాన
హరత్, తథాహి అన్యస్య పరస్య, పరధనుషశ్చ సజీవతాం-సప్రాణతాం, సమౌ

౧౦౦ ॥ రాజరాజీ రురోజాజేరజిరేఽజోఽజరోఽరజాః। రేజారిజూరజోర్జార్జీ రరాజర్జర్జరజర్జరః ॥ ౧౦౨ ॥ ఉద్ధతాన్నిఘ్నతస్తస్య ద్విషతో ద్వితయం పపుః। పానార్థే రుధిరం ధాతౌ రక్షార్థే భువనం శరాః ॥ ౧౦౩ ॥ క్రూరారికారీ కోరేక కారకః కారికాకరః। కోరకాకారకరకః కరీరః కర్కరోఽర్కరుక్ ॥ ౧౦౪ ॥

రీకత్వం చ న సేహే ॥ ని ॥ జీవగ్ (ప్రా) హత్రియామానుతుజంతావాత్మనిగీష ఏతే ॥ త్రిభువనపతిమాద్యం (శ్రీ)పతి వైజయంతీ ॥ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౦౦ ॥—రాజేతి ॥ నజాయత ఇత్యజో నాదిః + అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి జనేర్డప్రత్యయః, నజీర్యత ఇత్యజరః అనంతః పచాద్యచ్- నాస్తి రజో యస్యేత్యరజాః రజోగుణరహితః రేజంతీతి రేజాః తేజస్వినః + రేజృదీప్తౌ పచాద్యచ్ తే చ తే అరయశ్చ తేషాం జూరోహింసనం తేన జాతం రేజారిజూరజం తదూర్జం జలం ఊర్జయతీతి రేజారిజూరజోర్జార్జీ + అర్జ్యార్జిని, ఋజురాజవసుగుణవాన్ జర్జరో న భవతీత్యజర్జరో దృఢః స హరిః, ఆజేరజిరే రణాంగణే రాజరాజీః రాజశ్రేణీః, రురోజ బభంజ + రుజో భంగే లిట్ అతఏవ రరాజ దిదీపే, వృత్త్యను(ప్రా)సోఽలంకారః ॥ ౧౦౨ ॥—ఉద్ధతానితి ॥ ఉద్ధతాన్ దృప్తాన్, ద్విషతః శత్రూన్, నిఘ్నతో హింసతః, జాసినిప్రహణాదిసూత్రే నిప్రహణాతి సంఘాతవిగృహీతవిపర్యస్తగ్రహణేఽపి శేషగ్రహణానువృత్తేః కర్మణి ద్వితీయైవ, తస్య హరేః శరాః పానార్థే ధాతౌ పా పానే ఇతి ధాతౌ సతి రుధిరం రక్షార్థే ధాతౌ పా రక్షణే ఇతి ధాతౌ సతి భువనం జగచ్చేతి ద్వితయం పపుః రుధిరమపిబన్ భువనమరక్షంశ్చేతి శ్లేషార్థః, అత్ర పానయోరర్థభేదాధ్యవసాయేన రుధిరభువనయోస్తుల్యధర్మయోగిత్వాత్తుల్యయోగితాలంకారః, అత్ర పానార్థ ఇత్యాదివాక్యస్య శత్రువధేన భువనమరక్షన్నితి సూక్ష్మార్థగర్భత్వాత్ సౌక్ష్మ్యం నామ గుణః * అంతస్సంజల్పరూపత్వం శబ్దానాం సౌక్ష్మ్యముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౧౦౩ ॥—అథ యుగ్మేనాహ ॥ క్రూరేతి ॥ క్రూరాన్ అరీన్ కిరతి విక్షిపతీతి క్రూరారికారీ + కిరతేర్ణిని ప్రత్యయః, కోఽర్థ్యభూమే రేక కారకః ఏకకర్తా + కరోతేర్ణ్వుల్ కారికాయా యాతనాః కరోతి దుష్టానామితి కారికాకరః ॥ ని ॥ కారికా యాతనా కృత్యా రిత్యమరః ॥ + కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యేత్యాదినా టప్రత్యయః, కారికా క్రియా ధాత్వర్థనిర్దేశే ణ్వుల్ తత్కర ఇతి కేచిత్ కోరకాకారాః కరా యస్య స కోరకాకారకరకః కమలముకులరమణీయపాణిరిత్యర్థః, శైషికః కప్రత్యయః, కరిణో గజాన్ ఈరయ

రికాకరః । కారకాకారకకరఃకరీరః కర్కరోర్కరుక్ ॥౧౦౪॥ విధాతుమవతీర్ణోఽపి
లఘిమానమసౌ భువి । అనేకమరిసంఘాతమకరోఽమ్భోనిధేః సమమ్ ॥ ౧౦౫ ॥
దారీవదరివారిదాయాదారోదధ్రిమారదః । మారాదరాదవద్రిదవరదారివారి
ద్దారుదాదరీ ॥ ౧౦౬ ॥ ఏకేషుణా సంఘశతాన్ద్విషో భిందన్ ద్రుమానివ । సజ
న్మాంతరరామస్య చక్రే సదృశమాత్మనః ॥ ౧౦౭ ॥ ఘూరణ్మారిశిరశ్శైరాశాశై రా

తిక్షిపతీతి కరీరః + కర్మణ్యణ్, కర్కరః రణకర్కశ ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కర్కరో వ
ర్ణితో దృఢ ఇతి శాశ్వతః ॥ అర్కస్యేవ రుక్ తేజో యస్య సోఽర్కరుక్ ఇత్యుపమా ద్వ్య
క్షరాను ప్రాసశ్చ ॥ ౧౦౪ ॥— విధాతుమితి ॥ భువో భూమేః లఘిమానం ల
ఘుత్వం భారావతరణం విధాతుమవతీర్ణోఽపి భువి జాతోఽప్యసౌ పూర్వోక్తగుణ
వాన్ హరిః- అనేకం బహు మరిసంఘాతం భూమివర్ధనం భూపూరకమకరోదితి
విరోధః, మృతమకరోదిత్యవిరోధః, అతఏవ విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౧౦౫ ॥
దారీతి ॥ దారీ-బహుదారవాన్ భూమార్థమిత్యర్థః దరేణ భయేన దరిభిః
దరదరివద్భిః నిర్భీక ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ దరో స్త్రియాం భయే శ్వభ్ర ఇత్యమరః ॥ ఉదా
రో మహాన్ దాతా వా ॥ ని ॥ ఉదారో దాతృమహతోరిత్యమరః॥ అద్రివత్ దుః
ఖేన రవ్యతే మారపో మన్మథః అద్రిమారదః+ రదవిలేఖనే దరితుమ్యవసర్గాత్, ఖ
ల్వాదిత్యయః ॥ రారీతి రతా పేభ్యో లోప ఇత్యణో దీర్ఘః ॥ అరాదర్ద్రిసాధూనాం సా
మ్యః రోదసీరుణద్ధీతి రోదసీరుట్ విశ్వవ్యాపీ, రుధేః క్విప్ ॥ దదాతీతి దారుకః దా
తా + దదాతేరౌణాదికో రుఃప్రత్యయః ॥ అదరో నాస్య స్త్రీత్యాదరీ సన్మార్గావర
వాన్ సహరిః అరిరేవ దారు కాష్ఠమరిదారు, దూరాదేవ అదదరత్ దారయతి
స్మ + దారయతేః లుఙ్ చఙి, అత్ స్మృదృత్వరప్రథమ్రదస్తౄస్పశామిత్యభ్యా
సస్యాత్వం అరిదార్వితి రూపకమర్థాలంకారో ద్వ్యక్షరానుప్రాసశ్చ॥ ౧౦౬ ॥
ఏకేషుణేతి ॥ సహరి రేకేషుణా-ఏకేనైవ శరేణ, సంఘానాం పూరణాన్ సంఘశ
తాన్ సంఘశస్సితానిత్యర్థః + బహుపూగగణసంఘస్య తిథుగితి తిథుగాగమః
దేవజ్ఞాపకాద సంఖ్యాత్వేపి డట్ప్రత్యయః, ద్విషశ్శత్రూన్ ద్రుమానివేత్యుపమాభి
న్దన్-విదారయన్, జన్మాంతరే రామస్య దాశరథేరాత్మనస్సదృశం చక్రే ఏకశ
రేణానేకద్రుమభేదనమస్య జన్మాంతరవాసనాయాతమితి భావః ✻బిభేదచపునస్సా
లాన్ సప్త సైకేన మహేషుణేతి శ్రీరామాయణే ॥౧౦౭॥— ఘూరణ్మారితి॥ ఘూర్ణాతీతి శదా

శుశరాశిశః । శరారుశ్శ్రీశరీరేశశ్శౌరిరశిశిరైశ్శరైః ॥ ౧౦౮ ॥ వ్యక్తాసీదరితారీణాం యత్తదీయాస్తదా ముహుః । మనోహృతోఽపి హృదయే లేగురేషాం న పత్రిణః ॥ ౧౦౯ ॥ నామాక్షరాణాం మలతా మా భూద్భర్తురితి స్ఫుటమ్ । అగృహ్ణత పరాంగానామసూన్నాస్రం నమార్గణాః ॥ ౧౧౦ ॥ ఆచ్ఛిద్య యోధసార్థస్య ప్రాణసర్వస్వమాశుగాః । ఐకాగారికవద్భూమావారాజ్ఞస్సురదర్శనమ్ ॥ ౧౧౧ ॥

శరారుః-దుష్టఘాతుకః ॥ ని ॥ శరారుర్ఘాతుకో హింస్ర ఇత్యమరః ॥ + శౄవంద్యోరారురిత్యారుప్రత్యయః, శ్రీశరీరస్యేశః శ్రీశరీరేశః-లక్ష్మీప్రాణనాథః, శూరో వీరః, శౌరిః కృష్ణః, అశిశిరైస్తీక్ష్ణైః అశాదిశోఽశ్నువత ఇత్యాశాశైః-దిగంతవ్యాపకైః + అశ్నోతేరాశుకర్మణ్యణ్, శరైర్బాణైః, అరిశిరః-శత్రుశిరాంసి, జాతావేకవచనం, రాశిశస్సంఘశః, ఆశు-శీఘ్రం, శుశరారే-జఘాన + శౄహింసాస్తంభనయోరితి ధాతోర్లిట్, ద్వ్యక్షరానుప్రాసః ॥ ౧౦౮ ॥—వ్యక్తేతి ॥ తదా-తస్మిన్ సమయే, అరీణామరితా శత్రుతా ముహుర్వ్యక్తా ఆసీత్, యద్యస్మాత్తస్య హరేరిమే తదీయాః పత్రిణో బాణాః మనో హరంతి కాయాదుద్ధరంతీతి మనోహృతో మారకా ఇత్యర్థః + హరతేః క్విప్, మనోజ్ఞా ఇతి చ ప్రతీయంతే, అతఏవ మనోహృతోఽపి ఏషాం హృదయే మనసి న లేగుర్న లగ్నాః వక్షో నిర్భిద్య నిర్జగ్మురిత్యర్థః ॥ హృదయం వక్షసి స్వాంత ఇతి విశ్వః ॥ విరోధాభాసోఽలంకారః ॥ ౧౦౯ నామేతి ॥ భర్తుః స్వామినో నామాక్షరాణాం ఫలేషు విలిఖితానాం నామవర్ణానాం మలతా మాలిన్యం, తిరోధానం మా భూదితి బుద్ధ్యేత్యర్థః, మార్గణాః హరేః పరాంగానాం-అరిశరీరాణాం, అసూన్-ప్రాణాన్ అగృహ్ణత-ఉపాదదత అస్రం-రక్తం, నాగృహ్ణత + గ్రహేర్లఙ్ జితఙ్, అత్ర భావనిమిత్తస్యానస్రలేపస్య స్వామినామాక్షరమాలిన్యపరిహారార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే స్ఫుటమితి ॥ అత్ర తాలవ్యవర్ణాభావాదతాలవ్య ఇతి చిత్రభేదః, ఇచుయశానాం తాల్వితి ఇవర్ణస్యాపి తాలవ్యత్వేఽపి వ్యంజనాపేక్ష ఏవాయం నియమ ఇతి న దోషః ॥ ౧౧౦ ॥—ఆచ్ఛిద్యే ఆశు గచ్ఛంతీత్యాశుగాః-బాణాః, యోధసార్థస్య-వీరవర్గస్య, ప్రాణాః సర్వస్వమివేత్యుపమితసమాసః, ఐకాగారికవదితి స్పష్టోపమాలింగాత్ తత్ ప్రాణసర్వస్వం ఆచ్ఛిద్య-అపహృత్య, ఏకాగారే ప్రయోజనమేషాం ఐకాగారికాశ్చోరాః ॥ ని ॥ చోర ఐకాగారికస్తేన ఇత్యమరః + ప్రయోజనమితి ఠక్ ॥ ఐకాగ

భీమాస్త్రరాజినస్తస్య బలస్య ధ్వజరాజినః । కృతఘోరాజినశ్చక్రే భువస్సరుధిరాజినః ॥ ౧౧౨ ॥ మాంసవ్యధోచితముఖైశ్శూన్యతాం దధదక్రియమ్ । శకుంతిభిశ్శత్రుబలం వ్యాపితస్యేషుభిర్నభః ॥ ౧౧౩ ॥ దాదదో దుద్దదుద్దాదీ దాదాదోదూ

తస్యాప్యేరణ ఇత్యర్థః నియమోనిపాత్యత ఇత్యేకే, ఇకట్ప్రత్యయోవృద్ధిశ్చనిపాత్యత ఇత్యపరే, తైస్తుల్యమైకాగారికవచ్చోరవత్ తుల్యార్థే వతిః ఘోరాభ్యామానదర్శనమదృశ్యతాంజగ్ముః ఉపమాలంకారః ॥ ౧౧౧ ॥— భీమేతి ॥ జినోహరిః అవతారాంతరనామ్నాయం వ్యపదేశః భీమా అస్త్రరాజయోయస్య తస్య భీమాస్త్రరాజినః + ఇకోఽచివిభక్తావితి నుమాగమః, ధ్వజైః రాజతేయ స్తస్యధ్వజరాజినః + తాచ్ఛీల్యేణినిః, కృతాఘోరాఅజిః యుద్ధం యేన తస్య కృతఘోరాజినః పూర్వవన్నుమాగమః, తస్యబలస్య సైన్యస్య సంబంధినీర్భువస్తద్రణభూమీః సరుధిరాః సాస్రాశ్చక్రే చతుష్పాదాంతయమకమ్ ॥ ౧౧౨ ॥ — మాంసేతి ॥ మాంసవ్యధా-మాంసఖండనం + వ్యధజపోరనుపసర్గే ఇత్యప్ప్రత్యయః, తత్రోచితానిపరిచితానిముఖాని చంచవః శల్యానియేషాం తైః శకుంతిభిః పక్షిభిఃకర్తృభిః, శూన్యతామచేతనత్వం అన్యత్ర తుచ్ఛత్వమమూర్తత్వంవాదధత్ అతఏవాక్రియమస్పందం శత్రుబలంవ్యాపి-వ్యాప్తం + ఆప్నోతేః కర్మణిణిజ్, తస్యహరేరిషుభిః నభోవ్యాపి-వ్యాప్తం, అత్రేషుపక్షిణాం నభోబలయోర్వ్యాప్త్యాతుల్యధర్మయోగిత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౧౧౩ ॥—దాదదఇతి ॥ దద్యతఇతిదాదః దానం + దదదానేకర్మణిఘఞ్, దాదం దదాతీతి దాదదో దానప్రదః + ఆతోనుపసర్గేకః దుద్దదుద్దాదీ దుత్ ఉపతాపః + టుదు ఉపతాపేక్విప్, దుతం ఉపతాపం దదతి సాధూనామితి దుద్దాః ఖలాః, పూర్వవత్కః తేషాం దుతం ఉపతాపం దదతఇతి దుద్దదుద్దాదీ + దదదానేఇతి ధాతోర్ణినిః దాదాదః దాఃశుద్ధిః + దైప్శోధనేక్విప్, తాం దదతఇతి దాదాదః శుద్ధిప్రదః + దదదానేకర్మణ్యణ్, దూదదీదదోః దూఃపరితాపః + దూఙ్పరితాపేక్విప్- తాం దదతీతి దూదాః దుష్టాః దీః క్షయః + దీఙ్ క్షయేక్విప్, తాం దత్తఇతి దీదౌ నాశదౌ + ఉభయత్రాతోనుపసర్గేకః దూదానాం దీదౌ మాదదీదౌ దుష్టసర్దకౌ తాదోషౌ భుజౌయస్యసః దూదదీదదోః ముష్టభంజకభుజ ఇత్యర్థః- దదాదదనదః దదంతఇతి దదాః దాతారః న దదంత ఇత్యదదాః అదాతారః, తేషాంవ్యయానామపి దదోదాతావదాదదదః

దదీదదోః । దుద్దాదం దదదే దుద్దే దాదాదదదదోఽదదః ॥ ౧౧౪ ॥ ప్లుతేభకుంభో
రసిజైర్హృదయక్షతిజన్మభిః । ప్రావర్తయన్నదీరస్రైర్ద్విషాం తద్యోషితాం చ
సః ॥ ౧౧౫ ॥ స దామపదబలప్రాయస్సముద్ధృతరసో బభౌ । ప్రతీతవిక్రమశ్శ్రీ

+ సర్వత్రదదదానేపచాద్యచ్, అదంతీత్యదాః ఘస్మరాః బకాసుర పూతనా ప్రభృతయః + అత్తేఃపచాద్యచ్- తాన్ ద్యతిఖండయతీత్యదదః + దో అవఖండనే- ఆతోనుపసర్గేకః- ఏవంభూతో హరిః దుతం దదాతీతి దుద్దః దుఃఖదః తస్మిన్ దుద్దే శత్రౌ దుతం దుఃఖం దదత ఇతి దుద్దాదం శస్త్రం + దద దానే కర్మణ్యణ్- దదదే దదౌ ప్రయుక్తవానిత్యర్థః + దదదానే కర్తరి లిట్ -ఏకాక్షరానుప్రాసోలంకారః ॥ ౧౧౪ ॥ —ప్లుతేతి ॥ సహరిః ప్లుతాః-ఉత్క్షిప్తాః, ఇభకుంభాః ఉరసిజా ఇవ ఇభకుంభా ఇవోరసిజాశ్చ యేషాం తైః హృదయక్షతిభిర్వక్షఃప్రహారైః, పనాభంగైశ్చ విషాదావరాత్రైః జన్మ యేషాం తైః ॥ ని ॥ హృదయం వక్షసి స్వాంత ఇతి విశ్వః ॥ ద్విషాం తద్యోషితాం చాస్రైః శోణితైరశ్రుభిశ్చ ॥ ని ॥ అస్రమశ్రుణి శోణిత ఇతి విశ్వః ॥ నదీః ప్రావర్తయత్-ప్రవాహయత్, అరివధేన తన్నారీరోదయదిత్యర్థః, అత్ర ద్వయానామప్యస్రాణాం ప్రకృతత్వాత్ప్రకృతశ్లేషః, తైరేవ ద్విషాం తద్యోషితాం చ యథాసంఖ్యసంబంధాద్యథాసంఖ్యాలంకారః తదుపజీవనేన ద్విషాం తద్యోషితాం చ శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్తిమహిమ్నా అప్రరూపతుల్యధర్మయోగిత్వాత్తుల్యయోగితేత్యంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౧౫ ॥ స దేతి ॥ స దామపదో యస్య సః సదామపదః నిత్యమత్త ఇత్యర్థః, తం బలం బలభద్రం ప్రీణాతీతి స దామపదబలప్రాయః + పరత్వాత్కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః, సముద్ధృతా సమ్యక్ ధృతా రసా విశ్వంభరా యేన స సముద్ధృతరసః ప్రతీతాః ప్రసిద్ధాః విక్రమాః పాదన్యాసా యస్య సః త్రివిక్రమ ఇత్యర్థః, శ్రీమాన్-రమాపతిః, హరిః-కృష్ణః అపరో న్యో హరిః ఇంద్ర ఇవ బభౌ సోపి సదా మామదో దుఃఖదో యో బలో నామాసురస్తస్య ప్రాయో నాశస్తం కరోతీతి స దామదబలప్రాయః + తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్పచాద్యచ్, సముద్ధృతరసః అమృతపానేన సమ్యగపహృతవిషః ॥ ని ॥ శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః ॥ ప్రతీతవిక్రమః-ప్రసిద్ధపరాక్రమః, శ్రీమాన్ స్వారాజ్యలక్ష్మీయుక్తః తథా అపరో హరిస్సూర్య ఇవ బభౌ సోపి ఆమం-రోగం, ద్యతి-ఖండయతీత్యామదః బలం పృణాతీతి బలప్రః + ప

మాకాహారిష్వారిరివాపరః ॥ ౧౧౬ ॥ ద్విధా త్రిధా చతుర్ధా చ తమేకమపి శత్రవః ।
పశ్యన్తస్స్పర్ధయా సద్యస్స్వయం పఞ్చత్వమాయయుః ॥ ౧౧౭ ॥ సదైవ సంపన్న

లవిభుజాదిత్వాల్లః సతాంశుక్లానామాయతో లవశ్చ ఆయతచలోయిన్నసనస
హామదబలప్రియః స్వోపదేన సతామారోగ్యబలకారిత్యర్థః, ఉదన్వన్న ఉత్వాత్వ
దిశ్రితైరితిభావః, సముద్ధృతరసః, ఘర్మకాలసంశోషితసలిలః; ప్రతీతవిక్రమః-
ప్రసి(ద్ధఖగ)ద్ధాశ్వ)గతిః ॥ ని ॥ యమానిలేన్ద్రచంద్రార్క-విష్ణుసింహాంశువాజి
షు । శుకాహోకపిభేకేషుహరిర్నాకపిలేత్రిష్విత్యమరః ॥ తదేవముపమానయో
రుపమేయేచార్థత్రయానచనాదర్థత్రయవాచకశ్శ్లేషః ॥ ఏతావదేవకవేర్వివ
క్షితం అతోన్యత్తున చమత్కారపేక్షమేవ, అత్రాపరోహరిరివేత్యపరశబ్దప్రయో
గాదుత్ప్రేక్షేయంనోపమా, అపరస్యేన్ద్రస్యార్కస్యచాప్రసిద్ధేః, ప్రసిద్ధసాదృ
శ్యవర్ణనముపమా, ప్రసిద్ధతాదాత్మ్యారోపోరూపకం ప్రసిద్ధతాదాత్మ్యసంభా
వనముత్ప్రేక్షా, అతఏవలక్షయంతి అప్రకృతగుణక్రియాభిసంధానాదప్రకృతత్వే
న ప్రకృతస్య సంభావనముత్ప్రేక్షేతి, తస్మాదపరశబ్దేనప్రకృతస్యాప్రకృతత్వాధ్య
వసాయప్రతీతేరివశబ్దేన తస్యసాధ్యత్వప్రతీతేరుత్ప్రేక్షైవేతిసర్వస్వకారః, తస్మా
దివశబ్దమాత్రప్రయోగఏవోపమా, అపరశబ్దమాత్రప్రయోగేఽతిశయోక్తిః, ఉ
భయోఃప్రయోగేతూత్ప్రేక్షైవేతివివేకః, అతఏవాత్రానేకార్థవర్ణనస్య(వసా
యి)సని) భిరపరశబ్దస్యాన్యార్థతావ్యతిరేకేణార్థాంతరకల్పనాయాసోపినాలం
కారికాణాంపంథాః॥శ్లేషశ్చాత్రోత్ప్రేక్షాబీజభూతసాధర్మ్యనిర్వాహమాత్రో
పక్షీణతయా తదంగమితిసంకరఇత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్త్యా ॥ ౧౧౬ ॥ —ద్విధే
తి ॥ శత్రవః ఏకమపితంహరిం ద్విధాద్విత్వేన త్రిధాత్రిత్వేనచతుర్ధాచతుష్ట్వే
నచ పశ్యంతః భయాత్తథాభ్రామ్యంతఇత్యర్థః, స్పర్ధయామత్సరేణ, సద్యః స్వ
యం పంచత్వం పంచధాభావం మరణమాయయుః తన్మత్సరిణస్తతోఽధికమాచర
న్నితిభావః ॥ ని ॥ స్యాత్పంచతా కాలధర్మో దిష్టాంతఃప్రలయోఽత్యయః । అంతో
నాశోద్వయోర్మృత్యుర్మరణంనిధనోస్త్రియామిత్యమరః ॥ పాంచభౌతికస్య శ
రీరస్య పంచధాభావః పంచతా, అత్రస్పర్ధయేతి హేతోరుత్ప్రేక్షణాత్ హే
తూత్ప్రేక్షా సాచవ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా, స్పర్ధయేవేత్యర్థః ॥ ౧౧౭ ॥—స
దేతి ॥ సదైవ-సర్వదైవ, సంపన్నం సర్వలక్షణసమగ్రంవపుర్యస్యసః సంపన్నవ

వపూరణేషు స దైవసంపన్నవపూరణేషు । మహోదధేస్తారిమహా నితాంతం మహో దధేస్తారిమహా నితాంతమ్ ॥ ౧౧౮ ॥ ఇష్టం కృత్వార్థం పత్రిణశ్శార్ఙ్గపాణేరైత్యా ధోముఖ్యం ప్రావిశన్భూమిమాశు । శుద్ధ్యా యుక్తానాం వైరివర్గస్య మధ్యే భ ర్త్రాక్షిప్తానామేతదేవానురూపమ్ ॥ ౧౧౯ ॥ సత్త్వం మానవిశిష్టమాజిరభసాదా లంబ్య భవ్యః పురో లబ్ధాఘక్షయశుద్ధిరుద్ధురతరశ్రీవత్సభూమిర్ముదా । ముక్త్వా కా

పుః నిత్యపరిపూర్ణమూర్తిః + సంహితాయాం, ఢ్రలోపే పూర్వస్యదీర్ఘోఽణః, అస్తం నిరస్తమరిణాం మహస్తేజో యేన సః అస్తారిమహాః-మహానఘకః స హరిః దైవసంపత్ భాగ్యసంపత్తిః సైవ నవపూరణం ప్రత్యగ్రసాధనం యేషాం తేషు దైవ సంపన్నవపూరణేషు దైవసహాయేషు రణేషు యుద్ధేషు మహోదధేః-మహార్ణవస్య, ఇతాంతం ప్రాప్తపారం సముద్రపారగామి నితాంతం స్తారి విస్తారి మహస్తేజో దధే ధారయామాస, అర్ధాభ్యాసలక్షణసముద్గయమకభేదః * అర్ధాభ్యాసస్స ముద్గస్స్యాదస్య భేదాస్త్రయో మతా ఇత్యుక్తం; ఉపేంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥౧౧౮ ఇష్టమితి ॥ శార్ఙ్గం పాణౌ యస్య తస్య శార్ఙ్గపాణేః-కృష్ణస్య + ప్రహరణార్థే భ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి సాణౌ పరనిపాతః ॥ పత్రిణో బాణాః, ఇష్టమర్థం ప్రయోజనం శత్రువధాత్మకం కృత్వా ఆధోముఖ్యం-అధోముఖత్వమేత్య-ప్రా ప్య, ఆశు భూమిమావిశన్, శుద్ధ్యా-లోహశుద్ధ్యా, చిత్తశుద్ధ్యా చ యుక్తానాం తథాపి భర్త్రా స్వామినా వైరివర్గస్య మధ్యే క్షిప్తానాం పాతితానాం ఏతదేవ ఆ ధోముఖ్యేన క్వచిన్నిలయనమేవానురూపముచితం - సామాన్యేన విశేషసమర్థ నిరూపోఽర్థాంతరన్యాసః, జాగతం వైశ్వదేవీవృత్తమ్ * పంచాశ్వైశ్ఛిన్నా వై శ్వదేవీ మమౌ యావితి లక్షణాత్ ॥ ౧౧౯ ॥—సత్త్వమితి ॥ భవ్యః-కల్యాణమూ ర్తిః, లబ్ధే అఘక్షయశ్శుద్ధిశ్చ యేన స లబ్ధాఘక్షయశుద్ధిః, శ్రీవత్సస్య లాంఛనవి శేషస్య భూమిర్వక్షః సా ఉద్ధురతరా ఉన్నతతరా యస్య స ఉద్ధురతరశ్రీవత్సభూ మిః కామమపాస్తభీః నిర్భీకః పరే శత్రవస్త ఏవ మృగాస్తేషాం వ్యాధః మృగ యురిత్యశ్లిష్టపరంపరితరూపకం ॥ ని ॥ వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధ కశ్చ స ఇత్యమరః ॥ ఉదయీ నిత్యాభ్యుదయవాన్ + నిత్యయోగే మత్వర్థీయః స హరిః పురః-పూర్వం, ఆజిరభసాత్-రణరాగాత్, మానవిశిష్టం మహాంకారోద్ధురం సత్త్వం బలం ఆలంబ్య-ఆస్థాయ, ముదా ఉత్సాహేన హరేః సింహస్య నాదం ము

మమహాస్త్రభీసవరమ్యాగవ్యాభస్సనాదం హారై రేకౌఘైస్సహతాలమఘ్నాపుదయా-
రోషైస్సదా తస్తరే ॥ ౧౨౦ ॥ ****************************

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
శ్రీపదాంకే ఏకోనవింశస్సర్గః

మాఘకావ్యే సవ్యాఖ్యానే వింశతితమసర్గప్రారంభః

ముఖముల్లసితత్రిరేఖముచ్చైర్భిదురభ్రూయుగభీషణం దధానః ।
సమితావితి విక్రమానమృష్యన్ గతభీరాహ్వత చేదిరాణ్మురారిం ॥ ౧ ॥

త్వా-సింహనాదం కృత్వేత్యర్థః, సమకాలమేకకాలం + అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, ఏకటఘోరయోషాంత్రైః ఏకౌఘైః-ఏకప్రవాహైః, రోషైరిషుభిరభ్రమాకాశం తదా తస్మిన్కాలే, తస్తరే-ఆచ్ఛాదయామాస * ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః, చక్రబంధాఖ్యశ్చిత్రవిశేషోఽలంకారః, పూర్వోక్తమాపకేణ సంస్పృజ్యతే, బంధోద్ధారస్తు దశమండలరేఖాత్మకేన నవమండలాంతరాలనతిచక్రేణ నాభిస్థానే ససప్తోకోనవింశతికోష్ఠం ప్రత్యేకం ద్వ్యక్షరం పఙ్క్తిత్రయం సమరేఖయా లిఖిత్వా తత్రైకస్యాం పఙ్క్తౌ వామపార్శ్వప్రక్రమేణ ఆద్యపాదమాలిఖ్య తథా ప్రాదక్షిణ్యేన ద్వితీయతృతీయయోర్ద్వితీయతృతీయావాలిఖిత్వా నేమిస్థానే బాహ్యవలయే సాక్షరకోష్ఠషట్కేన సహ ప్రాగ్దశకోష్ఠనతి తృతీయపాదాంతకోష్ఠవర్ణమారభ్య ప్రాదక్షిణ్యేన చతుర్థపాదం లిఖిత్వా తత్రైవ సమాపయేత్, అత్ర నాభిస్థానే అన్యపాదత్రయదశమాక్షరసంవాదః, తదాద్యంతవర్ణస్య బాహ్యవలయే చతుర్థపాదోద్ధారః, తృతీయపాదాంతకోష్ఠితద్వర్ణేన చతుర్థాద్యంతవర్ణయోస్సంవాదః, తృతీయవలయే మాఘకావ్యమిదం- షష్ఠే శిశుపాలవధ ఇతి కవికావ్యనామోద్ధారః, శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం-లక్షణం తూక్తమ్ ॥ ౧౨౦ ॥ *******

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపా-
ధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే ఏకోనవింశస్సర్గః

అథ హరిశిశుపాలయోర్యుద్ధం వర్ణయితుముపోద్ఘాతం కరోతి ॥ ముఖమితి ॥ ఇత్థం సమితావాజౌ ॥ ని ॥ సమిత్యాతిసమిద్యుధ ఇత్యమరః ॥ విక్రమాన్ మురారేః పరాక్రమాన్, అమృష్యన్-అసహమానః, అత ఏవ తిస్రో రేఖాస్త్రిరే-

శితచక్రనిపాతసంప్రతీక్షం వహతస్స్కంధగతం చ తస్య మృత్యుమ్ । అభిశౌరి రథో నోదితాశ్వః ప్రయయౌ సారథిరూపయా నియత్యా ॥ ౨ ॥ అథ చైద్యమగాద్రథోఽపి శౌరేరపి జాంగలకుంకుమాభితామ్రైః । గురునేమినిపీడనావదీర్ణవ్యసుదేహస్రుతశోణితైర్విలింపన్ ॥ 3 ॥ స నిరాయతకేతనాంశుకాంతః కలనిక్వాణకరా-

ఖాః + దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి సమాసః, తా ఉల్లసితాః క్రోధాదుద్భూతా యస్మిన్ తదుల్లసితత్రిరేఖం తథాభిదురేణ గ్రంథిలేన భ్రూకుటీభీషణం-భయంకరం, ఉచ్చైరున్నతం ముఖం దధానః చేదిషు రాజతే చేదిరాట్ + సంపదాదినా క్విప్, యద్వా చేదీనాం రాట్ చేదిరాట్ + అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యత ఇతి క్విప్ ॥౯॥ రాజా రాట్ పార్థివక్ష్మాభృదిత్యమరః ॥ గతభీః-నిర్భీకస్సన్, మురారిం-హరిం, ఆహ్వత అయమహం క్వ యాసి మామభ్యేహి ఇతి సస్పర్ధమాకారయామాసేత్యర్థః, వినాశకాలే విపరీతబుద్ధేర్దుర్వారత్వాదితి భావః + స్పర్ధాయామాఙ ఇతి హ్వయతేర్లుఙ్ జితేఙ్, ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితి చ్లేరఙాదేశః, అత్రామర్షస్య ఉక్తే వణగత్యా ఆహ్వానహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం, సర్గేఽస్మిన్నౌపచ్ఛందసికం వృత్తం వైతాలీయాద్దుర్వ్యాధిక్యాత్ ॥ ౧ ॥ శితేతి ॥ అథ ఆహ్వానానంతరం శితచక్రనిపాతం-నిశితసుదర్శనప్రహారం, సంప్రతీక్షత ఇతి శితచక్రనిపాతసంప్రతీక్షం మృత్యోరపి నిమిత్తసవ్యపేక్షత్వాదితి భావః + ఈక్షతేః కర్మణ్యణ్ , స్కన్ధగతమంసస్థం మృత్యుం వహతః ఆసన్నమృత్యోరిత్యర్థః, తస్య చైద్యస్య రథశ్చ సారథిరూపయా నియత్యా విధినేతి యావత్ ॥ ౯ ॥ భాగ్యం స్త్రీ నియతిర్విధిరిత్యమరః ॥ నోదితాశ్వః-ప్రేరితాశ్వస్సన్, అభిశౌరి శౌరిమభి + అభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, అవ్యయాదాప్సుప ఇతి సుపో లుక్, ప్రయయౌ-ప్రతస్థే ॥ ౨ ॥—అథేతి ॥ అథ శౌరేః కృష్ణస్య, రథోఽపి జాంగలో దేశవిశేషః, తత్ర యత్కుంకుమం తద్వదభితామ్రైరరుణైరిత్యుపమా, గురూణాం నేమీనాం చక్రధారాణాం నిపీడనేన నోదనేనావదీర్ణేభ్యః వ్యసూనాం-విగతప్రాణానాం, దేహేభ్యః స్రుతైః శోణితైరసృగ్భిః, అవనిం విలింపన్ ఉపదిహన్సన్ అభిచైద్యం చైద్యమభి సమాసో వ్యాసో వా వికల్పాత్-అగాత్ + ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః ॥ జాగుడకుంకుమే- యానకకుంకుమేతి చ పాఠాంతరం, జాగుడో దేశవిశేషః, యానకస్థైః కుంకుమైః తివర్ణైః ॥ 3 ॥—స ఇతి ॥ నిరాయతోఽతిదీర్ఘః కేతనాంశుకాంతః గాఢ

మమహా స్త్రభీగపరమ్యాగవ్యాప్తస్సనాదంపుంకై రేకాన్తైస్సపకాలమభ్రిసముదంమా

రోహైస్తదాతస్తరే ॥ ౧౨౦ ॥ ***********************

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే
శ్రీపదాంకే ఏకోనవింశస్సర్గః

మాఘకావ్యే సవ్యాఖ్యానే వింశతితమసర్గప్రారంభః

ముఖముల్లసితత్రిరేఖముచ్చైర్భిదురభ్రూయుగభీషణం దధానః ।
సమితావితి విక్రమానమృష్యన్గతభీరాహ్వత చేదిరాణ్మురారిం ॥ ౧ ॥

త్వా-సింహనాదంకృత్వేత్యర్థః, సమకాలమేకకాలం + అత్యంతసంయోగద్వితీయా, ఏకట ఘోయోషాంతైః ఏకాన్తైః-ఏకప్రవాహైః, రోహైరిషుభిరభ్రమాకాశం తదాతస్మిన్కాలే, తస్తరే-ఆచ్ఛాదయామాస * బుచ్ఛత్యేర్లాతామితి గుణః, చక్రబంధాఖ్యశ్చిత్రవిశేషోలంకారః, పూర్వోక్తమార్గేణ సంసృజ్యతే, బంధోద్ధారస్తు దశమండలరేఖాత్మకేనషమండలాంతరాలవతిచక్రనాభిస్థానేన సహైకోనవింశతికోష్ఠం ప్రత్యేకంద్వ్యరం షట్కత్రయంసమరేఖయా లిఖిత్వా తత్రైకస్యాంపజ్త్కౌ వామపార్శ్వప్రక్రమేణ ఆద్యపాదమాలిఖ్య తథా ప్రాదక్షిణ్యేన ద్వితీయతృతీయయోర్ద్వితీయతృతీయాలిఖిత్వా నెమిస్థానే బాహ్యవలయే సాక్షరకోష్ఠషట్కేనసహాష్టాదశకోష్ఠనతి తృతీయపాదాంతకోష్ఠవర్ణమారభ్య ప్రాదక్షిణ్యేన చతుర్థపాదంలిఖిత్వా తత్రైవసమాపయేత్, తత్రనాభిస్థానే ఆద్యపాదత్రయదశమాక్షరసంవాదః, తదాద్యంతవర్ణైస్సహబాహ్యవలయేచతుర్థపాదోద్ధారః, తృతీయపాదాంతకోష్ఠేతద్వర్ణైన చతుర్థాద్యంతవర్ణయోస్సంవాదః, తృతీయవలయేమాఘకావ్యమిదం- షష్ఠేశిశుపాలవధఇతికవికావ్యనామోద్ధారః, శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం-లక్షణంతూక్తమ్ ॥ ౧౨౦ ॥ *******

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపా
ధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే ఏకోనవింశస్సర్గః

అథ హరిశిశుపాలయోర్యుద్ధంవర్ణయితుముపోద్ఘాతంకరోతి ॥ ముఖమితి॥ ఇతీత్థం సమితావాజౌ ॥ ని ॥ సమిత్యాతిసమిద్యుధఇత్యమరః ॥ విక్రమాన్ మురారేరపరాక్రమాన్, అమృష్యన్-అసహమానః, అతఏవ తిస్రోరేఖా(స్త్రి)రే

శితచక్రనిపాతసంప్రతీక్షం వహతస్స్కంధగతం చ తస్య మృత్యుమ్, అభిశౌరి రథో
నోదితాశ్వః ప్రయయావాయతనాసంగరాస్య ॥ ౨ ॥ అథ చైద్యమగాద్రథోఽపి
శౌరేరవనిం జాంగలకుంకుమాభితామ్రైః । గురునేమినిపీడనావదీర్ణవ్యసుదే
హస్రుతశోణితైర్విలింపన్ ॥ 3 ॥ స నిరాయతకేతనాంశుకాంతః కలనిక్వాణకరా

ఖః + దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి సమాసః, తా ఉల్లసితాః కోపాదుద్భూతా యస్మిన్ తదుల్లసితత్రిరేఖం తథాభిదురేణ క్రోధేన కుటిలయా భ్రుకుట్యా భీషణం-భయంకరం, ఉచ్చైరున్నతం ముఖం దధానః చేదీనాం రాజా చేదిరాట్ + సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్, యద్వా చేదీనాం రాట్ చేదిరాట్ + అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యత ఇతి క్విప్ ॥ ని॥ రాజా రాట్ పార్థివః క్ష్మాభృదిత్యమరః ॥ గతభీః-నిర్భీకస్సన్, మురారిం-హరిం, ఆహ్వత అయమహం త్వయా సమం యుధ్యేయ ఇతి స్పర్ధమానః కారయామాసేత్యర్థః, వినాశకాలే విపరీతబుద్ధిరిత్యపవాదాదితి భావః + స్పర్ధాయామాఙ ఇతి హ్వయతేర్లుఙి ఆత్మనేపదం, ఆత్రాయమ్భస్య విశేషణగత్యా ఆహ్వానహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం, స్వరస్యోపన్యాసచ్ఛ
ద్మనికం వృత్తం వైతాలీయం తురాదౌ పథ్యాత్ ॥ ౧ ॥ శితేతి ॥ అథ ఆహ్వానానంతరం శితచక్రనిపాతం-నిశితసుదర్శనప్రహారం, సంప్రతీక్షత ఇతి శితచక్రనిపాతసంప్రతీక్షం మృత్యోరపి నిమిత్తసవ్యపేక్షత్వాదితి భావః + ఆక్షకే కర్తర్యణ్, స్కన్ధగతమంసస్థం మృత్యుం వహతః ఆసన్నమృత్యోరిత్యర్థః, తస్య చైద్యస్య రథశ్చ సారథిరూపయానియత్వాద్విధునేతి యావకమ్ ॥ ని ॥ భాగ్యం స్త్రీ నియతిర్విధిరిత్యమరః ॥ చోదితాశ్వః-ప్రేరితాశ్వస్సన్, అభిశౌరి శౌరిమభి+అభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః, అవ్యయాదాప్సుప ఇతి సుపో లుక్, ప్రయయౌ ప్రతస్థే ॥ ౨ ॥—అథేతి॥ అథ శౌరేః కృష్ణస్య, రథోఽపి జాంగలో దేశవిశేషః, తత్ర యత్కుంకుమం తద్వదభితామ్రైరరుణైరిత్యుపమా, గురూణాం నేమీనాం చక్రధారాణాం నిపీడనేన నోదనేనావదీర్ణేభ్యః వ్యసూనాం-విగతప్రాణానాం, దేహేభ్యః స్రుతైశ్శోణితైరసృగ్భిః, అవనిం విలింపన్ ఉపదిహన్ సన్ అభిచైద్యం చైద్యమభి సమాసో వ్యాసో వా వికల్పాత్-అగాత్ + ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః ॥ జాగుడకుంకుమేతి యావకకుంకుమేతి చ పాఠాంతరం, జాగుడో దేశవిశేషః, యావకశ్చ కుంకుమం చ తద్వదరుణైః ॥ 3 ॥—స ఇతి ॥ నిరాయతోఽతిదీర్ఘః కేతనాంశుకాంత

లకింకిణీకః । విరరాజరిపుక్షయప్రతిజ్ఞాముఖరోముక్తశిఖస్స్వయంనుమృత్యుః॥౪॥
...జలాంబుధరారవానుకారిధ్వనిరాపూరితదిఙ్ముఖోరథస్య । ప్రగుణీకృతకేకమూ
...ర్ధ్వశితికంఠైరుపకర్ణయాంబభూవే ॥ ౫ ॥ అభివీక్ష్యవిదర్భరాజపుత్రీ
...కుంకుమచిహ్నమచ్యుతోరః । చిరసేవితయాపి చేదిరాజస్సహసావాపరుషా
తదైవయోగమ్ ॥ ౬ ॥ జనితాశనిశబ్దశంకముచ్చైర్ధనురాస్ఫాలితమధ్వనన్నృ

టాంచలో యస్యసః కలనిక్వణితైః-మధురస్వరైః, కరాలః-ప్రగల్భః,కింకిణ్యః క్షుద్రఘంటికా యస్యసతథోక్తః + సద్యఃప్రతిశ్చేతికమ్ ॥ ౩॥ కింకిణీక్షుద్రఘంటికేత్యమరః ॥ సకృష్ణస్యరథః రిపుక్షయస్య-శిశుపాలవధస్య, ప్రతిజ్ఞయా ముఖరో వాచాలః- అతఏవ ముక్తశిఖో-ముక్తకేశః నాహమేనమహత్వా శిఖాబంధయిష్యామీత్యుద్ఘోషయన్నిత్యర్థః, స్వయంసాక్షాన్మృత్యుర్ను అంతకఃకిమిత్యుత్ప్రేక్షా విరరాజ ॥ ౪ ॥—సజలేతి ॥ సజలోయోంబుధరః తస్యారవంగర్జితమనుకరోతీతి తథోక్తః తద్వద్గంభీరఇత్యర్థః, ఉపమాలంకారః, ఆపూరితదిఙ్ముఖో-వ్యాప్తదిగంతః, రథస్య కృష్ణరథస్య ధ్వనిః ఊర్ధ్వాః కంఠాః యేషాం తైరూర్ధ్వకంఠైః ఆకస్మికశ్రేయోలాభాద్విస్మయహర్షోన్నమితకంధరైరిత్యర్థః-శితికంఠైర్నీలకంఠైః ప్రగుణీకృతాః-అభిముఖీకృతాః, కేకాయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా ॥౫॥ కేకావాణీమయూరస్యేత్యమరః ॥ ఉపకర్ణయాంబభూవే మేఘరవభ్రాంత్యాదత్తకర్ణైరశ్రావీత్యర్థః, ఏతేనభ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతఇతివస్తునాలంకారధ్వనిః ॥ ౫ ॥—అభీతి ॥ చేదిరాజః-శిశుపాలః, + రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్, విదర్భరాజపుత్ర్యాః-రుక్మిణ్యాః, కుచయోర్యత్కాశ్మీరజంకుంకుమం తచ్చిహ్నంయస్యైతదచ్యుతోరః-కృష్ణవక్షః- అభివీక్ష్య చిరసేవితయా-చిరోపభుక్తయాపి, రుక్మిణీహరణాత్ప్రభృతిసంభృతయాపీత్యర్థః, రుషా-రోషేణ, తదైవ తదానీమేవేత్యుత్ప్రేక్షా, సహసాయోగంసంబంధమవాప యథాకామీకామ్యంతరభోగచిహ్నాదర్శనోద్దీపితః కాంతయాసంయుజ్యతే తద్వదితిభావః, పరమార్థస్తు పూర్వోక్తప్రవకోపో వైదర్భీకుచకుంకుమదర్శనాదపూర్వవదుద్దీపితఇత్యర్థః,అత్రప్రకృతరుడ్విశేషణసామ్యాదప్రకృతకాంతాప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, ఉక్తోత్ప్రేక్షాత్వంగమస్య॥౬॥ జనితేతి ॥ నృపేణ-చేదిపేన, ఆస్ఫాలితం-ఆఘట్టితం,అతఏవచపలానిలేన-తీవ్రానిలేన, చోద్యమానస్య-సమేధ్యమానస్య, కల్పక్షయకాలాగ్నేరర్చిశిఖాజ్వాలా

ణ । చపలానిలనోద్యమానకల్పక్షయకాలాగ్నిశిఖానిభస్ఫురజ్జ్యేన ॥ ౭ ॥—
సమకాలమివాభిలక్షణీయగ్రహసంధానవికర్షణాపవర్గైః । అథసాభిచరంశ్రైస్తైస్తరస్వీసతిరస్కర్తుముపేంద్రమభ్యవర్షత్ ॥ ౮ ॥ ఋజుతాఫలయోగశుద్ధిభాజాం గురుపక్షాశ్రయిణాం శిలీముఖానామ్ । గుణినానతిమాగతేన సంధిస్సహచాపేన సమంజసో బభూవ ॥ ౯ ॥ అవిషహ్యతమేకృతాధికారంవశినాకర్మణి చేదిపార్థివే

తయాసమాతన్నిభేతి నిత్యసమాసః, సాస్ఫురంతీదోధూయమానా జ్యామౌర్వీ యస్య తత్తథోక్తం ధనుః, జనితా-ఉత్పాదితా, అశనిశబ్దశంకా అశనిఘోషశంకా యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా ఉచ్చైస్తారమధ్వనత్ అత్రాగ్నిశిఖానిభేత్యుపమాయా అశనిశబ్దశంకేతి భ్రాంతిమతః ఆస్ఫాలితమధ్వనదితి పదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య చ సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౭ ॥—సమేతి ॥ అథధనురాస్ఫాలనానంతరం తరస్వీ-బలవాన్, స చైద్యః సమకాలం ఏకకాలమివేత్యుత్ప్రేక్షా, అత్యంతలాఘవాదితి భావః, అభిలక్షణీయాస్సందృశ్యాః గ్రహాః బాణసంగ్రహణం సంధానం మౌర్వ్యాం యోజనం వికర్షణమాకర్షణమపవర్గో మోక్షశ్చ యేషాం తైస్తైః శరైః సాభిచరం సానుచరం, ఉపేంద్రం-హరిం తిరస్కర్తుమాచ్ఛాదయితుమభ్యవర్షత్ ॥ ౮ ॥—ఋజ్వితి ॥ ఋజుతామవక్రత్వం, అకుటిలబుద్ధిత్వంచ, ఫలం శల్యం శ్రేయశ్చ తేన యోగః తం శుద్ధిర్గ్రాహశుద్ధిర్నిర్విషత్వంవా అన్యత్ర బాహ్యాభ్యంతరశుద్ధిః తాంభజంతీతి తద్భాజాం ఉరోర్మహతః పక్షస్య-కంకాదిపత్రస్య, సహాయస్య చాశ్రయః సంశ్రయణమేషామస్తీతి ఉరుపక్షాశ్రయిణాం శిలీముఖానాం-శరాణాం, గుణినా జ్యావతా శౌర్యాదిగుణవతా చ నతిమాగతేన ఆకర్షణాత్కుంచితకోటిత్వం విధేయత్వంచ (ప్రా)ప్తేన చాపేన సహ సంధిః సంబంధః సమంజసః సాధీయాన్ బభూవ (అ)బలవతాం బలినా సహ నమ్రేణ సంధిరేవోచిత ఇతి భావః, అత్ర ప్రస్తుతచాపశిలీముఖవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతారివిజిగీషుప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, తచ్చ సామ్యం వాచ్యప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసాయాత్సిద్ధం, నచాత్రసమాలంకారశంకా కార్యా సా సమాలంకృతిర్యోగే వస్తునోరనురూపయోరిత్యనురూపవస్తుయోగేతస్యోపాదానాత్ సంధేయారివిజిగీషుగుణయోగినోరిహాయోగ ఇతి భేదాత్ ॥ ౯ ॥ అవిషహ్యేతి ॥ వశినా స్వతంత్రేణ చేదిపార్థివేన-చేదిరాజేన, అవిషహ్యతమే-దుష్కరే కర్మణ్యరిజయవ్యాపారే కృతాధికారం-కృతనియోగం; నియుజ్యమానమిత్యర్థః

న । అరసద్ధనురుచ్చకైర్దృఢార్త్రిప్రసభాకర్షణవేపమానజీవమ్ ॥ ౧౦ ॥ అనుసం తతిపాతినః పటుత్వం దధతశ్శుద్ధిభృతో గృహీతపక్షాః । వదనాదివ వాదినోఽథ శబ్దాః క్షితిభర్తుర్ధనుషశ్శరాః ప్రసస్రుః ॥ ౧౧ ॥ గవలాసితకాంతిరస్య మధ్యస్థితఘోరాయతబాహుదండనాసమ్ । దదృశే కుపితాంతకోన్నతైకభ్రూయుగభీమాకృతి కార్ముకం జనేన ॥ ౧౨ ॥ తటిదుజ్జ్వలజాతరూపపుంఖైః ఖమయశ్శ్యామముఖైరభిధ్వన

అతఏవ దృఢయోరార్త్న్యోః కోట్యోః ప్రసభాకర్షణేన వేపమానా దోధూయమానా జీవా జ్యా యస్య తత్, అన్యత్ర దృఢయా ఆర్త్యా తాడనాదిపీడనేన ప్రసభాకర్షణేన బలాత్కారాకర్షణేన చ వేపమానః కంపమానో జీవః ప్రాణో యస్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ అర్తిః పీడాధనుష్కోట్యోరిత్యమరః ॥ జీవః ప్రాణేఽప్యయీనాతు జనాన్యాత్మని గీష్పతౌ । త్రిషు జీవతి మౌర్వ్యాం స్త్రీ ఇతి వైజయంతీ ॥ ధనురుచ్చకైరరసత్ - అధ్వనత్ క్రోశచ్చ, యథా రాజాజ్ఞానియుక్తోపరాధీ బలాదాకృష్యమాణః క్రోశతి తద్వదితి భావః, అత్రాపి ప్రకృతవిశేషణసామ్యాదప్రకృతాపరాధ్యధికృతపురుషప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౧౦ ॥—అన్వితి ॥ అథాకర్షణానంతరం క్షితిభర్తుశ్చైద్యస్య ధనుషః - చాపాత్ శరాశ్శాల్ అనుసంతతత్వాపతంతీతి అనుసంతతిపాతినః - అవిచ్ఛేదప్రవర్తినః, పటుత్వం లక్ష్యభేదపాటవం వాచకత్వం క్షించ దధతః శుద్ధిభృతః, లోహశుద్ధిభృతః నిర్విషా వా అన్యత్ర సాధవ ఇత్యర్థః, గృహీతపక్షాః - స్వీకృతకంకాదిపత్రాః, అన్యత్ర గృహీతనిత్యత్వాదిసాధ్యార్థాః ॥ ని ॥ పక్షస్సాధ్యే గరుత్పార్శ్వసహాయబలభిత్తిష్వితి వైజయంతీ ॥ శరాః వాదినః కథకస్య వదనాచ్ఛబ్దాః ప్రతిజ్ఞాహేత్వాదయ ఇవ ప్రసస్రుర్నిర్జగ్ముః, శ్లిష్టవిశేషణోయముపమేతి కేచిత్, శ్లేషఏవ ప్రకృతాప్రకృతవిషయ ఇత్యన్యే ॥ ౧౧ ॥— గవలేతి ॥ గవలం - మహిషశృంగం ॥ ని ॥ గవలం మాహిషం శృంగమిత్యమరః ॥ తద్వదసితకాంతిః కృష్ణవర్ణం మధ్యస్థితా ఘోరా భీమా ఆయతా చ బాహుదండో నాసా నాసికేవ యస్మిన్ తత్ తథోక్తం, కుపితస్యాంతకస్య మృత్యోర్యదున్నతం యద్భ్రూయుగం తద్వద్భీమా ఆకృతిర్యస్య తత్ తస్య చైద్యస్య కార్ముకం జనేన దదృశే - దృష్టం సభయవిస్మయమితి భావః ఉపమాలంకారః ॥ ౧౨ ॥—తటిదితి ॥ తటిద్వదుజ్జ్వలాః దీప్తాః జాతరూపస్య - హేమ్నః, పుంఖాః కర్తర్యో యేషాం తైః అయసా అయోవచ్ఛ్యామముఖైః - శ్యామాగ్రైః, శ్యామాంగైశ్చ, అభిధ్వనద్భిః స్వనత్సు

ద్భిః । జలదైరివరంహసాపతద్భిః పిదధేసంహతిశాలిభిశ్శరౌఘైః ॥ ౧౩ ॥ శితశల్యముఖావదీర్ణమేఘక్షరదంభస్స్ఫుటతీవ్రవేదనానామ్। స్రవదస్రతతీనచక్రవాలం కకుభాంప్రోర్ణువిషుస్సువర్ణపుంఖాః ॥ ౧౪ ॥ అమనోరమతాంయయౌజనస్య క్షణమాలోకపథాన్నభస్సదాంచ । రురుధేపిహితాహిమద్యుతిర్ద్యౌర్విశిఖైరంతరితాచ్యుతాధరిత్రీ ॥ ౧౫ ॥ వినివారితభానుతాపమేకంసకలస్యాపిమురద్విషో బలస్య।

స్తైర్గర్జద్భిశ్చ, రంహసా-వేగేన, పతద్భిర్ధావద్భిః, సంహతిశాలిభిః-సంఘవాహిభిః, శరౌఘైర్జలదైః, మేఘైరివ ఖమాకాశం, పిదధే-పిహితం + కర్మణి లిట్, * వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యపేరకారలోపః ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౩ ॥—శితేతి ॥ సువర్ణపుంఖాస్సువర్ణకర్తరీకాః, శరాః శితైర్నిశితైః శల్యముఖైరగ్రఫలాగ్రైః, అవదీర్ణావిభిన్నా యే మేఘాస్తేభ్యః క్షరతా-స్రవతా, అంభసాస్ఫుటావ్యక్తా సుఖోన్నేయా తీవ్రావేదనాయాసాంతాసాంకకుభాం-దిశాంసంబంధినీస్రవంతీ అస్రతతిరశ్రుసంతతిర్యస్యతదివశరప్రహారవేదనయా రుదదివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, చక్రవాలం-మండలం, ప్రోర్ణువిషుః-ఆచ్ఛాదయామాసుః + ఊర్ణోతేర్లుఙిఇడాగమేతస్య విభాషోర్ణోరితి అజిత్త్వపక్షే, ఊర్ణోతేర్విభాషేతివృద్ధివికల్పాత్పక్షేగుణః అజాదిత్వాద్వితీయాచోద్విర్భావః ॥ ౧౪ ॥—అమన ఇతి ॥ విశిఖైశ్శైద్యబాణైశ్చకర్తృభిః పిహితస్తిరోహితః అహిమద్యుతిరర్కో యస్యాస్సా- అతఏవామనోరమతాంయయౌప్రాప్నువతీ + ఇణశ్శతరి ఉగితశ్చేతి ఙీప్, ద్యౌరాకాశం జనస్యభూమలోకస్య ఆలోకపథాత్-దృష్టిమార్గాత్; క్షణంరురుధే-రుద్ధా+ రుధేఃకర్మణిలిట్, అత్రపథోరోధస్యాపాయరూపత్వాత్ ధ్రువమపాయేఇతిపంచమీ, తథా అంతరితా-చ్యుతాతిరోహితానష్టా అతఏవామనోరమతాం యయౌధరిత్రీనభస్సదాంచాలోకపథాత్ రురుధేచకారోజనసముచ్చయార్థః, అత్రద్యుధరిత్ర్యోః ప్రకృతయోరేవరోధాఖ్యతుల్యధర్మయోగాత్తుల్యయోగితాభేదౌ, తాభ్యామేవజనస్య నభస్సదాంచ యథాసంఖ్యమన్వయాత్ యథాసంఖ్యాలంకారః (అంగతయా) సాపేక్ష(త)యా సంకీర్యతే ॥ ౧౫ ॥ వినివారితేతి ॥ నరాధిపేన-చైద్యేన, సకలస్యాపి మురద్విషోహరేర్బలస్యసైన్యస్య వినివారితోభానుతాపః ఆతపోయేనతదేకమద్వితీయంశరజాలమయం బాణబృందాత్మకం ఉరుమహత్సద్మైవ సదనమివేత్యుత్ప్రేక్షా సమంయుగపత్సమనా

శరజాలమయం సమం సమంతాదురుసద్మేవ నరాధిపేన తేనే ॥ ౧౬ ॥ ఇతి చేదిమహీభృతా తదానీం తదనీకం దనుసూనుసూదనస్య । వయసామివ చక్రమక్రియాకం పరితోఽరోధి విపాటపంజరేణ ॥ ౧౭ ॥ ఇషువర్షమనేకమేకవీరస్తదరిప్రచ్యుతమచ్యుతః పృషత్కైః । అథవాదికృతం ప్రమాణమన్యైః ప్రతివాదీవ నిరాకరోత్ప్రమాణైః ॥ ౧౮ ॥ ప్రతికుంచితకూర్పరేణ తేన శ్రవణోపాంతికనీయమానగవ్యమ్ । ధ్వనతిస్మ ధనుర్ఘనాంతమత్తప్రచురక్రౌంచరవానుకారముచ్చైః ॥ ౧౯ ॥ ఉరసా వితతేన పాతితాంసస్సమయూరాంచితమస్తకస్తదానీమ్ । క్షణమాలిఖితోఽనుసౌష్ఠవేన స్థితపూ

ర్త్రైనేకృతమిత్యర్థః + తనోతేః కర్మణిలిట్ ॥ ౧౬ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం చేదిమహీభృతా-చైద్యేన, తదానీం-తత్కాలే, దనుసూనుసూదనస్య-దానవాంతకస్య హరేస్తదనీకం బలం ॥ ని ॥ వరూథినీ బలం సైన్యం చక్రంచానీకమస్త్రియామిత్యమరః ॥ వయసాం చక్రం పక్షిసంఘ ఇవ అక్రియాకం నిశ్చేష్టం యథాతథా విపాటయంతీతి విపాటాః శరాః + పచాద్యచ్, తైరేవ పంజరేణ పరితస్సర్వతః అరోధి రుద్ధం + రుధేః కర్మణిలుఙ్ ఉపమాలంకారః ॥ ౧౭ ॥—ఇషివ్వితి ॥ అథానీకరోధానంతరం, ఏకవీరః అసహాయశూరః, అచ్యుతో హరిః అరిప్రచ్యుతం-శత్రువిసృష్టం. తదనేకమపరిమితమిషువర్షం పృషత్కైర్బాణైః వాదికృతం-వాదినా ప్రయుక్తం, ప్రమాణమనుమానం, అన్యైః ప్రమాణైః ప్రత్యనుమానైః ప్రతివాదీవ నిరాకరోత్ + ఇవేన సమాసో విభక్త్యలోపశ్చేతి సమాసాత్ సమానగతా శ్రౌతీ పూర్ణోపమా ॥ ౧౮ ॥—ప్రతీతి ॥ ప్రతికుంచితకూర్పరేణ-ఆకుంచితకఫోణినా ॥ ని ॥ స్యాత్కఫోణిస్తు కూర్పర ఇత్యమరః ॥ తేన హరిణా శ్రవణోపాంతికం కర్ణాంతికం నీయమానా ఆకృష్యమాణా గవ్యా జ్యా యస్య తత్ ॥ ని ॥ గవ్యం గవాంహితే గవ్యా జ్యాయాం క్షీరాదికే త్రిష్వితి విశ్వః ॥ ధనుశ్శార్ఙ్గం ఘనాంతే శరది, యే మత్తాః ప్రచురాః భూయాంసః క్రౌంచాస్తేషాం రవమనుకరోతీతి తదనుకారం క్రౌంచకూజితసదృశం యథా తథేత్యర్థః + కర్మణ్యణ్, ఉచ్చైస్తారం ధ్వనతిస్మ-దధ్వాన + లట్ స్మే ఇతి భూతే లట్, స్వభావోక్త్యుపమయోస్సంకరః ॥ ౧౯ ॥ ఉరసేతి ॥ తదానీం ధనురాకర్షణసమయే వితతేన-విస్తారితేనోరసా ఉపలక్షితః పాతితాంసో-నమితస్కంధః, మయూరవదంచితం మనోహరం మస్తకం యస్య సః ఉన్నమితమూర్ధేత్యర్థః, స్థిరౌ దృఢౌ, పూర్వాపరౌ అగ్రిమచరమౌ ముష్టీ

ర్వాపరముష్టిరాబభాసే ॥ ౨౦ ॥ ధ్వసతి నితరాం రయేణ గుర్వ్యస్తటిదాకార
చలద్గుణాచ్చ సంఖ్యాః । ఇషవో ధనుషస్సశబ్దమాశు న్యపతన్నంబుధరాదివాంబుధా
రాః ॥ ౨౧ ॥ శిఖరోన్నతనిష్ఠురాంసపీఠస్స్థగయన్నేకదిగంతమాయతాంతః । ని
రవర్ణి సకృత్ప్రసారితోస్య క్షితిభర్తేవ చమూభి రేకబాహుః ॥ ౨౨ ॥ తమకుంఠ
ముఖాస్సువర్ణకేతో రిషవక్షిప్తమిషువ్రజం పరేణ । విభిదామనయంత కృత్యప

గృహీతలస్తకమార్వీకోపాణీయస్య సహరిః- సుష్ఠుభావస్సౌష్ఠవం తేన సౌష్ఠవేన
స్థానకపాటవేన హేతునా క్షణమాలిఖితో నులిఖితఇవాబభాసే-బభౌ, నుశబ్దో వి
తర్కే ॥ ని ॥ నుఃపృచ్ఛాయాంవితర్కే చేత్యమరః ॥ ఇవశబ్దోపి తాదృశ ఇత్యు
త్ప్రేక్షాలంకారోయమ్ ॥ ౨౦ ॥—ధ్వసతఇతి ॥ నితరాంధ్వనతో గర్జతః తటిత
ఇవాకారో యస్యసః తటిదాకారః చలనాత్తైజోమయత్వాచ్చాచిరప్రభాకారశ్చ
లన్ గుణో మౌర్వీయస్య తస్మాత్ ॥ ని ॥ మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణ ఇత్యమరః ॥ ధ
నుషశ్శార్ఙ్గాత్ గుర్వ్యోమహత్యః, అసంఖ్యాః-అపరిమితా ఇషవః అంబుధరా
న్మేఘాత్, అంబుధారా ఇవాశు సశబ్దం రయేణ న్యపతన్, అత్రోపమానోపమేయ
యో రేకలింగతానియమాదిషుశబ్దో ద్విలింగోపి స్త్రీలింగఏవ ప్రయుక్త ఇతి జ్ఞాప
నాయ గుర్వ్య ఇతి విశేషణమ్ ॥ ని ॥ పత్రీరోపఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః ॥ ౨౧ ॥
శిఖరేతి ॥ శిఖరం శృంగమివోన్నతం నిష్ఠురం-కఠినంచాంసపీఠంయస్యసః ఏకది
గంతందిగ్భాగం స్థగయన్-ఛాదయన్, ఆయతాంతో దీర్ఘీభూతస్వరూపః॥ ని ॥అం
తో ధ్యవసితే మృత్యౌస్వరూపేనిశ్చయేంతిక ఇతి వైజయంతీ ॥ సకృత్ప్రసారితః-
నతుపునఃపునరితి స్థైర్యాతిశయోక్తిః; అస్యహరేరేకబాహుశ్చాపధరః వామ
బాహురిత్యర్థః, చమూభిస్సేనాభిః, క్షితిభర్తేవ-భూధరఇవ, నిరవర్ణి-సాధునిరీ
క్షితఇత్యర్థః ॥ ని ॥ నిర్వర్ణనంతునిధ్యానందర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః ॥౨౨॥
తమితి ॥ అకుంఠముఖాని శితాగ్రాః ప్రగల్భాగిరశ్చ, సువర్ణకేతోర్గరుడధ్వజస్య
హరేరిషవః పరేణారిణాక్షిప్తంముక్తంతం ఇషువ్రజం అయథార్థవర్ణాః-అసత్యా
క్షరాః, కపటవచనాః ఉభయవేతనాఇతియావత్, నేతుర్నాయకస్య జిగీషోః-
నృపతేః కృత్యపక్షం అమాత్యాదిభేద్యవర్గమివ ॥ ని ॥ కృత్యాక్రియాదేవత
యోస్త్రిషుభేద్యేధనాదిభిరిత్యమరః ॥ విభిదాంభేదం + షిద్భిదాదిభ్యోఙ్-అ

క్షణన్నృపతేర్నేతురివాయథార్థవర్ణాః ॥ ౫౩ ॥ దయితైరివ ఖండితామురారే ర్విశిఖైస్సమ్ముఖముజ్జ్వలాంగలేఖైః । లఘిమానముపేయుషీపృథివ్యాంవిఫలాశత్రు శరావలిఃపపాత ॥ ౫౪ ॥ ప్రముఖాభిహతాశ్చపతత్రివాహాఃప్రసభంమాధవముక్తవత్సదంతైః । పరిపూర్ణతరంభువోఙ్గతాయాఃపరతఃకాతరవత్ప్రతీపమీయుః॥ ౫౫ ॥ ఇతరేతరసన్నికర్షజన్మాఫలసంఘట్టవికీర్ణవిస్ఫులింగః । పటలానివిహాస్వలాహకా

నయంత + స్వరితఞితఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౫౩ ॥—దయితైరితి ॥ ఉజ్జ్వలాః-స్ఫుటాః, అంగేషులేఖాశ్చిత్రలేఖానఖరేఖాశ్చయేషాంతైః మురారేర్విశిఖైఃద యితైః ప్రియైరివ, సమ్ముఖం-సమక్షమేవ, ఖండితాలూనా, అన్యత్రావమానితా అతఏవ విఫలావిశల్యా అలబ్ధకామాచ అతఏవ లఘిమానమగురుత్వం అల్పతాం చోపేయుషీ శత్రుశరావలిః పృథివ్యాంపపాత అత్ర ప్రకృతశరావళివిశేషణసా మ్యాదప్రకృతఖండితనాయికాప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, దయితైరివఖండితేత్యుపమా విశేషణాంతఃపాతిత్వాదంగమేవ, అతఏవ తచ్చవిశేషణసామ్యం శ్లిష్టతయా సా ధారణ్యేనౌపమ్యగర్భత్వేనచ భవతీత్యుక్తం సర్వస్వకారైః కజ్ఞాతేనాన్యసంగవి కృతేఖండితేష్యాకషాయితేతి ॥ సాష్వేనంభూతాపృథివ్యాంపతతి తద్వదితిభా వః ॥ ౫౪ ॥ —ప్రముఖఇతి ॥ పత్త్రాణేవహంతీతిపతత్రివాహాః-పత్త్రిణశ్చ దృకో రాః + కర్మణ్యణ్, మాధవముక్తవత్సదంతైః-శౌరిక్షిప్తశరైః, ప్రసభం-బలాత్ ప్రముఖా-శల్యాగ్రే, వదనేచాభిహతాః-తాడితాస్సంతః, అతఏవకాతరైః త్రస్తై స్తుల్యం కాతరవత్ + తుల్యార్థేవతిప్రత్యయః, పరిపూర్ణతరంగతాయాఃయా వద్గంతవ్యంగతాయాఇత్యర్థః, భువోంతరాలభూమేః పరతః ప్రతీపం-ప్రతికూల మీయుః-ప్రాపుశ్చ, మాధవాంతికాత్ప్రత్యావృత్యజగ్ముశ్చేత్యర్థః, చకారఃపూ ర్వశ్లోకోక్తపతనసముచ్చయార్థః, కేచిత్ ఖండితాస్తత్రైవపేతుః, కేచిన్ముఖాహ ప్రతిహతాః-ప్రతినివృత్తాశ్చేత్యర్థః, కాతరవదితితద్ధితగతాశ్రౌతీపూర్ణోపమా ॥ ౫౫ ॥—ఇతరేతరేతి ॥ ఇతరేతరసన్నికర్షజన్మా శరాణాంమిథస్సంశ్లేషోత్థః + జన్మోత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణోపిబహువ్రీహిరిష్యతే, ఫలసంఘట్టనేన శల్యసం ఘట్టనేన, వికీర్ణావిస్ఫులింగాయస్యసః కృశానురగ్నిః వలాహకానాం పటలా ని మేఘబృందానిలిహన్- ఆస్వాదయన్ దహన్నిత్యర్థః, సమరేమా క్షణమజ్వ లత్ అదీప్యత-అత్రసమరవలాహకానామగ్నిదాహాభావ్యమసంబంధేపిసంబంధో

ణాంసమరేషుక్షణమజ్వలత్కృశానుః ‖ ౨౬ ‖ శరదేవశరశ్రియావిభిన్నే విభు
నా శత్రుశిలీముఖాభ్రజాలే । వికసన్ముఖవారిజాః పరీకామంబభురాశా ఇవయాదవ
ధ్వజిన్యః ‖ ౨౭ ‖ సదివంసమవిచ్ఛదచ్ఛరౌఘైః కృతతిగ్మద్యుతిమండలాపలా
పైః । దధ్నశైథిలతస్యచాపయష్ట్యామిషురేకేవజన్మైస్సకృద్విసృష్టా ‖ ౨౮ ‖ భవ
తిస్ఫుటమాగతో విపక్షాన్నసపక్షోఽపిహినిర్వృతేర్విధాతా । శిశుపాలబలానికృష్ణ
ము క్తస్సుతరాం తేనతతాపతోమరౌఘః ‖ ౨౯ ‖ గురువేగవిరావిభిః పతత్రైః
శిషవః కాంచనపింగలాంగభాసః । వినతాసుతవత్త్రిలంభునస్సువ్యథితభ్రాంతభుజం

క్తేరతిశయోక్తిః వారివహంతీనవలాహకాః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః ‖ ౨౬ ‖
శరదేతి ‖ విభునా-దేవేన, కర్త్రా శరశ్రియా-శరసంపదా, కరణేన శరదేవ-శర
దృతునేవ, శత్రుశిలీముఖాః అభ్రాణీవతేషాంజాలే విభిన్నే నిరస్తేసతి, వికసం
తిముఖానివారిజానీవయాసాంతాః యాదవధ్వజిన్యః-యదుసేనాః, ఆశాదిశఇవ
పరీకామంబభుః అనేకేవేయముపమా ‖ ౨౭ ‖—స ఇతి ‖ సహరిః కృతః తిగ్మ
ద్యుతిమండలస్యాపలాపోపహ్నవోయైస్తైః ఆచ్ఛాదితార్కమండలైరిత్యర్థః, శ
రౌఘైఃదివమాకాశం సమవిచ్ఛదత్-ఛాదయతిస్మ + ఛాదేః ణౌచఙ్యుపధా
యాహ్రస్వః, సన్వద్భావాత్ సన్యతఇత్యభ్యాసస్యఇత్వం యుక్తంచైతత్, ల
ఘుహస్తత్వాదస్యేత్యాశయేనోత్ప్రేక్షతే, అథాస్మిన్నవసరే తస్యహరేశ్చాప
యష్ట్యాం ఇషుః సకృదేకదావిసృష్టా-ముక్తా, ఏకేవజన్యైర్దదృశే-దృష్టాచ ఇషూ
ణాంపుంఖానుపుంఖతయాసంధానమోక్షయోర్దుర్లక్షతయాచవ్రాఘీయానేకఏవే
షురేకధైవముక్తోగచ్ఛతీత్యుత్ప్రేక్షా ఈదృశోలఘుహస్తస్యద్యుసంఛాదనంయు
క్తమితిభావః ‖ ౨౮ ‖—భవతీతి ‖ విపక్షాచ్ఛత్రుకులాదాగతః సపక్షఃకంకా
దిపత్రవాన్ సుహృచ్చ తయోరభేదాధ్యవసాయేనాహ, సపక్షోఽపి నిర్వృతేర్వి
ధాతా సుఖకరోనభవతిహిస్ఫుటం, యేనకారణేన కృష్ణముక్తస్తోమరౌఘః-శర
సంఘాతః, శిశుపాలబలాని సుతరాం తతాప-దదాహ, అతశ్శత్రుకులాదాగ
తః స్వజనోఽపి నవిశ్వసనీయఇత్యర్థః, సపక్షోఽప్యనిర్వృతికరఇతివిరోధేపిశబ్దః వి
పక్షాదాగతఇత్యవిరోధః అతోవిరోధాభాసః ‖ ౨౯ ‖—గుర్వితి ‖ గురువేగ
విరావిభిః-గురుణావేగేనహేతునా విరువంతిధ్వనంతీతితథోక్తైః
పద్భిః + రౌక్ష్ణేనిః పతత్రైః పక్షైరుపలక్షితాః కాంచనేన పుంఖలిప్తేనపిం

గమం విశంతి॥౩౦॥ శతశః పరుషాః పురో విశంకం శిశుపాలేన శిలీముఖాః ప్రయుక్తాః। పరమర్మభిదోఽపి దానవారేరపరాధా ఇవ న వ్యథాం విలేభుః ॥ ౩౧॥ విహితాద్భుత లోకసృష్టిమాయే జయమిచ్ఛత్యఖిలమాయయా మురారౌ। భువనక్షయకాలయోగ్యనిద్రో నృపతిస్స్వాపనమస్త్రమాజహార॥ ౩౨ ॥ సలిలార్ద్రవరాహదేహనీలో విదధద్భాస్కరమర్థశూన్యసంజ్ఞమ్। ప్రచలాయితలోచనారవిందం విదధే తద్బ

గలాంగభాసః అన్యత్ర కాంచనవదితి విగ్రహః, ఇషవః శౌరిశరాః వినతాసుతవద్వైనతేయైస్తుల్యం వ్యథితాభీషితాః అత ఏవ భ్రాంతా మూఢా భుజంగమా యస్మిన్ తత్తథా భువస్థలం-పాతాళం, విశంతిస్మ తద్ధితగతా శ్రౌతీపూర్ణోపమా పాతాలప్రవేశాసంబంధేపి సంబంధాతిశయోక్త్యా సంకీర్యతే ॥ ౩౦ ॥—శతశ ఇతి ॥ శిశుపాలేన పురః అగ్రే విశంకం-నిశ్శంకం శతశః ప్రయుక్తాః క్షిప్తాః ఉచ్చారితాః పరుషాస్నిష్ఠురాః పరమర్మభిదోఽపి శిలీముఖాశ్శరాః శతశః అపరాధాః పంచదశసర్గోక్తా అభిశాపా ఇవ దానవారేర్హరేః వ్యథాం-దుఃఖం, న విలేభుః ఖలాపకారాః మహతామకించిత్కరా ఇతి భావః సమానగతోపమా ॥ ౩౧ ॥— విహితేతి ॥ నృపతిశ్చైద్యః విహితా అద్భుతా లోకసృష్టిరేవ మాయా యేన తస్మిన్ భువనక్షయకాలే ప్రలయకాలే యోగ్యనిద్రే ఉచితయోగనిద్రే సత్యిదానీమితి భావః, మురారౌ మాయయా జయమిచ్ఛతి కిల, న తు దైవత ఇతి భావః, స్వాపయతీతి స్వాపనం అస్త్రమాజహార-ప్రయుక్తవానిత్యర్థః, అనాదిమాయాధారేసకలకలుకలభువనసృష్టిసంహారమహానాటకసూత్రధారే సర్వాద్భుతనిదానే (సకలకలుషకషణపటుతరాభిధానే) పురాణైంద్రజాలికే భగవతి హరావపి మాయయా జిగీషేత్యహో మహానస్య వ్యామోహ ఇతి భావః, అత్ర హరివిశేషణైస్తస్య దుర్జయత్వసిద్ధేః కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౨ ॥—సలిలేతి ॥ సలిలేనార్ద్రో యో వరాహదేహస్తద్వన్నీలః భాసం ప్రకాశం కరోతీతి భాస్కరః + దివావిభేత్యాదినా టప్రత్యయః, తమర్థశూన్యా భాసకరత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తశూన్యా సంజ్ఞా భాస్కరాఖ్యా యస్య తం విదధత్ సౌరాలోకమప్యభిభవన్నిత్యర్థః, అంధం కరోతీత్యంధకారః, స్వాపనాస్త్రప్రభవం తమః + కర్మణ్యణ్ ప్రచలాని నిద్రాఘూర్ణితాని ఆయతలోచనాన్యేవారవిందాని యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా- సూర్యతిరోధానేఽరవిందముకులీభావస్యావశ్యంభావాదితి భావః, తద్బలం హరిసైన్యం అంధమపశ్య

లమింధమంధకారః ॥ ౩౩ ॥ గురవోఽపి నిషద్య యన్నిదద్రుర్ధనుషి క్ష్మాపతయో న వాచ్యమేతత్ । క్షపితాపది జాగ్రతోఽపి నిత్యం నను తత్రైవ హి తే భవన్నిషణ్ణాః ॥ ౩౪ ॥ శ్లథతాం వ్రజతస్తథాపరేషామగలద్ధారణశక్తిముజ్ఝతస్స్వమ్ । సుగృహీతమపి ప్రమాదభాజాం మనసశ్శాస్త్రమివాస్త్రమగ్రపాణేః ॥ ౩౫ ॥ ఉచితస్వపనోఽపి నీరరాశౌ బలయాదోనిధిమధ్యగస్తదానీమ్ । భువనత్రయకార్యజాగరూకస్స్వప

విదధే నిద్రా ప్రావిశదిత్యర్థః, అత్రాంధమంధేతి సకృద్వ్యంజనపౌనరుక్త్యాద్వృత్త్యనుప్రాసభేదః, తస్యపరాహ దేహనీలలోచనాగవిందేత్యుపమారూపకయోశ్చ సంసృష్టిః ॥ ౩౩ ॥ —గురవ ఇతి ॥ గురవో ధీరాః క్ష్మాపతయోఽపి ధనుషి-కార్ముకే, నిషద్య-శయిత్వా, నిదద్రుః, సుషుపురితి యావత్, ఏతద్ధనుషి నిద్రాణం శయనం వాచ్యం నింద్యం న భవతి కుతః హి యస్మాత్ తే క్ష్మాపతయో జాగ్రతోఽపి ప్రబుద్ధా అపి + జాగర్తేశ్శతరి అస్య జక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసంజ్ఞాయాం నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమః ప్రతిషేధః, క్షపితాపది సద్యాపన్నివారక ఇత్యర్థః, తత్ర ధనుష్యేవ నిత్యం నిషణ్ణాః సంశ్రితా అభవన్నను, జాగరేఽపి ధనురేకశరణానాం స్వాపే తదాశ్రయణం న దోష ఇత్యర్థః, అత్ర సదా ధనురాశ్రయణేన వాక్యార్థస్యావాచ్యతా హేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౪ ॥—శ్లథతామితి॥ తథేతి పూర్వోక్తధనురాశ్రయణసముచ్చయే యథా కేషాంచిద్ధనురాశ్రయణం తథాన్యేషాం ధనుర్గలనం చాభూదిత్యర్థః, శ్లథతాం ప్రయత్నశైథిల్యం వ్రజతః-భజతః, స్వాం నిజాం ధారణశక్తిం-వహనసామర్థ్యం, మేధాం చ ఉజ్ఝతస్త్యజతః పరేషాం రాజ్ఞాం అగ్రం చాసౌ పాణిశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయో గుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి వామనవచనాత్, తస్మాదగ్రపాణేస్సుగృహీతం-సుష్ఠుధృతమపి అన్యత్ర స్వభ్యస్తమపి అస్త్రం-ఆయుధం, ప్రమాదభాజాం గుణనికాద్యవధానరహితానాం మనసశ్చిత్తాత్, శాస్త్రం విద్యేవాగలత్-అభ్రశ్యత్, నిద్రాపారవశ్యాదితి భావః, ఇవేన సహ నిత్యసమాసాత్సమాసగతా శ్రౌతీపూర్ణోపమా ॥ ౩౫ ॥—ఉచితేతి ॥ నీరరాశౌ-సముద్రే, ఉచితస్వపనోఽపి-పరిచితనిద్రోఽపి, తదానీం సర్వనిద్రావసరే బలయాదోనిధిమధ్యగః, స్వసేనాసాగరమధ్యస్థః స్వబలాంభోనిధీత్యపి పాఠః, భువనత్రయకార్యే-త్రైలోక్యరక్షావిధౌ జాగరూకః-ప్రబుద్ధః + జాగురూక ఇత్యూకప్రత్యయః, పరిపుమాన్

రం తత్ర పరః పుమానజాగః ॥ ౩౬ ॥ అథ సూర్యరుచీవ తస్య దృష్టౌ ఉదభూత్కౌస్తుభ
దర్పణం గతాయామ్ । పటు ధామ తతో న చాద్భుతం తద్విభురర్కేందువిలోచనః కి
లాసౌ ॥ ౩౭ ॥ మహతః ప్రణతేష్వివ ప్రసాదస్సమణేరంశుచయః కకుమ్ముఖేషు ।
వ్యకసద్వికసద్విలోచనేభ్యో దదదాలోకమనావిలం బలేభ్యః ॥ ౩౮ ॥ ప్రకృతిం
ప్రతిపాదుకైః ప్రసర్తుం చక్షమే భానుమతః పునశ్చ పాదైః । తమసాభిభవాదపాస్య

పరమపురుషః, స హరిః పరం- కేవలం హరిరేవేత్యర్థః ॥ ని ॥ పరమవ్యయమిచ్ఛం తి కేవల ఇతి విశ్వః ॥ తత్ర నిద్రాణలోకే అజాగః-జాగర్తిస్మ, సర్వాంధకారహారిణో నిత్యప్రకాశచిదాత్మనస్తత్రాపి కార్యగ్రస్తస్య తస్య కుతో నిద్రేతి భావః, + జాగర్తేః లుఙి తస్య అదాదిత్వాచ్ఛపో లుకి సార్వధాతుకగుణే రపరే ఇకారలోపే, హల్ఙ్యాదిలోపే చ రేఫస్య విసర్జనీయః, అత్ర సముద్రనిద్రాలోస్తత్రైవ జాగరే విరోధపరిహారముఖేన కార్యజాగరూకత్వపరమపురుషత్వయోర్విశేషణగత్యాతా(దా)త్త్వైకజాగరణహేతుత్వాద్విరోధాభాససంకీర్ణం కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౬ —అథేతి ॥ అథాంధకారవ్యాప్త్యనంతరం తస్య హరేర్దృష్టౌ చాక్షుషే తేజసీత్యర్థః, సూర్యరుచీవ-సూర్యతేజసీవ, కౌస్తుభో దర్పణ ఇవేత్యుపమితసమాసః, సూర్యరుచీవేతి లింగాత్ తం కౌస్తుభదర్పణం గతాయాం ప్రవిష్టాయాం సత్యాం తతః కౌస్తుభాత్ పటు సర్వాంధకారనిరాససమర్థం ధామ తేజ ఉదభూత్-ఉదగాత్, తద్ధామోద్భవనం న చాద్భుతం- కుతః అసౌ విభుర్భగవాన్ అర్కేందూ ఏవ విలోచనే యస్య స కిలఖలు అతస్తచ్చక్షుషాపి సూర్యాత్మకత్వాత్తదభిహతాత్ కౌస్తుభాత్ దర్పణాదివ తేజః (ప్రా)దుర్భావో యుజ్యత ఇత్యర్థః, అతఏవ హేత్వర్థహేతుకం కావ్యలింగముపమాసంకీర్ణమ్ ॥ ౩౭ ॥—మహత ఇతి ॥ సః పూర్వోక్తః మణేః కౌస్తుభస్యాంశుచయః వికసంతి-ఉన్మీలయంతి విలోచనాని యేషాం తేభ్యో బలేభ్యస్సైన్యేభ్యః అనావిలం ప్రసన్నమాలోకం దర్శనం తద్వత్ జ్ఞానంచ దదత్ప్రయచ్ఛన్ మహతో మహాత్మనః ప్రసాదోనుగ్రహః ప్రణతేషు-భక్తేష్వివ కకుమ్ముఖేషు-కకుభాం (ప్రా)ంగణేషు వ్యకసత్ అమూర్ఛత్, పూర్ణోపమా ॥ ౩౮ ॥—ప్రకృతిమితి ॥ ప్రకృతిం-స్వభావం, ప్రతిపాదుకైః-ప్రతిపద్యమానైః + లషపతపదేత్యాదినా ఉకఞ్ప్రత్యయః, నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః, భానుమతోంశుమతః, పాదైః-రశ్మిభిశ్చ, పునర్భూయః ప్రసర్తుం

మూర్ఛాముదజీవత్సహైవజీవలోకః ॥ ౩౯ ॥ గతసంతమసైర్జవేనభూయోయు
ధియోధైర్యధృతే రధిరేద్విషంతః । ననువారిధరౌఘరోధముక్తస్సుతరాముత్తప
తేపతిర్ద్యుతీనామ్ ॥ ౪౦ ॥ వ్యవహారఇవానృతాభియోగంతిమిరంనిర్జితవత్యథ
ప్రకాశే । రిపురుల్బణభీమభోగభాజాంభుజగానాంజననీంజజాపవిద్యామ్ ॥౪౧॥
పృథుదర్వీభృతస్తతఃఫణీంద్రావిషమాశీర్భిరనారతంవమంతః। అభవన్యుగపద్విలో

చక్రేపి శకే + కృపూసామర్థ్యేఽథావేలిట్, కృపోరోలఇతిఋకారస్థస్యాపి రే
ఫస్యలకారః ,జీవలోకః-ప్రాణివర్గశ్చ, తమసోంధకారస్య అభిభవాదభిభూ
తత్వాదిత్యర్థః + కర్తృకర్మణోఃకృతీతికర్మణిషష్ఠీ, సహైవమూర్ఛామపాస్య
ఉదజీవత్-ఉదశ్వసత్, అత్రోజ్జీవనస్యార్కకరప్రసార(హేతుకత్వాత్)వాక్యార్థ
హేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ ౩౯ ॥—గతేతి ॥ సంతమసంవిష్వక్తమఃసాంద్రాం
ధకారం ॥ ని ॥ విష్వక్సంతమసమిత్యమరః + అవసమంధేభ్యస్తమసఇతి, స
మాసాంతోచ్ప్రత్యయః, తత్ గతంయేషాంతైః యుధియోధైర్యాదవభటైః, భూ
యః-పునరపి, జవేన యుధిద్విషంతో రధిరే-జిహింసిరే, హతాఇత్యర్థః + రా
ధ్యతేఃకర్మణిలిట్, రాధోహింసాయామిత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ తథాహి వారి
ధరౌఘరోధాత్-మేఘసమూహావరణాత్, ముక్తోద్యుతీనాంపతిరర్కః సుతరా
ముత్తపతేనను ప్రకాశతఏవఖలు + ఉద్విభ్యాంతపఇత్యాత్మనేపదం, అత్రయోధ
యోధానాంద్యుతిపతేశ్చ వాక్యభేదేన బింబప్రతిబింబకరణాద్దృష్టాంతాలంకా
రః నచోపమానోపమేయయోర్భిన్నవచనత్వాద్దోషః, లోకే చంద్రార్కాదీ
నాముపమానానామేకత్వాదుపమేయబహుత్వేపి చంద్రాననాఇతివత్ ప్రత్యేక
మౌపమ్యాదితి ॥ ౪౦ ॥—వ్యవహారఇతి ॥ వ్యవహారే-న్యాయవాదే, అనృతాభి
యోగం మిథ్యాభిశంసనమివ, ప్రకాశేకౌస్తుభతేజసి, తిమిరంప్రస్వాపనాంధకా
రం నిర్జితవతి-నిరస్తవతిసతి, అథైతన్నిరాసానంతరం రిపుశ్చైద్యః,ఉల్బణాన్
మహతోభీమాంశ్చ భోగాన్ ఫణాఃకాయాంశ్చభజంతీతితద్భాజః ॥ ని ॥ భో
గస్సుఖస్త్రీభృదిభృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః ॥ భుజగానాం జననీము
త్పాదికాంవిద్యాం మంత్రం జజాప-జపతిస్మ, భుజగాస్త్రమాజహారేత్యర్థః, ఉ
పమాలంకారః ॥ ౪౧ ॥—పృథ్వితి ॥ తతోభుజగాస్త్రప్రయోగానంతరం పృథు
దర్వీభృతః-మహాఫణధారిణఇత్యర్థః, అతఏవ దర్వీకరోదీర్ఘపృష్ఠఇత్యత్ర దర్వీ

లజిహ్వాయుగలీఢోభయసృక్వభాగమాపిః ॥ ౪౨ ॥ కృతకేశవిడంబనైర్విహాయో విజయంతత్క్షణమిచ్ఛుభిశ్ఛలేన । అమృతాగ్రభువః పురేవపుచ్ఛం బడబాభర్తురవారి కాద్రవేయైః ॥ ౪౩ ॥ దధత స్తనిమానమానుపూర్వ్యాద్బభురక్షిశ్రవసోముఖే విశాలాః । భరతజ్ఞకవిప్రణీతకావ్యగ్రథితాంకా ఇవ నాటకప్రపంచాః ॥ ౪౪ ॥

రూపగఫణఏవకరో హస్తో యస్య ప్ర(సా(హా)రాదావితి స్వామినా వ్యాఖ్యాతం. ఆశీర్భిః-దంష్ట్రాభిః ॥ ని ॥ ఆశీరురగదంష్ట్రాయామితి వైజయంతీ ॥ అనారతమశ్రాంతం విషంచ వమంతః-ఉద్గిరంతః, ఫణీంద్రాః-మహాసర్పాః, విలోలైశ్చంచలైః, జిహ్వాయుగైర్లీఢావాస్వాదితౌ ఉభౌ సృక్వభాగావోష్ఠప్రాంతదేశౌ యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా ॥ ని ॥ ప్రాంతావోష్ఠస్య సృక్వణీ ఇత్యమరః ॥ యుగపత్ ఆవిరభవత్ + అతో భాయుదాత్తో నిత్యమితి నిత్యగ్రహణాత్ వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్య స్థానే ఉభయశబ్దస్యైవప్రయోగః, ఉభయపుత్ర ఇత్యాదిప్రయోగసిద్ధిరితి కైయటోక్తమస్మాభిః ప్రకటితం బహుధా సంజీవిన్యాం ఘంటాపథే సర్వంకషాయాంచ తత్ర తత్ర, స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౪౨ ॥—కృతేతి ॥ కృతకేశవిడంబనైః కార్ష్ణ్యాద్విహితకేశానుకరణైః, ఛలేన-కపటేన, విజయమిచ్ఛుభిరభిలాషుకైః, + విందురిచ్ఛురితి ఉప్రత్యయాంతో నిపాతితః, నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః కాద్రవేయైః-కద్రూపుత్రైః, ఫణీంద్రైః + స్త్రీభ్యోఢగితి ఢక్, పురా-పూర్వం, అమృతాగ్రభువః-అమృతాగ్రజస్య బడబాభర్తుః, అశ్వానాంపతేరుచ్చైశ్శ్రవసః పుచ్ఛమివ విహాయః అంతరిక్షం తత్క్షణమేవ అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, అవారి ఆవృతమ్ + వృఞః కర్మణి లుఙ్, పురాకిల కద్రూవినతయోః-కశ్యపభార్యయోరుచ్చైశ్శ్రవసః పుచ్ఛకార్ష్ణ్యశ్వైత్యవివాదే దాస్యపణకాద్రవేయైః స్వమాతుర్విజయాయ గృహీతవాలాకారైరుచ్చైశ్శ్రవసః పుచ్ఛాచ్ఛాదనం కృతమితి కథాపురాణాదనుసంధేయా ॥ ఉపమా ॥ ౪౩ ॥—దధతఇతి ॥ ముఖే-ముఖభాగే, ముఖసంధౌచ విశాలాః-విస్తృతాః, ఆనుపూర్వ్యాదనుక్రమేణ తనిమానం తనుత్వం ముఖాదన్యత్ర శరీరే గోపుచ్ఛవత్ ఉత్తరోత్తరం తనుత్వం దధతః అన్యత్ర ప్రతిముఖాదిసంధిషు సంక్షిప్తత్వం దధానాః అక్షిశ్రవసః సర్పాః, భరతజ్ఞాః-నాట్యశాస్త్రజ్ఞాః ॥ ని ॥ భరతో నాట్యశాస్త్రే చేతి విశ్వః ॥ తేనకవినాప్రణీతం-ప్రకల్పితం, యత్కావ్యం కవికర్మలక్షణయా కావ్యార్థః కథావస్తు + బ్రాహ్మణాదిత్వా

సవిషశ్వసనోద్ధతోరుధూమవ్యవధిమ్లానమరీచిపన్నగానామ్ । ఉపరాగవతేవతిగ్మభాసా వపురౌదుంబరమండలాభమూహే ॥ ౪౫ ॥ శిఖిపింఛకృతధ్వజావచూడక్షణసాశంకవివర్తమానకాయాః । యమపాశవదాశుబంధనాయ న్యపతన్వృష్ణిగణేషు లేలిహానాః ॥ ౪౬ ॥ పృథువారిధివీచిమండలాంతర్విలసత్ఫేనవిపాండురద్యుతీ

త్ షష్ఠ్యర్థే ప్రత్యయః, తేన గ్రథితా గుంభితాః అంకాః పరిచ్ఛేదరూపాః అవాంతరసందర్భవిశేషా యేషు తే తథోక్తాః, నాటకప్రపంచాః నాటకవిస్తారా ఇవ, బభురిత్యుపమా, ప్రబంధా ఇతి క్వచిత్పాఠః, ప్రత్యక్షనేతృచరితో బిందువ్యాప్తిపురస్కృతః । అంకో నానాప్రకారార్థసంవిధానరసాశ్రయ ఇతి అంకలక్షణం, ముఖం ప్రతిముఖం గర్భస్సావమర్శోపసంహృతిరితి పంచసంధయః ॥ ౪౪ ॥—స ఇతి॥ తిగ్మభాసా-సూర్యేణ, ఉపరాగవతా రాహుగ్రసవతేవ-రాహుగ్రస్తేనేవేత్యర్థః॥ ని ॥ ఉపరాగో గ్రహో రాహుగ్రస్తే త్విందౌ చ పూష్ణి చేత్యమరవచనం రాహుగ్రసస్యాప్యుపలక్షణం పన్నగానాం సవిషైః శ్వసనైః ఫూత్కారైః, ఉద్ధతేన ఉత్థితేన, ఉరుధూమేన యో వ్యవధిః తిరోధానం తేన మ్లానాః-నిష్ప్రభాః మరీచయో యస్య తత్, అతఏవ ఔదుంబరమండలాభం- తామ్రపిండసచ్ఛాయం ॥ ని ॥ అథ తామ్రకం శుల్బం మ్లేచ్ఛముఖం ద్వ్యష్టవరిష్ఠోదుంబరాణి చేత్యమరః ॥ వపురూహే-దధౌ+ వహేః కర్మణి లిట్, యజాదిత్వాత్సంప్రసారణమ్ ॥ ౪౫ ॥—శిఖీతి ॥ పునఃపునర్లేహనశీలా లేలిహానాస్సర్పాః + లిహేర్యఙ్లుగంతాత్తాచ్ఛీల్యే చానశ్ ప్రత్యయే గుణో యఙ్లుకోరిత్యభ్యాసస్య గుణః, లిహేర్లిటః కానజితి వల్లభః, తదానీమభ్యాసగుణానుపపత్తిరర్థాసంగతిశ్చ శిఖిపింఛైర్మయూరబర్హైః కృతేభ్యో ధ్వజానామవచూడేభ్యః ప్రకీర్ణకేభ్యః క్షణం సాశంకాః జీవన్మయూరభ్రాంత్యా సభయాః అతఏవ వివర్తమానకాయాః వ్యావృత్తదేహాస్సంతః ఆశు వృష్ణిగణేషు యాదవసంఘేషు, బంధనాయ యమపాశైస్తుల్యం-యమపాశవత్, కాలపాశవదిత్యుపమా, న్యపతన్ నిపత్య బబంధురిత్యర్థః ॥ ౪౬ ॥—పృథ్వీతి ॥ భుజంగమాంగమధ్యే-కృష్ణసర్పశరీరమధ్యే, పృథోర్వారిధివీచిమండలస్య అంతర్మధ్యే విలసంతః ఫేనా ఇవ విపాండురద్యుతీని శుభ్రవర్ణానీత్యుపమా, ధ్వజాంశుకాని నవనిర్మోకరుచిం-నవకంచుకశోభాం దధతి స్మ ॥ ని ॥ సమౌ కంచుకనిర్మోకా విత్యమరః ॥ నిర్మోకరుచిమిత్యత్ర అన్యధర్మస్యాన్యత్రాసంబంధేన నిర్మోకస్యేవ

ని । దధతిస్మ భుజంగమాంగమధ్యే నవనిర్మోకరుచిం ధ్వజాంశుకాని ॥౪౭॥ కృతమం
డలబంధముల్లసద్భిశ్శిరసి ప్రత్యురసం విలంబమానైః । వ్యరుచజ్జనతా భుజంగభోగై
ర్దలితేందీవరదామధారిణీవ ॥౪౮॥ పరివేష్టితమూర్తయశ్చ మూలాదురగైరాశి
రసస్సరత్నపుష్పైః । దధురాయతవల్లివేల్లితానాముపమానం మనుజా మహీరుహా
ణామ్ ॥౪౯॥ బహులాంజనపంకపట్టనీలద్యుతయో దేహమితస్తతశ్శ్రయంతః ।
దధిరే ఫణినస్తురంగమేషు స్ఫుటపల్యాణనిబద్ధవర్ధ్రలీలామ్ ॥౫౦॥ ప్రసృతం రభ
సాదయోవినీలా ప్రతిపాదం పరితోఽభివేష్టయంతీ । తనురాయతశాలినీ మహాహే

తి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనా ఫేనవిపాండురేత్యుపమ
యాంగేనసఙ్కీర్యతే, వితానపాండురాణీతి పాఠాంతరమ్ ॥౪౭॥— కృతేతి ॥
జనతా-జనసమూహః । గ్రామజనేత్యాదినా సామూహికస్తల్ప్రత్యయః, శిరసి
కృతో మండలబంధో వలయీభావో యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా ఉల్లసద్భిః ప్రత్యు
రసం ఉరసి । ప్రతేరురసస్సప్తమీస్థాదితి సమాసాంతోఽచ్ప్రత్యయః, విలంబమా
నైర్విశేషేణ లంబమానైః భుజంగభోగైరహికాయైః దలితేందీవరదామధారిణీ-వి
కసితనీలోత్పలమాలధారిణీవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యరుచత్-వ్యరోచిష్ట । ద్యుద్భ్యో
లుఙీతి వికల్పాత్పరస్మైపదం, మాలధారిణీతి పాఠాంతరే ఇష్టకేషీకేత్యాదినా హ్ర
స్వః ॥౪౮॥—పరివేష్టితేతి ॥ కించేతి చార్థః మూలాత్పాదమారభ్యేత్యర్థః ।
ల్యబ్లోపే పంచమీ, ఆశిరసః శిరోఽంతం అభివిధావాఙ్ వికల్పాదసమాసః రత్నై-
రేవ పుష్పైస్సహవర్తంతే ఇతి సరత్నపుష్పైః । తేనసహేతి తుల్యయోగే ఇతి బ
హువ్రీహిః ఉరగైః పరివేష్టితమూర్తయో వేష్టితాంగాః మనుజాః ఆయతాభిర్వల్లి
భిర్లతాభిర్వేల్లితానాం వేష్టితానాం మహీరుహాణాం ఉపమానం సాదృశ్యం ద
ధురిత్యుపమా ॥౪౯॥ —బహులేతి॥ బహులాంజనస్య సాంద్రకజ్జలస్య పం
కపట్టః-పఙ్క్తిఘనః తద్వన్నీలద్యుతయః-శ్యామభాసః, దేహం శరీరమితస్తతః
పుచ్ఛపార్శ్వాదిస్థానేషు శ్రయంతో భజంతః ఫణినః తురంగమేషు స్ఫుటాని ఉ
జ్జ్వలాని యాని పల్యాణేషు-పల్యయనేషు నిబద్ధాని వధ్రాణి-వరత్రాణి ॥ని॥
వధ్రీంత్రీవరత్రయోరితి విశ్వః ॥ తేషాం లీలాం శోభాం దధిరే-దధుః, వర్ధ్రలీ
లామిత్యత్ర అసంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనోక్తలక్షణా ॥౫౦॥— ప్రసృత
మితి ॥ అయోవత్-అయసాచ వినీలా పాదేషు ప్రతిపాదం । విభక్త్యర్థేఽవ్యయీ

జమిందూరివనిశ్చలంచకార ॥ ౬౧ ॥ అథసస్మితమీక్షితాదవజ్ఞాచలితైకోన్నమితః భ్రూమాధవేన । నిజకేతుశిరశ్శ్రితస్సుపర్ణాదుదపప్తన్నయుతానిపక్షిరాజామ్ ॥ ౬౨ ॥ ద్రుతహేమరుచఃఖగాఃఖగేంద్రాదలఘూదీరితనాదముత్పతంతః । క్షణమైక్షిషతోచ్చకైశ్చమూభిర్జ్వలతస్సప్తరుచేరివస్ఫులింగాః ॥ ౬౩ ॥ ఉపమానమలాభిలోలపక్షక్షణవిక్షిప్తమహాంబువాహమస్త్రైః । గగనార్ణవమంతరా

భావః అభివేష్టయంతీ ఆయతేన ఆయతత్వాద్దైర్ఘ్యేణ శాలతేయాసా ఆయతశాలినీ మహాన్త్రోత్మహోరగస్య, తనుర్వపుః అందూః-శృంఖలేవ ॥ ని ॥ అందూస్తు శృంఖలాయామితివైజయంతీ ॥ రభసాత్ప్రసృతం- ప్రచరంతం, గజం నిశ్చలంచకార ఉపమా ॥ ౬౧ ॥—అథేతి ॥ అథ, నాగపాశబంధానంతరం; మాధవేన-కృష్ణేన, అవజ్ఞయా-అకించిత్కరత్వాదనాదరేణ, చలితా ప్రేరితా ఏకా ఉన్నమితా-ఉత్క్షిప్తాచ భ్రూర్యస్మిన్కర్మణితత్తథా + గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతిహ్రస్వత్వం, సస్మితం చైద్యచాపలదర్శనాత్సమందహాసంఈక్షితాత్ నిజకేతుశిరశ్శ్రితః-నిజధ్వజాగ్రస్థితాత్ + శ్రియతేఃక్విప్ సుపర్ణాత్-గరుత్మతః,పక్షిణాంరాజః రాజానః తేషాం పక్షిరాజాం పక్షిరాజానాం గరుత్మతాం ॥ ని ॥రాజారాట్పార్థివ ఇత్యమరః ॥ అన్యేభ్యోపిదృశ్యతఇతిక్విప్ ॥ అయుతాని అయుతసంఖ్యాకాః ఉదపప్తన్-ఉత్పేతుః + పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః పతఃపుమితిపుమాగమః, ఉదఘూవన్నితిపాఠే ఘువోపుగితిపుగాగమః, అత్రమాధవస్య సుపర్ణవీక్షణావస్థోచితభ్రూవిక్షేపాదిచేష్టావివరణాత్ స్వభావోక్తిః, తదుక్తందండినా నానావస్థంపదార్థానాం రూపంసాక్షాద్వివృణ్వతీ॥స్వభావోక్తిశ్చ జాతిశ్చేతి జాతిక్రియాగుణద్రవ్యస్వభావాఖ్యానమీదృశమితిచ ॥ ౬౨ ॥—ద్రుతేతి ॥ ద్రుతహేమరుచః-ప్రతప్తకాంచనభాసఇత్యుపమా, అలఘూచ్చైరుదీరితనాదం-ఉత్పాదితఘోషంయథాతథా ఖగేంద్రాత్-గరుత్మతః, ఉత్పతంతః-ఉద్భవంతః, ఖగాః సువర్ణాః జ్వలతః-ప్రజ్వలతః, సప్తరుచేః-సప్తార్చిషః, అగ్నేః ఉచ్చకైరూర్ధ్వం ప్రసృతాః-స్ఫులింగాఇవ, చమూభిః క్షణమైక్షిషత-ఈక్షితాః + ఈక్షతేఃకర్మణిలుఙ్, అతోపమయోస్సంకరః ॥ ౬౩ ॥ —ఉపమానమితి ॥ గగనమర్ణవఇవ,గగనార్ణవస్తమంతరా తస్యమధ్యేఇత్యర్థః + అంతరాంతరేణయుక్తేఇతిద్వితీయా, అత్రార్ణవస్యైకత్వేపి తదేకదేశాపేక్షయాభేదవత్త్వేనమ

సుమేరోః కులజానాం గరుడైరిలాధరాణామ్ ॥ ౧౪ ॥ పతతాం పరితః పరిస్ఫురద్భిః పరిపింగీకృతదిఙ్ముఖైర్మయూఖైః । సుతరామభవద్దురీక్షబింబస్తపనస్తత్కిరణైరివాత్మదర్శః ॥ ౧౫ ॥ దధురమ్బుధిమన్థనాద్రిమన్థభ్రమణాయస్తఫణీన్ద్రపిత్తజానామ్ । రుచముల్లసమానవైనతేయద్యుతిభిన్నాః ఫణభారిణో మణీనామ్ ॥ ౧౬ ॥ అభితః క్షుభితామ్బురాశిధీరధ్వనిరాకృష్టసమూలపాదపౌఘః । జనయన్నభవ

ధ్యప్రతియోగిత్వసంభవాన్న ద్వితీయానుపపత్తిః, లోలైః పక్షైః క్షణాద్విక్షిప్తా మహామ్బువాహా మత్స్యా ఇవ యైస్తైః గరుడైర్గరుత్మద్భిః సుమేరోః కులజానాం హేమాద్రివంశ్యానాం అన్యేషామపి హిరణ్మయతయా గరుడసామ్యాసంభవాదితి భావః, ఇలాధరాణాం-భూధరాణాం, అర్ణవాన్తశ్చరాణామిత్యర్థః ॥ ని ॥ గౌరిలాకుమ్భినీక్ష్మేత్యమరః ॥ ఉపమానం సాదృశ్యమలాభి అలంభి + లభేః కర్మణి లుఙ్ విభాషా చిణ్ణములోరితి వికల్పాన్నుమభావః, అత్రేలాధరాణాముపమానమితి వ్యస్తోపమాయా అన్యాభ్యాం సమాసగతాభ్యామంగాంగిభావేన సఙ్కరః॥ ౧౪ ॥ పతతామితి ॥ పరితః-పరిస్ఫురద్భిః స్వబింబసంక్రమాత్సమన్తాదుల్లసద్భిః, అత ఏవ పరిపింగీకృతాని సౌవర్ణత్వాత్పిశంగీకృతాని దిఙ్ముఖాని యైస్తైః పతతాం పక్షిణాం మయూఖైః తపనస్సూర్యః, తత్కిరణైస్తపనకిరణైః సఙ్క్రాన్తైరితి భావః; ఆత్మాస్వరూపం దృశ్యతేస్మిన్నిత్యాత్మదర్శో దర్పణ ఇవ, సుతరాం దురీక్షబింబః అభవత్ స్వత ఏవ దుర్దర్శ ఇదానీమతిదుర్దర్శో భూదిత్యర్థః, అత్ర తపనస్యాదురీక్షతరత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౧౫ ॥—దధురితి॥ ఉల్లసమానాభిర్దీప్యమానాభిర్వైనతేయానాం సుపర్ణానాం ద్యుతిభిర్భిన్నాః సంవలితాః ఫణభారిణః-ఫణాభృతః, అమ్బుధిమన్థనే-సముద్రమన్థనే, అద్రిర్మన్దరాద్రిరేవ, మన్థస్య-మన్థనదండస్య భ్రమణేనాయస్తస్య నిష్పీడితస్య ఫణీన్ద్రస్య వాసుకేః, పిత్తాత్-పిత్తధాతోః జాతాస్తజ్జాః తేషాం॥ని॥ వైశాఖమన్థమన్థానమన్థానో మన్థదండకే ఇత్యమరః ॥ + మథేర్భ్వాదికస్యేదిత్వాత్సర్వత్ర నుమాగమః, తేషాం మణీనాం-మరకతానాం రుచం దధుః వైనతేయపీతిమసమ్భేదాత్ కృష్ణోరగా మరకతచ్ఛాయామభజన్నిత్యర్థః, అత్రాన్యస్య అన్యధర్మాయోగేన రుచమివ రుచమితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనాలఙ్కారః॥ ౧౬ ॥ అభిత ఇతి ॥ అభితః-ఉభయతః, క్షుభితః ఉద్వేలోయోమ్బురాశిః తద్వద్ధీరధ్వ

ద్యుగాన్తశఙ్కామనిలో నాగవిపక్షపక్షజన్మా ॥ ౫౭ ॥ ప్రచలత్పతగేన్ద్రపక్షవా
తప్రసభోన్మూలితశైలదత్తమార్గైః । భయవిహ్వలమాశు దన్దశూకైర్వివశై రా
వివిశే స్వమేవ ధామ ॥ ౫౮ ॥ ఖచరైః క్షయమక్షయే హి సైన్యే సుకృతైర్దుష్కృ
తవత్తదోపనీతే । అయుగార్చిరివ జ్వలన్ రుషాసౌ రిపురౌదర్చిషమాజుహావ మం

నిర్గచ్ఛద్భిర్ఘోషఇత్యుపమా ఆకృష్టాః పాటితాః సమూలాః పాదపౌఘాస్తరు సమూహో యేన సః అత్ర పాదపోన్మూలనాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః, యుగాన్తశఙ్కాం జనయన్ కల్పక్షయోత్ప్రేక్షాం జనయన్నిత్యపి సైవాతిశయోక్తిః నాగవిపక్షపక్షజన్మా-గరుడపక్షోద్భవః, అనిలో౽భవత్ ఉదభవదిత్యర్థః అత్రానిలస్య క్షుభితామ్భోనిధిధ్వనితపాదపోన్మూలనాపేక్షయా యుగాన్తశఙ్కాజనకత్వాదుపమానాతిశయోక్త్యోరితరాలంకారసఙ్కరః ॥ ౫౭ ॥ ప్రచలదితి ॥ ప్రచలతాం దోధూయమానానాం, పతగేన్ద్రపక్షాణాం-గరుడపత్త్రాణాం వాతైః ప్రసభేన-బలాత్కారేణ, ఉన్మూలితైరుత్పాటితైః శైలైః, దత్తాః మార్గాః రంధ్రాణి యేభ్యస్తైః వివశైః పరవశైర్నిశ్చేష్టైరిత్యర్థః, భావగర్హితం దంశంతి భృశమితి దన్దశూకైః సర్పైః ॥ ని ॥ దందశూకో బిలేశయ ఇత్యమరః + లుపసదచరేత్యాదినా దంశేర్భావగర్హాయాం యఙ్, జపజభదహదశభంజపసాం చేతి అభ్యాసస్యనుగాగమః, యజజపదశాం యఙ ఇతి దంశేర్యఙంతాదూకప్రత్యయః- భయేన విహ్వలం విక్షిప్తం చిత్తం యథాతథా ఆశు స్వమేవ ధామ పాతాలమేవ ఆవివిశే తార్క్ష్యపక్షవాతోన్మూలితశైలరంధ్రవర్త్మనైవ పాతాలం ప్రవిష్టమిత్యర్థః + విశేఃకర్మణిలిట్ అత్ర దందశూకానాం విశిష్టశైలరంధ్రప్రవేశాసంబంధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫౮ ॥—ఖచరైరితి ॥ ఖేచరంతీతి ఖచరైః వైనతేయైః +చరేష్టః తత్పురుషే కృతి బహులమితి అలుగ్వికల్పః, అక్షయే అనంతే అహిసైన్యే సర్పసంఘే, సుకృతైః-హరిస్మరణాదిపుణ్యైః, దుష్కృతవత్-బ్రహ్మహత్యాద్యేనోవత్ + తత్ర తస్యేవేతి తత్రార్థే వతిప్రత్యయః, క్షయముపనీతే-నాశం గమితే సతి, తదా-తత్కాలే, రుషా- స్వపౌరుషవైఫల్యరోషేణ, అయుగార్చిః సప్తార్చిరివ జ్వలన్ దీప్యమానః, అసౌ రిపుశ్చైద్యః ఉదర్చిష ఇదం ఔదర్చిషమాగ్నేయం మంత్రం ఆజుహావ-ఆహూతవాన్ జజాపేత్యర్థః + హ్వాయతేర్లిట్, అభ్యస్తస్య చేతి ద్విర్వచనాత్ప్రాగేవ సంప్రసారణం దుష్కృతవదితి తద్ధితగతా శ్రౌ

త్రమ్ ॥ ౫౯ ॥ సహసా దధదుద్ధతాట్టహాసశ్రియముత్త్రాసితజన్తునా రవేణ । విత
తాయతహేతిబాహురుచ్చైరథ వేతాల ఇవోత్పపాత వహ్నిః ॥ ౬౦ ॥ చలితోచ్ఛ్రి
తధూమకేతనోఽసౌ రభసాదమ్బరరోహిరోహిదశ్వః । ద్రుతమారుతసారథిశ్శిఖా
వాన్ కనకస్యన్దనసున్దరశ్చచాల ॥ ౬౧ ॥ జ్వలదమ్బరకోటరాన్తరాలం బహు
లార్ద్రామ్బుదపత్రబద్ధధూమమ్ । పరిదీపితదీర్ఘకాష్ఠముచ్చైస్తరువద్విశ్వ
ముపోష జాతవేదాః ॥ ౬౨ ॥ గురుతాపవిశుష్యదమ్బుశుభ్రాః క్షణమాలగ్నకృ
శానుతామ్రభాసః । స్వమసారతయా మషీభవన్తః పునరాకారమవాపురమ్బువా

తిపూర్ణోపమా ॥ ౫౯ ॥—సహసేతి ॥ అథాగ్నేయాస్త్రప్రహాణానంతరం ఉత్త్రా
సితజంతునా-భీషితప్రాణికేన, ఆరవేణ ధ్వనినా ఉద్ధతాట్టహాసశ్రియంమహాట్టహా
ససంపదం, దధత్ తేనైవాట్టహాసవాన్ తత్తుల్యమహానాదవానిత్యర్థః, వితతాః
ప్రసారితాః, ఆయతాదీర్ఘాః హేతయోజ్వాలాః బాహవఇవ హేతిబాహవో
యస్యసవహ్నిః వేతాలోభూతవిశేషః సఇవ సహసాఝుడితి ఉచ్చైరూర్ధ్వము
త్పపాత ఉత్తస్థౌ, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౬౦ ॥—చలితేతి॥ చలితశ్చలన్ ఉచ్ఛ్రిత
ఉన్నతశ్చధూమఏవ కేతనం కేతుర్యస్యసః రభసాద్వేగాత్ అంబరంరోహంతీత్య
మ్బరరోహిణః రోహిదశ్వాః అశ్వాఇవరోహితోవాహనమృగాయస్యసః ॥ ని ॥
రోహితోవాహనమృగాఇతివిశ్వః ॥ ద్రుతమారుతః-శీఘ్రవాతఏవసారథిర్యస్య
సః కనకస్యందనసుందరః-కనకరథరమ్యఇత్యుపమా, అసౌశిఖాః జ్వాలాఅస్యసం
తీతిశిఖావాన్ ఆశుశుక్షణిః ॥ ని ॥ శిఖావానాశుశుక్షణిరిత్యమరః ॥ చచాలరో
హితాశ్వఇతిపాఠాంతరమ్ ॥ ౬౧ ॥—జ్వలదితి ॥ జాతంవేదోధనమస్మాదితిజాత
వేదాస్తనూనపాత్, అంబరంకోటరమివ తస్యాంతరాలమభ్యంతరం జ్వలద్య
స్యతత్ బహులాః సాంద్రాః, ఆర్ద్రామ్బుదాః పత్రాణీవ తేషు బద్ధధూమం
పరిదీపితాఃప్రజ్వలితాః దీర్ఘాఃకాష్ఠాదిశః కాష్ఠానీవయస్యతత్ ఉచ్చైరున్న
తం విశ్వంజగత్ తరుణాతుల్యంతరువత్ తరుమివేత్యర్థః + తుల్యార్థే వతిప్ర
త్యయః, ఉవోషదదాహ ఉషదాహేలిట్ లఘూపధగుణేపశ్చాద్ద్విర్భావః,
అభ్యాసస్యాసవర్ణఇత్యువఙాదేశః అనాదిష్టాదచఇతిగుణస్య స్థానివత్త్వాత్ త
రువదితిస్పష్టోపమాలింగాత్సర్వతోఽపమితసమాసః ॥ ౬౨ ॥—గుర్వితి ॥ గు
రుతాపేనాతిదాహేన, విశుష్యదంభవః-క్షీయమాణోదకాః, అతఏవ శుభ్రాశ్చ

హాః ॥ ౬౩ ॥ జ్వలితానలలోలపల్లవాంతాస్స్ఫురదష్టాపదపత్రపీతభాసః । క్షణమాత్రభవావభావకాలేసుతరామాపురివాయతింపతాకాః ॥ ౬౪ ॥ నిఖిలామితి కుర్వతశ్చిరాయద్రుతచామీకరశారితామివద్యామ్ । ప్రతిఘాతసమర్థమస్త్రమగ్నేరథమేఘంకరమస్మరన్మురారిః ॥ ౬౫ ॥ చతురమ్బుధిగర్భధీరకుక్షేర్వపుషస్సన్ధిషులీనసర్వసింధోః । ఉదగుస్సలిలాత్మనస్త్రిధామ్నో జలవాహావలయశ్శిరోరు

తివిశేషణసమాసః, తతః క్షణమాలగ్నేనకృశానునాతామ్రభాసో లోహితవర్ణాః అథాసారతయా జలశోషణాన్నిస్సారతయా మషీభవంతః అమ్బువాహాః పునః స్వమాకారం నీలరూపమవాపుః అత్ర మేఘానాంమషీభావాద్యసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౬౩ ॥—జ్వలితేతి ॥ జ్వలితేన-ప్రజ్వలితా, అనలేనఅనలఘాతేన, లోలాః పల్లవాంతాః అంచలాగ్రాణియాసాంతాః స్ఫురద్భిర్దీవ్యమానైరష్టాపదపత్రైః కనకరచనాభిః పీతభాసః పింగలవర్ణాః పతాకాః వైజయంత్యః అభావకాలే-వినాశకాలేక్షణమాత్రభవాం-క్షణమాత్రభావినీం,క్షణమాత్రావస్థాయినీమిత్యర్థః, ఆయతిం-దైర్ఘ్యం,సుతరామాపురివేత్యుత్ప్రేక్షా,ప్రదీపవదితిభావః,అష్టసులోహాష్టపదంప్రతిష్ఠా అన్యేత్యష్టాపదం +అష్టనస్సంజ్ఞాయామితిదీర్ఘః ॥ ౧ ॥ రుక్మంకార్తస్వరంజామ్బూనదమష్టాపదోస్త్రియామిత్యమరః ॥ ౬౪ ॥—నిఖిలామితి ॥ అథానంతరం మురారిః ఇతీత్థం నిఖిలాంద్యామాకాశం ద్రుతచామీకరశారితాం ప్రతప్తహేమకర్బురామివేత్యుత్ప్రేక్షా, చిరాయ కుర్వతో అగ్నేః ప్రతిఘాతసమర్థం ప్రశమనక్షమం, మేఘాన్ కరోతీతి మేఘంకరం-మేఘజనకం, + మేఘర్తిభయేషుకృఞ ఇతిఖశ్ప్రత్యయః అరుర్ద్విషదజంతస్యముమితిముమాగమః అస్త్రం-వారుణాస్త్రం, అస్మరత్ అధ్యాయత్, ఆజహార ॥ ౬౫ ॥—చతురితి ॥ చత్వారః అమ్బుధయఏవగర్భస్తేన ధీరోగమ్భీరః కుక్షిర్యస్యతస్యవపుషః సంధిషులీనాః సర్వాస్సింధవోనద్యోయస్యతస్య సలిలాత్మనస్తోయాత్మకస్య త్రీణిధామానిస్థానానిభూరాదీనిసత్త్వాదీనివాయస్యతస్య త్రిధామ్నోహరేః శిరోరుహేభ్యః జలవాహావలయః-మేఘపరంపరాః, ఉదగుః-ఉద్బభూవుః + ఇణోగాలుఙీతిగాదేశే గాతిస్థేత్యాదినాసిచోలుక్ * యస్య కేశేషుజీమూతానద్యస్సర్వాంగసంధిషు । కుక్షౌ సముద్రాశ్చత్వార స్తస్మై తో

ణేభ్యః ॥ ౬౬ ॥ కకుభః కృతనాదమాస్తృణంత స్తిరయంతః పటలాని భానుభాసాం ఉపనంసి పురభ్రిమభ్రసంఘాస్సపది శ్యామలిమానమానయంతః ॥ ౬౭ ॥ తపనీయ నికాషరాజిగౌరస్ఫురదుత్తాలతటిచ్ఛటాట్టహాసమ్ । అనుబద్ధసముద్ధతామ్బువాహధ్వనితాడంబరమంబరం బభాసే ॥ ౬౮ ॥ సవితుః పరిభావుకైర్మరీచీరచిరాభ్యక్తమతంగజాంగభాభిః । జలదైరభితస్స్ఫురద్భిరుచ్చైర్విదధే కేతన తేవ ధూమకేతోః ॥ ౬౯ ॥ జ్వలతశ్శమనాయ చిత్రభానోః ప్రలయాప్లావమివాభిదర్శయంతః

ద్యుమాత్రేనేన పణ్ణత్యాగమాత్రప్రమాణమితి భావః ॥ ౬౬ ॥— కకుభ ఇతి ॥ కృత నాదం-కృతగర్జారవం యథా తథా కకుభః ఆస్తృణంతః-అచ్ఛాదయంతః + స్తృ ఞా ఛాదనే ఇతి ధాతోః ప్వాదీనాం హ్రస్వః ఇతి హ్రస్వః, శ్నా భ్యస్తయోరాతః ఇత్యాకారలోపః, భానుభాసాం-సూర్య కిరణానాం పటలాని తిరయంతః తిరస్కుర్వంతః + తిరస్శబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ణావిష్ఠవద్భావాట్టిలోపః, అభ్రమాకాశం శ్యామలిమానమాన యంతః శ్యామలత్వం ప్రాపయంతః, అభ్రసంఘాః- మేఘసంఘాః, సపది-సద్యః, ఉపనంసిషురుత్పేతుః + ఉత్పూర్వాన్నమతేర్లుఙి యమరమనమాతాం సక్చేతి సగిడాగమౌ, నేటీతి వృద్ధిప్రతిషేధః, స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౬౭ ॥— తపనీయేతి ॥ తపనీయస్య హేమ్నో నికాషరాజయః కషణరేఖా ఇవ గౌర్యః పీతాః ॥ నిగౌరాదిత్వాత్ ఙీప్ ॥ స్ఫురంత్య ఉత్తాలాః ఉద్ధతాస్తటిచ్ఛటా విద్యుల్లతా ఏవాట్టహాసా యస్యేత్యుత్తరత్రోక్తం అనుబద్ధో నిరన్తరః సముద్ధతస్తారః అమ్బువాహానాం ధ్వనితాడంబరో గర్జితాటోపో యస్య తదంబరం బభాసే విద్యుత్ప్రభాభిర్గర్జితాడంబరైశ్చాంబరమూర్తిర్యుపరాజద్యమకివిడంబనయా అట్టహాస ఇవ బభావిత్యర్థః, వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా ॥ ౬౮ ॥—సవితురితి ॥ సవితుర్మరీచీః మయూఖాన్ పరిభావుకైస్తిరస్కారకైః + లషపతేత్యాదినా ఉకఞ్ప్రత్యయో నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః, అచిరాభ్యక్తస్య సద్యఃకృతాభ్యంగస్య మతంగజాంగస్య-గజదేహస్య, భాస ఇవ భాసో యేషాం తైస్తథోక్తైః+ భూభృభ్య ఇత్యాదినారోర్యకారేతస్య హలి సర్వేషామితి లోపః, అభితస్స్ఫురద్భిర్వి జృంభమాణైరుచ్చైరున్నతైర్జలదైర్ధూమకేతోః-ధూమధ్వజస్య, అగ్నేః కేత నత్రా-కేతుత్వం విదధఇవ విహితేవ ధూమసాధర్మ్యాత్ ధూమకేతోః కేతుత్వం ప్రాప్తమిత్యర్థః ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౬౯ ॥— జ్వలత ఇతి ॥ జ్వలతశ్చిత్ర

నవ్యజనాప్త్వృషనాదినో నదీనాం ప్రతటస్థాపితవారివాహాః ॥ ౭౦ ॥ మధుపైరితి
తిఘనాయసాన మేసైన్యైః ప్రధన ప్రత్యర్థితవారిభిదిః దీపం । సహమానసఖ స్తతః క్ర
మేణ ప్రణయోక్తోప్రకృశానానవదుస్త్రనాస్త్రైః ॥ ౭౧ ॥ పరితః ప్రసభేన గర్జమానాన్ స్ఫుర
దస్త్రైః రసనాఽనయాత్ప్రయాతాః । ప్రతిలేపుకృతీప నాదవిద్యుద్వ్యపదేశేన ఘనేషు

ఘనాగ్నిరగ్నిః శమనాయ-ప్రశాంతయే, ప్రింది-కల్యాంతే, యదర్థేన మహా
పూరాణి, తమభివర్ష్యయంతి ఇతిపేత్యర్థః, వృషవద్వృషభవత్ నదంతి-గర్జంతి
ఇతి వృషనాదినః + కర్తర్యుపమాన ఇతి ణినిః- అతఏవోపమాలబ్ధాలంకారః ॥ వారి
వహంతీతి వారివాహా మేఘాః + కర్మణ్యణ్, నదీనాం ప్రతటేషు-ప్రతీరేషు స్థా
పితాని-ప్రవాహితాని, వారీణి యైస్తే కాకర్మణి తత్పురుషః ప్రాంతవాలమే
ఘనవదవర్షన్నిత్యర్థః ప్రతటారోపితేతి పాఠాంతరమ్ ॥ ౭౦ ॥—మధుపైరితి ॥ ఇతి
త్థం సః పవత ఇతి పవమానో వాయుః + పూఙ్ శోధనే శానచ్ తస్య సఖా పవమానస
ఖః అగ్నిః + రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్, మైత్రీమాత్రవివక్షయా అయం నిర్దేశః,
స్వసహకారిణి మైత్రీతి నియమాత్ సహకారిత్వవివక్షాయాం వైపరీత్యాత్ బహు
వ్రీహౌ మనసమాసాంతస్యాభావాత్-స్వాభిమతం రోహితాశ్వో వాయుసఖ ఇతి అసమాసాం
తపాఠేన బహువ్రీహిమాహ, అత్ర పిపాసే నకశ్చిదుపద్రవః॥ సోగ్నిః మధుపైః
స్త్రైః విఘాతైర్వివిధవాక్త్రైః ప్రణయోక్తోర్థః-ప్రణయపూర్వక ఉక్తిః కోప ఇవ, మ
ధుపైస్సాంద్రమభిః అనుష్టిపత్రైరిత్యర్థః మేఘైర్మేఘభవైః దిగాదిభ్యో యత్ వా
రిభిః ప్రథమం ప్రత్యర్థిత వైపరీత్యేన ప్రత్యుక్తేతి వైపరీత్య ఇతి గణవ్యాఖ్యానే ఘూ
ర్ణ సేత్యవ్యయంభృశమిత్యర్థః, దీప్తే-ప్రజ్వాల, తతః క్రమేణ-శమాత్-శాంత్యా
భూత్ + శామ్యతేః ఙిప్రభృతిత్వాత్ పైరజాదేశః, జలాహతోగ్నిర్ద్విగుణితో
శామ్యతి ప్రణయకోపోపి ప్రియైః ప్రశాయిత్వాచ్ఛామ్యతీతిచ ప్రసిద్ధం ఉపమాలం
కారః ॥ ౭౧ ॥—పరితఇతి ॥ పరితః ప్రసభేన-బలాత్కారేణ, శరవర్షైరస్త్ర
సైన్యైః ॥ ౧ ॥ శరం నీరే శరో బాణ ఇతి విశ్వః ॥ అవసాదమవసానం నీయమానః కృతి
కుశలః ఆశ్రయమశ్నాతీత్యాశ్రయాశోగ్నిః + కర్మణ్యణ్, ప్రబలేషు ఘనేషు
మేఘేషు విద్యుద్వ్యపదేశేన-లటిచ్ఛలేన అనుప్రవేశం చకార అస్త్రాగ్నిర్విద్యు
ద్రూపేణ మేఘానేవ ప్రవిష్టః బలవతాభిభూతస్య విదేశగమనం తదనుప్రవేశో
వాతినీతిరితి భావః, అత్ర ప్రకృతాగ్ని విశేషణసామ్యాదప్రకృత దుర్బలనృపప్రతీతే

సుప్రవేశమ్ ॥ ౨౨ ॥ ప్రయతః ప్రశమం హుతాశనస్య క్వచిదాలక్ష్యత ముక్తమూలమర్చిః । బలభిత్ప్రహితాయుధాభిఘాతత్రుటితం పత్రిపతేరివైకపత్రమ్ ॥ ౨౩ ॥ వ్యగమత్సహసా దిశాం ముఖేభ్యశ్శమయిత్వా శిఖినం ఘనాఘనౌఘః । ఉపకృత్య నిసర్గతః పరేషాముపరోధం నహి కుర్వతే మహాన్తః ॥ ౨౪ ॥ కృతదాహముదర్చిషశ్శిఖాభిః పరిషిక్తం ముహురమ్భసా నవేన । విగతామ్బుధరావరణం ప్రపేదే గగనం తాపితపాయితాసిలక్ష్మీమ్ ॥ ౨౫ ॥ ఇతి నగపతిరస్త్రం యద్యదావిశ్చకార ప్రకుపిత

స్సమాసోక్తిః ॥ ౨౨ ॥—ప్రయత ఇతి ॥ ప్రశమం నాశం ప్రయతః-ప్రాప్నువతః + “ఇణ్ గతౌ” ఇతి ధాతోః శతృప్రత్యయః “ఇణో యణ్” ఇతి యణాదేశః, హుతాశనస్యాగ్నేస్సంబంధి ముక్తమూలం త్యక్తాశ్రయమర్చిః జ్వాలా ॥ “జ్వాలాభాసోర్న పుంస్యర్చిః” ఇత్యమరః ॥ బలభిదా-శక్రేణ, ప్రహితస్య-ప్రయుక్తస్యాయుధస్య, వజ్రస్యాభిఘాతాత్ ప్రహారాత్ త్రుటితం ఛిన్నం పత్రిపతేః పక్షిరాజస్య, గరుత్మతః ఏకపత్రం ఏకపక్ష ఇవ క్వచిదాలక్ష్యత-అదృశ్యతేత్యుపమా, పురా మాతృదాస్యవిమోక్షాయామృతమాహరతా గరుడేన ఇన్ద్రప్రయుక్తవజ్రగౌరవాదేకం పత్రం త్యక్తమిత్యాగమః ॥ ౨౩ ॥—వ్యగమదితి ॥ ఘనాఘనౌఘః-వర్షుకాబ్దాః ॥ “శక్రే ఘాతుకమత్తేభవర్షుకాబ్దా ఘనాఘనాః” ఇత్యమరః ॥ తేషామోఘస్సమూహః శిఖినమగ్నిం శమయిత్వా సహసా దిశాం ముఖేభ్యః వ్యగమత్-అపససృః + “గమేర్లుఙి పుషాదిత్వాత్ చ్లేరఙాదేశః”, తథాహి మహాన్తః నిసర్గతః స్వభావాదేవ పరేషాం ఉపకృత్య-ఉపకారం కృత్వా, ఉపరోధం నకుర్వతే హి మహతాం నిష్ఫలావస్థానం పరోపరోధాయైవేతి భావః, సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౨౪ ॥—కృతేతి ॥ ఉదర్చిషోఽగ్నేశ్శిఖాభిర్జ్వాలాభిః కృతదాహం విహితతాపం, తతః నవేనామ్భసా ముహుః పరిషిక్తం విగతా అంబుధరా ఏవావరణాచ్ఛాదో యస్య తత్ గగనం తాపితస్తాపం ప్రాపితః సచాసౌ పాయితః పానం కారితః + “పిబతేర్ణ్యన్తాత్కర్మణి క్తః” “శాచ్ఛాసాహ్వావ్యావేపాం యుక్” ఇతి యుగాగమః తస్య తాపితపాయితస్య తప్తసిక్తస్యాసేః ఖడ్గస్య లక్ష్మీం ప్రపేదే ప్రాపేతి నిదర్శనాలఙ్కారః, అమ్బుధరావరణేతి రూపకసంకీర్ణః ॥ ౨౫ ॥

ఇతీతి ॥ ఇతి-ఇత్థం, క్షిప్రంకరోతీతి క్షిప్రకారీ శీఘ్రప్రయోక్తా, అన్యత్రాశువికారకారీ నరపతిశ్శిశుపాలః ప్రకుపితః ప్రక్షుభితః రోగః వికారముపద్రవాన్తర

జ్వరరోగః క్షిప్రకారీ వికారమ్ । భిషగివ గురుదోషచ్ఛేదినోపక్రమేణ క్రమవిదథ మురారిః ప్రత్యహంస్తత్తదాశు ॥ ౭౮ ॥ శుద్ధిం గతైరపి పరామృజుభిర్విదిత్వా బాణైరజయ్యమవిఘట్టితమర్మభిస్తమ్ । మర్మాతిగైరనృజుభిర్నితరామశుద్ధైర్వాక్సాయకైరథ తుతోద తదా విపక్షః ॥ ౭౯ ॥ రాహుస్త్రీస్తనయోరకారి సహసా యేనాశ్లథాలింగనవ్యాపారైకవినోదదుర్లలితయోః కార్కశ్యలక్ష్మీర్వృథా । తేనాక్రోశత ఏవ తస్య మురజిత్తత్కాలలోలానలజ్వాలాపల్లవితేన మూర్ధవికలం చక్రే

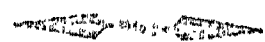
ణేవ యద్యదస్త్రం పూర్వోక్తమన్యచ్చ ఆవిశ్చకార అథ అస్త్రావిష్కారానంతరం క్రమవిత్ అస్యాయం ప్రతీకార ఇతి పరిపాటీవేదీ మురారిః భిషక్ వైద్య ఇవ, గురుదోషచ్ఛేదినా మహానర్థప్రతిఘాతకేన మహోపద్రవనివర్తకేన చ ఉపక్రమేణ ఉపాయేన ప్రత్యస్త్రప్రయోగేణౌషధప్రయోగేణ అన్యత్ర మహౌషధప్రయోగేణ చ తత్తదస్త్రం తం తం వికారమివేతి భావః, ఆశు-శీఘ్రం, ప్రత్యహన్-ప్రతిజఘాన, + హంతేర్లఙ్ అదాదిత్వాచ్ఛపో లుక్, ఇకారలోపః హల్ఙ్యాదిలోపౌ ఉపమా॥ మాలినీవృత్తమ్ * ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౭౮॥—శుద్ధిమితి॥ తదా తస్మిన్ సమయే, విపక్షః-వైరీ చైద్యః పరాముత్కృష్టాం శుద్ధిం లోహశుద్ధిం గతైః ఋజుభిరప్యవిఘట్టితమర్మభిరస్పృష్టమర్మస్థానైః బాణైః తం హరిమజయ్యం-జేతుమశక్యం + క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే ఇతి నిపాతః విదిత్వా అథాస్మిన్నవసరే, మర్మాణి అతిగచ్ఛంతీతి మర్మాతిగైః, మర్మభేదిభిః అనృజుభిర్వక్రైః నితరామశుద్ధైరపవిత్రైః వాచ ఏవ సాయకాః వాక్సాయకాః తైరితి రూపకం తుతోద-వ్యథయామాస, చక్రప్రయోగస్యాయముపోద్ఘాత ఇతి భావః అత్ర వాక్సాయకానాం ప్రసిద్ధసాయకవ్యతిరేకోక్తేర్వ్యతిరేకరూపకయోస్సంకరః, వసంతతిలకావృత్తమ్ * ఉక్తా వసంతతిలకా తభజా జగౌ గ ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౭౯ ॥—రాహ్వితి ॥ యేన చక్రేణ సహసా ఝటితి అశ్లథాలింగనవ్యాపారో గాఢాలింగనక్రియైవ ఏకో ముఖ్యో వినోదః ॥ ని ॥ ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః॥ తత్ర దుర్లలితయోర్లోలుపయోః రాహుస్త్రీస్తనయోః-రాహురమణీకుచయోః, కార్కశ్యస్య లక్ష్మీః కాఠిన్యస్య శోభా వృథా వ్యర్థా అకారి-కృతా శిరోమాత్రావశేషితస్య రాహోరాలింగనాసంభవాదితి భావః, మురజిద్ధరిః తత్కాలే-తస్మిన్ సమయే లోలాభిర్వేల్లంతీభిః అనలజ్వాలాభిః-అగ్నిదీప్తిభిః ప

ణచక్రేవపుః ॥ ౭౯ ॥ శ్రియాజుష్టందివ్యైస్సపటహరవైరన్వితంపుష్పవర్షైర్వ
పుష్టశ్చైద్యస్యక్షణమృషిగణైస్స్తూయమానంనిరీయ । ప్రకాశేనాకాశే దినకరక
రాన్విక్షిపద్విస్మితాక్షైర్నరేంద్రైరౌపేంద్రంవపురథవిశద్ధామ వీక్షాంబభూవే॥

ల్లవితేన-సంజాతపల్లవేన + తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః, తేనచక్రేణకరణేనఅక్రోశతఏవ శపమానస్యైవ తస్యశిశుపాలస్య వపుర్మూర్ధవికలం-శిరోహీనంచక్రేచకార శిరశ్చిచ్ఛేదేత్యర్థః + కర్తరిలిట్ తఙ్, రాహోశ్శిరోవపుర్వికలమకారి అస్యతువపుః శిరోవికలంకృతమితితాత్పర్యం అత్రచక్రవర్ణనేన ప్రస్తుతాద్రాహోరమణీకుచకార్కశ్యవిఫలీకరణలక్షణాత్కార్యాత్ ప్రస్తుతమేతత్కారణభూతం రాహోశ్శిరోమాత్రావశేషీకరణంగమ్యతఇతిపర్యాయోక్తం నామాలంకారః ॥ తదుక్తమ్ * కరణంగమ్యతేయత్రప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుతత్వేనసమ్బద్ధం తత్పర్యాయోక్తముచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ * సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥౭౯॥——

శ్రియేతి ॥ అథ శిరశ్ఛేదానంతరం, శ్రియా-దేవ్యా శోభయాజుష్టం సేవితం సపటహరవైః-సదుందుభిఘోషైః దివ్యైః దివిభవైః పుష్పవర్షైరన్వితం క్షణమృషిగణైస్స్తూయమానం తదాచైద్యస్యవపుష్టః వపుషః శరీరాత్ + పంచమ్యాస్తసిః, నిరీయ-నిర్గత్య + ఇణ్ గతావితి ధాతోః సమాసేనఞ్పూర్వే క్త్వోల్యప్, ప్రకాశేన స్వభాసా దినకరకరానర్కరశ్మీన్ విక్షిపదభిభవత్ ఉపేంద్రస్యేదమౌపేంద్రం వపుః హరేర్విగ్రహంవిశత్-ప్రవిశద్ధామ తేజఃవిస్మితాక్షైర్వికసితలోచనైః నరేంద్రైః-రాజన్యైః, వీక్షాంబభూవే-వీక్షితం + ఈక్ష దర్శనే కర్మణిలిట్ ఇజాదేశ్చగురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ప్రత్యయః, కృఞ్చానుప్రయుజ్యతేలిటీతిభూతేర్భువోఽనుప్రయోగః భావకర్మణోరిత్యాత్మనేపదం, అత్రాహభగవాన్ వ్యాసః * తతశ్చేదిపతేర్దేహాత్తేజోగ్ర్యం దదృశుర్నృపాః । ఉత్పపాత యదా రాజన్ గగనాదివభాస్కరః ॥ తతః కమలపత్రాక్షం కృష్ణంలోకనమస్కృతమ్ । వవందే తత్తదా తేజో వివేశ చ నరోత్తమమ్ ॥ దివిసూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా । యదిభాస్సదృశీసాస్యాద్ధామ్నస్తస్యమహాత్మనఇతి ॥ ఏతేన భగవద్ద్వేషాపితదాసక్తచేతసాం తారక ఇత్యనుసంధేయమ్ ॥ తదాహ భగవాన్నారదః * కామాద్గోప్యోభయాత్కంసో ద్వేషాచ్చైద్యాదయోనృపాః । సంబంధాద్వృష్ణయస్స్నే

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే వింశతితమస్సర్గః

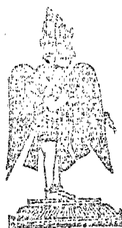

హావ్యాయమంథరత్ర్యైయమన్వపేతి ॥ అత్ర సూర్యసహస్రాభిభావినశ్శిశుపాలతేజసః హరిశరీరప్రవేశవృత్తాంతస్యాలౌకికస్యాత్యద్భుతస్య అతీతస్య ప్రత్యక్షవన్నిర్దేశాద్భావికాలంకారః ॥ తదుక్తం విద్యానాథేన * అతీతానాగతం యత్ర ప్రత్యక్షమివ లక్ష్యతే । అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికం తదుదాహృతమితి ॥ మేఘవిస్ఫూర్జితావృత్తమ్ ॥ * రసర్త్వశ్వైర్యమ్నౌ స్రౌ రగురుయుతా మేఘవిస్ఫూర్జితా స్యాత్ ॥ ***************************

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘమహాకావ్యవ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే వింశతితమస్సర్గః

శి శు పా ల వ ధా భి ధా న మా ఘ మ హా కా వ్యో త్త ర భా గ స్స మా ప్తః

నేతాస్మిన్యదునందనస్స భగవాన్ వీరః ప్రధానో రస
శ్శృంగారాదిభిరంగవాన్విజయతే పూర్ణా పునర్వర్ణనా ।
ఇంద్రప్రస్థగమాద్యుపాయవిషయశ్చైద్యావసాదః ఫలం
ధన్యో మాఘకవిర్వయం చ కృతినస్తత్సూక్తిసంసేవనాత్ ॥

అథ కవివంశవర్ణనమ్.

ప్రశస్తిశ్లోకానాం మల్లినాథకృతాటీకానోపలబ్ధేతి వల్లభదేవకృతైవాత్ర లిఖ్యతే
శ్లో ॥ సర్వాధికారీ సుకృతాధికారః శ్రీ(ధర్మనాభ)వర్మలాఖ్యస్య బభూవ రాజ్ఞః । అసక్తదృష్టిర్విరజాస్సదైవ దేవోఽపరస్సుప్రభదేవనామా ॥ ౧ ॥ కాలే మితంతథ్యముదర్కపథ్యం తథాగతస్యేవజనస్సచేతాః ।వినానురోధాత్స్వహితేచ్ఛయైవమహీపతిర్యస్యవచశ్చకార॥ ౨ ॥తస్యాభవద్దత్తక ఇత్యుదాత్తః క్షమీమృదు

సర్వాధికారీతి ॥ శ్రీవర్మలాఖ్యస్య రాజ్ఞః-శ్రీవర్మలాభిధానస్యనృపతేః, అఖిలకర్మస్థానాధికృతో మహాసేనాపతిః సుప్రభదేవనామాబభూవ-సుప్రభదేవాభిధానోఽభూత్, కింలక్షణస్సుప్రభదేవనామా సుకృతాధికారః సుకృతే-పుణ్యే, కర్మణ్యధికారో వ్యాపారో యస్యసతథా, ధర్మేఽవసక్తః, యశ్చసుకృతఏవాధికృతః సకథం సర్వాధికారీ, తథా అపరో దేవః ద్వితీయో రాజేవ, తత్సాదృశ్యాత్, రాజాహి సర్వాధికారీభవతి, అథవాఽపరో దేవో దేవసదృశః, సురాహిసుకృతాధికృతాః, అసక్తదృష్టయోఽనిమిషాః, విరజస్కాః, నిర్మలయాః, వృత్తమిదముపజాతిః ॥ ౧ ॥ — కాలేఇతి ॥ యస్యసుప్రభదేవస్య కాలే-సమయే, యద్వచనముపదేశవాక్యం తన్మహీపతిర్వర్మలాఖ్యశ్చకార-అకరోత్, కః-కస్యేవ- వచశ్చకారేత్యాహ ॥ తథాగతస్య బుద్ధభట్టారకస్యవచోయథాసచేతాః ప్రాజ్ఞోజనోఽన్వతిష్ఠత్ కథంచిన్మందాదరశ్చకార నేత్యాహ ॥ కుతః అనురోధాద్వినా ఉపరోధభావమృతే, కథంచకారేత్యాహ ॥ స్వహితేచ్ఛయైవ స్వస్యాత్మనోహితేచ్ఛయానుకూలచికీర్షయా, యతోఽసౌ సచేతాః ప్రాజ్ఞఃకింలక్షణం వచః హితహేతుత్వమాహ ॥ మితం స్వల్పాక్షరం, తథా తథ్యం-సత్యం. అపరం కింలక్షణంవచః ఉదర్కపథ్యమాయత్యాంహితం ॥ ని ॥ ఉదర్కఃఫలముత్తరమిత్యమరః ॥ తథాగతస్య బుద్ధభట్టారకస్య సచేతాః ప్రాజ్ఞోజనోమితం తథ్యముదర్కపథ్యం వచోయథా స్వహితేచ్ఛయైనకరోతి తథానురోధాత్కృత్యాభయతః కిలేదముక్తమితి ॥ ౨ ॥—తస్యేతి ॥ తస్య సుప్రభదేవస్య దత్తక ఇతి-దత్తకాఖ్యస్తనూజోఽభవత్, పుత్రోఽభూత్, కింలక్షణోదత్తకః ఉదాత్తోవిపులచిత్తః తథా క్షమీ-క్షమాశీలః, అపరం కింలక్షణో దత్తకః అతఏవ మృదురకఠోరః, తథాధర్మపరః-సుకృతైకసక్తః, యందత్తకం జనైర్వీక్ష్య-లోకైర్దృష్ట్వా, వైయా

ర్ధర్మపరస్సనూజః। యంవీక్ష్య వైయాసమజాతశత్రోర్వచోగుణగ్రాహిజనైః ప్రతీ
యే ॥ ౩ ॥ సర్వేణసర్వాశ్రయఇత్యనింద్యమానందభాజాజనితంజనేన। యశ్చద్వి
తీయంస్వయమద్వితీయోముఖ్యస్సతాంగౌణమవాపనామ॥ ౪ ॥ శ్రీశబ్దరమ్యకృ
తసర్గసమాప్తిలక్ష్మలక్ష్మీపతేశ్చరితకీర్తనచారుమాఘః । తస్యాత్మజస్సుకవికీర్తిదు

సం-వ్యాసస్యేదం, కృష్ణద్వైపాయనోక్తమజాతశత్రోర్యుధిష్ఠిరస్య, గుణగ్రా
హి-గుణగ్రాహకంవచః,ప్రతీయే వచనంప్రతిపన్నమంగీకృతం భవతి,సత్యంగుణి
నః పురుషాః భగవతా కృష్ణద్వైపాయనేన పార్థస్యాధికార్యస్యవచనం కించిదు
క్తం, అత్రచ దత్తకోఽయం నిఖిలగుణభాజనంనిదర్శనం, అన్యథా కథమనంగు
ణోఽయంస్యాత్, క్షమీతి శమాదిత్వాద్ఘినుణ్, వ్యాసస్యేదం వైయాసం మహా
భారతం వృద్ధాయుభవాదిత్వాదన్యత్ర నరస్యాసులభః,గుణాన్గృహ్ణాతీతిగుణగ్రా
హి, ఆఖ్యానకీవృత్తమ్ ॥ ౩ ॥—సర్వేణేతి ॥ యశ్చదత్తకః స్వయమాత్మనా స
ర్వాశ్రయఇత్యేవంభూతం నామసంజ్ఞాన్తరమవాప-లేభే; కింలక్షణంద్వితీయంనా
మసర్వేణాఖిలేనజనేన లోకేన ఆనందభాజాతుష్టేనసతా జనితం-కృతం, పునః
కింలక్షణంనామ, గౌణంగుణప్రవృత్తినిమిత్తభూతమాగతమర్థానుగం, సర్వేషా
మాశ్రయత్వాత్; యథాహి సర్వే తత్ర ద్విజదీనానాథాతిథిమిత్రబాంధవా
శ్రామ్యంతి తథాసౌ సర్వాశ్రయః నతు తైలపాయికావన్నామమాత్రేణ ॥ అ
తఏవానవద్యమనింద్యమ్ ప్రశస్యం శ్లాఘ్యం, కింలక్షణోఽయః అద్వితీయః స
ర్వోత్కృష్టః అవిద్యమానో గుణాదధికో ద్వితీయోయస్యసోఽద్వితీయః ఇతిక్ర
త్వేతథా సతాంముఖ్యః ప్రధానోఽగ్రణీః,సర్వంత్వేతద్విరుద్ధమివావభాసతేత
థాహి యస్యహి ద్వితీయంనామవిద్యతే కథమసావద్వితీయోభవేత్, యశ్చ ము
ఖ్యః సకథం గౌణమభిధానంస్యాత్, యస్యచ లోకైరపరంనామజనితః సక
థంతత్స్వయంలేభే, అవిరోధస్తుముఖ్యస్యైవ ఇతినామస్వరూపమాత్రే నిష్ఠా
ప్యమానస్య సర్వాశ్రయస్య ప్రాతిపదికార్థమాత్రేసతి కర్మత్వాభావాద్ద్వితీయా
నుపపత్తిః, ముఖమివముఖ్యఃశాఖాదిభ్యోయః,విరోధాలంకారః॥ఇంద్రవజ్రావృ
త్తమ్ ॥౪॥ శ్రీశబ్దేతి॥తస్యదత్తకస్యాత్మజోఽపత్యంమాఘఃతన్నామాఅపఏతత్కా
వ్యం శిశుపాలవధాభిధానం, శిశుపాలవధనామకం కావ్యంగ్రంథరూపం వ్యధత్త
అరచయత్, శిశుపాలవధఇత్యభిధానంయస్యతత్తథా కేన హేతునా సుకవికీర్తి

రాశయాదఃకావ్యంవ్యధత్త శిశుపాలవధాభిధానమ్ ॥ ౫ ॥ జగతినిఖిలవిద్యా, ధుముష్టింధయానాం పరిఫణితిపరీక్షాయుజ్యతేసజ్జనానామ్ । తదిహ మమనిబంధేదూషణంభూషణంవా యదిభవతివిదగ్ధై_స్తర్హ్యవశ్యంవిమృశ్యమ్ ॥ ౬ ॥❋❋

దురాశయా, సుకవీనాం-శ్రేష్ఠవిదుషాం, వరరుచి, సుబంధు, సోమనాథ, భవభూతి, క్రీడానంద, కాలిదాస, బిల్హణ, భారవి, భాణ, మయూరాదీనాం యాకీర్తిః ఖ్యాతిర్యశస్తత్ర యా దురాశా-దురభిలాషస్తయా మహాకవికీర్తిరిష్వసయేత్యర్థః, దుష్టత్వంత్వాశాయాస్స్వల్పబుద్ధిత్వేన సుకవికీర్తేరప్రాప్యత్వాత్, తథాచ ॥ కాలిదాసః ॥ మందఃకవియశఃప్రార్థీ గమిష్యామ్యుపహాస్యతామ్ । ప్రాంశులభ్యేఫలేమోహాదుద్బాహురివవామనః ॥ ఇతి ॥ కిం లక్షణం కావ్యం, శ్రీశబ్దరమ్యకృతసర్గసమాప్తిలక్ష్మ శ్రీరిత్యయంశబ్దోధ్వనిర్మంగలవాచకత్వాత్, తేన రమ్యంకృతం మనోహరంవిహితం సర్గాణాం సమాప్తౌ అర్థాదధ్యాయానాంసమాపనేలక్ష్మచిహ్నం యత్ర తత్తథోక్తం అపరం కింలక్షణంకావ్యం, లక్ష్మీపతేః శ్రీనారాయణస్య॥ కీర్తనచారు-కీర్తనేనవర్ణనమాత్రేణచారు-మనోజ్ఞం నత్వలంకారాదినేత్యనౌద్ధత్యకథనం భంగ్యాతు సర్వత్రకావ్యగుణాస్సంతీత్యుక్తంభవతి శ్రీరిత్యయంశ శ్రీశబ్దఃబ్దః మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః యది శ్రీశ్చాసౌశబ్దశ్చేతికర్మధారయఃకేవలమేవ ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ఉదాత్తోమధ్యమోఽలంకారః ॥ ఇతికవివంశవర్ణనమ్ ॥

అత్ర మాతృకాంతరాలాభాద్యథావస్థితం ముద్రితం విబుధైర్విశోధ్యమ్.

పుట-	పఙ్క్తి-	అశుద్ధం	శుద్ధం..	పుట-	పఙ్క్తి-	అశుద్ధం	శుద్ధం
౪	౧౩	వ్యంశ్య	వ్యంగ్య	౧౧౨	౧౧	జిష్ణ	జిష్ణో
౫	౨౧	హేతుః	హేతోః	౧౧౪	౨౪	పుణ్య	పుణ్యే
౧౧	౨౫	శేషణ	శేష	,,	,,	భూగో	భోగో
౧౩	౧	మర్థో	మర్దో	౧౨౬	౩	భీష్ణ	భీక్ష్ణ
౨౨	౨౩	ఆద్యా	అధ్యా	౧౩౧	౫	నచ	చన
౩౫	౮	ధ్యయి	ధ్యయనః	౧౩౭	౧౨	స్థైర	స్వైర
౪౬	౬	బద్ధ	బుద్ధ	౧౪౧	౬	చదపి	చివపి
,,	౧౮	శప	శస్	౧౪౫	౧	భవసి	భసి
౪౯	౧	వయో	పయో	౧౪౬	౧౬	బుద్ధ్వా	బుద్ధ్యా
౫౩	౭	నిమ్య	నిమ్న	,,	౨౦	కుస్కర్యం	త్సుకర్యం
,,	౨౩	దేనః	దేణః	౧౪౭	౧౬	కతో	కృతో
౫౭	౧	వృక్తం	వ్యక్తం	౧౪౯	౮	క్యార్థః	కార్యార్థః
,,	౨౬	మాపా	మానా	౧౫౧	౨	రంద్వి	రద్వి
౫౯	౬	ప్టాల్	బ్దాల్	,,	౩	ధారి	దారి
౬౧	౬	కథనై	కథకై	౧౫౧	౧౯	ధారి	దారి
౬౪	౧౧	హృచ్య	హృద్య	౧౫౬	౧౯	విత్రృతః	వివృతః
౬౮	౧౪	ధరు	ధురు	౧౬౨	౧౦	బంభో	బంధో
౬౯	౨౭	సప	సప్త	,,	౨౫	లైకకల	కలకలై
౭౦	౬	సౌ	సౌర	౧౬౬	౬	వళిన	నళిన
,,	౧౪	మిత	మివ	౧౬౭	౨౧	రూసో	రూపో
౭౨	౨౩	కర్త్యాః	కర్త్ర్యాః	,,	౨౫	భ్రుపః	భ్రువః
౭౫	౯	పులేతి	పులెనేతి	౧౭౦	౨౭	తియా	తిమా
౮౭	౨౦	దితా	దినా	౧౭౨	౬	త్సులకే	త్పులకే
౮౯	౧౩	ప్రాప్తి	ప్రాపి	౧౭౪	౪	శాల	జాల
౯౨	౧	తతు	తత్సు	౧౭౫	౨౨	చైద్యేవ	చైద్యేన
,,	౨౨	యజ	జయ	౧౮౩	౫	లేవ	లేన
౯౭	౧౧	కర్త	ంకర్త	౧౮౫	౨౬	ప్రమీ	ప్రమిమీ
౧౦౩	౩	శాసన	నియమ	౧౯౩	౮	ది	దితి
౧౧౧	౩	స్నాక	స్నాత	౧౯౫	౫	ముద్రాం	ముద్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౧౯౫	౨౬	ఇతిబం	ఇతిసం	౨౫౮	౧	కాష్ణి॥	కాష్ణిః
౨౦౪	౧౪	క్షితి	క్షిత	,,	౧౪	రోధ	రురోధ
౨౦౭	౫	సూర	నూర	౨౫౯	౨౬	పీడేవ	పీడేన
౨౧౧	౧౧	యక్ష	యక్షసరథః	౨౬౫	౨౫	జన	జవ
౨౧౬	౩	మూభృ	భూభృ	౨౪౯	౪	సద్ధ్వా	సద్ధా
౨౧౮	౯	శృంః	శృం	,,	౬	వ్యత	వృత
,,	౧౦	మా	మాః	,,	౧౮	సద్ధ్వా	సద్ధా
,,	౧౫	ఇవ్యే	ఇవే	౨౩౩	౧౨	ప్రావృష	ప్రావృ
,,	౨౨	చితి	చిన	,,	౨౮	తుష్టిః	తుష్టి
౨౧౭	౭	మిరీ	మరీ	౨౮౮	౯	భీష్మ	భీక్ష్ణః
౨౧౯	౧	జవి	జని	,,	౧౫	తర	తరపర
,,	౧౯	రూప	రూపక	,,	౨౪	జణాం	రణాం
౨౨౦	౬	అను	సము	౨౮౯	౧౬	సతో	సలో
౨౨౧	౧౧	వదేతే	విశేదేవే	౨౭౫	౨౬	ణ్వల్	ణ్వల్
౨౨౫	౨౨	వ్యక్త	వ్యక్తి	౨౯౦	౪	న్న ద్యే	న్న ద్యే
౨౩౫	౨	దంతి	దంతిని	౩౦౦	౫	రతి	రేత
౨౩౮	౨౪	వోష	వోష్టె	౩౦౬	౧౪	మిదృ్ఛ	మిచ్ఛ
౨౪౨	౪	తన్వావ్య	తన్వావ	౩౦౭	౨౧	కజ్జ	కజ్జ
,,	౧౯	తన్వావ్య	తన్వావ	౩౦౯	౨	వణా	పణా
,,	౨౦	తన్వావ్య	తన్వావ	,,	౧౫	అన్యో	అన్యే
౨౪౬	౯	భిష	భీష	౩౧౧	౨౮	ప్రసా	ప్రసా
౨౪౭	౧౧	భాజో	భాజో	౩౧౫	౧౮	అనుద్దీ	అనుద్దీ
౨౪౭	౧౫	మూాల	మూలా	౩౨౦	౧	ప్రశాస్త్రి	ప్రశస్త్రి
౨౫౬	౧౬	వర్వ	వర్త				